

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

“Karel de Geus” PENNING

Te mooi voor de cover

Graag wil ik u allemaal hartelijk dank zeggen voor het door u in ons gestelde vertrouwen!

Voor nu en in de nabije toekomst blijven wij klaarstaan om u numismatisch van dienst te zijn.

2020 was in meerdere opzichten een bewogen jaar!

40 jaar Muntenhandel Karel de Geus VOF
25 jaar Karel de Geus Muntveilingen BV
50 succesvolle veilingen

OOK IN 2021 BLIJVEN WE VOLOP IN BEWEGING!

Veiling 51 – 19 & 20 april 2021

Veiling 52 – 1 & 2 november 2021

Schulman b.v.
professional numismatists since 1880

**Highlights uit onze jubileumveilingen van oktober 2020:
Schulman 140 jaar in dienst van de numismatiek!**

Kavel 1653: Holland
Dukaton in goud geslagen 1721
Hamerprijs: € 70.000,-

Kavel 1819: Willem van Oranje ingehuldigd
als koning van Engeland door J. Smeltzing
Hamerprijs: € 15.000,-

Kavel 1866: Zeeland
Ontwerp gouden Rijksdaalder 1682
Hamerprijs: € 85.000,-

Kavel 1867: Lodewijk Napoleon
20 Gulden 1808
Hamerprijs: € 120.000,-

**Inzenden voor veiling 366 is mogelijk tot
30 december 2020!**

Maak een afspraak voor een vrijblijvende taxatie
ga naar www.schulman.nl of download onze app in uw appstore

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV - Amsterdam
info@schulman.nl - 020 320 9101

De Beeldenaar

45

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

STICHTING DE BEELDENAAR

p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De heer J.W. Kamps, Griftstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.peningkunst.nl

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Toon Opdam,
Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

ABONNEMENTEN

Jaarabbonementen: Nederland: € 30; Europa: € 43;
buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en
stiltzweigend met één jaar verlengd indien niet vóór
15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide
verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap
inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte
welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij
de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen
buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen
toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

- 4 **Verborgen extra's**
> Jan Pelsdonk
- 5 **Aanvullingen op de Van der Hoef-catalogus**
> Paul Albers
- 10 **Negentiende-eeuws koopmansgeld op de Nederlandse Antillen**
> Patrick Plomp
- 17 **De penning *Atelierbezoek***
> Jack Visker
- 19 **Doorgelichte numismatiek (2), noodmunten uit Alva's tijd – I**
> Jan Pelsdonk
- 23 **Ruth Brouwer †**
> Hans de Koning
- 25 **Rekenen aan de medailles van de Maatschappij van Weldadigheid**
> Wiebe Nijlunsing
- 34 **Eigen + Penning - collectie museum Beelden aan Zee**
> Jadwiga Pol-Tyszkiewicz
- 39 **Gouverneur-generaals van Nederlands-Indië in beeld**
> Jim van der Meer Mohr
- 55 **De krokodil van de keizer**
> Fennie Berghuis
- 58 **Verhuizing van de Nationale Numismatische Collectie naar Haarlem**
> De Nederlandsche Bank
- 59 **Numismatisch Spoorwerk 63**
> Johan Mevius
- 61 **Nieuws**

Verborgen extra's

Het afgelopen jaar was een uitstekend jaar voor *De Beeldenaar*. Maar liefst driemaal verscheen er een dikker nummer, in totaal goed voor 48 pagina's – oftewel een vol nummer – extra. Een verborgen zevende nummer dus, waarbij de hoeveelheid artikelen ruim boven een iets groter advertentievolume lag. Ook in het nieuwe jaar kunnen de lezers weer extra's verwachten, waarbij dit eerste – wederom dikke – nummer de toon zet.

2021 is een jaar waarnaar veel mensen smachtend zullen hebben uitgekeken. Terwijl ik deze tekst schrijf, midden november 2020, is er

waarschijnlijk een werkend antiserum voor het coronavirus ontwikkeld, krijgt Amerika een nieuwe president, mogen de musea na een sluiting van twee weken weer open en daalt het aantal nieuwe besmettingen in Nederland zienderogen. Of alles naar wens gaat uitkomen? Ik ben geen koffiedrinker, dus koffiedik kijken gaat helaas niet. Het is in ieder geval een nieuw jaar vol hoop en met de beloftes van nieuwe bijeenkomsten, beurzen en veilingen. Ik wens u een numismatisch mooi en – bovenal – een gezond en gelukkig nieuwjaar.

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door **Veilinghuis De Ruiter**

Historiepenning Dokkum 1582. Penning over het herstel van de vestingwerken te Dokkum.

Het gehelmd wapenschild van de stad wordt omgeven door de spreuk: SI DOMINVS NON CVSTODIAT CIVITATEM FRVSTRA VIGILAT CVSTOS PSA 127.

Dit is een citaat uit Psalm 127 uit de Bijbel: 'zo de HEERE de stad niet bewaart, te vergeefs waakt de wachter'.

De keerzijde toont in tekst de geschiedenis van de stad in notendop. Vertaald staat er: 'OBBO, HERTOG VAN FRIESLAND, HEEFT DOKKUMBURG GESTICHT IN HET JAAR 248, ALWAAR KONING GONDEBALD DE STAD DOKKUM MET WALLEN HEEFT OMGINGD EN GOUDEN MUNT SLOEG IN HET JAAR 739; DE WALLEN VAN DOKKUM ZIJN GESLOOPT IN 1414, HERSTELD IN 1419, GESLOOPT IN HET JAAR 1422 HERSTELD IN 1516, GESLOOPT IN HET JAAR 1531, HERSTELD IN 1582.' Bron: B.H.J. te Boekhorst (1998)

Dokkum op de penning (Anjum).

RRRR. AU. AH 840. 48,2 mm. Gewicht: 53,2 gram. Kwaliteit Zeer fraai / Prachtig.

Industrieweg 24, 3286 BW Klaaswaal. +31(0) 186-746 746, info@veilinghuisderuiter.nl

Aanvullingen op de Van der Hoef-catalogus

De catalogus van de penningen van Chris van der Hoef – onder kenners liefdevol aangeduid als 'JP', verwijzend naar de schrijvers L.F. Jintes en J.T. Pol-Tyszkiewicz – verscheen in 1994 en is sindsdien een veel geraadpleegd standaardwerk.¹ Maar zoals met elke catalogus is het een tijdsdocument. 26 jaar later is er meer boven tafel gekomen dan toen bij het ter perse gaan bekend was. Maar wel verbluffend weinig, wat de kwaliteit van het destijds gedane werk onderstreept. Ik heb een paar gaten op kunnen vullen met dit artikel als resultaat. Meest betreft het penningen die destijds niet zijn aangetroffen en dus niet zijn afgebeeld, maar er zijn zelfs enkele nieuwe exemplaren gevonden. Alle foto's in dit artikel zijn door de auteur gemaakt.

JP 2 Schaken

Voorzijde: twee spelers tegenover elkaar zittend aan tafel voorovergebogen over een schaakspel. Van deze penning bestaan latere versies waarbij midden op tafel een schaakklok is toegevoegd. De schaakklok was voor serieuze schaakwedstrijden al gemeengoed in het begin van de twintigste eeuw. Op de oorspronkelijke versie (zoals afgebeeld in JP) is geen schaakklok aanwezig. De wijziging is uitgevoerd bij leven van Chris van der Hoef, waarschijnlijk met zijn instemming of misschien wel door hemzelf.

JP 3, dammen. Zilver, 25 mm, twee exemplaren

JP 3 Dammen

Niet afgebeeld in JP. Evenals andere sportpenningen waren deze in allerlei formaten verkrijgbaar, in brons en in zilver. De afgebeelde penningen zijn beide 25 mm in zilver. Voor de keerzijden zijn verschillende 'standaard' Begeer-stempels gebruikt. De winnaar van deze medailles, de heer P. Steenhuis, speelde bij het damgenootschap 'het Noorden', wat – hulde aan de website www.delpher.nl – wordt bevestigd door het *Dagblad van het Noorden*.² Net als bij JP 2 bestaat er van deze dam-medaille een versie met schaakklok.

JP 4, kegelen. Brons, 60 mm

JP 4 Kegelen

Niet afgebeeld in JP. De aangetroffen exemplaren meten 60 en 29 mm (brons) en 35 mm (zilver). De zilveren penning is gemerkt met een zwaardje,

JP 4, kegelen. Zilver, 35 mm

JP 4, kegelen. Brons, 29 mm

wat bijzonder is omdat de inscriptie 1942 vermeldt en zilver in oorlogstijd minder vaak gebruikt werd. Van deze penning bestaan overigens kopieën, tot en met de snor aan toe, die onder andere verschillen van het origineel doordat ze slechts de rechterhand aan de bal tonen, terwijl bij Van der Hoef duidelijk beide handen aan de bal zijn.

JP 5 Tennis

In JP afgebeeld uit de Begeer-catalogus, de penning is destijds niet aangetroffen.³ Het afgebeelde exemplaar is 50 mm en heeft oorspronkelijk een bol of oog gehad.

JP 5, tennis. Zilver, 50 mm

JP 6, JP 7, JP 284 Vereniging voor Vreemdelingenverkeer Utrecht

De voorzijde van deze penning is niet afgebeeld in JP, hoewel de auteurs wel melden dat de verwijzing berust op vermelding in de Begeer-catalogus en dat de stijl van Chris van der Hoef zich op deze penning nog niet heeft ontwikkeld. Dit suggereert

dat ze hem wel in handen gehad hebben. Chris van der Hoefs stijl is op andere in JP afgebeelde penningen wel vaker inconsistent, dus het is een beetje raadselachtig waarom deze niet is opgenomen. De penning meet 60 mm.

Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer Utrecht. Zilver, 60 mm

JP 284, Vereniging voor Vreemdelingenverkeer Utrecht. Brons, 60 mm

JP 8, JP 43, JP 81, JP 165/6 NV Bakkerij de Ruyter der fa. Verkade & Co te Zaandam

De voorzijde van deze 60 mm grote penning is niet afgebeeld in JP, mogelijk om dezelfde reden als bij JP 6. De uitreiking van de penning voor het 25-jarig dienstverband ging gepaard met een oorkonde waarop de klarenblazer prominent voorkomt. Deze gedrukte oorkonde is gesigneerd 'T. v.d. Laars'.

JP 8, 60 mm

JP 81, 60 mm

Titus van der Laars, oorkonde 25-jarig dienstverband van Anthonius van Halderen. 1945

JP 28 Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, I (generaal Snijders)

Komt naast de in JP vermelde grootte van 41 mm ook voor in 29 mm.

JP 29 Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, II (ontwikkeling en ontspanning)

Komt behalve als vermeld met oog en ring in grootte 41 mm ook voor zonder oog en ring.

JP 54 Multatuli

Op de keerzijde van de Multatulipenning staat een zaaier afgebeeld, waarvan de stempel door de firma Begeer klaarblijkelijk na de dood van Chris van der Hoef is hergebruikt voor een prijspenning aangeboden door de coöperatieve landbouwbank Meppel. Ik heb dit stuk niet aangetroffen in de Begeer-catalogus.

JP 54, Multatuli. Brons, 98 mm

JP 54, 'Meppelse zaaier'. Zilver, 50 mm

JP 79 Stierenkeuringen

Niet afgebeeld in JP. De geslagen keerzijde wijkt eveneens af van de omschrijving in JP, het betreft hier 'PROV. STIERENKEURINGEN IN ZEELAND 1925 RUBRIEK⁵ PRIJS', dus waarschijnlijk heeft deze penning een eigen JP-nummer verdiend. Hetzelfde geldt voor twee varianten. De eerste meet eveneens 51 mm en heeft op de keerzijde het jaartal niet meer in de stempel maar gegraveerd (en de tekst 'PROV. STIERENKEURINGEN IN ZEELAND' binnen een standaard Begeerkrans). De tweede is een iets kleinere variant uit 1930, van 47 mm, met op de geslagen keerzijde: 'LANDBOUWTENTONSTELLING KRING HULST DER Z.L.M. RUBRIEK... KLASSE... ..⁵ PRIJS 1930'.

JP 79, *stierenkeuringen*. Zilver, 51 mm

JP 124/5/6, *Inspecteur van politie*. Cupro-nikkel?, 45 x 45 mm

JP 79, *stierenkeuringen*. Zilver, 47 mm

JP 105 *Nederlandsch Rundvee-stamboek*

Komt ook voor in brons (in JP staat alleen zilver vermeld).

JP 124/5/6 *legitimatiepenningen voor politieambtenaren van de gemeente Den Haag*

Behalve de in JP genoemde I- hoofd-inspecteur van politie, II- buitengewoon veldwachter en III- agent van politie, blijken er nog twee rangen te bestaan namelijk IV- brigadier van politie en V- inspecteur van politie. Bij de laatste is het legitimatienummer gestempeld in de rand en is het originele uniformkoord nog aanwezig (althans, zulks is mij verteld door de verkoper). Ik voorspel dat er vast ook nog wel een zesde zal bestaan: VI- commissaris van politie. Laat hij zich melden.

JP 124/5/6, *Brigadier van politie*. Cupro-nikkel?, 45 x 45 mm

JP 143 *Gemeente Amsterdam*

Komt ook voor in brons (in JP staat alleen zilver vermeld).

JP 177 *Nationale voorbereiding Olympische Spelen te Arnhem*

De keerzijde van deze penning, met de gestileerde veren, is verworpen tot een 'standaard'-stempel die op meerdere penningen wordt aangetroffen, bijvoorbeeld op JP 226. Ook na het overlijden van Van der Hoef is deze stempel gebruikt, getuige de keerzijde van een schaakmedaille uit 1936, waarvan de voorkant door Kutterink is, en een 'wimpeltocht' waarvan de voorzijde door Van Goor gemaakt is. Daar de keerzijde is gesigeneerd door Van der Hoef en beide voorzijden niet, leidt dit soms tot verwarring.

JP 177, *Wimpeltocht*. Brons, 60 mm. De keerzijde door Jacob van Goor

JP 177, *Schaken*. Verzilverd, 40 mm. De keerzijde door Marinus Kutterink

JP 225 Schaken

In JP afgebeeld uit de catalogus van Begeer met daarbij de opmerking dat Zwierzina hem niet heeft vermeld in de Begeer-catalogus en dat de penning niet is aangetroffen. Inmiddels weet ik van het bestaan van een tweede – de hier afgebeelde – met een diameter van 40 mm.

JP 225, schaken. Verguld brons, 40 mm

Tot slot

Ongetwijfeld zal er veel meer nieuws onder de zon zijn; in een veilingcatalogus ben ik weleens een vermeende Van der Hoef penning tegengekomen met Luther daarop afgebeeld. Ook heeft iemand mij weleens verzekerd dat JP 58, ondanks de signatuur, helemaal niet van Chris van der Hoef is. Afijn, genoeg reden voor verder onderzoek. Ik hoop dat dit artikel voor anderen aanleiding zal zijn om op dit thema voort te borduren.

Noten

1. Jintes, L.F. & J.T. Pol-Tyszkiewicz (1994) *Chris van der Hoef 1875-1933* (Assen).
2. *Dagblad van het Noorden*, Sport/Dammen (23 januari 1915 en 21 januari 1916).
3. Zwierzina, W.K.F. (1935) *Naamlooze Vennootschap Koninklijke Nederlandsche Edelmetaal Bedrijven van Kempen, Begeeren en Vos* (z.p.).

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt € 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be

www.egmp-vzw.be

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Negentiende-eeuws koopmansgeld op de Nederlandse Antillen

Wie een catalogus samenstelt, stuit soms op informatie die nergens bevestigd wordt. Zij het een variant, of in sommige gevallen zelfs een hele emissie van biljetten.

Nieuwe ontdekkingen

Na een periode van ruim 15 jaar intensief onderzoek voor mijn *Catalogus Nederlands Papiergeld 1573-2002* en mijn *Catalogue Papermoney of the Netherlands - Part 2*, kan ik me eindelijk toeleggen op wat ik ook leuk vind: lezen over de geschiedenis en historie van het papiergeld van Nederland en overzeese gebieden. Zo trof ik daags na het verschijnen van Part 2, in mijn eigen bibliotheek het boek *Trustee of the Netherlands Antilles* door Jaap van Soest, dat ik jaren geleden van Hans van Weeren had gekregen.¹ Het was uit tijdgebrek in de kast beland, om ooit nog eens te lezen. Hierin vond ik een schitterend verhaal over de aanmaak van het koopmansgeld, het onderwerp van dit artikel. Liefst vier afbeeldingen trof ik aan van biljetten die ik in de catalogus als 'Reported, not confirmed' heb vermeld. Immers, ik had ze wel in de geraadpleegde bronnen aangetroffen, maar er nog nooit eerder een afbeelding van gezien. Uiteraard heb ik direct een aantal medegeïnteresseerde verzamelaars die bij mij bekend zijn, hierover geïnformeerd. Allen waren even enthousiast over de vondst als ikzelf.

Maar dat op zichzelf was nog geen aanleiding genoeg om dit artikel te schrijven, tot ik een telefoontje kreeg van Tim Poelman van Schulman b.v. Hij was in aanraking gekomen met de twee series koopmansgeld van de firma Maduro op Curaçao uit 1893, zowel de exemplaren gedrukt bij Neuman als bij Hamilton. Beide series zijn compleet. Tim begreep de relevantie voor de

verzamelwereld direct en informeerde mij over de vondst. Aanleiding voor mij om zijn vondst, tezamen met de vier andere niet eerder gevonden exemplaren aan u te tonen, met de achtergronden van hun ontstaan en vervolgens hun intrekking. De zeldzaamheid van de exemplaren is zodanig dat ik de vondst en exemplaren zonder uitzondering uniek durf te noemen.

Aanleiding tot schaarste

De ABC-eilanden (Aruba, Bonaire en Curaçao) liggen geografisch gezien zeer dicht langs de kust van Venezuela in Zuid-Amerika. Het wekt historisch gezien dan ook geen verbazing, dat ondanks het Nederlandse bewind over de eilanden, de economische situatie van de eilanden nauw verbonden was met de economische ontwikkelingen in Venezuela. Tegen het einde van de negentiende eeuw bleken er relatief grote koersverschillen in zilverwaarde tussen Venezuela en Curaçao, waarbij het zilver in Venezuela veel meer waard was. Hierdoor was het kleingeld in Curaçao gedurende decennia zeer schaars en leek er weinig tot niets te werken aan monetair beleid om hierin verandering te brengen.

Alhoewel de Curaçaose Bank, vergelijkbaar met de Nederlandsche Bank, op de Antillen het octrooi en het alleenrecht had op het uitgeven van bankbiljetten, had de bank van oudsher ook traditionele bancaire functies. Zo functioneerde de bank ook als hypotheekbank en er moest winst worden gemaakt. De leden van de raad van

bestuur waren bekende kooplieden op Curaçao. De namen van de kooplieden klinken voor hen die regeringsfuncties of handtekeningen op de biljetten uit die tijd bestudeerd hebben zeer bekend, denk hierbij aan Maduro, Heldewier Vignon, Leyba, Gorsira en Krafft (deze laatste is liefst achtentwintig jaar secretaris van de raad gebleven). Toen in 1883 bankpresident J.R.G. de Veer bij Arnoldus Krafft (1849-1927) navraag deed over het beleid rond het uitschrijven van leningen, kwamen dubieuze praktijken aan het licht. Veel van de leningen werden uitgeschreven aan leden van de raad, hun directe familieleden of dito vrienden. Gouverneur De Veer nam maatregelen tegen deze dubieuze leningen door een laatste, eigen, controle in te voeren.

Twintig jaar later werden er in de Nederlandse Tweede Kamer vragen gesteld over de gang van zaken binnen de Curaçaose Bank. Minister van Koloniën Dirk Fock (1858-1941) ging overstag en gaf toe dat het bestuur van de Curaçaose Bank een puinhoop was.² Maar was het leensysteem van de Bank nu werkelijk zo slecht als De Veer in 1883 veronderstelde? Het meeste geld werd voorgesloten tegen verdisconteerde rekeningen of acceptaties, via gekunstelde constructies. De veiligheid hing slechts af van de kredietwaardigheid van de mensen die hun handtekening erop zetten als schuldenaar voor zekerheden. Verlenging voor zes maanden was automatisch zolang de business community de ontvangen gelden bleef gebruiken. Verlenging werd ook gegeven in economisch minder gunstige tijden, maar in dit geval – omdat het aantrekken van nieuwe handel geld kost – was terugbetalen vaak een probleem. Normaal gesproken werden de geschreven verzoeken tot verlenging of uitstel van het ene naar het andere lid van de raad van bestuur doorgeschoven, waarbij elk zijn commentaar in de kantlijn schreef. Hierbij zijn opmerkelijke aantekeningen terug te vinden, zoals 'In God's naam!', 'Prima', 'Firma H. heeft zich zo netjes tegenover de Bank gedragen, dat ze zeker op onze medewerking moeten kunnen rekenen', 'Nog één keer, voor de tweede en laatste keer', 'Zeer goed', 'Geen bezwaar' en 'Wat anders kunnen we doen dan deze verlenging toestaan?'.

De nonchalante houding vormde gedurende de goede jaren geen probleem; slechts eenmaal moest de bank een oninbare lening afschrijven

ter waarde van f 5.800. Tegen het einde van het decennium 1890 werd de vereiste solvabiliteit een uitdaging. De paar nieuwe leningen die werden aangevraagd werden meer dan ooit besproken en beoordeeld en openstaande kredieten moesten voortgezet worden omdat er geen middelen beschikbaar waren voor de aflossing. Desondanks werd alleen in 1899 een oninbare schuld afgeschreven wegens het bankroet van de lenende ondernemer ter waarde van f 8.000. Tot 1907 waren er geen oninbare leningen meer. Sinds 1881 was de Curaçaose Bank ondergeschikt aan het ministerie van Financiën, waarmee eventuele winsten volledig in de schatkist zouden belanden. Het werkkapitaal van de bank bleef tussen 1881 en 1907 daardoor stabiel op f 289.265. Met een gemiddelde winst van zo'n f 15.000 per jaar een behoorlijke melkkoe voor het ministerie.

Pogingen tot herstel

De Curaçaose muntwet van 1881 bracht de gouden standaard naar de Nederlandse Antillen. De langdurige discussies werden abrupt gestopt toen de minister van Financiën voor de Koloniën aangaf dat in plaats van de gebruikelijke winsten, de staatskas de aanzienlijke verliezen zou moeten compenseren als niet direct toegestaan zou worden zowel gouden als zilveren buitenlandse valuta te accepteren. Echter, de wet bood in eerste instantie niet meer dan een algemeen raamwerk en daarmee nog geen concreet voordeel, zolang het ministerie gehouden was aan de vastgestelde koers voor het buitenlandse goud en zilver. De noodzakelijke voorzieningen werden al langere tijd opgeschort. Toch was de monetaire situatie na 1881 niet beter dan voorheen, zoals enkele voorbeelden laten zien.

Op Curaçao was er weinig kleingeld voorhanden: in 1883 kon de commandant van de troepen nergens de hand op voldoende munten leggen, die nodig waren om het garnizoen uit te betalen. Soldij werd traditioneel in muntgeld voldaan. Afhankelijk van de rang bedroeg het salaris van een soldaat tussen de 53½ cent en 68½ cent. Er was ook een tekort aan grotere coupures in de kolonie: het fosfaatbedrijf van Aruba kon niet voldoende legale betalingsmiddelen verkrijgen voor de royalty's die het verschuldigd was; daarom kreeg het toestemming om de regering te betalen door middel van rekeningen die op een

bankierskantoor in Londen waren getrokken. Verder was het zilvergeld in circulatie van dubieuze kwaliteit. Op 21 juli 1888 informeerde pas-toor Antoon Frie (1850-1904) bij 's Rijks Munt in Utrecht hoeveel de opbrengst van gesmolten zilver zou zijn, omdat gewetenloze mensen '... deze keer meer dan ooit een zware slag hebben toegebracht aan de armen door eerst een grote hoeveelheid enigszins versleten buitenlandse munten te verspreiden en vervolgens te weigeren ze voor de handel te accepteren. Hier en daar kunnen de armen nu hun biljetten van 25 cent omwisselen voor 15 cent aan muntgeld en hun biljetten van 50 cent voor 35 cent zilver, zodat de werkende mensen en de behoeftige klassen veel verliezen.'³ Dit betrof Chileense en Peruviaanse *soles*, die destijds op Curaçao in circulatie waren.

Zowel de overheid als mede vermogende en onvermogende particulieren hadden te lijden onder het gebrek aan bruikbare contanten. En toch bleef de Curaçaose muntwet van 1881 op de plank liggen en kon nog niet worden ingevoerd. Opeenvolgende ministers van de koloniën wens-ten een allesomvattende oplossing voor de proble- men van het monetaire systeem van Curaçao en waren niet bereid om voorlopige corrigerende maatregelen te nemen om de meest urgente problemen te verlichten. Toen Levinus Keuchenius (1822-1893) in april 1888 tot minister van Koloniën werd benoemd, benaderde hij de zaak pragmatischer dan zijn voorgangers: voor een aantal buitenlandse munten werden wisselkoer- sen vastgesteld. Tot dan toe moest de kolonie het redden met drie soorten noodhulpbronnen.

Private coupons en munten

Als eerste waren er de private coupons en munten. De Arubaanse Gold Mining Company betaalde haar medewerkers met coupons van eigen makelij. Door de deplorabele staat waarin dit bedrijf verkeerde, werden de coupons zelfs door de eigen managers geweigerd als betaling, tenzij slechts voor de helft van de aangegeven waarde. Een vergelijkbaar risico kleefde aan de in 1893-1897 uitgegeven coupons van de Arubaanse Fosphaat Maatschappij. Een drietal Curaçaose bedrijven gaf metalen stuivers uit en er waren de koopmansbiljetten van bekende bedrijven, zoals S.E.L. Maduro & Sons (gedrukt bij Neuman en bij Hamilton), Rivas Fensohn & Co., Meijer & Araujo,

Jones & Borchert & Meijer & Araujo, Weduwe P. Maal, Henriquez & Co. en twee initiatieven gesteund door de Spaar- en Beleenbank; op Aruba door C.H. Eman & Co. en op Bonaire door J.W.F. Hellmund. De Curaçaose Bank vond het niet beneden haar stand deze initiatieven te onder- steunen, aangezien ook de bank last had van het gebrek aan kleingeld. Reeds in 1883 had het voor f 5.425 aan kleingeld in circulatie gebracht: 2.000 stuks f1 op blauw karton, 4.900 f0,50 op geel karton en 3.900 f0,25 op oranje karton. Net als de latere uitgaven door private bedrijven, werden al deze uitgaven bekend als 'kaartjes'. In tegenstelling tot de private uitgaven werden de kaartjes van deze derde categorie gezien als 'echte bankbiljetten'. De reden hiervoor was dat deze kaartjes waren voorzien van een handteke- ning door de president van de bank en twee vooraanstaande kooplieden.⁴ De betrokkenen zijn: A.W. Abrahamsz jr., M.P. Curiël, M. Daal, H. Evertsz, P.C. Gorsira, C.Z. de Haseth Gz., H.C. Henriquez, A.B. Jesurun, J.A.L.V. Leyba, M.E. Penso en S. Senior jr.

Arubaanse Fosphaat Maatschappij, 25 cents. 1893, papier (foto: J. de Ruiters jr. van Veilinghuis De Ruiters, PLNA45.1)⁵

S.E.L. Maduro & Sons, 25 centen. September 1893, papier, druk Neuman (foto: Tim Poelman, Schulman b.v., PLNA75.1)

S.E.L. Maduro & Sons, 50 centen. September 1893, papier, druk Neuman (foto: Tim Poelman, Schulman b.v., PLNA75.2)

S.E.L. Maduro & Sons, 50 centen. September 1893, papier, druk Hamilton (foto: Tim Poelman, Schulman b.v., PLNA76.2)

S.E.L. Maduro & Sons, 1 gulden. September 1893, papier, druk Neuman (foto: Tim Poelman, Schulman b.v., PLNA75.3)

S.E.L. Maduro & Sons, 1 gulden. September 1893, papier, druk Hamilton (foto: Tim Poelman, Schulman b.v., PLNA76.3)

S.E.L. Maduro & Sons, 2½ gulden. September 1893, papier, druk Neuman (foto: Tim Poelman, Schulman b.v., PLNA75.4)

S.E.L. Maduro & Sons, 2½ gulden. September 1893, papier, druk Hamilton (foto: Tim Poelman, Schulman b.v., PLNA76.4)

S.E.L. Maduro & Sons, 25 centen. September 1893, papier, druk Hamilton (foto: Tim Poelman, Schulman b.v., PLNA76.1)

Meijer & Araujo, 25 centen. September 1897, papier (foto: P. Plomp, privé afbeeldingencollectie, PLNA80.1)

Meijer & Araujo, 50 centen. September 1897, papier (foto: P. Plomp, privé afbeeldingencollectie, PLNA80.2)

Weduwe Willem P. Maal, f 0,25. September 1893, papier (foto: P. Plomp, privé afbeeldingencollectie, PLNA70.1)

Meijer & Araujo, 1 gulden. September 1897, papier (foto: J. van Soest, 'Trustee of the Netherlands Antilles', PLNA80.3)

Weduwe Willem P. Maal, f 0,50. September 1893, papier (foto: P. Plomp, privé afbeeldingencollectie, PLNA70.2)

Jones & Borchert en Meyer & Araujo, 25 centen. Januari 1894, papier (foto: P. Plomp, privé afbeeldingencollectie, PLNA65.1)

Weduwe Willem P. Maal, f 1,00. September 1893, papier (foto: P. Plomp, privé afbeeldingencollectie, PLNA70.3)

Jones & Borchert en Meyer & Araujo, 50 centen. Januari 1894, papier (foto: P. Plomp, privé afbeeldingencollectie, PLNA65.2)

C.H. Eman & Co., 1 gulden. 1893, papier (foto: J. van Soest, 'Trustee of the Netherlands Antilles', PLNA40.3)

J.W.F. Hellmund, 50 centen. 1893, papier (foto: J. de Ruiter jr. van Veilinghuis De Ruiter, PLNA50.2)

J.W.F. Hellmund, 1 gulden. 1893, papier (foto: J. van Soest, "Trustee of the Netherlands Antilles", PLNA50.3)

Kleingeld en postwissels

De tweede hulpbron om het tekort aan kleingeld te lenigen, was het traditionele verzoek aan Nederland om Curaçaos kleingeld. Kwartjes, dubbeltjes en centen werden in 1883 aangeleverd, ter hoogte van een bedrag van f 40.000. In 1887 werden een miljoen koperen centen verruild voor bronzen exemplaren. Ondanks aanhoudende verzoeken de munten een klop te geven met de woorden 'Kolonie Curaçao' of van een soortgelijke strekking, is hierop nooit ingegaan. De overheid was extreem spaarzaam met het uitgeven van kleingeld om oppotten of omsmelting door verhandeling zo veel mogelijk te voorkomen. Omdat de wissels een enorm disagio van 9 tot 10% jaarlijks kenden, bleef het aantrekkelijk zilvergeld te blijven sturen, zelfs wanneer hiervoor meer dan de aangegeven waarde moest worden betaald.

Om dit belangrijke lek in het wegstromen van zilvergeld te dichten, werd een derde hulpbron, de postwissel ingezet. Deze dienst werd sinds 1 maart 1888 gebruikt en was lange tijd een groot succes.

In november 1888 was reeds een bedrag van ruim 110.000 Nederlandse guldens via de postwissels naar Nederland gezonden. De populariteit was grotendeels te danken aan het kunstmatig laag houden van de kosten van deze postwissels. Dit kwam ten laste van de koloniale kas, maar de minister van Financiën van de koloniën vond het nodig, omdat er weinig alternatieven waren.

Eén standaard: zilver

Pas in 1888 werd door de minister van Koloniën onder enorme druk uit Curaçao toegestaan dat er een beperkt aantal buitenlandse munten tegen een vaste wisselkoers gebruikt kon worden. Hij stelde Gouverneur Nikolaas van den Brandhof (1834–1904) in staat de noodzakelijke acties te nemen door een speciale commissie in het leven te roepen. Deze commissie bestond uit leden van de raad van bestuur van de bank, tezamen met de Curaçaose handelaren J.A. Jones en A. Jesurun. De commissie stelde dat de bank slechts één metaalsoort diende te hanteren (de gouden- of de zilveren standaard) en zich daarbij op de lagere commerciële waarde diende te baseren. Als deze 'beperkte' lijst van toegestane buitenlandse valuta bezien wordt, treffen we munten aan uit maar liefst 17 landen: de Verenigde Staten, Nieuw-Grenada, Spanje, Mexico, Columbia, Groot-Brittannië, Frankrijk, België, Peru, Guatemala, Honduras, Ecuador, Venezuela, Deense koloniën, Chili, Haïti en Nederland. Van deze landen werden de exacte coupures benoemd en in tegenwaarde van de Curaçaose gulden geplaatst. Bijzonder is dat de tegenwaarde van 1 Nederlandse gulden precies 1 Curaçaose gulden was, terwijl voorheen 1 Nederlandse gulden 1,35 Curaçaose gulden waard was. De gevolgen van deze omwisselkoersen waren direct merkbaar. Vele betalingen aan het ministerie werden nu in goud verricht. Zelfs de noodlijdende Arubaanse Fosfaatmaatschappij betaalde in goud. Het ministerie van Financiën in de Koloniën was als gevolg hiervan nu ook in staat om de bovenwindse eilanden van voldoende kleingeld te voorzien.

Na aftrek van de bedragen benodigd voor de subsidie van de postwissels, bleef er genoeg goud over om een reserve te realiseren van meer dan f 75.000. Nu werden de bankbiljetten niet langer gezien als inferieure kaartjes, maar was het slechts een kwestie van tijd tot ze weer inwissel-

baar werden (dit gebeurde in 1892). In dat jaar werden dan ook nieuwe exemplaren uitgegeven om die van de slechte kwaliteit uit 1883 één op één te vervangen. In die tien jaar waren de aantallen zeer sterk toegenomen. 8000 blauwe kwartjes, 6000 halve guldens in groen, 5000 gele guldens en 2000 oranje kaartjes van 2½ gulden. Om tijd te sparen werden de nieuwe biljetten bij de Hamilton Bank Note Company in New York besteld. Maar liefst 42 handelaren werden aan het werk gezet om de biljetten te ondertekenen. Het waren E. Araujo, M. Capriles, A.A. Correa, B.M.A. Correa, M.E. Curiël, M.F. Curiël, H.M. Daal, M. Daal, J.H.M. Ellis, C. de Haseth Evertsz, H. Evertsz, H. Evertsz Cz., C. Gorsira Fz., J.P.E. Gorsira, M.B. Gorsira, P.C. Gorsira, P.E. Grosira, J.L. Th. Heldewier Vignon, R. Hellmund, W.G.F. Hellmund, C. Henriquez, M.C. Henriquez, A. Jesurun Dz., B.A. Jesurun, D. Jesurun, J. Jesurun, J.A. Jones, T.W.F. Krafft, L.V. Leyba, A. Maal, E.S.L. Maduro, M.S.L. Maduro, J.E. van der Meulen jr., C. Meijer, C. Obediente, J.D. Pardo, J.L. Penha, F.F. Pietersz, H.N. Prins, S. Senior, S. Senior jr. en M. de Sola.

In 1894 was het ministerie op Curaçao in staat 1250 dubloenen (f 50.000 aan goud) naar Nederland te sturen om de postwissels te verrekenen.

In 1881, 1883, 1885, 1892 en 1893 waren er kleingeldtekorten, allemaal direct veroorzaakt door de hierboven besproken wisselkoersproblematiek. Daarentegen was de koers op Curaçao na alle genomen maatregelen in 1896 en 1897 dermate gunstig, dat er juist sprake was van een vlucht van zilver naar Curaçao toe. Hiermee kwam een einde aan de behoefte aan het papieren koopmansgeld.

De afmetingen van de biljetten zijn onbekend. Dank aan Tim Poelman van Schulman b.v. – die op het schrijven aandrong, afbeeldingen aanleverde en commentaar gaf op een eerdere versie – en aan Hans van Weeren die mij het boek door Jaap van Soest gaf; een geweldig werk over de totale monetaire geschiedenis van de Antillen. Informatie over het boek *Catalogue Papermoney of The Netherlands - Part 2*: www.patrickp.nl.

Noten

1. Soest, Jaap van (1980) *Trustee of the Netherlands Antilles. A history of money, banking and the economy with special reference to the central Bank van de Nederlandse Antillen 1828 - 6 February - 1978* (Zutphen)
2. Staten-Generaal, Tweede Kamer, Vergaderverslag 1 december 1905, in: *Amigoe di Curaçao* (30 december 1905).
3. Van Soest, 1980: 197; Central Historical Archives of the Netherlands Antilles, inv. CHA-OD-14-20.
4. Van Soest, 1980: 198.
5. PLNA = Plomp, Patrick (2020) *Catalogue Papermoney of The Netherlands - Part 2* (Assendelft).

IBNS Nederland

Nederlandse Vereniging van Papiergeldverzamelaars

www.ibns.nl
 info.ibns@gmail.com
 Entingestraat 2, 7841 AW SLEEN

De penning

Atelierbezoek

Als er in *De Beeldenaar* over atelierbezoek geschreven wordt gaat dat over het algemeen over een groep penningliefhebbers die te gast is bij een kunstenaar en penningmaker. Voor penningliefhebbers zijn de atelierbezoeken dan ook al vele, vele jaren een van de manieren waarop de penningkunst tot leven komt en bloeit. In dit artikel staat echter niet een atelierbezoek maar de penning *Atelierbezoek* uit 2019 centraal.

Nieuwsgierig

Deze penning *Atelierbezoek* wordt sinds enige tijd uitgereikt aan de penningmaker die haar of zijn atelier openstelt voor bezoekende penningliefhebbers. Op de keerzijde van de penning zijn vijf nieuwsgierige aagjes (of misschien zijn het wel aapjes) afgebeeld, die hun blikken richten op penningen die niet zichtbaar zijn maar waarschijnlijk in hun handen rusten of op een tafel liggen. Door de vormgeving en patinerings ligt de aandacht sterk op ogen en monden, waardoor

de associatie met het bekende 'horen zien en zwijgen', hier in de vorm van 'horen, zien en spreken', gemakkelijk gelegd wordt. Daarmee is één zijde van het atelierbezoek verbeeld. Onderaan is de penning gesigeneerd met de letter K, het monogram van Jan Paul Kruimel.

Kruimel is, met ruim tweehonderd penningen op zijn naam, een van de zeer actieve medailleurs in Nederland. Voor hem is een penning geen object op zich, maar is het de gestolde verbeelding van een gebeurtenis of een relatie. Een

Jan Paul Kruimel, *Atelierbezoek*. 2019, kunstporselein, 55 mm (foto: kunstenaar)

goede penning verbeeldt die relatie op een manier die recht doet aan de essentie, aan de diepte en gelaagdheid daarvan. In veel van zijn penningen doet hij dit door de personen in deze relatie ieder 'hun eigen kant van de medaille' te geven, waarbij de voorzijde van de penning uiteraard voor de ontvanger is. Wat het uiterlijk van een penning betreft blijft Jan Paul Kruiemel meestal binnen de traditionele regels van de penningkunst. Kort gezegd: een penning is een schijf met, over het algemeen, afbeelding en tekst. Zelf definieert hij een penning als een klein driedimensionaal kunstwerk waarvan de derde dimensie tot een zeker minimum is gereduceerd. Dat de begrenzing creatief maakt heeft hij in zijn oeuvre laten zien. Ook in deze penning – en daarmee zijn we aan de voorzijde van de penning beland – laat hij dit zien.

De voorzijde van de penning is gericht op de penningkunstenaar. Centraal staan acht penningen, gerangschikt in een cirkel. Hieromheen het omschrift dat niet voor iedereen direct als zodanig herkenbaar is. Natuurlijk is het mogelijk om hier in duidelijke, eenduidige letters weer te geven wat er staat. Leuker is het om te zoeken. Dit artikel geeft voldoende hints voor de ontcijfering.

Oeuvre

In zijn oeuvre heeft Jan Paul Kruiemel gebruik gemaakt van verschillende materialen. Naast brons en zilver maakt hij de laatste jaren ook penningen in kunstporselein; een modern, sterk

materiaal dat hem in staat stelt het ontwerp en de productie van zijn penningen helemaal in eigen hand te houden. Ook de blauwe patinerings is van zijn hand. Opmerkelijk aan de patinerings is dat deze tegenovergesteld is aan de gangbare patinerings. Op deze penning zijn niet de diepliggende delen, maar juist de hogere delen gepatineerd, zoals ook Geer Steyn dat doet op zijn penningen. Hierdoor krijgen deze penningen hun eigen, kenmerkende sfeer. Door materiaalgebruik en vormgeving ligt de penning prettig in de hand. Hij is koel maar niet koud. Hij is glad met een prettig huidgevoel en door het reliëf nodigt hij uit om in de hand genomen te worden en er met de duim gedachteloos overheen te dwalen.

Handgevoel, vormgeving en tekst maken deze penning bijzonder, de gelegenheid waarbij hij wordt uitgereikt maakt hem exclusief. Door de gevolgen van de coronapandemie zijn de atelierbezoeken op dit moment stilgevallen. Dat heeft de exclusiviteit van de penning tijdelijk verhoogd, maar zo gauw het kan zullen er nieuwe atelierbezoeken worden georganiseerd en zal deze penning weer worden uitgereikt.

Deelname aan de atelierbezoeken staat open voor iedereen die hierin is geïnteresseerd. Aanmelden kan via penningkunst@xs4all.nl. U krijgt dan bericht over welke atelierbezoeken gepland zijn en kunt hierop inschrijven. Maar ook kunstenaars die liefhebbers willen ontvangen om hun penningen te laten zien – ook al is dat soms maar één penning – kunnen zich aanmelden.

VENROOY
Goud- en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V.

De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | T +31 (0)73 - 6 31 28 31 | E info@venrooybv.nl | I www.venrooybv.nl

Doorgelichte numismatiek (2), noodmunten uit Alva's tijd - I

In de voorgaande aflevering van *De Beeldenaar* zijn de noodmunten van Haarlem (1572-1573) uit Teylers Museum aan een nader onderzoek onderworpen. De echte- en imitatiestukken zijn van elkaar onderscheiden en er is aangetoond dat de echte noodmunten allemaal een klein percentage aan goud bevatten. In het huidige artikel – dat omwille van de omvang is gesplitst in twee delen – wordt het onderzoek voortgezet en worden de noodmunten bestudeerd die geslagen zijn in de periode dat de hertog van Alva en Don Frederik met ijzeren hand de opstandige Nederlanden in het gareel trachtten te krijgen.

Bloederig spoor

De hertog van Alva – voluit: Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel (1507-1582) – en diens zoon Don Frederik (Fadrique, 1537-1585) waren niet bepaald lievelingen. In de periode 1567-1573 hielden ze verschrikkelijk huis in de Lage Landen. Alva werd door Philips II met een leger naar de Nederlanden gezonden omdat er onlusten waren uitgebroken die hadden geleid tot de Beeldenstorm. Alva kreeg opdracht om de daders te straffen. In 1567 arriveerde hij, waarop landvoogdes Margaretha van Parma vrijwel direct aftrad. Alva volgde haar op en hij ging zonder mededogen te werk. Hij richtte de Raad van Beroerten op: een rechtbank om de daders – en ketters – te straffen. Edelen zoals Willem van Oranje weken uit. In 1567 vond bij het Belgische Oosterweel de eerste veldslag plaats tussen de Spanjaarden en de Geuzen,

Anoniem, rekenpenning over het vertrek van de hertog van Alva uit de Nederlanden. 1573, koper, 30 mm (TMNK 04305)

Anoniem, Alva vermoordt de onschuldige bevolking in de Nederlanden. 1572, gravure, 135 x 185 mm (collectie Rijksmuseum Amsterdam, inv. RP-P-OB-79.012).

Aan zijn voeten liggen de onthoofde lichamen van de graven Egmont en Horne, Alva wordt geholpen door de veelkoppige hellehond Kerberos, met als koppen de hoofden van de kardinalen Antoine Perrenot (Granvelle) en Lodewijk en Karel van Lotharingen (Guise).

het jaar daarop gevolgd door de slag bij Heiligerlee; de Tachtigjarige Oorlog was begonnen.

Van Alva's zoon Don Frederik wordt wel gezegd dat hij vrijwel alleen maar vijanden had. Zijn agressieve aard blijkt duidelijk uit het spoor van bloed dat hij in de periode oktober 1572 - oktober 1573 achterliet tijdens een veldtocht door de Nederlanden. Duizenden opstandelingen lieten het leven. Hij trok via Mechelen (2 oktober, Spaanse Furie), Diest en het Spaansgezinde Maastricht naar Roermond (12 oktober), waarna hij de Rijn overstak en via Doetinchem (26 oktober) en Doesburg naar Zutphen (16 november) trok. Net als in Mechelen richtte hij in Zutphen een bloedbad aan. Vervolgens ging Don Frederiks leger via Utrecht naar Naarden (1 december) – dat vrijwel compleet werd uitgemoord en in brand werd gestoken – en vanaf daar via het Spaansgezinde Amsterdam naar Haarlem. Daar beet hij zijn tanden stuk op een (in het voorgaande artikel aan bod gekomen) langdurig beleg. Na de moordpartij, volgend op de inname van Haarlem op 12 juli 1573, trok Don Frederiks leger naar Alkmaar. Anderhalve maand later moest hij op 8 oktober de belegering opgeven nadat de opstandelingen de dijken hadden doorgestoken. Rond dezelfde tijd vond op de Zuiderzee een grote zeeslag plaats, waarbij de Watergeuzen een klinkende overwinning behaalden. Alva en zijn zoon richtten hun pijlen nu op Leiden, maar werden kort daarop teruggeroepen naar Spanje. Deze gebeurtenis is vereeuwigd op een bij de Munt te Dordrecht geslagen rekenpenning, met in het Latijn de spottende tekst '+ DIFFVGITE + CAPRIMVLGI ♣ +*' (verdwin, geitenmelkers). Uiteindelijk had de terreur die zij in de Nederlanden hadden uitgeoefend vooral geleid tot polarisering en verzet. De opstand was ontaard in een heuse oorlog, met veldslagen en belegeringen. Beide partijen veroverden en verloren steden en daarbij ging het er ook bij de opstandelingen niet altijd zachtzinnig aan toe. Zo was Roermond op 23 juli 1572 – drie maanden vóór de herovering van Don Frederik – ingenomen door Willem van Oranje. De gruweldaden die zich toen afspeelden spreken boekdelen.

Lang niet iedere belegerde stad liet noodmunten vervaardigen. Bovendien zijn in dit artikel alleen de gehalten bestudeerd van de exemplaren die zich in de collectie van Teylers Museum

bevinden. Als getuigenissen van Alva's tijd bevinden zich in de verzameling naast de eerder beschreven Haarlemse exemplaren, noodmunten van Middelburg (1572-1574), Leiden (1573-1574) en Alkmaar (1573).

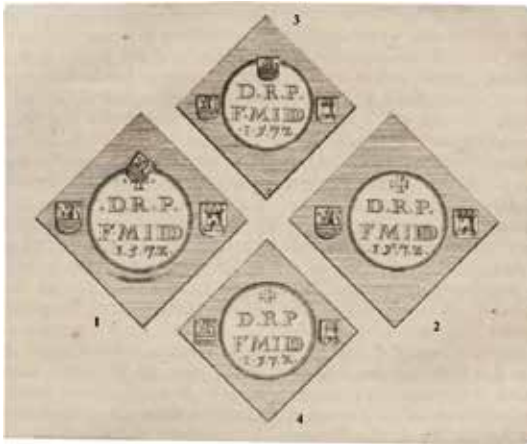
Noodmunten van Middelburg

Het Spaansgezinde Middelburg werd vanaf april 1572 door de opstandelingen belegerd. De stad werd aanvankelijk verdedigd door gouverneur Antoine van Bourgondië (?-1574). Om een doorbraak te forceren liet Alva hem vervangen door Mondragon (voluit: Cristóbal de Mondragón y Otorala, ±1504-1596). Dit zou niet baten, want uiteindelijk leidde hongersnood tot overgave aan Willem van Oranje; op 18 februari werd de overdracht getekend en vijf dagen later verliet het Spaanse garnizoen de stad.

De Middelburgse noodmunten zijn onder te verdelen in drie groepen. De eerste stukken – net als in Haarlem zilveren daalders en halve daalders – zijn op 20 december 1572 uitgegeven. De daalders hadden een uitgiftekoers van 36 stuiver. Op 20 januari 1574 volgden gouden munten van 4, 2 en 1 kroon (nog met het jaartal 1573, volgens de oude tijdsrekening) met een koers van 48 stuiver per kroon. Deze tweede serie munten is niet in Teylers collectie vertegenwoordigd. De eerste- en tweede emissie munten zijn geslagen uit door de gilden en burgerij ingeleverde edelmetalen voorwerpen.¹ Na het beleg werden in maart 1574 herinneringsstukken geslagen: gouden kronen en zilveren hele en halve daalders. Zij zijn geslagen uit het edelmetaal dat de

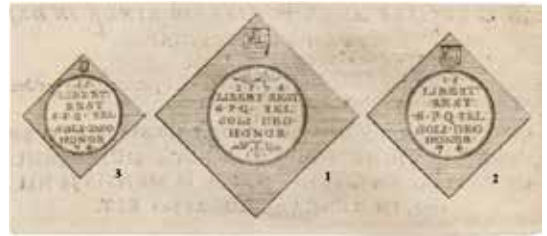
Frans van Hogenberg, *inname van Middelburg in 1574*. 1574-1576, ets, 295 x 214 mm (collectie: Rijksmuseum Amsterdam, inv. RP-P-OB-79.548)

Gravure met de door Van Loon beschreven Middelburgse noodmunten (pagina 159, met toegevoegde nummers)

verliezers als opgelegde schatting moesten betalen.² De producenten van de Middelburgse noodmunten zijn niet bij naam bekend, mede omdat een groot deel van het stadsarchief op 17 mei 1940 verloren ging toen de binnenstad door oorlogsgeweld afbrandde.

In Teylers collectie zijn tussen de elf Middelburgse noodmunten geen valse exemplaren aangetroffen. De tabel geeft het met röntgenfluorescentie (XRF) gemeten gehalte van de munten, net zoals bij de Haarlemse stukken is

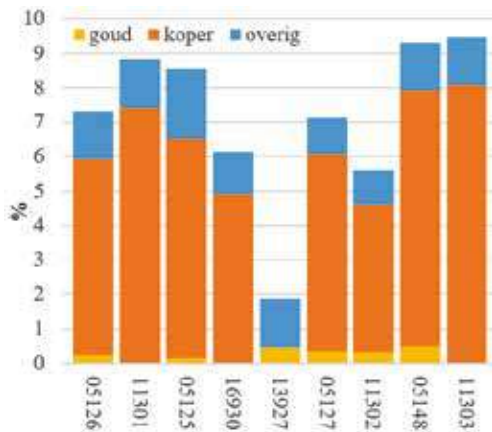

Gravure met de door Van Loon beschreven Middelburgse noodmunten (pagina 180, met toegevoegde nummers)

gedaan.³ De noodmunten van Middelburg blijken eveneens een klein percentage aan goud te bevatten. Het voorkomen van goud in zilveren munten lijkt op het eerste gezicht niet verwonderlijk, want door de gebruikte raffinagetechnieken was het eeuwenlang heel normaal dat zilveren munten soms zo'n 0,1% aan goud bevatten. Dat goud was soms al aanwezig op het moment dat zilvererts werd gedolven, zoals Spaans-Amerikaanse muntstukken uit de mijnregio in Mexico tonen.⁴ In tegenstelling tot de reguliere munten kan het goudgehalte bij noodmunten echter oplopen tot zo'n 0,5%. Dit komt doordat soms verguld zilveren siervoorwerpen als grondstof werden gebruikt, waarbij de edelsmid door de snelle productie niet de tijd kreeg om het goud en zilver van elkaar te scheiden.

inv.	massa (gram)	XRF-gehaltemeting				literatuur		
		zilver	goud	koper	overig	Van Gelder	Wis/Passon	Van Loon
daalder								
TMNK 05126	29,3927	92,68	0,23	5,71	1,38	36a	2.35.1	159,2
TMNK 11301	29,3071	91,01	0,15	7,41	1,43	36a	2.35.1	159,2
TMNK 17413	28,6902	niet gemeten				36a	2.35.1	159,2
TMNK 05125	29,3252	91,45	0,16	6,38	2,01	36b	2.35.1	159,2 variant
TMNK 16930	29,0057	93,65	0,20	4,92	1,23	36b	2.35.1	159,2 variant
TMNK 13927	28,4201	90,76	0,46	7,35	1,43	36d	2.35.1	159,2 variant
halve daalder								
TMNK 05127	14,1956	92,87	0,35	5,75	1,03	37a	2.35.2	159,4
TMNK 11302	14,4360	94,39	0,32	4,28	1,01	37a	2.35.2	159,4
kroon								
TMNK 05147	3,2731	7,36	89,45	2,64	0,55	42a	2.35.6	180,3
daalder								
TMNK 05148	29,3475	90,70	0,49	7,43	1,38	43a	2.35.7	180,1
TMNK 11303	29,1015	90,04	0,50	8,07	1,39	43a	2.35.7	180,1

Gehaltes van Middelburgse noodmunten in Teylers Museum⁵

Bijmenging van andere metalen in de zilveren munten uit Middelburg

Middelburg, daalder. 1572, zilver, 35 x 35 mm (TMNK 05125). Met Zeeuwse oorlogsbelastingklop 1573-1574

Middelburg, halve daalder. 1572, zilver, 30 x 30 mm (TMNK 05127)

Andere metingen in Teylers collectie tonen aan, dat het goudgehalte van de kroon uit 1574 aansluit bij de in Gelderland geslagen kronen op naam van Philips II uit dezelfde periode. Opvallend genoeg bevatten ook de zilveren herinneringsmunten (TMNK 05148 en TMNK 11303) een klein percentage aan goud. Mogelijk zijn ook hier verguld zilveren voorwerpen als grondstof gebruikt en was er sprake van enige tijdsdruk bij de productie. Dat niet al het ingeleverde zilverwerk verguld was, blijkt uit de noodmunten TMNK 11301 en TMNK 05125. Er is geen reden om aan

Middelburg, kroon. 1574, goud, 30 x 30 mm (TMNK 05147)

Middelburg, daalder. 1574, zilver, 36 x 36 mm (TMNK 05148)

de echtheid van deze stukken te twijfelen ook al hebben zij een laag goudgehalte.

Vervolg

Net als bij de noodmunten van Haarlem blijkt de aanwezigheid van een klein beetje goud in de zilveren Middelburgse noodmunten een belangrijke aanwijzing te zijn voor de echtheid. In het vervolg op dit artikel komen de exemplaren uit Alkmaar en Leiden aan bod, waarbij het nut van gehalteonderzoek andermaal zal worden aange-toond en een tin-loden noodmunt door de mand gaat vallen.

Noten

1. Gelder, H. Enno van (1955) *De Nederlandse noodmunten van de Tachtigjarige Oorlog* ('s-Gravenhage) 17.
2. Van Gelder, 1955: 17.
3. Pelsdonk, Jan (2020) Doorgelichte numismatiek (1), de Haarlemse noodmunten, in: *De Beeldenaar* 44-6, 314-319, specifiek 316.
4. Os, Bertil van, Alexandra Suvorova, Jan Pelsdonk & Jon Woodhead (2020) Trade vs local economy. Two sides of a coin, in: Green, Jeremy & Alistair Paterson *Shipwrecks of the Roaring Forties, Researching some of Australia's earliest shipwrecks* (Perth) [in druk] 195-214, 291-300, 309-310, specifiek 203-205.
5. Van Gelder = Van Gelder, 1955; Wis/Passon = Wis, Jan C. van der & Tom Passon (2009) *Catalogus van de Nederlandse Munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)* (Apeldoorn); Van Loon = Loon, Gerard van (1723) *Beschryving der Nederlandsche historipenningen 1* ('s-Gravenhage).

Ruth Brouwer †

Op Allerzielen 2020 werd in Amsterdam afscheid genomen van de beeldhouwster, medailleur en tekenares Ruth Brouwer (overleden 25 oktober). Zij werd in 1930 geboren te Antwerpen. Voordat zij in 1950, met een onderbreking, aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten ging studeren bij Piet Esser, volgde zij een opleiding modeteekenen en vervolgens avondlessen aan het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs (alle te Amsterdam). In 1959 won Brouwer de zilveren prijs in de categorie beeldhouwkunst van de Prix de Rome. Voordat zij naar een atelierwoning in de Rapenburgerstraat in Amsterdam verhuisde was haar woon- en werkruimte beperkt. Dat leidde ertoe dat zij zich ging toeleggen op het maken van penningen. Ruth Brouwer ontwierp meer dan 50 penningen. Een deel daarvan, 32 stuks, is opgenomen in de Nationale Numismatische Collectie. Museum Beelden aan Zee heeft 17 penningen in de collectie en in het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum te Haarlem (TMH) is zij vertegenwoordigd met 25 exemplaren.

Haar penning *Zomer* was in 1969 de jaarpennning van de Vereniging voor Penningkunst en

Duifje van Noach uit 1959 werd in 1986 door de vereniging uitgegeven. Penningen van Ruth Brouwer maakten vele malen deel uit van de inzendingen voor de internationale exposities van de internationale penningvereniging FIDEM. Piet Esser schreef in 2000 in *De Beeldenaar* uitgebreid over haar werk.¹ Naast penningen maakte Brouwer kleinplastic en vrijstaande beelden; voornamelijk mensen en dieren. Zij werkte vooral met klei, steen en brons en maakte ook schetsachtige tekeningen. Ruth was zeer bescheiden betreffende publiciteit en al geruime tijd moeilijk bereikbaar. Het had tot gevolg dat er geen volledige catalogus van haar penningen kon worden samengesteld. Het bleef helaas beperkt tot een onvolledige lijst.² Ter gelegenheid van haar tachtigste verjaardag in 2010 werd in Museum Beelden aan Zee te Scheveningen een tentoonstelling georganiseerd, bestaande uit een uitgebreide keuze van haar penningoeuvre, samengesteld uit de collectie van het museum en die van enige verzamelaars.

Persoonlijk heb ik goede herinneringen aan de bezoeken bij haar in de periode dat ik begon met

Ruth Brouwer, *Lente*. 1988, brons, 98 mm (collectie: TMH, inv. TMNK 17563)

Opening van de tentoonstelling over Piet Esser in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, 31 mei 1996 (foto: Christien Nijland). Van links naar rechts: Frank Letterie, Jorien de Kruijff van Dorssen, Ruth Brouwer, Toky Bautz-Rutte en Piet Esser

verzamelen rond 1965-1970. Tot de eerste penningen in mijn collectie behoorden *Saartje* en *Roosje Blom*, portretjes op klein formaat (met een diameter van 48 mm) van niet bestaande personen, die evenals andere ontwerpen in haar fantasie ontstonden. De meeste van haar penningen zijn uitgevoerd op fors formaat, zoals *Lente* (1988, 98 mm).³ Bij de keerzijde van die penning vind ik de spreuk van de psychiater Marc Kinet toepasselijk: 'Er is meer tussen een kind en een luchtballon dan een stukje touw'. Bijzonder is de penning voor zorgcentrum Brentano: Op de brede rand is een randschrift aangebracht, dat luidt: 'OUD WORDEN IS DE ENIGE MANIER OM LANG TE LEVEN'.

Het zeer eigen oeuvre van Ruth Brouwer is behalve door Esser, positief besproken door

Tilanus en Van Wessem.⁴ Ruth hield van penningen maken en laat een mooi oeuvre na.

Noten

1. Esser, Piet (2000) Stevig op haar wereld, in: *De Beeldenaar* 24-3, 99-111.
2. Koning, A.J. de (1989) Penningen van Ruth Brouwer, uit de periode 1955-1975, in: *De Beeldenaar* 13-5, 194-196, 198; Koning, Hans de (2000) Lijst van penningen door Ruth Brouwer, in: *De Beeldenaar* 24-3, 113-115; Koning, Hans de (2010) Wat goed is blijft! Penningen van Ruth Brouwer in Museum Beelden aan Zee, in: *De Beeldenaar* 34-3, 111-114.
3. Esser, 2000: 109.
4. Tilanus, Louk (2000) *Handzame Sculptuur. De geschiedenis van de Vereniging voor Penningkunst* (Amsterdam); Wessem, J.N. van (1988) *Nederlandse Penningkunst* ('s-Gravenhage).

Ruth Brouwer, *Stichting Brentano*. 1974, brons, 65x70 mm (collectie TMH, inv. TMNK 13059)

Rekenen aan de medailles van de Maatschappij van Weldadigheid

In een eerder artikel in *De Beeldenaar* is beschreven dat de Maatschappij van Weldadigheid beloningsmedailles uitreikte aan kolonisten in goud, zilver en koper.¹ In dit artikel wordt de rest van het verhaal gereconstrueerd aan de hand van inmiddels teruggevonden rekeningen.

De factuur van Van der Goen en Klouzing

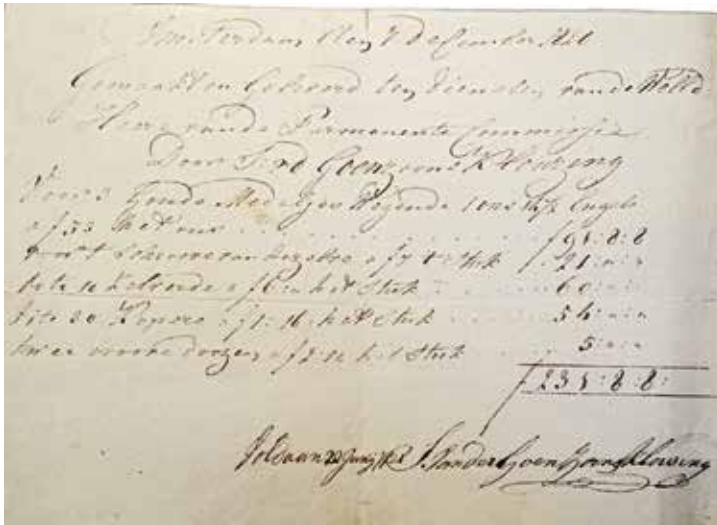
Op 29 juni 1820 maakt directeur Benjamin van den Bosch een beoordeling van de proefkolonisten die voor medailles in aanmerking komen. Die lijst met namen, de beoordeling en de uit te reiken medaille zijn in het zojuist aangehaalde artikel getoond. Die eerste uitreiking van 1820 blijkt wel gepland te zijn, maar heeft zo goed als zeker niet plaatsgevonden. Er is namelijk geen verslag van die uitreiking bekend. De aandachtige lezer heeft bovendien ontdekt dat de enige gouden medaille liefst tweemaal achtereen (ook in 1821) zou zijn

uitgereikt aan dezelfde persoon. Meer dan de helft van de kandidaten komt tweemaal voor. Er zijn dus maar twee keer medailles uitgereikt, alleen in 1821 en 1824.

In het Drents Archief is de rekening van de voor 1820 geleverde (en in 1821 uitgereikte) medailles gevonden van de firma Van der Goen en Klouzing.² Zij produceerden de eerste serie medailles voor de verdienstelijke kolonisten. Die rekening geeft de mogelijkheid om het gewicht van de niet teruggevonden gouden medailles te berekenen, net als het aantal benodigde medailles

Van der Goen & Co, beloningsmedaille van de Maatschappij van Weldadigheid. 1820, brons, 34 mm (collectie Teylers Museum, inv. TMNK 02608)

Factuur van Van der Goen en Klouzing voor medailles, 4 december 1820

voor de tweede ronde van 1824. De tekst van de rekening luidt:

Amsterdam den 4 December 1820	
Gemaakt en geleverd ten dienste van de Weled Heeren van de Permanente Commissie Door Svd Goen zoon & Klouzing	
Voor 3 gouden Medaljes Wegende 1 ons 14 ½ Engels a f 53 het ons	f 91:8:8
Voor t schroeven van dezelve a f 7 t stuk	f 21
Dito 10 zilveren a f 6,= het stuk	f 60
Dito 30 koperen a f 1:16 het stuk	f 54
Twee mooie doozen a f 2:10 het stuk	f 5
Voldaan 20 Junij 1821 S. van der Goen Zoon & Klouzing	f 231:8:8

Het is bij nader inzien een rare, slordige factuur. Voor goud rekent Samuel van der Goen namelijk materiaal en productie apart met een fors bedrag per stuk voor het schroeven van drie stuks, maar voor zilver en koper staat een all-in prijs per stuk (inclusief de aangesoldeerde oogjes) zodat materiaalkosten en werkloon niet te herleiden zijn. De aantallen komen vrijwel overeen met wat Johannes van den Bosch nodig dacht te hebben voor de voordracht van 1821, alleen staan er nu drie gouden medailles op in plaats van twee (die niet zijn teruggevonden in een collectie). Ze zijn gezien de rekening van massief goud, wat tegenwoordig zelfs bij de Olympische medailles niet meer het geval is. Een is er aan prins Frederik

geschonken (maar is een jaar of acht geleden niet via de collectie van het Koninklijk Huis in de Nationale Numismatische Collectie beland) en een is er in 1821 uitgereikt aan kolonist Lubbert Janszen 'wegens zijne uitmuntende braafheid en voorbeeldigen ijver, alsmede zijn verdienstelijk gedrag bij de aanleg van Kolonie No 4'. Het is onbekend waar de derde medaille voor bedoeld is geweest. We lezen dat de gouden medailles samen 1 ons en 14½ engels wegen en ook dat een ons goud f 53 kost. Het totaal is f 91:8:8 (in de oude notatie van gulden-stuiver-penning), of f 91,42½. Er is dus $91,42\frac{1}{2} / 53 = 1,725$ ons goud geleverd voor drie 'medaljes'. Het schroeven van de gouden medailles kostte ook nog f 7 per stuk, de zilveren exemplaren hebben een all-in prijs van f 6 en de koperen kosten compleet slechts f 1,16. 'Twee mooie doozen' van een rijksdaalder per stuk (voor twee van de drie gouden medailles?) bracht het totaal op f 231,42½. Mooie penningdozen zijn vroeger wel van palmhout gedraaid.

Die rekening komt voor de permanente commissie onverwacht. Blijkbaar dachten ze dat ze met de in het vorige jaar betaalde 300 gulden al voor de medailles betaald hadden. Ze sturen de rekening door naar de Amsterdamse drukker Johannes van der Heij – die voor de Maatschappij van Weldadigheid het contact met de medailleurs onderhoudt – met de vraag hoe het zit en die legt het op 19 januari 1821 haarfijn uit: 'Weledele Heeren, In antwoord op UwelEd brief van den 15 dezer dient dat op autorisatie van UwelEd door

mij het graveren der medaille in staal is geaccordeert op f 250:-- doch toen de eerste medaille wierd geschroeft, brak ongelukkig de eerste helft van de schroef. Daarop is ter gemoetkoming der graveurs die de helft der schroef opnieuw moeten graveren, geaccordeert f 50:-- schadevergoeding, en dus kost de schroef die altijd ter dispoche van UwEd blijft f 300:-- die dan ook betaald is. De schroef dus in order zijnde, zijn daarop de medailles gemaakt, op inliggende rekening gemeld, en deze medailles kosten f 231.8.8 Hiermede vertrouwende UwEd genoegzaam te hebben geëluceert, heb ik de eer met alle hoogachting te zijn...'³

Er was dus f 250 afgesproken voor het maken van de schroefstempels. Maar door de breuk moet er een opnieuw worden gegraveerd waarvoor Johannes van der Heij f 50 extra in rekening brengt. Blijkbaar is hij met de vraag van de permanente commissie eerst naar de medaillemakers gegaan, want in het archief bevindt zich ook een kattebelletje, ondertekend met 'S. vd Goen zn & Klouzing', gedateerd 18 januari 1821.⁴ Vermoedelijk zat dat oorspronkelijk als bijlage bij de brief door Van der Heij maar is dat bij het digitaliseren 'losgeraakt'. Er staat: 'Mijn Heer van der Heijt doet ons verwonderen als dat wij een boodschap bekoomen van wegens 't geld van de medaljes. UWEd weet 't ook zoo goed als wij als dat dezelve niet betaald zijn want die driehonderd guldens die wij ontvangen hebben dat is geweest voor de stempels en niet voor de medaljes Want ons ackoort waarvoor de stempels Tweehondert vijftig Guldens en toen dezelvev gebrooken is zouden de Heeren ons Vijftig Guldens int gemoet koomen, en dat is hetgeen wij ontvangen hebben'. De stempels zijn dus nog duurder dan de medailles.

De Maatschappij van Weldadigheid is notoir langzaam met het betalen van rekeningen en maakt vooralsnog geen aanstalten tot het betalen van de medaillemakers. Dat kunnen ze bij Van der Goen niet lijden. Het blijft drie maanden stil en dan stuurt Van der Goen op 18 april een aanmaning: 'Aan de WelEd Heeren, De Heeren van het permanenten Commissie van Weldadigheid Mijn Heeren, Daar wij de vrijheid nemen om aan UwE eens te invormeen hoe het ook weezen mag met de penningen van de medaljes daar de Heer van der Heij ons yder maal te leur stelt want

Zijn Ed stelt ons uijt van den eenen tijd tot den anderen, en daar wij op het moment bezet zijn, zoo neemen wij de vrijheid om bij de WelEd Heeren van de Commissie te vervoegen terwijl 't ons niet moogelijk is om zoo lang crediet te verleenen terwijl de uytschotten te groot zijn van het goud en zilver, in afwagting van UwE geerden antwoordt blijve wij met alle Hoogachting UwEDWdienaren S. van der Goen, Zoon & Klouzing, Amst 18 April 1821.'⁵

Hierop vraagt de permanente commissie waarschijnlijk een toelichting op de factuur. Die verschijnt op 1 mei.⁶ Op de achterzijde heeft de commissie samengevat: 'De verzochte opgave doende omtrent hare te hoog voorgekomen rekening van geslagene medailles verzoekende alsnu de betaling te effectuieren'. Van der Goen en de zijnen melden: 'In antwoord op uw vragen dient dat onze rekening behoorlijk in orde is en niet te hoog gesteld zoo naar het schroeven der Medaljes als t goud en zilver. Het schroeven toch als het goed zal geschieden kost altijd zo veel maar hebbende wij omdat het voor eene Maatschappij van Weldadigheid was de prijs zeer laag gesteld. Wat nu het goud betreft is 't fijn duca-tengoud waarvoor men dan f 2 voor 't ons rekenen moet voor smelten en verlies is reeds f 53. Het zilver is van fijne drietels (?) en wat het koper aangaat dat is weinig waarde maar 't geen wij ervoor hebben gerekend wordt aan arbeidsloon verdient. [...] Indien UwEd hier ter plaatsen het schroeven bijwoonde zou gij overtuigd worden daar iedere medalje moet 30 maal aangezet en geschroeft en dan weder gegloeid worden. Ook zijn wij genoeg hier en aan alle Maatschappijen bekend dan dat wij ons zouden schuldijg maken in het zenden eener ontreffelijke rekening. Wij vertrouwen dus dat de voldoening nu spoedig volgen zal wijl wij langer wagtende daarmede teveel schade hebben'. Het vele werk (moet iedere medaille tijdens het schroeven ook 30 keer gegloeid worden?) en de voordelige prijs komen nog eens stevig naar voren. Op 28 juni wordt dan eindelijk mandaat nummer 106 beschikbaar gesteld voor 231 gulden 42 ½ ct.

De Permanente commissie was in 1819 al gewaarschuwd voor Van der Goen door de kassier van de Maatschappij Petrus Ameshoff, een Amsterdamse zakenman.⁷ Hij schrijft: 'De jood vdGoen stempelsnijder, wil voor niet, – de wel-

dadigheid – een cachet snijden. Wanneer bijvoorbeeld daarvan wilt profiteren door het onderstaande te laten snijden zal ik hem zulks opgeven. Onderaan die brief heeft Ameshoff zelf maar een tekening van een stempel ontworpen. In de buitenste cirkel staat 'Maatschappij van Weldadigheid'. Binnen in staat: 'Permanente Commissie'. Ernaast staat nog geschreven 'of grooter'. In het brievenboek wordt bij het aanbod van de stempelmaker genoteerd dat er is besloten 'Te vragen, of hij er een snijden wil voor de koloniale medailles'. Maar naar aanleiding daarvan komt Ameshoff op 10 februari 1819 ook met kritische kanttekeningen: 'Wat de jood aanbelangd welke, voor de Maatschappij gratis een cachet zou snijden, deze geenszins knap is; ik voor mij zou hem, voor mij zelfver, niet gaarne iets te bewerken geven. Voor andere administratiën vervoeg ik mij bij D. van der Kellen, aan de Munt te Utrecht, en wat die man levert is goed'.⁸

De factuur van muntmeester Suermondt

In zijn hiervoor geciteerde brief van 19 januari 1821 schrijft Johannes van der Heij dat de stempels (of schroeven of schroefstempels) ter beschikking blijven van de Maatschappij. Als de commissie in 1823 nieuwe medailles wil dan hoeven zij dus daarvoor niet naar Van der Goen en dat doen ze ook niet. Ze gaan met de eerder gebruikte stempels naar de Munt aan de Oudegracht in Utrecht. Muntmeester Suermondt vraagt stempelsnijder David van der Kellen om de opdracht in eigen beheer uit te voeren en hem daarvan een factuur te geven voor zijn werk. David van der Kellen sr (1764-1825), is opgeleid tot goudsmid en werkt enige tijd in het atelier van Joan George Holtzhey. Hij wordt in 1809 aangesteld bij de Munt van het koninkrijk te Utrecht. Zijn zoon David van der Kellen jr is geboren in

1804 en wordt in 1821 aan de Munt te Utrecht als leerling-stempelsnijder benoemd. Junior wordt na de dood van zijn vader in 1825 stempelsnijder. De factuur lijkt gezien het handschrift door junior te zijn opgesteld en door senior te zijn ondertekend. Op 27 november 1823 stuurt Suermondt de medailles en de rekening.⁹ Ondanks alle pogingen van de overheid om het rekenen in stuivers uit te bannen, rekent ook hij in zijn nota nog op de oude manier, *f* 178.7 is gelijk aan *f* 178,35. 'Ik heb de eer de maatschappij hiernevens toezenden de door dezelve verlangde:

1 Goude medaille

25 Zilver id

50 Koper id.

De kosten daarvan bedragen zamen *f* 178.35 volgens onderst. nota. Ik heb de eer met bijzondere hoogachting te zijn, muntmeester Suermondt

Nota
1 gouden med. 15¾ Engs. *f* 40.3

25 zilver id. 1.2.10 *f* 35.14

Aan de graveur betaald volgens kwit. *f* 102.10

f 178.7.

Links op de rekening staan de gewichten van het geleverde goud en zilver. Het koper is niet berekend. Gewicht en prijs daarvan zijn ongeveer 50 x 15 gram = 0,75 kg of ca *f* 3. De kwitantie van David van der Kellen sr. (1764-1825), die de medailles heeft geproduceerd, is meegezonden, alsmede de aangeleverde stempels.¹⁰ De rekening van Van der Kellen luidt (links in stuivers, de totalen in centen):

'Den WelEdel Gestrengen Heer Suermondt debet aan D. van der Kellen Voor't maken En schroeven

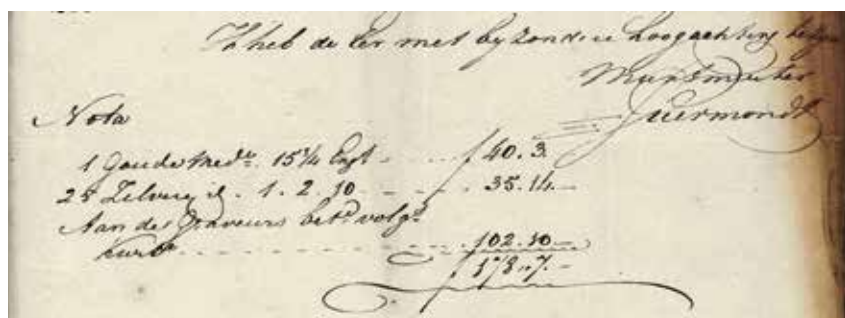
Van Eene gouden Medaille *f* 5,-

25 Zilveren à *f* 1 - 10 't stuk ... *f* 37,50

50 Koperen à *f* 1 - 4 't stuk ... *f* 60

f 102,50

Voldaan D. van der Kellen'

Rekening van Suermondt, 27 november 1823

Van der Kellens rekening.

Volgens de samenvatting op de achterkant van de brief van Suermondt bespreekt de permanente commissie dit op 6 december bij agenda-punt 46 en stuurt ze 10 december aan de muntmeester het mandaat N499.¹¹ Op 11 december 1823 bevestigt Suermondt de ontvangst van f 178,35 'in voldoening der voor UeD vervaardigde medailles'.¹²

De sommetjes

Op basis van deze rekeningen kunnen nu de gewichten van alle geleverde medailles berekend worden. Het Meertens Instituut schrijft dat een ons gelijk is aan 30,88 gram.¹³ Een engels is 1,54 gram. Een gouden medaille door Van der Goen weegt dan $(30,88 + 14,5 \times 1,54) / 3 = 17,74$ gram of ruim vijf gouden dukaten. De gouden medaille van de Munt is een stuk zwaarder, met 15,75 engels $\times 1,54 = 24,26$ gram of bijna zeven gouden dukaten. Als in de toekomst een van de vier gouden medailles wordt ontdekt toont het gewicht dus aan waar die gemaakt is. De goudprijs die de Munt rekent is iets lager dan bij Van der Goen: met 20 engels per ons rekent van der Goen dus $53/20 = 2,65$ gulden per engels. De Munt komt tot $40,15/15,75 = 2,55$ gulden per engels of f 51 per ons. Het maakloon van de

gouden medaille van de Munt is f 5 en Van der Goen rekent f 7 per stuk voor drie.

De zilveren medailles door Van der Goen kosten f 6 voor maken en materiaal. De Munt rekent f 1,50 voor maakloon en $f 35,70 / 25 = f 1,43$ aan materiaal en f 1,50 maakloon, samen f 2,93, dus nog niet de helft van Van der Goen. Het gewicht van de 25 zilveren medailles is 1.2.10: waarschijnlijk een mark, 2 ons en 10 engels, dus $246 + 2 \times 30,88 + 10 \times 1,54 = 323,16$ gram of 12,93 gram per stuk. De Munt rekent als zilverprijs $35,70 / 323,16 = 11$ cent per gram.

De koperen medailles door Van der Goen kosten f 1,16 per stuk *all-in* en die van de Munt f 1,20. Die ontlopen elkaar dus maar weinig. In tabel zijn de huidige zes bekende medailles opgenomen, in de Nationale Numismatische Collectie, bij het Rijksmuseum in Amsterdam en bij Teylers Museum.

De permanente commissie is dus zeker niet duurder uit bij de Munt in Utrecht ondanks de bewering – 'de prijs zeer laag gesteld' – van Samuel van der Goen. Met name voor de zilveren medaille is de prijs van Van der Goen erg hoog: een zilveren gulden van Willem I weegt 10 gram, 3 gram minder dan een zilveren medaille. Op alle nu nog aanwezige medailles staat (terecht) de

	Van der Goen	aantal	gewicht	gemeten gewicht	Munt Utrecht	aantal	gewicht
goud	f 37,45	3	17,74	?	f 45,15	1	24,26
zilver	f 6	10	?	13,03 en 13,10	f 2,93	25	12,93
koper	f 1,16	30	?	12,81 en 18,48	f 1,20	50	?

Kosten en gewicht per medaille bij Van der Goen en bij de Munt

medailleur vermeld: vd Goen = Co. Er is geen enkel verschil in uiterlijk waarneembaar tussen de zes overgebleven medailles maar het gouden exemplaar van de Munt moet zwaarder geweest zijn. Er is nu ook een tweede verklaring mogelijk voor het verschil in gewicht tussen de huidige koperen medailles: behalve een afzonderlijk vooraf geleverd profexemplaar door Van der Goen zoals in het vorig artikel gesuggereerd kan de Munt ook lichtere of juist zwaardere koperen medailles gemaakt hebben.

In december 1820 zijn 3 gouden, 10 zilveren en 30 koperen medailles geleverd. Eén gouden medaille is aan prins Frederik geschonken, maar nu zoek. Uitgereikt in 1821 zijn 1 gouden, 10 zilveren en 28 koperen stukken. Overgebleven moeten dus zijn 1 gouden en 2 koperen penningen.

In 1824 worden twintig (van de 25 bestelde) zilveren en (alle) vijftig koperen medailles uitgereikt. Niet verantwoord zijn dan dus nog een zware en een lichte gouden medaille, zeven zilveren en twee koperen exemplaren. Op 15 september 1824 stuurt directeur Visser aan de permanente commissie in Den Haag: 'eene staat van uitgereikte medailles op den 31 augustus II., zijnde thans nog onder mijne berusting, [...] een gouden en vijf zilveren behalve de twee zilveren voor boeren te Veenhuizen bestemd. Ik meende dit laatste te moeten melden om reden ik geloof ZijnWeldEdGest. het lidt de Heer Faber van Riemsdijk tijdens ZijnWelEdGest. verblijf in de koloniën te hebben horen zeggen dat 2 stuks gouden zijn vervaardigt en in dit geval de eene welligt in andere handen mogt zijn gekomen, waar omtrent ik nader wenschte te worden geïnformeerd'.¹⁴ Hij weet blijkbaar niet dat er in 1821 één gouden medaille is uitgereikt. Van de resterende medailles heeft directeur Visser dus een gouden en vijf zilveren onder zijn berusting (twee gaan nog naar boerderijen bij Ommerschans, Visser

denkt dat het voor Veenhuizen is). Er missen dan nog een gouden en twee koperen medailles.

Dat geen van de vier gouden medailles is gevonden hoeft gezien de hoeveelheid (dukaten) goud geen verbazing te wekken: die zijn vast een keer als sloopgoud verkocht en omgesmolten.

Een intrigerende vraag blijft wel waarom die zware gouden medaille bijgemaakt is, er van uitgaande dat het gewicht van zeven dukaten in plaats van vijf de bedoeling was. Dat moet voor iemand geweest zijn die belangrijker was dan kolonist Janszen, de enige die er ook een kreeg naast prins Frederik. Dan ligt Johannes van den Bosch erg voor de hand. Hij wordt op 23 september 1823 aangesteld als administrateur voor de nationale milite en schutterijen bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Waterstaat. Maar dat is maar een bijbaantje volgens Wil Schackmann: 'dat doet hij er even gewoon bij. Vertrekken bij de Maatschappij van Weldadigheid doet hij nooit, alleen als Willem I hem naar de West (1827) en de Oost (1829) zendt is hij er een aantal jaar tussen uit, maar dat is slechts tijdelijk. Aan zijn activiteiten in 1823/1824 (stichting Veenhuizen, koloniehuisen Vierdeparten en Doldersum) valt ook echt niet te merken dat hij er een baantje bij heeft'.

Dit najaar bezocht ik het nieuwe museum De Proefkolonie te Frederiksoord, opvolger van de inmiddels gesloten Koloniehof. Daar bevond zich een vitrine met daarin een A4 paneeltje met de voordrachtlijst van kolonisten die in 1821 een medaille verdienen. Erop waren twee van de medailles *geplakt*, een koperen en een zilveren. Ze staan op de foto op de volgende pagina en zijn na mijn ontdekking gerestaureerd. In de film in het museum worden meerdere kolonisten genoemd waarvan twee een medaille gehad hebben: Jan Cornelis Westerveld heeft in 1821 een zilveren medaille gekregen (hij stond al op de lijst van 1820 toen het niet doorging: 'De man

	1820 factuur	1821 uitgereikt	1823 factuur	1824 uitgereikt	gemaakt totaal	uitgereikt totaal	Visser brief (plek onbekend)	missend
goud	3	1+1	1	-	4	2	1	1
zilver	10	10	25	18+ 2	35	28+ 2	7-2	0
koper	30	28	50	50	80	78	0	2
totaal	43	40	76	70	119	110	6	3

Overzicht van de uitgereikte en overgebleven penningen

De beschreven medailles in Museum De Proefkolonie, geplakt op een kopie van de voordracht lijst zoals gepubliceerd in *De Star*.

oppassend, de vrouw zonder overleg, en niet zeer zindelijk, echter werkzaam, zilveren medaille, heeft de gehele landhuur betaald' en ook weer op de lijst van 1821) en de ook op de eerste kar op 29 oktober 1818 als eerste gezin aankomende Grietje van Voorst, weduwe van de na enkele maanden overleden proefkolonist Weender, ook in 1821 een koperen medaille ('G. van Voorst {Wed. Weender} Koperen, wegens goed gedrag en werkzaamheid'). Deze twee penningen zouden daar heel mooi bij passen. Na de restauratie ontving ik van het museum echter bijgaand mailtje: 'Nog even een nagekomen bericht over de koloniemedailles. Wij hebben ze laatst laten restaureren. Tijdens restauratie kwam er onder het laagje corrosie het woord "kopie" tevoorschijn'. Jammer, maar helaas dus. Ze kunnen van het lijstje met originele medailles verwijderd worden. De anekdote is te leuk om geheel vergeten te

worden lijkt me... En vooral: waar komen die twee kopieën nu vandaan?

Wederom met grote dank aan Wil Schackmann.

Noten

1. Nijlunsing, Wiebe (2019) De medailles voor proefkolonisten van de Maatschappij van Weldadigheid, in: *De Beeldenaar* 43-4, 175-182.
2. DA, 0186, inv.nr. 1021.
3. DA, 0186, inv.nr. 56, scans 121-122, 19 januari 1821.
4. DA, 0186, inv.nr. 56, scan 112, 18 januari 1821.
5. DA, 0186, inv.nr. 57, scans 79-80, 18 april 1821.
6. DA, 0186, inv.nr. 57, scans 180-182, 1 mei 1821.
7. DA, 0186, inv.nr. 50.
8. DA, 0186, inv.nr. 50, scan 291, 10 februari 1819.
9. DA, 0186, inv.nr. 67 scan 436d.
10. DA, 0186, inv.nr. 67 scan 437.
11. Ibidem.
12. DA, 0186, inv.nr. 67 scan 607.
13. www.meertens.knaw.nl/mgw/maat/63.
14. DA, 0186, inv.nr. 70 scan 622.

FIDEM

MEDALS

wereldcongres & tentoonstelling

Tokio, Japan

1 - 4 december 2021

International Art Medal Federation

www.fidem-medals.org

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282-28
1030 Bruxelles

☎ +33 659 604 736

✉ coinadvisor@yahoo.co.uk

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo

24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)

☎ +41 223 109 197

✉ palombo.geneve@gmail.com

Comptoir Marseillais de Bourse

22 la Canebière
13001 Marseille (France)

☎ +33 491 549 394

✉ palombo@wanadoo.fr

Change et Numismatique Toulonnais

28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)

☎ +33 494 935 136

✉ comptoirdechange@wanadoo.fr

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen
onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder -
numismatisch expert -
beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en
numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

Eigen + Penning - collectie museum Beelden aan Zee

In *De Beeldenaar* zijn reeds bijdragen verschenen over de penningverzamelingen in het Rijksmuseum te Amsterdam en het Nederlands Economisch Penningkabinet (Erasmus Universiteit) te Rotterdam. In dat rijtje past het om ook aandacht te schenken aan de collectie penningen van museum Beelden aan Zee in Scheveningen. Deze verdient bredere bekendheid vanwege haar aparte oorsprong en de speciale invalshoek die het verzamelbeleid kenmerkt. Ontstaan als privécollectie van het echtpaar Theo en Lida Scholten – de stichters van het museum – richt de verzameling zich specifiek op de moderne sculpturale penning en de artistieke voorgeschiedenis daarvan. Dit aspect drukt het verband uit met de moderne beeldhouwkunst, die de kern van het museum vormt en het voornaamste doel van alle activiteiten is.

Stanislaw Cukier, *The Dreamer*. 1996, brons, 110 x 106 mm (inv. M-8016)

Geurt Brinkgreve, *Methamorphose*. 1956, lood, 107 mm (inv. M-8477)

Beginjaren

De connectie tussen de beeldhouw- en penningkunst is in het midden van de twintigste eeuw ontstaan, toen een aantal beeldhouwers, leerlingen van Jan Bronner op de Rijksakademie in Amsterdam, interesse toonde en op zoek ging naar een nieuwe beeldtaal op penningen. De collectie van museum Beelden aan Zee is representatief voor deze ontwikkeling en illustreert aan de hand van meer dan 900 penningen de spannende overgang van de traditionele penning naar een autonoom kunstobject in klein formaat die de penning tegenwoordig is.

Toen de Scholtens ruim een halve eeuw geleden beelden van jonge Nederlandse kunstenaars gingen verzamelen, waren zij nog onbekenden op het terrein van de penningkunst. Tijdens vele atelierbezoeken aan kunstenaars zagen zij weleens tussen de beelden een penning liggen – een beeldhouwwerk in het klein dat goedkoper en handzamer was dan een beeld. Dit artistieke voorwerp nam niet zoveel plaats in huis in en was makkelijk te bergen, was toen hun conclusie. Dit was het begin van een jarenlange verzamelactiviteit van het echtpaar, met een indrukwekkend resultaat. De collectie groeide gestaag door de rechtstreekse aankopen bij de

kunstenaars zelf, galeries en verzamelaars, niet alleen in Nederland maar ook in het buitenland.

Nalatenschappen van beeldhouwers

In 1994 werd museum Beelden aan Zee in Scheveningen opgericht en bij die gelegenheid verhuisden de penningen, samen met de imposante beeldencollectie, van het woonhuis van de Scholtens naar de unieke locatie aan zee.¹ Sindsdien vormen ze een vast collectieonderdeel van het museum dat regelmatig wordt uitgebreid met nieuwe aanwinsten. In de beginjaren gebeurde dit veelal door aankopen, zoals bijvoorbeeld tijdens het FIDEM-congres dat in 1998 in Den Haag plaats vond. Daarnaast werden door de jaren heen ook schenkingen ontvangen met een

Henk Dannenburg, *Bruno Walter*. 1975, brons, 86 mm (inv. M-8325)

Han Wezelaar, *Frankje*. 1941, brons, 39 mm (M-8655)

Hanneke Mols-van Gool, *Zonder titel I*. 2001, diabas, 103 x 150 mm (M-8604)

Arie Teeuwisse, *Edward Jenner-RIVM*. 1987, brons, 113 x 87 mm (inv. M-8196)

Lijsbeth Teding van Berkhout, *Hoekpenning*. 1986, ijzer en messing, tweedelig (inv. M-8737)

Adri van Rooijen, *All salute the rising sun I*. 1979/1987, brons, 77x192 mm (inv. M-8834)

link naar de moderne Nederlandse beeldhouwkunst, soms van uniek karakter. Dat zijn vooral donaties uit de nalatenschap van beeldhouwers en medailleurs als Geurt Brinkgreve, Henk Dannenburg, Arie Teeuwisse, Han Wezelaar, Piet Esser, Wilfried Put, Hanneke Mols-van Gool, Lijsbeth Teding van Berkhout, Francesca Zijlstra en recentelijk Adri van Rooyen. In zo'n schenking zit soms ook werk van bevriende collega's en dat heeft een documentaire waarde aangaande de vriendschappen en contacten die kunstenaars met elkaar onderhielden.

Tot de meest spectaculaire aanwinsten binnen deze groep behoren de ruim vierhonderd penningen van Piet Esser die in 2016 door de erven van de kunstenaar aan museum Beelden aan Zee in langdurig bruikleen gegeven zijn. Dit compacte geheel laat de ontwikkeling van Piet Esser als penningkunstenaar zien, al vanaf eind jaren dertig toen hij door Jan Bronner op de Rijksakademie

Piet Esser, *Dora*. 1944/1946, terracotta, 98 mm (inv. 400-006). Uit de collectie-Esser

Piet Esser, *Geer Steyn*. 1972, terracotta, 80 mm (inv. 400-204). Geboetseerd op Ameland, uit de collectie-Esser

Chris van der Hoef, *Eerste passagiersvlucht van Nederland naar Nederlandsch-Indië. 1927*, brons, 112 mm (inv. 588). Uit de collectie-Peese Binkhorst

met het fenomeen penning in aanraking kwam. Aan de hand van zijn vroege penningen is de worsteling van de kunstenaar met deze materie goed te volgen. Zijn eerste in renaissancestijl ontworpen penningen bevielen hem op den duur niet en hij ging op zoek naar eigen manieren van expressie. Totdat hij midden jaren '50 van de vorige eeuw zijn *Rembrandtpenning* maakte en daarmee de sculpturale penning introduceerde, wat grote gevolgen had voor de Nederlandse penningkunst. Een groep van zijn studenten op de Rijksakademie heeft dit genre omarmd en is daarmee aan de slag gegaan, hetgeen bijzondere artistieke resultaten opleverde. In de collectie-Esser zijn nagenoeg alle versies en varianten van zijn *Rembrandtpenning* aanwezig, evenals de series van de *Shakespeare-* en de *Brederopenning*. Naast de talrijke portretten van familieleden, collega's en vrienden zijn er ook de beroemde portretten van de leerlingen, geboetseerd op Ameland. Deze waardevolle aanwinst met een onbetwiste documentaire waarde, vormt een apart onderdeel van de collectie met eigen inventarisnummer. De penningen zijn in een database ontsloten en in chronologische volgorde in een speciaal voor dat doel ontworpen kast geborgen. Een gedrukte folder verwijst naar de inhoud van iedere lade. De collectie Carasso is in aantocht.

grote mate bij aan het specifieke karakter van de collectie. Tot de onbetwiste weldoeners van het museum behoren Lideke en Frans Peese Binkhorst. Het echtpaar verzamelt al vele jaren moderne beelden en vooral penningen die al in 2000 formeel aan het museum gedoneerd zijn, met de clause dat deze na hun dood overgedragen zullen worden. Deze omvangrijke collectie van ruim 800 penningen wordt nog steeds uitgebreid door de aankopen op veilingen en bij de kunstenaars. De penningen, ondanks het feit dat ze nog bij de verzamelaars liggen, zijn grotendeels ontsloten in de museumdatabase en gefotografeerd. Bij de fysieke overdracht krijgt de collectie Peese Binkhorst een eigen inventarisnummer en een aparte bergplaats en als zodanig

Louise Metz, *Spinoza. 1972*, brons, 102 mm (inv. 597). Uit de collectie-Peese Binkhorst

Verzamelaars

Bij de uitbreiding van de collectie spelen de genereuze schenkingen van de particuliere verzamelaars een belangrijke rol. Zij dragen in

zal ze een autonoom onderdeel van de vaste collectie op dit gebied vormen. Gezien de onzekere tijden die nu aangebroken zijn, heeft het echtpaar besloten om de eerste groep van ruim zestig penningen nu al naar het museum te laten verhuizen.

Naast deze weldoeners van groot formaat zijn er ook verzamelaars die hun collectie min of meer compleet aan het museum gegeven hebben. Twee daarvan dienen hier genoemd te worden wegens de specifieke betekenis voor de collectie. Een verzameling van zestig penningen is in 2004 door Hans Dirken gedoneerd en bracht behalve penningen uitgegeven door de Vereniging voor Penningkunst ook dergelijke uitgiftes van de Engelse zustervereniging, de British Art Medal Society. Zo kwam het museum in het bezit van Engelse sculpturale penningen, wat interessant vergelijkingsmateriaal oplevert met de Nederlandse benadering in deze materie.

Een belangrijke gebeurtenis vond plaats in 2018, toen Wout Visser zijn omvangrijke collectie van de Franse en Belgische penningen in de art nouveau en art déco-stijl aan het museum wilde schenken. Door ruimtegebrek is besloten om niet meer dan 31 werken uit deze verzameling in het museum op te nemen. Aan de hand van deze topstukken, rond de vorige eeuwwisseling door vooraanstaande Franse en Belgische kunstenaars gemaakt, kan nu een aanloop vanuit die tijd genomen worden naar de latere artistieke ontwikkelingen in de penningkunst.

Exposities

Museum Beelden aan Zee voert sinds 2017 een actief beleid ten aanzien van tentoonstellingen op het gebied van de moderne penningkunst. In de speciaal voor dat doel ontworpen vitrine worden penningen geëxposeerd met als doel méér bekendheid aan deze kunstvorm te geven. Iedere expositie, of zij nu thematisch van opzet is of gericht is op het oeuvre van een kunstenaar, gaat bij voorkeur vergezeld van een publicatie in *BAZ Magazine*, *De Beeldenaar* of de *Muntkoerier*. Tot nu toe zijn de volgende exposities gehouden:

2017:

His master's voice. Penningkunst van Piet Esser en zijn leerlingen (uit eigen collectie);

De Dwarse Penning. (gastconservator Henk van der Vorst).

Alexandre Charpentier, *Société des Amis de la Médaille*. 1901, brons, 67x73 mm (M-8748). Uit de collectie-Visser

Henry Demey, *Concours d'Elegance Libourne*. 1934, brons verzilverd, 43x95 mm (M-8752). Uit de collectie-Visser

2018:

Zoeken naar de grenzen van de steen – werk van Hanneke Mols-van Gool;

De penning eindeloos experiment – Guus Hellegers.

2019:

Rembrandt aan zee (uit eigen collectie).

2020:

Een penning mag ook leeg zijn – Nynke Schepers; *Testing Limits* – Elly Baltus.

Thans is de nieuwe expositie *Eigen + Penning - collectie Beelden aan Zee* in voorbereiding, die vanaf eind 2020 tot 14 maart 2021 te zien zal zijn. Het wordt een 'overzicht in vogelvlucht' van de meest opmerkelijke penningen uit de collectie, in aansluiting op de grote tentoonstelling *Eigen + beeld. Moderne sculptuur, museaal en particulier verzameld* die nog tot 7 maart 2021 in museum Beelden aan Zee plaatsvindt. Op deze manier wordt geprobeerd de parallellen tussen beide disciplines te leggen en enigszins zichtbaar te maken.

Noot

1. Pol-Tyszkiewicz, Jadwiga (2009) Penningen in de collectie van museum Beelden aan Zee, in: *Sculptuur Studies*, 26-35.

Gouverneur-generaals van Nederlands-Indië in beeld

In dit artikel worden de penningen beschreven die de afgelopen eeuwen zijn geproduceerd over de gouverneur-generaals van Nederlands-Indië.

Maar liefs acht penningen zijn er geslagen over de nu zo verguisde gouverneur-generaal (GG) Jan Pieterszoon Coen. In zijn tijd kreeg hij geen erepenning of eremedaille, maar wel zes in de vorige eeuw en al in 1893 werd er een penning uitgegeven ter gelegenheid van de onthulling van het standbeeld in Hoon. In hetzelfde jaar prijkte zijn beeltenis op de keerzijde van een prijspenning die is geslagen voor schietwedstrijden in Den Haag. Hoe kan het beeld dat wij van iemand hebben kantelen. Maar tegelijkertijd is het goed erbij stil te staan dat er in andere tijden anders naar personen en functionarissen werd gekeken. Ik wil hier geen oordeel uitspreken over het al dan niet juiste perspectief dat iedere tijd op een voorval of iemand kan hebben. Dat laat ik graag aan anderen over. Het is nu een nuchtere constatering, die ik deed toen ik klaar was met het overzicht van alle mij bekende penningen en eremedailles, die er zijn geslagen op de voormalige GG's, alsook de penningen die met hen in verband gebracht kunnen worden. Het is een hele lijst geworden, die als bijlage bij dit artikel is te vinden.

Bij het samenstellen van het overzicht heb ik voor de volledigheid een lijst gemaakt van alle GG's en daarin aangegeven met wie er penningen in relatie gebracht kunnen worden. Het zijn uiteindelijk 24 van de 67 GG's (niet meegeteld zijn de luitenant-generaals uit de Engelse tijd), die in hun tijd of ervoor of erna met één of meerdere penningen zijn geëerd. Bij de samenstelling van dit overzicht heb ik ervoor gekozen ook penningen op te nemen waarin GG's worden genoemd, zoals overlijdenspenningen van echtgenotes en penningen die ter gelegenheid van een andere functie of gelegenheid dan het GG-schap zijn geslagen, zoals die over Dirck Fock. In dit artikel zal ik aan de hand van het overzicht stilstaan bij de iconografie van de penningen en waar het portretten betreft trachten aan te geven welk voorbeeld de penningmaker waarschijnlijk gebruikt zal hebben. Voor de samenstelling van dit overzicht heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de door Van Coevorden in 1864-1867 opgestelde overzichten en daarnaast heb ik uiteraard Sanders weldoorwrochte werk over de verering

Anoniem, recente foto van Paleis Buitenzorg, de vroegere residentie van de gouverneur-generaals (istana Bogor)

van de Staten-Generaal en de standaardwerken door Van Loon en over Begeer bestudeerd.¹ De mij bekende literatuur heb ik bij de penningen opgenomen.

Pieter Both, de eerste GG die het ambt heeft bekleed van 1610-1614, werd niet met een penning of eremedaille geëerd. Alidius Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, de laatste GG die dit jaar 75 jaar geleden de deuren van het paleis te Buitenzorg sloot daarentegen wel, zij het pas in 1986, 41 jaar na zijn aftreden en acht jaar na zijn dood. Opmerkelijk is overigens dat er voor de in zijn actieve dienstperiode talloze malen gedecoreerde en zeer geroemde GG Jo van Heutsz nooit een penning is uitgegeven. En dat terwijl hij in 1927, drie jaar na zijn dood, met een grote staatsbegrafenis is herbegraven en bijgezet in een mausoleum in Amsterdam en in 1933 en 1935 met twee monumenten is geëerd.²

De vroegste penningen en eremedailles zullen waarschijnlijk eenvoudig van uitvoering zijn geweest. De eerste erepenning die mij bekend is dateert uit 1613 en viel Gerard Reynst ten deel. Helaas is deze gouden penning uitsluitend uit de literatuur bekend en weten wij niet meer dan dat hij voorzien was van een inscriptie. In 1616 en 1620 werd Laurens Reaal begiftigd waar wij het ook nu weer uitsluitend van de literatuur moeten hebben. Reaal werd opgevolgd door Jan Pieterszoon Coen. Deze GG werd zoals gezegd pas eeuwen later geëerd met diverse penningen. Zijn opvolger Pieter de Carpentier kreeg in 1628 – een jaar na zijn aftreden – een gouden keten met medaille. Ook hier moeten wij het louter van een literatuurverwijzing hebben. Dat is overigens niet verwonderlijk, want tal van dit soort erepenningen en ketens in goud werden later omgesmolten vanwege de intrinsieke waarde ervan. De eerste penning die wij kennen waarvan in ieder geval één exemplaar bewaard is gebleven, is de bedankpenning die Jacques Specx in 1632 heeft gekregen van de Chinese burgers van Batavia. De penning toont op de voorzijde de plattegrond van Batavia en heeft op de keerzijde een inscriptie waaruit de aanleiding blijkt. Voorlopig is dit de eerste echte bedankpenning die een GG heeft gekregen. In 1678 werd bij het overlijden van Joan Maetsuyker een overlijdenspenning uitgegeven, waarop naar voorbeeld van eerdere begrafenissenpenningen zijn familiewapen is afgebeeld en in

1658, dus twintig jaar vóór hij in functie kwam als GG, werd Rijklof van Goens vereerd met een gouden ketting en medaille. Ook prijkt zijn naam op de twee overlijdenspenningen van zijn echtgenotes, uit respectievelijk 1667 en 1668. Dan volgen er in 1684, 1691 en 1720 nog drie overlijdenspenningen, geslagen bij de begrafenissen van Cornelis Speelman, Jannes Camphuys en Willem van Outshoorn. Die van Speelman is bekend; ook hier prijkt het familiewapen op de voorzijde. In 1710 ontving Joan van Hoom, een jaar na zijn aftreden, een erepenning aan gouden ketting en daarna duiken in 1728, 1729, 1735 en 1737 weer een aantal overlijdenspenningen op na de overlijdens van Henricus Zwaardcroon, Mattheus de Haan, Dirck van Loon en Abraham Patras.

In 1742 wordt de eerste penning geslagen, waarvan de aanleiding niet meer het overlijden is en waarop een portret van een GG is afgebeeld, te weten Gustaaf Willem Baron van Imhoff. Met deze penning – van de hand van de bekende medailleur Martinus Holtzhey senior – wordt stilgestaan bij het vertrek van Van Imhoff in 1742 naar de Oost om daar in 1743 het ambt van GG te aanvaarden. In hetzelfde jaar wordt nog een penning aan dit moment gewijd, gevolgd door een aanstellingspenning en een penning over de aankomst op Kaap de Goede Hoop in 1743, wederom met een beeltenis van Van Imhoff. De penning uit 1742 is afgebeeld op een gravure van Jan Casper Philips, die deze zelf heeft getekend en gemaakt. Mogelijk is de penning hierop gebaseerd. In ieder geval is mij uit 1742 geen geschilderd portret van Van Imhoff bekend. In 1743 zal Holtzhey bij zijn portret ongetwijfeld het model van een jaar eerder hebben gebruikt. Behalve dat Holtzhey op de voorzijdes portretten heeft afgebeeld, heeft hij de keerzijdes van zeer fraaie allegorische voorstellingen voorzien. Op de penning uit 1742 ontvangt Van Imhoff de commandostaf van een vrouwelijke personificatie

Jan Casper Philips, *portret van Gustaaf Willem Baron van Imhoff. 1742, gravure en ets, 168 x 123 mm (collectie: RMA, inv. RP-P-OB-60.084)*

van de VOC, terwijl op de andere uit 1742 een zeilend zeeschip prijkt. Op de keerzijde van de penning uit 1743 heeft Holtzhey wederom een personificatie van de VOC afgebeeld.

Ook zijn opvolger Jacob Mossel wordt met verschillende penningen vereerd, waarvan op zowel die uit 1754 ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag als de overlijdenspenning uit 1761 een familiewapen prijkt. De in 1760 geslagen gelegenheidspenning over het ambt van GG toont evenals bij Van Imhoff op de voorzijde een portret. Dit portret gaat terug op het portret uit 1755 dat deel heeft uitgemaakt van de Landsverzameling portretten van GG's, die tot 1950 in het paleis van de GG te Buitenzorg hing en thans in het Rijksmuseum te Amsterdam (RMA) wordt bewaard. Ook hier heeft Holtzhey op de keerzijde een allegorische voorstelling geplaatst.

Over Petrus Albertus van der Parra, de opvolger van Mossel, zijn maar liefst zes penningen geslagen, waarvan er twee van meer persoonlijke aard zijn, namelijk huwelijkspenningen ter gelegenheid van diens 25-jarig huwelijk met Adriana Johanna Bake. Hoewel Van der Parra al in 1761 werd aangesteld als GG is hij pas in 1763 in Indië voorgesteld en ingehuldigd.³ Uit 1763 dateren twee inhuldigingspenningen en uit 1771 twee die zijn ambtsjubileum van tien jaar GG eren.

Op die uit 1771 prijkt een portret van Van der Parra. De andere twee tonen familiewapens en fraaie voorstellingen. De medailleur zal zich met het vormgeven van het portret gebaseerd hebben op het portret van Van der Parra dat evenals dat van Mossel deel heeft uitgemaakt van de Landsverzameling.

Onbekende kunstenaar, portret van Jacob Mossel. Circa 1755, olieverf op doek op board, 112,5 x 96 cm (collectie: RMA, inv. SK-A-3781)

Onbekende kunstenaar, portret van Albertus van der Parra. Circa 1762, olieverf op koper, 108,5 x 93 cm (collectie: RMA, inv. SK-A-3782)

Na deze penningen uit de achttiende eeuw zou het tot 1844 duren voor er weer een penning over een GG wordt geslagen. Nu betreft het de overlijdenspenning die is gemaakt in 1844 over het overlijden van Johannes Graaf van den Bosch, oud GG, oud-minister van Koloniën en lid van de Tweede Kamer. Op de voorzijde prijkt het portret van de oud-GG. Hier heeft de medailleur zich gebaseerd op het portret van Cornelis Kruseman uit 1829 in het RMA.

In 1834 werd over het bezoek van GG. Jean Chrétien Baud aan de Munt te Soerabaya een penning geslagen. Pas aan het einde van de negentiende eeuw wordt er weer een penning geslagen, nu over Carel Herman Aart van der Wijck ter gelegenheid van diens aftreden. Opvallend is dat voor het ontwerp de Franse medailleur Jules Chaplain heeft getekend. Welk portret hier als voorbeeld heeft gediend, heb ik nog niet kunnen achterhalen. Het is goed mogelijk dat Chaplain naar een foto heeft gewerkt. Van Chaplain zijn meerdere portretpenningen bekend, alle met het gezicht *en profile*.

In 1933 volgt een penning over de oud GG Dirck Fock, als voorzitter van de liberale staatspartij 'de Vrijheidsbond'. Ook hier prijkt een portret op de voorzijde en is niet bekend welk portret de medailleur – Martinus Fleur – als voorbeeld heeft gebruikt.

Twee penningen zijn in 1936 geslagen over het aftreden van Bonifacius Cornelis de Jonge als GG. Op één ervan, van de hand van Cornelis Beeger, prijkt het familiewapen van De Jonge maar op de penning van Ludwig Wenkebach, die in 1937 is verschenen als penning van de Vereniging voor Penningkunst, toont van de GG een fraai portret. Wenkebach zal zich hier gebaseerd hebben op het portret van Jan Frank Niemansverdriet in de Landsverzameling.

Dan volgen er twee penningen met de beeltenis van de laatste GG, Alidius Warmoldus Lambertus Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, beide van de hand van Knaud. De eerste, uit 1986, toont

Cornelis Kruseman, portret van Johannes Graaf van den Bosch. 1829, olieverf op doek, 87 x 70 cm (collectie: RMA, inv. SK-A-2166)

op de voorzijde een portret. Op de tweede, met als onderwerp 50 jaar herdenking 15 augustus 1945 in 1995, prijkt op de keerzijde het silhouetportret van de laatste GG. Waarschijnlijk zal een foto als voorbeeld voor het portret op de penning gediend hebben. Het officiële, tevens laatste, staatsieportret van hem dat door Jacob Bruyn voor de serie GG's is geschilderd, toont de GG driekwart van opzij, naar links kijkend.

Tot slot een enkel woord over de nu zo veelbesproken GG Coen. Reeds in 1893 prijkt zijn beeltenis op de penning die is uitgegeven bij de oprichting van het standbeeld in Hoorn. Vervolgens zien wij Coen op een prijspenning van schietwedstrijden in Den Haag. Daarna wordt er in 1919 met een penning stilgestaan bij het feit dat Coen 300 jaar daarvoor tot GG werd benoemd. In 1929 volgde zijn 300ste sterfdag en in 1937 kwam er een penning over zijn 350ste geboortedag en in 1939 verscheen er een penning over het terugvinden en herstellen van zijn graf. Op een aantal penningen prijkt zijn portret; in alle gevallen gaat de medailleur terug naar het portret van Coen door of naar Jacob Waben, dat in de collectie van het Westfries Museum te Hoorn is. Deze herhaalde belangstelling in de jaren dertig kan wellicht worden verklaard uit het grote nationalisme dat toen onder invloed van de dreiging vanuit Duitsland opkwam. Hoe dat in 1987 zat? Deze penning verscheen in de serie Art Medals, die in de jaren 1987-1989 op initiatief van de *Muntkoerier* is uitgegeven door 's Rijks Munt. Het was de bedoeling dat de serie uit

Jan Frank Niemansverdriet, portret van jhr. Bonifacius Cornelis de Jonge. Onge-dateerd (1931-1950), olieverf op doek, 124,5 x 104 cm (collectie: RMA, inv. SK-A-3819)

Jacob Bruyn, portret van jhr. mr. dr. Alidius Warmoldus Lambertus Tjarda van Starckenborgh Stachouwer. Circa 1953, olieverf op doek, 100 x 80 cm (collectie: RMA, inv. SK-A-3880)

24 penningen van beroemde personen zou bestaan, maar door tegenvallende verkopen is het bij acht penningen gebleven. Behalve Coen, werden koningin Wilhelmina, koning Willem III, Johan van Oldebarnevelt, Piet Heyn, Jacob Cats, Vincent van Gogh en Frans Hals op de penningen vastgelegd. Misschien moeten wij er dan verder ook niets achter zoeken. Op zijn standbeeld in Hoorn, dat in 1893 is opgericht, staat sinds een paar jaar het volgende onder de biografische tekst: 'Onomstreden is zijn standbeeld niet. Volgens critici verdient Coens gewelddadige handelspolitiek in de Indische archipel geen eerbetoen'.

Graag wil ik eenieder die mij heeft geholpen aan beeldmateriaal, informatie of anderszins, van harte dankzeggen.

Overzicht van gouverneur-generaals van Nederlands-Indië 1610-1945

Met vermelding van aan hen gerelateerde penningen en eremedailles. Voor de biografieën heb ik mij van 1610-1888 gebaseerd op Van Rhede van der Kloot en op Van Putten.⁴

Gouverneur-Generaals 1610-1811

1610-1614 Pieter Both (Amersfoort 1568? - verongelukt bij Mauritius 1615), eerste GG.

1614-1615 Gerard Reynst

(Amsterdam circa 1562 - Fort Jacatra 1615).

- 1613 gouden erepenning, met een keten ter waarde van f 1000, van de Staten-Generaal. Lit.: Sanders, 2013: 462.

1616-1619 Dr. Laurens Reaal

(Amsterdam 1583 - Amsterdam 1637).

- 1616 gouden erepenning met inscriptie. Samen met een groot geldbedrag uitgereikt door de Kamer Amsterdam voor 'bons et fidèle services'. Lit.: Van Coevorden, 1864: 27, nummer 9.

Onbekende kunstenaar naar Jacob Waben, portret van Jan Pieterszoon Coen. Onge-dateerd (zeventiende eeuw), olieverf op paneel, 132 x 99 mm (collectie: Westfries Museum, Hoorn, inv. 01989)

- 1620 gouden medaille van de Heeren XVII.
Lit.: Van Rhede van der Kloot, 1891: 29.

1619-1623 Jan Pieterszoon Coen
(Hoorn 1587 - Kasteel Batavia 1629).

- 1893 oprichten van een standbeeld te Hoorn.
Voorzijde: borstbeeld Coen, vrijwel aanzienend met geplooid kraag, detail naar het portret van Jacob Waben (1584/86-1641/42). Omschrift 'J. P^z - COEN'. Keerzijde: opschrift '* / + TER + / HERINNERING / AAN DE / ONTHULLING / VAN HET / STANDBEELD / + 1893 + / (lelie)'.
Maker onbekend. Zilver, gietpenning, 28,8 mm.
Collectie en foto: Teylers Museum, Haarlem (TMH), inv. TMNK 03578.

- 1893 rozenprijs schietwedstrijden te 's-Gravenhage.
Voorzijde: borstbeeld Coen gemodelleerd door G. Haas, vrij naar het portret van Jacob Waben. Omschrift: 'IVe NAT. SCHIETWEDSTRIJD DEN HAAG 1893 ROZENPRIJS AFSTAND 250 M. / J. PZ. COEN'.
Keerzijde: onder een kroon, het Nederlandse wapen in cartouche, daarachter vaandel en twee gekruiste geweren. Omschrift: 'KON : VEREENIGING V : NEDERL : SCHERPSCHUTTERS'.
Onder wapens: 'BEGEER'.
Door Georg Haas (1866-?), firma Begeer. Brons, verzilverd, 38,8 mm. Lit.: Zwierzina, 1935: nummer 203. Collectie en foto: TMH, inv. TMNK 16186.

- 1919 300 jaar Batavia.
Voorzijde: borstbeeld van Coen naar rechts. omschrift: 'JAN PIETERSZOOEN COEN'. Onderaan: 'B. U.' (Begeer, Utrecht).
Keerzijde: opschrift '. - / 30 MEI 1619 / ENDE / DESESPEREERT / NIET / 30 MEI 1919 / . - '.
Door Jacob Jan van Goor (1874-1956), firma Begeer. Zilver, 36 mm. Lit.: Zwierzina, 1935: nummer 1343. Particuliere collectie.

- (z.j., waarschijnlijk 1929) herinneringspenning.
Voorzijde: borstbeeld van Coen, naar rechts, waarnaast monogram van de ontwerper. Omschrift 'JAN PIETERSZOOEN COEN (ruit) ENDE DESESPEREERT NIET (ruit)'.
Keerzijde: Nederlands rijkswapen met daarboven inscriptieruimte en rondom een lauwerkrans.
Door Eduard Hüttl (1893-1938), De Stichtse Fabriek van Zilverwerken. Brons, 50 mm.
Particuliere collectie.
- 1929 300ste sterfdag.
Voorzijde: borstbeeld van Coen naar rechts met omschrift 'JAN PIETERSZOOEN COEN'.
Keerzijde: opschrift 'GEB. TE HOORN / 8 JAN. 1587 / GEST. TE BATAVIA / 11 SEPT. 1626, omschrift 'DISPEREERT NIET'.
Maker onbekend, firma Begeer. Materiaal onbekend, 36 mm. Lit.: Zwierzina, 1935: nummer 316.

– 1937 350ste geboortedag.

Voorzijde: portret van Coen, staand als kniestuk, naar rechts kijkend en met linkerhand op gevest van degen en rechterhand op heup. Omschrift 'JAN. PIETERSZ. COEN. GRONDVESTER. VAN. NEDERLANDS. GEZAG. IN. NED. INDIË'. Keerzijde: bovenaan wapens van Hoorn, Coen en Batavia en op banderol 'HOORN - DISPEREERT NIET - BATAVIA', onder de wapens de tekst 'HERINNERING AAN DE / PLECHTIGE HERDENKING / VAN JAN PIETERSZ. COEN / IN ZIJN VADERSTAD HOORN / 350 JAREN NA ZIJN / GEBOORTE / 1587-1937', daaronder het monogram van de VOC.

Door Jacob Jan van Goor naar het portret door Jacob Waben (1584/86-1641/42). Brons, slagpenning, 59 mm. Lit.: Von Weiler, 1960: nummer 1117. Particuliere collectie.

– 1939 terugvinden van het graf van Coen.

Voorzijde: gelijk aan de penning uit 1937. Keerzijde: opschrift 'TER / HERDENKING VAN / HET TERUGVINDEN / EN DE HERSTELLING VAN / HET GRAF VAN / JAN PIETERSZ. COEN / IS DEZE PENNING / DOOR DE STICHTING / "OUD BATAVIA" / AANGEBODEN / BATAVIA 1939'. Door Jacob Jan van Goor naar het portret door Jacob Waben (1584/86-1641/42). Zilver, slagpenning, 60,2 mm. Lit.: Von Weiler, 1960: nummer 1300; Schulman BV veiling 356, kavel 1213.⁵ Particuliere collectie.

– 1987 400ste geboortejaar.

Voorzijde: portret (uitsluitend hoofd met kraag) van Coen naar een detail van het portret door Jacob Waben (1584/86-1641/42), omschrift 'JAN PIETERSZ. COEN (muntmeesterteken) 1587 - 1629 (muntteken)'. Keerzijde: fluitschip 'Het wapen van Hoorn', omschrift 'OM EEN GERECHTIGEN COOP-HANDEL TE DRIJVEN.'. Voorzijde door Derk Jan (Dick) Hegeman (1950), keerzijde door Bart Renken (1956). Brons, slagpenning, 60 mm. Uit de serie Art Medals van 's Rijks Munt. Foto: Laurens Schulman B.V.

1623-1627 Pieter de Carpentier

(Antwerpen circa 1588 - Amsterdam 1659).

– 1628 gouden medaille met keten. Wegens zijn verdienste als 'conseiller, Directeur-Generaal en als Gouverneur-Generaal beloond met een groot geldbedrag, de gouden penning en een degen'. Lit.: Van Coevorden, 1864: 28 nummer 11; Van Rhede van der Kloot, 1891: 37.

1627-1629 Jan Pieterszoon Coen (Hoorn 1587

– Kasteel Batavia 1629), voor de tweede keer benoemd.

1629-1632 Jacques Specx (Dordrecht circa 1585

– Amsterdam 1652), zijn benoeming is in 1632 niet bekrachtigd, waarop hij terugvoer naar de Nederlanden. In juli 1633 arriveerde hij.

– 1632 bedankpenning.

Voorzijde: Plattegrond van Batavia.

Keerzijde: opschrift in krans van twee takken. Bovenaan in een soort Chinees, daaronder opschrift 'In perpetuum gratitudinis memoriam / hoc munusculum nos ciues Chynen / ses Bataviae L.Mq obtulimus insi / gni heroi Iacobo Spexio India / rum Orientalium Generali Pa / trono nostro obseruando. / Anno 1632 Ady 25 no / uembris Batauiae.'.

Het lukte Van Loon om een vertaling te krijgen van de Chinese tekst.⁶ Er staat: 'de warme zon deelt haar licht van boven tot beneden. Zo laat een loffelijke regering haar beroemde naam na tot in het vierhonderdste lid van haar geslacht'. De vertaling van het Latijn is: 'Wij Chinese burgers van Batavia hebben tot eeuwig gedenkteken van onze dankbaarheid, gaarne en met reden aan de voortreffelijke held Jacob Specx, opperlandvoogd van Oostindië en onze eerwaardige beschermer, deze kleine gift te Batavia opgedragen in het jaar 1632 op de 25ste dag van de slachtaand'.

Maker onbekend. Goud (volgens Van Loon, verblijfplaats onbekend), zilver, 61 x 93,9 mm, 53,383 gram. Uitgereikt op 25 november 1632 door de Chinese burgers van Batavia voor zijn terugkeer naar de Republiek. Lit.: Van Loon, 1726: 207; Cat. 1919: nummer 655; Cat. 1966: nummer 61 (met afbeelding); Van Coevorden, 1867: 358 nummer 160.⁷ Collectie en foto: TMH, inv. TMNK 00460.

1632-1636 Hendrik Brouwer (circa 1585 - tijdens expeditie nabij Karel Mappa, Chili 1643).

1636-1645 Antonio van Diemen (Culemborg 1593 - Batavia 1645).

1645-1650 Cornelius van der Lijn (Alkmaar ? - Alkmaar 1679).

1650-1653 Carel Reynierszoon (Amsterdam 1602 - Batavia 1653).

1653-1678 Mr. Joan Maetsuyker (Amsterdam 1606 - Batavia 1678).

– 1678 overlijdenspenning, uitgereikt tijdens de begrafenis in de Kruiskerk.

Voorzijde: familiewapen.

Maker onbekend. Goud. Lit.: Van Coevorden, 1864: 28, nummer 18; Van Rhede van der Kloot,

1891: 55; Van Kerkwijk, 1917: 134; Dirks, 1879-1891: XCIV nummer 1816; Bemolt van Loghum Slaterus, 1981: 69 nummer 316.⁸

1678-1681 Rijklof van Goens

(Rees 1619 - Amsterdam 1682).

1658 gouden ketting en een medaille, waarop het kasteel Jafnapatnam is afgebeeld.

Door de GG vereerd nadat hij als admiraal Jafnapatnam op Ceylon veroverd had.

Maker onbekend. Goud. Lit.: Leupe, 1864: 203; Van Rhede van der Kloot, 1891: 61.⁹

– 1667 overlijdenspenning over Jacomina Rosegaard (1616-1667), huisvrouw van Rycklof van Goens.

Voorzijde: familiewapen Rosegaard in ruitvorm, omgeven door een bladkrans.

Keerzijde: opschrift 'Tot / Gedachtenis / van de Ed. e / Godvruchtige Vrouwe / Iacomina Rosegaard / huysvrouwe van / Rijcklof van Goens / raet ordinar van India / Gouvern. r Admiraal ende / Velt-overste des eylants / Ceylon ende de Cust van / Malabaer overleden / in Colombo den 3en / januarij Ao 1667 / out 50 jaren'.

Maker onbekend. Zilver, 100 x 75 mm. Lit.: Cat. 1966 nummer 62 (met afbeelding); Bemolt van Loghum Slaterus, 1981: 56 nummer 198. Collectie en foto: Tropenmuseum Amsterdam, inv. TM-3117-2 (foto keerzijde uit Cat. 1966).

– 1668 overlijdenspenning over Esther de Solemne, huisvrouw van Rycklof van Goens.

Voorzijde: gegraveerd wapen.

Keerzijde: opschrift: 'Tot Gedachtenis van Ed^e in deugt uytmuntende vrouwe esther de Solemne huysvrouwe van RYCKLOF VAN GOENS raet ord. van India. Gouv. Adm en veltoverste desdes eylants Ceylon de Custen van Malabar ende Madure overleden in Colombo den 23 januarij 1668 out 38 jaeren'.

Maker onbekend. Zilver, 83 mm. Lit.: Dirks, 1879-1891: II, nummer 1510; Bemolt van Loghum Slaterus, 1981: 58 nummer 213, plaat 8.

1681-1684 Cornelis Speelman (Rotterdam 1628 - Batavia 1684).

– 1684 overlijdenspenning, uitgereikt na zijn begrafenis.

Voorzijde: graveerd familiewapen Speelman met helmteken en dekkleden.

Keerzijde: opschrift 'Ter Gedachtenis / VAN / D.E.D. Heer / CORNELIS SPEELMAN / Gouverneur Generaal / VAN HET / NEDERLANDS INDIA / Geboren tot Rotterdam / den 3 Maart 1628. / Overleden tot Batavia / Den 11 Jan : 1684'.

Maker onbekend. Goud, zilver en koper, 61x54 mm, 32,90 gram. Lit.: Van Loon, 1728: 306; Van Coevorden, 1864: 29, nummer 19; Van Rhede van der Kloot, 1891: 66; Wesselo, 1934: 20; Cat. 1966 nummer 63 (met afbeelding); Bemolt van Loghum Slaterus, 1981: 77, nummer 392. Collectie en foto: RMA, inv. NG-VG-1-1308 (zilver).¹⁰

1684-1691 Joannes Camphuys (Haarlem 1834 - Batavia 1695).

– 695 overlijdenspenning.

Voorzijde: de Tijd waaronder het minnewicht, zittende op affuiten en tootsen houdende in de handen een uitgespreide wimpel, met dichtregels 'De tijd valt d'eene cort, en d'ander Weder langh / En onderwijlen gaet de tijd altijd haer gangh / Wel hem die desen tijd op Aerden soo beleeft, / Dat hij niet voor het Eijnd' van sijnen tijd en beeft'. Keerzijde: familiewapen Camphuys met opschrift 'IOANNES CAMPHUYS Gebooren tot / Haerlem den 18. Jul : 1634. Synde se= / dert den 11. Jan : 1684. tot den 24. Sept / 1691. Geweest Gouver. Gen. : van Nederl. : / India obyt Batav : den 18. Jul : 1695. : Daaronder een door twee knapen vastgehouden, vierhoekig bord, waarop beneden een

doodskop en doodsbeenderen en het grafscrift 'Myn Aertsche Camhuys was / vergaen / Mijn Tabernakel con nauw staen. / dogh ik sagh oopen vast gebou / dat ewigh synen duuren Souw / een plaets door Iesus toegeseyt / en in syns Vaders huys bereyt / wel zaligh is die mensch syn lodt / die heeft een Timmeringh by Godt'.

Volgens Wesselo door Camphuys zelf bij leven ontworpen, op de stempel hoofde alleen de overlijdensdatum toegevoegd te worden. Goud en zilver. Uitgereikt aan diegenen die het lichaam ten grave hebben gedragen. Sommige exemplaren hangen aan een gouden keten. Lit.: Van Loon, 1731: 155; Van Coevorden, 1864: 30 nummer 27; Van Rhede van der Kloot, 1891: 68; Wesselo, 1934: 19.

1691-1704 Mr. Willem van Outhoorn (Larieke, Ambonia, 1635 - Batavia 1720).

– 1720 overlijdenspenning.

Maker onbekend. Goud (95 exemplaren, allemaal omgesmolten). Lit.: Bemolt van Loghum Slaterus, 1981: 118, nummer 759; Voskuil-Groenewegen, 1983: 8; Voskuil-Groenewegen, 1998: 33.¹¹

1704-1709 Joan van Hoorn

(Amsterdam 1653 - Amsterdam 1711).

– 1710 Gouden erepenning aan keten, met totale waarde van f1500.

Maker onbekend. Goud. Lit.: Van Coevorden, 1864: 30 nummer 32.

1709-1713 Mr. Abraham van Riebeeck

(Kaap de Goede Hoop 1653 - Batavia 1713).

1713-1718 Christoffel van Swoll (Amsterdam 1663 - Batavia 1718).

1718-1725 Henricus Zwaardcroon

(Rotterdam 1667 - Batavia 1728).

– 1728 overlijdenspenning, uitgereikt bij de begrafenis.

Voorzijde: familiewapen Zwaardecroon met helmteken en dekbladen.

Keerzijde: opschrift 'Ter / Gedachtenisse / Van Wijlen / Zijn Edelheid / HENRIC ZWAARDECROON / Oud Gouverneur Generaal / Van / NEDERLANDS INDIA / Gebooren binnen ROTTERDAM / den 26. januarij / 1667. / Overleden tot BATAVIA / den 12. en begraven / den 16. augusti / 1728. '

Maker onbekend. Goud en zilver, 75 x 61 mm, in kabelrand met wapen.

Lit.: Van Coevorden, 1866: 210 nummer 91; Van Rhede van der Kloot, 1891: 80; De Dompierre de Chaufepié, 1903-1906: nummer 2450; De Dompierre de Chaufepié, 1905: plaat 13 nummer 4; Bemolt van Loghum Slaterus, 1981: 125, nummer 819; Voskuil-Groenewegen, 1983: 8.¹² Collectie en foto: Nationale Numismatische Collectie (NNC), inv. PE-04468 (goud).

1725-1729 Mattheus de Haan

(Dordrecht 1663 - Batavia 1729).

– 1729 overlijdenspenning.

Goud. Lit.: Sassen, 1912: 58; Bemolt van Loghum Slaterus, 1981: 126, nummer 829.¹³

1729-1732 Mr. Diederik Durven

(Delft 1676 - Delft 1740).

1732-1735 Mr. Dirck van Loon

(Batavia circa 1688 - Batavia 1735).

– 1735 overlijdenspenning.

Goud. Lit.: Voskuil-Groenewegen, 1983: 8.

1735-1737 Abraham Patras

(Grenoble (Zwitserland) 1671 - Batavia 1737).

– 1737 overlijdenspenning.

Voorzijde: familiewapen Patras met helmteken en dekkleden.

Keerzijde: opschrift 'Ter / Gedagtenisse / Van Wijlen / Zijn Hoog-Edelheijd / Den Heere / Abraham Patras, / Gouverneur Generaal / van Nederlands India / Geboren Tot Grenoble, / Den 22= Meij A^o 1671. / Overleden Op Batavia, / Den 3^e Meij / Anno 1737. '

Maker onbekend. Zilver, 75 x 65 mm, 53,4 gram, ovale penning met koordrand. Lit.: Vallier, 1875: 283-284, plaat 7.¹⁴

1737-1741 Adriaan Valckenier

(Amsterdam 1695 - Batavia 1751).

1741-1743 Johannes Thedens

(Friedrichstadt ? - Batavia 1748).

1743-1750 Gustaaf Willem Baron van Imhoff

(Leer a/d Eems 1705 - Batavia 1750).

– 1742 aanstelling als GG.

Voorzijde: portret van Van Imhoff als borststuk naar rechts kijkend. Omschrift 'GVSTAVVS GUILLELMVS S. R. I. LIB. BAR. AB IMHOFF GVB. GENER. IND. ORIENT. FOED. BELG. / AETAT. XXXVII' en onderaan signatuur 'HOLTZHEYF. '

Keerzijde: de VOC, afgebeeld als gekroonde vrouw met zwaard met lauwerkrans in haar hand, zit op een troon en houdt de kronen van de Indonésische vorsten op haar schoot, met haar voet vertrapt zij een harpij; achter haar staat een leeuw met pijlbundel in zijn klauwen en de Rechtvaardigheid met zwaard en weegschaal, maar zonder blinddoek; Van Imhoff, gekleed als een Romeins veldheer ontvangt van haar de commandostaf; op de achtergrond ligt zijn schip 'Hersteller' in de haven te wachten voor vertrek. Omschrift 'FIDEM BATAVVM PRISCAM VENERETVR VT INDVS'. Op het schip 'HERSTELLER' en in de afsnede onderaan het opschrift 'GVBERN. GEN. CREATVS AN. MDCCXL. / EX INPROVISO IN PATRIAM DELATVS / MDCCXLI. / DENVO PROFICISCENS IN / INDIAM. MDCCXLII. ', rechts onder voetstuk gesigneerd 'M. HOLTZHEY. F. '

Door Martinus Holtzey senior (1697-1764), zilver en ivoor, 76,7 mm. Deze penning was volgens Sanders ook in goud te koop, maar het is niet bekend of hij ook in goud is geslagen. Lit.: Coevorden, 1864: 31 nummer 36; Van Rhede van der Kloot, 1891: 95; Sanders, 2003: 67-69, nummer 29 met afbeelding.¹⁵ Collectie: RMA, inv. NG-VG-20-179 (ivoor) en NG-VG-1-2332 (zilver); TMH, inv. TMNK 01850 (hier afgebeeld).

– 1742 vertrek na zijn aanstelling als GG.
 Voorzijde: portret van Van Imhoff als borststuk naar rechts. Omschrift 'GVST. GVIL. LIB. BAR. AB IMHOFF GVB. GEN. IND. OR. FOED. BELG. / AET XXXVII', onderaan signatuur 'M. HOLTZHEY. F.'.
 Keerzijde: zeegezicht met varende driemaster op de voorgrond waarvoor een vliegende engel met hoorn des overvloeds. Omschrift 'DEO DVCE - ET - AVSPICE'. In de afsnede het jaartal 'MDCCXLII'.
 Door Martinus Holtzhey senior. Zilver, 49,1 mm.
 Deze penning was volgens Sanders ook in goud te koop, maar het is niet bekend of hij ook in goud is geslagen. Lit.: Vervolg Van Loon, 1821-1848: nummer 170; Van Coevorden, 1864: 31 nummer 37; Sanders, 2003: 70-71, nummer 30 met afbeelding. Collectie: NNC, inv. PE-04857 (hier afgebeeld); TMH, inv. TMNK 01851.

– 1743 aankomst op Kaap de Goede Hoop, uitgereikt aan deelnemers van het welkomstdiner.
 Voorzijde: portret van Van Imhoff, als borststuk naar rechts met omschrift 'GVST. GVIL. LIB. BAR. AB IMHOFF GVB. GEN. IND. OR. F. B.' en onderaan signatuur 'M. HOLTZHEY. FEC'.
 Keerzijde: beschenen door hemellicht, zit VOC, in gedaante van gekroonde vrouw, op voetstuk met VOC-monogram, terwijl zij in de ene hand een weegschaal en in de andere een zwaard omwonden met lauwerkrans houdt; op haar schoot liggen de kronen van de Indonesische vorsten, naast haar een anker. Omschrift 'SPES - MELIORVM TEMPORVM', in de afsnede: 'MDCCXLIII'.
 Door Martinus Holtzhey senior. Zilver, 28 mm,

8,35 gram. Deze penning was blijkens Sanders ook in goud te koop, maar het is niet bekend of hij ook in goud is geslagen. Lit.: Vervolg Van Loon, 1821-1848: nummer 178; Van Coevorden, 1864: 31 nummer 38; Sanders, 2003: 75-76 nummer 34 met afbeelding. Collectie: RMA, inv. NG-VG-1-2356 (hier afgebeeld); TMH, inv. TMNK 01857.

1750-1761 Jacob Mossel (Enkhuizen 1704 - Batavia 1761).

– 1754 vijftigste verjaardag.
 Voorzijde: gehelmd wapenschild van Jacobus Mossel. Onder en om het wapenschild krijgssattributen en vaandels.
 Keerzijde: opschrift 'TR. GEDAGTENIS / OP DE LT. VERIAARDAG / VAN DN. HOOGEDN. GROOT-ACHT: He / IACOB : MOSSEL / GOVERNOR: GENERAAL / VAN / NEDERLS INDIA / GECELEBT'. Te BATAVIA / DEN XXVIII NOV / MDCCLIV'.
 Maker onbekend. Goud en zilver, 47,9 mm, gedreven met wapen. Lit.: Van Coevorden, 1867: 349 nummer 145; De Dompierre de Chaupepié, 1903-1906: nummer 28998; Ebersson, 1886: 98, plaat 5; Bemolt van Loghum Slaterus, 1981: 157, nummer 1101.¹⁶ Collectie en foto: TMH, inv. TMNK 02031.

– 1760 gelegenheidspenning.
 Voorzijde: portret van Mossel, als borststuk naar rechts met omschrift 'IACOBVS MOSEL GVB. GEN. IND. OR. F. B. 1 NOV. 1750 EXERC. PED. GEN 25 APR 1754'.
 Keerzijde: man in Romeinse kledij, met commandostaf en olijftak in handen, staande onder troon-

hemel met VOC-logo en met gekroonde leeuw met zwaard en pijlenbundel versierde achterzijde, voor zetel met wapenschild van Batavia en naast altaar, waarop hoofddekels van onderworpen Indische vorsten liggen; rechts tilt Mercurius doek van troonhemel op, waardoor op achtergrond schip aan kust zichtbaar is; links Gerechtigheid met weegschaal en scepter, bekroond met stralend oog. Half omschrift 'BATAVOS APVD INDOS HONESTAT', in afsnede 'MDCCLX.'. Gesigneerd boven afsnede 'I. G. HOLTZHEY. FEC.'. .

Door Joan George Holtzhey (1726-1808). Goud, 49 mm, 60,61 gram; zilver, 49 mm, 47,13 gram. Er is ook een gouden versie bekend van 56 mm en 84,3 gram, met een gouden kabelrand.¹⁷ Lit.: Vervolg Van Loon, 1821-1848: nummer 361, plaat 33; Van Coevorden, 1864: 31 nummer 40; Eberson, 1886: 97. Foto: RMA, Collectie: NNC, inv. PE-05626; RMA, inv. NG-VG-1-2624.

1761-1775 Petrus Albertus van der Parra

(Colombo (Ceylon) - Batavia 1775).

– 1763 penning over het voorstellen als GG, tevens 49ste geboortedag.

Voorzijde: familiewapen Van der Parra met helmteken, voor wapens, vaandels en trommels en erboven in banderol 'CONSERVA HOC NOBIS'. Keerzijde: begroeting van de GG voor het Kasteel van Batavia; daarboven zwaard met lauwerkrans om punt, beschenen door hemellicht. Omschrift: 'IN MEMORIAM DIEI. IN. AUGVRAT[ionis]. HONOR[ati]. AC FORT[is]. VIRI P[etri]. A[lberti]. van der PARRA GOUV[ernatoris]. GEN[er]alis. IND[iae]. HOL[landicae]. QUADRAGES[imus] NON[us] DIES NATAL[is] ERAT A[e]TAT[i]S VI', onderaan, binnen omschrift: 'den 29 Sept. 1763 / Fec[it] : JCR'.

Door Joseph-Charles Roettiers (1691-1779). Zilver, 58 mm, 79,96 gram. Lit.: Vervolg Van Loon, 1821-1848: nummer 369, plaat 34; Van Rhede van der Kloot, 1891: 101. Collectie: NNC, inv. PE-05687; RMA, inv. NG-VG-1-2636; TMH, inv. TMNK 02075 (hier afgebeeld); kopie in was, 57 mm, RMA inv. NG-VG-20-233.

– 1761 overlijdenspenning.

Voorzijde: familiewapen Mossel met helmteken en er omheen oorlogsattributen.

Keerzijde: opschrift, in schoonschrift gegraveerd: Ter / Gedagtenisse / Van Wijlen / Zijn Excellentie / den Heere / Jacob Mossel / in leven / Generaal van den Staat / en / Gouverneur Generaal / Van Nederlands India / Geboren tot Enkhuisen / den 28 : Octob : A^o : 1704. en / Overleden op Batavia / den 15 : Meij A^o : 1761.

Maker onbekend. Goud, 98 x 77 mm, 75,60 gram. Ovale penning met draagring en gevlochten rand. Lit.: Eberson, 1886: 99, plaat 5; Cat. 1966: nummer 65 (met afbeelding); Bemolt van Loghum Slaterus, 1981: 164, nummer 1171; Voskuil-Groenewegen, 1983: 8. Collectie: RMA, inv. NG-381.

– 1768 zilveren huwelijk met Adriana Johanna Bake op 11 juni 1768.

Voorzijde: staande jongeman (de zoon) gekleed in Romeins tuniek, opschrift op zijn mantel 'PETR. ALB. - V. D. - PARR - IUNIOR.', tussen links een brandend vuur en rechts een zuil waarvoor hij aan lauwerkrans de familiewapens Van der Parra en Bake houdt. Omschrift 'PETR. ALB. VAN DER

PARRA EN - ADR. IOHANNA BAKE'. In afsnede 'VEREENT 11 JUNY / 1743.'. Op rand afsnede gesigneerd 'I. G. HOLTZHEY FEC.'.

Keerzijde: op een wolk het wapen van Batavia met lauwerkrans en attributen en eronder opschrift 'NA TWEEMAAL VYF EN ZEEVEN JAAR / IN D'ECHT GEZEEGENT DOOR GEBRACHT, / ONTLOOK DE SPRUYT, DIE OP 'T ALTAAR / ZIJN DANK HIER WYDT AAN D'OPPERMAGT / HY KROONT ZYN STAM OP 'T ZILVER FEEST, / TERWIJL DER OUD'REN BLYDEN GEEST, / VERVULT MET WAARE DANKBAARHEIT, / ROEMT'S HEEREN GOEDERTIERENTHEIT'. daaronder in met wapens en pijlen versierd cartouche 'XXV' en onderaan 'GEVIERT 1768.'.

Door Joan George Holtzhey. Zilver, 62 mm. Lit.: De Dompierre de Chaufepié, 1903-1906: nummer 3198; Vervolg Van Loon 1821-1848: bij nummer 369 en bijblad 4 nummer 15; idem nummer 426, plaat 38; Bemolt van Loghum Slaterus, 1981: 171, nummer 1230. Collectie: TMH, inv. TMNK 02134.

– 1768 tweede penning over het zilveren huwelijk met Adriana Johanna Bake op 11 juni 1768. Voorzijde: een gehelmde man, in Romeins uniform en met zwaard in de linkerhand, werpt een offer op een brandend altaar met daarop de cijfers 'XXV'. In de afsnede 'DEN 11 JUNIUS / MDCCLXVIII', omschrift '(rozet) NAA TWEEMAAL VYF EN ZEEVEN IAAR. IN. D. EGT. GEZEEGEND DOOR. GEBRAGT. ONTLOOK DE SPRUYT - DIE OP / T'ALTAAR. ZYN. DANK HIER WYD AAN. D'OPPERMAGT. OPT HEU GELYK. SILVER. BRUYLOFFS – FEEST. / TERWYL DER OUDEREN BLYDE GEEST. – VERVULT MET WAAREDA – NKBA / ARHEYT. ROEMT S HEEREN GOE – DER TIERENTHEYT'. Keerzijde: onder stralende zon twee halve armen die de familiewapens Van der Parra en Bake vasthouden. Daaronder opschrift 'TER. GEDAGTENISSE. DES. XXV : IAARIGEN HU / WLYKS. VEREENEGING. VAN. PET : ALB. VAN / DER.

PARRA EN. ADRIANA. IOHANNA / BAKE. OP. DEN. 11. IUNY. A° 1743 / JCR - Fecit'.

Door Joseph-Charles Roettiers. Zilver, 56,8 mm, slagpenning. Lit.: De Dompierre de Chaufepié, 1903-1906: nummer 3198; Vervolg Van Loon 1821-1848: vergelijk bij nummer 369; Van Coevorden, 1864: 31 nummer 42; Van Rhede van der Kloot, 1891: 101; Cat. 1919, nummer 672; Bemolt van Loghum Slaterus, 1981: 172, nummer 1231, afbeelding 1230 (sic). Collectie en foto: TMH, inv. TMNK 02135.

– 1768 inhuldigingspenning.

Onbekende maker. Zilver. Lit.: Van Coevorden, 1864: 31 nummer 41. Deze penning is verder niet bekend.

– 1771 Van der Parra 10 jaar GG.

Voorzijde: portret van Van der Parra, borststuk naar links. Omschrift 'PETR. ALB. VAN DER PARRA GUB. GEN. IND. OR. FOED. BELG. XV MAII MDCCLXI.'.

Keerzijde: man in Griekse kledij stuurt schip de Argo met vlag met VOC-monogram veilig tussen klippen door naar vesting. Boven omschrift 'VINCIT VIM PRUDENTIA'. In afsnede 'MDCCLXXI.'. Onbekende maker. Zilver, 48,9 mm, 45,16 gram. Lit.: Vervolg van Loon 1821-1848: nummer 458; Van Coevorden, 1864: 31 nummer 43. Collectie: NNC, inv. PE-05983; RMA, inv. NG-VG-1-2731 (hier afgebeeld); TMH, inv. TMNK 02159.

1775-1777 Jeremias van Riemsdijk (Utrecht 1712 - Batavia 1777).

1777-1780 Reynier de Klerk (Middelburg 1710 - Batavia 1780).

1780-1797 mr. Willem Arnold Alting (Groningen 1724 - Batavia 1800).

1797-1801 mr. Pieter Gerhardus van Overstraten (Bergen op Zoom 1755 - Batavia 1801).

1801-1805 Joannes Siberg

(Rotterdam 1740 - Batavia 1817).

1805 Charles Henri van Grasveld

(Den Haag 1766 - Den Bosch 1841).

1805-1808 Albertus Henricus Wiese

(Bremen, Duitsland - Haarlem 1810).

1808-1811 mr. Herman Willem Daendels

(Hatterm 1762 - George del Mina 1818).

1811 Jan Willem Janssen

(Nijmegen 1762 - Den Haag 1838).

1811-1816 Luitenant-Gouverneurs van het eiland Java en Onderhorigheden onder Engels tussenbewind.

1811-1816 Thomas Stamford Raffles (a/b Ann, Jamaica 1781 - Highwoord, Engeland 1826).

1816 John Fendall

(Londen 1762 - Calcutta, India 1825).

De Gouverneur-Generaals 1816-1945

1816-1826 mr. Godert Alexander Gerard Philip Baron van der Capellen

(Utrecht 1778 - De Bilt 1848).

1826-1830 Hendrik Merkus de Kock

(Heusden 1779 - Den Haag 1845).

1830-1833 Johannes (sedert 1839 graaf) **van den Bosch** (Herwijnen 1780 - Den Haag (1844).

– 1844 overlijdenspenning.

Voorzijde: portret van Van den Bosch, borststuk in uniform naar voren ziend, met onderscheidings-tekenen van het grootkruis van de Orde van de Nederlandse Leeuw en de Militaire Willemsorde. Omschrift in kader 'JOHANNES, GRAAF VAN DEN BOSCH, GEB : TE HERWIJNEN 2 FEBR : 1780; OVERL : TE 'S HAGE 28 JAN : 1844.'

Keerzijde: boven 'FREDERIKSOORD / JAVA' in stralen. Eronder een opschrift met zijn loopbaan: 'LUIT. DER GENIE 1797. / KOLONEL 1808. / JAVA VERDEDIGD 1802-1808. / NAARDEN INGESLOTEN 1813-1814. / DIRECT. DER MILIT. ZAK. VAN JAVA 1814. / GENERAAL MAJOOR 1816. / DE MAATSCH. VAN WELD. GESTICHT 1818. / ADMIN. DER NAT. MIL. EN SCHUTT. 1823. / COMM. GEN. DER W. INDIEN. 1827-1828. / GOUV. GEN. VAN NEERL. IND. 1829-1834. / MINISTER VAN KOLONIEN 1834-1839. / LID DER 2^e KAMER 1842-1844.'. Daaronder tussen palm- en eikentak gekroond familiewapen Van den Bosch.

Door Johannes Petrus Schouberg (1798-1864), vrij naar het portret door Cornelis Kruseman in

het RMA. Zilver, 51,9 mm, 42,26 gram, en brons, 52 mm. Lit.: Van Coevorden, 1864: 35 nummer 71; Van Rhede van der Kloot, 1891: 157; Dirks, 1889: nummer 625; Cat.1919 nummer 676; Nijlunsing, 2019: 200.¹⁸ Collectie: NNC, inv. PE-09497; RMA, inv. NG VG-1-3919 (zilver); TMH, inv. TMNK 02967 en TMNK 16097 (afgebeeld in *De Beeldenaar* 43-5, 200).

1833-1835 Jean Chrétien Baud

(1789 - Den Haag 1859).

– 1834 bezoek aan de Munt te Soerabaya als GG ad interim.

Voorzijde: in het centrum 'JUNI / 1834' en omschrift 'NEDERLANDSCH INDIE. SOURABAYA.'. Keerzijde: opschrift in lauwerkrans 'GOUVERNEUR / GENERAAL / AD INT^m'.

Onbekende maker. Zilver, 26,5 mm, 7,25 gram. Lit.: Van Coevorden, 1864: 34 nummer 64. Collectie: NNC, inv. PE-08944; TMH, inv. TMNK 02862 (hier afgebeeld).

1836-1840 Dominique Jacques de Eerens

(Alkmaar 1781 - Buitenzorg 1840).

1840-1841 Carel Sirardus Willem Graaf van Hogendorp

(Casimbazar, Bengalen 1788 - Utrecht 1856).

1841-1844 mr. Pieter Merkus

(Naarden 1787 - Soerabaja 1844).

1844-1845 jhr. Joan Cornelis Reynst

(Arnhem 1798 - Den Haag 1871).

1845-1851 Jan Jacob Rochussen

(Etten 1797 - Den Haag 1871).

1850 mr. George Isaïc Bruce

(Deventer 1803 - a/b ZM Sumatra 1850). Bruce is voor zijn vertrek naar Java reeds overleden.

1851-1856 mr. Albertus Jacob Duymaer van Twist (Deventer 1809 - Diepenveen 1887).

1831 erepenning van de Leidsche Jagers met inscriptie van zijn naam op de keerzijde. Particuliere collectie.

1856-1861 Charles Ferdinand Pahud, sedert 1867 **Pahud de Mortanges**

(Amsterdam 1803 - Den Haag 1873).

1861 mr. Ary Prins (Schiedam 1816 - Batavia 1867).

Was zowel in 1861 als 1866 waarnemend GG.

1861-1866 mr. Ludolf Anne Jan Wilt Baron Sloet van de Beele (Voorst 1806 - Arnhem 1890).

1866 mr. Ary Prins.

1866-1872 mr. Pieter Miner

(Batavia 1812 - Scheveningen 1881).

1872-1875 mr. James Loudon

(Den Haag 1824 - Den Haag 1900).

1875-1881 mr. Johan Wilhelm van Lansberge

(Sante-Fé de Bogotà, Columbia - Menton, Frankrijk 1905).

1881-1884 Frederik's Jacob

(Den Haag 1822 - Utrecht 1901).

1884-1888 Otto van Rees

(Culemborg 1823 - Arnhem 1892).

1888-1893 mr. Cornelis Pijnacker Hordijk

(Drumpt 1848 - Haarlem 1908).

1893-1899 jhr. Carel Herman Aart van der Wijck

(Ambon 1840 - Baarn 1914).

– 1899 herinneringspenning.

Voorzijde: portret van C.H.A. van der Wijck, borstbeeld en profiel in ambtskostuum naar links, omschrift 'JONKH^r. C. H. A. VAN DER WYCK – GOUVERNEUR. GENERAAL.' linksonder signatuur 'J. C. CHAPLAIN'.

Keerzijde: opschrift links naast palmtak 'AAN ZIJNEN. OUD / GOUVERNEUR / GENERAAL / – / HET. DANKBARE / INDIË / 1893-1899'.

Door Jules Clément Chaplain (1839-1909). Zilver en brons, 68 mm. Lit.: Zwierzina, 1935: nummer 203; Cat. 1919: nummer 680. Collectie: NNC, inv. PE-13773 (brons); RMA, inv. NG-1980-34 (zilver), particuliere collectie (hier afgebeeld).

1899-1905 Willem Rooseboom

(Amsterdam 1843 - Den Haag 1920).

1905-1909 Johannes Benedictus van Heutsz

(Coevorden 1851 - Montreux, Zwitserland 1924).

1909-1916 Alexander Willem Idenburg

(Rotterdam 1861 - Den Haag 1935).

1916-1922 Johan Paul Graaf van Limburg Stirum

(Zwolle 1873 - Den Haag 1948).

1922-1926 mr. dr. Dirk Fock (Wijk bij Duurstede

1858 - Den Haag 1941).

– 1933 afscheid als voorzitter van de liberale staatspartij 'de Vrijheidsbond'.

Voorzijde: portret van Fock, borstbeeld naar rechts. Omschrift 'M'. DIRK FOCK - AET. 75', in schouderafsnede gesigeneerd 'M. Fleur'.

Keerzijde: opschrift 'AANGEBODEN / BIJ ZIJN AFSCHEID / ALS VOORZITTER / VAN DE / LIBERALE STAATSPARTIJ / ,,DE VRIJHEIDSBOND,, / OP 14 OCTOBER / 1933'.

Door Martinus Petrus Jacobus Fleur (1878-1946), brons, gegoten bij Begeer, 85 mm en 41 mm. Lit.: Zwierzina, 1935: respectievelijk nummer 679 en 680; Nederlands Patriciaat, 1964: afbeelding tussen p. 128 en 129.¹⁹ Collectie: NNC, inv. 1934-0019, particuliere collectie (hier afgebeeld).

1926-1931 jhr. Andries Cornelis Dirk de Graeff

(Den Haag 1872 - Den Haag 1957).

1931-1936 jhr. Bonifacius Cornelis de Jonge

(Den Haag 1875 - Zeist 1958).

– 1936 eerbetoon

Voorzijde: familiewapen De Jonge met helmteken, schildhouders en dekkleed. Omschrift 'JHR. MR. B. C. - DE JONGE'.

Keerzijde: opschrift binnen parelrand 'GOUVERNEUR / GENERAAL / VAN / NEDERLANDSCH / OOST-INDIË / 1931-1936', omschrift 'AANGEBO-DEN DOOR DE FAMILIE DE JONGE' met onderaan twee blaadjes en drie bessen. Gesigneerd onderaan bij parelrand 'CORN. J. L. BEGEER'.

Door Cornelis Johannes Leonardus Begeer (1868-1945). Bronzen slagpenning, 49,9 mm. Collectie: NNC, inv. 1936-0316; TMH, inv. TMNK 03970 (hier afgebeeld).

– 1936 herinneringspenning.

Voorzijde: portret van De Jonge, als borstbeeld naar rechts in ambtskostuum met links 'ÆTATIS' en rechts 'LXII'. Omschrift 'JHR. MR. BONIFACIUS - CORNELIS DE JONGE'.

Keerzijde: Centraal het familiewapen De Jonge met schildhouders en helmteken, eronder 'PK' en omschrift 'GOUVERNEUR GENERAAL VAN NEDERLANDSCH INDIE. 1931-1936'.

Door Ludwig Oswald Wenkebach (1897-1962).

Zilveren en bronzen slagpenning, 60,1 mm.

Uitgevoerd door Koninklijke Begeer. Uitgegeven door de Vereniging voor Penningkunst.

Lit.: Tilanus, 2000: 131-133.²⁰ Collectie: TMH, inv. TMNK 03969 (zilver, hier afgebeeld).

1936-1945 jhr. mr. dr. Alidius Warmoldus Lambertus Tjarda van Starckenborgh Stachouwer (1888-1978). Laatste GG van Nederlands-Indië.

– 1986 herinneringspenning.

Voorzijde: beeltenis in reliëf en profile, naar links kijkend. Rechtsonder gesigneerd en gedateerd 'KNAUD '86' waarachter twee golfjes.

Keerzijde: familiewapen Tjarda van Starckenborgh Stachouwer en daaronder opschrift 'TER HERINNERING AAN / JHR. MR. DR. A. W. L. TJARDA

VAN / STARCKENBORGH STACHOUWER / 6 III 1888 - 16 VIII 1978 / LAATSTE GOUVERNEUR-GENERAAL VAN / NEDERLANDS-INDIE / 16 IX 1936 - 1 XI 1945'.

Door J.M. Knaud, brons verzilverd 59,5 mm.

Uitgegeven in opdracht van de Stichting Nederlandse Ereschulden in een oplage van 1000 stuks, door Zilverfabriek W. van Veluw BV, met bijbehorend doosje. Lit.: Van der Meer Mohr, 2020: 280-282.²¹ Collectie: RMA, inv. NG-2003-8-A (afgebeeld in het voorgaande nummer van *De Beeldenaar*, 44-6, 280).

– 1995. 50 jaar herdenking 15 augustus 1945.

Voorzijde: moeder met kind in silhouet kijkend naar rechts waar in silhouet vader zwaaiend achter prikkeldraad staat. Omschrift 'STICHTING HERDENKING 15 AUG. 1945. CAPITULATIE JAPAN. EINDE WO II.'.

Keerzijde: beeltenis van Tjarda van Starckenborgh Stachouwer als silhouet, naar links kijkend. Onder het silhouet opschrift 'LAATSTE GOUVERNEUR-GENERAAL VAN / NEDERLANDS-INDIE / 1936-1945'. Daaronder gesigneerd en gedateerd: 'KNAUD '95' waarachter drie golfjes. Omschrift 'JHR. MR. DR. A. W. L. TJARDA VAN STARCKENBORGH STACHOUWER'.

Door J.M. Knaud, Messing, 60 mm. Lit.: Van der Meer Mohr, 2020: 281-282. Particuliere collectie (afgebeeld in het voorgaande nummer van *De Beeldenaar*, 44-6, 281).

Noten

1. Coevorden, J.S. van (1864) Chronologische Lijst van Gedenk- en legpenningen, eere teekens, vrijmetselaars-, toegangs-, begrafenis-, brandspuit-, bruilofts- en andere penningen, betrekking hebbende op de voormalige en tegenwoordige bezittingen der Nederlanders beoosten de Kaap de Goede Hoop, in: *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde* 14, 25-37; Idem (1866) 15, 209-219; Idem (1867) 16, 347-351; Sanders, George (2013) *Het present van Staat. De gouden ketens, kettingen en medailles verleend door de Staten-Generaal, 1588-1795* (Hilversum); Loon, Gerard van (1723-1731) *Beschrijving der Nederlandsche historipenningen 1-4* ('s-Gravenhage); N.N. (1821-1869) *Beschrijving van Nederlandsche historie-penningen, ten vervolge op het werk van Mr. Gerard van Loon 1-10* (Amsterdam); Zwierzina, W.K.F. (1935) *Gedenkboek der Koninklijke Nederlandsche Edelmetsalbedrijven van Kempen, Begeer en Vos. Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1880-1935 1-4* ('s-Gravenhage); Weiler, A.C. von (1960) *Koninklijke Begeer, ateliers voor edelsmeeden penningkunst Voorschoten 5. Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1935-1960* (Voorschoten); Idem 6, *Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1960-1975* (Voorschoten).

2. Loo, V. van de (2020) *Uit naam van majesteit. Het leven van J.B. van Heutsz 1851-1924* (Amsterdam) specifiek hoofdstuk 10.
3. Rhede van der Kloot, M.A. van (1891) *De Gouverneurs-Generaal en Commissarissen-Generaal van Nederlandsch-Indië 1610-1888* (Den Haag) 101.
4. Van Rhede van der Kloot, 1891; Putten, L.P. van (2003) *Ideaal en werkelijkheid. Gouverneurs-generaal van Nederlands-Indië 1796-1945* (Rotterdam).
5. Schulman BV, veiling 356.
6. Van Loon, 1726: 207-208.
7. Cat. 1919 = N.N. (1919) *Catalogus van de tentoonstelling ter herdenking van het 300-jarig bestaan van Batavia, gehouden in het stedelijk museum, Amsterdam* (Amsterdam); Cat. 1966 = N.N. (1966) *Tentoonstellingscatalogus, zilver uit de tijd van de Vereenigde Oost-indische Compagnie, Haags Gemeentemuseum 20 december 1966 t.m. 12 februari 1967* (Den Haag).
8. K(erkwijk), A.O. van (1917) V. Penningen in oude boedelbeschrijvingen, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 4, 132-134; Dirks, J. (1879-1891) *Penningkundig Repertorium. Mededeelingen en aanvulling van de penninggeschiedenis der Nederlanden 1-4* (Leeuwarden); Bemolt van Loghum Slaterus, A.J. (1981) *Nederlandse Familiepenningen tot 1813* (Zutphen).
9. Leupe (1864) Iets over eenige gedenkpenningen en andere vereeringen, door of van wege de Oost-Indische Compagnie gedaan, in: *Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië* 8 (Amsterdam) 197-207.
10. Wesselo, L. (1934) De Penningkunst met betrekking tot Indië, in: *De Indische Navorscher* 1, 1920.
11. Voskuil-Groenewegen, S.M. (1983) *V.O.C. - Zilver. Zilver uit de periode van de Verenigde Oostindische compagnie 17de en 18de eeuw* (Den Haag); Voskuil-Groenewegen, S.M. (red.) (1998) *Zilver uit de tijd van de VOC* (Zwolle).
12. Dompierre de Chauffepié, H.J. de (1903-1906) *Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Steenen, Catalogus der Nederlandsche en op Nederland betrekking hebbende Gedenkpenningen 1-2* (Den Haag); Dompierre de Chauffepié, H.J. de (1905), *Quelques médailles inédites*, in: *Revue Belge de Numismatique* 61, 445-454, plaat 12-14.
13. S(assen), Aug. (1912) Prijs van een medaille in 1765, in: *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 20, 58.
14. Vallier, G. (1875) *Medaille d'Abraham Patras, Gouverneur Général des Indes Néerlandais, 1735-1737*, in: *Revue Belge de Numismatique* (Brussel) 283-303, plaat 7.
15. Vervolg van Loon = N.N. (1821-1848) *Beschrijving van Nederlandsche historie-penningen, ten vervoelge op het werk van Mr. Gerard van Loon 1-5* (Amsterdam); Sanders, G.P. (2003) *Catalogus der medailles, of gedenkpenningen, betrekking hebbende op de voornaamste historien der Vereenigde Nederlanden, vervaardigt door de medailleurs Martinus & Joan George Holtzhey, tot Amsterdam*, in: Bronnen, uitgegeven door Het Nederlands Muntmuseum 11 (Utrecht).
16. Ebersson, L.H. (1886), *Médailles commémoratives de feu le gouverneur général des Indes Orientales Néerlandaises Jacob Mossel*, in: *Revue Belge de Numismatique* 42, 97-100, plaat 5.
17. Munthandel Verschoor (2002) Bij de voorplaat, in: *De Beeldenaar* 26-1, cover en 2.
18. Dirks, Jacob (1889) *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende Penningen, geslagen tusschen November 1813 en November 1863* 2 (Haarlem); Nijlunsing, Wiebe (2019) De herdenkingspenning bij het overlijden van Johannes van den Bosch op 28 januari 1844 en de rol van P.O. van der Chijs, in: *De Beeldenaar* 43-5, 197-200.
19. W.F.d.C.H. (1964) Fock, in: *Nederlands Patriciaat* 50 (1964) 119-133.
20. Tilanus, L. (2000) *Handzame sculptuur. De geschiedenis van de Vereniging voor Penningkunst* (Amsterdam).
21. Meer Mohr, Jim van der (2020) Twee penningen over Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, de laatste Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, in: *De Beeldenaar* 44-6, 280-282.

Oriental Numismatic Society

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent India, China, Japan en Zuidoost Azië

**info lidmaatschap lingen@wxs.nl / lidmaatschap €30 per jaar
www.onsnumis.org**

De krokodil van de keizer

Een propagandaboodschap op een munt van keizer Augustus

Onlangs heb ik mijn bachelor-studie archeologie afgerond met een onderzoek naar propaganda op de keerzijden van Romeinse munten.¹ In de Romeinse tijd was muntgeld namelijk naast het algemene betaalmiddel ook een drager van keizerlijke propaganda. Munten bleken zeer geschikt voor de verspreiding van politieke ideeën. De groei van het Romeinse Rijk en de verspreiding van de legioenen zorgden voor een snelle circulatie van muntgeld, waardoor de gebruikers van munten direct werden ingelicht. Welke redenen had de keizer om iedereen hierover in te lichten? Hij was tenslotte de machtigste man in het rijk. Welke rol speelden munten in deze propagandamachine?

Machtsbasis

De positie van de keizer was in de Romeinse tijd niet vanzelfsprekend. Dat gold zeker voor de eerste keizer, Augustus. Hij was de machtigste man maar moest zijn keuzes nog altijd verantwoorden. De senatoren, het volk van Rome, het leger, de leden van het hof en de elite van de provincies waren invloedrijke partijen en hadden allemaal andere verwachtingen van hem. Het was ingewikkeld om iedereen tevreden te houden. Hoewel iedere partij andere zaken belangrijk kon vinden, stond het waarborgen van het machtige Romeinse Rijk bij vrijwel iedereen bovenaan de lijst. Door de partijen een glorieuze toekomst en een stabiel rijk te beloven, kon de keizer zijn machtspositie versterken. Met het verspreiden van een collectieve ideologie kon hij een groot deel van de populatie overtuigen en zo een achterban voor zich winnen. Iedere keizer had zijn eigen visie met betrekking tot de macht en het voortbestaan van het rijk. Die visie was misschien wel het belangrijkste punt op de keizerlijke agenda en moest worden uitgedragen naar het volk en met name naar de politiek (de senaat). De heldhaftige daden van de keizer mochten daarbij niet in de vergetelheid raken en ook deze

werden via munten vastgelegd in het dagelijks leven. Geld was het perfecte propagandamiddel omdat iedereen er mee in aanraking kon komen.

Actium

Voor dit artikel is één munt nader toegelicht, namelijk de vastgeketende krokodil van keizer Augustus (tot 27 v.C. Octavianus genoemd). Diens keizerperiode stond bol van manipulatie en propaganda. Al vóórdat hij in 27 v.C. keizer werd, probeerde Octavianus zijn concurrenten in het openbaar onderuit te halen. Marcus Antonius, een vroegere vriend en bondgenoot van Julius Caesar, weerstreefde Octavianus' streven voor een machtig keizerrijk omdat hijzelf de ambitie had om het ontstane machtsvacuüm van Julius Caesar op te vullen. In de strijd om de macht wakkerde de jonge Octavianus de collectieve Romeinse angst aan voor de ambities van Marcus Antonius. Hij schilderde Antonius af als een gevaar voor de groei van Rome. Aangedikte verhalen over Antonius' ambities voor wereldheerschappij, zijn plannen om Italië binnen te vallen en het verwezenlijken van Cleopatra's droom om over de hele Romeinse wereld te regeren verspreiden zich als een lopend vuurtje.

Nemausus (Nîmes), *dupondius*. 7-3 v.C. (collectie: Nationale Numismatische Collectie, inv. GR-10786)

Voorafgaand aan de beslissende Slag bij Actium in 31 v.C. werd Marcus Antonius wederom door Octavianus in het openbaar beschuldigd en afgeschilderd als een bezetene in de ban van een Egyptische koningin. Iemand die niet kon functioneren als betrouwbaar leider van Rome.²

Zelfs tegenwoordig zal de Slag bij Actium nog een enkeling bekend in de oren klinken. Het was de laatste grote oorlog van de Romeinse Republiek, uitgevochten tussen de vloot van Octavianus en die van Marcus Antonius en koningin Cleopatra. De zee strijd, welke plaatsvond voor de westkust van Griekenland, duurde totdat Cleopatra wegvluchtte. Marcus Antonius volgde haar niet veel later met een paar schepen. De overwinning stelde Octavianus in staat om de macht over Rome volledig naar zich toe te trekken. In 27 v.C. kreeg hij door de Romeinse senaat de titel Augustus (verhevene) toegewezen en na 23 v.C. ook die van princeps (eerste burger van Rome). Zonder Marcus Antonius openbaar zwart te maken was de confrontatie tussen het Romeinse Rijk en Egypte waarschijnlijk nooit uitgelopen op een oorlog en was Octavianus mogelijk geen keizer van Rome geworden. De persoonlijke vete tegen Marcus Antonius werd door keizer Augustus verbloedend achter de bescherming van het Romeinse Rijk. Marcus Antonius als staatsvijand afschilderen is een typisch voorbeeld van propaganda, waarbij een persoonlijke politieke vijand wordt afgeschilderd

als een collectief gevaar. De overwinning op Marcus Antonius markeerde, samen met de zelfmoord van Cleopatra en daarbij de onderwerping van Egypte, het einde van de Romeinse Republiek en het begin van het Romeinse keizerrijk. Het machtige Egypte was niet langer een politieke vijand, maar een ingelijfde Romeinse *colonia* (provincie).

Krokodil

De afgebeelde *dupondius* refereert direct aan deze omwenteling. De aan de palmboom vastgeketende krokodil op de keerzijde toont de Romeinen de onderworpen vijand Egypte.

Na de triomf over Egypte en de capitulatie van Marcus Antonius, gaven diens troepen zich over aan Augustus. Na deze overwinning vestigde Augustus veteranen die hadden meegevochten in Egypte in Nemausus, het huidige Nîmes, in Zuid-Frankrijk. De stad kreeg tijdens zijn regering ook de voorrechten die hoorden bij een Romeinse kolonie (*colonia*) en de officiële naam van de stad werd Colonia Augusta Nemausus. De afgekorte tekst aan weerszijden van de palmboom 'COL. NEM' verwijst naar de nederzetting. De vastgeketende krokodil herinnerde de legio-nairs aan de verslagen vijand Egypte en aan wie daar verantwoordelijk voor was.⁴ De voorzijde van de *dupondius* toont namelijk de hoofden van Augustus en generaal Agrippa.⁵ Marcus Agrippa draagt een scheepskroon- en een lauwerkrans.

Hij ontving deze kroon in 36 v.C. voor zijn moed en hulp tijdens de Slag bij Naulochus (Sicilië). De scheepskroon, ofwel de *corona navalis*, was een hoge militaire onderscheiding. Opvallend is ook de datering van de afgebeelde *dupondius*, want dit munttype werd pas vanaf 16 v.C. in grote aantallen geslagen, zo'n 15 jaar na de verovering van Egypte. Dat er alsnog grote aantallen krokodil-munten werden geslagen had een reden. De munten werden in grote aantallen gestuurd naar de soldaten die aan de Rijn en in Germanië waren gelegerd. De geketende krokodil herinnerde de soldaten er aan dat de grootmacht Egypte door Rome was onderworpen en de boodschap kon misschien ook motiverend werken voor de legionairs die tegen Germanen aan het vechten waren. Als het gevaarlijk geketende Egypte getemd kon worden, dan kon de onderwerping van de lokale stammen niet lang duren. Het stak de legionairs en de Romeinse bevolking bij wijze van spreken een hart onder de riem.

Samenvattend

Het belevingskader van een gemiddeld Romeins burger is niet te vergelijken met dat van een persoon uit het heden. Toentertijd ging nieuws van mond tot mond en stond het op edicten (geschreven mededelingen) van de Romeinse overheid. Het opzetten van een grote politieke campagne in een stad als Rome was niet ongevoel. Wanneer door een toekomstig keizer een grote tempel was beloofd en uiteindelijk werd gebouwd, droeg dit bij aan de toekomst, het aanzien en de waarborging van de grootsheid van het Romeinse Rijk. Zo werd het in ieder geval aan het volk verkondigd. Alleen hadden niet alle Romeinse burgers de mogelijkheid om de glorie in het hart van het rijk te aanschouwen, dus moest een mobieler systeem worden opgezet. Via munten konden dergelijke grootse daden ook

verder weg gelegen delen van het rijk bereiken en iedereen in het rijk kon de boodschap dagelijks onder ogen krijgen. Op die manier werden keizerlijke daden bij wijze van spreken op het netvlies gebrand. Munten zijn in zekere zin egodocumenten, welke tegenwoordig inzicht bieden in aspecten van representatie, communicatie en economische en financiële besluitvorming.⁶ Tegelijk met de aantreding van de eerste keizer Augustus, deed de verbeelding van de Romeinse keizerlijke macht op munten zijn intrede. Door toekomstige keizers werd dit verder uitgebreid. Onderwerpen als het behalen van belangrijke titels en de onderwerping van vijanden konden uitstekend op dit kleine medium worden vastgelegd.

Met de verbeelding van de vastgekete krocodil verbond Augustus zichzelf met de Romeinse overwinning op de vijand Egypte, welke het begin van zijn keizertijd markeerde. In feite legitimeerde de eerste keizer zichzelf met de overmeestering van een dwarse rivaal. De Republiek stond feitelijk bij Augustus in het krijt. Hij was direct verantwoordelijk voor de glorie en waarborging van het rijk. Uiteraard moest iedereen hieraan worden herinnerd. De verbeelding van de keizerlijke boodschap en de verspreiding hiervan op het onder zijn naam aangemunte geld was vanzelfsprekend.

Noten

1. Berghuis, Fennie (2020) De keerzijde van de Romeinse munt. Een iconografische propagandastudie naar munten van Augustus, Hadrianus en Constantijn I [Afstudeerscriptie opleiding Archeologie, Saxion Hogeschool Deventer].
2. Southern, Patricia (2014) *Augustus* (Abingdon), 128.
3. Rowan, Clare (2019) *From Caesar to Augustus (49 BC-AD 14). Using Coins as Sources* (Cambridge), 126.
4. Sutherland, Humphrey (1984) *The Roman Imperial Coinage: From 31 BC to AD 691* (London), 27.
5. Southern, 2014: 164.
6. Kemmers, Fleur (2019) *The Functions and Use of Roman Coinage* (Leiden), 3.

Verhuizing van de Nationale Numismatische Collectie naar Haarlem

De Nationale Numismatische Collectie (NNC) is in Nederland de grootste collectie van papiergeld, munten, penningen en daaraan gerelateerde objecten. Deze collectie van ruim 400.000 historische voorwerpen is tijdelijk verhuisd naar het voormalige gebouw van Johan Enschedé in Haarlem. Van hieruit worden de werkzaamheden, zoals het doen van onderzoek, determineren, uitvoeren van bruiklenen, het digitaliseren van munten en penningen en het beschrijven van boeken en rapporten voorgezet totdat de renovatie van het gebouw van De Nederlandsche Bank (DNB) aan het Westeinde in Amsterdam klaar is.

De NNC is digitaal raadpleegbaar via de website <https://nnc.dnb.nl/dnb-nnc-ontsluiting-frontend/#/collectie/>. Hebt u vragen over de NNC of algemene vragen over papiergeld, munten, penningen en andere numismatische voorwerpen? Hebt u vragen over bruiklenen? Neem dan contact op via info.NNC@dnb.nl.

Bibliotheek

Naast de collectie beschikt de NNC ook over een bibliotheek met een unieke wetenschappelijke collectie boeken (circa 25.000 titels), tijdschriften en veilingcatalogi op het gebied van de numismatiek, naast een rijke collectie muntplakaten, handschriften en documentatiemateriaal. De collectie is breed, van het zeer fraaie werk van de excentrieke verzamelaar Hubert Goltzius uit 1557, met muntportretten van Julius Caesar tot aan de zestiende-eeuwse keizers Karel V en zijn broer Ferdinand (de prachtige platen hebben een diameter van maar liefst achttien centimeter en zijn uitgevoerd in een combinatie van ets en houtsnede) tot aan de recentste Muntalmanak. De collectie groeit jaarlijks met circa 250 titels.

De bibliotheek van de NNC is de enige openbaar toegankelijke bibliotheek van deze omvang

Hubert Goltzius, pagina uit *Les images presque de tous les empereurs depuis C. Julius Caesar jusques à Charles V et Ferdinandus son frère, pourtraites au vif, prinses des médailles anciennes ...* met het muntportret van keizer Aemilianus uit 253. 1557, Antwerpen, houtdruk op papier (collectie: NNC, inv. 13298)

in Nederland. U kunt de catalogus van de bibliotheek online raadplegen via

<https://www.worldcat.org/libraries/116564>.

U kunt de bibliotheek op afspraak bezoeken.

De boeken worden niet uitgeleend en het maken van kopieën is beperkt mogelijk. Hebt u vragen, bent u op zoek naar informatie of wilt u een afspraak maken om langs te komen? Stuur dan een e-mail naar: bibliotheek_NNC@dnb.nl.

NUMIS

Daarnaast beheert de NNC de database Numismatisch Informatie Systeem (NUMIS). Hierin worden Nederlandse numismatische vondsten vastgelegd. In NUMIS worden los gevonden munten opgenomen die vóór 1600 zijn geproduceerd. Schatvondsten (meerdere bij elkaar gevonden munten) worden ook opgenomen uit latere tijd. NUMIS is te raadplegen via <https://nnc.dnb.nl/dnb-nnc-ontsluiting-frontend/#/numis/>. Wilt u een vondst melden of wilt u informatie over NUMIS? Dan kunt u contact opnemen via numis@dnb.nl.

De hierboven besproken databases en andere links zijn ook te benaderen via www.dnb.nl, rechts onderaan op de pagina onder het kopje 'Nationale Numismatische Collectie'. In verband met de coronamaatregelen werken we zoveel mogelijk digitaal en kan het voorkomen dat het maken van een afspraak of de beantwoording van een vraag wat langer duurt dan normaal.

Numismatisch Speurwerk 63

Oplossingen

Moge het nieuwe jaar 2021 AD dé oplossing brengen voor het onzichtbare virus dat ons letterlijk en figuurlijk gijzelt. Terug naar *Numismatisch Speurwerk 61*. Het penninkje '400 Jaar Zijpe' is ontworpen door het bestuur 'Zijpe 400' in overleg met de Koninklijke Nederlandse Munt. Aldus geen medailleursnaam, maar wel de producent.

400 jaar Zijpe

De 'koeienpenning' uit *Numismatisch Speurwerk 62* blijft vooralsnog een raadsel. Uit diverse reacties kunnen we wellicht de titel aanpassen naar 'Koehandel'. Mogelijk wordt het handjeklap, gebezigd op veemarkten, hier uitgebeeld. Enkele lezers beweren gevoelsmatig dat deze penning hen doet denken aan de jaren '60 van de vorige eeuw.

Tenslotte de penning Caspar uit 1960. Zou dit de recent overleden Ruth Brouwer kunnen zijn? Er kwamen veel reacties en dat doet mij deugd. Sommige lezers benaderen mij rechtstreeks, dat mag uiteraard ook.

Caspar

Nieuwe vragen

De eerste vraag gaat over een brok gietwerk van maar liefst 442 gram en een diameter van 93 mm. Wie kan hier iets over vertellen? De éézijdige penning stelt een gestileerd liefdeskoppel voor, in kleermakerszit. Mogelijk is dit liefdesduo een voorstudie?

Bij de tweede vraag is het onderwerp een koperen penninkje van slechts 16,5 mm en een massa van 0,76 gram. Het gebouw op de voorzijde zou een kerk of toren kunnen zijn. De keerzijde toont een ligatuur of ligament AL in een dunne en dikke

cirkel. Het penninkje 'ademt' zestiende/zeventiende eeuw. Prikkelend is natuurlijk 'AL'. Is dit een aanduiding van de plaats, bijvoorbeeld Alkmaar, of van het gebruiksdoel? Bijvoorbeeld aalmoezeniers. Wie weet meer?

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties kunt u sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Henk Hijink, Tom Senders, Karel Soudijn, Hugo Vanhoudt en Jan de Vries.

Voor een opwindende, veilige en probleemloze ervaring.

Bied op speciale objecten, geselecteerd door onze interne experts, en profiteer van ons veilige betalingssysteem en toegewijde Customer Experience specialisten.

Danny Neuzerling
Munten Expert

Speciale objecten, geselecteerd door onze experts.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Penninguitgaven

De Jaarpenning van Menno Hiele is door veel leden met plezier ontvangen; men waardeert het actuele thema en de bijzondere afwerking. Enkele leden hebben kritiek geuit omdat het in hun ogen geen penning is. Wat uw mening ook is, we waarderen alle feedback.

De coronapandemie en een drukbezette brongsieter zorgden voor vertraging van productie van de Inschrijfpenning *Horen* door Henny van Grol. Komend jaar kunt u een bronzen Jaarpenning verwachten en een natuurstenen Inschrijfpenning. Hopelijk kunnen de kunstenaars deze *live* aan u presenteren.

Videogesprek

De zoommeeting van 1 november 2020 was bedoeld voor informatie- en gedachtewisseling over de jaarstukken 2019 en het beleid. De kascommissie heeft de financiële stukken goedgekeurd, vergezeld van een paar aanbevelingen. Die beschouwen wij hiermee als afgedaan.

De meeting was niet drukbezocht, we telden drie leden buiten het bestuur. Een aantal leden excuseerden zich. Het bestuur heeft ondanks de geringe opkomst een prettig en nuttig gesprek gehad met als teneur: in deze tijden met corona voorzichtig zijn met al te grote veranderingen. Het bestuur gaat zich beraden. Dat de contributie omhoog moet staat buiten kijf. Ondertussen zijn er zo'n veertig leden-enquêtes retour gemaald, dat is een mooie basis om verder te praten en ook beslissingen te nemen. Als u dit leest zal de enquête verwerkt en zullen de resultaten gemeld zijn. Buiten dat had het bestuur nog veel voorstellen over ledenparticipatie, zoals het vervolg op het boek *Handzame sculptuur* door Louk Tilanus, lezingen, kunstbeschouwingen en contacten met musea, maar alles wordt tot nader orde aangehouden. We hopen op een fysieke ledenvergadering voor de zomer van 2021.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Wij verzoeken u in januari 2021 de contributie voor 2021 over te maken naar de rekening van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde: NL63 INGB 0000 0311 87. De contributie is € 55 voor leden woonachtig in Nederland, € 60 voor leden in Europa en € 65 voor leden buiten Europa. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is ieder lid dat in het lopende jaar (2021) jonger is dan 30 jaar of in dat jaar 30 wordt.

STICHTING DE BEELDENAAR

De bestuurssamenstelling is vorig jaar gewijzigd. Da van Daalen heeft afscheid genomen en Paul Albers is aangetreden. Het bestuur bestaat uit: Rutger Schimmelpenninck (voorzitter), Lei Lennaerts (secretaris), Marcel Overdijk (penningmeester) en de leden Paul Albers en Rein de Goeje.

FIDEM

De International Art Medal Federation FIDEM heeft het 36ste congres – in het Japanse Tokio – vanwege de coronapandemie uitgesteld naar 1-4 december 2021. De penningtentoonstelling zal van 2-16 december 2021 worden gehouden.

Meer informatie op www.fidem-medals.org.

MUSEUM BEELDEN AAN ZEE

In de expositie *Eigen+Penning-collectie Beelden aan Zee* wordt een overzicht gegeven van de meest opmerkelijke penningen uit de collectie.

Tot 14 maart, Museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1, Scheveningen. Di-zo 10-17, www.beeldenaanzee.nl.

De Holland Coin Fair 2021 zal plaatsvinden op:
Vrijdag 5 februari 2021 16.00 - 21.00 uur
Zaterdag 6 februari 2021 10.00 - 17.00 uur

De entree bedraagt €5,-

Locatie: Hotel Fletcher, Den Haag - Leidschendam
Weigelia 22, 2262 AB Leidschendam-Voorburg

Hoe komt u bij de Holland Coin Fair?

Auto:

Kies bij het gebruik van een navigatiesysteem Heuvelweg als eindbestemming, dit brengt u naar de hoofdentree van het hotel en de parkeerplaats

Openbaar vervoer:

Tramlijn 2, 6 en 19 en bus 46: uitstaphalte Leidsenhage (tramlijn 2, 6 en bus 46 stoppen ook op het Centraal Station)

Veilinghuis

De Ruiter

Uw collectie uitbreiden of verkopen?

**Dat doet u bij
Veilinghuis De Ruiter.**

Gratis en vrijblijvende
taxatie!

> Kopen?

Meerdere keren per jaar veilen we mooie collecties, van betaalbare munten tot zeldzame topstukken.

> Verkopen?

Dankzij ons internationale koperspubliek realiseert u hoge opbrengsten. Voor collecties of items vanaf € 3.000 rekenen we géén veilingkosten.

Kijk voor meer info op onze website:
www.veilinghuisderuiter.nl

Volg ons: facebook.com/veilinghuisderuiter
instagram.com/veilinghuisderuiter

PARTNER IN
THE GLOBAL
PHILATELIC NETWORK

CORINPHILA

POSTZEGELS, MUNTEN EN PRENTBRIEFKAARTEN

BIJZONDERE OPBRENGSTEN DE COLLECTIE VAN ERP OKTOBERVEILING 2020

* Hamerprijs excl. opgeld

EUR 32.000*

EUR 38.000*

EUR 30.000*

EUR 13.000*

EUR 15.000*

EUR 12.000*

CORINPHILA VEILINGEN BV
 AMSTELVEEN - NEDERLAND
INFO@CORINPHILA.NL
TEL. + 31 20 624 97 40
WWW.CORINPHILA.NL

CORINPHILA AUKTIONEN AG
 ZÜRICH - ZWITSERLAND
WWW.CORINPHILA.CH

Hoofdsponsor

PROFITEER OOK MEE VAN DE HOGE OPBRENGSTEN DIE MOMENTEEL GEREALISEERD WORDEN!

Mocht u overwegen om uw verzameling te verkopen dan is dit het ideale moment! Dankzij onze uitgebreide kennis, onze optimale presentatie en een internationaal en vermogend klantenbestand realiseren wij de hoogste prijzen.

Bovendien publiceren wij hardcover veilingcatalogi voor bijzondere verzamelingen op land en op (eigen)naam.

LEVER NU IN VOOR ONZE VOORJAARSEILING 2021!

Neem vandaag nog contact met ons op om uw bijzondere stukken en verzamelingen op te laten nemen in onze internationale voorjaarsveiling. **Voor uitgebreidere verzamelingen komen wij graag naar u toe.**

INLEVEREN KAN TOT 15 JANUARI

JONGELING NUMISMATICS & ANCIENT ART

AR Denarius Gordianus II Africanus (238)

2.21 g | Ruim Zeer Fraai | Rome | 1-22 April 238 AD

ZEER ZELDZAAM

Taxaties | Bemiddeling | In- en verkoop

Ook bieden wij de mogelijkheid om uw munten en penningen te verkopen
via ons uitgebreide netwerk

Jongeling Numismatics & Ancient Art
H. Jongeling, MA
Gecertificeerd Register Taxateur
Lid Federatie TMV

WWW.COINSANDART.NL

info@coinsandart.com
+31 (0)30 303 95 89
KvK 72055219
BTW nr. NL858966712B01

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is het adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude Ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale receptis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

De Beeldenaar

45

maart | april 2021 | nr 2

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

Neem een penning en noteer in uw agenda:
VEILING 51 19 en 20 april 2021

Voor het inleveren van mooi numismatisch materiaal, mbt onze aanstaande veilingen, kunt dagelijks contact met ons opnemen. Graag nemen wij de moeite om uw collectie kosteloos en vrijblijvend eens onder de loep te nemen.

Frans Bekerstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
info@kareldegeus.nl

www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.
professional numismatists since 1880

Voorjaarsveilingen 2021 - 3 & 4 maart

3 maart - 10.00 uur - E-auction 3

4 maart - 09.00 uur - Zaalveiling 366

Kavel 960. EERSTE EEUWFEST VAN DE VEREENIGDE OOST-INDISCHE COMPAGNIE door R. Arondeaux. 1702. Zittende Batavia met zwaard en krans, jaartal in afsnede. Kz. schip bij de zuilen van Hercules, in afsnede FAVENTE DEO. vL. IV 304/359. AR 67.2 mm. 120.19 g. RRR.

Uiterst zeldzaam. Schitterende patina, gematteerde details en glanzende velden. FDC.

Uit veiling Schulman 234 van 7 nov. 1960, no. 1382.

Taxatiewaarde: € 10.000,-

www.schulman.nl

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV - Amsterdam
info@schulman.nl - 020 320 9101

De Beeldenaar

45

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

STICHTING DE BEELDENAAR

p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De heer J.W. Kamps, Griffstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.peningkunst.nl

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Toon Opdam,
Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

ABONNEMENTEN

Jaarabbonementen: Nederland: € 30; Europa: € 43;
buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en
stiltzweigend met één jaar verlengd indien niet vóór
15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide
verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap
inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte
welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij
de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen
buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen
toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

- 68** Sla 'ns een brug
> Jan Pelsdonk
- 69** Een nieuw type zestiende kromstaart Willem II
van den Bergh
> Friso Langen
- 71** Nieuwe penningen uit deze coronatijd
> Jim van der Meer Mohr
- 74** Philips-penning ter gelegenheid van de
Internationale Tentoonstelling van Kunst en
Techniek in het Moderne Leven in Parijs, 1937
> Theo Kralt
- 76** Gouverneur-generaals in beeld: rectificatie
> Jim van der Meer Mohr
- 77** Zonsverduisteringen op munten (1100-1300)
> Anton Cruysheer
- 81** Uivervlucht Oct. 1934 - Eerelid Chanteclair
Soerabaja
> Jan Lingem
- 87** Regenboogshoteltjes en de tempel van Empel
> Bert van Beek
- 91** Nieuwe penningen door Jan Paul Kruiemel over
Brexit en Trump
> Jim van der Meer Mohr
- 93** A medal of almost mythical proportions
> Jan Pelsdonk & William Eisler
- 97** De cholera-epidemie van 1832 in Amsterdam
> Ernst Wilschut
- 101** Wienecke-penning terecht
> Jan Pelsdonk
- 102** Koninklijk bewijs van erkentelijkheid
> Ernst Wilschut
- 103** 540 rekenpenningen
> René Waerzeggers
- 104** Aanvullingen op de schatvondsten Grave 2004,
Streefkerk 1991 en Ameland 2014
> Jan Pelsdonk
- 107** Numismatisch Speurwerk 64
> Johan Mevius
- 108** Nieuws

Sla 'ns een brug

Dat het in de wereld oneerlijk is verdeeld is spijtig maar zal niemand verbazen. Ook in de tijdschriftwereld is er enige onbalans. Sommige tijdschriften zijn op zoek naar artikelen, andere juist naar een lezerspubliek. De wereld van geïnteresseerden in munten en penningen is eveneens uit evenwicht. Er is veel te winnen door kloven tussen groepen te overbruggen. Zo kopen veel verzamelaars nog steeds liever een munt of penning dan de bijbehorende literatuur, laat staan dat zij lid zouden willen worden van een van de verenigingen die ervoor zorgen dat *De Beeldenaar* kan bestaan. Een lidmaatschap lijkt elitair en de onuitgesproken vraag 'wat krijg ik daarvoor terug' lijkt in een tijd van individualisme van dermate groot belang dat de weegschaal al snel doorslaat naar de 'prima, maar niet uit mijn portemonnee'-factor. Ik heb het al vaker geschreven: juist dankzij de leden van de beide verenigingen kunnen er initiatieven worden ontplooid en kan kennis over de numismatiek

in de breedste zin worden vergaard en gedeeld. Kennisuitwisseling geeft een verzameling diepgang en er ontstaan zelfs vriendschappen tussen gelijkgestemden.

Beide verenigingen tonen al jaren ieder jaar een licht teruglopend ledenaantal. Een oplossing zou kunnen worden gevonden in het slaan van bruggen. Daarom zou ik u als lezer eens willen vragen om mee te denken en op te treden als ambassadeur voor de numismatiek. Welke onderwerpen en groepen verzamelaars blijven onder de radar? Is er iemand in uw kennisgeving die mogelijk geïnteresseerd is? Een van de te overbruggen gaten is die van de actualiteit. Terwijl bijna het eerste kwart van de 21ste eeuw wordt gepasseerd, wordt er in *De Beeldenaar* weinig geschreven over eigentijdse munten en penningen. Wie pakt deze handschoenen op? Ideeën en teksten kunnen zoals altijd worden gezonden naar redactie@debeeldenaar.nl.

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door

Karel de Geus
Muntveilingen BV

1634 Death king Gustaf II Adolf (1632) and burial in the Riddarholms Church, Stockholm (1634). By Sebastian Dadler (1585-1657). The king's body lies in repose at the battle of Lützen, as the battle continues in the distance. Legend: GUSTAVUS ADOLPHUS MAGNUS DEI GRATIA SUECOR: GOTHOR: ET VANDALOR: REX AGUSTUS around, vital dates in exergue. / Gustav riding left, holding sword and Gospel, in triga pulled by pegasi, trampling Hydra below. The figures of Faith and Courage hold a wreath over his head. Legend: DUX GLORIOS: PRINC: PIUS: HEROS INVICT: VICTOR INCOMPARRAB: TRIUMPH: FELIX & GERM: LIBERATOR. A° 1634 around. Silver, 79 mm, 155 gram. Hildebrand I-188; Maué 35; Więcek 89. Very rare. (R). EF.

Dit prachtige exemplaar maakt deel uit van een zeer omvangrijke collectie penningen m.b.t. Europese vorstenhuizen, in de meest brede zin! Karel de Geus Muntveilingen BV presenteert u deze geweldige collectie in veiling 51 welke gehouden gaat worden op 19 en 20 april 2021 te Veldhoven.

Een nieuw type zestiende kromstaart Willem II van den Bergh

Recent werd een munttype gevonden dat ontbreekt in Grolles artikel over de muntslag van de heren van Bergh.¹ Dit hiaat is naar voren gekomen na de vondst van twee exemplaren hiervan door een amateurarcheoloog in stortgrond afkomstig van graafwerkzaamheden bij de Eusebiuskerk te Arnhem. In NUMIS kon na wat speurwerk nog een gelijksoortige munt worden gevonden, die foutief 'kwart groot' werd genoemd. Op basis van deze drie munten kan geconcludeerd worden dat er sprake is van een nog ongepubliceerd type zestiende kromstaart geslagen onder Willem II van den Bergh (regeerperiode 1416-1465). Er is gekozen voor deze muntnaam vanwege de analogie met een bestaande zestiende kromstaart, die hieronder is beschreven.

Van der Leck

Willem was een zoon van Otto van der Leck, heer van Hedel en Eemkerk (Almsteen) en Sophia van den Bergh. Hij was geboren in 1404. Sophia overleed in 1412, vóór haar vader Frederik van den Bergh, de laatste heer uit het oude stamhuis Bergh. In 1416 volgde Willem zijn grootvader Frederik op als Willem II van den Bergh, heer van Bylandt, de eerste Berghse heer uit het stamhuis Polanen-Van der Leck. Zijn vader Otto van der Leck liet hem na zijn dood in 1428 de heerlijkheden van der Eem (Eemkerk en Almsteen) en Hedel na.

Het oorspronkelijke wapen van het stamhuis Polanen-Van der Leck bevat in zilver drie zwarte wassenaars, geplaatst twee, één. Na het huwelijk met Sophia van den Bergh voerde Otto dit wapen gevierendeeld met Bergh, zoals de afbeelding toont. Het wapen van Polanen-Van der Leck werd voor het eerst door Willem II op de munten van zijn derde emissie (circa 1425) geplaatst, samen met het wapen van Bergh. Op de munten van zijn vijfde emissie (na 1430) treft men het gevierendeeld met Bergh aan, overeenkomstig het afgebeelde wapen. Na 1441 heeft Willem II definitief het wapen van zijn vader verlaten voor dat van

zijn moeder. De vijfde emissie betreft navolgingen van de Gelderse muntslag gebaseerd op twee typen kromstaarten.

De voorzijde van het nieuwe type zestiende kromstaart vertoont gelijkennis met de voorzijde van de zestiende kromstaart van type Grolle 6.1.5.5. Op de voorzijde van deze beschreven munt staat het gevierendeelde wapen Van der Leck-Bergh binnen het omschrift '+ . WILHEL[...]. DNS . DE . BER'. De keerzijde toont

Familiwapen van Van der Leck

Bergh, Willem II, zestiende kromstaart. Biljoen, 16 mm, 0,38 gram (Grolle 6.1.5.5)

een klimmende leeuw naar links, binnen het omschrift '+ . MONETA. [...] BERGENS'.

De keerzijde van het nieuwe type zestiende kromstaart wijkt af van deze munt en laat een lang gevoet kruis zien, dat de parelcirkel en het omschrift doorbreekt. Het kruis lijkt niet gekantonneerd te zijn met letters. De volgende drie munten geven aanleiding tot de nieuwe typering. Het eerste stuk is 14 mm en 0,34 gram, is licht beschadigd en is gevonden in stortgrond afkomstig van graafwerkzaamheden bij de Eusebiuskerk te Arnhem. Omschrift voorzijde: '[...] WILH[...]LM[...]S. DN [...]', omschrift keerzijde: '[...] - ETA - [B?]ER - [...]'. De tweede munt is beschadigd, komt van dezelfde vindplaats en is 15 mm en 0,29 gram. De omschriften van de voor- en keerzijde van de tweede munt zijn helaas nauwelijks leesbaar. Beide munten zijn inmiddels aangemeld bij de Portable Antiquities of the Netherlands. De derde, vergelijkbare, munt is geregistreerd onder NUMIS 1034143 en is gevonden in 1981 te Beuningen. De voorzijde heeft als omschrift '[...] . [...]LH[...]S. DNS. [...] . [...]]' en de keerzijde '[...]N - ETA - BER - G[...]'. Deze drie stukken wijken af van Grolle 6.2.6.2.B, type a en type b.

Op basis van de drie exemplaren van het nieuwe type en de voorzijde van munt Grolle 6.1.5.5., kan een reconstructie worden gemaakt van de omschriften van de voor- en keerzijde van het nieuwe type zestiende kromstaart: + . WILHELMUS. DNS. DE. BER/MON - ETA - BER - GEN.

Dank aan Ronald Kreling voor het beschikbaar stellen van het vondstmateriaal voor reiniging en determinatie en Jos Benders voor zijn bijdrage aan de determinatie en aan deze publicatie. Deze vondst illustreert nogmaals de aanvullende waarde van metaaldetectie door amateur-archeologen.

Bergh, Willem II, zestiende kromstaart. Biljoen, 14 mm, 0,34 gram (vondst stortgrond Eusebiuskerk)

Bergh, Willem II, zestiende kromstaart. Biljoen, 15 mm, 0,29 gram (vondst stortgrond Eusebiuskerk)

Bergh, Willem II, zestiende kromstaart. Biljoen, 14 mm, 0,15 gram (NUMIS 1034143)

Noot

1. Grolle, J.J. (1993) De muntslag van de heren Van den Bergh ca 1320-ca 1440, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 80, 103-164.

VENROOY
Goud- en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V.

De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | T +31 (0)73 - 6 31 28 31 | E info@venrooybv.nl | www.venrooybv.nl

Nieuwe penningen uit deze coronatijd

De afgelopen maanden waren voor sommige kunstenaars kennelijk het ideale moment om aan penningen te werken. In dit artikel aandacht voor de corona-penningen door Jan Paul Kruimel en Frans en Truus van der Veld.

Kruimel

WANKELE WERELD – UNSETTLED WORLD, zo heeft Kruimel de Corona-penning genoemd, die nu bij hem te bestellen is. Met deze titel geeft hij aan dat de huidige pandemie de hele wereld op zijn kop heeft gezet, dat niets meer is zoals het was. Kruimel: 'De penning geeft uitdrukking aan het feit dat de wereldleiders ook min of meer wankelen onder de last van de pandemie. Zoals de filosoof Spinoza in zijn *Ethica 1* schreef: De macht van de mens is uiterst beperkt en wordt oneindig overtroffen door de macht van externe oorzaken'. Op de voorzijde is het coronavirus verbeeld, met als omschrift MY NAME IS COVID-19. De tekst loopt door op het spandoek op de keerzijde: AND I RULE THE WORLD. Op de keer-

zijde staan tevens de namen van de zes wereldleiders Johnson, Macron, Merkel, Putin, Trump en Xi. 'De namen zijn geknakt', zo zegt Kruimel er zelf over, 'en wankelen en geven door de dansende letters uitdrukking aan de vragen die hen pijnigen: "wat is de beste methode van bestrijding" en "hoe kunnen wij de economie revitaliseren?". Deels verdwijnen hun namen onder het spandoek van Covid-19. Het virus en het spandoek zijn oriëntaals rood gepatineerd, de andere kleur geeft uitdrukking aan het feit dat door de pandemie de wereld in meerdere opzichten is verbleekt, de mensen door de *lock up*, de economische perspectieven door de gevolgen daarvan'. Deze penning is gegoten in kunstporselein en heeft een doorsnede van 60 mm.

Jan Paul Kruimel, *WANKELE WERELD – UNSETTLED WORLD*. 2020, kunstporselein, 60 mm (foto: kunstenaar)

Jan Paul Kruiemel, *A LIFE SAVING NECESSITY*. 2020, kunstporselein, 62 x 69 mm (foto: kunstenaar)

Jan Paul Kruiemel bracht onlangs *A LIFE SAVING NECESSITY* uit, een penning die ons nogmaals wijst op de anderhalvemetersamenleving die wij nu kennen. Het is de tweede 'corona-penning' van zijn hand. De voorzijde van de penning, die in een driehoek is vormgegeven, toont op de hoeken drie somber kijkende figuren die de scherven van hun sociale leven aanschouwen. Op de keerzijde kijken de figuren een stuk vrolijker. Zij bevinden zich immers alle drie op een veilige afstand van elkaar. In het hart staat de tekst 'A LIFE SAVING NECESSITY' en is de signatuur van Kruiemel geplaatst. Deze penning is uitgevoerd in kunstporselein en gepatineerd door de kunstenaar. De afmetingen zijn 62 x 69 mm.

Van der Veld

Ook Frans en Truus van der Veld hebben de afgelopen maanden niet stil gezeten. In augustus hebben zij ter gelegenheid van de Open Monumentendag van 12 september jongstleden in hun

woonplaats Lisse een tweetal penningen gemaakt. Beide penningen staan stil bij een Monumentendag, die door de pandemie niet echt open was en waar het aantal deelnemers beperkt was. In de toelichting geven zij aan dat door de coronatijd niets volmaakt is en zij daarom hebben gekozen voor een ovale vorm in plaats van de 'volmaakte cirkel'. Op de voorzijde van de ene penning staat opengelaten O voor 'open' en de M voor monument. Met het handje willen ze als het ware zeggen: 'zeg maar dag met je handje tegen het summiere gebeuren op 12 September'. De tekst 'Lisse' kan ook vervangen worden door een andere plaatsnaam. Op de voorzijde van de andere penning zien wij weer de opengewerkte O die voor Open staat en de M voor monument en als randtekst 'Leermonument'; dit was het thema van dit monumentenjaar. De twee penningen hebben dezelfde keerzijde, te weten het jaartal 2020 en het coronasymbool. Beide penningen zijn op de keerzijde gesigneerd. De penningen

Frans en Truus van der Veld, *Open Monumentendag te Lisse*. 2020, brons, 55 x 35 mm (foto: kunstenaar)

Frans en Truus van der Veld, *Open Monumentendag. Leermonument. 2020*, brons, 55 x 35 mm (foto: kunstenaar)

Frans en Truus van der Veld, *Coronapenning no.3. 2020*, brons, 52 x 33 mm (foto: kunstenaar)

zijn in brons gegoten, licht gepatineerd en meten 55 x 35 mm.

Maar daar bleef het niet bij. In december kwam er nog ééntje bij, zoals ze zelf zeggen 'de laatste coronapenning', *Coronapenning no.3*. Refererend aan eerdere pandemieën zien wij op de voorzijde de pestmeester met zijn karakteristieke snavelmasker en de stok met knoflookbol in de hand om de zieken op afstand te houden. Ernaast is het covid-symbool weergegeven. Op de keerzijde heeft het medailleursechtpaar de teststaafjes en buisjes voor de coronatest afgebeeld met de jaartallen 2020-21 en half 22. Onderaan staat 'pandemie' en erboven is nog een handje afge-

beeld dat, zo zeggen zij zelf, het gevoel aangeeft: 'zeg maar dag tegen al de culturele evenementen'. De penning is gesigineerd aan de zijkant. Deze penning is in brons gegoten, meet 52 x 33 mm en is in een beperkte oplage gemaakt. Deze derde penning is opgedragen aan Har Meijer, columnist in het *Leids Dagblad*. Wel zo passend vonden Frans en Truus, omdat Meijer net een boek heeft geschreven over de Cholera in Leiden.

Voor meer informatie over de penningen van Jan Paul Kruiemel kunt u per e-mail terecht bij jpkruimel@xs4all.nl. Meer informatie over de penningen van Frans en Truus van der Veld is te vinden op de website www.beeldenvanderveld.nl.

IBNS Nederland

Nederlandse Vereniging van Papiergeldverzamelaars

www.ibns.nl

info.ibns@gmail.com

Entingestraat 2, 7841 AW SLEEN

Philips-penning ter gelegenheid van de Internationale Tentoonstelling van Kunst en Techniek in het Moderne Leven in Parijs, 1937

In de periode tussen de twee wereldoorlogen, het zogenoemde interbellum, werden verschillende internationale tentoonstellingen op het gebied van kunst en techniek georganiseerd waaronder twee te Parijs. Bij de tentoonstelling van 1937 heeft Philips een penning uitgegeven, die het onderwerp is van dit artikel.

Wedijver

De eerste wereldtentoonstelling tijdens het Interbellum, *Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes* uit 1925, stond in het teken van de wederopbouw na de Eerste Wereldoorlog. Het was een tentoonstelling die Parijs herbevestigde als het centrum van moderne kunst en de aanleiding zou vormen voor de populaire stijlbeweging *art deco*. Deze tentoonstelling werd gehouden in en in de omgeving van het Petit en Grand Palais, achter de brug Alexandre III.

De grote internationale tentoonstelling in 1937, *Exposition Internationale des Arts et Techniques dans la Vie Moderne*, werd gehouden te Parijs van 25 mei tot 25 november 1937 op het terrein tussen het Champs-de-Mars voor het gebouw van de École Militaire, de Eiffeltoren, de brug Alexandre III en aan de overzijde van de Seine in het nieuwgebouwde Palais de Chaillot. In totaal besloeg het tentoonstellingsterrein 101 hectare. Ruim 31 miljoen bezoekers kwamen kijken naar de inbreng van 44 landen.

Naast de inbreng van de diverse landen en hun paviljoens zou deze Wereldtentoonstelling vooral herinnerd worden door de vooruitgang op het gebied van de techniek en de met elkaar wedijverende totalitaire regimes van Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie. Mede hierdoor kwam deze tentoonstelling in de schaduw van de Tweede

Exposition Internationale Paris 1937 met het Duitse Paviljoen (links) en het Sovjet-Unie paviljoen (rechts)

Wereldoorlog te staan die voor Duitsland, Engeland en Frankrijk in 1939 zou uitbreken. De Wereldtentoonstelling van 1937 werd in veel opzichten gedomineerd door de paviljoens van Duitsland, ontworpen door Albert Speer en die van de Sovjet-Unie, ontworpen door Boris Iofan.¹ Toen Speer het geheime ontwerp voor het Russische paviljoen onder ogen kreeg, besloot hij het Duitse paviljoen nog iets hoger te maken zodat dit classicistische kolomvormige gebouw, met daarop een adelaar met een hakenkruis in zijn klauwen, neerkeek op het Sovjet-gebouw met daarop de beeldengroep 'Arbeider en kolchozboerin' van de beeldhouwster Vera Moechina. De organisatie van de expo had de beide paviljoens doelbewust tegenover elkaar geplaatst, op een

La Voie Triumphale de la Lumière et de la Radio réalisé par Philips

Exposition Internationale Paris 1937

centrale plek vlak voor de Eiffeltoren. Beide ontwerpen ontvingen een gouden medaille van de organisatie.

Penning

In opdracht van Philips werd door de architect Henri Favier op en langs de brug Alexandre III, die de beide zijden van het tentoonstellingsterrein verbond, een weg aangebracht in de vorm van gestileerde aluminium torens die zowel het licht als de radio verbeeldden en op deze wijze de pre-eminentie van Philips op beide terreinen tot uitdrukking bracht. De radiotoren was ongeveer 100 meter hoog. Vooral bij nacht maakten de verlichte aluminium torens een grote indruk.

De beste Franse penningmakers, waaronder Edmond Becher (1871-1977), Émile Monier (1883-1970), Felix Rasumni (1869-1940) en Pierre Turin (1891-1968), zouden naar aanleiding van de wereldtentoonstelling van 1937 penningen ontwerpen. De Parijzenaar Henri-Édouard Navarre (1885-1971) ontwierp voor Philips een penning met een doorsnede van 55 mm en een dikte van 5 mm met op de voorzijde de verlichtingstorens langs de brug Alexandre III, met de Philips-sterren en rondom de tekst: 'LA VOIE TRIOMPHALE - DE LA LUMIERE - ET DE LA RADIO'. Voor de brug het jaartal '1937.' en de aanduiding 'PHILIPS'. Achter de brug is nog juist de koepel van de École Militaire te zien. Onder de linker verlich-

Henri-Édouard Navarre, *Philips-penning*, 1937, geelkoper, 55 mm (particuliere collectie)

tingstoren staat in heel kleine letters: 'H. NAVARRE SCULPT.', onder de andere verlichtingstoren 'HENRY FAVIER ARCH.'. Op de keerzijde staat het Philips embleem bestaande uit een globe met drie golven en hierboven en hieronder twee sterren en rondom de tekst: 'LA VOIE TRIOMPHALE DE LA LVMIERE ET DE LA RADIO A ETE REALISEE A L'EXPOSITION INTERNATIONALE DES ARTS ET TECHNIQUES DANS LA VIE MODERNE PAR LA SOCIETE PHILIPS L'AN 1937. PARIS' eindigend met in kleine letters 'H. NAVARRE SCULPT'. De penning is vervaardigd uit geelkoper.

Naar mijn mening gaat het hier om een van de fraaiere penningen gemaakt in de periode van de art deco. Van deze penning is later ook nog een kleinere draagpenning uitgebracht, die helaas nog niet is teruggevonden. De penning is niet

opgenomen in het overzichtswerk van Nicolas Maier over de Franse penningen 1870-1940.² In de museale collectie van de stad Parijs in het Musée Carnavalet wordt de penning helaas toegeschreven aan generaal Henri Eugène Navarre (1898-1983). Tijdens het schrijven van dit artikel is deze toeschrijving, die Henri-Édouard Navarre (1885-1971) moet zijn, na een e-mail rechtgezet.

Met dank aan Peter Bouman voor zijn opbouwende commentaar tijdens de wording van dit artikel.

Noten

1. Delarbre, Hugo (2012) *Construire l'Exposition de 1937. Perception et réception de l'événement au miroir de l'architecture* (Grenoble).
2. Maier, Nicolas (2010), *French medallist art (1870-1940)* (München).

JIM VAN DER MEER MOHR

Gouverneurs-generaal in beeld: rectificatie

Naar aanleiding van bovengenoemd artikel in *De Beeldenaar* 2021-1, meldde Tom Passon dat de uitgave van de op pagina 42 genoemde serie Art Medals – waar die over Jan Pieterszoon Coen uit 1987 deel van uit maakt – een initiatief van 's Rijks Munt was en niet van de MUNTkoerier. In de jaren 1985-1986 heeft 's Rijks Munt een commercieel medewerker aangetrokken om de bedrijfsactiviteiten te vergroten. Dat werd de heer Bennema, die uitgebreid onderzoek is gaan doen naar wat er op de markt gebracht zou kunnen worden. Zo zag hij in de Verenigde Staten bij de Amerikaanse Munt een serie penningen met presidenten. Zo ontstond het idee van de serie Art Medals.

Rietdijk live
A.P. 1919

Halfjaarlijkse munt- en penning- & papiergeldveilingen in juni en december.

Rietdijk
A.P. 1919

+31(0)70 - 364 78 31
info@rietdijkveilingen.nl
Noordeinde 41
2514 GC 's-Gravenhage
www.rietdijkveilingen.nl
www.rietdijklive.nl

Zonsverduisteringen op munten (1100-1300)

Een tijdje geleden gaf ik tijdens een bijeenkomst van de cirkel Middeleeuwse Munten van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde in de centrale bibliotheek te Hilversum een presentatie over kometen en zonsverduisteringen op middeleeuwse munten. Aanleiding hiervoor vormde het boek *Astronomical symbols on ancient and medieval coins* door astronoom Marshall Faintich.¹ In dit boek bepleit Faintich dat veel munten uit het verleden afbeeldingen dragen die verwijzen naar hemelse gebeurtenissen. Met deze veronderstelling in gedachten onderzoek ik of er mogelijk een relatie is tussen de zonsverduisteringen boven Nederland en omliggende landen uit de periode van mijn persoonlijke interesse: circa 1100-1300. Dit neemt niet weg dat ook in eerdere perioden zonsverduisteringen op munten geregeld lijken voor te komen. Voor de Romeinse tijd kwam ik bijvoorbeeld een denarius tegen van keizer Hadrianus (117-138), geslagen tussen 125-128.² De afbeelding op de keerzijde (zie ook hieronder bij type 2b) zou misschien kunnen verwijzen naar de zonsverduistering van 21 april 125.

Romeins Keizerrijk, Hadrianus (117-138), denarius. 125-128, zilver, 20 mm (foto: Harlan J. Berk Ltd.)

NASA

Via een website van de Amerikaanse ruimtevaartorganisatie National Aeronautics and Space Administration (NASA) over zonsverduisteringen heb ik alle gegevens verzameld voor de periode 1100-1300,

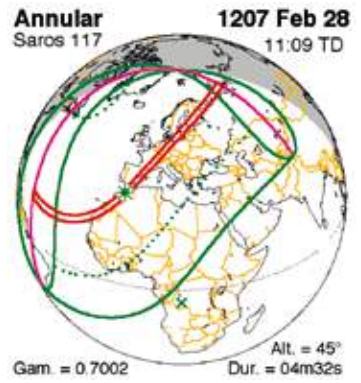
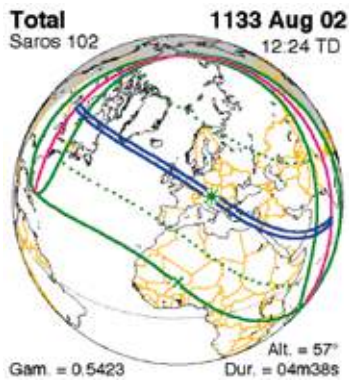
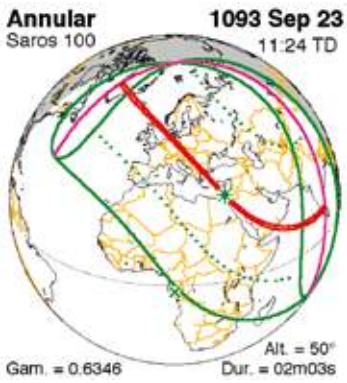
waarop specifiek volledige of gedeeltelijke zonsverduisteringen boven Nederlands grondgebied zichtbaar zijn geweest. Dit heeft geresulteerd in de volgende 17 zonsverduisteringen:

23-09-1093	23-06-1191
31-05-1109	28-02-1207
11-08-1124	03-06-1239
02-08-1133	06-10-1241
20-03-1140	05-08-1263
26-01-1153	25-05-1267
13-09-1178	05-09-1290
01-05-1185	31-01-1310
04-09-1187	

Bij de zonsverduisteringen vóór 15 oktober 1582 is door de NASA gebruik gemaakt van de Juliaanse kalender, die werd opgevolgd door de huidige Gregoriaanse kalender, die versprong van 4 naar 15 oktober. Door minimale fluctuaties in de rotaties van de aarde zit er in de tijdbepaling van de zonsverduisteringen een kleine onzekerheid. De foutmarge is maximaal circa 26 minuten rond het jaar 1000, teruglopend naar circa 8 minuten rond het jaar 1300.³

Vier stadia

Voor ik verder in ga op de afbeeldingen op munten, is het eerst van belang om een goed begrip te hebben van wat er precies gebeurt bij een zonsverduistering, waarbij de maan voor de zon schuift. Toen op 24 augustus 2017 boven Amerika een zonsverduistering was te zien, werd dit *live* uitgezonden op de Amerikaanse zenders. De zonsverduistering was in geheel Noord-Amerika te zien en de totale zonsverduistering liep door 14 staten. Op YouTube staat een prachtige verslaggeving hiervan; een filmpje van NASA getiteld *Through the Eyes of NASA*. Aan dit recente mooie voorbeeld zijn de bijgevoegde afbeeldingen ontleend. Een volledige zonsverduistering valt in vier stadia te ontleden:

Drie voorbeelden uit de lijst met zonsverduisteringen. De dikke dubbele lijn met zon duidt de baan van de volledige zonsverduistering, de buitenste lijnen tot waar de zonsverduistering waarneembaar is geweest (tekening: Fred Espenak & Jean Meeus, NASA's Goddard Space Flight Center).⁴

❶ Een zonnemaantje net voorafgaand aan de zonsverduistering.

❷ Tijdens de volledige zonsverduistering is een ring van licht (een dunne stralenkrans, nimbus of aureool) zichtbaar om de maan.

❸ Op het moment dat het zonlicht terugkeert is een zespuntige ster van licht zichtbaar. Soms is dezelfde ster ook te zien net voordat de maan de zon volledig bedekt, zoals de tweede afbeelding toont (zonder close-up). Het moment dat de zespuntige lichtstraal verschijnt duurt slechts ongeveer 10 seconden. In het bovengenoemde NASA-filmpje is dit goed te zien van 1:19.10 tot 1:19.20 uur.

❹ Na de volledige zonsverduistering is weer een zonnemaantje zichtbaar, dat steeds groter wordt totdat de volledige zon weer verschijnt.

Beeldtaal op munten

In navolging van Faintich, denk ik ook dat het mogelijk is dat zonsverduisteringen zijn afgebeeld op munten. Op Griekse, Keltische, Germaanse, Romeinse én middeleeuwse munten. Ongetwijfeld is van oudsher een zonsverduistering en het korte maar opvallende moment van het terugkerende licht uitgelegd als een goddelijke, religieuze gebeurtenis. Ik vermoed dat door de eeuwen heen een redelijk universele beeldtaal is gehanteerd, die overeenkomt met de hierboven getoonde stadia. De twee meest duidelijke zijn a) een ring van licht met daarin een ster (soms vervangen door een kruis) en b) een zonnemaantje in combinatie met een ster.⁵ Ook een gepunte ring – vaak gebruikt in het graafschap Holland – voert mogelijk terug op een zonsverduistering, maar deze is vaak als klein ornament in de muntafbeelding opgenomen. Een derde weergave is die van c) één of meerdere sterren. Ik haast me te zeggen dat ik niet denk dat elke ster op een munt een symbolische weergave van een zonsverduistering is. Maar sommige voorbeelden (zie hieronder) doen hier wel sterk aan denken.

Met bovenstaande als inleiding, wordt het nu interessant om naar munten te kijken waarop deze symbolen worden teruggevonden. Ik merk hierbij op dat aan alle voorbeelden die ik heb onderzocht mogelijk een zonsverduistering valt te koppelen: in de tijdsperiode van de desbetreffende graaf of bisschop komt telkens minimaal één zonsverduistering voor. De bijgaande afbeeldingen vormen een kleine selectie van het aantal

onderscheiden voorbeelden uit de periode circa 1100-1300 en dienen ter illustratie van de drie typen a, b en c.

Type a (ring met ster)

Bisdom Utrecht, Koenraad van Zwaben (1076-1099), *penning*. 1076-1099, zilver, circa 16 mm (collectie: NNC, inv. DNB-00245).⁶ Overeenkomend met de zonsverduistering van 23 september 1093.

Anonim bisschoppelijk, Burchard (1099-1112) en opvolgers (circa 1112-1150), *penning*. 1099-1150, zilver, 16 mm (foto's: NUMIS 1011486).⁷ Overeenkomend met de zonsverduistering van 31 mei 1109, 11 augustus 1124, 2 augustus 1133 of 20 maart 1140.

Aken, Frederik I Barbarossa (1152-1190), *penning*. 1152-1190, zilver, circa 16 mm (bron: Stephen Album Rare Coins).⁸ Overeenkomend met de zonsverduistering van 26 januari 1153, 13 september 1178, 1 mei 1185 of 4 september 1187.

Type b (zonnemaantje met ster)

Engeland, John (1199-1214), *penny*. 1207-1211, zilver, circa 18 mm (bron: firma Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG, Osnabrück, foto: Lübke & Wiedemann KG, Leonberg).⁹ Overeenkomend met de zonsverduistering van 28 februari 1207. Het was gebruikelijk dat een nieuwe muntslag volgde na een belastingheffing in zilver.¹⁰ In dit geval komt dit precies overeen met de (hervormde) belastingheffing van 1207, waarin de koning 60.000 pond ophaalde, tien keer meer dan voorheen.¹¹

Prinsbisdom Luik, Hugo van Pierrepont (1200-1229), *penning*, geslagen te Maastricht. 1200-1229, zilver, circa 13 mm (bron: Heritage Auctions Europe).¹² Overeenkomend met de zonsverduistering van 28 februari 1207.

Holland, Dirk VI (1131-1157), *penning*. 1131-1157, zilver, 12,5 mm (foto's: Alexander van de Bunt, PAN-00076088).¹³ Van dit type zijn mij 9 exemplaren bekend. Te zien is een (pseudo)omschrift bestaand uit onder meer liggende streepjes, overeenkomstig met andere munten van Dirk VI van Holland. Daarom denk ik dat dit munttype aan deze graaf moet worden toegewezen. (Een artikel over de munten van graaf Dirk VI van Holland is in voorbereiding, waarin dieper op deze munt wordt ingegaan.) Overigens vonden ook tijdens de regeerperiodes van Floris III en Willem I van Holland – aan wie de munt eerder werd toegeschreven – zonsverduisteringen plaats. Opvallend is de ster in het muntveld voor het gezicht van de graaf en de halve zonnemaantjes in de kwadranten van het kruis op de keerzijde. Overeenkomend met de zonsverduistering van 2 augustus 1133, 20 maart 1140 of 26 januari 1153.

Type c (ster(ren))

Aken, Frederik I Barbarossa (1152-1190), penning. 1152-1190, zilver, ca. 16 mm (foto's: Courtesy of Stacksbowers.com).¹⁴ Overeenkomend met de zonsverduistering van 26 januari 1153, 13 september 1178, 1 mei 1185 of 4 september 1187. Waarschijnlijk verwijst deze opvallende ster in het muntveld op de keerzijde naar een zonsverduistering vanwege het (hierboven beschreven) Akense type met een ring.

Bisdom Utrecht, Burchard van Lechsgemünd (1099-1112), penning. 1099-1112, zilver, circa 14 mm (collectie: NNC, inv. DNB-00247).¹⁵ Met vier sterren in de kwadranten in het kruis. Overeenkomend met de zonsverduistering van 31 mei 1109.

Holland, Dirk VI (1131-1157), halve penning. 1131-1157, zilver, 8 mm (foto's: NUMIS 1125285).¹⁶ Met vier sterren op de keerzijde. Overeenkomend met de zonsverduistering van 2 augustus 1133, 20 maart 1140 of 26 januari 1153.

Tot slot

Met deze bijdrage hoop ik dat met een nieuwe blik wordt gekeken naar munten die afbeeldingen dragen van maantjes, ringen en sterren. Voorzichtigheid is geboden, maar mogelijk hangen deze afbeeldingen samen met volledige of gedeeltelijke zonsverduisteringen. Mocht dit voor bepaalde munten aannemelijk kunnen worden gemaakt, dan kunnen deze munten met behulp van de NASA-website veel nauwkeuriger worden gedateerd dan voorheen.

Noten

1. Faintich, M. (2007) *Astronomical symbols on ancient and medieval coins* (North Carolina).
2. Mattingly, H. & E.A. Sydenham (1968) *The Roman imperial coinage. Vol. 2 Vespasian to Hadrian* (London), nummer 201variant.
3. Morrison, L. & F.R. Stephenson (2004) Historical Values of the Earth's Clock Error ΔT and the Calculation of Eclipses, in: *Journal for the History of Astronomy* 35-3 nummer 120, 327-336; Stephenson FR & M.A. Houlden (1986) *Atlas of Historical Eclipse Maps* (Cambridge); <http://eclipse.gsfc.nasa.gov/SEcat5/SEmapkey.html>.
4. <https://eclipse.gsfc.nasa.gov/eclipse.html> (raadpleging 18 april 2020).
5. Faintich, 2007: 89-90.
6. Van der Chijs, P.O. (1859) *De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht, van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem), 28; Dannenberg, H. (1876) *Die deutschen Münzen der Sächsischen und Fränkischen Kaiserzeit* (Berlijn), nummer 575a; Ilisch, Peter (1997/1998) Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen. I: Die Münzprägung in den Räumen Utrecht und Friesland im 10. und 11. Jahrhundert, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 84-85, nummer 1.31.
7. Van der Chijs, 1859: plaat 5.1-10 (toegeschreven aan bisschop Herman van Hoorne (1150-1156)); Ilisch, 1997/1998: nummer 1.32.
8. Krumbach, K.G. (1995) *Aachener Münzen des Mittelalters* (Aken), nummer 30.B1.
9. Seaby, P. & H.A. Seaby (1998) *Seaby's standard catalogue of British Coins* (Londen), nummer 6228.
10. Stenton, D.M. (1976) *English Society in the Early Middle Ages (1066-1307)* (Londen), 163.
11. Turner, R.V. (2014) *King John: England's Evil King?* (Stroud), 95.
12. Chestret de Hanefte, J. de (1890) *Numismatique de la principauté de Liège* (Brussel), 164.
13. Chijs, P.O. van der (1858) *De munten der voormalige Graafschappen Holland en Zeeland, alsmede der Heerlijkheden Vianen, Asperen en Heukelom: van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem), plaat 35.3; Hengel, C. van (1998) *Penningen Hollants* (Zeist), nummer C2 (toegeschreven aan Floris III van Holland (1157-1190)); Grolle, J.J. (2000) *De muntslag van de graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434. Deel I: Inleiding en catalogus* (Amsterdam), nummer 8.1.1.Aa (toegeschreven aan Willem I als graaf van Friesland (1195-1213)).
14. Krumbach, 1995: nummer 30.1.
15. Ilisch, 1997/1998: nummer 10.31; Dannenberg, 1876: nummer 556; Van der Chijs, 1859: platen 4.2/3-4, 27.1.
16. Van Hengel, 1998: nummer C.5.9; Grolle, 2000: nummer 5.3.2.

Uivervlucht Oct. 1934 - Eerelid Chanteclair Soerabaja

De aankoop van een kleine draagpenning uit 1934 over een vlucht van de Uiver, leidde tot een speurtocht naar de gebeurtenissen rond die penning. Dit artikel vormt de ontknoping en neemt de lezer mee naar de tijd dat luchtvaart nog echt pionierswerk was.

Aanleiding

De aanleiding voor het speurwerk was een kleine gouden gegraveerde penning, die werd aangeboden in een recente veiling. De beschrijving in de catalogus was als volgt:

'1934, London - Melbourne luchtrace en retourvlucht via Surabaya. Ex Schulman b.v., Veiling 363, kavel 43:

VLUCHT VAN DE UIVER NAAR SURABAYA, OOST-JAVA. 1934 Vliegtuig naar rechts. UIVER VLUCHT / OCT. 1934. Kz. haan naar rechts. EERELID CHANTECLAIR / SOERABAJA. AU gegraveerd 22.2 mm. 6.68 g Zeer fraai'

Dit is een niet ongebruikelijke, beknopte omschrijving in een veilingcatalogus, zonder enige verdere verwijzing. Mogelijk is dit stuk nooit gepubliceerd? In ieder geval blijkt dit stuk wel eerder vermeld te zijn. Want dezelfde penning

werd met nagenoeg identieke omschrijving al enige malen aangeboden door:

- Schulman b.v., Veiling 345, 5 juli 2014, lot 960 afslag € 320;
- De Nederlandsche Postzegel- en Muntenveiling in veiling M1501, Muntenveiling 1e helft 2015, kavel 1071, niet verkocht;
- Schulman b.v. in veiling 349, 20-21 november 2015, lot 1564, niet verkocht
- De Nederlandsche Postzegel- en Muntenveiling, veiling M1602, Muntenveiling 2e helft 2016, kavel 427, afslag € 360.

Hoewel het aanvankelijk in de veiling 363 van Schulman b.v. geen koper vond, heb ik toch aan de verleiding toegegeven en het alsnog in de na-verkoop verworven. Het blijft een uitdaging om van een dergelijk object van verstilde geschiedenis de achtergrond te achterhalen. Dus ging ik aan de slag.

De Uiver

De Uiver is het Douglas DC-2 vliegtuig met de registratie PH-AJU van de Koninklijke Luchtvaart Maatschappij (KLM). Het werd in 1934 een beroemdheid, zowel in Nederland als internationaal, maar ging nog in datzelfde jaar bij een vliegcrash verloren. De KLM noemde haar vliegtuigen naar vogels waarvan de eerste letter overeenkomt met de laatste letter van het registratieteken. Zo heette de PH-AIP Pelikaan en de PH-AJA Arend. Het vliegtuig PH-AJU was daarbij een probleem, want er was al een machine met

Anoniem, *Vlucht van de Uiver naar Soerabaja. 1934, goud, 22 mm (foto: Schulman BV)*

de naam Uil. Er was in het Standaardnederlands geen andere vogelnaam met een U, totdat iemand op het idee kwam dat een ooievaar ook wel uiver wordt genoemd. Zo was de naam van het vliegtuig geboren.

De Uiver werd in de zomer van 1934 als achttiende DC-2 gebouwd door de Douglas Aircraft Company in Santa Monica (Californië) in de Verenigde Staten. Na acceptatie werd het toestel op 22 augustus 1934 overgevlogen naar New York en daar deels gedemonteerd om aan boord van de Statendam naar Rotterdam te worden vervoerd. Op 13 september 1934 arriveerde het schip. De machine werd naar het Rotterdamse vliegveld Waalhaven overgebracht. Na assemblage door de Technische Dienst van de KLM maakte de Uiver op 19 september 1934 zijn eerste vlucht boven Nederlandse bodem. Het toestel baarde opzien door de toen moderne aluminiumconstructie. De KLM was zo enthousiast over de nieuwe aanwinst, dat zij onmiddellijk nog veertien DC-2's bij Douglas bestelde, te assembleren door Fokker.

De beroemde luchtrace van de Uiver

De Uiver werd in 1934 vooral beroemd door een vlucht van Mildenhall in Suffolk naar Melbourne in Australië; de MacRobertson Londen - Melbourne luchtrace. De Australische staat Victoria vierde in 1934 haar honderdjarig bestaan met een luchtrace vanuit Londen. Vierenzestig deelnemers schreven zich in, waarvan er uiteindelijk 20 aan de start verschenen. Onder hen was de nieuwe DC-2 Uiver van de KLM. Albert Plesman, de oprichter van de KLM, wilde bewijzen dat Nederland in staat was om de langste luchtverbinding ter wereld met de regelmaat van de klok te vliegen. En deze race was daarvoor een uitstekende promotie. De race duurde van 20 tot 24 oktober.

Dinsdag 23 oktober 1934 was een spannende dag. Aan het thuisfront wist niemand waar de Uiver zich bevond. Door onweer en storm kon telegrafist Van Brugge geen radiocontact met de grond krijgen. Laat in de middag kwam het bericht binnen dat de Uiver een noodlanding had gemaakt op de renbaan van Albury, 250 kilometer van Melbourne. Ijsafzetting op de vleugels was er de oorzaak van dat het toestel niet boven de onweersbuien uit had kunnen komen. Op lagere hoogte raakte de bemanning het ijs kwijt maar ook de koers. Parmentier verlegde de koers

De bemanning van de Uiver, van links naar rechts: telegrafist Cornelis van Brugge, gezagvoerder Koene Dirk Parmentier, eerste officier Jan Moll en boordwerktuigkundige Bouwe Prins (foto: van langspeelplaat '50 jaar "UIVER" 1934-1984 Flying High' met toestemming KLM Fotohistorisch Archief | MAI)

De Uiver wordt uit de modder gesleept in Albury. 1934 (collectie: Tropenmuseum, inv. TM-60033431)

opnieuw naar het einddoel. Zware regen- en hagelbuien namen het zicht echter zo ver weg dat hij besloot om een noodlanding uit te voeren. Volgens de berekeningen bevond men zich op dat moment boven de stad Albury. De stad was alleen maar te onderscheiden door de verlichting. Plotseling verdween de verlichting geheel en kwam daarna ineens weer terug. De stadsverlichting bleek te worden gebruikt om de naam Albury in morsetekens te seinen. Via de radiodienst van de stad werden bovendien alle autobezitters opgeroepen om met hun koplampen de plaatselijke renbaan te verlichten. Op de geïmproviseerde landingsbaan maakte de Uiver een geslaagde noodlanding.

De andere dag bleek de Uiver tot aan de wielen in de modder te zijn weggezakt. Heel Albury

liep uit om te helpen. Met lange touwen werd het toestel uit de modder gesleept. Parmentier besloot het vliegtuig zo licht mogelijk te maken. Hij liet de passagiers, de post en twee bemanningsleden achter. Bij de tweede startpoging kwam de Uiver los en bereikte toen in een uur Melbourne. Het 19.877 kilometer lange traject van Londen naar Melbourne werd afgelegd in 3 dagen, 18 uur en 17 minuten. Deze prestatie leverde de Uiver een eerste plaats op in de handicapklasse en een tweede plaats in de snelheidsklasse. Onderweg werden achttien tussenlandingen gemaakt. De gemiddelde vliegsnelheid bedroeg 278 km/uur.

Onverwoestbare herinnering

In Australië waren vliegtuig en bemanning het middelpunt van een feestelijke huldiging. Na het succes in de Melbourne-race ontstond in Nederland een ware Uiver-rage. De bemanningsleden werden als helden gehuldigd. Koningin Wilhelmina stuurde de KLM een felicitatietelegram en benoemde de bemanning tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Op 21 november landde de Uiver weer in Nederland, waar opnieuw grootse feestelijkheden plaatsvonden. Aan memorabilia was er na deze overwinning geen gebrek. Boeken, wandborden, penningen, een lied, heldendichten, lepeltjes en plaquettes; je kon het zo gek niet bedenken of het is gemaakt en zelfs werd 50 jaar na dato een heuse herdenkingsvlucht van de Uiver uitgevoerd, waarvoor ook een bronzen penning is uitgebracht. De voorzijde toont vlieg-

tuig de Uiver, met het omschrift 'UIVER MEMORIAL FLIGHT 1934 LONDON - MELBOURNE 1984'. De keerzijde toont een wereldkaart met de gevlogen route en alle plaatsnamen tussen Schiphol en Melbourne.

Vijftig jaar eerder werd ter gelegenheid van de terugkeer van de bemanning van de Uiver te Amsterdam op 21 november 1934, eveneens een bronzen herinneringspenning uitgegeven. Voorzijde: naar rechts vliegende Uiver Douglas DC-2, op de achtergrond een landkaart met het vliegtraject en het oude logo van de KLM. Om- en opschrift: 'UIVER / 3 D. 18 U. 17 M. / LONDEN - MELBOURNE / 1934 / . KONINKLIJKE. LUCHTVAART. MAATSCHAPPIJ'. Keerzijde: rechtopstaande palmtak met strik, 'HULDE. AAN. DE. KRANIGE. LUCHTVAADERS / . PARMENTIER. MOLL. - . PRINS. V. BRUGGE.'

Dit was niet het enige eerbetoon dat de bemanning van de Uiver ten deel viel. De retourvlucht van Melbourne naar Nederland werd vooral op Java een ware zegetocht. Op 7 november landde de Uiver op vliegveld Darmo te Soerabaja alwaar een grootse ontvangst was georganiseerd. Het *Soerabaiasch Handelsblad* van 7 november 1934 geeft een uitvoerig verslag van het feestelijke onthaal, waarbij het de bij dit artikel opgenomen foto plaatste. Op het vliegveld, versierd met vlaggen, steeg de stemming elke minuut. Aan hoge masten hingen grote luidsprekers en de muziek schalde over het terrein. De luidsprekers waren belangeloos ter beschikking

Begeer, Uiver 'Memorial flight'. 1984, brons, 60 mm (foto: Heritage Auctions Europe, veiling 20 november 2013, kavel 5740)

Marinus Kutterink, *hulde aan de bemanning van de Uiver*. 1934, brons, 50 mm
(foto: Nationale Numismatische Collectie (NNC), inv. 1940-0562)

gesteld door de jaarmarktvereniging. Deze vereniging is ook bekend vanwege een omstreeks 1927 uitgegeven messing draagpenninkje met op de voorzijde het gekroonde wapenschild van Soerabaja met haai en krokodil en op de keerzijde

De menigte op het vliegveld Darmo, nadat de bemanning het toestel heeft verlaten en op de schouders van de meest enthousiasten in een zegetocht naar de hangar wordt gedragen (collectie: Tropenmuseum, inv. TM-10002713)

Albert Urban, *Soerabaiasche Jaarmarkt*. Circa 1927, messing, 29,3 mm (foto: auteur, Zwierzina 168)

de kiosk of tent van de jaarmarkt en het omschrift 'SOERABAIASCHE JAARMARKT'. De ordebewakers waren nauwelijks in staat om het dol enthousiaste publiek, dat op zo'n 15.000 personen werd geschat, in toom te houden. Nadat de Uiver was geland en tot stilstand was gekomen was er geen houden meer aan en werden de ordebewakers volledig omvergelopen door het publiek dat het vliegtuig en de bemanning van nabij wilde zien. Na een uitvoerig welkom door het organisatiecomité vertrok de bemanning naar het recent vernieuwde Oranje Hotel maar eerst werd door de plaatselijke vliegclub een plaquette met inscriptie aangeboden die zich nu in de NNC bevindt. De tekst luidt: '20-24 OCT. '34 / LONDON <-> MELBOURNE / TER HULDIGING VAN / K. D. PARMENTIER - J. J. MOLL / B. PRINS - C. V. BRUGGE / EN DE "UIVER" / AANGEBODEN DOOR DE / Vliegclub SOERABAJA / = N = I = = V = C ='. De plaquette zal - net als de gouden penning - vervaardigd zijn bij de fabriek van goud en zilverwerken A. de Hoog op Petodjo Oedik te Soerabaja.

De rond 5 uur 's middags geplande rondrit door de stad werd, gelet op het avondprogramma, geschrapt om de bemanning een extra uurtje rust te gunnen. Om 8 uur 's avonds arriveerde de Uiverbemanning bij de Simpangse Sociëteit. Het *Soerabaiasch Handelsblad* van 8 november doet hier uitgebreid verslag van: 'Het gebeurt den laatste tijd slechts zelden, dat de aloude Simpang Club zulk een menigte herbergt, als gisterenavond het geval was tijdens het diner-dansant, door het ontvangst-comité aan de "Uiver"-bemanning aangeboden'. Het was dan ook afgeladen vol en

Aan de bemanning uitgereikte plaquette. Verzilverd brons, 122 mm (foto: NNC, inv. 1993-1379)

volgens het verslag in de krant zeer geanimeerd. Bij de toespraak van de voorzitter van de Simpangsche Sociëteit, Dr. W.M. v.d. Veur, wijdde deze enige woorden aan de '...emotie, die Soerabaja voelde, toen op die sprookjesachtigen maanavond, nog slechts kortgeleden, de Uiver plotse-ling haar lichtspoor over Soerabaja trok, op weg naar het verre doel..... en als men zich nu eens rekenschap gaf, van wat de "Uiver" eigenlijk was, dan zou spreker willen zeggen: een ooeivaar met buitengewoon prestatievermogen! Want als voorzitter van de Simpangsche Sociëteit had hij

Anoniem, betaalpenning van de Simpangsche Sociëteit. Circa 1885-1905, messing, 27 mm (foto: auteur, LaWe 593)

veel vogels van diverse pluimage gezien, maar nog nooit een, die vier zulke stoere knapen had gebracht!'. Hoe gezellig het in de Club ook was, zo tegen half twaalf moesten de vliegers en comité-leden toch aan vertrekken gaan denken, want er stonden nog bezoeken aan de Chanteclair-Club en Cercle Hellendoorn op het programma.

In de Chanteclair Club

Het *Soerabaiasch Handelsblad* van 8 november 1934 publiceert hierover ook een zeer gedetailleerd verslag, dat tevens de in de aanvang van dit artikel geïllustreerde penning 'tot leven' brengt. 'Blues, Foxtrots, Tango's en golvende Wienerwalzen wisselden elkaar onafgebroken af, toen tegen half twaalf draadloos bericht werd ontvangen, dat de bemanning van den "Uiver" in aantocht was om een tussenlading in Zangrandi's etablissement te maken. Direct stopte de muziek, de

3 AVONDEN PER WEEK
DINSDAG - DONDERDAG
ZONDAG

zal de

CHANTECLAIR CLUB

voortaan

VOOR IEDEREEN TOEGANKELIJK
zijn tegen een matig entree van f 1.-
per persoon, incl. belasting, met

Volledig Programma
en
Alle Attracties.

ZONDAG A.S.

De 1ste

AVOND VOOR IEDEREEN
in de

Chanteclair Club

Een programma van 9 Nummers:

- De 7 Mezeys in een circus-schets.
- De Zusters Keletty in haar Braziliaansche dansen.
- John Barry, de beroemde acrobatische danser.
- Miss Mary in haar origineele tango's.
- Miss Hella en Barry in een klassieken dans.
- De Mezey Girls in een Egyptischen Dans.
- De Barry Boys, de vermaarde komieken, in een Slow Motion nummer.
- Miss Hella in een Vaise Excentrique.
- De Mezey Revue in een militaire schets.

EN DAN DEN GEHEELEN AVOND:

HET WONDERORKEST VAN FOORMAN,

het beste, ooit op Java gehoord!

1443

Advertentie in de *Indische Courant* van 21 oktober 1933

laatste voorbereidselen voor de entrée joyeuse werden getroffen en nauwelijks was alles voor ontvangst en huldiging gereed, of de vier Uiverianen stapten de danszaal binnen, gevolgd door de leden van het comité en hunne dames. Een klaterend applaus begroette deze binnenkomst en toen het orkest het Wilhelmus inzette, stemde de overvolle zaal daarmee uit volle borst in. Na het wegsterven van de laatste strophen schreden de vier luchtvaartmannen naar de voor hen bestemde versierde zetels, alwaar zij, geflankeerd door enkele bestuursleden der Chanteclair Club, plaats namen onder enthousiast gejuich der aanwezigen. Nauwelijks gezeten, werd hun aandacht getrokken door een "Uiver"-in-zakformaat, welke op den dansvloer neerdaalde en waaruit twee liefvallige meiskens stapten, die den Uiverianen ieder de Chanteclair-medaille op de borst spelden. En terwijl fotografen druk in de weer waren het geval op de gevoelige plaat vast te leggen, hetgeen met eenige moeilijkheden gepaard ging, aangezien de zakformaatsche Uiver op een gegeven moment door zijn onderstel zakte, beklom de heer Agterberg, voorzitter van de Chanteclair Club het muziekpodium voor het houden van een toespraak, waarin hij echter door het uitbundige enthousiasme van het publiek niet kon slagen, aangezien elke twee of drie woorden, welke tot uiting kwamen, direct met daverend gejuich werden onderstreept. Tot vijfmaal toe werd een kordate aanloop genomen om met de speech te starten, doch even zovele malen werden de pogingen door enthousiaste uitbundigheid verstoord. De quintessence van de rede kwam hierop neer, dat voor alles hulde werd gebracht voor de bijzondere prestatie en daarnaast dank voor het feit, dat men nog eenige ogenblikken had kunnen vinden om in Chanteclair neer te strijken, terwijl behalve de reeds overhandigde medailles aan ieder der vier bemanningsleden het eerlidmaatschap der Chanteclair werd aangeboden, hetgeen dan ook op de medailles vermeld staat. Nadat de artisten van Bachlanoff Revue enkele nummers hadden gegeven, was de tijd voor het verblijf in de Chanteclair uitgetrokken, voorbij en terwijl het Lemish-orkest een slow-fox inzette, trokken Uiverbemanning en comité leden verder, naar de Cercle Hellendoorn voor het ondergaan van nieuwe huldigingen en nieuwe toejuichingen.'

Marten Toonder, *Querulijn Xaverius, Markies de Canteclaer van Barneveldt de Basse-Cour* (Afbeelding: © Stichting het Toonder Auteursrecht)

Met dit uitgebreide relaas zijn de omstandigheden waaronder het erelidmaatschap van de Chanteclair Club te Soerabaja aan de bemanning van De Uiver is verleend tot in detail duidelijk. Chanteclair werd op 17 oktober 1933 geopend als opvolger van het eerdere Cercle Artistique. Op 31 maart 1934 werden de statuten goedgekeurd en was het officieel een rechtspersoon. Op 30 oktober 1934 vierde het haar 1-jarig bestaan, maar helaas was de Chanteclair Club geen lang bestaan gegund. In *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië* van 22 juni 1935 staat hierover: 'Chanteclair van Simpang te Soerabaja, die zoo vaak in blij gekraai het eerste licht van 'the morning after the night before' begroette, Chanteclair, in wiens vergulde kooi zoo menig vroolijk feest gevierd werd is niet meer....'. De naam Canteclaer of Cantecler (met varianten als Kanteklaer of Chanteclair) is afgeleid van kanteklaar: helder zingend. Het is een in verhalen vaker gebruikte naam voor een haan, die reeds voorkomt in het middeleeuwse dierdicht *Van den vos Reynaerde*. De haan, het beeldmerk van de Club, staat dan ook prominent op de penning afgebeeld. Marten Toonder (1912-2005) creëerde in de stripreeks *Avonturen van Tom Poes*, de stripfiguur Querulijn Xaverius, Markies de Canteclaer van Barneveldt de Basse-Cour. In de strips koestert de markies de Canteclaer een minachting voor iedereen die niet van zijn stand is.

In haar kortstondig bestaan, van circa 1½ jaar, heeft de Chanteclair Club een zeer bijzonder numismatisch relikwie nagelaten. Wie van de vier 'Uiverianen' deze gouden draagpenning heeft ontvangen is niet bekend. De hiervoor geschetste geschiedenis brengt het object weer tot leven: letterlijk en figuurlijk hebben we hiermee 'goud in handen'.

Regenboogshoteltjes en de tempel van Empel

Sinds begin september 2020 heeft Museum Romeins Halder te Sint-Michielsgestel een langdurig bruikleen ontvangen van de afdeling Erfgoed van de gemeente 's-Hertogenbosch. Het gaat om voorwerpen, gevonden in de omgeving van de Gallo-Romeinse tempel van Empel, gebouwd in de late eerste eeuw n.C. Deze was het centrum van de verering van de Bataafse god Magusanus Hercules. De tempel lag direct ten zuiden van de Maas en ten oosten van de huidige A2. Dit artikel beperkt zich tot de daar gevonden regenboogshoteltjes en hun oorsprong.

Vondsten

In 1989-1991 werd het terrein waar de Tempel van Empel heeft gestaan, zo goed mogelijk archeologisch onderzocht. Een probleem hierbij was dat tijdens de ruilverkavelingen in de jaren 1949-1955 het hoogste deel van de donk (een zandkop die boven de omgeving uitsteekt) waarop de tempel stond, afgegraven is. Het zand werd naar lagere delen geschoven, maar is ook naar elders gebracht. Toch leverde deze circa twee meter afgetopte donk nog veel Romeinse en Keltische vondsten op, zoals 810 Keltische munten, waaronder 210 triquetrum-munten (genoemd naar de driebeen of triquetrum op de bolle kant van deze munten).¹ Ze worden meestal regenboogshoteltjes genoemd. Deze benaming zou komen van

Bataven, *Regenboogshoteltje*, circa 15 v.C.-50 n.C., brons, 18 mm (collectie Erfgoed 's-Hertogenbosch, inv. DBTE.00381MTLe001). Op de bolle zijde de driebeen in een krans, op de holle zijde acht dubbele cirkels. Door de slordige muntslag en door slijtage is dit alles slechts gedeeltelijk te zien

het volksgeloof dat wil dat daar, waar de regenboog de aarde raakt, een gouden munt achterblijft. Volgens sommige verhalen zou daar zelfs een complete pot met goud staan.

Het betreft allemaal losse vondsten die voor het overgrote deel met een metaaldetector werden gevonden. Hiervan liggen drie bronzen regenboogshoteltjes in bruikleen in Museum Romeins Halder, waar ook de andere bruiklenen uit Empel liggen. Later, in 2006, werd bij de verbreding van de snelweg A2 aan de westzijde ook nog onderzoek gedaan, waarbij weer munten werden gevonden.² Het betreft hier 98 Keltische en enkele Romeinse munten, geen goud en zilver, waaronder 23 bronzen regenboogshoteltjes. Het beeld van deze vondsten sluit aan bij dat van de grote opgraving op het tempelterrein aan de oostkant van de A2. In de collectie van Museum Romeins Halder bevinden zich vier Keltische munten, gevonden in Halder. Twee daarvan zijn ook regenboogshoteltjes, maar deze zijn minder fraai dan de drie uit Empel. De collectie van dit museum is ontsloten op www.romeinshalder.nl/zoeken-in-alle-vondsten/.

Intrinsieke inflatie

De driebeen was een magisch symbool dat al in de oudheid van belang was. Het kwam al voor op Griekse munten. Tegenwoordig komt het nog voor in het wapen van Sicilië en in dat van het

Links het wapen van Sicilië: een gevleugelde vrouwenkop op een driebeen, rechts het wapen van het eiland Man.

eiland Man. De Latijnse wapenspreuk van Man luidt: Quocunque jeceris stabit. Dit geeft precies de betekenis van de driebeen weer: 'Hoe je het ook werpt, het blijft staan' en zo werd het ook een symbool van vrijheid en onverschrokkenheid.

Deze regenboogshoteltjes waren oorspronkelijk gouden munten, afkomstig uit het Midden-Rijn-gebied in Hessen, ten oosten van de Duitse stad Bonn. Het werd een populaire soort die ook door andere Keltische stammen geslagen werd. Later daalde het goudgehalte en werden het in feite zilveren munten. Aan het einde van de productieperiode waren het nog slechts bronzen munten. Deze 'intrinsieke inflatie' vond ook bij andere Keltische muntsoorten plaats en dit verschijnsel wordt onder andere gebruikt bij de datering van deze munten. Die intrinsieke inflatie hing samen met het toenemende gebruik. De goud- en zilvervoorraad van de Keltische stammen was beperkt – en bovendien was er veel door Caesar geplunderd tijdens zijn veldtochten – dus als er meer behoefte aan deze munten kwam, moest het goudgehalte worden verlaagd door het bijmengen van zilver en tenslotte werd via zilver overgaan op het ook goed bewerkbare brons. Brons bestaat uit koper bijgemengd met tin, waardoor het gemakkelijker smelt en ook harder is dan zuiver koper. Een tweede factor is dat de eenmaal aan de goden geofferde munten niet meer terugkwamen voor gebruik. Het behoorde de god toe en het was verboden deze munten terug te nemen. Dit verkleinde dus het aantal beschikbare exemplaren en het verklaart ook waarom er zoveel munten bij de Keltische tempelcomplexen gevonden worden. Waarschijnlijk zijn de gouden en zilveren munten door goud- en zilversmeden vervaardigd; de bronzen munten kunnen ook door koperslagers gemaakt zijn.

Er zijn geen geschreven bronnen bekend over de regenboogshoteltjes. De Keltische stammen die ze sloegen, beheersten het schrift niet en in Romeinse teksten komen ze niet voor. Alle gegevens moeten dus aan muntvondsten ontleend worden en dat betekent dat het altijd een kwestie van relatieve datering blijft. De zilveren regenboogshoteltjes uit Empel worden door Roymans geschat geslagen te zijn in de periode 70-15 v.C. en de bronzen in de periode 15 v.C.- 50 n.C. In Empel zijn tijdens het onderzoek 11 zilveren en 199 bronzen exemplaren gevonden. Waarschijnlijk hebben er veel meer munten gelegen. Een (groot) deel zal verspreid zijn door de grondverplaatsing en een onbekend deel zal eerder gevonden zijn door detectorzoekers die hun vondsten niet hebben laten registreren. Op basis van de

Vindelici, regenboogshoteltje. Circa 100-80 v.C., goud, 18 mm, 7,21 gram (particuliere collectie). De Vindelici leefden in het zuidoosten van Duitsland en het noordoosten van Zwitserland. Toen zij door de Romeinen waren overwonnen, werd Augusta Vindelicorum, later afgekort tot Augsburg, hun nieuwe hoofdstad.

Regenboogshoteltje. Circa 80 v.C., goud met hoog zilveragehalte, 18 mm, ruim 6 gram (particuliere collectie). Een uitzonderlijk mooi en goed bewaard gebleven exemplaar uit een onbekende vondst. Deze munt is geheel conform het type dat waarschijnlijk in de Keltische nederzetting op de Dünsberg in Hessen is geslagen (de Bataven kwamen oorspronkelijk uit Hessen).

muntvondst te Amby bij Maastricht, neemt Roymans aan dat de zilveren exemplaren uit deze vondst door de Eburonen zijn geslagen.³ Het is zo goed als zeker dat er ook zilveren en bronzen regenboogshoteltjes door de Bataven zijn geslagen, mogelijk in de omgeving van Kessel-Lith, dus vlak bij Empel.

Wat was de functie van deze munten?

De Keltische munten hadden in het algemeen geen vaste koopkracht – zoals bijvoorbeeld het Romeinse geld – en ze circuleerden niet in het betalingsverkeer. De gouden en zilveren munten zullen vooral gebruikt zijn voor het schenken aan en belonen van militaire bondgenoten. Daarbij ging het om zeer waardevolle transacties. Daarnaast werden ze gebruikt als offergaven. Hierbij moet niet worden gedacht aan moderne betalingen in geld, maar meer aan het schenken van waardevolle voorwerpen. De minder waardevolle bronzen regenboogshoteltjes uit Empel, zullen – net als de militaire uitrustingsstukken die bij de tempel gevonden zijn – offergaven van gewone militairen zijn geweest aan hun god Magusanus Hercules. Deze bronzen regenboogshoteltjes zijn ook teruggevonden in Romeinse militaire kampen in de omgeving van het Bataafse gebied uit de eerste helft van de eerste eeuw n.C. Het kan hier gaan om munten die de (Bataafse) hulptroepen mee het kamp hebben binnengebracht. Maar het is ook mogelijk dat deze bronzen regenboogshoteltjes daar wel een betaalfunctie kregen voor de dagelijkse behoeften van de militairen en dat deze kleine, bronzen muntjes een welkome aanvulling betekenden op het schaarse Romeinse kleingeld in deze kampen.

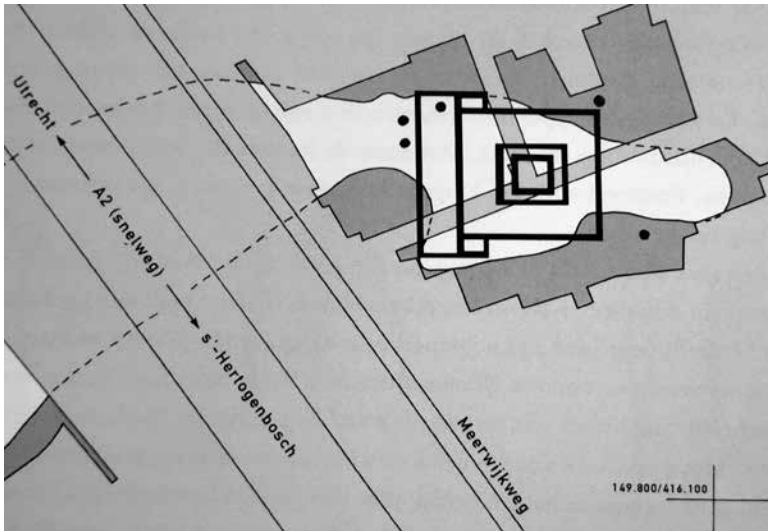
Bataven, *regenboogshoteltje*, 15 v.C.- 50 n.C., brons, 18,5 mm (Foto uit: Roymans (1994) 117, figuur 4, nummer 5). Gevonden te Empel met – aan de kant van de cirkels – rechtsboven een klein bijteken, zie de pijl.

Impressie van de tempel van Empel (vervaardiging: afdeling Erfgoed gemeente's-Hertogenbosch)

De Keltische munten zijn geproduceerd in stamverband. Daarbij was er geen overleg tussen de diverse stammen. Wel hechtte men aan vaste voorstellingen, waarbij ook imitaties voorkwamen. Bij de Bataven waren de regenboogshoteltjes favoriet. Het Romeinse geld was juist wel een rijksaangelegenheid met strenge, centrale wetgeving over gewicht, gehalte, koers en de aard van de voorstellingen. In de keizertijd stond daardoor bijna altijd het portret van de keizer op de munten. Na de val van het Romeinse Rijk verdween in onze streken het centrale gezag en onder de Merovingische heersers en mogelijk onder Friese edelen (vijfde tot in de achtste eeuw) waren de munters (in het Latijn aangeduid als *monetarius*) geheel zelfstandige ondernemers die hun eigen naam als waarmede op hun munten plaatsten. Pas onder de Karolingers werd de muntslag weer centraal geregeld en kwam de naam van de keizer (of koning) weer op de munten te staan. Toch hadden de Bataven blijkbaar behoefte om hun eigen munten te markeren, want hun te Kessel-Lith geslagen regenboogshoteltjes hadden vaak kleine bijtekens aan de kant van de cirkels, waardoor ze te herkennen waren. Ook een aantal regenboogshoteltjes van de Eburonen uit de vondst van Amby droegen bijtekens die ze herkenbaar maakten.

Het is belangrijk dat we niet met moderne ogen naar deze kleine bronzen schotelvormige muntjes uit Empel kijken. Metaal was rond het begin van de jaartelling schaars. Het erts moest gewonnen en gezuiverd worden en gesmolten om daar shoteltjes van te gieten. Dat gieten gebeurde in kleitabletten die waren voorzien van uithollingen.⁴ Voor dit proces was – behalve de

Plattegrond van het tempelcomplex bij Empel (uit: Roymans & Derks).⁵ Zwarte lijnen: grondpatroon tempel, inclusief funderingsresten, zwarte stippen: waterputten uit de Romeinse tijd, wit: de zanddonk, donkergrijs: lagergelegen gebied met kleiafzettingen, lichtgrijs: niet gekarteerd.

juiste kennis en vakmanschap – een geschikte oven en veel hout nodig. De munter moest ook ijzeren stempels maken en daarin in negatief een voorstelling graveren om daarmee met een hamer de afbeelding in de schoteltes te slaan. Daarna gaf de munter de opbrengst aan zijn opdrachtgever, die hem ook het metaal had geleverd. Vanzelfsprekend ontving de munter een vergoeding voor zijn arbeid. En ook als hij misschien voor eigen rekening bronzen munten sloeg, ging hij die natuurlijk niet gratis uitdelen, dus er is zeker voor 'betaald'. Mogelijk met (kapotte) bronzen voorwerpen en/of met een varken of een zak graan, want de munter moest ook leven. Ook die bronzen regenboogschoteltes waren dus voor de bezitter waardevolle voorwerpen.

Noten

1. Roymans, N. (1994) Keltische munten en de vroege geschiedenis van het heiligdom, in: N. Roymans & T. Derks (red.) *De tempel van Empel. Een Hercules-heiligdom in het woongebied van de Bataven. Graven naar het Brabantse verleden 2* (s'-Hertogenbosch) 112-131.
2. Renswoude, J. van (e.a.) (2010) Archeologisch onderzoek bij de Romeinse cultusplaats Empel-De Werf. Proefsleuvenonderzoek en begeleiding in het kader van de verbreding van de rijksweg A2, gemeente s'-Hertogenbosch, in: *Zuidnederlandse Archeologische Rapporten* 38 (Amsterdam).
3. Roymans, N., en W. Dijkman, (2010) *De Keltische goud- en zilverschat van Amby, gemeente Maastricht, Utrecht*; Roymans, N., G. Creemers & S. Scheers (red.) (2012) Late Iron Age gold hoards from the Low Countries and the Caesarian conquest of Northern Gaul, in: *Amsterdam Archaeological Studies* 18 (Amsterdam).
4. Scheers, S. (1986) *Schets van de autonome muntslag in Gallië* (Leuven) 12.
5. Roymans & Derks, 1994: 13, 18 en 42.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Nieuwe penningen door Jan Paul Kruimel over Brexit en Trump

Dat deze tijd van verplicht ophokken ook tot activiteit van penningmakers kan leiden, blijkt uit een aantal penningen die Jan Paul Kruimel onlangs heeft gemaakt.

Brexit

Als eerste is daar de penning die hij heeft gemaakt ter gelegenheid van de beslissing van het Verenigd Koninkrijk om nu toch echt de Europese Unie te verlaten. Het is weer een fraaie penning geworden die zowel in brons als in kunstporselein is gegoten. Dat de maker niet echt gelooft dat het Verenigd Koninkrijk er baat bij zal hebben de Europese Unie te verlaten, blijkt wel uit de tekst die hij op de penning heeft gezet. De voorzijde toont een kaart van Europa waarop het Verenigd Koninkrijk boven de kaart uitsteekt, alsof het er niet meer in past. Het opschrift luidt: BRITAIN DOESN'T FIT IN ANYMORE. Op de keerzijde staat het Verenigd Koninkrijk geheel alleen, omringd

door grenzen en verdedigingswerken. Deze zijde heeft als omschrift: MORE BORDERS PLEASE, WE'RE BRITISH. Zelf zegt hij erover: 'Met de penning werpt de ontwerper een satirische blik op het feit dat het Verenigd Koninkrijk (VK) de Europese Unie verlaat en denkt dat het meer bescherming tegen de EU nodig heeft en buiten de EU beter af is. De onafhankelijkheid die het VK daarmee nastreeft brengt met zich mee dat het vele beperkingen op zijn weg zal vinden in de toekomst. Die hebben onder andere de vorm van grenzen en barrières die goeddeels economisch van aard zijn maar zullen ook de contacten tussen inwoners van het VK en inwoners van andere landen in Europa bemoeilijken. Voor alle Europeanen is dat

Jan Paul Kruimel, *Brexit-penning*. 2020, brons, 70 mm (foto: Kunstenaar)

Jan Paul Kruiemel, *Brexit-penning*. 2020, kunstporselein, 70 mm (foto: Kunstenaar)

in de opvatting van de ontwerper een slechte zaak. De donkere patine benadrukt dit. De penning heeft een doorsnede van 70 mm en is op de keerzijde gesigendeerd.

Trump

Maar daar bleef het niet bij, want onlangs heeft Kruiemel ook twee satirische penningen gemaakt over Trump naar aanleiding van de presidentsverkiezingen. Wat de kunstenaar er zelf over zegt is te mooi om niet te citeren. 'Het Amerikaanse verkiezingsjaar 2020 is een mooi moment om aandacht te besteden aan de president van deze groot-

macht. In 2016 kreeg hij nog het voordeel van de twijfel. Maar in 2020 wordt er wereldwijd heel anders over hem gedacht. Zijn optreden tegenover iedereen die een andere mening heeft of hem een kritische vraag stelt – bijna alles is volgens hem *bullshit* – is buitengewoon onheus. En daarmee is dat heel netjes gezegd. Een mooi voorbeeld daarvan is dat hij alles wat de media schrijven of uitzenden en hem niet zint, glashard *fake news* noemt. In de twee afgebeelde penningen wordt tot uitdrukking gebracht hoe de Amerikaanse president 2016-2020 zich gedraagt. In de eerste penning wordt getoond hoe hij van Trump in Tramp (vagebond) is veranderd. Dat wordt versterkt doordat de naam op de keerzijde in spiegelschrift is afgebeeld. Het sterk verslechterde beeld van de president wordt bovendien versterkt door de inktzwarte letter A. De titel maakt bovendien duidelijk dat hij niet meer verdient dan het silhouet van zijn haardos.' De eerste penning heet: *HE DOESN'T DESERVE A PORTRAIT*. 'De tweede penning, *ME, MYSELF & I*, benadrukt dat de president vooral aan zichzelf denkt. Hij is de grote man en wil dat koste wat het kost blijven. Nog steeds is niet duidelijk hoe groot hij werkelijk is, aangezien hij in tegenstelling tot het gebruik in de Verenigde Staten zijn belastingaanslagen niet openbaar heeft gemaakt. Volgens de *New York Times* zou hij nauwelijks belasting betalen.' Beide penningen hebben een diameter van 55 mm en zijn gegoten in kunstporselein.

Jan Paul Kruiemel, *HE DOESN'T DESERVE A PORTRAIT*. 2020, kunstporselein, 55 mm (foto: kunstenaar)

Jan Paul Kruiemel, *ME, MYSELF & I*. 2020, kunstporselein, 55 mm (foto: kunstenaar)

Voor meer informatie: jpkruimel@xs4all.nl.

A medal of almost mythical proportions

The resurfacing of the dedication medal for Dassier's *History of the Roman Republic* series

An incorrect attribution can have major consequences. In this article, an unfortunate mistake made in the nineteenth century can now finally be corrected.

Historical connections

The Dutch Republic of the Seven United Netherlands can in some ways be compared to the old Swiss Confederation; a federal republic, consisting of independent cantons. As in Switzerland, the Dutch also had their independent regions (provinces) working together in the States General. Another comparison can be made regarding religion, since both states had embraced Calvinism. Both republics had strong commercial ties with each other.

It is no wonder, that in times of need, these republics looked towards each other for possible relief. In the end of the seventeenth century, the Dutch supported the Confederation in its struggle to assert itself against France, their common enemy. It was not an easy task to withstand the expansionism of the French. This was especially the case for the Republic of Geneva, which had France as a direct neighbour. In the first decades of the eighteenth century, French influence over Geneva continued to intensify. The city evolved into what was in effect a protectorate of France, while its bankers reaped profits from their privileged status within that country. Likewise, during this period the Dutch Republic offered vital diplomatic assistance to Geneva in its conflict with the Spanish Bourbons during the early 1740s which threatened its very existence as an independent state.

Genevan medals

At the beginning of the second decade of the eighteenth century, the Dassier family of medallists

Jan Baptiste Vrients, *Geneva on a detail of a map of Lake Geneva in 1607* (private collection)¹

became active in Geneva: Jean Dassier (1676-1763) and his sons Jacques-Antoine (1715-1759) and Antoine (1718-1780).² Jean was also die engraver at the Mint and politically active, serving in the Council of Two Hundred, a government body of Geneva. In 1740 Jacques-Antoine went to London, where he worked for several years as engraver at the Mint. He also engraved dies for medals on distinguished living Englishmen in collaboration with Antoine, who executed a number of them after his brother's models and supervised their striking in Geneva. In 1756, Jacques-Antoine moved for a couple of years to Saint-Petersburg, working on behalf of the Empress Elizabeth. Already ill on his way back to London, he died in Copenhagen, ending the production of medals by the Dassier family.

Jean Dassier, *Dedication medal of the medal series History of the Roman Republic for prince William IV*. 1748, silver, 32 mm, 10,30 grams (collection: Rijksmuseum Amsterdam, inv. NG-VG-1-2511)

The Dassiers are mainly known for their medal series, issued in silver, bronze and sometimes even in bronze with gilded highlights. The first series was a reissue of medals by Jérôme Roussel (1663-1713), entitled *Ovid's Metamorphoses* (*Métamorphoses d'Ovide*). This series was in 1717 dedicated to Philip II of Bourbon (1674-1723), duke of Orléans (1701-1723). Philip was from 1715 until his death regent for King Louis XV. This series was followed in 1723 by *Illustrious men during the reign of Louis XIV* (*Hommes illustres du siècle de Louis XIV*), dedicated to the same duke. The next series of medals, *Church Reformers* (*Réformateurs de l'Eglise*), was in 1725 dedicated to William Wake (1657-1737), Archbishop of Canterbury (1716-1737). Subsequently, the series *Kings of England* (*Rois d'Angleterre*) was in 1731 dedicated to King George II.³ Other series include a group of medals on the contemporary history of Geneva (1734-1740), and two sets known as *Distinguished living Englishmen* (*Les célébrités britanniques*,

1729-1733 and 1740-1744). The final series, *History of the Roman Republic* (*Histoire de la République romaine*), was finished in 1748.⁴ According to Dirks, this series was dedicated to Prince William IV of Orange (1711-1751).⁵ He was hereditary stadtholder of the Dutch Republic (1747-1751). William's wife, Princess Anne of Hanover (1712-1759), was the eldest daughter of the above-mentioned King George II.

Several medals of the Dassiers show the ties with Dutch medallists and collectors. Especially in the period 1734-1737, during the Genevan political crisis that would end by the French-dominated mediation of 1738. Over time, dedications of the several Dassier series shift from France over to England (where Jacques-Antoine becomes third engraver at the London Mint) to the Dutch Republic. This reveals not only the markets for which the Dassiers were trying to sell their trade. It also reflects the political needs of the Genevan Republic. It is very well possible that the initial dedication of the final series (*History of the Roman Republic*) in 1748 to William IV, might have been withdrawn soon afterwards under political pressure. The absolute monarch Louis XV was clearly no friend of the Dutch stadtholder William IV with his royal aspirations. However, William's rising power can be partly explained by the French threat to invade the Low Countries in 1747. When Louis XV entered Flanders, the States General of the Dutch Republic declared William hereditary stadtholder of the United Provinces.

For most of the earlier series, the choice of a dedicatee had been obvious. This was not the

Jean Dassier and sons, *Election of William IV as hereditary stadtholder*. 1747, bronze, 55 mm (collection: Teylers Museum, inv. TMNK 01921)

Jean Dassier and sons, *Birth of William V, count of Buren*. 1748, silver, 32 mm (collection: Teylers Museum, inv. TMNK 01952)

case of the *History of the Roman Republic*. The earliest prospectus dates from 1746, and no dedicatee is mentioned. On the contrary, this series was in the first instance a commercial and artistic product of the family enterprise, intended for their growing international clientele. The Dassiers seized upon the occasion of William IV's appointment as stadtholder of the Dutch Republic in 1747, an important event for the Republic of Geneva, for which they served as unofficial medallists. The dedication piece of 1748 followed on the heels of the execution of one of their most important medals, commemorating William's ascension to power as head of one of Geneva's most important allies in Europe. In 1748 the Dassiers produced a medal celebrating the birth of the future Prince William V, of the same dimensions as the dedicatory work of their Roman series, and with an identical obverse. Clearly the presentation of the *History of the Roman Republic* was associated with the young prince's birth, presaging a glorious future. However, if the Dassiers had had any intention of presenting the series to a wider public with a dedication to the stadtholder, the idea was soon abandoned, most likely due to French pressure but perhaps also as a result of the prince's declining health and political fortunes. Two years later, in 1750, the series, minus the dedication to

William IV, was presented for sale in the pages of the *Mercure de France*, an official organ of the French monarchy.

Resurfacing

For many years, therefore, scholars and collectors presumed that this set was issued without a dedication. The dedication had the effect of associating William with the heroes of ancient Rome. That had been the message of their medal of William IV of 1747. It appears that only one example of the medal was known, last seen in the nineteenth century by Dirks. Several years ago, William Eisler wrote an essay about this missing medal.⁶ He searched for many years but was never able to find it in any collection. Hence, the piece reached an almost mythical status.

According to Dirks, a silver medal was in the possession of Johannes Andries Stricker (1792–1881), a wealthy salesman of hats in The Hague. At the age of 67 – in 1859 – he sold part of his collection of coins and medals at auctioneer Bom, Amsterdam. The next year the remainder followed at the Venduehuis in The Hague. According to Dirks, the medal became part of the collection of Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet at Leiden, but the medal could not be found there after an extensive search. The medal appeared lost in time, until recently a new clue was found. It appeared that some 26 years after the Stricker auction, a silver medal – likely the same – was part of the collection of Pieter Hendrik van Gelder (1822–1883), member of a Dutch family of paper manufacturers. In 1885, it was donated together with his whole numismatic collection to the Rijksmuseum in Amsterdam by his widow Jeanette Marie van Gelder-Nijhoff (1835–1911).⁷ For his publication, Dirks researched many collections. It is very likely that he had seen the medal in the possession of the Rijksmuseum in Amsterdam and he 'only' misstated its whereabouts.

1091. Zilveren penning. Vz. als *Vervolg* no. 254. Borstbeeld van Prins Willem IV. Onder den arm *D(assier) et f(ilius.) Kz.* Inscriptie: *L' histoire de la republique Romaine dediée à S. A. S. Monseigneur le Prince d'Orange et de Nassau Stadhouders ses très humbles et très obéissans serviteurs JEAN DASSIER & FILS 1748.* (Cat. *Stricker* II no. 532. Kon. P. Kab. *Aamc.* (1860 Novb.)

Detail of page 202 with Dirks' description of the dedication medal

Jean Dassier, *Queen Mary II (1689-1694)*. Circa 1729, partly gilded copper, 41 mm (collection: Teylers Museum, inv. TMNK 08488), from the series *Kings of England*

Jean Dassier, *Isaac Newton*. Circa 1729, silver, 43 mm (collection: Teylers Museum, inv. TMNK 09193), from the series *Distinguished living Englishmen*

With this find, a quest of several years has finally come to an end. The medal is no longer missing. It is also a good moment to emphasize the dedication of the *History of the Roman Republic* series to William IV and the Dutch-Genevan connections of that time.

‘verdwenen’, waarschijnlijk onder politieke druk. Er is slechts één penning bekend waaruit de oorspronkelijke opdracht blijkt en deze is recent door een van de auteurs teruggevonden in de collectie van het Rijksmuseum in Amsterdam.

Nederlandse samenvatting

De medailleurs Jean, Jacques-Antoine en Antoine Dassier produceerden vanaf ongeveer 1725 tot 1756 penningen, met name in het Zwitserse Genève. De Dassiers zijn vooral bekend van hun seriewerken, zoals over de *Kerkhervormers*, over de *Koningen van Engeland* en over de *Geschiedenis van de Romeinse Republiek*. Die laatste serie blijkt in 1748 te zijn opgedragen aan stadhouder prins Willem IV. Twee jaar later is die opdracht

Notes

1. Abraham Ortelius (1608) *Theatrum Orbis Terrarum* (Antwerpen).
2. Eisler, William (2002) *The Dassiers of Geneva: 18th-century European medallists. Vol. I: Jean Dassier: medal engraver: Geneva, Paris and London, 1700-1733; Ibidem, (2005) Vol. II: Dassier and sons: an artistic enterprise in Geneva, Switzerland and Europe, 1733-1759* (Lausanne and Geneva); Eisler, William (2010) *Lustrous images from the Enlightenment: the medals of the Dassiers of Geneva* (Milan); Eisler, William (2012) Among the most celebrated engravers: the Dassiers and the art of the print, in: *Médailles* (Lisbon) 119-126; Eisler, William (2016) The Dassiers and their world: the medal and its dissemination in the 18th century, in: *Médailles* (Lisbon) 173-182.
3. Eisler, William (2012) Jean Dassier of Geneva and his medallistic series, in: *The Kings of England. Proceedings of the Huguenot Society of Great Britain & Ireland* 29, 694-717.
4. Eisler, William (2008) A father's tears: the image of Brutus in the Dassiers' medallistic history of the Roman Republic, in: *The Burlington Magazine* 150, 166-172.
5. Dirks, Jacob (1891) *Penningkundig repertorium. Mededeelingen ter aanvulling van de Penninggeschiedenis der Nederlanden* 3 (Leeuwarden) 202, nummer 1091.
6. Eisler, William (2006) The Dassier Workshop in Geneva and the Netherlands, in: André Holenstein, Thomas Maissen & Maarten Prak (eds), *The Republican Alternative. The Netherlands and Switzerland Compared* (Amsterdam) 211-233.
7. Sanders, G.P. (1995) Portret van een niet langer onbekende man: Pieter Hendrik van Gelder, het gezicht van de penningverzameling in het Rijksmuseum, in: *Bulletin van het Rijksmuseum* 43-4, 280-307.

Jean Dassier, *First Triumvirate between Pompey, Caesar and Crassus and the Conquest of Gaul*. 1748, bronze, 32 mm (collection: Teylers Museum, inv. TMNK 15564), from the series *History of the Roman Republic*

De cholera-epidemie van 1832 in Amsterdam

In het museum Boerhaave is de voor deze tijd bijzonder toepasselijke tentoonstelling *Besmet!* te bezichtigen. De tentoonstelling gaat over uitbraken van epidemieën in vroeger tijden en meer recentelijk, van de pest in de middeleeuwen, de cholera in de negentiende eeuw en de Spaanse griep van 1918. Uiteraard komt ook het coronavirus aan bod. Ook voor de penningverzamelaars is het een interessante tentoonstelling want men kan er de beloningspenning bekijken die door het Rijk in 1866 werd ingesteld voor verdiensten tijdens de cholera-epidemie in dat jaar.¹ Dat is zeker niet de enige penning die naar aanleiding van een cholera-epidemie is geslagen. In Amsterdam werden in 1833 speciale penningen toegekend aan inwoners van de stad die zich hadden ingezet tijdens de 'Asiatische cholera' aldaar.

Cholera

Cholera is een ziekte die wordt veroorzaakt door een bacterie, de *Vibrio cholerae*, die leeft in een vochtige omgeving. De bacterie gaat niet rechtstreeks van mens op mens over, maar besmetting met cholera treedt op door contact met vervuild water. Cholera leidt over het algemeen tot diarree, misselijkheid, krampen en koorts maar kan ook uitdroging van het lichaam tot gevolg hebben waarna vitale lichaamsprocessen uitvallen. Het kan dan ook dodelijk zijn als het niet op tijd, of niet goed, behandeld wordt. Dit laatste was in het begin van de negentiende eeuw dan ook het geval, aangezien men nog volledig in het duister tastte over de bron van besmetting en men weinig kennis had van de ziekte.

Op 25 juni 1832 bereikte de 'Asiatische cholera' Nederland. De ziekte werd zo genoemd aangezien deze vanuit Bengalen via Rusland naar West-Europa was overgekomen. Het eerste geval werd in Scheveningen geconstateerd aan boord van een vissersschip en vervolgens verspreidde de ziekte zich via Den Haag, Delft, Rotterdam, Leiden en Utrecht over het land. Naar schatting 5000 mensen zijn in Nederland in 1832 aan de cholera overleden.²

Ook Amsterdam werd in 1832 door de cholera getroffen. Het gemeentebestuur had gezien hoe de cholera in Oost-Europa had huisgehouden en had daarom op tijd voorbereidingen getroffen. Deze zijn nauwkeurig beschreven door Willem Vrolik (1801-1863) in zijn verslag 'Berigten betreffende de Asiatische cholera te Amsterdam en in andere deelen des Rijks' uit 1832.³ De plaatselijke Commissie van Geneeskundig Toezicht, die bij een epidemie verantwoordelijk was voor de coördinatie van de hulpverlening, bracht de dreiging van de cholera op 15 november 1831 al onder de aandacht van het stadsbestuur van Amsterdam en kreeg toestemming tot het oprichten van een Centrale Commissie ter verzorging van choleralijders. De Centrale Commissie zorgde voor het medische materieel, zoals kussens, dekens, geneesmiddelen om ter plaatse patienten te kunnen behandelen en draagmanden voor het vervoer van patienten naar de speciaal voor de cholerauitbraak in te richten hospitalen.

Wijkcommissies

De stad was verdeeld in 24 medicinale wijken en in december 1831 werd voor iedere wijk een commissie gevormd die de nodige instructies

Jan Hendrik Neuman, *Willem Vrolik*. Circa 1860, olieverf op doek, 93 x 81 cm inclusief lijst (collectie: Allard Pierson inv. 000.110)

ontving van de Centrale Commissie. Deze wijkcommissies hadden als taak 'het verleenen van hulp aan de aangetasten, bij een onverhoopt ontstaan der ziekte', zodat 'elk bewoner der Wijk, door de Asiatische Cholera overvallen wordende, oogenblikkelijk dien bijstaand zoude kunnen erlangen, welke in dezen gevorderd wordt' aldus Vrolik in zijn verslag. Iedere wijkcommissie kreeg een geneesheer en voor iedere twee wijken was één heelmeeester actief. De wijkcommissie bestond daarnaast nog uit wijkcommissarissen en wijkmeesters, die bekend waren met de plaatselijke omstandigheden en bewoners.

De wijkcommissie had een eigen lokaal in gebruik waar de zittingen werden gehouden en waar medisch materieel werd opgeslagen. In dit lokaal was ook een apart verblijf voor de bedienden die door de wijkcommissie werden ingehuurd om de patiënten naar het hospitaal te brengen als dat nodig was. De wijkcommissie was naast de behandeling van de choleralijders ook verantwoordelijk voor het begraven van overleden patiënten en het reinigen van hun woningen. Dit laatste gebeurde door het beroken van de woning en het verbranden van het beddegoed want de meeste medici in die tijd dachten dat cholera via de lucht verspreid werd. Tot slot had de wijkcommissie de taak om cholera-patiënten te registreren en nauwkeurige aantekeningen te maken die dagelijks met de Centrale Commissie

gedeeld moesten worden voor opname in het centrale register.

De commissie was van mening dat cholera-patiënten thuis niet goed behandeld konden worden en er werd gevreesd voor verdere besmetting als zij in hun huizen zouden blijven. Anticiperend op de uitbraak werden in Amsterdam dan ook verschillende cholera-hospitalen geopend. Het Oude Mannen- en Vrouwenhuis fungeerde als centraal hospitaal en er werden drie kleinere hospitalen gevestigd in het Oude Lutherse Diaconie Weeshuis op de Lauriergracht, in een deel van het West-Indische Slagthuis en tenslotte in het voormalig Israëlitische hospitaal op het Roeterseiland. In aanvulling op de vier hospitalen waren er choleralokalen ingericht in de Godshuizen en in het Buiten Gasthuis aan de Overtoom. Tot slot was er in het werkhuis een speciaal lokaal om bewoners in quarantaine te houden voor het geval de ziekte werd vastgesteld.

De uitbraak in Amsterdam in 1832

In Amsterdam werd op 31 juli 1832 het eerste geval van cholera geconstateerd. Het betrof de Rotterdamse schipper W. Runhard die op die dag Amsterdam binnen was gevaren en ernstig ziek werd. Hij werd onder behandeling gesteld maar overleed in de nacht van diezelfde dag. De maatregelen werden in werking gezet en de officiële registratie van cholera-gevallen startte op 13 augustus 1832 nadat sectie was verricht op het lichaam van een andere overleden patiënt, Anthonie Schulp, en onomstotelijk werd vastgesteld dat cholera de doodsoorzaak was. De cholera verspreidde zich erg snel door de stad. Een maand later, op 15 september 1832, waren er al 1100 gevallen geregistreerd, op een totale bevolking van naar schatting 200.787 personen. Het aantal besmettingen verschilde enorm per wijk en was bijzonder hoog in de Jordaan, met name in de omgeving van de Goudsbloemgracht, die later gedempt werd en nu de Willemsstraat heet. De sterftেকans was enorm. Van de 1100 geregistreerde gevallen was op dat moment meer dan de helft (573) al overleden. Het aantal gevallen steeg vervolgens gestaag met ongeveer 200 per maand tot 1268 op 2 oktober 1832, en op 1 november 1832 naderde de piek met 1468 geregistreerde gevallen waarvan 776 het niet overleefden.⁴

Behandeling

De grote sterfttekans had met name te maken met het gebrek aan kennis over cholera.

Men wist in 1832 niet dat de ziekte veroorzaakt wordt door een bacterie en dat besmetting ontstaat door gebruik van vervuild water. De meeste medici dachten daarentegen dat de ziekte via de lucht verspreid werd, volgens sommigen als een besmettelijk virus dat via de adem werd overgedragen terwijl aanhangers van de zogenaamde miasma-theorie meenden dat de ziekte als een soort wolk rondzweefde. Ruim twintig jaar later, in 1854, wist de Britse wetenschapper John Snow (1813-1858) aan te tonen dat er een statistisch verband was tussen het gebruik van vervuild water en de besmetting met cholera.⁵ Pas in 1884 wist de Duitse medicus Robert Koch (1843-1910) de cholera bacterie te isoleren.⁶

Deze kennis was in 1832 nog niet beschikbaar en het medisch handelen was daar dan ook naar. Het aderlaten was de meest gebruikte behandeling. De gedachte was dat het lichaam uit vier lichaamsvochten bestond en dat deze alle vier in evenwicht dienden te zijn. Bij ziekte werd verondersteld dat er onbalans was en het aderlaten was bedoeld om dit evenwicht weer te herstellen.⁷ Het gebruik van bloedzuigers was een variant op het aderlaten.⁸ Ook was er de methode van prof. Casper, door Vrolik in detail in zijn verslag beschreven: 'de lijder wordt op eene bank geplaatst, op welke hij zich, zonder medehulp van anderen, regt ophoudt, met de voeten in warm water van 27° Réaumur, waarin 6 oncen Acidum nutricum opgelost zijn; eenige emmers koud water worden hem tegen den rug, de borst, en over het hoofd geworpen, waarmede enige minuten wordt

voortgegaan; daarna in een warm bed gebracht en zijne voeten in warme omslagen gehuld zijnde, worden hem doeken met koud water, op het hartekuiltje en in de bovenbuikstreek gelegd, terwijl men met de toediening van 5 droppels Ammonia liquida alle kwartier uurs voortgaat'. Het is dan ook niet verwonderlijk dat vele patiënten er weinig voor voelden om in een van de cholerahospitalen opgenomen te worden.

Penning

Toch wist men de cholera onder controle te krijgen en in juni 1833 werd door het stadsbestuur besloten de inwoners van de stad die zich via de cholera-commissies hadden ingezet te belonen met een speciale penning. De penning werd aangeboden met een door burgemeester Frederik van de Poll (1780-1853) ondertekende brief waarin het stadsbestuur de dank uitsprak voor de inzet tijdens de recente cholera-epidemie: 'Uwe menschlievende bezorgdheid gedurende zoo vele dagen en nachten ten behoeve uwer hulpbehoevende medeburgers in zulke oogenblikken, met uwe hartelijke medewerking en als inéénsmelting met de van onzentwege gegevene voorschriften, hebben alleen één groot en onvergetelijk geheel, vruchtbaar in goede werken en heilrijke uitkomsten, kunnen tot stand brengen, waardoor, onder Gods gunst, datgene heeft kunnen voorbereid, uitgevoerd en gedragen worden, hetgeen de Almagtigen algemeenen beste over ons beschikte en genadig spoedig weder afwendde, zoodat wij eerbiedig vertrouwen mogen, dat de algemeene en ook uwe bijzondere pogingen ten dezen door Zijnen zegen zijn achtervolgd en bekrond'.⁹

Willem Hekking, *De Goudsbloemgracht*.
Circa 1850, pen en penseel op papier
(Stadsarchief Amsterdam 010001000235)

Johannis Schouberg, penning van de cholera-commissie, toegekend aan J.S. de Vas (particuliere collectie)

De penning is van zilver, heeft een diameter van 30,5 mm en is van de hand van Johannis Petrus Schouberg (1798-1864). De penning toont aan de voorzijde het gemeentewapen van Amsterdam met aan de onderrand een afsnede waaronder het jaar 'MDCCCXXXII.' en de signatuur 'I. P. SCHOUBERG F.'. Aan de bovenrand staat de tekst 'CHOLERA-COMMISSIE TE AMSTERDAM'. Aan de keerzijde staat de tekst 'BLIJK VAN ERKENNENIS. / AAN' en een inscriptieruimte waar de naam van de begunstigde werd geslagen. De penning is door Jacob Dirks in zijn werk over Nederlandse penningen beschreven onder nummer 457.¹⁰ Het afgebeelde exemplaar is voorzien van de naam J.S. DE VAS.

J.S. de Vas (1794-1862)

Jan Simon de Vas werd op 7 januari 1794 in Amsterdam geboren als zoon van Willem de Vas en Henderica Scholten.¹¹ Hij werd op 12 januari 1794 in de Westerkerk gedoopt.¹² Hij was tabakshandelaar van beroep. De Vas trad op 30 oktober 1817 in Oostzaan in het huwelijk met Agnieta Margrieta van Heijningen en na de dood van zijn vrouw hertrouwde hij op 16 september 1840 met Appolonia Elisabeth Schoenmaker.¹³ Tijdens de cholera-epidemie trad hij vanuit zijn woning aan de Haarlemmerdijk op als secretaris van de medicinale wijk 12 letter A.¹⁴ De wijk werd begrensd door de Zandhoek in het noorden, de Haarlemmerpoort in het westen, het IJ en het Nieuw Westersluisdok in het oosten en de Brouwersgracht in het zuiden. De Vas overleed in Amsterdam op 1 november 1862.¹⁵

De tentoonstelling *Besmet!* is nog tot 9 januari 2022 te zien in museum Boerhaave in de Lange Sint Agnietenstraat 10 in Leiden.

Noten

1. Zwierzina, W.K.F. (1902) *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen van 1864 tot 31 Augustus 1898 1* (Amsterdam), nummer 74.
2. Boshart, M. (2016) *De blauwe dood, cholera in Nederland* (Soesterberg) 24, 26, 28, 29, 179, 180, 181.
3. Vrolijk, W. (1832) *Berigten betreffende de Asiatische cholera te Amsterdam en in andere deelen des Rijks* (Amsterdam) 10, 34, 35, 36, 41, 98, 100, 104, 109, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 193, 421, 422.
4. Idem.
5. Vinten-Johansen, P. e.a. (2003) *Cholera, Chloroform, and the Science of Medicine, a life of John Snow* (New York) 167, 276, 277.
6. Brock, T.D. (1988) *Robert Koch, A Life in Medicine and Bacteriology* (Madison, Wisconsin) 159-163.
7. Osch, M. van (1988) *Aderlating in de negentiende eeuw in Nederland* (Nijmegen) 10, 36.
8. Meijer, H.A.M.M. (2007) *Het vuil, de stad en de dokter, onderzoek naar het functioneren van de Stadsgenees- en -heelkundigen ten tijde van en in verband met de cholera-epidemieën in Leiden in de negentiende eeuw, 1832-1866* (Leiden) 95.
9. Vijver, C. van der (1848) *Geschiedkundige Beschrijving der Stad Amsterdam 1848, vierde deel* (Amsterdam) 225, 226.
10. Dirks, J. (1889) *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen November 1813 en November 1863 1* (Haarlem), nummer 457.
11. Stadsarchief Amsterdam (SA) Bevolkingsregister 1851-1853.
12. SA, DTB Dopen Westerkerk, 12 januari 1794, akte 19.
13. Noord-Hollands archief (NHA) BS huwelijken gemeente Amsterdam 16 september 1840 aktenummer Reg.4 fol. 190.
14. SA, archief 479 (Inventaris van het archief van de Centrale Commissie ter verzorging van choleralijders) inventarisnummer 29.
15. SA, Bevolkingsregister 1853-1863.

Wienecke-penning terecht

Onlangs meldde iemand zich, die in het bezit is van een penning die al zo'n 100 jaar (spreekwoordelijk) het daglicht niet heeft gezien. Het gaat om een penning ter herinnering van de zilveren bruiloft van Albertine Kranenburg (1872-1932) en de koopman en fabrikant Johan Birnie (1866-1958). Het stuk is beschreven – niet afgebeeld – in de overzichtspublicatie van het werk van Johannes Wienecke onder nummer 150.¹ De penning blijkt op de keerzijde ook het woord 'AMERSFOORT' te tonen en onder de schouder van Albertine staat 'GERHAR DAVID IPO'. Het echtpaar had zes kinderen: Gerhard David Ipo (1894-1923), Ipo (1895-1985), Johan (1898-?), Ferdinand Steven (1902-1976), David (1903-1986?) en Djemilah Elisabeth (1909-1986). De eerste kinderen zijn geboren in Indonesië. Op een gegeven moment streek de familie in Amersfoort neer in huize Bloemert, dat er tegenwoordig nog steeds hetzelfde uitziet als de afbeelding op de keerzijde van de penning. De naam van de woning is afgeleid van de buitenplaats Bloemert in Midlaren, dat van 1879-1899 van Johans vader was.

Volgens de Wienecke-catalogus zouden er zes zilveren penningen zijn gemaakt. Het ziet er dus naar uit dat alle zilveren penningen de naam van de ontvanger dragen. Daar de familie over de wereld verspreid is geraakt – de Verenigde Staten

Anoniem, *de vijf zoons op jonge leeftijd*.
Circa 1906 (foto: familiearchief Birnie)

en Guatemala worden genoemd – is het niet verwonderlijk dat het zo lang duurde voordat een van de exemplaren opdook.

Met dank aan een achterkleinkind van het echtpaar.

Noot

1. Pelsdonk, Marie-Astrid (red) (2017) *Johannes Cornelis Wienecke 1872-1945. Medailleur en stempelsnijder* (Herent), 354, nummer 150.

Johannes Wienecke, *25-jarig huwelijk van Albertine Kranenburg en Johan Birnie*. 1918, zilver, 126 mm (particuliere collectie)

Koninklijk bewijs van erkentelijkheid

Boekbespreking

Onlangs is een interessante publicatie verschenen met als titel *Koninklijk bewijs van erkentelijkheid. De beloningsmedaille ingesteld in 1817 en de daaruit voortgekomen medailles*. De auteurs zijn Robin Biemans en Hans Boetier. De publicatie gaat over Nederlandse beloningspenningen met de beeltenis van de koning zoals die vanaf 1817 in gebruik zijn geweest.

In 1817 stelde koning Willem I een beloningspenning in, voorzien van zijn beeltenis, die toegekend kon worden aan auteurs van belangrijke publicaties die de koning werden aangeboden. Met de jaren werden de criteria voor het toekennen van deze penning steeds breder en vervolgens kwamen er aanvullende besluiten voor specifieke beloningspenningen die alle herleid kunnen worden tot het oorspronkelijke besluit van 1817. Hierdoor is een grote verscheidenheid aan penningen ontstaan. Deze verscheidenheid werd nog verder versterkt door het feit dat de beloningspenningen na iedere inhuldiging van een nieuwe vorst werden aangepast, niet alleen met de beeltenis van de koning, maar veelal ook in grootte en de metaalsoort waarin de penningen konden worden toegekend.

Zo ontstond er door de jaren heen een heel complex stelsel van beloningspenningen en

Biemans en Boetier weten in hun publicatie dit complexe stelsel in slechts enige tientallen pagina's duidelijk en helder te beschrijven. Zelfs als de lezer moeite mocht hebben de verschillende varianten op de penningen bij te houden dan bieden de bijlagen in de publicatie houvast want daar staan de varianten keurig in tabellen vermeld. Tot slot slaan de auteurs een interessante brug naar de wereld van de draagtekens en onderscheidingen aangezien het besluit van 1817 ook geresulteerd heeft in een aantal officiële onderscheidingen die tot de dag van vandaag uitgereikt worden.

Mocht uw interesse niet uitgaan naar de typologie van al deze penningen, dan zijn de afbeeldingen alleen al de moeite waard. De auteurs hebben van gerenommeerde numismatische bronnen prachtig beeldmateriaal ter beschikking gekregen om de publicatie mee te illustreren.

Biemans, R.W.H. Boetier, H.M. (2019) *Koninklijk bewijs van erkentelijkheid. De beloningsmedaille ingesteld in 1817 en de daaruit voortgekomen medailles* (Wageningen), DPP Houten, ISBN 978-9082233438. Vragen: robinbiemans@hotmail.com. Het boek en de bijlage met namen van personen aan wie penningen zijn toegekend, zijn gratis beschikbaar op de website www.kanselarijmuseum.nl van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden, onder publicaties.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt € 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be www.egmp-vzw.be EGMP vzw

540 rekenpenningen

Boekbespreking

In dit boek, waarvan de eerste druk verscheen in 2009, publiceert Margreet Tas haar eigen verzameling van 540 rekenpenningen van de Nederlanden. Van een dergelijk werk zou men op het eerste gezicht verwachten dat de belangstelling beperkt blijft tot de familie en vriendenkring van de auteur, maar niets bleek minder waar. Ook na uitputting van de eerste oplage bleef er een grote vraag naar bestaan, waaruit blijkt dat het beantwoordt aan een reële behoefte.

Het kleine aantal naslagwerken over dit onderwerp en hun beperkte beschikbaarheid (ze hebben allemaal een venerabele leeftijd) is hierbij uiteraard een belangrijke factor. Daardoor is de veilingcatalogus van de verzameling zilveren rekenpenningen van De Coster uit 1885 trouwens ook al uitgegroeid tot een veel geraadpleegd referentiewerk. Maar er is meer. Margreet Tas presenteert haar penningen op een zodanige wijze dat de voornaamste standaardwerken (de combinatie van Van Mieris, Van Loon en Van Orden enerzijds, en Dugniolle anderzijds) weinig of geen bijkomende informatie opleveren.¹ Ze volgt daarbij in grote lijnen hetzelfde stramien als Gerard Van Loon: een afbeelding, de beschrijving van voor- en keerzijde met de vertaling van de opschriften in het Nederlands en de historische context. De afbeeldingen en vertalingen worden ook gegeven voor de penningen die niet in Van Mieris of Van Loon voorkomen. Dat is belangrijk, omdat die in Van Orden en Dugniolle ontbreken. Bij de penningen die geen gebeurtenis in herinnering brengen, wordt de historische context dikwijls vervangen door een biografische schets van de afgebeelde persoon. Dit alles wordt vervolledigd met referenties naar bestaande literatuur, het muntatelier dat de penning heeft vervaardigd en in voorkomend geval correcties van de fouten en slordigheden die vooral bij Van Orden en Dugniolle geregeld opduiken.

Een andere belangrijke troef van dit werk zijn de afbeeldingen. Zowel de kleurenfoto's als de

weergegeven rekenpenningen zelf zijn van een zeer hoge kwaliteit, zodat zelfs de kleinste details mooi uitkomen. Een wereld van verschil met de gegraveerde afbeeldingen bij Van Mieris en Van Loon. Ook zal de doorsnee gebruiker ongetwijfeld de beknopte historische context van Margreet Tas verkiezen boven het doorworstelen van een lange uiteenzetting in oud-Nederlands.

De referenties beperken zich – enkele uitzonderingen daargelaten – tot de voornoemde vier standaardwerken en *Pax in Nummis*.² Dat is ongetwijfeld voor een groot deel het gevolg van de taalbarrière, die belet dat het merendeel van de Belgische (Franstalige) numismatische studies bekend zijn in Nederland. Vooral voor de penningen afkomstig uit het Zuiden van de Nederlanden heeft dit af en toe geleid tot onnauwkeurigheden in de determinaties. De imitaties van muntmeester Johan Memmies uit Rostock (nummers D 4 en 410 bis) hadden dan weer gemakkelijk correct geïdentificeerd kunnen worden, met behulp van het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* van 1999.

Dit laatste neemt niet weg dat dit werk, met de talrijke verbeteringen en aanvullingen die bij deze tweede druk werden aangebracht, een zeer nut-

tige basis vormt voor verder onderzoek. Daarnaast is het ook gewoon een bron van plezier (en misschien van enige jaloezie?) om de luxueuze harde bordeauxkleurige linnen kaft open te slaan en de talrijke zeldzaamheden in deze verzameling te bewonderen.

Margreet Tas, met medewerking van Herman Gerritsen, *Rekenpenningen – 540 rekenpenningen van de zestiende en eerste helft van de zeventiende eeuw*. Tweede, herziene druk. Bewerking door Bert van Beek, Rotterdam, 2020. ISBN 978-94-927-7142-1, 266 pagina's. Bestellen en nadere informatie via e-mail: gerritsen49@gmail.com. Prijs inclusief verzending: Nederland € 56, België en Duitsland € 63,80.

Noten

1. Mieris, F. van (1732-1735) *Histori der Nederlandsche Vorsten* ('s-Gravenhage); Loon, G. van (1723-1731) *Beschryving der Nederlandsche historipenningen* ('s-Gravenhage); Orden, G. van (1825 en 1830) *Handleiding voor verzamelaars van Nederlandsche historipenningen* (Leiden en Zaandam); Dugniolle, J.-F. (1876-1880) *Le jeton historique des dix-sept provinces des Pays-Bas* (Brussel).
2. Schulman, J. (1913), *Collection le Maistre – Pax in Nummis* (Amsterdam).

JAN PELSDONK

Aanvullingen op de schatvondsten *Grave 2004*, *Streefkerk 1991* en *Ameland 2014*

De afgelopen periode zijn er aanvullende gegevens boven water gekomen over maar liefst drie recent in *De Beeldenaar* gepubliceerde schatvondsten.

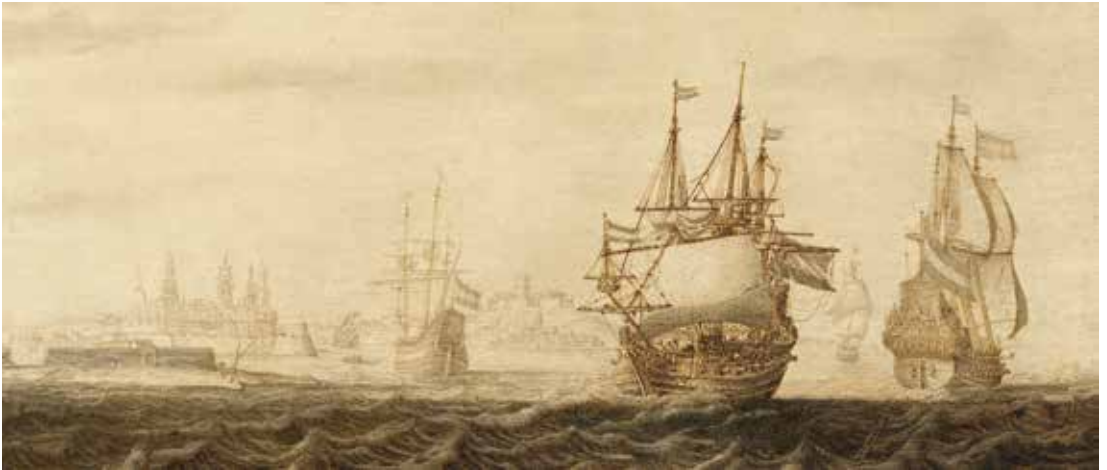
Grave 2004

In het artikel 'Bourgondische eenheid in de schatvondsten *Grave 2004* en *Driewegen 1902*' wordt op pagina 220 bij *Grave*, een Brabantse dubbele griffioen 'Antwerpen of Mechelen' vermeld.¹ Deze munt toont als initiaaltekens een kroon op de ene - en een adelaar op de andere zijde; deze munt is in Mechelen geslagen. Van Gelder/Hoc en Vanhoudt vermelden dit niet. Met dank aan Willy Geets, die deze omissie rechtzette in zijn eigen boek en mij hiervan in kennis stelde.²

Streefkerk 1991

Ook bij De schatvondst *Streefkerk 1991* is meer kennis vergaard.³ In noot 1 worden enige kavels

vermeld die in april 1992 door Laurens Schulman zijn geveild. Hij meldde mij dat eveneens de volgende kavels tot de vondst behoren: 70, 71, 373, 377, 378, 512, 513, 529, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 877, 922, 923 en 924. Uit de opgave blijkt dat vrijwel alle munten uit de Noordelijke - en Zuidelijke Nederlanden via deze aprilveiling zijn verkocht. Opvallend is kavel 841; een Antwerpse dubbele dukaat zonder jaar, uit de tijd van Albert en Isabella (1598-1621). Deze komt van dezelfde inbrenger en past qua muntsoort en datering bij de schatvondst maar is niet in de vondstbeschrijving opgenomen. Daarmee zou de schatvondst 38 in plaats van 37 gouden munten hebben bevat.

Heerman Witmont, *Schepen van de Republiek der Verenigde Nederlanden in de Sont, nabij slot Kronborg. Z.j., circa 1660*, olieverf op paneel, 460 x 590 mm (detail, collectie: Amsterdam Museum, inv. SA 24187)

Ameland 2014-2018

De schatvondst die in 2014 op het strand van Ameland werd gevonden blijkt uitgebreider te zijn dan gedacht.⁴ In 2018 werden door een andere vinder nog eens 28 munten aangetroffen, waarmee het totale aantal munten uit deze vondst op dit moment op 65 staat. De aanvulling is keurig gemeld bij de Portable Antiquities of the Netherlands, waar online ook een verslag is gepubli-

ceerd.⁵ Het sluitjaar was eerder gesteld op 1595, maar tussen de nieuw gevonden munten – die uitstekend bij de eerdere groep passen – zitten twee exemplaren uit 1596: een West-Friese halve leicesterrijksdaalder en een doppelschilling uit Sleeswijk-Holstein. De oudste munt is een flink gesnoeiide Spaanse reaal op naam van Ferdinand en Isabella uit de periode 1474-1516. Deze munt zou aan het einde van de zestiende eeuw goed in de Nederlanden gecirculeerd kunnen hebben. Het heeft er alle schijn van dat de schat afkomstig is uit een schip dat betrokken was bij de Oostzeehandel en in (of kort na) 1596 voor Ameland is vergaan. Deze schatvondst is bijzonder omdat de Ommelandsvaart door geen enkele andere Nederlandse muntvondst wordt vertegenwoordigd, terwijl de Oostzeehandel van groot economisch belang was. Zo groot zelfs, dat in 1658 de Republiek zich met een vloot mengde in een oorlog tussen Denemarken en Zweden, om de vaarroute door de Sont weer te herstellen.

Sleeswijk-Holstein-Gottorp, Johan Adolf (1590-1616), *doppelschilling*. 1596, zilver, 28 mm (PAN 00045230)

Spanje, Ferdinand en Isabella (1474-1504), *reaal*. Z.j. (1474-1516), zilver, 23 mm (PAN 00045224)

Noten

1. Pelsdonk, Jan (2019) Bourgondische eenheid in de schatvondsten *Grave 2004 en Driewegen 1902*, in: *De Beeldenaar* 43-5, 219-226.
2. Geets, Willy (2017) *De Mechelse muntslag onder Filips de Schone in context (1485-1494)* (Enschede) 35-38 & 43-46.
3. Pelsdonk, Jan & Kees van der Pols, De schatvondst *Streefkerk 1991*, in: *De Beeldenaar* 44-5, 229-230.
4. Pelsdonk, Jan (2015) Varend langs Kronborg... De schatvondst Ameland 2014, in: *De Beeldenaar* 39-1, 16-18.
5. PAN-S-00057, <https://portable-antiquities.nl/par/#/ensemble/public/57>.

	2014	2018
Nederland		
Holland		
½ leicesterrijksdaalder 1595	1	
West-Friesland		
½ leicesterrijksdaalder 1596		1
Denemarken		
Christiaan III (1534-1559)		
skilling 1554	1	
Frederik II (1559-1588)		
mark 1560		1
2 skilling 1562, 1563	1	1
skilling 1563	2	2
Christiaan IV (1588-1648)		
2 skilling 1594		1
Duitsland		
Hamburg		
schilling 1553	3	
½ schilling (sechsling) 1553	1	
Lübeck		
schilling z.j. (1549-1554)	1	
½ schilling (sechsling) 1553, 1559 (2, waarvan 1 doorboord), 1595	1	3
Lüneburg		
schilling 1554, 1558, 1567		3
½ schilling (sechsling) 1572		1
Mecklenburg-Güstrow		
Johan Albrecht I (1547-1556)		
½ schilling (sechsling) 1552 (2), 1556 (1)	1	2
Pruisen		
Albrecht (1525-1569)		
3 groschen 1544	1	
Rostock		
2 schilling z.j. (1550-1565)	1	
schilling z.j. (1550-1567)		6
½ schilling (sechsling) z.j. (1534-1565) muntmeesterteken (mmt) wig	3	
½ schilling (sechsling) z.j. (1534-1565) mmt kruis	1	
½ schilling (sechsling) z.j. (1534-1565) mmt klaverblad	1	
½ schilling (sechsling) z.j. (1534-1565) gotische letters, mmt klaverblad	1	
½ schilling (sechsling) 1584		1
Maximiliaan II (1564-1576)		
½ schilling (sechsling) 157.. (1570-1576)	1	
Sleeswijk-Holstein		
Frederik II (1559-1588)		
schilling (1559-1588)		1
skilling lübisch 1566	1	
Sleeswijk-Holstein-Gottorp		
Johan Adolf (1596-1616)		
doppelschilling 1596		1
½ schilling (sechsling) 1595		1
Stralsund		
schilling 1538	9	1
Wismar		
½ schilling (sechsling) 1553	1	
Engeland		
Elizabeth I (1558-1603)		
sixpence 1571, 1576, 1592, 1593, 1594	4	1
Polen		
Danzig		
3 groschen 1546	1	
Spanje		
reaal z.j. (1474-1516)		1
Totaal	37	28

Overzicht van de schatvondst Ameland 2014-2018

Numismatisch Speurwerk 64

Nieuwe vragen

Op *Numismatisch Speurwerk 63* zijn geen reacties binnengekomen. Dan maar gelijk door naar de nieuwe vragen. De eerste is een bronzen gietpenning met onbekende diameter waar Joseph Haydn op de voorzijde naar links kijkt. De keerzijde toont een (symfonie) orkest. Wie zou de medailleur kunnen zijn? Ook het jaartal is onbekend. In het voortraject werd reeds gesuggereerd: tweede helft twintigste eeuw of wellicht 2009, de 200ste sterfdag van Haydn.

Joseph Haydn

De tweede is een ongebruikelijke vraag. Ronald Ketelaar is op zoek naar een penning van Chris van der Hoef met naamsvermelding van de broer van zijn betovergrootvader, Theodore Matthieu Ketelaar. De penning is bij Schulman BV, Amsterdam, veiling 353, juni 2017, kavel 1136, aangeboden en niet verkocht. Later echter wel in een lot. Aldus wordt de huidige eigenaar van deze penning gezocht en, uiteraard, de vraag of hij/zij bereid is er afstand van te doen...

Chris van der Hoef, *Gemeente Amsterdam aan Ketelaar*

De derde penning betreft onze nationale trots Vincent van Gogh. Op de voorzijde kijkt Vincent, zonder hoed, iets naar links. Op de keerzijde de vissersboten op het strand van Les Saintes-Maries-de-la-Mer. Het is een bronzen slagpenning van 60 mm, met een gewicht van maar liefst 113,17 gram. De rand is glad. Onder het onderste bootje staat: HA. De penning zit in een doosje van Koninklijke Begeer BV, Zoetermeer. Dat hoeft overigens niets te zeggen. Gezocht wordt naar een jaar en de medailleur.

Vincent van Gogh

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Ronald Ketelaar, Roland S. Muller, Schulman BV.

Beelden aan Zee - aanvulling

De foto's bij het artikel *Eigen + Penning - collectie museum Beelden aan Zee* door Jadwiga Pol-Tyszkiewicz op pagina 34-38 in de voorgaande aflevering van *De Beeldenaar*, zijn gemaakt door Wim de Boer.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Opdracht begeleider

Het VPK-bestuur is op zoek naar een VPK-lid die de taak op zich wil nemen om kunstenaars te begeleiden die in opdracht van de VPK een penning uitvoeren. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met de kunstenaar-bestuursleden Loes Schellekens en Da van Daalen via davdweb@xs4all.nl.

Inschrijf- en Jaarpenning 2021

De *Jaarpenning 2021* is ontworpen door Inge Claesen; een bronzen penning met een link naar de huidige tijd. De *Inschrijfpenning* door Michiel Deylius wordt uitgevoerd in lesteen.

Omdat een live-presentatie van de penningen tijdens de algemene ledenvergadering dit voorjaar niet mogelijk is, ontvangen de VPK-leden deze op papier thuis.

Onderwerpen

Wij nodigen de leden uit om met suggesties te komen voor één of meerdere thema's voor toekomstige VPK-penninguitgaven. U kunt deze mailen naar info@penningkunst.nl. Te denken valt aan cultuur-historische onderwerpen, personen, gebeurtenissen die u belangrijk en/of inspirerend vindt. Ook een kleine serie rond een thema is een mogelijkheid.

Contributieverhoging

Het VPK-bestuur is genoodzaakt de contributie te verhogen. Meer informatie ontvangen de leden per brief. Voorstellen voor een andere en goedkopere vorm van lidmaatschap worden besproken tijdens de ledenvergadering die we vooralsnog verwachten na de zomer te kunnen organiseren.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Online lezingen

In 2021 zal weer een aantal online lezingen worden gehouden, in principe op de data 20 maart 2021,

19 juni 2021, 21 augustus 2021 en 11 december 2021. Leden zullen een maand voor de lezing per e-mail een uitnodiging ontvangen. Het bestuur zoekt nog sprekers. Heeft u interesse een van deze lezingen in het najaar in te vullen met een numismatisch onderwerp? Neemt u dan contact op met de secretaris: info@koninklijkgenootschap.nl.

Website

Het bestuur heeft besloten om meer en effectiever gebruik te maken van de website van het genootschap voor onze communicatie, niet alleen aan de leden, maar ook aan andere belangstellenden. Onze webmaster en bestuurslid Bas van Vugt plaatst met regelmaat nieuwsberichten op de website. Ook is er een kalender opgenomen met belangrijke data. Wij raden de leden aan om de website www.koninklijkgenootschap.nl geregeld te bezoeken.

Digitalisering

U zult uit het bovenstaande kunnen opmaken dat ook de numismatische wereld in rap tempo digitaliseert. Van vele genootschapsleden is bij de secretaris alleen een adres beschikbaar en zij zijn verstoken van onze digitale communicatie. Als u de uitnodigingen voor de halfjaarlijkse bijeenkomsten alleen per post ontvangt, maar tevens over een email adres beschikt, verzoeken wij u dit email adres door te geven aan de secretaris: info@koninklijkgenootschap.nl.

Voorjaarsbijeenkomst

De voorjaarsbijeenkomst zal plaatsvinden op 24 april 2021 in Roermond, als de omstandigheden dat toelaten. Leden zullen hier in maart 2021 nadere informatie over ontvangen. De najaarsbijeenkomst is wederom in het laatste weekeinde van september, op 25 september 2021. De locatie wordt later bekend gemaakt.

Bestuursfuncties

In april 2021 loopt de eerste bestuurstermijn van zowel de penningmeester als van de secretaris af. Jeroen van Gessel en Ernst Wilschut zijn op de

algemene vergadering van 24 april 2021 herkiezbaar voor een tweede en statutair laatste termijn als respectievelijk penningmeester en secretaris. Als u zich als lid van het genootschap ook kandideert wilt stellen voor een van deze functies verzoeken wij u contact op te nemen met de voorzitter: voorzitter@koninklijkgenootschap.nl.

Contributie

Als u de contributie voor 2021 nog niet voldaan heeft verzoeken wij u om deze over te maken naar de rekening van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde: NL63 INGB 0000 0311 87. De contributie is € 55 voor leden woonachtig in Nederland, € 60 voor leden in Europa en € 65 voor leden buiten Europa. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is ieder lid dat in het lopende jaar (2021) jonger is dan 30 jaar of in dat jaar wordt.

Numismatische cirkels

Er zijn twee cirkels die open staan voor leden, te weten de Cirkel Muntfabricage, contactpersoon Lei Lennaerts (vicevoorzitter@koninklijkgenootschap.nl) en de Cirkel Middeleeuwse Munten,

contactpersoon Raymond van Oosterhout (info@rvonumismatics.tk). Raadpleeg de website van het genootschap voor activiteiten.

ELIGIUSPREIS 2021

Peter Ilisch ontvangt de *Eligiuspreis 2021*, onder andere vanwege zijn bijdragen aan de middeleeuwse numismatiek. De prijsuitreiking is gepland tijdens het Deutsche Münzsammlertreffen te Mainz, september 2021. Bron: *Numismatisches Nachrichten Blatt* 69-12 (2020) 494.

TENTOONSTELLINGEN

Teylers Museum

De tentoonstelling *775 jaar Haarlem. De noodmunten* is vanwege de coronacrisis verlengd.

Tot 17 mei, Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem. Openingstijden en kaartjes: www.teylersmuseum.nl.

Voor een opwindende, veilige en probleemloze ervaring.

Bied op speciale objecten, geselecteerd door onze interne experts, en profiteer van ons veilige betalingssysteem en toegewijde Customer Experience specialisten.

Danny Neuzerling
Munten Expert

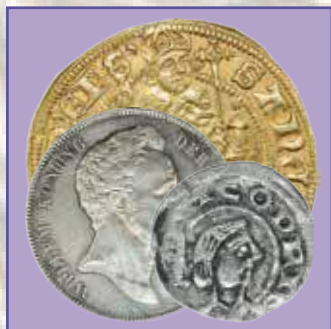
Speciale objecten, geselecteerd door onze experts.

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen
onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder -
numismatisch expert -
beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en
numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282-28
1030 Bruxelles

☎ +33 659 604 736

✉ coinadvisor@yahoo.co.uk

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo

24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)
☎ +41 223 109 197

✉ palombo.geneve@gmail.com

Comptoir Marseillais de Bourse

22 la Canebière
13001 Marseille (France)
☎ +33 491 549 394

✉ palombo@wanadoo.fr

Change et Numismatique Toulonnais

28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)
☎ +33 494 935 136

✉ comptoirdechange@wanadoo.fr

15 & 16 maart 2021

Dé veiling voor verzamelaars

< **1 Gulden Willem I. 1818.**

Zeer fraai +. Sch. 258.
2.500,-

< **Italy. One sided medal of Charles V. N.D. (Around 1550).**

With little hole. By Leon Leoni. Pb. 75 mm. Weight: 39.5. XF.

300,-

< **Prinsendaalder West-Friesland. 1592.**

Prachtig / FDC. CNM 2.46.27, Delm. 923.

200,-

We hebben weer een bijzondere collectie bankbiljetten

< **Nederland bundel van 50 gulden Zonnebloem. 1982.**

(Alm 100-1). Bundel van 100 biljetten. UNC.

16.000,-

< **½ Gulden Willem III. 1853/43.**

Zeer fraai +. Sch. 623.
2.000,-

< **Italian states. Papal states. Innocent XI. Piastra. 1681.**

KM 421.1, Dav EC IV 4090, Berman 2086, Munt 33. AU.

1.000,-

< **Nederland. 5 gulden. Proef-drukken. Vondel I. 1966.**

Proofprint, very rare RRRR. - UNC. Los per kavel verkocht. Inzet p.st.:

250 - 750,-

< **Italian states. Papal states. Pius VII. Doppia. An XVIII. 1817.**

Berm. 3217, KM 1076. AU.

1.000,-

< **Netherlands-Indies Proof-series Jan Pieterszoon Coen. 1925.**

Proofprint, very rare RRRR, Date 35-2-9172. - UNC.

1000 - 2.000,-

< **Great Britain. George IV. 2 Pounds. 1823.**

KM 690, Sp 3798. XF.

1.000,-

Houd onze website in de gaten voor de exacte data en tijden. Kom naar de veilingzaal of bied online mee op veilinghuisderuiter.nl.

Vraag de veilingcatalogus aan via info@veilinghuisderuiter.nl

JONGELING NUMISMATICS & ANCIENT ART

Demi-Florin Brabant, Antwerpen 1601 Albrecht & Isabella
7.48 g | Vrijwel prachtig

Taxaties | Bemiddeling | In- en verkoop

Ook bieden wij de mogelijkheid om uw munten en penningen te verkopen
via ons uitgebreide netwerk

Jongeling Numismatics & Ancient Art
H. Jongeling, MA
Gecertificeerd Register Taxateur
Lid Federatie TMV

WWW.COINSANDART.NL

info@coinsandart.com
+31 (0)30 303 95 89
KvK 72055219
BTW nr. NL858966712B01

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is het adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale receptis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

De Beeldenaar

45

mei | juni 2021 | nr 3

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus

MUNTVEILINGEN BV

Nog nooit iets gekocht op een veiling?
Veel tevreden kopers gingen u voor...!

Nog nooit iets verkocht op een veiling?
Veel tevreden inzenders gingen u voor...!

Indien u voornemens bent om uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

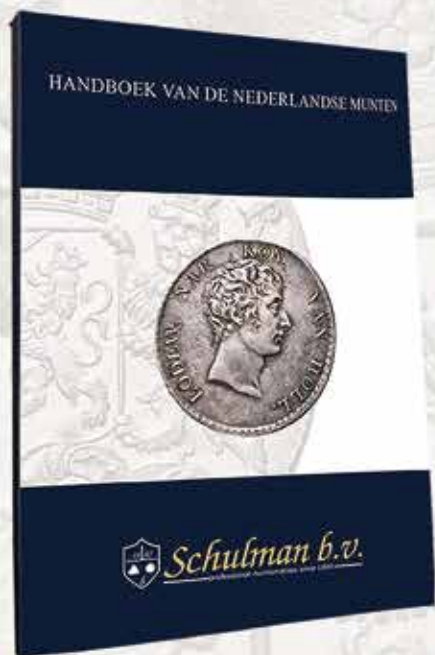
Frans Bekerstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

PRE-ORDER VANAF JUNI 2021

Een traditie wordt voortgezet ...

De pre-order van de hernieuwde en geactualiseerde uitgave van het 'Handboek van de Nederlandse Munten' door Jacques Schulman start in juni 2021.

Handboek van de Nederlandse Munten

- Volledig in kleur gedrukt
- Nieuwe varianten & proefontwerpen
- Afslagen met gepolijste stempels
- Afslagen in andere metalen, zoals goud, zilver & brons
- Geactualiseerde marktwaardes gebaseerd op veilingopbrengsten
- Waardeaanduidingen volgens internationale graderingsinstituten, zoals MS64 & AU58

www.schulman.nl of download onze app in uw appstore

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - e-mail: auction@schulman.nl

De Beeldenaar

45

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

STICHTING DE BEELDENAAR

p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De heer J.W. Kamps, Griffstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.peningkunst.nl

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Toon Opdam,
Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

ABONNEMENTEN

Jaarabonnements: Nederland: € 30; Europa: € 43;
buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

- 116 Eigentijds**
> Jan Pelsdonk
- 117 Beeldhouwer Michiel Deylius over *De Ander***
> Jolanda aan de Stegge
- 120 Een onbekende vier stuiver van Maximiliaan van Egmont, graaf van Buren en Leerdam**
> Toon Opdam
- 123 De vervoerspenningen van de Nijmeegsche Tramweg Maatschappij**
> Henk Groenendijk
- 126 Welke goudgulden is de oudste?**
> Jan Pelsdonk, Jos Benders & Bertil van Os
- 131 De wethouderspenning door Reinier van den Berg**
> Jim van der Meer Mohr
- 133 Weer eentje...**
> Jan van der Wis
- 141 (On)bekende numismatische erfenis van Jacob Mossel (1704-1761)**
> Paul Oostervink
- 147 Een nieuwe oudste gildepenny van Amsterdam**
> Chris Teulings
- 152 Utrechtse penningen – een boekbespreking**
> Jan Pelsdonk
- 153 Leven en werk van Paul Grégoire**
> Karel Soudijn
- 156 Numismatisch Speurwerk 65**
> Johan Mevius
- 157 Nieuws**

Eigentijds

In de afgelopen periode was het hollen of stilstaan. Er zijn meer artikelen ingezonden dan gebruikelijk, wat mogelijk een positief gevolg is van de coronacrisis. Meer mensen zijn aan huis gekluisterd en halen in hun vrije tijd blijkbaar de collectie uit het stof. Het komende nummer van dit tijdschrift belooft daardoor weer extra dik te worden. Toch is kopij altijd welkom. Met name is er ruimte voor korte artikelen, van een à twee pagina's. En wat dat betreft valt het mij op dat er relatief weinig wordt geschreven over 21ste-eeuwse penningkunst; veelal komen oudere penningen aan bod. Zou u als lezer weleens een stukje willen schrijven over – bijvoorbeeld – een eigentijdse penning uit uw verzameling? Ik informeer u graag over de mogelijkheden via redactie@debeeldenaar.nl.

Wat eigentijdse penningkunst betreft wordt het misschien tijd voor een vaccinatiebewijs in penningvorm en een penning als bedankje voor al die professionals en vrijwilligers die de coronacrisis proberen in te tomen. Daar moet een markt voor zijn, hopelijk zijn er kunstenaars die deze kans aangrijpen.

Ondertussen volgen de internetveilingen elkaar op en wisselen de mooiste stukken langs digitale weg van eigenaar. Ik hoop van harte dat u ook af en toe eens bij onze trouwe adverteerders rondsnuffelt en uw collectie kunt vergroten. En bovenal wens ik u een goede gezondheid toe in het vreemde tijdsgewricht waarin wij leven.

ADVERTENTIE

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door **MPO/Heritage Auctions Europe**

Groningen, Stad en Ommelanden, viervoudige florijn van 28 stuivers 1692, muntmeesterteken zittende vos (Delmonte 1120b R4; CNM 2.20.14; HPM Go08).

PIEDFORT op viervoudig gewicht: 73,38 gram.

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met wapenschild Groningen en Ommelanden op de borst + PRO RELIGIONE ET LIBERTATE mmt.

Keerzijde: gekroond wapenschild Groningen en Ommelanden + MO NO ARG ORD GRON ET OML.

UNC / RRRR / schitterend exemplaar, van de grootste zeldzaamheid en nog niet eerder door ons geveild. Topstuk!

MPO/Heritage Auctions Europe, 030-6063944, info@mpo.nl.

Beeldhouwer Michiel Deylius over *De Ander*

Pleidooi voor beter communiceren

Beeldhouwer, letterhakker en grafisch vormgever Michiel Deylius ontwierp de Inschrijfpennig 2021. Met de beelden van racisme op zijn netvlies koos hij een onderwerp dichtbij huis: hoe wij met 'de ander' communiceren. In gesprek met de maker.

Inschrijfpennig 2021 – *De Ander*

Essentie

Als Michiel Deylius (1956) begin februari tegenover me zit met het prototype van zijn penning *De Ander* heeft hij nog een verfprobleempje op te lossen. 'Zie je die sporen witte grondverf?', vraagt hij korzellig. 'Hoogst irritant. Als ik direct rode verf op de steen smeer, wordt het niet zo fris rood als ik vind dat het moet zijn. Die grondverf móet er dus onder, alleen wil ik daar later niets meer van zien.'

De Ander is de naam van de penning 2021 die Deylius ontwierp in opdracht van de Vereniging voor Penningkunst (VPK). Elk object van 80 x 80 x 40 mm hakt hij uit zwart leisteen, een stevig formaat dat nog net in de hand past. Aan de ene kant is met een diep gestileerde inscriptie het woord 'ik' uitgehakt, aan de andere kant 'jij', die hij felrood schilderde. Hiervoor koos hij een lettertype dat geïnspireerd is op het door hemzelf ontworpen alfabet *Fragmentum*, waarin hij elke

letter terugbracht tot de essentie. In de zijkanten van de penning graveerde hij in een klein vloeiend lettertje de woorden 'vertel' en 'luister', die hij later zwart inkleurde. 'Mits je verf spaarzaam en op de juiste plek gebruikt, kan het een kunstwerk enorm versterken.' Hij is blij met het resultaat, waarvoor hij geen enkele concessie hoefde te doen. Een voelobject noemt hij het, dat van veel vastpakken mooier wordt.

De ander

Vorig jaar zomer hoorde hij dat de VPK het oog op hem had laten vallen omdat er behoefte was aan iets 'uitgesproken tekstueels dat aansluit op de actualiteit'. Deylius koppelde twee onderwerpen die hem na aan het hart liggen aan elkaar – racisme en communicatie – en besloot het over onszelf te hebben: de manier waarop we met elkaar communiceren. 'Want er schort van alles aan de communicatie tussen ons. Op sociale media kakelt het maar door, maar ook dichtbij luisteren we slecht naar elkaar en al helemaal naar mensen die niet tot 'onze eigen groep' behoren. Op alle fronten wordt er ongelooflijk beroerd gecommuniceerd.'

Tijdens zijn voorbereiding las hij *De vreemdeling. Racisme uitgelegd aan onszelf* van Abdel-

Inschrijfpennig 2021 – *De Ander*

kader Benali (1975), die het werk van de Franse filosoof Emmanuel Levinas (1906-1995) aanhaalt wiens hele oeuvre gaat over De Ander. Deylius: 'Dit boek ervoer ik als een soort bijval, want wat ik over communicatie en racisme had bedacht, bleek al in tekst vastgelegd door Levinas en Benali. Levinas stelt dat men een persoon niet kan begrijpen zonder hem te spreken. Verwijzend naar hem heb ik mijn penning daarom *De Ander* genoemd. De woorden ik, jij, vertel en luister raken aan de kern van contact. Elke 'ik' mag best wat vertellen, als elke 'ik' andersom ook maar luistert, en dan bedoel ik écht luisteren. Voor iedere 'jij' geldt uiteraard hetzelfde.'

Geen haar beter

Vindt hij zichzelf een goede luisteraar? Hij schiet in de lach. 'Helemaal niet, ik ben eerder een goede stuurman die aan wal staat. Deze penning is ook een opdracht aan mezelf.' Opmerkelijk vindt hij dat er amper bereidwilligheid lijkt te bestaan om een mening bij te stellen. Iedereen lijkt vastgebakken te zitten aan zijn eigen standpunt. Het valt hem op dat een discussie vaak wordt beschouwd als een strijd. De ander moet vooral niet denken dat ie ook maar iets teweegbrengt in de mening van zijn gesprekspartner. Het bijstellen van een mening wordt nogal eens opgevat als gezichtsverlies. Waaraan hij met een brede grijns onmiddellijk toevoegt: 'Ik ben hier geen haar beter in, hoor. Terwijl het gesprek waarschijnlijk meteen interessanter wordt als ons uitgangspunt zou zijn: ik zou mijn mening best kunnen bijstellen.'

Met zijn penning *De Ander* borduurt Deylius voort op eerder werk. Aanvankelijk maakte hij sculpturen en objecten die hij een nummer gaf. Het ging hem puur om de vorm, om de schoonheid van de huid, er zat geen verhaal achter. Maar gaandeweg diende zich een thema aan dat hij wilde verwerken. Zo maakte hij tijdens het Soester beeldhouwsymposium Licht op Steen in 2019 de kubus *Meningen*, vanwege alle meningen die dag in dag uit over iedereen heen buitelen. Het ergert hem dat veel mensen meteen hun opvatting spuien, dikwijls zonder gehinderd te worden door kennis van zaken. 'Vroeger vertelde je in kleine kring hoe je ergens over dacht, maar met alle sociale media lijkt het of in elke huiskamer luidsprekers staan. Ik wilde mijn mening eens uiten over al die meningen, want die kubus toont het

Michiel Deylius naast zijn kubus *Meningen*. 2019

tegenovergestelde van een dialoog. Mijn jaarpenning *De Ander* komt voort uit dezelfde bron. Het bevalt me om over zo'n thema na te denken en er een kunstwerk van te maken dat naast schoonheid ook iets uitdraagt.'

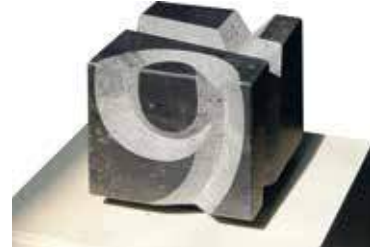
Lege bierflesjes

Voormalig ICT'er Deylius werkt sinds 2002 als zelfstandig beeldhouwer, letterhaker en vormgever in steen. Het hakken van letters en de vormgeving daarvan – lettertype, corps, spatiëring – heeft zijn bijzondere belangstelling. Ook in zijn vrije werk experimenteert hij naast abstracte kunst met vormgeving en letters. Het is niet verwonderlijk dat zelfontworpen grafmonumenten een belangrijk deel van zijn ambacht uitmaken. Hij vertelt het verhaal van de moeder die hem verzocht een grafmonument te maken voor de twee kinderen die zij verloor. De begraafplaats waar haar zoons liggen, staat geen zitelementen toe. Waarop Deylius een grafmonument ontwierp met twee kubussen van verschillend formaat waarop de bezoeker prettig kan zitten. 'Toen ik er maanden later nog eens kwam kijken, stonden er wat lege bierflesjes. Ik krijg er weer tranen van in mijn ogen. Mijn monument werd gebruikt. Af en toe komen er vriendjes naar dat graf en drinken er een biertje. Fantastisch, doel bereikt.'

Officieel had hij nog nooit een penning gemaakt tot een collega van kunstenaarsvereniging De Ploegh – waar ook Deylius lid van is – hem

Michiel Deylius
werkend aan
grafmonument

Niet-functioneel huisnummer 139 A

een paar jaar geleden attendeerde op het bestaan van de Fédération Internationale de la Médaille d'Art (FIDEM), de internationale organisatie voor penningkunst. Zij adviseerde hem iets in te sturen voor de internationale tentoonstelling dit jaar in Tokio. Eerdere kleine objecten die hij had vervaardigd – doosjes van verschillende steensoorten met daarin een of meerdere letters uitgehakt en ingeverfd – voldeden al bijna aan de penningencriteria. Tot zijn vreugde werd zijn penning – met de naam *Fragmentum* – uitgekozen voor de tentoonstelling in Japan, die vanwege corona is verplaatst naar eind 2021. In een blokje zwart leisteen hakte hij aan weerszijden een letter uit, die hij inkleurde. 'Aan de ene kant staat de letter die verwijst naar het doel van de penning, bijvoorbeeld de W van de Jan Wolkersprijs. Aan de andere kant komt de letter van de winnaar.'

Papieren bootje

De inspiratie voor nieuwe kunstwerken blijft opborrelen. Recent rondde hij een project met vier stenen banken af en een zwerfkei als grafmonument nadert zijn voltooiing. Voor een nieuwe

Doosje
Fragmentum
met letter G

grafsteen beitel hij de vorm van een gevouwen papieren bootje uit steen, voor een overleden fietsliefhebber maakt hij een verwijzing naar een ANWB-paddenstoel en hakt hij een fietsgleuf aan de zijkant van het graf waarin de bezoeker zijn fiets kan neerzetten. 'Na jaren van ploeteren, nauwelijks verdienen en mezelf voortdurend profileren als vormgevende letterhaker kom ik in rustiger vaarwater: mensen weten me te vinden en gunnen mij mooie opdrachten.'

Hij is ervan overtuigd dat hij met een van zijn toekomstige kunstwerken – 'Ik ben geen robot' – zal inhaken op de discussie over de macht van algoritmes en de zienswijze die daarachter schuilgaat. Een tijd geleden onderzocht hij wat de voorwaarden van de site Buienradar zijn. 'Daar staat wat zij allemaal van jou leegroven: dat is vrijwel alles. En aan welke bedrijven zij die data doorverkopen. Ik heb het over Buienradar, hè?! We zijn allemaal koopwaar geworden en dat vind ik een uitermate zorgelijke ontwikkeling.'

Zijn opdrachten maakt hij in een werkplaats in Woerden, daarnaast experimenteert hij met vrij werk in het atelier van een bevriende collega. Zij verzocht hem haar huisnummer te hakken uit een steen die ze nog had liggen. De vorm daarvan en de spatiëring van de cijfers en letter leidde tot een verrassend resultaat, waarop letterhakers wereldwijd positief reageerden. Een Belgische collega postte: Deylius is een van de weinige echt originele letterhakers. Enthousiast toont hij een foto. 'Vooraf had ik het nooit kunnen bedenken, maar gaandeweg ontstond een mooie ruimtelijke vorm. De komende tijd ga ik hiermee verder, want elke samenvoeging van cijfers en letters levert iets anders op. Ik vind het heerlijk om in totale vrijheid dingen uit te proberen die mogen mislukken, maar ook tot nieuwe inzichten kunnen leiden.'

U kunt de penning *De Andervan* Michiel Deylius bestellen. Op pagina 157 vindt u alle betaaldegegevens.

Een onbekende vier stuiver van Maximiliaan van Egmont, graaf van Buren en Leerdam

In het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* van 1950 verscheen een korte bijdrage door H. Enno van Gelder naar aanleiding van twee bezoeken die hij had gebracht aan het Cabinet des Médailles te Parijs.¹ Van Gelder beschrijft hierin 19 bijzondere munten die hij in de, naar zijn zeggen 'niet zeer omvangrijke en geenszins volledige', collectie aantrof en waarvan er zes in de vorm van gipsafgietsels worden afgebeeld. Zeer recent bracht ik een digitaal bezoek aan dit Cabinet, dat tegenwoordig deel uitmaakt van de collectie van de Bibliothèque nationale de France en daar

vond ik, nadat ik met behulp van de zeer attente en snel reagerende archivaris op het juiste spoor was gezet, inderdaad een aantal zeer bijzondere munten die prachtig gefotografeerd zijn en die publiekelijk toegankelijk zijn. Een van deze munten is de hier afgebeelde vier stuiver van Maximiliaan van Egmont, geslagen te Buren.

Vier stuiver

Voorzijde: gekroond gevierendeeld renaissance wapenschild met in de kwartieren: 1 en 4 Egmont, 2 en 3 Leerdam, hartschild IJsselstein.

Omschrift: (bloem) MONETA ° MAXIMILIANI ° DE ° EGMO - NT (het woord Egmont wordt enigszins doorsneden door de punt en een parel van de kroon).

Keerzijde: rijkversierd kruis van plantenbladen die uitlopen in lange krullen die elkaar bijna raken en aldus acht lobben vormen. Andere takken doorsnijden op vier plaatsen de parelrand en het omschrift. In het hart van het kruis een dikke stip.

Omschrift: COMITIS ° - DE ° BVE - REN ° ET - LERDAM °

Buren, Maximiliaan van Egmont, vier stuiver. Z.j. (1539-1548), zilver, 29 mm, 5,43 gram (collectie: Bibliothèque nationale de France, inv. AF.PB.564d)

Luik, Cornelis van Bergen, vier stuiver. Z.j. (1538-1544) (Gravure uit *De Chestret de Haneffe*)

Detail van de voorzijde met het (muntmeester)teken

Van Gelder noemt deze munt in zijn korte artikel een schelling en geeft daarbij aan dat de beeldenaar ontleend is aan een schelling van Cornelis van Bergen, bisschop van Luik (1538-1544), die door J. de Chestret de Haneffe onder nummer 461 wordt beschreven.² Daar wordt deze munt echter een vier stuiver genoemd. De munt van Maximiliaan van Egmont lijkt inderdaad een getrouwe kopie van de Luikse munt. Zelfs het (muntmeester?)teken lijkt precies gekopieerd te zijn. De bloem heeft een korte steel waaraan, in verhouding tot de bloemblaadjes, grote bladeren zitten. Mogelijk is het daarom een bloesem van een (fruit)boom. Ook De Chestret de Haneffe kan het teken niet precies duiden en noemt het in zijn beschrijving van de munt 'een takje met 2 blaadjes'. Iets verder in de tekst schrijft hij daarover: 'de vigné ou de fraisier?' (wijnblad of aardbei?). Cornelis van Bergen was een oom van Maximiliaan en daarmee lijkt de keuze om de Luikse munt na te volgen, wat minder willekeurig. Maximiliaan volgde in 1539 zijn gestorven vader op en hij overleed zelf in 1548. De munt zal dus tussen deze data zijn geslagen.

Context

Over de Munt van Buren is nog weinig bekend. Volgens helaas niet verder gedocumenteerde gegevens van de Historische Vereniging Leerdam kreeg Frederik van Egmont, de grootvader van Maximiliaan, in 1502 van keizer Maximiliaan het recht om goudgulden te slaan van hetzelfde gehalte en gewicht als die van de keurvorsten aan de Rijn en daarnaast zilveren halve, hele en dubbele stuivers als die van Philips, aartshertog van Oostenrijk.³ Op de Rijnse goudgulden zou op de ene zijde de afbeelding van Johannes de Doper moeten komen en op de andere zijde het wapen van Buren. Aangezien er tot nog toe geen munten van Buren bekend zijn en deze ook niet in tarieflijsten en beeldenaars voorkomen, mag worden aangenomen dat Frederik nooit van zijn muntrecht gebruik heeft gemaakt. De enig bekende munt van Buren is de hier beschreven vier stuiver waarvan tot nog toe slechts een exemplaar bekend is. Wie de muntmeester en stempelsnijder waren is onbekend. Wel kan gesteld worden dat de graveur zijn vak goed verstond. In mijn ogen zijn zowel het ontwerp als de uitvoering van hoge kwaliteit, zo hoog dat ik denk dat deze munt niet

Naar Antonio Moro, *Anna van Egmont*. Circa 1550, olieverf op eikenhout, 290 x 220 mm (collectie: Koninklijke Verzamelingen, Den Haag, inv. SC-0069)

bedoeld was voor de omloop en eerder als een proef heeft gediend. Waarom het niet verder tot uitvoering van het idee is gekomen blijft vooralsnog een goede vraag.

Maximiliaan van Egmont (Grave? 1509 - Brussel, 24 december 1548) was graaf van Buren en van Leerdam en heer van IJsselstein, Jaarsveld, Sint-Maartensdijk, Cranendonck en Eindhoven.⁴ Hij was een zoon van Floris van Egmont en Margaretha van Glymes-Bergen. Hij werd in 1528 aangesteld als een van de voogden voor Lamoraal van Egmont, de bekende graaf die in 1568 in Brussel in opdracht van Alva onthoofd zou worden. Maximiliaan werd in 1531 door Karel V verheven tot ridder in de Orde van het Gulden Vlies. Vanaf 1540 werd hij benoemd tot kapitein-generaal van de Nederlanden en tot stadhouder van Friesland, Overijssel, Groningen en de Groninger Ommelanden. Hij bracht daar vrede en voorspoed, vooral in Friesland, waar hij zeer geliefd was. In 1546 schitterde hij tijdens de veldtocht tegen het Smalkaldisch Verbond. Aan het hoofd van een leger van 15.000 man trok hij de Rijn over en bereikte hij Ingolstadt. Op de terugweg overde hij Darmstadt en Frankfurt. Deze veldtocht bracht hem zeer veel roem. Karel V beloonde hem onder andere met het graafschap Tecklenburg.

Maximiliaan trouwde in 1531 met Françoise de Lannoy (1513-1562). Zij kregen één kind, Anna van Egmont, die in 1551 de eerste echtgenote werd van Willem van Oranje. Maximiliaan overleed op 23 december 1548 in Brussel. Vlak voor zijn dood zou hij zich hebben laten kleden in zijn volle wapenuitrusting en zo afscheid hebben genomen van familie en bekenden. Na zijn dood erfde Anna al zijn bezittingen en werd daarmee een van de rijkste mensen in de Noordelijke Nederlanden.

Noten

1. Gelder, H. Enno van (1950) Zeldzame Nederlandse munten in het Cabinet des Médailles te Parijs, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 37, 151-156.
2. Chestret de Hanefte, J. de (1890) *Numismatique de la Principauté de Liège et ses dépendances (Bouillon, Looz) depuis leurs annexions* (Brussel), 246.
3. Blom, J.A. (1996) Het Muntwezen, in: *Verenigingsorgaan Historische Vereniging Leerdam* 15-2.
4. Veer, E.J.C. de (1992) Maximiliaan van Egmond (overleden 1548), in: *Verenigingsorgaan Historische Vereniging Leerdam* 11-1.

Naar Cornelis Antonisz, *Maximiliaan van Egmond in 1541*. In of voor 1543, handgekleurde houtsnede, 405 x 295 mm (collectie: Rijksmuseum Amsterdam, inv. RP-P-1932-169)

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

VENROOY
Goud- en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V.

De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | T +31 (0)73 - 6 31 28 31 | E info@venrooybv.nl | www.venrooybv.nl

De vervoerspenningen van de Nijmeegsche Tramweg Maatschappij

Over het onderwerp openbaar vervoer zijn vele boeken en artikelen verschenen. Deze studies van de geschiedenis van allerlei tram-, bus-, trein- en andere vervoersmiddelen gaan meestal over de loop van de lijnen en het gebruikte materieel. De gebruikte vervoersbewijzen komen meestal alleen zijdelings aan de orde. Nog minder aandacht is er voor de betaalpenningen voor vervoer, ofwel vervoerspenningen, die bij enkele openbaar vervoerbedrijven in Nederland in gebruik zijn geweest. Om dit hiaat op te vullen zullen in een aantal artikelen de in Nederland gebruikte vervoerspenningen besproken worden. In dit artikel als eerste de vervoerspenningen van de Nijmeegsche Tramweg Maatschappij.

Openbaar vervoer in Nijmegen

In verband met de hoge kosten door de benodigde bruggen over Nederrijn en Waal, is de spoorweg Amhem - Nijmegen van staatswege aangelegd. De spoorlijn werd ingewijd op 10 juni 1879 en op 15 juni 1879 geopend voor het vervoer van passagiers.¹ Het station Nijmegen Staats Spoor bevond zich zo'n 600 meter ten westen van de toenmalige binnenstad, iets ten noorden van het huidige station. De komst van het station gaf een impuls aan de ontwikkeling van het Nijmeegse openbaar vervoer.

Het vervoer van en naar het station werd in eerste instantie door de hoteliers geregeld, die omnibussen en diligences tussen het station en hun hotel lieten rijden.² Voor het aanleggen van tramlijnen werden weliswaar verschillende aanvragen voor concessies gedaan, maar het benodigde kapitaal kon steeds niet worden verkregen. Pas in 1887 werd door de heren W.E. Cramer te Rotterdam en A.J. Brouwer te Nijmegen, een plan ingediend voor een stoomtram tussen Nijmegen en Neerbosch, dat wel levensvatbaar bleek.³ Op 14 juli 1888 vond de openingsvergadering plaats met de inschrijvers van het kapitaal. In het najaar van 1888 werd de oprichtingsakte van de Nijmeegsche Tramweg-Maat-

Anoniem, *De paardentram Nijmegen - Sint Anna in de Sint Annastraat*. Circa 1910 (Foto: Regionaal Archief Nijmegen, documentnummer F56333)

schappij (NTM) opgesteld en rechtsgeldig verklaard.⁴ Op 30 juni 1889 vond de opening plaats van de tramlijnen Neerbosch - Nijmegen Station - Beek.⁵ Een derde lijn vanuit Nijmegen naar Berg en Dal werd op 10 mei 1891 geopend.⁶ Deze trajecten werden bereden met stoomtrams.

Op 11 november 1896 verkreeg de NTM een concessie voor aanleg en exploitatie van een paardentramlijn van Nijmegen (Molenstraat) naar Sint Anna (Kastanjelaan). Sint Anna was destijds een gehucht bij Nijmegen, gelegen op de plek waar zich nu het Sint Radboud ziekenhuis bevindt. De lijn naar Sint Anna werd op woensdag 2 juni 1897 geopend.⁷ Het tarief bedroeg 10 cent, of

1 betaalpenning per rit. Deze betaalpenningen waren, tegen een prijs van 50 cent voor 7 stuks, verkrijgbaar in de rijtuigen of op het kantoor van de NTM.⁸

In de raadsvergadering van 26 augustus 1899 nam de gemeente het besluit dat de exploitatie van de tramlijnen door de gemeente overgenomen zou worden en dat deze voorzien zouden worden van elektrische tractie. Er volgden echter nog jarenlange discussies voor dit besluit tot uitvoer werd gebracht.⁹ Op 9 mei 1910 werd tijdens een buitengewone aandeelhoudersvergadering van de NTM besloten afstand te doen van de tramlijnen ten gunste van de gemeente. Hiervoor werd het volgende tijdschema opgesteld: 1 mei 1911 Nijmegen-Sint Anna, 1 januari 1912 Nijmegen-Beek, 1 januari 1913 Nijmegen-Berg en Dal. De exploitatie van de lijn naar Neerbosch, die niet door de binnenstad liep, ging per 1 januari 1913 over aan de Stoomtram Maas en Waal.¹⁰ Al op 9 juni 1911 werd de eerste elektrische tram tussen Nijmegen en Sint Anna in dienst genomen waarmee een einde kwam aan de paardentram.¹¹

De vervoerspenningen

Werden in de stoomtrams van de NTM kaartjes gebruikt, in de paardentram tussen Nijmegen en Sint Anna waren vervoerspenningen in gebruik. Over het gebruik van deze penningen worden we ingelicht door het volgende krantenbericht: 'Ofschoon het voorneemen schijnt te bestaan de lijn te exploiteren zonder conducteur, zoo geschiedt dit thans nog niet en is een als conducteur fungerend persoon aanwezig ten einde de reizigers omtrent de wijze van betaling te kunnen inlichten. Voor die betaling is in de kopwanden van de rijtuigen aan de binnenzijde een van voren beglaasd kastje aangebracht waarop een bus is geplaatst. De verschuldigde vracht, een dubbeltje of een betaalpenning (waarvan 7 stuks ad 50 cent) moet door de reiziger in de genoemde bus worden geworpen en valt op een plaatje. De koetsier zou zo door middel van een terzijde van het kastje aangebracht spiegelkje op dit plaatje kunnen zien en controleren of alle passagiers aan hunne verplichting tot betaling hebben voldaan'.¹² De penningen waren dus bedoeld om regelmatige reizigers een korting te geven op het gebruik van de paardentram. De vervoerspenningen zijn al bij de indienststelling van de paarden-

Muntteken van de Firma Beyenbach - Wiesbaden: B met Mercuriusstaf. Detail van een vervoerspenning van de Dessauer Strassenbahn Gesellschaft.¹³

tram in 1897 in gebruik genomen en waarschijnlijk tot aan het einde, in 1911, in gebruik gebleven.

De vervoerspenningen zijn in Duitsland vervaardigd door de firma Beyenbach uit Wiesbaden, zoals blijkt uit het op de penningen aanwezige muntteken B met een mercuriusstaf. Deze firma, die actief was in de jaren 1888 tot 1908, heeft naast vele penningen ook verschillende betaalpenningen vervaardigd, onder andere vervoerspenningen voor de Dessauer Strassenbahn Gesellschaft.¹⁴ In het archief van de NTM zijn voor de jaren 1895-1902 alleen samengevoegde gegevens voor verschillende soorten exploitatiekosten vermeld. De gegevens over de jaren daarna zijn meer gedetailleerd, er zijn bijvoorbeeld ook bedragen vermeld voor de aanschaf van kaartjes. Posten voor de aanschaf van betaalpenningen zijn echter niet vermeld.¹⁵ Uit de financiële overzichten blijkt verder dat de lijn Nijmegen - Sint Anna steeds apart is geadmistreerd. Blijkbaar waren de kaartjes, zoals gebruikt voor de andere lijnen van de NTM, op deze lijn niet geldig. Archivalia betreffende door de Firma Beyenbach afgeleverde penningen zijn niet bewaard gebleven.¹⁶

Routes van de NTM naar Berg en Dal, Sint Anna en Beek (uit: Karl Baedeker (1910) *Belgium and Holland* (Leipzig) 450)

Overzicht van de NTM-vervoerspenningen

Bij het bestuderen van 17 beschikbare exemplaren, blijkt dat er twee varianten van de voorzijdestempel voorkomen en drie van de keerzijdestempel. De penningen zijn rond, hebben een diameter van 17,5 mm en zijn van messing.

Voorzijde: parelrand met daarbinnen 'NYMEGEN - ST. ANNA (muntteken)' om een parelrand met daarin: '1 / RIT'.

Keerzijde: parelrand met daarbinnen 'NTM' boven gevleugeld wiel, onderaan muntteken.

Opmerking: Het muntteken B met mercuriusstaf is van de firma Beyenbach, de Wiesbadener Metallwarenfabrik / Kunst- und Gravieranstalt.

Voorzijde: stempel A (links) en stempel B

Varianten voorzijde:

A: Het cijfer '1' is lang en breed (5,4 en 1,4 mm).

B: Het cijfer '1' is kort en smal (5,0 en 1,1 mm).

Keerzijde: stempel I (links), II (rechts) en III (onder)

Varianten keerzijde:

I: Het wiel is klein en asymmetrisch tussen beide vleugels geplaatst (5,0 mm).

II: Het wiel is groot en asymmetrisch tussen beide vleugels geplaatst (5,7 mm).

III: Het wiel is groot en symmetrisch tussen beide vleugels geplaatst (5,7 mm). De velg is smaller dan bij de varianten I en II.

keerzijde	I	II	III
voorzijde			
A	41	12	18
B	29	-	-

Percentages van de gevonden combinaties van voor- en keerzijdestempel (aantal exemplaren = 17). Literatuur: AI: Kooij VV003.1a, AII en AIII: Kooij VV003.1b, BI: Kooij –,¹⁷

Met dank aan John Kooij en Henk van den Hombergh voor het beschikbaar stellen van foto's van de betaalpenningen in hun collectie en aan Bernd Thier voor informatie over de firma Beyenbach.

Noten

1. *De Standaard*, 6 mei 1879.
2. Reeskamp, J.H.E. (1950) De ontwikkeling van het openbaar vervoer te Nijmegen en omstreken, deel I, in: *Spoor- en tramwegen. Tijdschrift voor het spoor- en tramwegwezen in Nederland en Indië 23-7* ('s-Gravenhage) 109-113.
3. Reeskamp, 1950: 111.
4. www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/info/NV_Nijmeegsche_Tramwegmaatschappij (raadpleging 5 januari 2021).
5. Reeskamp, 1950: 111.
6. Reeskamp, 1950: 112.
7. www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl.
8. *De Gelderlander*, 2 juni 1897.
9. www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl.
10. Ibidem.
11. *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant*, 9 juni 1911.
12. Straaten, G.C. van (red) (1992) *Mag ik uw kaartje even zien? Een boek over kaartjes van openbaar vervoer in Nederland en het verzamelen daarvan* (Privé uitgave, Amersfoort) 50. Knipsel, zonder brongegevens, in het archief van de Nederlandse Vereniging van Belangstellenden in het Spoor- en tramwegwezen.
13. Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG (14 maart 2019) *Auction 320*, kavel 5909.
14. Koch, Matthias C. (z.j.) *Beyenbach – die Wiesbadener Prägeanstalt. Mit Anhang: 'Der Medailleur Carl Vogel'* (eigen uitgave, z.p.).
15. Regionaal Archief Nijmegen, 230, NV Nijmeegsche Tramwegmaatschappij 1888-1927, deel 8: *Journaal, 1888-1927*.
16. Koch, z.j.
17. Kooij, A.J. (2008) *Catalogus van Nederlandse Betaal- en Reclamepenningen* (Vriezenveen).

Welke goudgulden is de oudste?

De guldens van Maria van Brabant

De productievolgorde van de goudgulden van Maria van Brabant was lang onzeker, maar kan op basis van nieuw gehalteonderzoek nu eindelijk worden vastgesteld.

Oijen

Maria van Brabant werd rond 1325 geboren als dochter van de Brabantse hertog Jan III (regerend 1312-1355) en Maria van Evreux. In 1347 huwde zij Reinoud III, die in de periode 1343-1361 en in 1371 hertog van Gelre was. Reinoud overleed in 1371, Maria in 1399.¹ Ze kocht in 1362 de heerlijkheid Oijen (tegenwoordig onderdeel van de gemeente Oss).² Maria heeft daar diverse typen munten laten slaan, waaronder gouden guldenen. Ook haar schoonmoeder – de Engelse prinses Eleonora – en haar schoonzus – Mechteld van Gelre – hebben laten munten.³

Oijen, Maria van Brabant, *gulden*. Goud, 23 mm
(Van der Chijs 6.1)

Oijen, Maria van Brabant, *gulden met dubbele - en enkele staart*. Goud, 23 mm (links: inv. TMNK 06103, rechts: inv. TMNK 06107)

Het meest voorkomende munttype van Maria van Brabant is de gulden. In 1787 wees Heylen op een 'ordinantie van Philips den Stouten, an. 1389 uytgegeeven'.⁴ Hierin is sprake van 'de florins de Maria fais a Hoye 27 groz' en tevens 'de florins de Maria fais a Hoye darrainement 23½ groz'. De betreffende ordinantie is inmiddels gepubliceerd door Martiny, die haar vanwege de gehanteerde Paasstijl terecht plaatst in januari 1390.⁵ De oudste guldens werden toen dus ongeveer 13 procent hoger gewaardeerd dan de laatste ('darrainement' betekent 'laatst'). Lang bleef onduidelijk aan de hand van welke kenmerken beide varianten zijn te onderscheiden. Roest wees er in 1891 op dat er twee varianten bestaan: met een Brabantse leeuw of met een Gelderse leeuw op het wapenschild op de voorzijde. De laatste heeft een zogenaamde dubbele staart, de Brabantse heeft een enkele staart.⁶ Het ligt voor de hand dat één van deze guldens op 27 groot werd gewaardeerd en de andere op 23½ groot. De vraag bleef echter welke van beide types bij welke emissie hoorde. Roest beargumenteerde dat het type met de Gelderse leeuw het oudste zou zijn. Hij was echter onzeker over de datering en stelde dat Maria mogelijk al had laten munten voordat zij in 1371 weduwe werd. Als dat echter niet het geval was en zij pas vanaf 1371 liet munten, zou de Gelderse leeuw volgens Roest haar aanspraken op Gelre kunnen symboliseren. De aanmunting zou in dat geval zijn gestopt in 1377, toen Willem van Gulik (junior) beleend werd met het hertogdom Gelre en het graafschap Zutphen. Dat zou ook betekenen dat

Josua de Grave, *kasteel Oijen* (detail). 1682, tekening in bruine inkt en waterverf (collectie: Rijksmuseum Amsterdam, inv. RP-T-1896-A-3146)

Willem (hertog 1377-1402) de guldens van Maria zou hebben nagevolgd.

Op Roests' redenering is wel wat af te dingen. Zo is niet bekend of Maria van Brabant aanspraak maakte op de Gelderse hertogstitel. Verder bleek uit de ordonnantie van januari 1390 dat Maria in de jaren 1380 guldens heeft laten munten, dus toen zij weduwe was. Als laatste ontbreken deze guldens opvallend genoeg in de schatvondst Arnhem 1957, die rond 1375 moet zijn verborgen. Deze omvangrijke vondst bevatte wel een plak, maar geen guldens van Maria van Brabant.⁷

Analyses

Aan de hand van de massa bleek de vraag naar de volgorde van beide typen niet te beantwoorden.⁸ Aan de hand van de resultaten van gehalteanalyses bleek het antwoord wél te bepalen. De goudgehalten van de zeven exemplaren in de collectie van Teylers Museum zijn weergegeven in de tabel (afgerond op één decimaal). De röntgen fluorescentie (XRF) metingen zijn uitgevoerd met dank

aan de expertise en apparatuur van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed te Amersfoort, in het kader van een lopend, groot internationaal project. In aansluiting daarop is in Teylers Museum tevens de dichtheid van de munten bepaald volgens het principe van Archimedes (een zogenoemde 'natte meting'). Zelfs als rekening wordt gehouden met een aantal bedenkingen (zie kader) dan is het resultaat eenduidig: de munten met de Brabantse leeuw hebben op basis van de dichtheid een iets hoger goudgehalte dan die met de Gelderse leeuw. Het verschil van bijna tien procentpunt in de XRF-metingen toont bij de Brabantse leeuwen een hoger gehalte. De gebruikelijke interpretatie van dit verschil is dat de guldens met een hoger gehalte (in casu die met de Brabantse leeuw) ouder zijn dan die met een lager gehalte (de Gelderse leeuw). Munten 'verzwakten' immers in de loop der tijd: ze bevatten steeds minder edelmetaal. Soms werd dit kenbaar gemaakt met kleine uiterlijke verschillen, zodat kenners wisten met welke emissie ze te maken hadden. In het geval van de goudguldens is daarvoor blijkbaar de staart van de leeuw gebruikt.

Het gemeten verschil in goudgehalte tussen de guldens met de Brabantse leeuw (zo'n 95 procent) en die met de Gelderse leeuw (circa 81 procent) bedraagt volgens de XRF-methode dus ongeveer 14 procentpunt. Dit komt goed overeen met het verschil van ongeveer 13 procent in waardering tussen de oudste en de laatste guldens uit de bovengenoemde valuatie van 1390. Dit laatste verschil is weliswaar iets geringer dan het verschil in de metingen, maar gezien de nauwkeurigheidsmarge van XRF-bepalingen (zie kader) is dat gemakkelijk te verklaren. De conclu-

leeuw	inv.	massa (m)	volume (V)	dichtheid		goudgehalte (%)	
		(gram)	(cm ³)	ρ	ρ	(XRF)	(nat)
Gelders	TMNK 06102	3,3501	0,2226	16,56	15,05	80,5	73,1
"	TMNK 06103	3,4732	0,2186	16,50	15,89	81,6	78,6
Brabants	TMNK 06104	3,3759	0,2133	17,89	15,83	91,1	80,6
"	TMNK 06105	3,3713	0,2107	19,02	16,33	97,4	81,9
"	TMNK 06106	3,4321	0,2031	18,75	16,60	95,3	85,9
"	TMNK 06107	3,4041	0,2145	18,78	16,00	96,0	81,1
"	TMNK 06108	3,4409	0,2027	18,81	16,79	96,1	86,7

Met XRF en via het principe van Archimedes bepaalde dichtheid en goudgehalten van guldens van Maria van Brabant

sie lijkt helder: de guldens met de Brabantse leeuw zijn ouder dan die met de Gelderse leeuw. Dit is in tegenspraak met de redenering van Roest.

De via de natte methode berekende gehalten tonen aan dat er inderdaad een verschil is tussen de gehalten van de Gelderse en Brabantse leeuwen, maar dat dit veel minder groot is dan bij de XRF-metingen. De goudgehalten via de XRF-metingen blijken in alle gevallen hoger uit te komen: tussen de 3 en 14 procentpunt. Dit is ongetwijfeld het gevolg van coloreren (zie kader), waardoor de oppervlaktes kunstmatig een hoger gehalte hebben gekregen dan de kern van de munten. Beide types werden gecoloreerd, maar de gulden met de Brabantse leeuw blijktbaar in sterkere mate dan die met de Gelderse leeuw.⁹ Verder is het opmerkelijk dat juist de XRF-metingen goed overeenkomen met de verschillen in de valuatie. Dat impliceert dat de guldens destijds aan de oppervlakte – bijvoorbeeld met een toetssteen – werden gecontroleerd en niet met de cupellatie-methode.

Andere metalen en stempelvergelijking

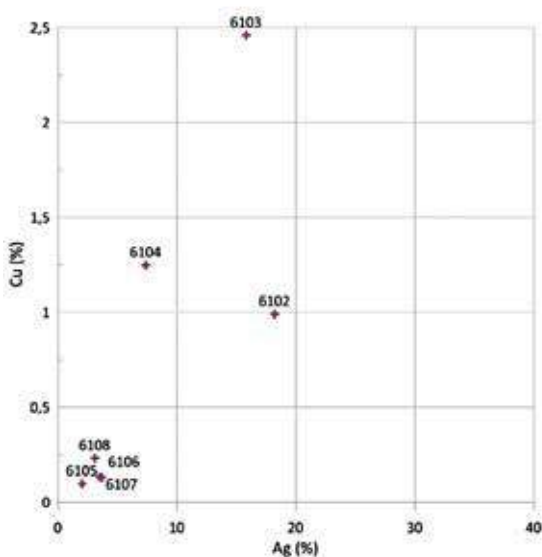
Het bepalen van de oorsprong van het goud uit deze (kleine) groep munten is een schier onmogelijke opgave, mede omdat goud eindeloos werd gerecycled. Toch valt er wel iets over de metaalsamenstelling te zeggen. Als bij de onderzochte munten het koper namelijk tegen het zilver wordt afgezet valt direct op dat vier van de vijf exemplaren van Maria van Brabant met Brabantse leeuw een opvallend gelijkmatig laag koper- en zilvergehalte hebben (TMNK 06105-06108).

Dat kan een indicatie zijn dat ze in dezelfde periode zijn vervaardigd. Dat was een reden om nog eens goed naar de onderlinge afwijkingen van de stempels te kijken, al wordt dit bemoeilijkt door de slijtage van de munten. Het blijkt dat er meerdere stempels zijn gemaakt voor deze emissies. Hieruit volgt dat de productie omvangrijk geweest kan zijn. Enige kenmerkende verschillen: Bij de keerzijde van TMNK 06108 eindigt het woord NOMINE niet met een samengevoegde NE. Bij TMNK 06105 staat de stip midden onder de

De XRF (Röntgen fluorescentie) metingen zijn gedaan met een Niton XL3t GOLDD+, met een marge van 0,05%. Omdat de metingen non-destructief zijn, wordt alleen gemeten aan de oppervlakte en niet doorgedrongen tot de kern van de munt.

Van bijna 10.000 voorwerpen uit de collectie van Teylers Museum is het gehalte bepaald. De eerste resultaten zijn veelbelovend. De tot nu toe verzamelde analysegegevens worden nog verder uitgewerkt. Een van de belangrijke stappen is het corrigeren en aanvullen van datering en toeschrijvingen, om de data beter te kunnen interpreteren. In de marge zijn er factoren die de metingen beïnvloeden. In de eerste plaats omdat de metaallegering van de voorwerpen niet geheel homogeen is doordat er in het verleden vaak slecht werd gemengd. Daar staat tegenover dat het gemeten oppervlak met een diameter van ongeveer 1 cm (dus ongeveer 0,79 cm²) vrij groot is. Verder werden laatmiddeleeuwse munten vaak bewerkt om onedele metalen aan de oppervlakte te onttrekken. Daardoor leken ze de eerste periode na uitgifte van beter edelmetaalgehalten te zijn dan ze daadwerkelijk waren. De eerste resultaten geven de indicatie dat dit coloreren (bij gouden munten) of blancheren (bij zilveren exemplaren) slechts voor een deel van invloed is op de gehanteerde meetmethode; de metingen gaan onmiskenbaar dieper dan enkel de buitenlaag. Desalniettemin zou de beste gehaltemeting er een zijn waarbij de hele munt 'geofferd' wordt zodat alle metalen gesplitst kunnen worden; niet de meest voor de hand liggende optie voor numismatische verzamelingen.

Om te kijken in hoeverre er sprake is van coloreren is bij de zeven munten tevens de dichtheid bepaald volgens het principe van Archimedes, de 'natte meting'.¹⁰ Deze getallen zijn niet gecorrigeerd naar de dichtheid van water bij 25°C, 1 atm (0,997) vanwege de relatief kleine verschillen die dit veroorzaakt. De dichtheid (ρ , het soortelijk gewicht) is berekend door de massa door het volume te delen. Ook is de dichtheid berekend aan de hand van de samenstelling gemeten via XRF (ρ_{xrf}) volgens de formule door Kraut en Stern.¹¹ De ρ_{xrf} is in alle gevallen hoger dan de uitkomst volgens Archimedes (ρ_{nat}). Dit duidt erop dat de zeven munten zijn gecoloreerd.

Koper/zilver-verhouding van de in dit artikel onderzochte munten van Maria van Brabant (de inventarisnummers zijn verkort tot vier cijfers)

inv.	goud	zilver	koper	overig
TMNK 06102	80,5	18,2	1,0	0,3
TMNK 06103	81,6	15,8	2,5	0,1
TMNK 06104	91,1	7,4	1,2	0,3
TMNK 06105	97,4	2,0	0,1	0,5
TMNK 06106	95,3	3,7	0,1	0,9
TMNK 06107	96,0	3,5	0,1	0,4
TMNK 06108	96,1	3,1	0,2	0,6

Met XRF bepaalde metaallegeringen

twee wapenschilden centraal, terwijl die bij TMNK 06106 en TMNK 06107 lager staat. De verschillen tussen TMNK 06106 en TMNK 06107 zijn miniem, bij de eerste munt is BENEDICT een fractie breder uitgeschreven, waardoor onder andere de V van VENIT iets verder naar links staat. Ook bij de voorzijdes zijn verschillen aangetroffen. TMNK 06108 heeft geen apostrof achter GELREN, bij TMNK 06107 valt de apostrof buiten het muntveld, maar is er in vergelijking tot TMNK 06108 een grotere lege ruimte tussen DVC en het wapenschild, bij TMNK 06106 staat DVC vrijwel tegen het wapenschild aan. Het blijkt evenwel dat de voorzijdes van TMNK 06105 en TMNK 06107 stempel gelijk zijn. Dit roept de vraag op hoeveel stempels er tegelijkertijd in gebruik waren. Het beantwoor-

den daarvan vereist uiteraard veel meer munten dan bestudeerd konden worden.

Ook de andere drie exemplaren zijn in de vergelijking meegenomen. Op de hierboven beschreven koppeling na blijkt er geen sprake te zijn van meer stempelgelijke exemplaren of stempelkoppelingen. Bij TMNK 06104 vult op de voorzijde het rechter huisje het muntvlak aan de onderzijde verder dan bij alle andere munten. Verder is op de keerzijde de dubbele punt achter QVI verschoven ten opzichte van TMNK 06102, TMNK 06103 en TMNK 06108, staat de stip tussen de wapenschilden lager dan bij TMNK 06105 en hoger dan bij TMNK 06106, staat de dubbele punt achter In hoger dan bij TMNK 06107 en staat QVI verder uiteen dan bij TMNK 06108. Bij TMNK 06103 staat de C van DVCIS lager dan bij TMNK 06102 en op de keerzijde staat de dubbelkoppige adelaar in het wapenschild verder van de bovenzijde van het schild dan bij TMNK 06102 en TMNK 06105 tot en met TMNK 06108. Bij TMNK 06102 tenslotte, komt op de voorzijde de driedubbele punt achter DVCIS verder alleen voor bij TMNK 06103. Op de keerzijde staat er een apostrof achter BENEDICT, die ontbreekt bij de andere munten.

TMNK 06102

TMNK 06103

TMNK 06104

TMNK 06105

TMNK 06106

TMNK 06107

TMNK 06108

Tot slot

Dankzij metaalanalyses kon de productievolg-orde van de goudgulden van Maria van Brabant worden vastgesteld. De gehalten van de munten zijn zowel bepaald via natte metingen als met XRF. De resultaten van beide methodes wijken licht van elkaar af en alle munten tonen via de XRF-meting een hoger goudgehalte. Dit is vooral te wijten aan colorisering van de munten, waarbij het muntoppervlak tijdens de productie verrijkt is om ze een schijnbaar hoger goudgehalte te geven. De variant met de Brabantse leeuw heeft een hoger goudgehalte dan die met de Gelderse leeuw. Ondanks dat slechts twee gulden met de Gelderse leeuw getoetst konden worden is het opvallend dat het hoogst gemeten gehalte daarvan, nog lager is dan het laagst gemeten gehalte van een gulden met de Brabantse leeuw. Het via XRF gemeten verschil komt tamelijk nauwkeurig

overeen met het verschil in waardering zoals vermeld in de Bourgondische valuatie. De natte metingen tonen eveneens een verschil, al is dat veel kleiner. Uit de combinatie van deze gegevens concluderen we dat de gulden met Brabantse leeuw de oudste zijn. De analyse van de verschillen tussen beide methodes levert nog iets extra's op: bij de Gelderse gulden is het gemiddelde verschil zo'n zes procent, bij de Brabantse het dubbele. Het aantal onderzochte munten is klein, maar het lijkt er dus op dat de munten met het hoogste gehalte het sterkst zijn gecoloreerd.

Een stempelvergelijking toont aan dat er een omvangrijke productie geweest kan zijn, waarbij de metaalsamenstelling erop lijkt te wijzen dat de productie van in ieder geval het type met de Brabantse leeuw in een korte tijdspanne heeft plaatsgevonden. De muntslag én de overgang naar het tweede type vonden waarschijnlijk plaats in de jaren 1380; het precieze moment blijft vooralsnog in nevelen gehuld.

Met dank aan Toon Opdam voor zijn kritische commentaren op eerdere versies van dit artikel.

Noten

1. Jahn, Ralf G. & Johanna Maria van Winter (2003) De genealogie van de graven en hertogen van Gelre, in: M. Evers et al. (red.), *Het hertogdom Gelre* (Utrecht) 33-47, specifiek 39.
2. Ree-Scholten, G.F. van der (1993) *De grensgebieden in het noordoosten van Brabant ca. 1200-1795; Institutionele en juridische aspecten* (Assen/Maastricht), specifiek 42 noot 101.
3. Pelsdonk, Jan (2016) Engelse leeuwen in Gelre, in: *De Beeldenaar* 40-5, 228-236; Benders, Jos (2019) De muntslag van Mechteld van Gelre (1371-1384), in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 106, 55-77; Chijs, P.O. van der (1852) *De munten der voormalige graven en hertogen van Gelderland, van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem) 49 plaat 6.1; Benders, Jos (2001) De muntslag van Maria van Brabant, in: *De Beeldenaar* 25-3, 99-105
4. Heylen, A. (1787) *Antwoord van de eerw. Heer A. Heylen, canonik ende archivist der abdye Tongerlo, ...* (Brussel), specifiek 8-9 & 108.
5. Martiny, Jean-Claude (2014) *Het Munthuis in Gent; Deel II: Filips de Stoute - Filips de Goede (1384-1433)* (s.l. [Gent]), specifiek 203-204, document 235.
6. Roest, Th.M. (1891) *Essai de classification des monnaies du comté, puis duché de Gueldre 2*, in: *Revue belge de Numismatique*, 516-562, specifiek pp 525-529, nummers 126-131.
7. Meer, G. van der (1959), *De vondst Arnhem 1957*, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 46, 1-36, specifiek 30 nr 126.
8. Benders, 2001: specifiek 102-103.
9. Rapson, William S. (1990) The Metallurgy of the Coloured Carat Gold Alloys, in: *Gold Bulletin* 23-4, 125-133.
10. Nissen, Theo, Lei Lennaerts & Geert van der Hofstad (2017) Metallurgisch onderzoek; Een praktijkgeval, in: *De Beeldenaar* 41-4, 189-194.
11. Kraut, J. C. en W. B. Stern (2000) The density of gold-silver-copper alloys and its calculation from the chemical composition, in: *Gold Bulletin* 33-2, 52-55.

De wethouderspenning door Reinier van den Berg

Ter gelegenheid van het vijftienjarig bestaan van de Wethoudersvereniging is een penning geslagen, die is ontworpen door de kunstenaar en grafisch vormgever Reinier van den Berg.¹ Van den Berg had ingeschreven op de oproep om tot een ontwerp te komen en is uit tal van gegadigden gekozen.

Ambtsteken

De Wethoudersvereniging heeft deze penning laten maken, omdat wethouders niet als zodanig herkenbaar zijn. De vereniging zelf zegt erover: 'Burgemeesters zijn alom te herkennen aan hun ambtsketen, predikanten en rechters aan hun toga, voorzitters aan hun hamer. Om de herkenbaarheid van wethouders als politieke ambtsdrager te vergroten is een herkenningsteken ontwikkeld. Geen ambtsketen, maar een ambtsteken.'

De kunstenaar zegt zelf over zijn ontwerp: 'Om de opdracht tot het maken van een beeldmerk voor de wethoudersvereniging goed uit te werken heb ik eerst onderzocht wat de taken van een wethouder zijn en in vroeger jaren (schepenen) waren. Ook heb ik geïnventariseerd welke eigen-

schappen een wethouder moet hebben. Bronnen voor dit onderzoek waren de wethoudersvereniging, een oud raadslid van de gemeente Groningen en het internet. Bij dit alles zocht ik naar steekwoorden/kernwoorden. Bij alle steekwoorden die ik zo had verzameld noteerde ik beelden die als eerste bij me op kwamen. Daarna keek ik of de beelden die ik genoteerd had ook konden gelden voor andere eigenschappen of taken van een wethouder. Uiteindelijk kwam er een zevental pictogrammen uit die tot een beeldmerk zijn verwerkt, maar ze kunnen ook onafhankelijk van elkaar gebruikt worden. De pictogrammen zijn een boom, een hand, een wetboek, een voorzittershamer, een hart, een pen en een lakzegel.

- De boom staat voor standvastig, geworteld, wijsheid
- De hand draagt, wil aanpakken en reikt naar. Wil samenwerken en uitdelen
- Het wetboek verwijst naar de handhavende en uitvoerende taken van de wethouder
- De voorzittershamer geeft aan dat een wethouder een leider is en besluiten neemt
- Het hart zit op de goede plaats, is eerlijk, betrokken en oprecht
- De pen legt vast en bekrachtigt, de wethouder staat er voor
- De lakzegel verwijst naar vroeger, het keurrecht dat bij de schepenen lag. Maar ook naar betrouwbaarheid en het beleid dat is bezegeld. Deze penning zal als uitgangspunt dienen om een insigne te ontwikkelen dat de wethouders ook daadwerkelijk kunnen dragen.'

De voorzijde is hierboven al beschreven; de keerzijde is blanco. De penning is geslagen bij Custom Company in een oplage van 1000 stuks en heeft een diameter van 50 mm en is 30 mm dik. Reinier van den Berg (1959) woont en werkt in Aduard (Groningen). Hij heeft zijn opleiding genoten aan de ABK Minerva te Groningen. Hij is lid van de Groninger Kunstkring De Ploeg en van Noordgangers. Over zijn werk zegt hij op zijn site dat hij 'series [maakt, JMM] gekoppeld aan een thema. In elke serie zoekt hij naar het spanningsveld tussen traditie en vernieuwing en tussen het luchtige en het becommentariërende. Het heeft een verhaal te vertellen, maar geeft dat niet meteen prijs'.

Met dank aan mevrouw Vandana Jankipersading, bureaumedewerker Wethoudersvereniging, voor het verschaffen van informatie, de technische informatie en de foto's. Zie voor meer informatie over de kunstenaar: www.reiniervandenberg.nl.

Noten

1. *De Volkskrant* (27 november 2019)

Rietdijk
A°1919

Halfjaarlijkse munt- en penning- & papiergegeldveilingen in juni en december.

+31(0)70-3647831
 info@rietdijkveilingen.nl
 Noordeinde 41
 2514 GC 's-Gravenhage
 www.rietdijkveilingen.nl

Rietdijk live

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNTCLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikelen
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt € 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be

www.egmp-vzw.be

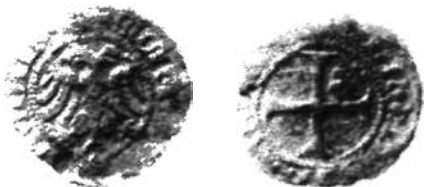
Weer eentje...

Gronings kleingeld in de tweede helft vijftiende eeuw

Geregeld komen via e-mail verzoeken bij mij binnen om munten te determineren, meestal van personen die zich al vaker met een determinatieverzoek tot mij hebben gericht. In augustus 2020 kreeg ik van een goede bekende zo'n verzoek met als aankondiging 'Weer eentje...'. Deze keer was het er eentje die de moeite van het publiceren waard bleek te zijn. Deze munt maakte het namelijk mogelijk om eindelijk een goed inzicht te krijgen in de lagere denominaties in de circulatiereeks van de stad Groningen in de tweede helft van de vijftiende eeuw, wat Wichers, Van der Chijs en Puister niet hadden.

Een grootken met veel vragen

Gedurende de vijftiende eeuw zijn in de stad Groningen veel zilveren grootkens geslagen, sommige ongedateerd, andere gedateerd. Anton Puister heeft de exemplaren die hij tegenkwam in zijn catalogus opgenomen, zelfs als de conservatie van de munten veel te wensen overliet.¹ Zo ook een grootken dat hij in een particuliere collectie had aangetroffen en als volgt beschreef:

1.230 Grootken

Vz. dubbele adelaar met dwarsbalkschild schuin naar rechts

MONE.... - GRON....

Kz. kort glad kruis met in eerste kwadrant een klaverblad (of drie bolletjes?)

.... NO D....

Bekend: z.j. (PV 1) vdCh. ontbreekt

Het is niet uitgesloten dat dit vdCh. XIX, 19 is, dat als zodanig niet is teruggevonden.²

Gezien de matige conservatie was er voor Puister met het blote oog weinig meer van te maken. Het is al heel mooi dat hij het nog beschreef. Met de

moderne technieken blijkt er iets meer uit te halen. Puisters beschrijving roept veel vragen op. Hoe luidt het voorzijdeomschrift in zijn volledigheid? Staat het dwarsbalkschild wel schuin en niet recht? Wijzen de letters NO D op de keerzijde op de (afgekorte) spreuk 'sit NOmen Domini benedictvm' of op 'anNO Domini' en als dat laatste het geval is, wat is dan het jaartal dat er logischerwijze op moet volgen? Bestaat de figuur in het eerste kwadrant op de keerzijde inderdaad uit een klaverblad of uit drie bolletjes? Klopt de verwijzing naar Van der Chijs? Om al deze vragen te kunnen beantwoorden, was het wachten op het ogenblik dat er een tweede exemplaar zou opduiken. En dat is gebeurd. Gelukkig zijn munten massaproducten.

De oplossing?

Het vondstmuntje dat ik ter determinatie kreeg aangeboden, was in het wierdedorp Rottum in de Groningse gemeente Het Hogeland met een detector opgespoord. Het is redelijk goed geconserveerd gebleven en kan als volgt worden beschreven:

Groningen, grootken 1491, zilver, 16-17 mm, 0,51 gram (vondst Rottum 2020, NUMISnummer 1147474, PAN-00056289)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met een rechtstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MONETA : N - O : GRONIG

Keerzijde: kort breedarmig kruis, in het eerste kwadrant een steeltje met een drietallig blad.

✠ ANNO : DNI : MCCCC : XCI

Interpunctie: kruisjes.

Dit grootken lijkt ontzettend veel op het door Puister beschreven exemplaar. De door Puister beschreven omschriftfragmenten passen naadloos in de omschriften van de vondstmunt. Het steeltje met drietallig blad op de keerzijde is kenmerkend voor dit munttype. Het is een mees-terteken, waarmee de muntmeester de emissie heeft gemerkt en zijn visitekaartje heeft afgegeven. De meningen kunnen verschillen of het drietallig blad wel als een klaverblad mag worden geïnterpreteerd. Er bestaan nog andere plantensoorten met drietallige bladeren. Tekens op grootkens komen overigens vaker voor, zoals uit bijgaande twee voorbeelden blijkt.

Groningen, grootken z.j. (1454-1490), zilver, 16,4 mm, 0,439 gram (collectie Groninger Museum (GM), inv. GM 1995.0002)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met een rechtstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MONETA : GR - ONIGENSIS

Keerzijde: kort breedarmig kruis, in het tweede kwadrant een steeltje met drietallig blad.

✠ SIT : NOMEN : DNI : BENEDICT

Groningen, grootken z.j. (1454-1490), zilver, 16,56 mm, 0,58 gram (collectie NNC, inv. 1981-0704)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met een rechtstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MONETA : GR - ONIGENZII

Keerzijde: kort breedarmig kruis, in het eerste kwadrant drie bollen, geplaatst 2,1.

✠ SIT : NOM : DNI : BENEDIC :

Als het grootken 1491 inderdaad hetzelfde munttype betreft als het grootken dat Puister beschrijft, dan snijdt diens opmerking dat het niet is uitgesloten dat dit Van der Chijs 19.19 is, geen hout.³ De opmerking is waarschijnlijk gebaseerd op de twee op de tekening in Van der Chijs duidelijk zichtbare bollen in het eerste kwadrant. Een bol en een steeltje erbij gedacht en er is een 'klaverblad'. Op de originele tekening van Van der Chijs lijkt het er echter op alsof in alle kwadranten drie bollen staan. Van der Chijs spreekt echter van een kruis met 'een tweetal bolletjes tusschen deszelfs beenen'. Op dit grootken staan bovendien omschriften met gespiegelde letters S die noch op Puisters, noch op ons grootken uit Rottum voorkomen. Van der Chijs meent abusievelijk dat het een plak is (zie verder in dit artikel).⁴

Groningen, grootken z.j. (1454-1490), zilver, 16 mm, 0,6 gram (afbeelding Van der Chijs 1855, plaat 19.19)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met een rechtstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MONETA : GR - ONIGENZII

Keerzijde: kort breedarmig kruis, in het eerste kwadrant drie bollen, geplaatst 2,1.

✠ ZIT : NOM : DNI : BENE

Eenzelfde exemplaar, zoals Van der Chijs uit de collectie F. de Witt te Groningen beschreef en waarvan de verblijfplaats thans onbekend is, werd in 2000 bij opgravingen in de Jodenkamp in Groningen gevonden en in *De Beeldenaar* beschreven.⁵ Inmiddels is in 2020 nog een exemplaar gevonden, in Easterbierrum (Oosterbierum, gemeente Waadhoeke) van zilver, 15 mm en 0,64 gram.⁶ In de Nationale Numismatische

Collectie (NNC) bevindt zich een exemplaar waarop in het vierde kwadrant drie bollen duidelijk zichtbaar zijn. Bovendien eindigt het omschrift in BENED in plaats van in BENE zoals op de stukken uit Van der Chijs en de Jodenkamp. Ongetwijfeld zullen de stempels van alle drie de stukken door een en dezelfde stempelsnijder zijn gesneden. Dat geldt waarschijnlijk ook voor het eerder afgebeelde grootken uit de NNC (inv. 1981-0704).

Groningen, grootken z.j. (1454-1490), zilver, 16,7 mm, 0,55 gram (collectie NNC, inv. 1991-0555)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met een rechtstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MONETA : GR - ONIGENZIZ

Keerzijde: kort breedarmig kruis, in het vierde kwadrant drie bollen, geplaatst 2, 1

✠ ZIT : NOM : DNI : BENED :

Wat nog problemen oplevert, is Puisters waarneming van een schuinstaand dwarsbalkschild op de voorzijde. Maar dat is op Puisters grootken niet meer waar te nemen. Wel het horizontale en vervolgens omlaaghangende deel van een staartveer, zoals ook op ons grootken uit Rottum boven het wapen staat. Vermoedelijk is dat destijds geïnterpreteerd als een restant van een schuinstaand wapen. Op alle andere ongedateerde grootkens van het type met het ongedekte korte kruis op de keerzijde, de Puister-nummers 1.225-1.229, staat het schild rechtop, evenals overigens op de grootkens in Van der Chijs 19.19 en uit de Jodenkamp. Dat zal op Puisters grootken naar alle waarschijnlijkheid eveneens het geval zijn.

Onzekerheid omtrent denominaties

Er is echter nog iets dat problemen oplevert. Op een ander zilverstukje uit 1491, door Puister ook grootken genoemd (P 1.232), blijken beide beeldenaars anders te zijn dan op ons grootken uit Rottum. Op de voorzijde daarvan staat het schild schuin en op de keerzijde is het kruis gedekt door het dwarsbalkschild. Dat type werd ook al in 1488

geslagen en door Van der Chijs 'oordje(?)' genoemd.⁷ Bij eenzelfde type munt uit 1498 spreekt Van der Chijs wederom van oordje.⁸ De vraag komt op waarom men in een periode van gedateerde stukken uitgerekend in 1491 twee verschillende typen grootkens zou hebben uitgegeven. Dat zou ongetwijfeld tot verwarring onder het publiek hebben geleid. Twee dezelfde denominaties met op beide zijden van elkaar verschillende beeldenaars roept hier de vraag op of het wel allebei grootkens zijn. Hebben Van der Chijs en Puister onvoldoende vat gehad op de denominaties lager dan een halve stuiver en een kromstaart die in Groningen in de tweede helft van de vijftiende eeuw circuleerden? Van der Chijs liet dat met het vraagteken eigenlijk al blijken. Omdat beider visies nogal wat van elkaar verschillen, heeft het er alle schijn van. Toch zat Van der Chijs met *oordje* dichter bij de waarheid dan Puister. Alleen maakte hij niet duidelijk om welk oord of kwart het ging, een kwart stadvlieger (kwart stuiver) of een kwart kromstaart. Wichers, die vaak door Van der Chijs wordt aangehaald, spreekt zelfs van *butje* (= halve stuiver), maar Wichers heeft het niet altijd bij het rechte eind.⁹ Van der Chijs zet daarbij dan ook terecht een vraagteken.¹⁰ Van elkaar afwijkende visies en onzekerheid bij drie auteurs en daarmee bij al hun volgers, ook al zullen die daar doorgaans niet zo bij stil staan. Door de vondst van het grootken 1491 kan die onzekerheid eindelijk worden weggenomen.

Naar een nieuwe circulatiereeks

In 1454 wordt door het Groningse stadsbestuur wederom een munthervorming doorgevoerd, waarbij de stadvlieger (stuiver) wordt geïntroduceerd.¹¹ Er wordt een nieuwe circulatiereeks uitgegeven die gebaseerd is op twee pijlers, de stadvlieger en de kromstaart. De reeks is volgens het 1-, 2-, 3-systeem opgebouwd door deling door twee of drie van die beide hoofdmunten. Van Gelder was in de instructie van Sint-Bartholomeusavond (23 augustus) 1498 de merkwaardige combinatie van de drie- en viertallige indeling van twee oorspronkelijk niet bij elkaar horende elementen, stuiver en kromstaart, in de ogenschijnlijk hecht samenhangende Groningse reeks opgevalen.¹² Hij verklaarde de oorsprong van een aantal onderdelen in die reeks. De combinatie stuiver-kromstaart blijkt ook al in de reeks van 1454 voor te

stadvlieger (stuiver)	=	6 plak	=	12 grootken	=	48 penning
$\frac{2}{3}$ stadvlieger	=	1 kromstaart	=	4 plak	=	8 grootken
$\frac{1}{2}$ stadvlieger of butken	=	3 plak	=	6 grootken	=	24 penning
$\frac{1}{3}$ stadvlieger	=	$\frac{1}{2}$ kromstaart	=	2 plak	=	4 grootken
$\frac{1}{4}$ stadvlieger of magerman	=	$\frac{1}{2}$ plak	=	3 grootken	=	12 penning
$\frac{1}{6}$ stadvlieger	=	$\frac{1}{4}$ kromstaart	=	1 plak	=	2 grootken
$\frac{1}{12}$ stadvlieger	=	$\frac{1}{8}$ kromstaart	=	$\frac{1}{2}$ plak	=	1 grootken
$\frac{1}{24}$ stadvlieger	=	$\frac{1}{16}$ kromstaart	=	$\frac{1}{4}$ plak	=	$\frac{1}{2}$ grootken
$\frac{1}{48}$ stadvlieger	=	$\frac{1}{32}$ kromstaart	=	$\frac{1}{8}$ plak	=	$\frac{1}{4}$ grootken

Circulatiereeks met benamingen

komen. In die reeks is butken de benaming voor een halve, magerman voor een kwart en plak voor het zesde deel van de stadvlieger. Grootken is de benaming voor een halve plak van vier penning. De tabel toont een overzicht van de nieuwe circulatiereeks. De volksbenaming magerman voor een munt van $\frac{1}{2}$ plak komt daarbij overigens al voor in de stadsrekening van 1535/36.¹³

Deze circulatiereeks, waaraan vanaf 1455 ook de dubbele stadvlieger of jager (= 3 kromstaart) is toegevoegd, zal met een geleidelijke afname aan zilverinhoud tot aan de grote munthervorming van 1506 onder de beschermheerschappij van graaf Edzard van Ostfriesland (1506-1514) gehandhaafd blijven. Vanaf circa 1464 zal de reeks ook met enkele, halve en kwart goudgulden worden verrijkt.¹⁴ De koperen penning verdwijnt in 1499 uit de reeks stedelijk geld door overdracht aan de Sint Maartenskerk, maar blijft in de praktijk wel als kerkelijke munt tussen het stedelijke geld circuleren.¹⁵

Tussen de beide pijlers in het nieuwe circulatiesysteem is de dubbele plak de meest praktische verbinding. Bij de aanwezigheid van voldoende dubbele plakken en grootkens zal de behoefte aan kwart stuivers (magermans) en kwart kromstaarten (plakken) niet groot zijn geweest. Zij komen dan ook veel minder frequent voor dan dubbele plakken en grootkens. De kwart kromstaarten zijn eerst vanaf 1488 bekend en hun invoering zou weleens het gevolg kunnen zijn van de felle inflatiegolf die in de tweede helft van de vijftiende eeuw door de Nederlanden trok.¹⁶ De geringe behoefte in het betalingsverkeer aan kwart stuivers en kwart kromstaarten is in zekere zin vergelijkbaar met de halve gulden die uit de circulatiereeks van koningin Juliana (1948-1980) werden weggelaten. Toen waren er voldoende stuivers, dubbeltjes en kwartjes waardoor er nauwelijks of geen behoefte aan halve gulden bestond.

Hoe te onderscheiden?

Dubbele plakken, magermans en halve kromstaarten ontlopen elkaar qua diameter maar weinig. Het verschil zit hem hoofdzakelijk in massa en zilvergehalte. Om ze van elkaar te kunnen onderscheiden zijn oplossingen bedacht die uit de 1491 gedateerde munten duidelijk naar voren komen. Door de vondst van ons grootken uit Rottum is het mogelijk geworden om dat onderscheid nu wel zichtbaar te maken, iets waar Wichers, Van der Chijs en Puister niet in slaagden:

- munten met een lang kruis op de keerzijde dat gedekt is door een wapen met een rijksadelaar, zijn een onderdeel van de stadvlieger.
- munten met een kort of lang kruis op de keerzijde dat gedekt is door een dwarsbalkschild, zijn onderdelen van de kromstaart die dat ook heeft.

Groningen, kromstaart z.j. (1454-1506), zilver, 27 mm, 2,55 gram (collectie GM, inv. GM 0000.3206)

Voorzijde: rijksadelaar met het dwarsbalkschild op de staart.

✠ SIT : NOME' - DNI' : BENE'

Keerzijde: kort breedarmig kruis, gedekt door het dwarsbalkschild.

✠ MONETA : NOVA : GRONINGE'

Inperpunctie: vijfbladige bloempjes.

Munten met een ongedekt kort kruis zijn altijd grootkens en hebben een directe relatie tot de beide hoofdmunten van het systeem: er gaan twaalf op een stadvlieger of acht op een krom-

staart. Een nadere aanduiding tot welke van de twee pijlers van het circulatiesysteem het grootken hoort, werd blijkbaar niet nodig geacht en is op de keper beschouwd ook niet vereist.

Dan rest nog de vraag hoe men kwart stuivers en kwart kromstaarten van de hogere denominaties kon onderscheiden. De oplossing die daarvoor werd gevonden, is de variatie in de stand van het dwarsbalkschild op de staart van de rijksadelaar op de voorzijde. Staat het dwarsbalkschild recht, dan is het een dubbele plak, in casu een derde stadsvlieger of een halve kromstaart. Staat het scheef, dan is er sprake van een kwart stuiver of een kwart kromstaart. Een en ander is samengevat in het denominatie- en determinatieschema. Door het geschetste systeem toe te passen kan nu al het kleingeld, lager in waarde dan een halve stuiver en een kromstaart, dat tussen de grote munthervormingen van 1454 en 1506 is geslagen, als volgt worden ingedeeld. Zowel van ongedateerde als van gedateerde stukken is, voorzover teruggevonden, een voorbeeld gegeven. Er zijn stempelvarianten.

Onderdelen stadsvlieger

Groningen, 1/3 stadsvlieger of dubbele plak z.j. (1454-1506), zilver, 20 mm, 0,75 gram (collectie GM, inv. GM 0000.3566)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met een rechtstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MONETA : GR - ONIGENSIS :

Keerzijde: lang breedarmig kruis, gedekt door een schild met de rijksadelaar.

: SIT. - NOME - N : DN - BENE

Interpunctie: cirkeltjes.

Groningen, kwart stadsvlieger of 1½ plak z.j., zilver, circa 18 mm, 0,823 gram (foto's: Puister, 1986: 20, nummer 1.221)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met het schuinstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MONETA : N - OVA : GRO

Keerzijde: lang breedarmig kruis, gedekt door een schild met de rijksadelaar.

✠ SIT : - NO : D - OMI : - BEN

Interpunctie: liggende kruisjes.

Groningen, kwart stadsvlieger of 1½ plak 1491, zilver, 18 mm, 0,8 gram (collectie GM, inv. GM 1995-0004)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met het schuinstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MON' * NOVA - GRONINGE'

Keerzijde: lang breedarmig kruis, gedekt door een schild met de rijksadelaar.

✠ AN' * D - NI' * M - CCCϥ - XCI *

voorzijde: rijksadelaar, dwarsbalkschild op de staart	keerzijde	denominatie	waarde
rechtstaand	lang kruis gedekt door schild met rijksadelaar	derde stadsvlieger	2 plak
schuinstaand	lang kruis gedekt door schild met rijksadelaar	kwart stadsvlieger	1½ plak
rechtstaand	kort kruis gedekt door dwarsbalkschild	halve kromstaart	2 plak
schuinstaand	kort kruis gedekt door dwarsbalkschild	kwart kromstaart	1 plak
rechtstaand	kort ongedekt kruis	grootken	½ plak

Denominatie- en determinatieschema

Onderdelen kromstaart

Groningen, halve kromstaart z.j. (1454-1503), zilver, 19,5 mm, 0,77 gram (collectie Ostfriesisches Landesmuseum, inv. MK-M 1384)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met rechtstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MONETA : GR - ONIENSIS

Keerzijde: lang breedarmig kruis, gedekt door het dwarsbalkschild.

✠ : SIT . - NOME - DNI - BENE

Groningen, halve kromstaart 1504, zilver, 21,3 mm, 0,94 gram (collectie GM, inv. GM 0000-3581)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met rechtstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MONETA . NO - VA . GRONING'

Keerzijde: kort breedarmig kruis, gedekt door het dwarsbalkschild.

✠ ANNO DOMINI . MCCCCIII

Interpunctie: liggende kruisjes

Groningen, kwart kromstaart of plak 1491, zilver, 17 mm, 0,46 gram (collectie GM, inv. GM 0000-3588)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met het schuinstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MON : NOVA - GRONINGE

Keerzijde: kort breedarmig kruis, gedekt door het dwarsbalkschild.

✠ ANNO . DOMI . M . CCCC . XCI

Interpunctie: liggende kruisjes.

Onderdelen stadvlieger en kromstaart

Groningen, halve plak of grootken z.j. (1454-1490), zilver, 16,69 mm, 0,55 gram (NNC, inv. NM-08208)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met een rechtstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MONETA . NOA' . - GRONIGENS

Keerzijde: kort breedarmig kruis.

✠ SIT . NOM' . DNI' . BENEDICTV'

Groningen, halve plak of grootken 1491, zilver, 16-17 mm, 0,51 gram (vondst Rottum 2020, NUMISnummer 1147474, PAN-00056289)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met een rechtstaand dwarsbalkschild op de staart.

✠ MONETA : N - O : GRONIG

Keerzijde: kort breedarmig kruis, in het eerste kwadrant een steeltje met een drieblad.

✠ ANNO : DNI : MCCCC : XCI

Interpunctie kruisjes.

Groningen, half grootken of dubbele penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 19 mm, 0,57 gram (foto Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000.0074)¹⁷

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met een schuinstaand dwarsbalkschild op de staart. Enkelzijdig.

Groningen, kwart grootken of penning z.j. (1476-1477), koper, 14 mm, 0,22 gram (foto Jaap Buist, collectie GM, inv. GM 2017.0093, vondst Roden 2017)

Voorzijde: breedarmig kruis met letters in de hoeken.

G - R - O - N

Enkelzijdig.

Groningen, kwart grootken of penning z.j. (1499?-na 1528), koper, 13 mm, 0,31 gram (foto Jaap Buist, collectie auteur)

Voorzijde: dubbelkoppige adelaar met een schuinstaand dwarsbalkschild op de staart. Enkelzijdig.

Van der Chijs veronder- stelde denominatie	jaartal	nummer	Puister veronder- stelde denominatie	jaartal	nr	Van der Wis feitelijke denominatie	werkelijke datering	massa in gram
-	-	-	halve kromstaart	-	1,212	halve kromstaart	z.j. (1454-1503)	-
halve kromstaart	1504	15,112	halve kromstaart	1504	1,216	halve kromstaart	1504	0,8
oord/butken	z.j.	9,39	plak	z.j. (ca.1430)	1,217	1/3 vlieger of dubbele plak	z.j. (1454-1506)	0,8
oord/butken	z.j.	19,18	plak	idem	1,217	dubbele plak	idem	
oord/butken	z.j.	9,36	plak	idem	1,218	dubbele plak	idem	0,9
oord/butken	z.j.	9,38	plak	idem	1,218	dubbele plak	idem	0,8
oord/butken	z.j.	9,4	plak	idem	1,218	dubbele plak	idem	0,85
oord/butken	z.j.	19,16	plak	idem	1,218	dubbele plak	idem	
oord/butken	z.j.	19,17	plak	idem	1,218	dubbele plak	idem	
oord/butken	z.j.	9,37	plak	idem	1,219	dubbele plak	idem	0,75
-	-	-	plak	idem	1,22	dubbele plak	idem	-
-	-	-	plak	idem	1,221	kwart vlieger of 1½ plak	z.j. (1454-1488)	-
oord/butken	z.j.	9,35	plak	idem	1,222	1/3 vlieger of dubbele plak	z.j. (1454-1506)	0,8
-	-	-	plak	1489	1,223a	kwart vlieger of 1½ plak	1489	-
oud butgen?	1491	13,83	plak	1491	1,223b	kwart vlieger	1491	1,05
oud butgen?	1491	20,27	plak	1491	1,223b	kwart vlieger	1491	
oordje (butje?)	1498	13,92	plak	1498	1,223c	kwart vlieger	1498	0,5
oordje (butje?)	1506	12,7	plak	1506	1,223d	kwart vlieger	1506	0,9
plak	z.j.	20,8	grootken	z.j. (ca.1430/40)	1,225	grootken	z.j. (1454-1490)	
plak	z.j.	9,42	grootken	idem	1,226	grootken	idem	0,6
plak	z.j.	9,43	grootken	idem	1,227	grootken	idem	0,6
-	-	-	grootken	idem	1,228	grootken	idem	-
plak	z.j.	9,41	grootken	idem	1,229	grootken	idem	0,5
plak	z.j.	19,19	grootken	idem	1,23	grootken	1491	0,6
oordje?	1488	13,79	grootken	1488	1,231	kwart kromstaart of plak	1488	0,6
plak	1491	13,84	grootken	1491	1,232	kwart kromstaart of plak	1491	0,45
plak	1498	13,93	grootken	1498	1,232	kwart kromstaart of plak	1498	0,4

Concordantie met Van der Chijs en Puister

Uit het overzicht blijkt, dat halve kromstaarten, kwart vliegers en grootkens zowel gedateerd als ongedateerd zijn teruggevonden. Op grootkens staan soms bijtekens in de kwadranten. Een overzicht van de door Van der Chijs en Puister veronderstelde denominaties en dateringen in hun relatie tot de met dit artikel bijgestelde denominaties en dateringen is in de concordantie weergegeven. In de volgorde is Puisters nummering aangehouden. Nummer 1.224 is in het overzicht niet meegenomen, omdat dat grootken geslagen is vóór de munthervorming van 1454. De dubbele en enkele penningen werden reeds in *De Beeldenaar* (2020) 44-4 beschreven.¹⁸

Welke muntmeester verantwoordelijk is geweest voor de productie van het grootken 1491 blijft voorslagnog een open vraag. Was het Mattheus, die uit 1474 bekend is toen hij vliegers sloeg, waarvan er zestien dubbele en tweedertig enkele op een gouden gulden gingen?¹⁹ Was hij in 1491 nog in dienst of was hij inmiddels vervangen en door wie? Hoe het ook zij, op Sint Georgius (23 april) 1492 werd het muntatelier van Geert Hessels 'angelegt' ofwel opgericht en in bedrijf gesteld.²⁰ Een jaar later dan Puister en – in verouwenwsvolle navolging – Van Beek vermelden.²¹

Naschrift

Met de vondst van het grootken 1491 is opnieuw een onduidelijke muntbeschrijving verduidelijkt. Inderdaad, wéér eentje, maar wel eentje van grote importantie. Eentje dat het mogelijk heeft gemaakt om een beter inzicht te krijgen in de stad-Groningse circulatiereeks in de tweede helft van de vijftiende eeuw. Het onderstreept wederom het grote belang van het melden en het zorgvuldig registreren en via internet toegankelijk maken van vondstmunten door NUMIS en PAN.

In 1454 waren enkele en halve *olde vleemsche groten* en braspenningen al uit de circulatiereeks verwijderd. Met de munthervorming van 1506 verdwenen ook de kromstaart en onderdelen uit de reeks die door een grondige reorganisatie heel wat overzichtelijker zou worden. Wel werd die reeks wederom opgebouwd op twee pijlers van een heel verschillende oorsprong, de stuiver en de plak, door vermenigvuldiging of deling door twee. Het gebruik van oude muntnamen zoals jager, vlieger, butken, magerman, plak en grootken bleef in zwang.

Met dank aan Bouke Jan van der Veen en de conservatoren van het Groninger Museum, de Nationale Numismatische Collectie en het Oostfriesisches Landesmuseum voor hun bereidwillige medewerking in het verstrekken van afbeeldingen en collectiegegevens.

Noten

1. Puister, A.T. (1986), Groningse stedelijke munten. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 73, 5-72.
2. Puister, 1986: 22, nummer 1.230.
3. Chijs, P.O. van der (1855) *De munten van Friesland Groningen en Drenthe van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem) 461, plaat 19.19.
4. Van der Chijs, 1855: 460-461.
5. Wis, Jan C. van der (2002) Gronings grootken beschreven, miskend en hervonden, in: *De Beeldenaar* 26-3, 115-117.
6. PAN-00020817; NUMIS nummer 1153032.
7. Van der Chijs, 1855: 480, plaat 13.79.
8. Van der Chijs, 1855: 493, plaat 13.92.
9. Wis, Jan C. van der (2020-1) Van tweekzijdig naar enkelzijdig. De ontwikkeling van de penning in Noord-Nederland en een analyse van misverstanden rond naamgeving, ouderdom en beschrijvingen, in: *De Beeldenaar* 44-5, 256-263, specifiek 262.
10. Wichers, H.L. (1791) Verhandeling over de oude Groninger munten; voornamentlyk die in het Stadts-boek voorkomen, in: *Verhandelingen ter nasporing van de wetten door het Genootschap te Groningen Pro Excolendo Jure Patrio* 3, 1ste en 2de stuk (Groningen) 79-176; specifiek 118; Van der Chijs, 1855: 493, nummer 92.
11. Henstra, D.J. (1999) *The Evolution of the money standard in medieval Frisia. A treatise on the history of money account in the former Frisia (c. 600-c. 1500)* (Hilversum) 233-234.
12. Gelder, H. Enno van (1982) Laat-middeleeuwse munten van Groningen, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 69, 21-46, specifiek 25-26.
13. Blok, P.J. (1896) *Rekeningen der stad Groningen uit de 16de eeuw* ('s-Gravenhage) 264; Wis, Jan C. van der (2012) De muntschat Boterdiep, een weerspiegeling van de Groninger samenleving, in: *Hervonden stad* 17, 109-132, specifiek 121.
14. Henstra, Dirk Jan & Jan C. van der Wis (2006-2007), Het goudgeld van Groningen nader bekeken, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 93-94, 203-254.
15. Wis, Jan C. van der (2020-2) Van tweekzijdig naar enkelzijdig. De ontwikkeling van de penning in Noord-Nederland en een analyse van misverstanden rond naamgeving, ouderdom en beschrijvingen, in: *De Beeldenaar* 44-4, 183-194.
16. Van Gelder, 1982: 26.
17. Van der Wis, 2020-2: nummers Gr 20.1, Gr 6.1 en Gr 9.21.
18. Henstra & Van der Wis, 2006-2007, 203-254.
19. Van der Chijs, 1855: 471-472, plaat 11.65; Puister, 1986: 27-29, nummer 1.259c.
20. Van der Chijs, 1855: 488.
21. Puister (1986), 69, abusievelijk 1491; Beek E.J.A. van (1996) *De Noord- en Zuid-Nederlandse muntmeesters*, 19, abusievelijk 1491-?, in: Beek E.J.A. van (red.) (1986), *Encyclopedie van Munten- en Bankbijjetten*. (Houten).

(On)bekende numismatische erfenis van Jacob Mossel (1704-1761)

Of: hoe een in 2019 aangekochte loden/tinnen penning van Jacob Mossel de aanleiding was voor een numismatisch onderzoek dat uiteindelijk leidde naar een overzicht van zijn numismatische erfenis. Een erfenis, die zich in een Nederlands museum blijkt te bevinden en ook leidde tot de vondst van een onbekende penning uit 1751.

Eerdere publicaties

Drie penningen, uit 1754, 1760 en 1761, zijn recent door Jim van der Meer Mohr beschreven in *De Beeldenaar* 45-1, in een uitgebreid artikel over de penningen van de gouverneurs-generaal van Nederlands-Indië.¹ Door de omvang van het onderwerp kon hij niet lang stilstaan bij de afzonderlijke stukken en de achtergronden daarvan. Het huidige artikel vult de lacunes op.

In de *Revue belge de Numismatique* van 1886 schrijft Lucas Hermanus Ebersson (1822-1889) uit Arnhem een verhaal over jonkheer Theodoor Leopold Brantsen van Rhederoord (1833-1889), een afstammeling van Jacob Mossel, gouverneur-generaal van Nederlands Oost-Indië (1750-1761).² Brantsen van Rhederoord is in het bezit van een mooi lichtbruin houten kistje (afmeting 235 x 120 x 27 mm) met hierin drie penningen. De eerste penning is geslagen ter gelegenheid van Mossels vijftigste verjaardag (1754); de tweede penning ter gelegenheid van zijn 10-jarig gouverneurschap (1760); de derde penning ter herinnering aan zijn overlijden (1761). Alle drie de penningen zijn in goud afgewerkt. Het kistje bevat ook een gouden plaat (lengte 207 mm, breedte 63 mm en gewicht 28,3 gram) zijnde een brief, op 20 december 1754 geschreven in het Javaans en door de koning van Jambe aan Mossel aangeboden. Er zit ook een vertaling van deze gouden brief in en een document met de titel *Verklaaring van eene Medaille ter eere van den Hoog. Ed.*

Afbeelding uit de *Revue belge de Numismatique* 1886

Heere JACOB MOSSEL, die nu zedert tien Jaaren met alle roem Gouverneur Generaal van Nederlands Oost-Indien, etc. Alle vier de gouden objecten werden in 1950 aan het Tropenmuseum Amsterdam (tegenwoordig het Nationaal Museum van Wereldculturen, NMW) geschonken uit de nalatenschap van Eloïse Brantsen-Whiting (1875-1959) de weduwe van baron Jacob Carel Julius Brantsen (1877-1944). De pedigree in het museum vermeldt dat Jacob Brantsen chef was van de Nederlandse spionagedienst tussen de Eerste- en Tweede Wereldoorlog. Ook was hij een Nederlandse verzetsheld. In december 1944 kwam hij om in Buchenwald. Zijn betovergrootmoeder was Andrea Helena Mossel (1774-1840), kleindochter van Jacob Mossel. De geschonken gouden brief en penningen komen dus uit het bezit van Jacob Mossel.

Van matroos tot gouverneur-generaal

Jacob Mossel (1704-1761) werd in Enkhuizen geboren op 28 november 1704. In 1720 vertrok hij als lichtmatroos met het VOC-fluitschip *De Haringtuyn* van de rede van Texel richting Batavia. Hij bleef eenentwintig jaar in burgerlijke dienst bij de VOC in India en doorliep alle rangen: van provisioneel-assistent (1724) tot gouverneur en directeur van Coromandel (1738).⁵ Twee jaar later, in 1740, kreeg hij de rang en titel van extra-ordinaris Raad van Indië. In 1742 naar Batavia ontboden, nam hij in 1743 als gewoon lid zitting in de Raad van Indië. Vier jaar later, in 1747, werd hij eerste lid en directeur-generaal. Op 1 november 1750 overleed gouverneur-generaal Gustaaf Willem van Imhoff (1705-1750). Mossel werd in dat jaar met unanieme stemmen door de Raad van Indië tot de 29ste gouverneur-generaal van Nederlands Oost-Indië gekozen. Nadat op 30 juni 1751 erfstadhouder Willem IV (1711-1751) zijn officiële goedkeuring had gegeven, vond op 24 juli 1752 te Batavia de inauguratie plaats.

Om de overdreven pracht en praal en zelfverrijking door VOC-ambtenaren te beteugelen vaardigde Mossel op 30 december 1754 het zogenoemde plakkaat *Reglement ter beteugeling van Pracht en Praal* uit, waarin exact stond voorgeschreven welke uiterlijke rijkdom compagniesdienaren van elke rang mochten bezitten. De functie van gouverneur-generaal vervulde Mossel tot zijn overlijden in 1761.

Op 30 maart 1730 trad Jacob Mossel in het huwelijk met Adriana Appels (1714-1743) in Negapatnam. Appels was de stiefdochter van de toenmalige gouverneur van Coromandel, Adrian van Pla en behoorde tot de VOC-elite. Samen krijgen zij drie dochters – die later door Mossel uitgethuwelijkt werden – en een zoon. Later zou Mossel in Batavia een relatie aangaan met de huisslavin Jasmína van Soembawa, afkomstig van het Soenda-eiland Soembawa. Zij kreeg van hem twee dochters, Arnolda en Johanna, die Schulp (of Schelp) als achternaam meekregen, een verwijzing naar Jacob Mossels achternaam.

Gouden brief van 20 december 1754

Dit rechthoekig gouden plaatje toont zes regels Javaans schrift (Balinese stijl). Hierin geeft de afzender, een vorst van Bali, zijn 'oom' Jacob Mossel een blijk van hulde. Een bijgaand stuk papier heeft als tekst: 'briev op een goude plaat door de koning van Balij aan den gouv. gene. Jacob Mossel geschreven'. Als teken van zijn intentie om in vriendschap en eendracht te willen leven met zijn oom in Batavia, laat hij 3 slaven sturen, '2 Meyden en 1 Jonge'. Tevens vraagt hij om vergiffenis voor zijn 'domheid'. Wat deze domheid behelst is onbekend, waarschijnlijk gaat het om de nederige opstelling van de schrijver naar de adresant. De achterkant van de brief

vermeldt als afzender crat Kyai Angruran Jambe, oftewel: brief van de Eerwaarde Heer Angroeran Djambé. Crat is een oude schrijfwijze voor het Indonesische woord surat (brief). De transcriptie van de gouden brief is op een ander document uitgeschreven en luidt: 'Translaat Javaansche geschrift Balijse stijl geschr: op een goeden plaatje door den Koning van Jambij aan zijnen Oom den Heere Gouverneur Generaal op Batavia aangebragt den 20 Decemb: 1754. Hiernevens zo hebbe ik de Eere om oom den Gouverneur Generaal per den bringer van dit mijn geschrift, genaamd Goesti dang-in, Karange-ang, 3 slaven aan te offereren, te weten 2 Meijden en 1 Jonge, dewelke ik hope, als een teken van mijn persoon

Gouden brief van de koning van Jambe van 20 december 1754. 1754, goud, gegraveerd, 63 x 20,7 cm, 27 gram (collectie NMW, inv. RV-2893-1)

Adressering van de gouden brief van de koning van Jambe van 20 december 1754. (collectie NMW, inv. RV-2893-1)

Vertaling van de gouden brief van 20 december 1754. (collectie NMW, inv. RV-2893-1)

bij oom den Gouverneur Generaal zullen mogen werden gehouden, zoekende teffens al verder, dat oom Gouverneur Generaal ook in vriendschap en Eendragt met mij zal gelieven te willen leven, alschoon ik wel verre ben afgeleg, mitsgaders mij zijne gunstige hulpe te willen bewijzen, als zullende integen nadien mede in gene gebreken blijven om oom Gouverneur zo veel mijne geringe smogens strekken, in alle zijne begehertens, die hij van mij mogten komen te doen, waarinne het ook wesen mag, zoeken te voldoen. Eijnde. getranslat: door D. Tessie'.

50ste verjaardag – 1754

De eerste penning uit de nalatenschap van Jacob Mossel is geslagen ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag op 28 november 1754. Van der Meer Mohr vermeldt het bestaan van een gouden penning, maar laat achterwege waar

Anoniem, Vijftigste verjaardag van Jacob Mossel. 1754, goud, geslagen en gedreven, 46,5 mm, 26 gram, randdikte 4 mm (collectie NMW, inv. RV-2893-4)

Joan George Holtzhey, Penningverklaring. 1760. (collectie NMW, inv. RV-2893-1)

deze zich bevindt.⁴ Mossel liet in zijn hoedanigheid van gouverneur-generaal en ter meerdere eigen glorie deze penning in goud en zilver slaan. De naam van de goudsmid, de graveur en de plaats van vervaardiging zijn niet bekend. De plaats van vervaardiging zal hoogstwaarschijnlijk Batavia zijn geweest. De voorzijde heeft een zeer diep fond maar weinig reliëf, in een zware rand. Afgebeeld is het wapenschild van Mossel. De tekst op de keerzijde is niet fraai gekalligrafeerd.

Naast het door Van der Meer Mohr vermelde zilveren exemplaar in Teylers Museum (TMH) van 26,10 gram, bevindt zich een zilveren uitvoering in de collectie van de Nationale Numismatische

Collectie (NNC) in Amsterdam van 45,5 gram, waarbij op de keerzijde de letters hier en daar zijn verschoven.⁵ Beide exemplaren bestaan uit twee losse plaatjes die in een rand zijn gezet. Een derde zilveren exemplaar – van 24 gram – is uitgevoerd als een gedreven plaquettepenning en bevindt zich in de collectie van het Westfries Museum Hoorn.⁶

Tienjarig gouverneurschap 1750-1760

Inmiddels een vermogend man geworden, wilde Jacob Mossel op grootse wijze vieren dat hij in 1760 tien jaar gouverneur-generaal van Nederlands Oost-Indië zou zijn. Daarbij liet hij een penning maken door de vermaarde Amsterdamse medailleur Joan George Holtzhey (1726-1808), die Mossels portret maakte op basis van een prent, afgeleid van een schilderij uit circa 1755.⁷ Zoals gewoonlijk liet Holtzhey bij een Amsterdamse drukker een document maken, een zogenoemde penningverklaring, om zich extra te profileren. De verklaring had als titel *Verklaaring van eene Medaille ter eere van den Hoog Ed. Heere JACOB MOSSEL, nu zedert tien Jaaren met alle roem Gouverneur Generaal van Nederlands Oost-Indien, etc.*⁸ Via drukkerskanalen werden deze beschrijvingen verspreid onder verzamelaars en Holtzhey hoopte dat zij bij hem penningen zouden bestellen.

Het door Van der Meer Mohr afgebeelde exemplaar bevond zich in 2017 in de collectie van Munthandel Verschoor in Strijen.⁹ De door hem vermelde penning in de collectie van het Rijksmuseum Amsterdam (RMA) is afkomstig uit een schenking op 15 juli 1956 gedaan door Jacob Brantsens nicht gravin Alwina von der Goltz-Brantsen (1869-1957).¹⁰ Per abuis vermeldt hij het inventarisnummer van een zilveren exemplaar. Ook in het NMW bevindt zich een gouden exemplaar.¹¹ Een vierde gouden exemplaar

Joan Holtzhey, *Jacob Mossel (1704-1761) tien jaar gouverneur-generaal. 1760, goud, geslagen, 48 mm, 62 gram (collectie NMW, inv. RV-2893-3)*

Anoniem, *Jacob Mossel (1704-1761) tien jaar gouverneur-generaal. '1760', lood/tin, afgietsel, 49,1 mm, 39,4 gram (foto: auteur)*

Anoniem, *Jacob Mossel (1704-1761) tien jaar gouverneur-generaal. '1760', brons of koper, 56,0 mm, 22 gram, dikte 5 mm (collectie CGE, inv. BGE 0370, foto's: Frank Postma). Detailfoto's van de soldeernaad*

bevond zich in 2002 in de collectie van Munthandel Verschoor uit Strijen.¹² Die penning is gevat in een eigentijdse gouden kabelrand, voorzien van een soort gesp en kreeg hierdoor de functie van sieraad. Daarnaast is er een onbekend aantal exemplaren in zilver en verguld zilver vervaardigd. Diverse zilveren exemplaren bevinden zich in openbare collecties.¹³ Een loden/tinnen afgietsel van de geslagen penning uit 1760 werd in 2019 aan Laurens Schulman B.V. aangeboden, die de penning omschreef als een loden afgietsel in een slechte kwaliteit. De penning werd door de auteur van dit artikel aangekocht en leidde uiteindelijk tot dit artikel. Het is niet bekend wanneer dit afgietsel gemaakt is.

Een 'bronzen' exemplaar in de Collectie Gemeente Enkhuizen (CGE) bestaat uit twee helften en is gevat in een eigentijdse rand. Dat het hier gaat om een bronzen penning is een aanname van de CGE, die de penning niet nader heeft laten onderzoeken. Het is een zogenoemde elektrotype kopie uit het laatste kwart van de

negentiende eeuw, waarschijnlijk van koper.¹⁴ Het onderscheid is eenvoudig te zien door de soldeernaad. Ook de kleur aan de randen op de keerzijde wijkt af.

Overlijdenspenning uit 1761

De derde en laatste door Van der Meer Mohr beschreven penning over Mossel is de overlijdenspenning. Mossel overleed te Batavia om half twee in de nacht van 14 op 15 mei 1761 'na een langduurige en pynelyke ziekte, en by continuatie toenemend verval van levensgeesten en kragten, mitsgaders de lastige beheersing van zaken' (dat wil zeggen: het laten lopen van de ontlasting). Op 19 mei volgt de begrafenis, waarbij aan de begrafenisstoet 'pracht en praal' niet vreemd was. Acht van de 28 voorgangers van Mossel lieten na hun dood een gegraveerde of geciseleerde overlijdenspenning na. In 1893 noemde Marie de Man er zeven, het exemplaar over Willem van Outhoorn uit 1720 was haar onbekend.¹⁵ Het wapenschild van de overledene sierde daarbij de voorzijde van de ovale penning, veelal voorzien van een draagring en gevlochten rand, terwijl een opschrift op de keerzijde de personalia van de overledene vastlegde. 'Volgens de vorige gebruiken (een vroeger gebruik) bij sterfgevallen van Gouverneurs-Generaal hebben wij goed gedacht aan de ornament en zijn slipdragers etc ten getalle van 83 personen, volgens de daar van geformeerde notitie in Steede van Companten die haar dog anders moeten aff geven werden, een gouden pennige tot een gedagtenisse te geven ter zwaarte van Drie Realen Goud van 20. Caraaten essay'.¹⁶ Er werden dus 83 gouden penningen vervaardigd. Een goudsmid maakte de gouden ovale plaatjes en hij soldeerde

Anoniem, *Overlijdenspenning van Jacob Mossel*. 1761, goud, gegraveerd, 93 x 78 mm, 82,0 gram (collectie NMW, inv. RV-2893-2)

Anoniem, *Detail overlijdenspenning Jacob Mossel met foutieve vermelding geboortedatum*. 1761, goud, gegraveerd, h 98 mm x b 77 mm, massa 75,6 g (collectie RMA, inv. NG-381)

er een kabelrand en een draagoog aan. De graveur stak vervolgens met burijnen de tekst en het familiewapen in het goud. De namen van de goudsmid en graveur zijn niet bekend, de plaats van vervaardiging is Batavia.

Een tweede gouden exemplaar bevindt zich in de collectie van het RMA. Ook deze gouden penning is op 15 juli 1956 geschonken door gravin Alewina von der Goltz-Brantsen. Op de keerzijde staat als geboortedatum 'den 28 Octob: A ° 1704'. Dit moet zijn 28 november 1704. Op de penning in het NMW is de datum wel correct vermeld. Verder is de graving eensluidend met uitzondering van het woord 'leven' dat nu als 'Leeven' is geschreven.

Onbekende penning aan inlandse vorst - 1751

Naast deze drie penningen uit 1754, 1760 en 1761 blijkt er nóg een penning vervaardigd te zijn. Op 31 december 1751 schreef Jacob Mossel in zijn Generale Missiven naar de Heren XVII dat Batavia een aantal vorsten van Zuid-Celebes had verzocht om Batavia bij te staan met hulpstroepen, tijdens gevechten tegen Bantam.¹⁷ Tanette stuurde ruim 400 man onder leiding van prins Lantarie Sassoe, de zoon van de koningin van Tanette. Als dank hiervoor schonk de VOC via Jacob Mossel een gouden penning aan de prins. De goudsmid en de graveur van deze penning zijn niet bekend, de plaats van vervaardiging zal naar alle waarschijnlijkheid Batavia zijn geweest. Door Van Imhoffs ontactisch handelen raakte deze in conflict met een aantal Javaanse vorsten. Zo raakte hij betrokken bij de Derde Javaanse Successieoorlog (1749-1755). Door Mossel werden deze misstappen weer rechtgezet, wat uiteindelijk zou leiden tot het sluiten van het Verdrag van Giyanti in 1755.

Anoniem, Penning aan inlandse vorst. 1751 goud, gegraveerd. (collectie Universiteitsbibliotheek Leiden, inv. KITLV 9946, foto: onbekend)

In de digitale collectie van de Universiteitsbibliotheek Leiden bevindt zich een detailfoto van een gouden, gegraveerde penning die als object rond 1920 in opdracht van de Oudheidkundige Dienst gefotografeerd werd.¹⁸ Het is daarom niet ondenkbaar dat de penning toen deel uitmaakte van een Indische museale collectie. Over de penning wordt vermeld: 'mitsgaders gemelde Lantarie beschonken met een goude medaille om dus te doen sien de blijken van onse erkennisse mitsgaders de koning van Bonij en

de koningin van Tanette bij een briefje bedankt voor hare bewesene welmenenthey't'.¹⁹ Tekst op de penning: 'Met / dit openbaer teecken / en bewijs Van Comp / Agting is Van Weegens / den Hoog Ed. Heer / Jacob Mossel, / Gouver. Gener. ende weled. / Heeren Raad van Nederl. / India den Prins Van Tenette / lathan Visassoe A ° 1751 tot Sam / ten Occasi Zijner besneijdenisse / beschonken'. Het woord 'besneijdenisse' komt in dit verband vreemd over en zou kunnen duiden op een schrijffout van het woord 'bemoeijenisse', dat hier de betekenis heeft van een activiteit. Onderaan is dezelfde tekst weergegeven, maar dan in het Boeginees. De vertaling van die tekst was voor deskundigen van het Maleis niet helemaal mogelijk, omdat deze een aantal vreemdsoortige woorden bevat. Uit de weinige wel te lezen woorden kon de conclusie worden getrokken dat de Boeginese tekst een vertaling is. Een afbeelding van de voorzijde van deze onbekende penning kon niet worden achterhaald en ook waar de penning zich momenteel bevindt is niet bekend.

Tot slot

Met de vondst van de penning uit 1751 komt het in kaart brengen van de numismatische erfenis van Jacob Mossel voorlopig tot een einde. Veel depots van musea bevatten mogelijk meer numismatische schatten die weliswaar vaak beschreven zijn door de musea zelf, maar niet tentoongesteld zijn

aan het publiek door gebrek aan tentoonstellingsruimte. Voor wat betreft Jacob Mossel weten we nu dankzij dit onderzoek dat zijn numismatische nalatenschap bestaat uit in totaal vier penningen. De drie reeds bekende gouden penningen in het NMW in Amsterdam zijn waarschijnlijk uit Mossels eigen bezit afkomstig. Van de onbekende penning aan de inlandse vorst is helaas niet bekend waar deze zich bevindt. De elektrotype kopie van de penning in de CGE is geen groot nieuws; kopieën zijn van alle tijden. De toevallige vondst van de twee laatstgenoemde penningen toont echter wel aan dat de numismatiek nog altijd in beweging is en dat er nog veel te ontdekken valt.

Noten

1. Meer Mohr, Jim van der (2021) Gouverneur-generaals van Nederlands-Indië in beeld, in: *De Beeldenaar* 45-1, 39-54.
2. Ebersson, L.-H. (1886) Médailles commémoratives de feu le gouverneur général des Indes Orientales Néerlandaises Jacob Mossel, in: *Revue belge de Numismatique* 42, 97-100.
3. Stapel, F.W. (1941) *De Gouverneurs-Generaal in Nederlandsch Indië* ('s-Gravenhage) 61.
4. Van der Meer Mohr, 2021: 48.
5. NNC, inv. PE-05456; Dirks, J (1891) *Penningskundig Repertorium* 3 (Leeuwarden) nummer 1254; Ebersson, 1886: 97 plaat 5; Wijnaendts van Resandt, W. (1944) De gezaghebbers der Oost-Indische Compagnie op hare buiten-comptoiren in Azië (Amsterdam) 111 nummer 29; Bemolt van Loghnum Slaterus, A.J. (1981) *Nederlandse Familiepenningen tot 1813* (Zutphen) 1101.
6. Westfries Museum Hoorn, inv. 05660.
7. Van der Meer Mohr, 2021: 41.
8. NMW, inv. RV-2893-6.
9. Munthandel Verschoor (2017) Voorplaat *De Beeldenaar* 41-1, 49,0 mm, 60,61 gram.
10. RMA, inv. NG 382; Zon, N. (1956) Rembrandts-penningen, in: *De Geuzenpenning* (1956) 42-44, specifiek 44.
11. NMW, inv. RV-2893-3; N.N. (1821-1848) *Beschrijving van Nederlandsche Historie-penningen, ten vervolge op het werk van Mr. Gerard van Loon 1-5* (Amsterdam) nummer 361; Wijnaendts van Resandt, 1944: 111 plaat 29; Kerkwijk, A.O. van (1917) *Catalogus der verzameling van penningstempels aan 's Rijks Munt te Utrecht* (Utrecht) 100.
12. Munthandel Verschoor (2002) Voorplaat *De Beeldenaar* 26-1.
13. TMH, 45,55 gram, inv. TMNK 02067; RMA, 47,13 gram, inv. NG-VG-1-2624; NNC, 45,5 gram, inv. PE-05626.
14. Pelsdonk, Jan (2020) Museumcollectie bij de lommerd. Arie van Gemund, conservator van Teylers Numismatisch Kabinet (1898-1904), in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 107, 163-236, specifiek 196-197.
15. Van der Meer Mohr, 2021: 46; Man, Marie de (1893) Médaille mortuaire de Thierry van Cloon, in: *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 1, 160-176.
16. www.genealogieonline.nl/west-europese-adel/I149508.php
17. Coolhaas, W.Ph. (1750-1755, 1960) *Generale Missiven van gouverneurs-generaal en raden aan heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie* 12, in: *Rijksgeschiedkundige Publicatiën Grote Serie* 257, 103.
18. Universiteitsbibliotheek Leiden, inv. KITLV 9946.
19. Coolhaas, 1960: 103-104.

Een nieuwe oudste gildepenning van Amsterdam

Om met de deur in huis te vallen: een nieuwe oudste gildepenning van Amsterdam is ontdekt. Hoe ziet hij eruit? Waarom is hij de oudste? Wat is er zo bijzonder aan? Deze en andere vragen komen hieronder aan bod.

Vroege Amsterdammers

Een in 2020 geveilde penning, nu eigendom van het Amsterdam Museum, biedt de mogelijkheid om een blik te werpen op de ontwikkelingsgeschiedenis van de vroege Amsterdamse gildepenningen. Ze tonen hoe ambachtsgilden nog experimenteerden bij het personaliseren van hun eerstelingen. Dat gebeurde door graveren of ponsen van de naam van het gildelid, van een nummer, of van beide, maar ook andere vernieuwingen werden uitgetoet.

Als in 1588 het Sint Lucasgilde in Middelburg de eerste Noord-Nederlandse gildepenning lanceert, ponsde dit gilde in elke penning van de gegoten serie een volgnummer. Zo konden de penningen uit elkaar worden gehouden en gekoppeld aan een individueel gildelid. Een nieuw administratief hulpmiddel was geboren. De navolging in andere steden liet even op zich wachten. Het bijgaande kaartje toont het verloop, van zuidwest naar noordoost.

In Amsterdam gloorde pas in 1612 het licht met de introductie van penningen van het makelaarsgilde.¹ Dat was tot voor kort de visie. Die penningen waren gegoten en van een nummer voorzien. Bij nadere bestudering toont zo'n penning ruimte, zowel in een cartouche voor een nummer als in een afsnede voor bijvoorbeeld een naam. De cartouche in renaissancestijl zag er in het getekende ontwerp wel fraai uit maar in de praktijk bleek die nagenoeg onbruikbaar om er een leesbaar nummer in te graveren. Een wat breder gebruik van de bril als hulpmiddel was pas net in opkomst (de productie daarvan was trouwens een Middelburgse specialiteit). Uiteindelijk

Chronologie van de verspreiding van de vroegste gildepenningen per provincie

Amsterdam, *Makelaarspenning met nummer 168*. Messing, 30 mm, Ams01,0162 (particuliere collectie)

Amsterdam,
Sleperspenning met
naam én nummer
51. Messing, 32 mm,
Ams04,01019
(particuliere collectie)

volstond om diverse redenen enkel een nummer op de afsnede. De cartouche bleef onbenut. De waagdragers hebben op hun eerste penning uit 1618 alleen een nummer en dat bleef ook later zo. De slepers komen in 1619 met een penning op de proppen en ook deze heeft een cartouche en een afsnede. Er is nog ten minste één sleperspenning bekend die ook daadwerkelijk in de cartouche een nummer (51) heeft en in de afsnede een naam (Ian Cornelissen Wackerop). Wackerop, alias Jan de Boer, leefde rond 1629: hij wordt in dat jaar vermeld in de notariële archieven.² Al snel gaat dit gilde over op enkel naamgebruik. De cartouche bleek ook hier te klein en het gebruik van een nummer naast een naam was overbodig.

Scheepstimmerliedenpenningen op zijn vroegst 1620

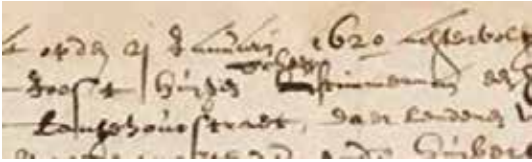
Volgens de Wittop Koning-classificatie komen de penningen van de scheepstimmerlieden al in 1615 voor en daarmee zijn die bij hem de op één na vroegste. Ze zijn geclassificeerd als Ams02,01.³ De penning bevat geen nummer, wel een naam, een huismerk en ook nog de herkomst van de persoon. Begin zeventiende eeuw stroomden de migranten massaal de stad binnen. In een grote stad werkte een voornaam en patroniem onvoldoende differentiërend en dit maakte het toevoegen van de herkomst aan de naam zinvol voor de individualisering. Ook het huismerk hielp hierbij. Misschien bestonden er in 1615 al penningen bij de scheepstimmerlieden in Amsterdam, maar het

door Wittop Koning gebruikte argument hiertoe is onjuist. De naam op de hem vroegst bekende penning is Joost Huygens van Geervliet. Die ondertrouwt in dat jaar. Wittop Koning laat daarmee de penning uit 1615 stammen. Meestal valt het behalen van het meesterschap samen met het jaar van ondertrouw maar het is geen wet van Meden en Perzen. In 1615 blijkt Huygens namelijk nog huistimmerman. Ook in een notariële akte van 22 augustus 1619 is hij dat nog.⁴ Eerst in een akte van 28 juni 1621 komt daar verandering in. Daar is tussen *huis* en *timmerman* – achteraf, bij de nalezing? – ook *scheeps* toegevoegd. Deze correctie door de notaris is vermoedelijk op verzoek van Huygens gedaan. Vermoedelijk was Huygens trots op zijn nieuw verworven status en stond een scheepstimmerman in zijn ogen ook hoger op de maatschappelijke ladder dan huistimmerman. Hij is dus in 1620 of 1621 scheepstimmerman geworden. Daarmee is de oudste penning van het scheepstimmerliedengilde niet per se van 1615, misschien van 1620, 1621, eventueel van eerder, maar meer waarschijnlijk zijn de penningen pas voor het eerst uitgegeven bij hun keur van 1626, waarin een penningplicht vermeld staat.⁵

Op zich is het niet zo belangrijk of een penning nu voor het eerst in 1615 of wat later uitgekomen is maar het verbetert wel het inzicht in de ontwikkeling van het uiterlijk en het gebruik van een gildepenning in Amsterdam. En ook of ervaringen met eerdere penningen dan al verzameld zijn, zoals die met de voor- en nadelen van een dubbel naam-nummersysteem of een systeem met enkel de naam. Er is nog een reden om de start te onderzoeken want het scheepstimmerliedengilde gebruikte de penning op een nieuwe manier. Hun penning diende niet of niet alleen als presentiepenning bij begrafenis maar vooral als legitimatiepenning die het exclusieve recht gaf

Amsterdam, Scheepstimmerlieden. Messing, 34 mm,
Ams02,01001 (particuliere collectie)

Notariële acte uit 1621 met Joost Huygen van Geervliet als geregistreerde en waarin alsnog achter diens naam 'scheeps' is toegevoegd

op het karbeel- en kielwerk (een karbeel ondersteunt een balk of dient tot verbinding van ribben en andere delen). Buiten het werken aan dit deel van een schip was arbeid op een scheepswerf voor nieuwbouw of reparatie vrij voor niet-gildeleden. De sloopstimmerlieden waren in tegenstelling tot bijvoorbeeld kuipers of smeden geen mkb-ondernemers. Tegenwoordig zouden ze zpp'ers heten. De controle op lidmaatschap van het gilde was door de stad in de keur van 1626 bij de opdrachtgever van een te bouwen of te repareren schip gelegd. Amsterdam telde veel scheepswerven en het gilde en de stad wensten beunhazen buiten te sluiten, zeker gezien de kwaliteitseisen die aan karbeel en kiel gesteld moesten worden. De leden moesten de penning bij zich dragen en op het werk kunnen tonen. Die toonplicht verklaart ook dat er slechts weinig penningen over zijn – ik ken er slechts 23 – ondanks dat het een zeer groot gilde was en er vele duizenden penningen geweest moeten zijn.⁶ Vele zullen op het werk verloren zijn gegaan. Het is maar een tip voor detectoramateurs om eens op terreinen van voormalige scheepswerven te gaan zoeken. Er bestaat ook een penning van dit gilde op naam van Tatick Willemsz. Wittop Koning voert als tweede bewijsstuk voor een vroege datering van diens penning, diens ondertrouw in 1617. Inderdaad ondertrouwt een man met die naam in 1617 maar het bewijst niet dat dit gilde toen al penningen gebruikte. Hij kan hem misschien ook pas in 1626 gekregen hebben bij de invoering van de penningplicht. Er zijn dus geen bewijzen dat de sloopstimmerlieden in 1615 al een gildepenning hadden, wel een aanwijzing voor een vroege datering ergens tussen 1617 en 1626.

Andere verschuivingen in datering

Tot de vroege penningen van Amsterdam behoren ook de volledig gegraveerde penningen van

het Sint Lucasgilde. Wittop Koning dateert de oudste op 1644 maar er zijn er al bekend uit 1619 en 1622. Die van 1619 – met de graving '1619 Salomon Rogiers P 74' – heeft buiten een jaartal, naam en nummer ook nog een primeur, namelijk een beroepsaanduiding 'P' binnen het gilde.⁷ Die van 1622 – met de graving '1622 Frans Woutersen G' – heeft niet langer een nummer, wel nog steeds naam en beroepsaanduiding.⁸ De oudste turfdragerspenning van de stad (Ams05,01) staat nu te boek als uit 1619, maar mogelijk is 1620 een betere datering. Ook de vroegste penning van het korendragersgilde – bij Wittop Koning nog uit midden zeventiende eeuw – blijkt al veel vroeger uitgegeven te zijn, getuige hun keur uit 1628.⁹ Ook daarvan kunnen ongetwijfeld in de toekomst nog wel vroege exemplaren worden gevonden. Van het Amsterdamse smedengilde zijn eenzijdige kleine vierkante, soms achthoekige, plaatjes bekend met evidente smedensymboliek en met onder andere de gestempelde jaartallen 1612 en 1619. Deze werden mogelijk als knechtspenning toegepast.¹⁰ Ook bestaan er exemplaren uit 1652 en 1681.

Het voert hier te ver om alle innovatie op het gebied van gildepenningen in Amsterdam te beschrijven en er conclusies aan te verbinden. Het uitproberen van diverse vervaardigingstechnieken, van diameter, van materialen en van wijze van individualisering waarbij men experimenteerde met namen, met jaartallen, met herkomst, met beroepsaanduiding, met nummers en de verschillende combinaties hiervan, getuigt allemaal van dynamiek. Het biedt een blik op de ontwikkelingsgeschiedenis. De toepassing van penningen zal eveneens proef-ondervindelijk zijn getest.

Terug naar de verspreiding en Amsterdam

Gezien zijn vele experimenten en de drang tot vernieuwing is het verbazingwekkend dat het snel expanderende en dynamische Amsterdam pas zo lang na Middelburg zijn eerste eigen gildepenning gaat gebruiken. Dat gat van bijna een kwart eeuw blijkt echter kleiner te zijn. Op 9 februari 2020 werd bij het Veilinghuis Peerdeman in Utrecht kavel 154 aangeboden, omschreven als: 'Koperen gildepenning, vermoedelijk van het vleeshouwersgilde, van Jean Wolfrad, voorzijde met gegraveerd decor: gekroond hakmes, tekst

Amsterdam, *Kuipers en wijnverlaters*. Messing, 30 mm, 3,44 gram, Ams23,00001 (collectie: Amsterdam Museum, foto: Veilinghuis Peerdeman)

“Jean Wolfrad rien sans Dieu - A° ·1608 · 5 · 6”, keerzijde: hakmes op hakblok, zeventiende eeuw, in cassette, Ø 30 mm’. De stad van uitgifte is niet aangegeven maar zal – zoals verderop is toegelicht – beslist Amsterdam zijn. Het door Peerdeman als vermoedelijk emitterende gilde genoemde vleeshouwersgilde is alleen al gezien de iconografie onjuist. Op basis van de op de keerzijde afgebeelde berkenmeier op de tafel, de baarse (kuipersbijl) en de ton is het te identificeren als het kuipers- en wijnverlatersgilde van Amsterdam.¹¹ Wijnverlaters waren verantwoordelijk voor het lossen en laden van wijnen. Via een soepele gilderegeling mochten zij ook vaten repareren of voor eigen gebruik maken. Bovendien was er omwille van de commerciële overlap tussen wijnverlaters en wijnkopers dubbel lidmaatschap mogelijk. In 1618 werd het kuipers- en wijnverlatersgilde voor het eerst vermeld. Sindsdien kunnen dan ook wijnkopers via een wijnverlatersstage en met betaling van een hoog entreegeld tot dit gilde toetreden. Op 31 oktober 1617 werd er een keur uitgevaardigd waarin koop en verkoop van wijnen en dergelijke aan kuipers en wijnverlaters verboden werd. Overigens omzeilden wijnkopers geregeld de regelingen door een kuiper of wijnverlater in dienst te nemen.

Het jaartal 1608 is compatibel met de vroege keuren uit 1601 van dit gilde, dat volgens Van Eeghen al op 16 december 1542 was afgescheiden van het smidsgilde tot een zelfstandig gilde.¹² Wat er op de ton ligt is voor mij onduidelijk. Het zou een stuk klaphout (rechttradig, fijnringig eikenhout, waaruit duigen gekloofd kunnen worden) kunnen zijn. Artikel 3 van de keur van 24 juli 1565 schrijft namelijk voor, dat wijn-amen en biertonnen enkel van nieuw hout zonder spint mogen worden gemaakt. De afbeelding zou dan een

baarse laten zien die kennelijk aanzet tot het klieven van een blok nieuw klaphout. Waarom ‘rien sans Dieu’ is gegraveerd is vooralsnog niet verklaarbaar. Op het nummer ..5.6 kom ik nog terug, maar dit beschouw ik als een volgnummer van het lidmaatschap. De vroege Amsterdamse gildepenningen zijn zoals hierboven aangetoond vaker gestart met een naam én een nummer.

Alberdingk Thijm heeft voor zijn artikel over het kuipers- en wijnverlatersgilde in 1864 nog de beschikking gehad over een binnenbeurskasboek en het houtkasboek van het gilde, registers die heden niet meer aanwezig zijn.¹³ Het is daarom interessant kennis te nemen van enige van zijn opmerkingen die verenigbaar blijken met de informatie op de penning van Jean Wolfrad. Zo schrijft hij letterlijk over een ‘genummerde dootpenning’, die bij het aanspreken werd uitgereikt, een penning die wij nog niet kenden van dit gilde. Tot nu toe was bovendien geen genummerde penning van dit gilde bekend. Weliswaar is Alberdingk Thijm niet duidelijk waar hij de informatie vandaan haalt en ook niet uit welke periode die genummerde penningen zouden stammen, maar het staat vermeld in zijn alinea waarin hij begint te melden dat het gilde in 1570 honderdvijftig leden telde, zodat hij eventueel bedoeld kan hebben dat zo’n genummerde dootpenning uit die tijd stamt.¹⁴ Op de geveilde penning staat inderdaad een nummer, namelijk 56. Het ledental is in 1608 in deze snelgroeiende stad zeker hoger dan 56, zodat het een plausibel nummer is.

Via het Amsterdamse stadsarchief was te achterhalen dat Jean Wolfrad (circa 1579-1649) kuiper en wijnverlater was. Jean bleek in de bureaucratie Jan te heten en laat zich onder vele naamsvarianten terugvinden. Ik kwam tegen: Wolfraat, Wolfraet, Wolfraad, Wolfraedt, Wolphraet, Wulfraad, Wolferts, Wolfertsz, Van Wulfraed en Wolfraers. Er komt uit een veelheid van documenten een consistent beeld naar voren dat het om een en dezelfde persoon gaat, die eenduidig hetzelfde beroep houdt. Jean kwam uit Dordrecht en ging in 1607 in ondertrouw met Anneken Thomasdr, met wie hij vijf kinderen kreeg die de volwassen leeftijd bereikten.¹⁵

De Wolfrad-penning is daarmee een voorganger van de bekende Amsterdamse kuipers- en wijnverlatersgildepenning (Ams23,01) en ik heb deze daarom geclassificeerd als Ams23,00.

De mij tot nu toe bekende vroegste (gedateerde) penning van dit gilde is uit 1648 (er bestaan ook ongedateerde exemplaren, waarvan soms aange- toond kan worden dat ze vermoedelijk ouder zijn). De vroegste gedateerde is van Jan Aedryaens Eyck van Dor 1648, Ams23,01001. Ook deze Jan kwam van Dordrecht en was een wijnkoper die het kuipersambacht gekocht had.¹⁶

Conclusies

De Wolfrad-penning blijkt de oudste tot nu toe bekende gedateerde gildepenning van Amsterdam te zijn en is van het kuipers- en wijnverlaters- gilde. De penning is gegraveerd en draagt een naam, een motto, een nummer en een aan het jaar van meesterschap gekoppeld jaartal. Naam, motto en individueel jaartal zijn eveneens vernieuwingen. De maker heeft op een klein opper- vlak op prachtige wijze flink wat informatie weten te proppen waaronder veel symboliek van het ambacht. De penning en de geschiedenis van de vroegste gildepenningen van Amsterdam over- ziend blijkt er een rijk arsenaal aan techniek en wijze van personaliseren van de penning te zijn gebruikt maar er is nog weinig variatie in diameter of materiaal. De diameter lijkt nog steeds erg gebonden aan de maat van rekenpenningen en bij het materiaal overheersen nog messing en andere koperlegeringen.

Naar mijn verwachting zal de Wolfrad-pen- ning zeker niet een laatste ontdekking zijn op het gebied van vroege Amsterdamse gildepenning- en. Grote Amsterdamse gilden als het timmer- liedengilde – maar niet alleen dat gilde – zullen zeker vroeger dan (pas) in het midden van de zeventiende eeuw penningen blijken te hebben uitgegeven. Overigens verwacht ik ook voor andere steden in de toekomst nog wel ontdek- kingen van vroege en vroegste emissies. Zo is het vreemd dat Utrecht pas in 1642 zijn eerste gilde- penning kent en dat grote gilden in steden met een ruime gildepenningstraditie pas heel laat hun eerste emissie hadden. Ook daar zullen zeker nog ontdekkingen gedaan worden. Ik verwijs hiertoe onder andere naar recente publicaties in *De Beeldenaar*.¹⁷

Dank aan Martin Bloemendal, Jasper Brasseur, Frans Grijzenhout, Erik Hovinga, Fred van Lieburg, Pauline van Lynden, Léon Stroekxs van den Broek, Rutger Schimmelpenninck, Jan Spoelder, Joost Teulings en Henk van Wijk voor hun suggesties. Jasper Brasseur wees onder andere op het gebruik van de spreuk *Rien sans Dieu* door de reformator Beza (1519-1605) en later, in de zeventiende eeuw, door de jonge Willem II.

Noten

1. Wittop Koning, D.A. (1973-1974) De oudste Amsterdamse gildepenningen en hun vervaardiger, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 60/61, 168-169; Wittop Koning, D.A. (1978) *De penningen der Noord-Nederlandse ambachtsgilden* (Amsterdam).
2. Gemeentearchief Amsterdam (GAA), notariële archieven 5075/443 d.d. 2 januari 1629.
3. Teulings, C. (2019) *Gildepenningen: hun rol binnen de ambachtsgilden van de Noordelijke Nederlanden* (Woudrichem); <https://datasets.iisg.amsterdam/dataverse/gildepenning> op 19 november 2020.
4. GAA 5061/2162.
5. GAA 10530-103456; Keur 15 september 1626, in: Schouten, Petrus (samensteller) (1786) *Privilegien, willekeuren, en ordonnantien voor het scheeps-timmermans Gild* (Amsterdam) 35.
6. Bos, S. (1998) 'Uyt liefde tot malcander'. *Onderlinge hulpverlening binnen de Noord-Nederlandse gilden in internationaal perspectief (1570-1820)* (Amsterdam) 90.
7. Teylers Museum, inv. TMNK 05580.
8. Rijksmuseum Amsterdam, inv. NG-VG-7-265-B.
9. GAA 366-603 p. 18, 15 maart 1628.
10. 1612: Veiling R.W.P. de Vries (maart 1910) kavel 637, uit nalatenschap D.C. Meijer Jr., in 2006 aangeboden door Munthandel Verschoor en nadien in de post verloren gegaan; 1619: Fries Museum inv. N14027.
11. Dillen, J.G. van (red.) (1974) *Bronnen tot de geschiedenis van het bedrijfsleven en gildewezen van Amsterdam 3* ('s-Gravenhage) 730, per abuis onder de datum 31 januari 1617.
12. Eeghen, I.H. van (1951) *Inventarissen der archieven van de gilden en van het brouwerscollege* (Amsterdam) 81.
13. Van Eeghen, 1951: 81.
14. Alberdingk Thijm, J.A. (1864) *Het Amsterdamsche kuipersgild*, in: Alberdingk Thijm, J.A. *Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken*, 90-128, specifiek 108.
15. GAA, DBT 5001/413.
16. GAA 366/52.1640.
17. Teulings, C. (2013) Een gildepenning uit een oud vaatje, in: *De Beeldenaar* 37-6, 271-275; Teulings, C. (2017) *Waarom was Van Meegeren succesvol?*, in: *De Beeldenaar* 41-5, 242-243.

Utrechtse penningen – een boekbespreking

Eind 2020 verscheen een mooie publicatie, samengesteld door Gerrit van Ingen en Frans Hendriks, over de penningen die in de loop van de eeuwen zijn uitgegeven voor en over de stad Utrecht, de daar gevestigde bedrijven en de mensen die daar leven of hebben geleefd. Het is een publicatie die vanwege het a4-formaat en het prettige dikke, gladde papier zowel goed in de hand ligt als veel ruimte biedt aan foto's. Veel penningen zijn afgebeeld. Sommige exemplaren zijn voorzien van een uitgebreide beschrijving en achterin zijn indices over makers, personen, bedrijven en dergelijke opgenomen. Uiteraard zijn in het boekwerk niet alle penningen opgenomen die in de stad Utrecht zijn vervaardigd. Dat zou, met de firma Begeer, het tot in 2020 in Utrecht gevestigde muntbedrijf en met verschillende actieve penningmakers, tot een meervoudig werk hebben geleid. Bovendien ontbreken de rekenpenningen, schutterspenningen en gildenpenningen. Deze gebruikspenningen komen in een tweede deel aan bod, dat in de maak is.

Hoe kan een werk als dit beter worden getoetst dan het met een collectie te vergelijken? Zodoende ging ik aan de slag om de 967 beschreven voorwerpen langs de uitgebreide collectie van Teylers Museum te houden. Bij zo'n groot aantal voorwerpen is dit geen eenvoudige klus. Ik heb voor deze recensie alleen gekeken naar de penningen tot en met 1750. Voor het museum kwamen er tal van zinvolle verbeteringen en aanvullingen uit naar voren, dus deze publicatie is zonder meer nuttig.

Het omgekeerde is ook waar. Helaas is Teylers collectie niet gebruikt tijdens het verzamelen van de gegevens, want er blijken er veertien niet door Van Ingen en Hendriks beschreven. Met name de Vrede van Utrecht levert een slagveld aan niet vermelde penningen op. Uiteraard met de verzachtende omstandigheid dat dit onderwerp ook

buitenlandse penningen opleverde, die misschien wat lastiger traceerbaar zijn. Ook duiken er enige varianten van beschreven penningen op. De promotiepenningen (1643 nummer 27 en 1736 nummer 102) hebben in Teylers collectie allemaal als extra toevoeging het woord PRAEMIA in het omschrift en de overlidenspenning van Johannes Ens (1732, nummer 95) toont het woord ECCLESIASTES aan elkaar. Ik vermoed dat het in alle gevallen op schrijffoutjes in de publicatie berust maar dat is zonder afbeeldingen niet na te gaan.

De auteurs hebben ervoor gekozen om de hoofdstukken in te delen op basis van de gebruikte literatuur en bij ieder hoofdstuk met pagina 1 te beginnen. Mede omdat de penningen op (verondersteld) jaartal zijn weergegeven zou die indeling eigenlijk achterwege kunnen blijven. Persoonlijk had ik graag nog meer afbeeldingen en uitgebreidere beschrijvingen gezien. Het is begrijpelijk dat dit niet is gebeurd, want dan had het boek vier keer zo dik moeten worden. Uit het hele boek spreekt dat de heren veel werk hebben verzet. Ik kijk nu al uit naar een verder aangevulde en nader uitgewerkte herdruk.

Ingen, Gerrit J. van & Frans L. Hendriks (2020) *Utrechtse penningen* (z.p.), 182 pagina's A4, gebonden, harde kaft, € 35 exclusief verzendkosten, bestellen via gj.vaningen@hetnet.nl of beis@kpnplanet.nl.

Leven en werk van Paul Grégoire

Boekbespreking

Dit voorjaar exposeert museum Beelden aan Zee werk van Paul Grégoire (1915-1988). Bij deze tentoonstelling publiceert het Sculptuur Instituut een monografie over de kunstenaar.

Biografie

Paul Grégoire, zoon van een hoedenmaakster en een kunstschilder/fotograaf, is van 1931 tot 1935 opgeleid als meubelmaker. In 1938 gaat hij naar de Rijksakademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam. Al gauw maakt hij daar zijn eerste (eenzijdige) penning: een portret van Anna Hermus, met wie hij in 1943 trouwt. Grégoire krijgt les van beeldhouwer Jan Bronner. Hij verlaat in 1941 de opleiding, uit protest tegen het verbod dat de bezetter oplegt aan Joodse studenten om onderwijs te volgen. In 1941-1943 werkt Grégoire als uitvoerder in het beeldhouwersatelier van Mari Andriessen. Beiden weigeren een

ariërv verklaring te ondertekenen, waardoor officiële opdrachten uitblijven. Na de oorlog voert Grégoire diverse oorlogsmonumenten uit.

In 1950 verhuist hij naar Teteringen, in Noord-Brabant, waar hij het voormalige woonhuis en atelier van beeldhouwer en penningsnijder Niel Steenberg overneemt. Net als Steenberg krijgt Grégoire talrijke kerkelijke opdrachten.

In 1956 wordt Paul Grégoire bij Koninklijk Besluit benoemd tot hoogleraar aan de Rijksakademie in Amsterdam. Hij is hier medeverantwoordelijk voor de tweejarige propedeutische opleiding. Studenten die zich later bij professor Piet Esser tot beeldhouwer willen specialiseren,

Paul Grégoire, *Rijksinspectie Kunstbescherming*. 1947, brons, 60 mm (particuliere collectie, foto's: Wim de Boer)

Paul Grégoire, *Bescherming kunstschaten*. Omstreeks 1946, terracotta, 70 mm, eenzijdig, (particuliere collectie, foto: Wim de Boer)

leren bij Grégoire om de sculpturale beginselen in praktijk te brengen. Penningkunst wordt niet als apart vak gedoceerd. In 1980 gaat Grégoire met pensioen; hij overlijdt in 1988.

In de monografie van het Sculptuur Instituut schetst Feico Hoekstra de levensloop en de ontwikkeling van Grégoire als beeldhouwer. Jadwiga Pol-Tyszkiewicz richt de aandacht op de penningkunstenaar. Zij situeert hem daarbij ook ten opzichte van anderen. Pol-Tyszkiewicz wijst bijvoorbeeld op de invloed die Jan Bronner en Mari Andriessen hebben gehad op de penningen van Grégoire.

Arabesk

Een belangrijk deel van het boek bestaat uit twee oeuvercatalogi. Camée van Blommestein inventariseert en beschrijft 232 beelden en beeldjes; Jadwiga Pol-Tyszkiewicz presenteert een overzicht van 102 penningen en voorstudies. Ze staan in principe in chronologische volgorde, maar Grégoire was geen boekhouder en hij hechtte weinig waarde aan datering. Bij nogal wat stukken is het jaar van ontstaan niet meer te achterhalen.

In het biografische gedeelte van deze monografie komen herinneringen van anderen aan bod, naast een kort hoofdstuk met een terugblik van een student. Geer Steyn, in 1968 toegelaten aan de Rijksakademie, vertelt hoe Paul Grégoire les gaf. De docent was een kritische leermeester

die met zijn handen van het werk van zijn leerlingen afbleef. Hooguit gaf hij met een mes fouten aan. Steyn: 'Hij sprak over de geaardheid van de klassieke beeldhouwkunst. Archetypische begrippen als stand, compositie en richting – de Arabesk, zijn gevleugelde woord – kwamen aan de orde.' Als Grégoire zijn ronde langs het werk van leerlingen had gemaakt, dacht je, aldus Steyn, dat je het bijna begreep. Bijna. Totdat Grégoire de volgende dag weer kwam kijken.

Met de door Steyn genoemde arabesk nam Grégoire duidelijk afstand van zijn eigen leermeester, Jan Bronner. Voor Bronner is vooral de stand van een figuur belangrijk; Grégoire legt het accent op levendigheid en beweging. Een mooi voorbeeld van een bronzen penning waarop figuren arabesken vormen lijkt mij *Rijksinspectie Kunstbescherming* uit 1947 (catalogus nummer 18). Op de voorzijde knielt een man met een beeld in zijn handen. Op de keerzijde is een engel met een draak afgebeeld. De levendigheid springt extra in het oog als deze keerzijde wordt vergeleken met een eenzijdig terracotta exemplaar van ongeveer een jaar eerder. Op de voorstudie, die in de catalogus *Bescherming kunstschaten* heet, staan afbeeldingen van een engel, een draak, kogels, geweren en bommen (catalogus nummer 17). Wat echter vooral opvalt is de stijfheid van de engel. Op de latere bronzen penning zijn niet alleen de losse voorwerpen verdwenen; engel en draak gedragen zich nu heel soepel ten opzichte van elkaar. In hun dramatische onderlinge verhouding lijken zij bovendien arabesken. De afbeelding krijgt hierdoor een extra dimensie.

Van Paul Grégoire zelf is in dit boek een korte toespraak opgenomen, gehouden bij zijn afscheid als hoogleraar. Hij maakt enkele cynische opmerkingen, en kondigt aan dat alle aanwezigen straks een boekje cadeau krijgen dat hij voor deze gelegenheid schreef. Het is jammer dat de tekst hiervan nu niet als bijlage is opgenomen, al valt uit het biografische hoofdstuk op te maken dat de redeneringen van Grégoire buitengewoon ingewikkeld zijn. Toch geven moeizame formuleringen altijd wel enig idee van kwesties die een kunstenaar van het grootste belang acht. Bovendien kan een ondoorgrondelijke tekst ons laten zien hoe lastig het voor de studenten van Grégoire moet zijn geweest om te snappen wat de hoogleraar van hen wilde.

Innerlijke krachten

Na het lezen van deze monografie heb ik een oud nummer van *De Beeldenaar* uit de kast gehaald. In 1981 (jaargang 5, nummer 5) publiceerde W.F. van Eekelen in zijn reeks 'Nederlandse makers van penningen' een artikel over Paul Grégoire (gemakkelijk terug te vinden op de website van dit tijdschrift). In zijn aan het artikel toegevoegde oevrecatalogus komt Van Eekelen tot 53 penningen. Pol-Tyszkiewicz beschrijft er bijna twee keer zoveel. Dit geeft een idee van de immense hoeveelheid werk die zij bij haar onderzoek verricht moet hebben, want het is beslist niet zo dat Grégoire in de enkele jaren die hem nog restten zijn penningbestand verdubbelde. Toch geeft het oude artikel nog wel een goede aanvulling op de nieuwe monografie. Van Eekelen, opgeleid als psycholoog, geeft een scherpe karakterbeschrijving van de kunstenaar. Hij ziet bij Grégoire een strijd tussen innerlijke krachten: enerzijds de drang om nieuwe dingen te maken, anderzijds de behoefte om 'zich te bezinnen op uitgangspunten en principes, getuigenis af te leggen en zich af te zetten tegen hetgeen hij als minder geslaagd ziet.' Van Eekelen denkt dat Grégoire 'nog meer en beter werk' zou hebben gemaakt als hij zich wat onbekommerder aan de kunst had overgegeven. Verder staat in het artikel door Van Eekelen mooi

beschreven hoe Grégoire zijn eigen penningkunst contrasteert met die van bijvoorbeeld Piet Esser. Diens penningen voelen 'lekker aan' als ze in de hand worden genomen. Grégoire maakte liever penningen die 'men tegenover zich ziet of waar men zich overheen buigt'. Anders gezegd: 'Zijn penningen moeten niet zozeer met de hand alswel met de geest worden gelezen'.

Grégoire maakte vrij weinig portretpenningen. In zijn beelden en penningen is hij vooral een verteller van verhalen. Ze dwingen tot geconcentreerde waarneming. Sommige stukken hebben als tekortkoming, dat de kunstenaar te veel tegelijk wil vertellen. In het gesprek met Van Eekelen is Grégoire hierover relativerend. Penningkunst ziet hij niet als van het hoogste belang. Een penning geeft aan de kunstenaar vooral vrijheid en ruimte om op kleine schaal ideeën te beproeven. Alsof hij wil zeggen, dat je zó weer aan iets anders kunt beginnen.

Bos, Louise, Dick van Broekhuizen, Feico Hoekstra e.a. (red) (2021) *Paul Grégoire 1915-1988. Monografieën van het Sculptuur Instituut* 11 (Den Haag) 192 pagina's, ISBN 978 9076 028 378, Nur-code 646, € 25,50 exclusief verzendkosten. Ook verkrijgbaar in de webshop van museum Beelden aan Zee: www.museumwinkelbeeldenaanzee.nl.

IBNS Nederland

Nederlandse Vereniging van Papiergeldverzamelaars

www.ibns.nl

info.ibns@gmail.com

Entingestraat 2, 7841 AW SLEEN

Numismatisch Speurwerk 65

Oplossingen

Op *Numismatisch Speurwerk 64* zijn gelukkig veel reacties binnengekomen. De Joseph Haydn penning wordt door Arnold Nieuwendam uitgebreid beschreven op pagina 40-41 in *De Muntkoerier* juli 2003. Voor wie dit tijdschrift niet bezit: de penning is ontworpen door Paul Grégoire (1915-1988) in het jaar 1985 en uitgegeven door De Nederlandse Joseph Haydn Stichting in 2003. De keerzijde toont een strijkkwartet, daarboven een klavecimbelspeler en vier zangeressen, onderaan een notenbalk. Vervaardigd in brons (65 mm) en terracotta (67 mm). Museum Beelden aan Zee te Scheveningen wilde in het voorjaar van 2021 een Paul Grégoire-tentoonstelling organiseren maar corona gooide roet in het eten. Naar aanleiding van deze tentoonstelling (die hopelijk later in 2021 wordt gehouden) wordt een boek over het werk van Grégoire uitgegeven, zie de boekbespreking op pagina 153-155.

Nieuwe vragen

Een buitenbeentje deze keer. Normaliter behandel ik geen volledig gegraveerde penningen, het einde is dan al gauw zoek. Toch heb ik een uitzondering gemaakt voor dit stukje metaal met draagoog, en wel om twee redenen. De graving is namelijk professioneel uitgevoerd en er is een tweede exemplaar bekend en beschreven op de website van het Nederlands Economisch PenningKabinet (NEPK), zie: www.nepk.nl/nl/collectie/?id=1706. Voor de rest blijft deze (draag?) penning een mysterie ondanks de vele informatie die wordt vermeld. De technische details: diameter: 51,7 mm (NEPK 50,9 mm), koper-nikkel, gewicht: 60,32 gram (NEPK 53,36 gram). De rand en de keerzijde zijn glad. De feiten die onomstotelijk vaststaan zijn de datum 21 februari 1855 en de Latijnse woorden NUMQUAM SAT.[IS] wat zoveel betekent als 'nooit genoeg' of 'nooit voldaan'; het rechter wapenschild is van Rotterdam.

De vraagtekens: van wie/wat is het linker wapenschild? Ik neig naar Warmond (NEPK

NUMQUAM SAT

provincie Utrecht); wat betekent K.F.T.? Hier kan iedereen de fantasie op los laten, we hebben al 'Koninklijke Federatie Transport' & 'Koninklijke Fruit Telers', maar 'Kunst, Foto, Toneel' of 'Krappe Fiets Tocht' kan ook. Een onderbuikgevoel vertelt me dat de 'F' ook voor 'Feest' kan staan. Een andere suggestie: het is gebruikelijk dat studentenverenigingen een Latijnse naam gebruiken (Suum Cuique, Mutua Fides, Vindicat atque polit etcetera). Mogelijk gaat het om een (onder) afdeling van een bestaande vereniging?

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Herman Gerritsen, Arnold Nieuwendam, Lideke Peese Binhorst, Jadwiga Pol, Jet Schepp en Geer Steyn.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Inschrijfpennig 2021

De Inschrijfpennig *De Ander* van Michiel Deylius, zie pagina 117, is te bestellen via www.penningkunst.nl. De penning kost voor leden € 290 en voor niet-leden € 450 (inclusief verzendkosten). De bestelling is definitief na overboeking van het bedrag op rekening NL65 INGB 0000 0968 20 (BIC INGBNL2A) ten name van Vereniging voor Penningkunst, o.v.v. 'Penning De Ander' en uw e-mailadres, het teken @ indien nodig vervangen door AND. Vergeet niet ook adres en woonplaats te vermelden op de overboeking. U ontvangt een bevestiging van uw inschrijving. De bestelde penning ontvangt u in het najaar.

VPK contributie

Het bestuur is genooddakt om de contributie dit jaar met tien euro te verhogen. De productie-kosten van een penning zijn in de afgelopen tien jaar bijna verdubbeld. De vereniging maakt verlies. Dit maakt het wenselijk om de contributievorm te wijzigen. Informatie hierover ontvangt u in een e-mail van de voorzitter. Besluiten hierover worden dit najaar tijdens de algemene ledenvergadering genomen.

E-mail

Alle VPK-correspondentie zal in het vervolg via e-mail gaan. Wij vragen leden van wie het e-mailadres bij de administratie niet bekend is dit zo spoedig mogelijk door te geven via info@penningkunst.nl. Als u geen e-mailadres gebruikt kunt u dit laten weten door een kaart te sturen naar Jan Kamps, Griftstraat 9, 3572 GM Utrecht, dan ontvangt u alles per post.

Opricht-begeleider

Het bestuur is op zoek naar VPK-leden die als bestuurslid de taak op zich willen nemen om kunstenaars te begeleiden die in opdracht van de VPK een penning ontwerpen en (laten) produceren. Bestuursvergaderingen gaan voornamelijk via zoom en de taak zal binnen die vergaderingen beperkt blijven tot deze begeleidende functie. Voor meer informatie en een idee over hoeveel tijd het kost, kunt u contact opnemen met de huidige kunstenaar-bestuursleden Loes Schellekens en Da van Daalen via davdweb@xs4all.nl.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Online lezingen 2021

Online lezingen staan gepland op 19 juni, 21 augustus en 11 december. Wij zoeken nog sprekers. Hebt u interesse om een van de lezingen in het najaar in te vullen met een numismatisch onderwerp? Neemt u dan contact op met de secretaris: info@koninklijkgenootschap.nl.

Website en beeldmateriaal online lezing

Bezoek geregeld www.koninklijkgenootschap.nl. Inmiddels is op het ledengedeelte beeldmateriaal te zien van de online lezing van 20 maart 2021 door Lei Lennaerts. Inloggegevens voor het ledengedeelte kunt u aanvragen bij Bas van Vugt: assessor@koninklijkgenootschap.nl.

Verzoek om e-mail adres door te geven

Van vele leden is bij de secretaris geen e-mailadres bekend. Als u de uitnodigingen voor de halfjaarlijkse bijeenkomsten alleen per post ontvangt, maar tevens over een e-mailadres beschikt, verzoeken wij u dit e-mailadres door te geven via: info@koninklijkgenootschap.nl.

Najaarsbijeenkomst 2021

De najaarsbijeenkomst wordt gehouden op 25 september 2021. Nadere informatie ontvangt u in augustus.

Bestuursfunctie Lei Lennaerts

Op 24 april 2021 begint vicevoorzitter Lei Lennaerts aan zijn laatste bestuursjaar. Wij zijn dan ook op zoek naar kandidaten die bestuurslid willen worden van het genootschap. Als u interesse heeft of nadere informatie over de taken binnen het bestuur wilt hebben, kunt u contact opnemen met Lei Lennaerts: vicevoorzitter@koninklijkgenootschap.nl.

Contributie

Als u de contributie voor 2021 nog niet voldaan heeft verzoeken wij u om deze over te maken naar de rekening van het genootschap: NL63 INGB 0000 0311 87. De contributie is € 55 voor leden woonachtig in Nederland, € 60 voor leden in Europa en € 65 voor leden buiten Europa. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is ieder lid dat in het lopende jaar (2021) 30 jaar of jonger is.

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen
onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder -
numismatisch expert -
beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en
numismatische boeken.

Yvette Bruijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282-28
1030 Bruxelles

☎ +33 659 604 736

✉ coinadvisor@yahoo.co.uk

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo

24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)
☎ +41 223 109 197

✉ palombo.geneve@gmail.com

Comptoir Marseillais de Bourse

22 la Canebière
13001 Marseille (France)
☎ +33 491 549 394

✉ palombo@wanadoo.fr

Change et Numismatique Toulonnais

28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)
☎ +33 494 935 136

✉ comptoirdechange@wanadoo.fr

Veilinghuis

De Ruiter

Uw collectie uitbreiden of verkopen?

**Dat doet u bij
Veilinghuis De Ruiter.**

Gratis en vrijblijvende
taxatie!

> Kopen?

Meerdere keren per jaar veilen we mooie collecties, van betaalbare munten tot zeldzame topstukken.

> Verkopen?

Dankzij ons internationale koperspubliek realiseert u hoge opbrengsten. Voor collecties of items vanaf € 3.000 rekenen we géén veilingkosten.

Kijk voor meer info op onze website:
www.veilinghuisderuiter.nl

Volg ons: facebook.com/veilinghuisderuiter
instagram.com/veilinghuisderuiter

JONGELING NUMISMATICS & ANCIENT ART

Vergulde, bronzen rechthoekige plaquette met Maria Magdalena, laat 16e eeuw
72 x 103 mm | 140.99 g | Prachtig

Taxaties | Bemiddeling | In- en verkoop

Ook bieden wij de mogelijkheid om uw munten en penningen te verkopen
via ons uitgebreide netwerk

Jongeling Numismatics & Ancient Art
H. Jongeling, MA
Gecertificeerd Register Taxateur
Lid Federatie TMV

WWW.COINSANDART.NL

info@coinsandart.com
+31 (0)30 303 95 89
KvK 72055219
BTW nr. NL858966712B01

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is het adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale receptis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

De Beeldenaar

45

juli | augustus 2021 | nr 4

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Karel de Geus

MUNTVEILINGEN BV

Nog nooit iets gekocht op een veiling?
Veel tevreden kopers gingen u voor...!

Nog nooit iets verkocht op een veiling?
Veel tevreden inzenders gingen u voor...!

Indien u voornemens bent om uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aan te bieden, wacht dan a.u.b. niet te lang met ons te benaderen. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en de fotografie.

Frans Bekerstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
Fax: 040 - 211 08 45

info@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.
professional numismatists since 1880

Bijzondere munten keren steevast terug naar Schulman!

Driegulden of Leeuwendaalder 1684 in goud geslagen op het gewicht van 10 dukaten. Type IIb met prachtige gesoigneerde stempels van Drappentier. Staande Nederlandse maagd. Kz. klimmende leeuw binnen parelrand, daarboven Gladde rand. Vgl. Delm. 1128a; Vgl. V. 49.4; Vgl. Dav. A4953.

Van de allerhoogste zeldzaamheid, hoogstwaarschijnlijk uniek.

Prijs op aanvraag

Al sinds 1880 zijn de numismaten van Schulman op zoek naar de meest bijzondere numismatische voorwerpen. Deze hierboven getoonde recente aanwinst werd reeds in 1956 door Jacques Schulman getaxeerd. Na ruim 65 jaar zijn wij verheugd deze bijzondere aanwinst in onze handelsvoorraad te mogen opnemen.

Ook voor onze Oktoberveiling zijn wij weer op zoek naar interessante collecties en losse stukken. Is het uw wens om objecten ter veiling aan te bieden, dan nodigen wij u van harte uit om contact met ons op te nemen.

www.schulman.nl of download onze app in uw appstore
Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - e-mail: auction@schulman.nl

De Beeldenaar

45

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

STICHTING DE BEELDENAAR

p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De heer J.W. Kamps, Griffstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.peningkunst.nl

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Toon Opdam,
Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

ABONNEMENTEN

Jaarabonnements: Nederland: € 30; Europa: € 43;
buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

- 164 Bolletjes**
> Jan Pelsdonk
- 165 VPK-penningen, een persoonlijke noot**
> Rein de Goeje
- 168 De toekomst van de numismatiek in Nederland en België**
> Linda Everaert
- 170 Inge Claesen – *Stad bij dag en nacht***
> Arnold Nieuwendam
- 174 Twee in één: een penning door Marit Hartman**
> Karel Soudijn
- 176 Een fraaie plaquette en een penning over Jan Mankes' honderdste sterfdag**
> Jim van der Meer Mohr
- 178 Een zeldzame halve penning van graaf Willem I van Holland**
> Anton Cruysheer & Bouke Jan van der Veen
- 181 Doorgelichte numismatiek (3), noodmunten uit Alva's tijd – II**
> Jan Pelsdonk
- 188 Welke goudgulden is de oudste - aanvulling**
> Jan Pelsdonk, Jos Benders & Bertil van Os
- 189 De prijspanningen van de Deterding-wedstrijden**
> Ernst Wilschut
- 193 Oranjepenningen door Eduard Speyart van Woerden**
> Jim van der Meer Mohr
- 197 De vervoerspenningen van de Amsterdamsche Omnibus Onderneming**
> Henk Groenendijk
- 202 Romeinse muntvondst te Dordrecht op éénhoog**
> Chris Teulings
- 204 'Vroege' penningen van de Numismatische Kring Amsterdam**
> Kees Uitenbroek
- 206 Johan Melchior Faddegon (1871-1941)**
> Jelle Faddegon
- 218 Toky Bautz – boekrecensie**
> Jan Pelsdonk
- 219 Numismatisch Speurwerk 66**
> Johan Mevius
- 220 Nieuws**

Bolletjes

In mijn studententijd had ik een professor die geweldig kon vertellen. Bij wijze van spreken kon je verdwalen in het luisteren, maar hij dwaalde nooit af en kwam met de nodige omwegen zonder uitzondering weer bij het beginpunt uit. Hij introduceerde bij mij het woord *obsoleet* (verouderd, buiten gebruik) en hamerde erop dat een schrijver geen obsoleete woorden moest gebruiken. Grap daarbij is uiteraard dat het woord *obsoleet* op zichzelf ook een verouderd woord is dat in het Nederlandse taalgebied vrijwel niet wordt gebruikt.

Aan deze geschiedenis moest ik even denken toen ik bij toeval op een ander *obsoleet* woord stuitte: *grenetis*. Petrus Weiland beschreef dit woord in 1858 in zijn *Kunstwoordenboek*. Hij gaf als toelichting: 'een gewoon sieraad aan den rand der munten, hetwelk er als aan elkander hangende korreltjes uitziet, en tot behoud van den stempel bijdraagt; ook het werktuig, waarmede zulk een sieraad gemaakt wordt'. Naar ik aanneem wordt er een parelrand als versiering of een sieraad als teken mee bedoeld.

De *Encyclopedie van Munten en Bankbiljetten* verklaart het woord niet. Of een *grenetis* een stempel langer goedhoudt durf ik te betwijfelen. Er zal eerder een leeg vlak mee zijn opgesierd, of het is gebruikt als initiaaltekens of als specifieke aanduiding voor een maker of productieplaats. Zo wordt het teken van het munthuis te Dordrecht – een rozet – de ene keer afgebeeld als een prachtig uitgevoerde bloem en de andere keer als een verzameling bolletjes.

Het huidige extra dikke nummer van *De Beeldenaar* – met dit keer extra aandacht voor de penningkunst – kent geen *obsoleete* voorwerpen. Oude en nieuwe stukken worden – met of zonder *grenetis* – met veel plezier en aandacht verzameld en bestudeerd, wat wederom een diversiteit aan artikelen heeft opgeleverd. Dat leidt soms tot een onverwachte connotatie. Zo blijkt het 'bolletje' van de medailleur Johan Faddegon (1871-1941) als twee druppels water te lijken op dat van een bestuurslid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Ziet u het ook?

ADVERTENTIE

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door

Karel de Geus
Muntveilingen BV.

De voorplaat wordt opgesierd met enkele stukken uit de voorjaarsveiling van Karel de Geus Muntveilingen BV. Opmerkelijk hoge opbrengsten over vrijwel de gehele linie, laten zien dat kwalitatief goed materiaal momenteel zeer gewild is! Bijgaand enige voorbeelden.

Kavel	Omschrijving	Schatting	Opbrengst
61	Prinsendaalder 1592 Holland	€300	€1.600
180	Rijder of dukaton 1747 Utrecht	€750	€2.800
182	Rijder of dukaton 1756 Utrecht	€500	€800
454	10 gulden 1828 Willem I	€800	€3.400
600	5 gulden 1843 Willem II	€3.500	€6.000
637	10 cents 1843 – Gotische W	€1.000	€3.000
900	10 gulden 1913 – Matte proof	€2.500	€6.500
1326	9 grote 1807	€500	€8.000

Ook in de najaarsveiling van Karel de Geus op 1 en 2 november 2021 wederom mooi en zeldzaam materiaal. Daarover meer in het volgende nummer van *De Beeldenaar*.

VPK-penningen, een persoonlijke noot

Nederlandse penningen vanaf 1925, het oprichtingsjaar van de Vereniging voor Penningkunst (VPK), zijn als geheel een bonte verzameling moderne penningen zonder richting of doel. De moderne sturing tot zelfontplooiing van kunstenaars maakt dat er evenzovele beeldtalen zijn, evenzovele materiaalkeuzes en, niet te vergeten, evenzovele opstellingen om penningen te voelen, te wegen en te bekijken.

Diversiteit

Het variabele element is wat de VPK voor mij zo aantrekkelijk maakt. Altijd wat anders. Ik laat me nu eenmaal graag verrassen. Er wordt nogal eens wat geschreven over hoe men onze penningen ervaart. Dat is mooi. Ik hoop dat iedereen vooral VPK-lid is met een niet bange smaak en weinig snel oordeelt. Maar laat ik vooral voor mezelf spreken. Onze moderne penningen waardeer ik, als ik er eens over nadenk, vanuit heel verschillende invalshoeken.

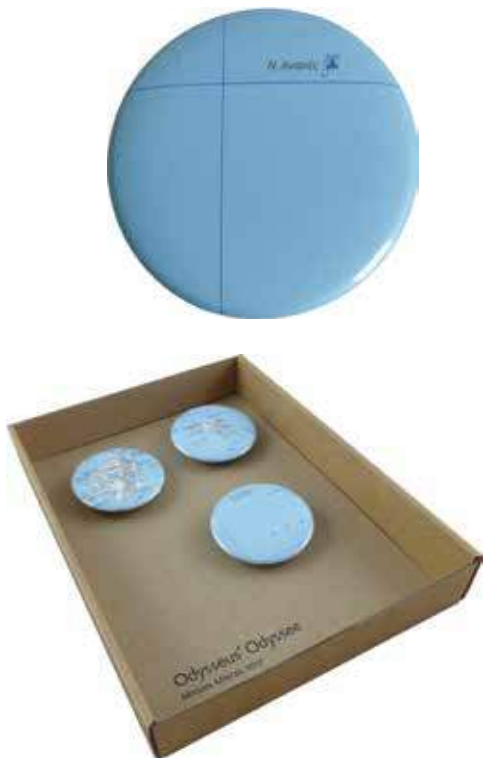
Sommige penningen bewaar ik zichtbaar in hun eigen doos. Ik weet wat erin zit. Het eventueel kunnen uitpakken is een spannend idee en dat is me genoeg. De ultieme uitpakpenning is natuurlijk de laatste jaarpenny met een wenteltrap van bakjes, een ander voorbeeld is de relatiepenning met magnetisch doosje. Neemt niet weg dat ook die oude doosjes van karton die zo mooi sluiten mij kunnen bekoren, kortom, de verpakking kan een fijn onderdeel van de penny zijn en ik ben zeker niet de enige die dat vindt.

De conventioneel-moderne penningen die ik van haver tot gort ken, zijn niet om uit te pakken en verbergen ook niets; die hebben andere kwaliteiten. Het zijn de exemplaren om af en toe een tijdje te beschouwen en weer weg te leggen. Die maffe kop, zo mooi gestileerd. Mooi in het vlak geplaatst. Rond, zoals het hoort. Breitner, Hugo de Groot en nog veel meer; schitterend. Er zijn er ook waar ik naar glimlach met een blik naar binnen. Raadselachtigheid. Mijn laatste koop: een

Een stukje eigen museum (foto: auteur)

rond uitgeknipt stukje zeekaart met twee lijnen, een minuscuul eilandje, een vuurtorensymbool en de letters Ν(ησιά) Αναvés (Ananes-eilanden), als button met een speldje. Een uitnodiging voor een droom. Of de zilveren regenworm in petrischaaltje; een zo gewoon beestje, dat zoveel betekent in dit schaalje met de naam van Darwin er op. Knap gevonden.

Mirjam Mieras, *Odysseus' Odyssee*. 2017 (foto's: kunstenaar)

waard zijn om in brons gegoten te zijn of met vakmanschap zijn gehakt of gesneden. Het geeft gewicht aan de penning. Kunststoffen hebben dat in eerste instantie minder voor mij, dus die moeten dat compenseren met een fijn gevoel voor lijn, structuur, kleur en boodschap. Ik denk dan aan de veelbesproken kussenpenning of de perspex ringen van 'whatever the mind'.

Een paar planken zijn gevuld met abstracte penningen, modern per definitie. Ik kijk daar met veel genoeg naar en zal ze zeker in de hand nemen. Vorm, lijnen, holtes, kleur, textuur en gewicht in verschillende verhoudingen, esthetica in optima forma, waarmee juist het niet in evenwicht zijn voor de spanning zorgt. Ik denk dan aan de blokken, de zinken shelter, of de gewoon met de vingers uitgestreken penning.

Tekst en penningen vind ik soms problematisch. Beeldhouwers zijn meestal geen schrijvers

Vakmanschap

Er bestaan dikke plastische penningen en uiterst dunne, voorzichtige penningen. Met heldere lijnen of vervaagde lijnen; zo liggen ze bij mij niet op de plank, maar wat een verschil in beeldtaal: de dunne en fijne Nils Holgersson of de plastisch scherpe ruimtevaartpenning. Materiaal speelt een rol. Metalen, houten of stenen penningen geven je het gevoel dat die lang meegaan, dat ze het

Eylem Aladogan, *Believe*. 2015, epoxy, 88 mm (foto: auteur)

Jan Snoeck, *Ruimtevaart*. 1964, brons, 49 mm (foto: VPK)

Erica van Seeters, *Relatiepenning*. 2014, steen, ijzervijzel en magneet, in houten doos, 37 mm (foto: VPK)

Martijn Sandberg, *My last penny*. 2010, messing, 62 mm (foto: VPK)

dus spelen ze vaak leentjebuur bij dichters. Daar is natuurlijk niets op tegen. Letters vormgeven is een ander verhaal. Daar hebben we mooie voorbeelden van. Let dus op de komende

inschrijfpennig, hier is een echte letterhaker bezig. De voor mij minder aansprekende penning is wat ik vroeg-modern zou noemen. De tijd dat beeldsymboliek de manier was om iets te gedenken. Hier is de vorm, hoe knap gemaakt ook, een samenstelling van bekende elementen. Vanuit kunsthistorisch perspectief kan ik daar wel van genieten, maar dan is het meer een rationeel gebeuren. Ik word er niet echt enthousiast van.

Het is de dwarsdoorsnede van een goed gevulde VPK-vitrine die me het meeste plezier bezorgt; van alles wat, als ware het een stukje beeldhouwgeschiedenis op een paar vierkante meter, en dat voor jezelf. Ik kreeg het enthousiasme met de paplepel ingegoten door een moeder die modernisme, Bauhaus, Schöner Wohnen, atonale muziek en wat niet al met de kinderen deelde. Mede daarom ben ik kunstdocent geworden. En geniet ik van mijn museum zonder sluitingstijd.

FIDEM
MEDALS

online wereldcongres
& tentoonstelling in Tokio, Japan
1 - 4 december 2021

International Art Medal Federation
www.fidem-medals.org

De toekomst van de numismatiek in Nederland en België

In België bestaat sinds 1950 het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde (EGMP). Het EGMP is een Nederlandstalig genootschap, een overkoepeling voor acht numismatische afdelingen in Vlaanderen (of kringen zoals ze in Nederland genoemd worden) en telt momenteel 1250 leden. Dit grote ledenaantal is het resultaat van jarenlange inzet van de voorzitters van deze acht afdelingen en hun medewerkers, de samenwerking binnen het EGMP en de samenhangigheid, de cohesie tussen de afdelingen. Als voormalig voorzitter van het EGMP was het me opgevallen dat de kringen in Nederland heel anders werken dan in België. Ze werken autonoom (zitten op een eiland) en bij problemen of in geval van nood kunnen zij nergens terecht.

Dit gegeven was voor mij de aanzet om een grensoverschrijdende samenwerking op numismatisch vlak te organiseren en zo contacteerde ik Raymond van Oosterhout en Chris Teulings. Er werd een informele werkgroep samengesteld met op de eerste bijeenkomst Chris Teulings als moderator. Hij zorgde voor een locatie die voor de deelnemers 'de kleinste gemene deler' was (met andere woorden: voor diegene die het nog niet wisten, het middelpunt tussen België en Nederland ligt in Helvoirt). Sindsdien is dit onze uitvalsbasis om te brainstormen over de toekomst van de numismatiek in België en Nederland.

Ronde tafel

Het genootschap 'De numismaten van de Ronde Tafel' was geboren, met als deelnemende kringen de Numismatische Kring Brabant (Geertje de Kort en Arjan Senden), de Numismatische Kring Oost-Nederland (Ab Wassink) en de Numismatische Kring Utrecht (Gert Mulder en Marcel Over-

dijk), naast Raymond van Oosterhout van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (KNGMP) en mijzelf van het EGMP.

Tijdens deze bijeenkomsten kwam er onder andere aan bod dat ondanks de inzet van vrijwilligers die voor de organisatie van de kringavonden zorgen, zij geconfronteerd worden met de harde realiteit, namelijk de teloorgang van het verenigingsleven en dus ook de kringen. Sommige numismatische kringen dreigen op te houden met bestaan zodra het enige bestuurslid dat zich voor de kring inzet wegvallt en er niemand is die deze taak kan of wil invullen. Het gevaar sluipst soms in het iets 'te lang' het roer vast houden, wat op lange termijn funest kan zijn voor de goede werking van de kringen. Wat gebeurt er met deze leden waarvan de kring ophoudt te bestaan? Sommige kunnen bij een naburige kring terecht, maar geldt dit voor iedereen? Worden de leden opgevangen, is er communicatie hieromtrent? Kan dit vermeden worden als er hierover met de andere kringen gecommuniceerd wordt, enzovoorts.

Bijna geen reactie

Om een idee te krijgen hoe het gesteld is met de kringen in Nederland en om de leden in het numismatische verenigingsleven 'wakker te schudden', werd er door De numismaten van de Ronde Tafel besloten om in *De Beeldenaar* (begin 2019) een artikel met als titel 'De toekomst van de numismatiek' te publiceren.¹ Dit met de bedoeling om de lezers tot denken aan te zetten, maar voornamelijk om reacties te krijgen van de leden en de kringen. Marcel Overdijk en Gert Mulder waren de auteurs van dit artikel en hebben de

problematiek zeer treffend verwoord. Het geeft de verandering in het numismatisch verenigingsleven zeer treffend weer. Tot onze spijt moest ons genootschap vaststellen dat er bijna geen enkele reactie kwam op dit artikel.

Vergrijzing is een algemene tendens en het is heel moeilijk om opvolging en verjonging te vinden, want de jeugd is opgegroeid in een digitaal tijdperk. Een bijkomend probleem is dat veel numismaten meer en meer hun collecties aanvullen door op het internet te kopen. Hiermee verliezen zij het sociaal contact, dat echter belangrijk is en alleen kan worden opgebouwd op numismatische beurzen, kringavonden, maandelijkse bijeenkomsten enzovoorts. Kort samengevat kwamen we tot de volgende conclusie:

Wat ontbreekt er tussen de kringen in het algemeen?

- onderlinge communicatie
- cohesie tussen de kringen (noodzakelijk!)
- aanpak van ledenwerving en kringbijeenkomsten (herbekijken?)
- Een overkoepelend orgaan dat de kringen bijstaat, helpt, informeert, adviseert, ondersteunt, enzovoorts.

Het KNGMP heeft reeds aangegeven deze rol niet te willen en kunnen vervullen, maar het EGMP kan dit wel. Toen het EGMP werd opgericht in 1950 waren er Duitse, Oostenrijkse, Franse, Waalse en Algerijnse numismatische afdelingen aangesloten. 71 jaar later kent het EGMP enkel Vlaamse afdelingen, maar is bereid om de Nederlandse kringen mee onder haar vleugels te nemen. Op deze manier krijgen de kringen ondersteuning en kan er een bredere spreiding van numismatische informatie over het Nederlandse taalgebied gewaarborgd worden.

Dit brengt ons tot de essentie van mijn betoog. Aan het bestuur van het KNGMP, de kringen en haar leden wil ik meedelen dat het EGMP niet alleen in België, maar ook in Nederland een overkoepeling wil zijn voor de kringen en de deur open zet voor gesprekken hieromtrent. Wie vragen heeft, kan deze via linda.everaert1@telenet.be stellen.

Noot

1. Mulder, Gert & Marcel Overdijk (2019) De toekomst van de numismatiek, in: *De Beeldenaar* 43-1, 13-15.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt € 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be www.egmp-vzw.be

 EGMP vzw

Inge Claesen – *Stad bij dag en nacht*

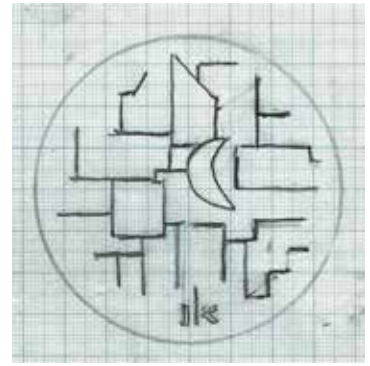
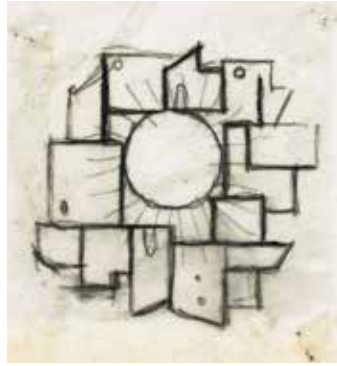
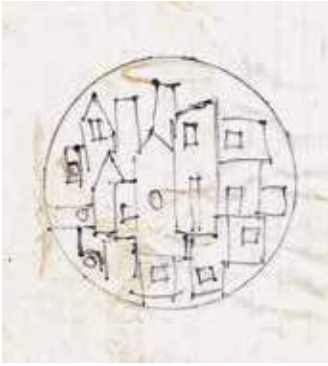
Jaarpenning 2021 Vereniging voor Penningkunst

De beeldhouwer en medailleur Inge Claesen ontving in 2020 het verzoek van de Vereniging voor Penningkunst (VPK) om de jaarpenning 2021 te maken. Ze is de laatste jaren voornamelijk bezig met stadsarchitectuur, waaruit de jaarpenning *Stad bij dag en nacht* is ontstaan. Op het eerste schetsontwerp ordent Claesen huizen op papier. De tweede potloodtekening van de voorzijde *Dag*, is een van de vele schetsen die zij vervolgens heeft gemaakt. Die werkt ze verder uit op millimeterpapier om de grootte te bepalen, wat ze ook deed voor de keerzijde *Nacht*. De schetsen worden in gips overbracht, waar zij al snijdend tot een eindresultaat komt. Op de voorzijde is een stralende zon te zien en de krachtige zonnestrallen lijken door de buitencirkel heen te breken. De zon is weergegeven als middelpunt en daaromheen

zijn huizen gezet. Op de keerzijde staat centraal een maanschijf op een vierkant, alsof door een raam naar het hemellichaam wordt gekeken. Om de maan is een compositie van woningen en gebouwen aangebracht, met linksboven de letters VPK en rechts de datum 2021. Onderaan staat een gestileerde I en een C. Beide zijden zijn evenwichtig op het vlak geplaatst en sluiten goed bij elkaar aan. In een toelichting zegt Claesen: 'Na beraad besloot ik te werken aan het idee van een stad bij dag en bij nacht, deze twee als symbool voor twee kanten van het leven: overdag – zonnig, open, helder zichtbaar, het leven in volle gang. 's Nachts: duister, gesloten, verminderd zichtbaar, het leven is aanzienlijk verstild. Architectuur en actualiteit krijgen hier zo hun specifieke betekenis en samenhang'.

Inge Claesen, *Stad bij dag en nacht*. 2021, brons, 77 mm (foto's: kunstenaar)

Inge Claesen, *Drie ontwerpschetsen*. Links: eerste ontwerpschets, midden: *Dag*, rechts: *Nacht*. 2020-2021, potlood op papier (foto's: kunstenaar)

Jong geleerd oud gedaan

Als kind stond ze al te hakken aan een groot brok steen. De aandoenlijke foto staat op haar website en geeft meteen aan waar haar liefde naar uit gaat: het harde steen. Aandacht voor dat materiaal is levenslang gebleven en op latere leeftijd zou ze er de mooiste beelden uit hakken. Jarenlang had ze voorbeelden om zich heen en weinigen kunnen zeggen dat ze al meer dan een halve eeuw beeldhouwen. De afgelopen coronaperiode bracht Claesen grotendeels in haar atelier door. Haar vielen twee aspecten op: enerzijds de afgeslotenheid van de stad en samenleving, anderzijds de mogelijkheid om ongestoord te kunnen werken. Ook het verschil met de openheid, die tot voor kort heel gewoon was. Die openheid en geslotenheid van de stad, als samenhangende en tegelijkertijd contrasterende entiteiten, vormden voor haar een bruikbaar vertrekpunt om de eervolle opdracht van de VPK te realiseren. De medailleur zegt hierover: 'Architectuur, zowel in de zin van de bouwkunst als die van de planologie voor een stad en een stedelijke omgeving, heeft altijd mijn belangstelling. In de loop van de jaren is die een van de belangrijkste uitgangspunten gebleken in al mijn werk. De beslissingen die ik nam en neem, zowel in constructieve zin, het bouwen met elementen, als in reducerende, het hakken in steen, laten goed zien dat het besef van leven in de omgang met de gebouwde ruimte voor mij steeds een blijvende impuls voor nieuw werk is. [...] Is de architectuur van de stad niet een krachtige metafoor voor openheid en geslotenheid?'

Atelier Claesen

Claesen werd geboren in 1960 en groeide op in een artistiek milieu in Tilburg. Haar vader Hans Claesen was architect en beeldhouwer. Zijn dochter zou als kind en ná haar opleiding in zijn atelier werken en die periode zou bepalend blijken voor haar artistieke ontwikkeling. Het gebouw is in 1965 ontworpen door Hans Claesen en de architect Wim Hansen. Het heeft de toepasselijke naam *Atelier Claesen*. Haar vader heeft er tot zijn dood in 1995 in gewerkt. De medailleur zegt onder meer over het pand: 'In architecturale zin is dit gebouw bijzonder: het is gebouwd in de stijl van de Bossche School, een richting in de architectuur en vormgeving, die sterk gericht is op functionaliteit, uitgewogenheid en harmonie, waarbij de gebruikte bouwmaterialen en de verwerking daarvan bepalend zijn voor uiterlijk en functie. Deze bouwstijl is tijdgenoot van - en verwant aan de Nieuwe Zakelijkheid, maar kent daarbij zijn eigen, hoogst subtiele, verhoudingsstructuur'. Ook zegt ze: 'Het meeste heb ik geleerd van mijn vader. Vanaf mijn jongste kindertijd kwam ik graag en vaak in zijn atelier. Dat was voor mijn vader geen bezwaar, als ik maar aan het werk ging. De eerste jaren werkte ik in klei, vanaf mijn 8e jaar hak ik in steen. Tot zijn dood hebben wij het atelier gedeeld'.

Als kind kwam Claesen al met penningkunst in contact. Haar vader was lid van de VPK en zij zag al op jonge leeftijd deze verenigingsuitgaven, die ze alleen met twee handen mocht vasthouden. In de kantoorruimte van het pand zijn nog steeds penningen te vinden uit de verzameling van haar

vader; onder anderen werk van Charlotte van Pallandt, Theresia van der Pant en Arthur Spronken. Als student volgde zij van 1977-1982 een opleiding aan de Koninklijke Academie voor Kunst en Vormgeving. Zij studeerde af op de afdeling keramiek, bij docent Louis Visser. Tijdens deze studie heeft zij naar levend model geboetseerd op de beeldhouwafdeling bij docent Marius van Beek. Daarna volgde ze van 1982-1984 de Stadsacademie Maastricht, waar Piet Killaars les gaf. De kunstenaar heeft naast haar vrije werk een twaalfstal grote opdrachten gerealiseerd zoals in 1989 voor Edet Nederland bv, een stenen sculptuur met de titel *Papier* en in 1990 voor TVM Verzekeringen in Hoogeveen een serie grafiek. De houtsculptuur *Huisarts* werd in 1995 voltooid en staat in Tilburg. De sculptuur *Blauwe Bomen* is in 1996 samengesteld uit hardsteen en staal en is te bewonderen in de gemeente Berkel-Enschot. Voor de Tilburgse Kunststichting ontwierp zij in 1996 drie stenen *Legpenningen*. De gemeente Oisterwijk gaf de beeldhouwer in 1998 een opdracht om *de fabels van La Fontaine* in hardsteen te hakken voor de entree van het plaatselijk natuurtheater. Ook hakte zij in 2014 een hardstenen grafmonument. Een serie relatiegeschenken verscheen in 2015 en bestaat uit diverse houtsoorten. Duidelijk zijn bouwkunstige elementen gebruikt, zoals blokken en bollen die samen architectonisch aandoen en op een bureau een fraaie blikvanger zullen zijn. In 2017 maakte Claesen in opdracht een abstract beeld betreffend *Fort Vaux in de Eerste Wereldoorlog*,

Inge Claesen, *La Licorne 1*. 2014, wit marmer, 95 mm (foto: kunstenaar)

uitgevoerd in marmer, serpentino en hardsteen. Haar werk lag in ruim dertig tentoonstellingen, zowel solo als gezamenlijk met andere kunstenaars, hoofdzakelijk in Nederland.

Architectuur en natuur

Met penningkunst begon zij pas na haar opleiding. Uiteraard gaf haar vader aanwijzingen en van collega's leerde zij waar ze op moest letten bij het creëren van een penning. Het is niet alleen de architectuur die haar belangstelling heeft. De natuur is eveneens een belangrijk onderwerp. Daarover maakte zij penningobjecten, beelden, lino'sneden, collages en tekeningen, met onderwerpen als torren, vlinders, vazen, blaadjes en ranken; zinnebeeldige kentekenen. Het zijn

Vitrine met werkstukken van Inge Claesen tijdens de tentoonstelling in Pulchri Studio. 2015 (foto: auteur)

Inge Claesen, *Zonder titel*. 2014, wit marmer, messing, merbau en beukenhout, 95 mm (foto: kunstenaar)

De ontwerper toont trots haar penning (foto: kunstenaar)

bewust gekozen materialen, zoals marmer, hardsteen, brons, messing en hout, die inventief zijn toegepast en weer doen denken aan architectuur én de natuur, zodat alles met elkaar verbonden lijkt. Vormen die zijn ontleend aan - en samenkomen in strenge geometrische ordeningen als vierkanten en cirkels. Claesen omschrijft haar werk als traditioneel in een hedendaagse vormgeving. Het sculpturale aspect van de penningkunst trekt haar het meest, waarbij de medailleur het onderwerp niet uit het oog verliest. Haar werk heb ik verschillende keren gezien, de laatste keer in de tentoonstelling *Een beeld van een penning* in Pulchri Studio te Den Haag, die door Linda Verkaaik in 2014 was georganiseerd.¹ Daar stond een vitrine vol met haar werk, waar ik mijn ogen niet van af kon houden. Uitgangspunt van de beeldhouwer is steen, waarbij zij de eigenschappen daarvan gericht toepast. Het rouge

royale marmer is bijvoorbeeld een steensoort die is geaderd in wilde rode, witte en grijze kleuren. Deze leent zich heel goed om beweging te verbeelden. Dat marmer heeft zij gebruikt voor de penningen *Icarus* en de sportpenningen, die de medailleur in opdracht voor de gemeente Schijndel voltooidde. De penning *Nieuw Leven*, gemaakt in messing, laat aan de ene zijde een kale boom zien en aan de andere zijde bladeren, die ieder jaar weer terugkomen. Een vorm die aan *De Eenhoorn* doet denken is uitgevoerd in wit marmer en heet *La licome*. Eén van de fraaiste penningobjecten die ik zag heeft geen titel, *Zonder titel*. Het is een samenstelling van verschillende materialen en bestaat uit wit marmer, messing, merbau en beukenhout.

De kunstenaar heeft tot heden een tiental penningen gerealiseerd in uiteenlopende vormen. Weliswaar een klein oeuvre, maar een dat staat als een huis. Het bijzondere is dat zij zich niet heeft laten beïnvloeden door andere medailleurs, maar een geheel eigen uitdrukkingswijze heeft gevonden, vooral door toepassing van materialen die volledig in harmonie samengebracht zijn. Op de beeldenaars staan geen portretten, wel is de eerder genoemde architectuur terug te vinden. Bij haar beelden van de 99 archisculpturen die zij creëerde, is de beeldhouwer tot volle ontplooiing gekomen met techniek en fantasie. Zo'n reeks zou in een museum niet misstaan. Haar onderbrengen in een genre is onmogelijk, want Inge Claesen is niet in een hokje te stoppen en dat moet zo blijven.

Meer over Inge Claesen: www.atelierclaesen.nl

Noot

1. Nieuwendam, A. (2015) Penningen en penningobjecten van Inge Claesen, in: *De Muntkoerier* 44-4, 16-18.

Twee in één: een penning door Marit Hartman

In 2016 bood de Belgische vereniging Promotie van de Medaille een penning door Marit Hartman te koop aan, getiteld *Het begin van een verzameling*. Waarschijnlijk is deze penning in 2015 ontworpen. De uitvoering is eenvoudig. In de voorzijde kraste de kunstenaar de titel van haar penning, met dwars daar doorheen het cijfer 2. De keerzijde is bijna leeg. Tegen de rand graveerde Hartman hier slechts haar signatuur: MH. Het exemplaar lijkt rond, maar is dat niet helemaal, want twee cirkelvormige delen zijn ten opzichte van elkaar iets verschoven. Hartman creëerde een illusie: het lijkt alsof twee penningen deel uitmaken van een slordige stapel. Sterker nog: het bovenste stuk zakt schuin weg. De bovenkant van deze penning lijkt het daaronder liggende deel weg te drukken. Twee in één: toen ik deze

penning in handen gaf van mijn vijfjarige kleinzoon, wilde hij meteen beide gedeeltes uit elkaar halen – wat hem uiteraard niet lukte, want het stuk is massief in brons gegoten.

De tekst en het getal op de voorzijde vormen een boodschap: wie gaat verzamelen, moet meteen op zoek naar een tweede exemplaar. Wie echter deze penning in handen krijgt is al een eind op weg, want dankzij de illusie zien we het tweede stuk meteen zitten. Toch is dit slechts één penning: de eigenaar ervan zal aan het werk moeten om een volgend exemplaar te bemachtigen. Bovendien: twee is slechts het begin. Echte verzamelaars weten van geen ophouden.

De uitvoering van deze penning is minimalistisch. Dat moet ook wel, want Marit Hartman laat ons vrij in wat wij willen verzamelen. Als ze meer

Marit Hartman, *Het begin van een verzameling*. 2016, brons, 65 mm (foto's: Luc Vandamme)

beeld had aangebracht, zou ze haar verzamelaars te veel een bepaalde richting uitsturen. Behalve minimalistisch is deze penning ook een voorbeeld van conceptuele kunst. Er is weinig artistieke scholing voor nodig om het basisidee te herhalen in huisvlijt. Het model kan gemakkelijk worden nagebootst door iedereen die over een flink stuk was of natte klei beschikt. Alleen voor het gieten in brons is specialistische vaardigheid nodig.

Met 'minimalistisch' en 'conceptueel' zijn we er echter nog niet. Deze penning is namelijk ook nog eens diepzinnig, want waarom zou een verzameling uit minstens twee stukken moeten bestaan? Wiskundigen kennen lege verzamelingen. Omgekeerd: waarom spreken we al bij 'twee' van een verzameling? Zou de ondergrens niet beter bij 'flink veel' moeten liggen? Wie over dergelijke vragen nadenkt, komt uit bij de speciale betekenis die het getal 2 kennelijk heeft.

Perspectief

Duik even mee de filosofische diepte in. Er bestaat geen vast punt van waaruit we kunstvoorwerpen kunnen beoordelen. Er is altijd sprake van een vergelijking. Pas door vergelijking met een tweede exemplaar wordt het mogelijk om kwaliteitsoordelen te geven. Elk volgend stuk in een verzameling biedt een nieuw perspectief op wat al aanwezig was. Kijken is vergelijken.

Waarmee is deze penning te vergelijken? Verzamelaars van oude munten zullen dit schijnbaar dubbele exemplaar misschien vergelijken

met zilverstukken die op dubbele zwaarte zijn geslagen. Zelf vergelijk ik deze penning graag met een kunstwerk dat geheel buiten de numismatiek valt, namelijk het beeld *Stapelring (Gevouwen toren)* van Carel Visser. Dit beeld uit 1971, in de collectie van het Kunstmuseum Den Haag, bestaat uit vier op elkaar liggende metalen frames. Door een minimalistische ingreep van de kunstenaar lijkt het beeld op instorten te staan; de frames drukken elkaar naar beneden. Voor mij is de penning door Marit Hartman een hommage aan Carel Visser. Ik weet niet of zij zelf aan die beeldhouwer heeft gedacht, maar dat is onbelangrijk. Kijken is weliswaar vergelijken, maar iedereen is vrij in de keuze van het tweede exemplaar.

Marit Hartman was een kunstenaar uit twee landen: Nederland en België. Ze is in 1938 geboren in Den Haag en overleed in 2020 in Riemst, een plaats tussen Maastricht en Tongeren. Daar woonde ze al lange tijd. In België was ze een hooggewaardeerde medailleur die voor sommigen toch wel duidelijk Nederlandse trekken in haar werk vertoonde. Tijdens de FIDEM-tentoonstelling van 1996 in Neuchâtel was haar werk zowel in de Belgische als in de Nederlandse selectie vertegenwoordigd.

Het getal 2 speelt bij haar nog een rol. In catalogi is haar werk onder twee namen terug te vinden. Vaak staat de naam van haar echtgenoot voor haar meisjesnaam: Hertzdahl-Hartman. Na de dood van haar man kwam het accent weer te liggen op Hartman.

Goud- en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V.

De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | T +31 (0)73 - 6 31 28 31 | E info@venrooybv.nl | I www.venrooybv.nl

Een fraaie plaquette en een penning over Jan Mankes' honderdste sterfdag

In 2020 stond de daartoe opgerichte stichting Jan Mankes 100 jaar, stil bij het feit dat deze bekende figuratieve kunstenaar (die is geboren op 15 augustus 1889) op 23 april 1920 is overleden. Deze veelzijdige kunstenaar werd in 1918 getroffen door de Spaanse griep, die hem uiteindelijk twee jaar later fataal zou worden. Van Mankes is onder andere werk te zien in Museum More in Gorsseel, Museum Belvédère in Oranjewoud en Museum Arnhem.

Als deel van de activiteiten werd op 26 april 2020 – vanwege de coronabeperkingen helaas zonder publiek – een fraaie plaquette onthuld op het voormalige woonhuis van Mankes in Eerbeek. Deze bronzen plaquette is van de hand van de veelzijdige beeldhouwster Monique Bosch (1960), die als voorbeeld het beroemde *Zelfportret met uil* in de collectie van Museum Arnhem heeft gebruikt. De plaquette meet 236 x 143 mm (met cement erbij meet het 255 x 205 mm) en is gegoten bij Bronsgieterij Stijlaart in Tiel. De kunstenaar is door deze opdracht geïnspireerd geraakt om meer plaquettes en ook penningen te gaan maken, zowel als vrij werk als in opdracht. Wie weet wat wij nog meer gaan zien.

Daarnaast heeft de stichting onder meer een prijsvraag georganiseerd, waarin zij zowel professionele kunstenaars als amateurs heeft opgeroepen om in alle disciplines (schilderijen, tekeningen, grafiek, fotografie) werk in te zenden, waarbij zo stond op de site van de stichting, 'Enige voorwaarde is dat Jan Mankes, zijn tijd, zijn leven of zijn kunst de inspiratiebron is'. De inzending sloot op 31 mei 2020.

Maja Houtman (1963) heeft deelgenomen met een drietal knipsels en een fraaie penning. De knipsels heeft ze als eerste gemaakt, maar later kreeg ze toch ook zin om 'in gedroogde klei te

Monique Bosch, *Jan Mankes plaquette*. 2020, 236 x 143 mm (foto: auteur)

Woonhuis van Jan Mankes in Eerbeek, met plaquette (foto: auteur)

Maja Houtman, Jan Mankes 100 jaar. 2020, klei, 60 mm (foto's kunstenaar)

krabbelen', zoals zij, Cil van Ingen Schenau citerend, mij vertelde. De penning is dan ook in klei gemodelleerd. Op de voorzijde staat: 1920 / JMankes / 2020. De keerzijde toont een lijster op een tak, naar het schilderijtje in Museum Belvédère. De doorsnede is 60 mm. De penning is gemaakt tijdens de lockdown. Omdat Maja geen oven heeft, is de penning nog niet gebakken en uniek.

Inmiddels heeft zowel de vakjury als de publieksjury zijn oordeel kunnen vellen en helaas zijn deze fraaie penning en de knipsels door geen van beide jury's uitverkozen.

Zie voor Monique Bosch: www.boschbeeldend.nl en voor Maja Houtman: www.majahoutman.nl.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Een zeldzame halve penning van graaf Willem I van Holland

In oktober 2020 werd in het Noord-Franse plaatsje Wizernes (nabij Sint-Omaars) met behulp van een metaaldetector een klein onbekend zilveren muntje gevonden. *Via via* werd contact met ons gezocht met de vraag of we wisten om welk munttype dit kon gaan. Na enig speurwerk werd duidelijk dat het ging op een zeer zeldzame munt van graaf Willem I van Holland (1203/1213-1222). In dit artikel gaan we dieper in op deze vondst.

Ruiter

De gevonden munt meet 11 mm en weegt 0,28 gram. Op basis van deze massa gaat het om een halve penning, geslagen op Utrechtse/Hollandse voet (0,30 gram). Op de voorzijde is een geharnaste ruiter naar rechts te zien, met geheven zwaard en schild binnen een parelcirkel. Op de keerzijde is een gevorkt kruis te zien, met in het midden een ring en in de hoeken afwisselend een lelie (lisbloem) met ring en een kruisje met in de hoeken streepjes (lichtend kruis).

Uit nader onderzoek blijkt dat dit munttype tweemaal eerder is gevonden. De eerste werd in 1991 door Frans Breibach gevonden in afgevoerde grond, afkomstig uit rioolwerkzaamheden in de binnenstad van Dordrecht. De vinder schreef erover in het *Detector Magazine* en gaf daarbij aan hierover contact te hebben gehad met Arent Pol van Rijksmuseum Het Koninklijk

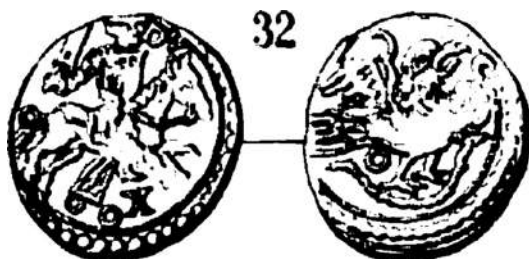
Graafschap Holland, Willem I, halve penning met ruiter (collectie: NNC, inv. 1991-0173, vondst Dordrecht)

Graafschap Holland, Willem I, halve penning met ruiter (Huis van Hilde, inv. 5281-0041, vondst Egmond-Binnen)

Graafschap Holland, Willem I, halve penning met ruiter (particuliere collectie, vondst Wizernes 2020)

Hertogdom Brabant, Hendrik I (1190-1235), denarius, onbekend atelier. 1200-1210 (De Witte 1894, plaat 2, type 32)

Penningkabinet en Cees van Hengel.¹ De zilveren munt heeft een doorsnede van 10 mm en een massa van 0,175 gram (uitgebroken). De munt werd vervolgens door Van Hengel beschreven in 1998 onder type C.13.9, echter zonder afbeelding.² Gelet op de overeenkomst van de ruiter met die op Brabantse munten, merkte Van Hengel op dat het kan gaan om verwisseling van stempels. Dit lijkt ons niet, omdat de Brabantse typen met ruiter goed zijn te onderscheiden van de Hollandse typen door de letters DVX op de Brabantse munten.³ Ook Grolle nam ditzelfde muntje op in zijn werk over de munten van de graven van Holland, maar met onduidelijke afbeeldingen.⁴

Het tweede exemplaar werd in de jaren '90 te Egmond-Binnen gevonden door Henk Zomerdijk. De zilveren munt heeft een doorsnede van 10 mm en een massa van 0,25 gram. Op het schild van de ruiter is nog vaag een klimmende leeuw te zien. De munt werd meegenomen in het onderzoek door Peter Buis naar de munten van Egmond en is als onderdeel van de collectie Zomerdijk opgenomen in het archeologisch depot van de Provincie Noord-Holland (Huis van Hilde).⁵

Datering

Omdat van dit type met ruiter ook munten zijn bekend met op de keerzijde HOLLAND, bestaat over de toeschrijving aan Willem I geen twijfel. Ook de symbolen zoals de lelies met ring en kruisjes met streepjes zijn kenmerkend voor het graafschap Holland. Tegelijk sluiten de munten van Willem I aan op die uit Brabant, met name die van Hendrik I van Brabant (1190-1235). Een Zuid-Hollandse (Dordrecht?) of Zeeuwse productieplaats lijkt hierdoor aannemelijk. Ook Grolle schrijft dat de munten van Willem I zogeheten Brabantse typen zijn, naar Brusselse en Antwerpse voorbeelden. Daarnaast merkt hij op dat deze munten van Willem I geslagen zijn ná 1210.⁷ Maar is dit wel zo? Interessant is een ridderzegel van Willem I uit 1204 met als omschrift: SIGILLVM VVILLELMI COMITIS HOLLANDIE. De afbeelding is identiek aan de voorzijde van het hier beschreven munttype en kan daarom een overeenkomstige datering hebben.⁸ Ook van Floris III, Dirk VII en Lodewijk van Loon bestaan soortgelijke zegels, maar het zegel van Willem I (met onder andere een frontaal schild) komt het meest overeen. De keerzijde van de munt sluit met de lelies en het

Graafschap Holland, Willem I, penning met ruiter (NUMIS 1149267)

Ridderzegel uit 1204 van Willem I als graaf van Holland (collectie: Groot Seminarie Brugge, archief Ten Duinen/Ter Doest nummer 280)⁶

Bisdom Utrecht, Boudewijn II (1178-1196), halve penning (NUMIS 1047994)

overeenkomstige kruis goed aan op een halve penning die we vermoedelijk kunnen toeschrijven aan de Utrechtse bisschop Boudewijn van Holland (1178-1196), de oom van Willem I.⁹ De keerzijde van het hier beschreven munttype wijst dus op een vroeg dertiende-eeuwse datering. Tot slot werd onlangs een nieuw munttype ontdekt van Willem I met op de voorzijde een adelaar (vergelijkbaar met de tekening uit De Witte) met op de voorzijde het omschrift VVILLELMVS (bijna gelijk aan het ridderzegel en gelijk aan het tegenzegel).¹⁰ De vroege datering blijkt ook uit een vergelijking met de tekst op de zegels van Willem I: op een zegel uit 1204 start zijn naam met VV (gelijk aan de munt met de adelaar), op een zegel uit 1211 en later begint de naam met W. Mede op

basis van het identieke keerzijdestempel van graaf Dirk VII van Holland (1190-1203) wijst dit op een vroege datering, circa 1203-1206.¹¹

Loonse oorlog (1203-1206)

Het is interessant dat Willem I op zijn ridderzegels en munten heraldische afbeeldingen laat zien van een adelaar en geharnaste ruiter. Het gebruik van deze vaak in militaire zin toegepaste afbeeldingen lijkt niet uit modegevoeligheid voort te komen, aangezien Willem I na het overlijden van Dirk VII in 1203 in felle strijd verwickeld raakte met zijn 15-jarig nichtje Ada – de dochter van Dirk VII – over de zeggenschap in het graafschap Holland. Willem I kwam in september 1191 als ervaren krijgsman terug van de derde kruistocht, en dit militaire machtskenmerk lijkt niet toevallig ook tot uitdrukking te komen op zijn munten (waaronder ook de munt met de pothelm).¹² Waarschijnlijk al enige tijd voordat Dirk VII overleed, arrangeerde Aleid van Kleef – de moeder van Ada – achter de rug van Dirk VII om op sluwe wijze een huwelijk met Lodewijk II van Loon. Hiermee verzekerde ze zich van een krachtige bondgenoot om met haar dochter aan de macht te blijven in het graafschap Holland. Die strijd staat bekend als de Loonse oorlog en duurde van 1203-1206.¹³ Hoewel het verleidelijk is de muntproductie in deze tijd van Willem I te zien vanuit een doel van soldijbetaling, valt dit met de weinige muntvondsten niet te bewijzen. Maar met de sterke aanwijzingen dat ook het hier beschreven munttype uit de vroege dertiende eeuw stamt, zet dit vraagtekens bij de andere munttypen van Willem I. Goed mogelijk zijn enkele hiervan ook vroeger te dateren dan 1213 – het jaar waarin hij officieel als graaf van Holland bekend staat. Dit wordt ook meer waarschijnlijk vanuit het besef dat hij zichzelf al na het overlijden van Dirk VII in 1203 graaf van Holland noemde en bijvoorbeeld in 1208 door koning John van Engeland al zo betiteld werd en ook in 1210 door diverse hoge Vlaamse edelen als zodanig werd geaccepteerd. Omdat Willem I al ruim vóór 1210 stevig in het zadel zat, wordt over het algemeen verondersteld dat de regering van graaf Willem I is ingegaan in 1208.¹⁴

Tot slot

Het hier beschreven munttype is waarschijnlijk het tweede munttype van graaf Willem I dat we in de beginjaren kunnen dateren van Willems strijd tegen zijn nichtje Ada en haar (nieuwe) man Lodewijk II van Loon over de zeggenschap in het graafschap Holland. Met het besef dat de feitelijke regering van Willem I over het gehele graafschap Holland al in 1208 aanvangt in plaats van 1213, komt de gehele muntserie van Willem I in een nieuw licht te staan.

Met dank aan Denis Abel.

Noten

1. Breibach, F. (1995) Prullerig of ..., in: *Detector Magazine* 24, 18-19.
2. Hengel, C. van (1998) *Penningen Hollants* (Amsterdam) 27, type C.13.9.
3. Witte, A. de (1894) *Histoire monétaire du Brabant, Histoire monétaire des Comtes de Louvain, Ducs de Brabant et Marquis du Saint Empire Romain*. (Antwerpen) 49, plaat 2, type 32; Vanhoudt, H. (2007) *Atlas der munten van België, van de Kelten tot heden* (Heverlee) 40 en 236, type G30.
4. Grolle, J.J. (2000) *De Muntslag van de Graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434* (Amsterdam) 52, type 8.2.2Ca.
5. Buis, P. (2013) *Munten gevonden in Egmond, 1000-1300 na Chr. Een weerspiegeling van sociale, economische en monetaire processen* (scriptie Universiteit Leiden).
6. Koch, A.C.F. (1969) *Oorkondenboek van Holland en Zeeland 1* (s-Gravenhage), nummer 265; Kruisheer, J.G. (1971) *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299, Hollandse Studien 2-2*, 489, nummer 46, zegel 21.
7. Grolle, 2000: 45 en 51.
8. Kruisheer, 1971: 448-461, zegelnummers 6, 10, 17, 21 en 23.
9. Cruysheer, A. (2013) Een halve penning van bisschop Boudewijn II, in: *De Beeldenaar* 37-6, 264-266.
10. Kruisheer, 1971: 461-463, nummers 21-24.
11. Cruysheer, A. (2019) Een nieuw munttype van graaf Willem I van Holland, in: *De Beeldenaar* 43-2, 85-87.
12. Cruysheer, 2019: 86.
13. Jong, H. 't (2018) *De dageraad van Holland. De geschiedenis van het graafschap 1100-1300* (Utrecht) 131-157.
14. 't Jong, 2018: 152 en 158.

Doorgelichte numismatiek (3), noodmunten uit Alva's tijd - II

Deze tekst sluit aan op het artikel in *De Beeldenaar* 2021-1, over de noodmunten uit de periode waarin de hertog van Alva en Don Frederik de opstandige Nederlanden onveilig maakten. Nu worden de noodmunten van Alkmaar en Leiden uit de collectie van Teylers Museum aan een nader onderzoek onderworpen.

Noodmunten van Alkmaar

Na Haarlem trok Don Frederik op naar Alkmaar, dat vanaf 21 augustus 1573 werd belegerd. Er volgden diverse vergeefse aanvallen op de stad. Op 23 september liet Diederik Sonoy (1529-1597), gouverneur van het opstandige Noorderkwartier met wie het Alkmaarse stadsbestuur in het geheim contact had, de dijken doorsteken waardoor het omringende land in een watervlakte veranderde. Hierop bliezen de Spanjaarden op 8 oktober 1573 de aftocht.

Mede doordat de stad niet is ingenomen zijn er diverse bronnen over de gebeurtenissen bewaard gebleven. Het Regionaal Archief Alkmaar heeft deze bronnen de afgelopen jaren laten transcriberen en op haar website aangeboden. Hieruit blijkt dat over de Alkmaarse noodmunten meer informatie te vinden is dan uit Van Gelders publicatie blijkt.¹ De resoluties van de vroedschap geven geen geheimen prijs, maar in de stadsrekeningen komen twee posten naar voren over de aanmaak. De eerste luidt: 'Cornelis Symonsz. kannegieter ter cause va seexckere cloeten ende tonnen [= kogels en bussen] daelers te gieten, bij ordonnantie ende quitantie in date den xxiiien octobris betaelt lxxxiiii l. xv s.' en de tweede: 'Cornelis Laurisz. ende Symo Garbrantsz. goutsmidts ter cause vant stempele vanden tinnen munte bij ordonnantie ende quitantie indate den xxen december betaelt ix l.'² Opvallend is dat Van Gelder beide posten ook vermeldt maar de makers niet bij naam noemt.³ Een andere bron toont dat de stadsrekening niet alle feiten prijsgeeft. Ene IJsbrant Kannegieter, in

Pieter Adriaenzoon Cluyt, *het beleg van Alkmaar in 1573 vanuit het zuiden* (detail). 1580, olieverfschilderij, 216,5 x 125,0 cm (collectie Stedelijk Museum Alkmaar, inv. 020857)

de stadsrekening genoemd, blijkt namelijk niet alleen kogels te hebben gegoten; 'IJsbrant Willemsz., kanegieter, van arbeysloon van viii m. pont loot int beleg an cloeten ende hagel, te vergieten thondert pont xvi s., mitsgaders van lxxxi pont tin aen tinne daelders gegoten tpoint iiiii s'.⁴ De eerste tinnen daelders werden dus door Cornelis Symonszoon en IJsbrant Willemszoon gegoten. In een later stadium zijn er blijkbaar tinnen munten geslagen door de goudsmiden Cornelis Lauriszoon en Symon Garbrantszoon. Maar of dit ook noodmunten waren?

Andere contemporaine bronnen lichten de productie verder toe. Nanning van Foreest schreef dat de vroedschap op 28 september instemde met de productie van tinnen daelders van 30 stuiver, om de burgerij en soldaten te kunnen betalen.⁵ Dit met de belofte deze munten na het beleg voor goed geld te zullen inwisselen. Nog diezelfde dag werd met de productie begonnen, want Van Foreest vermeldde op 29 september:

'Daechs daerna als 't gelt gemunt was, so heeft den raet elcke soldaet ses tinnen daelders gegeven, den dubbelsolders twaelf, ende voort aen die bevelhebbers oft cappiteynen nae advenant. Dese somme bedroech in als over die thienduysent keyzers guldens, met welcke die soldaten noch qualijcken tevreden zijn gheweest'.⁶ De gebeurtenissen worden ook in twee dagboeken vermeld. Van de eerste wordt vermoed dat Pieter Janszoon Visser de schrijver is. Hij noteerde: 'en [op 29 september 1573] zynde St: Michiel deeden de Burgermeesters van Alkmaar slaan tinne daalders ende vierendeelen tot elftalfduizend gulden toe, daar meede den knechten hun storm soldy betaalt wierdt, met beloften van vergoeding als de stad open, ende verlost quam'.⁷ In het tweede dagboek schreef Willem Janszoon Verwer: 'tinnen daelders ende vierendeelen tot elf thalf duysent ghulden toe, daerse die knechten mede betaelden voor haer storm ghelt ofte leenige, want een slecht soldaet ontfing ses daelders, welcke voorseide tinne ghelt beloofden de stat te goeden alse open quamen'.⁸ Volgens de dagboeken bestond de eerste emissie dus uit daalders en kwart daalders. Op de tweede stadsrekening na blijkt uit niets dat er een tweede oplage van noodmunten geweest zou zijn.

Met deze bronnen bij de hand, kan worden gekeken naar de noodmunten zelf. Er zijn drie soorten bekend. Als eerste zijn er de enkelzijdige daalders met het stadszegel.⁹ Dan zijn er de munten met een burcht tussen 15 - 73 en een A erboven.¹⁰ De exemplaren uit deze tweede groep zijn soms voorzien van een keerzijdestempel met de waarde VI. Als laatste zijn er – wederom enkelzijdige – munten met een burcht tussen 7 - 3.¹¹ Die laatste groep munten heeft Van Gelder als niet-authentiek verondersteld maar hij gaf er wel de naam 'kwart daalder' aan. Van der Wis & Passon namen dit over, met de vermelding dat de waarde gefingeerd is. In de achttiende eeuw maakte Van Loon nog melding van een vierde stuk, met een gekroond wapenschild tussen 1 - S, waarbij hij aangaf aan de echtheid te twijfelen.¹² Dat exemplaar is, in de 300 jaar die sinds het verschijnen van Van Loons werk is verstreken, mijns inziens terecht van het toneel verdwenen.

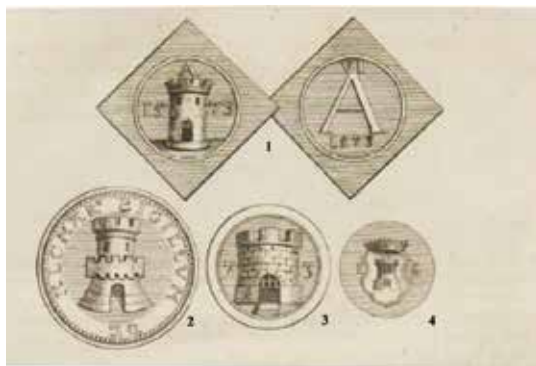
Op basis van de in de bronnen vermelde bedragen kan de oplage zo'n 7000 daalders van 30 stuiver groot zijn geweest. Als een deel van de

productie inderdaad bestond uit kwart daalders – die dan een waarde zullen hebben gehad van 7,5 stuiver – dan lag het totale aantal geproduceerde munten hoger. Het is niet erg waarschijnlijk dat de tinnegieters Cornelis Symonszoon en IJsbrant Willemszoon deze hele productie in 1 à 2 dagen hebben kunnen verwezenlijken, mede omdat er ook gietmallen vervaardigd moesten worden. Toch werden er op 29 september al soldaten betaald. Hieruit volgt dat eerder met de productie moet zijn begonnen, of dat het gros van de soldaten korte tijd later werd uitbetaald. Deze redenering is van belang omdat er volgens Van Gelder een tweede emissie noodmunten is geproduceerd. Hij baseerde zich hierbij op de twee stadsrekeningen en nam daarbij aan dat het om de munten van zes stuiver ging. Van der Wis en Passon zijn Van Gelder gevolgd. In beide publicaties zijn zodoende de daalder en de zes stuiver als echt bestempeld en werd de kwart daalder bij de niet authentieke stukken vermeld omdat de dagboek aantekeningen waarin de kwart daalder wordt vermeld nog op ontdekking lagen te wachten.

Het moge duidelijk zijn dat er niet veel bewijs is voor het bestaan van de kwart daalder; waarschijnlijk zijn de twee dagboeken vanwege de op hoofdlijnen eensluidende formulering ook nog eens terug te voeren naar één bron, zoals een door de stadsomroeper verspreid bericht van de vroedschap. Als de kwart daalder echt heeft bestaan dan komen de munten met de burcht tussen 7 - 3 daarvoor het beste in aanmerking, want daarop is – net als bij de daalder – geen waarde vermeld. De exemplaren van zes stuiver zijn slecht te rijmen met een kwart daalder van 7,5 stuiver. Het heeft er alle schijn van dat ze pas na het beleg zijn gemaakt. De productie van de tinnen noodmunten vond immers tien dagen voor het einde van het beleg plaats en een halve week na afloop van het beleg, op 12 oktober, werd al geschreven over de redemptie (terugkopen, inwisselen) van tinnen munten.¹³ Wat zou dan de reden zijn voor het uitgeven van de tweede emissie noodgeld, die bovendien niet in de bronnen wordt vermeld? De afrekening met de twee goudsmeden vond pas plaats op 20 december. Dat zou erop kunnen duiden dat zij in opdracht van het stadsbestuur herinnerings-noodmunten hebben vervaardigd met een fictieve waarde 'VI'

of dat ze – niet in de geraadpleegde bronnen vermeld – munten van zes stuiver maakten om een later in het jaar optredende geldschaarste op te vangen. Dit laatste is niet ondenkbaar, want op 20 januari 1574, wordt in een archiefstuk melding gemaakt van 'tgebreck van gelt'.¹⁴

Van de munten van zes stuiver bestaan diverse varianten in andere vormen en metalen en zonder afbeelding op de keerzijde. Geen van deze stukken bevindt zich in Teylers Museum. De tabel met gehalten van Alkmaarse noodmunten toont daarom alleen een daalder en kwart daalders. Bij de kwart daalders TMNK 05143 en TMNK 05144 heeft het gehalteonderzoek uitgewezen dat ze wat minder tin bevatten dan de daalder. Dat is niet verwonderlijk, want omdat een voorgeschreven gehalte ontbrak was het eindresultaat in grote mate afhankelijk van wat er toevallig in de smeltkroes belandde. TMNK 05143 is afkomstig uit de privécollectie van Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778). In de verzameling bij De Nederlandse Bank is een identiek exemplaar als vals aangeduid, waarschijnlijk op basis van de publicatie door Van Gelder.¹⁵

Gravure met de door Van Loon beschreven Alkmaarse noodmunten (pagina 167, met toegevoegde nummers)

Nauwkeurige bestudering van de drie kwart daalders toont dat ze stempelgelijk zijn. In grootte is er evenmin verschil. Volgens het gehalteonderzoek bevat de derde kwart daalder van de lijst – TMNK 11345 – 17,17% antimoon. Deze metaallegering is eeuwenlang gebruikt bij het gieten van drukletters. Het toevoegen van antimoon maakt tin/lood-legeringen slijtvaster. De giftigheid ervan was indertijd mogelijk onvoldoende onderkend. Omdat de andere Alkmaarse exemplaren geen antimoon bevatten ligt het voor de hand dat dit stuk later – bijvoorbeeld in de negentiende eeuw – is afgegoten van een ouder exemplaar. Bij vergelijking blijkt TMNK 11345 bovendien minder scherpe afbeeldingen te hebben. Dit kan te wijten zijn aan slijtage maar het onderbouwt tevens de waarschijnlijkheid dat het om een kopie gaat.

Noodmunten van Leiden

Na het debacle bij Alkmaar richtten de Spanjaarden zich eind oktober 1573 op Leiden. De stad had een jaar eerder de zijde van de opstandelingen gekozen. Alva's opvolger Luis de Zúñiga y Requesens (1528-1576) moest het beleg op 21 maart 1574 onderbreken om een leger van de opstandelingen terug te dringen. De stad waande zich bevrijd, maar op 26 mei stond een nieuw leger – onder leiding van Francisco de Valdez (1522-±1580) – voor de poorten en een tweede belegering volgde. Net als bij Alkmaar werd de hongerende stad uiteindelijk gered doordat de opstandelingen de dijken doorstaken. Via de ondergelopen polders vielen schepen van Lodewijk de Boisot (±1530-1576) de Spaanse belegeraars aan, die op 3 oktober vluchtten.

Vlak voor het beleg kempte het Catharinagasthuis met een grote toestroom van vluchtelingen en gewonde soldaten van buiten de stad. Daarom hadden de gasthuismeesters toestemming

inv.	massa (gram)	XRF-gehaltemeting				overig	literatuur		
		tin	lood	koper	Van Gelder		Wis/Passon	Van Loon	
daalder									
TMNK 11343	21,1986	82,55	15,86	1,31	0,28	47a	2.01.1	1672	
kwart daalder									
TMNK 05143	7,1692	69,24	28,16	1,88	0,72	49	2.01.5	1673	
TMNK 11344	7,9190	68,40	30,32	0,81	0,47	49	2.01.5	1673	
TMNK 11345	kopie 9,2322	2,12	79,47	0,86	17,55	49	2.01.5	1673	

Gehaltes van Alkmaarse noodmunten in Teylers Museum¹⁶

Alkmaar, *daalder*. 1573, tin-lood, 35 mm (TMNK 11343)

Alkmaar, *kwart daalder*. 1573, tin-lood, 25 mm (TMNK 11344)

Alkmaar, *kwart daalder (kopie)*. 1573 (negentiende eeuw?), lood-antimoon, 25 mm (TMNK 11345)

gekregen om voor f1000 aan koperen oorden te slaan (dus een oplage van maximaal 80.000 stuks).¹⁷ Deze munten waren alleen binnen Leiden geldig betaalmiddel. Ze zijn op 3 april 1576 uit de

circulatie genomen en circuleerden dus tijdens het beleg. In tegenstelling tot de zilveren exemplaren in Haarlem en Middelburg, werden er in Leiden ook papieren noodmunten uitgegeven. Tussen 12 december 1573 en 10 februari 1574 werden 8.000 guldens en 28.037 kwartguldens geproduceerd.¹⁸ Als grondstof dienden pagina's van vijftiende-eeuwse incunabelen, die door boekbinder Jan Adriaenszoon op elkaar waren geplakt, waarna er ronde schijven uit werden gestanst.¹⁹ Een uit elkaar gevallen exemplaar is eens onderzocht en toont teksten uit een Latijnse bijbelvertaling.²⁰ Al deze stukken dragen het jaartal 1574, de maker van de stempels is mogelijk goudsmid Cornelis van Aken.²¹ Omdat er valse exemplaren opdoken zijn de echte stukken in januari 1574 van een klop voorzien. Daarnaast werden er zo'n 123.500 koperen halve stuivers (groten) geslagen (in de literatuur ook kwart stuiver genoemd).²²

Na afloop van het eerste beleg konden de burgers in de periode 28-30 maart de papieren noodmunten en koperen halve stuivers bij het stadhuis omruilen voor eten of contant geld. Om de financiële problemen het hoofd te kunnen bieden en de onkosten te dekken liet het stadsbestuur in april bij de goudsmeden Dominicus Gherytszoon Doe en Claes Ghysbrechtszoon Coopal zilveren munten slaan, met nieuwe stempels van vrijwel hetzelfde uiterlijk als de papieren voorgangers.²³ Er werden 137 guldens van 19,5 gram en 398 halve guldens van 9,5 gram geproduceerd. De halve guldens werden dus

geslagen met stempels vergelijkbaar met die van de papieren kwartguldens. Als muntmetaal werd het stadszilver en dat van de gilden en kerken gebruikt. Net als in Haarlem en Middelburg bestond de grondstof voor de munten deels uit verguld zilver. De goudsmeden deden een snelle poging om het goud van het zilver te scheiden; van

Frans Hogenberg, *Leidens ontzet in 1574. 1574-1578*, ets, 293 x 202 mm (collectie: Rijksmuseum Amsterdam, inv. RP-P-AO-11-15C)

het gewonnen goud werd een gouden afslag van de kwartgulden gemaakt van circa 12,3 gram.²⁴ De gehaltemetingen tonen aan dat er na deze actie toch nog wat goud in het muntmetaal achterbleef. Het zou echter ook kunnen dat de noodmunten met een beetje goud, geslagen zijn tijdens het tweede beleg. Toen bleven de zilveren munten in omloop en vanaf 10 juli werd de productie aangevuld – door twee niet bij naam genoemde goudsmeden en twee knechten – met nog eens 56 guldens en 413 halve guldens.²⁵ Op 2 augustus 1574 was het gebrek aan pasmunt dermate hoog dat de koperen halve stuiver tegen een koers van een achtste stuiver weer in circulatie werd genomen.²⁶

De ronde munten worden als echt gezien; het blijft onduidelijk of de guldens en halve guldens van hetzelfde goede gewicht, maar geslagen op een vierkant plaatje, originele munten zijn of niet.²⁷ Zij zijn in de tabel aangegeven met 'origineel?'. Omdat deze munten eveneens een fractie goud bevatten is het eerste waarschijnlijk. De achtste stuiver werd uiteindelijk ingetrokken op 20 oktober, enkele weken nadat het tweede beleg was beëindigd.

In Teylers collectie zijn vier koperen oorden van het Catharinagasthuis aanwezig, naast drie papieren en elf metalen noodmunten. De tabel toont de gemeten gehalten van de munten, de grafiek toont wederom de bijmenging. De munten TMNK 05153 en TMNK 11347 zijn niet in de grafiek opgenomen vanwege de grote gehaltea-fwijkingen. Het tweede exemplaar is verguld, waarbij de XRF slechts deels dieper dan het laagje goud is doorgedrongen. De eerste munt is een afgegoten halve (of achtste) stuiver waarbij 14% koper door het zilver is gemengd. Het gehalte is vergelijkbaar met dat van sommige contemporaine munten in Teylers collectie, zoals de Nijmeegse daalder van 30 stuiver uit 1563.²⁸ Het ontbreken van een klein percentage goud is een aanwijzing dat dit exemplaar niet tijdens het beleg zal zijn vervaardigd.

De zes koperstukken zijn van vrijwel zuiver koper vervaardigd. De teksten en afbeeldingen op de oordjes van het Catharinagasthuis zijn wat amateuristisch aangebracht. Opvallend is dat twee exemplaren een klein percentage (0,7%) aan zilver bevatten. Het oppervlak toont echter geen restanten van een oude verzilvering. Op een van

de exemplaren zónder toegevoegd zilver – TMNK 11356 – is het jaartal gespiegeld weergegeven: '3751'. Deze munt is door Van der Wis en Passon als 'niet authentiek' aangemerkt.²⁹ Ook bij TMNK 05144 ontbreekt het zilver, maar de voorzijde van deze oord blijkt stempelgelijk te zijn aan een munt die wél zilver bevat (TMNK 11354). Het is dus niet zo dat alle echte exemplaren wat zilver hebben. De koperen halve (achtste) stuivers bevatten eveneens een klein beetje zilver. De reden waarom bij sommige stukken wat zilver is gemeten houdt mogelijk verband met de herkomst van het koper, die helaas onbekend is.

Tussen de twee belegeringen zijn munten geslagen die korte tijd later ook als noodmunt zijn geproduceerd. Daarnaast is na het beleg een groot aantal noodmunt-achtige voorwerpen geslagen als herinnering. Hierbij zijn ook de originele stempels uit het vet gehaald, wat het lastig maakt om echte stukken van kopieën te onderscheiden. Van de halve gulden TMNK 11350 kan worden aangenomen dat het een originele noodmunt is, maar lastiger is dit te bepalen bij de op een vierkant plaatje geslagen munten. De halve gulden TMNK 11349 is immers van vergelijkbaar gewicht als de echte stukken en bevat eveneens wat goud. Het misschien wel lastigste stuk is de halve gulden TMNK 05152: deze uit Pieter Teylers privécollectie afkomstige noodmunt is

Gravure met de door Van Loon beschreven Leidse noodmunten (pagina 182, met toegevoegde nummers)

Gravure met de door Van Loon beschreven Leidse noodmunten (pagina 188, met toegevoegde nummers)

inv.	massa (gram)	XRF-gehaltemeting			overig	literatuur			
		zilver	goud	koper		Van Gelder	Wis/Passon	Van Loon	
oord									
TMNK 05144	1,3895	0,00	0,00	98,54	1,46	50a	2.32.1	181.1	
TMNK 11354	1,7513	0,70	0,00	98,32	0,98	50a	2.32.1	181.1	
TMNK 11355	1,8626	0,74	0,00	99,14	0,12	50a	2.32.1	181.1	
TMNK 11356	imitatie	1,5199	0,00	99,06	0,94	50b	2.32.7	181.1 variant	
kwartgulden									
TMNK 05151	0,8771				papier	52b	2.32.3	182.2	
TMNK 10832	0,9641				ver- guld papier	52b	2.32.3	182.2	
TMNK 11351	0,8546				papier	52b	2.32.3	182.2	
halve stuiver, later: achtste stuiver									
TMNK 11352	2,5407	0,08	0,00	98,99	0,93	53a	2.32.4	188.4	
TMNK 11353	4,2982	0,15	0,00	98,54	1,31	53a	2.32.4	188.4	
gulden (achtentwintig stuiver)									
TMNK 05149	19,5886	94,73	1,53	2,25	1,49	54a	2.32.5	182.1 variant	
TMNK 11348	18,6712	94,74	1,52	2,40	1,34	54a	2.32.5	182.1 variant	
TMNK 11346	origineel?	18,9737	97,33	0,12	1,67	0,88	54c variant	2.32.10	182.1 variant
TMNK 05150	origineel?	19,5631	94,19	0,19	3,76	1,86	54c variant	2.32.10	182.1 variant
TMNK 11347	origineel? verguld	19,6709	39,38	52,10	0,60	7,95	54d	2.32.10	182.1 variant
halve stuiver									
TMNK 05153	nagietzel	3,4927	84,09	0,00	13,78	2,13	53 variant	2.32.9	188.4 variant
halve gulden (veertien stuiver)									
TMNK 05152	afslag?	9,5854	96,72	0,00	1,85	1,43	55a	2.32.6	182.2 variant
TMNK 11350		9,8101	95,60	1,54	1,78	1,08	55a	2.32.6	182.2 variant
TMNK 11349	origineel?	9,5627	96,39	0,48	2,37	0,76	55c variant	2.32.11	182.2 variant

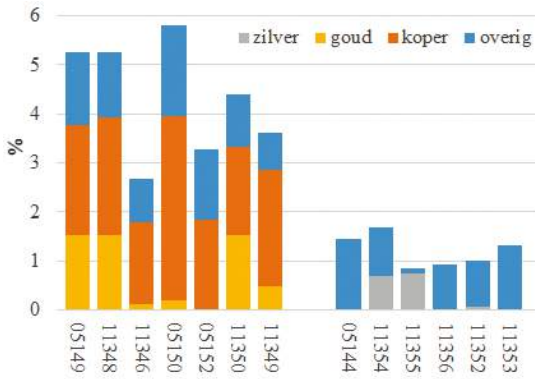
Gehaltes van Leidse noodmunten in Teylers Museum

eender aan de originele noodmunten maar bevat volstrekt geen goud. Hierdoor ligt het voor de hand dat juist dit exemplaar pas na het beleg geslagen is. Ook bij de vierkante guldens van goed gewicht en met een laag gehalte aan goud blijft het onduidelijk of het originele noodmunten zijn.

Tot slot

Net als bij de noodmunten van Haarlem en Middelburg blijkt de aanwezigheid van een klein beetje goud in de Leidse noodmunten een belangrijke aanwijzing te zijn voor de echtheid. Het gehalteonderzoek heeft bij de Alkmaarse stukken

bovendien aangetoond dat zelfs imitaties weer werden gekopieerd. Op basis van dit onderzoek stel ik een verschuiving voor bij de beschrijvingen van de noodmunten van Alkmaar: de daalders en kwart daalders zijn origineel, de zes stuivers zijn waarschijnlijk wat later vervaardigd vanwege een tekort aan muntgeld. Het is een leuke bijkomstigheid dat twee makers van de tinnen daalders uit Alkmaar nu bij naam bekend zijn geworden: de tinnegieters Cornelis Symonszoon en IJsbrant Willemszoon. In het vervolg op dit artikel komen de noodmunten uit 1575-1576 aan bod.

Leiden, *kwartgulden*. 1574, papier, 30 mm (TMNK 11351).
Met klop

Bijmenging van andere metalen in de zilveren munten (eerste zeven kolommen) en in de koperen munten (laatste zes kolommen) uit Leiden.

Leiden, *halve (achtste) stuiver*. 1574, koper, 25 mm (TMNK 11353)

Leiden, Catharinagasthuis, *oord*. 1573, koper, 22 mm (TMNK 11354)

Leiden, *gulden van 28 stuiver*. 1574, zilver, 38 mm (TMNK 05149)

Leiden, Catharinagasthuis, *oord (vervalsing)*. 1573, koper, 22 mm (TMNK 11356)

Leiden, *gulden van 28 stuiver (afslag)*. 1574, zilver, 49 x 49 mm (TMNK 05150)

Leiden, halve stuiver (afslag). 1574, zilver, 24 mm (TMNK 05153)

Leiden, halve gulden van 14 stuiver (afslag). '1574' (vóór 1778), zilver, 31 mm (TMNK 05152)

Leiden, halve gulden van 14 stuiver. 1574, zilver, 31 mm (TMNK 11350)

Leiden, halve gulden van 14 stuiver. 1574, zilver, 31 x 31 mm (TMNK 11349)

Noten

1. Gelder, H. Enno van (1955) *De Nederlandse noodmunten van de Tachtigjarige Oorlog* (s-Gravenhage) 20-21.
2. Regionaal Archief Alkmaar (RAA), inv. 341, Rekening van de ordinaris thesauriers, 1572-1573, folio 47 verso, rekening 23 oktober en 20 december 1573 [transcriptie RAA, 2010]; RAA, inv. 39, Resoluties van de vroedschap van Alkmaar, december 1571 - januari 1575 [transcriptie RAA, 2010].

3. Van Gelder, 1955: 20.
4. RAA, inv. 341, folio 33: 20 november 1573.
5. Foreest, Nanning van ('1573', circa 1580) *Een cort verhael Van de strenghe belegheringhe ende aftrech der Spangiaerden van de Stadt Alkmaer* [...] (Delft), 28 september 1573 [transcriptie RAA, 2000].
6. Van Foreest, 1573: 29 september 1573.
7. Anoniem [Visser, Pieter Janszoon?] (1739) Aantekeningen gemaakt by een ooggetuige ten tyde van 't Beleg van Alkmaer, in: Foreest, Nanning van & Anoniem *Kort verhael van de belegering van Alkmaar, welke de Spanjaard na zeeven weeken met zyne groote schaade en schande heeft moeten opbreken in het jaar 1573* (Haarlem) 79-130, specifiek 111, dd 29 september 1573 [transcriptie RAA, 2011].
8. Verwer, Willem Janszoon (circa 1575) (dagboek) *Cort Verhael van die gheschiedenisse ende belegeringhe der stat Alcmaer anno 1573*, 21. [transcriptie RAA, 2012].
9. Van Gelder, 1955: nummer 47a; Van der Wis & Passon, 2009: nummer 2.01.1.
10. Van Gelder, 1955: nummer 48a/b; Van der Wis & Passon, 2009: nummers 2.01.2, -3 en -4.
11. Van Gelder, 1955: nummer 49; Van der Wis & Passon, 2009: nummer 1.01.5.
12. Loon, Gerard van (1723) *Beschryving der Nederlandsche historipenningen 1* (s-Gravenhage) 167.
13. RAA, inv. 39, folio 57v, d.d. 12 oktober 1573.
14. RAA, inv. 1797, Rekeningen van de fabriekmeesters, belast met het onderhoud van en het toezicht op de stadswerken, 1573 (mei-december), folio 39 verso.
15. Nationale Numismatische Collectie, inv. NO-00080.
16. Van Gelder = Van Gelder, 1955; Wis/Passon = Wis, Jan C. van der & Tom Passon (2009) *Catalogus van de Nederlandse Munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)* (Apeldoorn); Van Loon = Van Loon, 1723.
17. Beek, E.J.A. van (1972) Enige opmerkingen over de Leidse munten van 1573 en 1574, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 58-59, 152-158, specifiek 153.
18. Van Beek, 1972: 154; Pol, Arent & Bouke Jan van der Veen (2007) *Het noodgeld van Leiden. Waarheid en verdicthting* (s-Gravenhage) 9 en 16.
19. Van Beek, 1972: 154; Veen, Bouke Jan van der (2005) Leidse papieren noodmunten, waarheid en verdicthting, in: *De Beeldenaar* 29-5, 227-228.
20. Van der Veen, 2005: 227.
21. Van Beek, 1972: 154; Pol & Van der Veen, 2007: 9, noot 9.
22. Pol & Van der Veen, 2007: 11; Van Gelder, 1955: 23; Van der Wis & Passon, 2009: 278.
23. Van Beek, 1972: 156-157; Pol & Van der Veen, 2007: 11 noot 16.
24. Van Beek, 1972: 157.
25. Pol & Van der Veen, 2007: 12 en 16.
26. Van Beek, 1972: 156.
27. Pol & Van der Veen, 2007: 13.
28. TMNK 07911; Passon, Tom (1980) *De stedelijke munt van Nijmegen* (Nijmegen) nummer 49.
29. Van der Wis & Passon, 2009: 279.

In de tabel op pagina 127 zijn bij de kolommen voor de dichtheid de aanduidingen weggefallen. De linker kolom geeft de dichtheid volgens de XRF-meting (ρ_{XRF}), de rechter kolom die van de natte meting (ρ_{nat}).

De prijpenningen van de Deterding-wedstrijden

Honderd jaar geleden, op 13 juli 1921, werden op een veld voor het hoofdkantoor van de Bataafsche Petroleum Maatschappij sportwedstrijden gehouden ter gelegenheid van het zilveren jubileum van Henri Deterding, de directeur-generaal van het moederbedrijf, de Koninklijke/Shell Groep. Het was het begin van een reeks jaarlijkse onderlinge wedstrijden van werknemers van de Koninklijke/Shell Groep die aangeduid werden als de 'Deterding-wedstrijden'. Aan de winnaars werden speciale prijpenningen toegekend.

Deterding en 'De Koninklijke'

In 1890 werd de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlandsch-Indië opgericht ('de Koninklijke'). De directe aanleiding was de vondst van olie in het oosten van Sumatra door de planter Aeilko Jans Zijlker (1840-1890). De oliebron werd geëxploiteerd voor de productie van lampolie maar de onderneming kwam aanvankelijk moeilijk op gang. Met de komst van Jean Baptiste August Kessler (1853-1900), de schoonzoon van een van de commissarissen, werden de productie, de raffinage en de distributie verbeterd en werd de financiële positie versterkt.¹ Voor dit laatste aspect kwam Kessler in contact met een jonge medewerker van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, Henri Deterding, die een bepalende rol zou gaan spelen in het bedrijf.

Henri Wilhelm August Deterding werd op 19 april 1866 in Amsterdam geboren en ging zes jaar na het afronden van de HBS bij de Nederlandse Handel-Maatschappij in Nederlands-Indië werken. Daar ontmoette hij Kessler die hem het aanbod deed de verkooporganisatie van de Koninklijke uit te bouwen. Deterding accepteerde en trad in 1896 in dienst. Kessler was dusdanig onder de indruk van Deterding dat hij hem aan de commissarissen voordroeg als zijn eventuele opvolger. Dat moment kwam eerder dan verwacht want Kessler overleed in 1900 waarop Deterding in 1901 de leiding kreeg over het bedrijf. Deterding was van mening dat concentratie van de versnip-

perde olie-industrie noodzakelijk was om de concurrentie van de toen nog dominante Amerikaanse Standard Oil Company het hoofd te kunnen bieden. In 1902 wist hij met twee concurrenten een overeenkomst te sluiten om de Aziatische verkoopactiviteiten te bundelen en ging hij een samenwerking aan met een van deze bedrijven, het Britse Shell Transport & Trading Company ('Shell') onder leiding van Marcus Samuel (1853-1927). De samenwerking met Shell resulteerde in 1907 in een samengaan van beide ondernemingen. De Koninklijke en Shell werden houdstermaatschappijen die in een verhouding 60/40 eigenaren werden van twee nieuwe werkmaatschappijen, De Bataafsche Petroleum Maatschappij ('De Bataafsche') in Nederland en de Anglo-Saxon Petroleum Company in het Verenigd Koninkrijk. Deze werkmaatschappijen hadden ieder een eigen directie en een hoge mate van autonomie. Deterding werd directeur-generaal van de groep en vestigde zich in Londen. De samenwerking zou de Koninklijke/Shell Groep tot een wereldspeler in de olie-industrie maken.²

Henri Deterding. Circa 1940 (onbekende foto, collectie: Haags Gemeentearchief, inv. 1.61769)

Deterdings zilveren jubileum

Op 13 juli 1921 vierde Deterding zijn zilveren jubileum. Hij zag in de sport een middel om de employées van het bedrijf fit en gezond te houden en hij organiseerde op de dag van zijn jubileum dan ook sportwedstrijden tussen een Nederlandse ploeg van de Algemeene Sport Vereeniging (A.S.V.) en een sportploeg van employées uit Engeland. De A.S.V. was kort daarvoor op 18 december 1920 opgericht als sportvereniging voor het personeel in Nederland. De Engelse deelnemers waren lid van de Lensbury Club, die eveneens in 1920 was opgericht.

De jubileumwedstrijden werden op een groot open veld voor het hoofdkantoor van de Bataafsche aan de Carel van Bylandtlaan in Den Haag gehouden.³ De inzet was de *De Kok-wisselbeker*, die door het directielid Johan Egbert Frederik de Kok (1882-1940) ter beschikking was gesteld en met een ruime marge door de ploeg van de Lensbury Club werd gewonnen. 's Avonds was de huldiging van Deterding in het Théâtre des Ambassadeurs in Scheveningen en was er een feest voor het personeel met onder meer een toneelvoorstelling.⁴ Deze werd opgevoerd door leden van de personeels-toneelvereniging 'Employés der Verbonden Petroleum Maatschappijen' (E.V.P.M.) die in 1918 was opgericht.⁵

Jubileummedailles

Zowel de A.S.V. als de E.V.P.M. hebben ter gelegenheid van het jubileum van Deterding speciale herinneringsmedailles laten slaan met een diameter van 25 mm, die bij dit artikel zijn afgebeeld. De medaille van de A.S.V. toont aan de voorzijde het wapenschild van de A.S.V. en aan de keerzijde '1896 13 JULI 1921' omcirkeld door de tekst 'JUBILEUM H.W.A. DETERDING'. De medaille is mogelijk als prijspenning tijdens de sportwedstrijden uitgereikt.

Jubileumwedstrijden van 1921

Deterding jubileummedaille van de A.S.V.

De medaille van de E.V.P.M. toont aan de voorzijde het logo van de toneelvereniging. Ik vermoed dat de medaille is toegekend aan de leden die 's avonds in het Théâtre des Ambassadeurs de voorstelling hebben opgevoerd.

Deterding jubileummedaille van de E.V.P.M.

De jubileumwedstrijden vielen in de smaak want er werd besloten om het onderlinge sportevenement te continueren in de vorm van jaarlijkse 'Deterding-wedstrijden'. De jubileumwedstrijden van 1921 op het open veld in Den Haag hadden weinig allure vergeleken met die van het jaar daarop, toen de Engelsen de A.S.V. uitnodigden op het prachtige landgoed van de Lensbury Club in Teddington ten zuidwesten van Londen. Ook ditmaal wonnen de Engelsen, met zelfs nog een ruimere marge, waarmee de *De Kok-wisselbeker* definitief in hun bezit kwam.

De entourage en faciliteiten van de Lensbury Club hadden een diepe indruk gemaakt op de Nederlanders. Men wilde hier niet voor onder doen en na een hint door Deterding werd kort daarop door de directie van de Bataafsche besloten om ook in Nederland tot de aankoop van een landgoed over te gaan waar men de nodige sportfaciliteiten kon bouwen. De keuze viel op het landgoed Te Werve in Rijswijk. Het landgoed werd eind 1922 aangekocht en op 4 december 1922 werd de Vereeniging Clubhuis Te Werve opgericht

als vervanger van de bestaande personeels-sportvereniging A.S.V. Het clubhuis van Te Werve werd op 28 juni 1923 door Deterding geopend.

De Deterding-wisselbeker

Aangezien het lange tijd onzeker was of Te Werve op tijd gereed zou zijn werden de wedstrijden van 1923 voor de zekerheid op Lensbury gehouden. Omdat de De Kok-wisselbeker in 1922 in permanent bezit was gekomen van de Engelsen stelde Deterding een nieuwe beker ter beschikking, de 'Deterding-wisselbeker'. De wedstrijden van 1923 waren de eerste waar ook door employéés uit andere Europese landen aan werd deelgenomen. Zij werden gecombineerd met de Nederlanders om samen de ploeg van 'het Continent' te vormen. Toch wisten deze verenigde krachten de Engelsen nog steeds niet te verslaan en de ploeg van Lensbury won de beker. Dit veranderde voor het eerst in 1924 toen de Continentale ploeg sterker bleek dan de Engelsen en aangezien de deelnemers van Te Werve in 1924 de meeste punten hadden behaald konden zij de wisselbeker voor een jaar in bezit nemen.

De eerste maal dat de wedstrijden op Te Werve werden gehouden was op 27 juni 1925. Ook ditmaal won de Continentale ploeg en behaalde Te Werve de meeste punten. De Continentale ploeg won met een dusdanige marge van Lensbury dat werd besloten dat Te Werve en het Continent in het vervolg met afzonderlijke ploegen zouden deelnemen. Tijdens de wedstrijden van 1926, die wederom op Te Werve werden gehouden, haalde het Continent als zelfstandige ploeg de wisselbeker binnen. Ook in 1927 won het Continent. In 1928 wisten de Engelsen op Te Werve voor het eerst sinds 1923 de beker weer te behalen en ook in 1929 wonnen de Engelsen. In 1930 wist Te Werve met een marge van slechts één punt de beker in bezit te nemen. Door de economische crisis werden er in 1931, 1932 en 1933 geen wedstrijden georganiseerd. Op 23 juni 1934 werden weer Deterding-wedstrijden gehouden, op Lensbury, die door de Engelse ploeg met een zeer ruime marge werden gewonnen.

De prijspenning van The Lensbury Club

Aan de winnaars van de jaarlijkse wedstrijden werden door de Lensbury Club of door Te Werve prijspenningen toegekend, afhankelijk van de

locatie waar de wedstrijden werden gehouden. De penning van de Lensbury Club heeft een diameter van 37,5 mm en toont aan de voorzijde een krans met daarbinnen een wapenschild met een adelaar (linksboven) de Nederlandse leeuw (rechtsboven) en de schelp van het logo van de Koninklijke/Shell Groep (onder). Daar staat een krans met daarbinnen een inscriptieruimte. Aan de keerzijde zijn ook de stempel van de firma The Alexander Clark Co. in Londen en Engelse zilvermerken ingeslagen.

Prijspenning van de Lensbury Club (1924)

De afgebeelde zilveren penning is tijdens de wedstrijden van 1924 toegekend en uit de zilvermerken valt op te maken dat de penning in 1923 in Birmingham is geslagen. De penning is voorzien van de inscriptie 'DETERDING CHALLENGE CUP LONDON 1924 HIGH JUMP 2ND' en is destijds behaald door de heer Newson van Lensbury.⁶

Prijspenning van de Lensbury Club (1927)

De afgebeelde zilveren penning met het vergulden wapenschild is in 1927 door de Lensbury Club toegekend als eerste prijs tijdens de schermwedstrijd op de sabel. Volgens de Engelse zilvermerken aan de keerzijde van de penning is deze in 1926 in Birmingham geslagen. De penning is voorzien van de inscriptie 'DETERDING CHALLENGE CUP 1927 MENS SABRE' en is behaald door Johannes Hendrik Eversen van de ploeg van Te Werve.⁷ Eversen werd op 30 mei 1906 in Den Haag geboren en trad in 1926 in dienst bij de Bataafsche. Hij werd in december 1928 uitgezonden naar Venezuela om daar als administrateur te werken.

In 1933 begon hij in zijn vrije tijd te schilderen en dit beviel hem zo goed dat hij besloot er zijn beroep van te maken. Eversen zegde zijn baan op en vertrok naar Londen waar hij in 1935 een jaar een opleiding volgde aan de Heatherley's School of Art. Terug in Den Haag gaf hij in 1938 zijn eerste expositie. Eversen werd met name bekend om zijn stillevens en zijn werk hangt onder meer de National Gallery in Londen. Hij overleed in Arnhem op 30 december 1995.⁸

De prijspenning van Te Werve

De penning van Te Werve heeft een diameter van 35 mm en toont aan de voorzijde binnen een krans een groen met wit geëmailleerd schild en daaronder een lint met de tekst 'CLUBHUIS TE WERVE'. De kleuren groen en wit zijn de kleuren uit het familiewapen van ridder Jan Ruycrock van de Werve (±1400-1473) een van de belangrijkste vroegere bewoners van het landgoed Te Werve. Ruycrock was secretaris en raadshoer van Filips de Goede, hertog van Bourgondië (1396-1467).⁹ Ruycrock kreeg het landgoed in 1448 te leen en liet er een kasteel bouwen.¹⁰

Aan de keerzijde staan aan de rand twee vrouwen die met palmtakken een inscriptieruimte omsluiten. De penningen voor de wedstrijden van 1928 en 1930 zijn geslagen bij de Koninklijke Begeer naar een ontwerp van A. Buttler en zijn door Zwierzina in het derde deel van zijn werk over de penningen van Begeer beschreven onder nummers 241 (1928) en 449 (1930). De penningen voor 1925 en 1926 zijn niet door Zwierzina vermeld.¹¹

Het afgebeelde bronzen exemplaar is voorzien van het jaar 1925 en van de graving 'ESTAFETTE'. De penning is toegekend tijdens de wedstrijden die op 27 juni 1925 op Te Werve werden gehouden. De estafette werd gewonnen door de Continentale ploeg bestaande uit de Nederlander

Penning van Te Werve (1925)

Hannes de Boer, de Fransman Jeanne, de Deen Larsen en de Italiaan Garguillo.¹²

Penning van Te Werve (1928)

De verguld zilveren penning is door Te Werve in 1928 toegekend als eerste prijs voor de schermwedstrijd op de sabel en aan de keerzijde voorzien van de inscriptie '1ste PRIJS SABEL'. De penning is destijds behaald door de eerdergenoemde J.H. Eversen van Te Werve.

40-jarig jubileum van Deterding

In 1936 werd het 40-jarig jubileum van Deterding gevierd met onder meer sportwedstrijden op Te Werve.¹³ Er werd speciaal voor de gelegenheid bij de Koninklijke Begeer een prijspenning geslagen. Deze toont de tekst 'DETERDING JUBILEUM WEDSTRIJDEN 1936' en het wapenschild van Te Werve met daaronder op een lint 'CLUBHUIS TE WERVE'. De penning is in de Begeer-catalogus door Von Weiler beschreven onder nummer 1036.¹⁴ Enige maanden na zijn 40-jarig jubileum trad Deterding af. Hij overleed op 4 februari 1939 in Sankt Moritz en werd op het landgoed Dobbin in Mecklenburg in Duitsland begraven.¹⁵

De afbeeldingen zonder bronvermelding komen uit particuliere collecties.

Noten

1. Gerretson, C. (1971) *Geschiedenis der 'Koninklijke' 1* (Baarn) 59-60, 66.
2. Gabriëls, H. (1990) *Koninklijke Olie: de eerste honderd jaar 1890-1990* ('s-Gravenhage) 23-26, 37, 49.
3. Keulemans, J. (eindred.) (1997) *Rondom de duiventoren, Te Werve, de vereniging en het landgoed 1922-1997* ('s-Gravenhage) 5-6.
4. *Haagsche Courant*, 12 juli 1921.
5. *De Bron: Orgaan voor het personeel der verbonden petroleum-maatschappijen* 11-4 (1928) 95.
6. N.N. (1936) *15 Jaar Deterding – Wedstrijden* (z.p.).
7. *De Bron: Orgaan voor het personeel der verbonden petroleum-maatschappijen* 10-6/7 (1926/1927) 108.
8. Rijkeboer, W. (2006) *Jan Eversen 1906-1995: het licht meester* (Enschede) 7-8, 43, 50.

9. Zijlstra, K. (1958) Een "self-made man" uit de vijftiende eeuw was een der eerste bewoners van Te Werve, in: *Olie: Nederlands maandblad voor het personeel van de Koninklijke Shell/Groep* 11-7, 219-221.
10. Tent, B. (2011) *Ridder Jan Ruygrock van de Werve en het ontstaan van kasteel Te Werve* (Rijswijk).
11. Zwierzina, W.K.F. (1935) *Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1880-1935, derde deel 1925-1934* ('s-Gravenhage), nummers 241 en 449.
12. *De Bron: Orgaan voor het personeel der verbonden petroleum-maatschappijen* 8-8/9 (1925) 135.
13. Tent, B. (2012) *Belangrijke sportactiviteiten van vóór de Tweede Wereldoorlog op het landgoed Te Werve* (Rijswijk).
14. Weiler, A.C. von (1960) *Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1935-1960* (Voorschoten) nummer 1036.
15. *Algemeen Handelsblad*, 6 februari 1939 en 10 februari 1939.

JIM VAN DER MEER MOHR

Oranjepenningen door Eduard Speyart van Woerden

Oudere, in Den Haag wonende lezers van *De Beeldenaar* hebben hem vast weleens voorbij zien fietsen met zijn hondje op zijn schouder, de beeldhouwer Eduard Speyart van Woerden. Hij was een flamboyante en een tikkeltje excentrieke verschijning, vaak te zien met een hoed op en een wapperende shawl om de nek. Ik kan mij nog goed herinneren dat ik in de jaren tachtig – toen ik in het Haagse Venduehuis der Notarissen werkte – weleens bij hem op bezoek kwam in zijn atelier, waar hij niet alleen boetseerde en schetste, maar ook schilderijen restaureerde. 'Ik kom net uit de palaestra', zei hij dan soms als je binnenkwam zonder enige aanleiding daarmee het gesprek openend. Hij bedoelde dat hij had gezwommen in het oude klassieke ogende zwembad aan de Mauritskade waar het dak van het grote bad als het ware gedragen werd door Romeinse zuilen. Zo was hij ook in zijn taalgebruik een bijzondere persoonlijkheid, *quite a character*, zouden de Britten zeggen.

Portretten

De beeldhouwer en medailleur Eduard Speyart, voluit luisterend naar de namen Eduardus Leopoldus Wilhelmus Raphaël baron Speyart van Woerden (1924-2014), was een telg uit een oud adellijk katholiek geslacht. Zijn vader was werkzaam in de rechterlijke macht en hij was de tweede uit een gezin van vier kinderen; drie zonen en één doch-

Eduard Speyart van Woerden (1924-2014), *Monument voor de Prinses-Irene Brigade*. 1955, brons (foto: Gemeente Tilburg)

ter. Zijn twee broers zijn ambassadeur geworden en zijn zuster kunsthistorica. Eduard werd beeldend kunstenaar. Hij heeft zijn opleiding genoten aan de Academie voor Kunstoefening in Arnhem en de Akademie der Bindende Kunste in Wenen. In Rome heeft hij zich daarna aan het Istituto Centrale del Restauro ook nog het vak van restaurator eigen gemaakt.

In zijn werk ging zijn voorliefde uit naar het portret. Hij werkte veelal in brons en terra cotta, deels driedimensionaal maar ook in reliëfs.¹ Van zijn hand zijn tal van portretbustes, plaquettes en enkele hoofden *en profile* in verhoogd reliëf bekend. Deels van leden van de koninklijke familie en eigen familieleden, naast onder andere van de

Eduard Speyart van Woerden (1924-2014),
Portretplaquette van prins Bernhard. 1978, brons,
454 x 354 x 28 mm (foto en collectie: Paleis Het Loo,
Apeldoorn, inv. RL8433)

Eduard Speyart van Woerden (1924-2014),
Portretplaquette van koningin Juliana. 1973, brons,
450 x 354 x 38 mm (foto en collectie: Paleis Het Loo,
Apeldoorn, inv. RL8432)

bekende schaatser Ard Schenk en de conservatieve burgemeester van Gorcum Jules ridder van Rappard – de latere voorman van de politieke partij Neêrlands Appèl – en diens echtgenote. In 1955 kreeg Speyart van de Gemeente Tilburg de eervolle opdracht om een monument te maken voor de rol die de Prinses-Irene Brigade bij de bevrijding heeft gespeeld. Dit beeld is op 27 oktober 1955 onthuld door prinses Irene. Het monument – dat thans op het Stadhuisplein staat – toont een soldaat, fier met het vaandel in de hand. Aan het vaandel is de op 13 juli 1945 verleende Militaire Willemsorde bevestigd.

Of de band met het Huis van Oranje met dit beeld is begonnen weet ik niet, maar Speyart heeft later nog enkele beeltenissen en penningen van Oranjes gemaakt. Ook heeft hij in de jaren tachtig van de vorige eeuw een poging gedaan om van de gemeente Den Haag de opdracht voor het maken van het monument voor koningin Wilhelmina in de wacht te slepen, dat in 1987 ergens in Den Haag ter gelegenheid van haar 100ste verjaardag moest verrijzen. Mogelijk is de

mij uitsluitend van een afbeelding bekende sculptuur van Wilhelmina, ten voeten uit staand voor alle 'regerende' vorsten met hun aanhang een model voor dit monument.² Er waren tal van inzendingen en een andere adellijke beeldhouwer kreeg uiteindelijk de opdracht; Charlotte van Pallandt (1898-1997). Zij heeft het monument gemaakt dat nu tegenover Paleis Noordeinde staat. Dat deze opdracht aan Speyarts neus voorbij is gegaan was een zeer grote teleurstelling, en lange tijd heeft hij hier met verdriet op teruggekeken. Uiteindelijk is hem geen enkele opdracht van het Koninklijk Huis ten deel gevallen.

Op een veiling van het Haagse Venduehuis werd in 2010 een aantal portretbustes van Beatrix en portretplaquettes van prins Bernhard en toen nog prinses Beatrix geveild, die afkomstig waren uit het atelier van Speyart van Woerden.³ Dat was tevens mijn eerste kennismaking met het werk van Speyart. Op die veiling kocht ik de plaquette van Beatrix, waarover straks meer. Toen ik mij er wat verder in verdiepte bleek dat Speyart al in 1972 aan de slag was gegaan met een plaquette van

Eduard Speyart van Woerden (1924-2014), *Portretplaquette van prinses Beatrix*. 1979, brons, 435 x 340 x 12 mm (foto: Venduehuis der Notarissen, Den Haag, collectie: auteur)

het portret van koningin Juliana. Een jaar later heeft Juliana op 23 juni 1973 ter gelegenheid van haar 25-jarig regeringsjubileum op Huis ten Bosch een poseersessie gehouden voor 25 kunstenaars, waarbij ook Speyart aanwezig was. Op een foto die van die sessie is gemaakt is hij goed zichtbaar.⁴ Een van die plaquettes is nu in de collectie van Paleis Het Loo.⁵ Dit exemplaar is ongesigneerd, op de site van het Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis is een tweede exemplaar te zien, gesigneerd met het familiewapen van de kunstenaar en gedateerd 10-VI-1972.⁶ Zo is er dus een aantal versies van Juliana bekend. Naar mijn idee is het hier afgebeelde portret van Juliana, die naar links kijkend is afgebeeld, een beetje vlak, hoewel het haar wel fraai is geboetseerd. Op de veiling was ook een exemplaar van de in 1978 gemaakte pendant van prins Bernhard, die ik qua uitvoering veel beter vind dan die van Juliana.⁷ Dit exemplaar is gesigneerd met Speyarts familiewapen en deels leesbaar gedateerd: ... 1978. De plaquette die hij in 1979 van prinses Beatrix heeft gemaakt is naar mijn mening echter

het meest geslaagd. *En profile*, naar rechts kijkend is de prinses weergegeven, lekker pasteus opgezet waardoor vooral het karakteristieke kapsel van Beatrix goed is benadrukt. De plaquette is gesigneerd met het familiewapen van de kunstenaar en gedateerd '5-V-1979'.

Jubilea

Volgend op deze plaquettes heeft Speyart in 1980 een penning ontworpen over de abdicatie van koningin Juliana. Op de voorzijde zien wij *en profile* naar rechts de twee beeltenissen van op de voorgrond Beatrix en daarachter Juliana. Het randschrift luidt: KONINGIN BEATRIX – PRINSES JULIANA. De penning heeft hij met zijn initialen E.S.W. gesigneerd. De keerzijde, naar ontwerp van Henk van Bommel (1938), toont het Rijkswapen met schildhouders en de wapenspreuk 'JE MAIN-TIENDRAI' en als randschrift boven 'ABDICATIE – INHULDIGING' en onder '30 APRIL 1980'. De penning is in brons gegoten en heeft een diameter van 50,2 mm. Vrijwel eender heeft Speyart tien jaar later een penning gemaakt over het

Eduard Speyart van Woerden (1924-2014), *Abdicatie van koningin Juliana en inhuldiging van koningin Beatrix*. 1980, brons, 50,2 mm (foto's en collectie: Paleis Het Loo, Apeldoorn, inv. RL3199)

Eduard Speyart van Woerden (1924-2014), *Tienjarig regeringsjubileum van koningin Beatrix*. 1990, zilver, 45 mm, 49 gram (foto: Jim van der Meer Mohr, particuliere collectie)

Eduard Speyart van Woerden (1924-2014), *100-jarig bestaan van het Koninklijk Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde*. 1983, 71 x 50 x 7 mm, 202,6 gram (foto: Kunsthandel Delta 98, Den Haag)

10-jarig ambtsjubileum van Koningin Beatrix. Deze penning was onlangs te koop bij de firma Schulman BV.⁸ De voorzijde is identiek aan de penning uit 1980, maar de keerzijde wijkt af van die uit 1980 en is duidelijk van een andere hand, mogelijk wel door Speyart. Hier toont de keerzijde naast het anders vormgegeven rijkswapen geen randschrift maar uitsluitend de jaartallen '1980-1990'. De penning uit 1990 is in zilver gegoten, heeft een diameter van 45 mm en weegt 49 gram. Voor beide penningen lijkt Speyart voor de voorzijde dus dezelfde mal gebruikt te hebben.

Mij is tenslotte nog een derde Oranjenpenning van Speyart bekend. In 1983 heeft het Koninklijk Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde Speyart gevraagd ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan een penning te maken. Een exemplaar van deze penning is thans opgenomen in de collectie van de Haagse kunsthandel Delta 98. Bij het boetseren van dit exemplaar kon de kunstenaar zich helemaal uitleven met op de voorzijde maar liefst vier beeltenissen van Oranjes op een rij. Naar links gewend zien wij *en profile* de portretten van koning Willem III en de koninginnen Wilhelmina, Juliana en Beatrix. De chronologie wordt versterkt, doordat Willem III als eerste is afgebeeld en de koninginnen steeds voor de andere te zien zijn. De keerzijde toont in reliëf de Nederlandse leeuw met pijlenbundel en erachter

(deels om de leeuw heen) de tekst '1883=1983= KONINKLIJK NEDELANDSCH GENOOTSCHAP VOOR GESLACHT- EN WAPENKUNDE'. De penning is links onder gesigneerd 'E.L.W.R. SPEYART VAN WOERDEN'. Het is een kleine bronzen plaquettepenning, die 71 x 50 x 7 mm meet en 202,6 gram weegt.

Hoewel Speyart het grootste deel van zijn leven in Den Haag heeft gewoond en gewerkt, is hij op de Utrechtse Heuvelrug overleden. Met hem is toen een markante kunstenaar heen gegaan, waarvan ik het als een voorrecht beschouw hem een beetje gekend te hebben.

Noten

1. Jacobs, P.M.J. (1993) *Beeldend Nederland. Biografisch handboek 2* (Tilburg) 414; Veiling Den Haag (Venduehuis der Notarissen), 1-3 september 2010, 1.
2. Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis RKD, IB-nummer 91501: Eduard Speyart van Woerden (1924-2014), *Portret van Koningin Wilhelmina met haar voorouders en opvolgster op de achtergrond*. Beeldhouwwerk, circa 25 cm breed. Particuliere collectie.
3. Veiling Den Haag (Venduehuis der Notarissen), 1-3 september 2010, nummers 5384-5390.
4. Spliethoff, M. (2009) *Juliana in beeld. Traditie en vernieuwing in de Nederlandse portretkunst van de twintigste eeuw* (Apeldoorn) 48-50, afbeeldingen 74 (foto) en 77 (plaquette).
5. Paleis Het Loo, Apeldoorn, inv. RL8432.
6. RKD, IB-nummer 71373; RKD, IB-nummer 65461.
7. Paleis Het Loo, Apeldoorn, inv. RL8433.
8. Schulman BV, aankoop 16-1-2020, stocknummer 6170.

De vervoerspenningen van de Amsterdamsche Omnibus Onderneming

In dit artikel worden, als tweede in een reeks over de Nederlandse vervoerspenningen, de penningen van de Amsterdamsche Omnibus Onderneming beschreven. Deze onderneming was de eerste die in 1839 een 'modern' openbaar vervoer introduceerde. Dat wil zeggen dat er op vaste tijden, vaste routes werden gereden met een vervoermiddel waar iedereen gebruik van kon maken.

Start van de Omnibus Onderneming

In het begin van de negentiende eeuw werd het openbaar vervoer in Amsterdam verzorgd door de zogenaamde 'brommertjes', vierwielige rijtuigen door een paard voortgetrokken en met een koetsier op de bok, en door 'toesleden', voertuigen zonder wielen, voortgetrokken door een paard met een daarachter lopende koetsier. Een rit met de eerste kostte 80 cent binnen de poorten en daarbuiten 1 gulden. Een rit met een toeslede kostte 45 cent maar deze voertuigen waren impopulair omdat ze vies en oncomfortabel waren en bovendien was de koetsier vaak dronken.¹

Op 20 september 1839 werd door de Hollandse IJzeren Spoorweg Maatschappij (HIJSM) tussen Haarlem en Amsterdam de eerste spoorlijn in Nederland geopend. Het station Amsterdam bevond zich zo'n 400 meter ten westen van de Haarlemmerpoort, op de locatie waar nu het zuiveringsgebouw van de Westergasfabriek staat.² Voor het vervoer van de passagiers tussen het station en het centrum van de stad was er behoefte aan goed en goedkoop vervoer. Dat werd geleverd door de Firma Jonker en Co. aan welke op 12 juli 1839 door het gemeentebestuur van Amsterdam een concessie werd verleend.³ De omnibusdienst, onder de naam *Amsterdamsche Omnibus Onderneming* (AOO), omvatte zowel vervoer van en naar het station alsook

vervoer binnen de stad. Een omnibus (= voor allen) is een koets op vier wielen, getrokken door één of twee paarden. Een omnibus bood plaats aan 12 tot 20 personen, volgde een vaste route en hanteerde vaste vertrektijden en tarieven.

Op zondagmorgen 1 september 1839, na kerktijd, reden omnibussen van de AOO door de voornaamste wijken van Amsterdam, 'teneinde het geëerde Publiek nog voor den aanvang der diensten den gelegenheid te geven om de Omnibussen te kunnen bezichtigen'.⁴ Maandag 2 september reden de eerste omnibussen volgens dienstregeling. De voertuigen werden echter al spoedig belaagd door de voerlieden van de brommers en toesleden die zich in hun bestaan bedreigd zagen. Er werd met stenen gegooid, koetsiers en paarden kregen klappen en zelfs werden enkele wagens vernield. Hierna werd de dienst enige tijd gestaakt. Op zaterdag 14 september, ruim voor de opening van de spoorlijn op 20 september, werd de dienst op enkele lijnen weer hervat, ditmaal zonder rellen.⁵ Om het publiek te informeren werden een 'Omnibuskaart, of Nieuwe Platte grond der Stad Amsterdam, met Reglement, Omschrijving der linien enz.' alsmede het 'Reglement' en een 'Omschrijving der Omnibus Linien', te koop aangeboden.⁶ Het hier afgebeelde reglement van de AOO toont een van de

Anoniem, *Reglement der Amsterdamsche Omnibus Onderneming*. Z.j. (1839) (collectie: Gemeentearchief Amsterdam, inv. 010097007691) Onderaan in het midden is een vervoerspenning afgebeeld

omnibussen. Informatie over de uitvoering van de dienst is te vinden in het reglement dat vermeld is op de Omnibuskaart.⁷ Hierin lezen we (Artikel 16): 'De vracht voor elken passagier is 20 cents, bij het opstijgen aan den conducteur te betalen, en voor kinderen beneden den 10 jaren, 10 cents per persoon'. En verder (Artikel 21): 'De conducteurs zullen aan iederen passagier bij het plaatsnemen in eenen Omnibus eenen passagepenning ter hand stellen, ter blijke dat de vracht betaald is, deze penning moet zorgvuldig worden bewaard, en zal bij het verlaten van het rijtuig hetzij door den ter plaatse zich bevindenden Inspecteur of Controleur worden afgevraagd, of zal in eene tot dat einde in den Omnibus geplaatste, geslotene bus moeten worden geworpen'. Indien geen penning ingeleverd kan worden moet opnieuw worden betaald. Verder is het de conducteurs, op straffe van een boete van f 100 en ontslag op staande voet, verboden om penningen van passagiers aan te nemen. Ook is het (Artikel 23) 'den conducteurs allergestrengelijks verboden

om fooijen aan te nemen'. Op overtreding stond een boete van f 25 en eveneens ontslag op staande voet. Overstappen op een andere lijn was mogelijk. Dit diende bij het instappen aan de conducteur kenbaar gemaakt te worden waarop een correspondentie-biljet werd verstrekt. Dit biljet werd door de conducteur van de corresponderende omnibus als betaling geaccepteerd (Artikelen 12 en 13).

Met ingang van 22 maart 1840 werd het aantal bereiden lijnen verminderd naar 6, waarbij de Dam het centrale punt voor overstappen werd.⁸ Tevens werd de ritprijs verlaagd. Een traject, tussen eindstation en Dam kostte voortaan 10 cent. De prijs van ritten naar en van het station van de HIJSM en van de trajecten tussen twee eindstations, werd verlaagd naar 15 cent. Een gereduceerd tarief voor kinderen wordt niet langer genoemd, wel dat op het hoofdkantoor abonnementskaartjes konden worden aangeschaft.⁹ Met ingang van 1 november 1840 werd het aantal lijnen opnieuw verminderd en per 1 oktober 1841 werden in de

winter alle lijnen buiten dienst gesteld, behalve die van en naar het station van de HIJSM.¹⁰

De AOO was weliswaar de eerste, maar niet de enige exploitant van omnibussen in Amsterdam. Al op 17 november 1839 startte de omnibusdienst van A. M. Fraissinet van Arp, onder de naam *De Batavier*. De omnibussen van De Batavier mochten echter niet voor het station staan omdat de Firma Jonker en Co. zo slim was geweest hiervoor bij de HIJSM het alleenrecht te bedingen. Mede als gevolg hiervan moest van Arp zijn omnibusdienst al binnen een jaar staken.¹¹ Dit weerhield echter andere ondernemers er niet van om ook omnibusdiensten te starten. In 1844 waren er maar liefst vijf concurrerende ondernemingen actief. Met ingang van zondag 6 juni 1847 staakte de AOO haar diensten, die toen alleen nog bestonden uit twee lijnen tussen de Dam en het station van de HIJSM en tussen de Dam en het op 20 december 1843 geopende station van de Nederlandsche Rijnspoorweg. Lijnen en materieel van de AOO ging over in handen van de Diligence Onderneming van J.P. Koens en A. Langeveld.¹²

Gebruik van de penningen

De wijze waarop de vervoerspenningen gebruikt werden is omschreven in het reglement zoals vermeld op de Omnibuskaart en eveneens op het hier afgebeelde reglement van de AOO. Op deze laatste staat: 'LODEN MERK D. OMNIBUS / Bij 't in treden der Omnibus betaalt men 20 Centen Ontvang 't bij staande / merk en bij 't uit treden Werpmen't zelve in den bijhangende Bus'. De term *Loden merk* moet overigens niet letterlijk worden genomen. Met de term *loodje* wordt in het algemeen een gemerkt plaatje bedoeld, dat recht op iets geeft, of als bewijs van legitimatie of controle dient. Dit was vaak, maar niet noodzakelijk van lood of tin. De teruggevonden passagepenningen van de AOO zijn, op een uitzondering na, alle van koper.

De reden voor het gebruik van penningen was ongetwijfeld om controle te hebben op de opbrengst. Het door de conducteur af te dragen bedrag diende gelijk te zijn aan het aantal penningen in de bus, elke gerekend voor 20 cent. Om andere onregelmatigheden te voorkomen, zoals het gratis mee laten rijden, werden controleurs aangesteld (Artikel 21). Daarnaast werd een beroep gedaan op de reizigers om onregelmatig-

heden te rapporteren waarvoor 'eene vereering van f3 voor de moeite wordt aangeboden'.¹³ Aangezien er een gereduceerd tarief voor kinderen gold, moet hiervoor een tweede type penning in gebruik zijn geweest. Mogelijk is dit de vierkante versie van de penning, type II.1 in onderstaand overzicht.

Op 22 maart 1840 werden nieuwe, lagere tarieven ingevoerd: 10 cent voor een 'half' traject, vanaf of tot aan de Dam, en 15 cent voor een 'volledig' traject, van eindpunt tot eindpunt en vanaf of naar het station van de HIJSM. De al in gebruik zijnde twee typen penning zouden hiervoor voldoen. De controle werd hierdoor wel uitgebreider, bij de halte op de Dam moest nu nagegaan worden of de passagiers die in de omnibus bleven zitten wel in het bezit waren van een '15 cents' penning. Over een half tarief voor kinderen wordt niets vermeld. Hiervoor zouden dan twee extra typen noodzakelijk zijn, een voor 5 en een voor 7½ cent. Er zijn wel twee andere typen penning bewaard gebleven, een driehoekige (type III) en een van tin (type II.2), maar over het gebruik hiervan heb ik geen gegevens kunnen vinden. Mogelijk is ook overgegaan op het gebruik van papieren vervoersbewijzen.

Eén van de bewaard gebleven penningen van de AOO (type I.2) is aan de keerzijde voorzien van het gestempelde cijfer '3'. Het doel van deze instempeling heb ik niet kunnen achterhalen. Voor de controle van de opbrengsten lijkt nummering niet noodzakelijk. Mogelijk is het nummer later, nadat de penningen niet meer als vervoerspenningen in gebruik waren, aangebracht.

Gegraveerde penningen

De ronde vervoerspenningen, type I, komen ook voor met een gegraveerde keerzijde. Een (type I.3a) is aanwezig in de collectie van het Amsterdam Museum (AM) en een tweede (type I.3b) in de Nationale Numismatische Collectie (NNC). Beide hebben dezelfde tekst en het wapen van Amsterdam maar wat opvalt is dat op penning 1.3a het wapenschild van Amsterdam voorzien is van de Nederlandse kroon, hetgeen heraldisch onjuist is. Penning 1.3b toont wel de juiste, keizerlijke kroon.

Op de penningen staat de naam van J.P. Koens, een ondernemer uit Den Haag die vanaf 1830 met een wagen een lijndienst onderhield tussen Den Haag en Rotterdam. In 1833 begon hij, samen met

F.S. en J.H. Surig uit Amsterdam, onder de naam *De Vriendschap* een lijndienst tussen Den Haag en Amsterdam.¹⁴ Op 21 juni 1843 werd aan J.P. Koens door het gemeentebestuur van Amsterdam een vergunning verleend voor een stedelijke omnibusdienst.¹⁵ In 1846 begon hij ook in Leiden en in 1847 in Den Haag en Rotterdam met stadsvervoer.¹⁶

De AOO stond onder eenhoofdige leiding van J.P. Jonker en was een zelfstandig onderdeel van Jonker en Co. De AOO werd opgericht op 11 september 1839 waarbij aandelen werden uitgegeven. De aandeelhouders hadden echter alleen het recht om twee commissarissen aan te wijzen, wiens taak het was om toezicht te houden op de financiën.¹⁷ Het opschrift op de gegraveerde penning luidt: 'van J.P. Koens in 1839'. Koens zou in 1839 hooguit aandeelhouder geweest kunnen zijn, al lijkt mij dit niet waarschijnlijk. Immers in 1843 begon hij als directe concurrent van de AOO met omnibusdiensten in Amsterdam. Pas in 1847 werd hij eigenaar van de AOO. Indien de penning in dat jaar, als een herinnering aan de overname, vervaardigd zou zijn dan is het moeilijk te verklaren waarom er 'in 1839' op staat. Het gebruik van de penning als pas, die recht gaf op vrij vervoer, zou ook een mogelijkheid kunnen zijn. Dergelijke passen waren in de negentiende eeuw in het buitenland vrij gebruikelijk. Ze waren veelal in bezit van bestuurders van de onderneming en voorzien van de naam van de houder. Dit type penning was vrijwel uitsluitend van een wat duurder materiaal – zilver of been – en voorzien van een vermelding van het gebruiksdoel.¹⁸ Op de hier beschreven penning, van de normale uitvoering in koper, wordt geen doel vermeld. Dit maakt het eventueel gebruik als pas minder waarschijnlijk.

In het hiernavolgende overzicht worden de collecties verkort aangeduid. De afkortingen zijn:

AM: Amsterdam Museum

NNC: Nationale Numismatische Collectie

RM: Rijksmuseum Amsterdam

TM: Teylers Museum Haarlem.

Overzicht van de penningen van de AOO

I.1 rond, diameter 30 mm, koper

Voorzijde: * AMSTERDAMSCH E / OMNIBUS / ONDERNEMING * (in parelrand).

Keerzijde: (blanco).

Referenties: Teylers Museum (TM), inv. TMNK 02902. In 1892 gekocht uit de veiling van de collectie van de Amsterdamse essayeur Jan Bernd Schöne (1822-1891). Andere collecties: RM (2 stuks), NNC, TM, John Kooij.

Literatuur: Kooij VV001A.¹⁹

I.2 rond, diameter 30 mm, koper

Voorzijde: * AMSTERDAMSCH E / OMNIBUS / ONDERNEMING * (in parelrand).

Keerzijde: 3 (blanco, gestempeld).

Referentie: AM, inv. PA 2302. Onbekende herkomst.

I.3a rond, diameter 30 mm, koper

Voorzijde: * AMSTERDAMSCH E / OMNIBUS / ONDERNEMING * (in parelrand)

Keerzijde: VAN J.P.KOENS / (gekrond wapen van Amsterdam) / in 1839. (in cirkel) (blanco, gegraveerd).

Referentie: AM, inv. PA 2301. In 1885 gelegateerd door G.A. Heineken, die het stuk op 3 november 1884 bij veiling G.Th. Bom (kavel 3654) voor f 1,50 kocht uit de collectie Jeronimo de Vries.

I.3b rond, diameter 30 mm, koper

Gelijk aan I.3a maar andere gravure op de keerzijde.

Referentie: NNC, inv. 1934-0302. Verworven in 1934, herkomst onbekend.

II.1 vierkant, 30 x 30 mm, koper

Voorzijde: * AMSTERDAMSCH E / OMNIBUS / ONDERNEMING * (in parelrand).

Keerzijde: (blanco).

Referentie: Rijksmuseum Amsterdam (RM), inv. NG-VG-20-109-A.

II.2 vierkant, 32 x 32 mm, tin

Voorzijde: * AMSTERDAMSCH E / OMNIBUS / ONDERNEMING * (in parelrand).

Keerzijde: (blanco).

Referentie: AM, inv. PA 2300. In 1885 gelegateerd door G.A. Heineken.

III Driehoekig, met afgekapte hoeken, 44x36 mm, koper

Voorzijde: * AMSTERDAMSCH E / OMNIBUS / ONDERNEMING * (in parelrand).

Keerzijde: (blanco).

Referentie: RM, inv. NG-VG-20-109.

Noten

1. Fuchs, J.M. (1939) Een busdienst uit 1839. De Amsterdamsche Omnibus Maatschappij, in: *Amstelodamum* 26, 186-188.
2. <https://geheugenvanwest.amsterdam/page/9901/start-nederlandsche-treingeschiedenis> (raadpleging 31 mei 2021).
3. *Algemeen Handelsblad* 13 juli 1839.
4. Fuchs, 1939: 187.
5. Fuchs, 1939: 187.
6. Advertentie AOO, *Algemeen Handelsblad* 9 september 1839.
7. Collectie RM, inv. RP-P-1905-696.
8. Duparc, H.J.A. (1965) Nogmaals openbaar vervoer in Amsterdam, in: *Amstelodamum* 52, 141-142.
9. Nederlands Economisch-Historisch Archief, ARCH04073: Documentatie en afbeeldingen transport en communicatie II-3 (Collectie Hartkamp) Trams en Buurtspoorwegen Noord-Holland, zonder datum (1840), Folder AOO, Groote vermindering in de prijzen.
10. Duparc, 1965: 141.
11. Hoek Ostende, J.H. van den (1965) Openbaar vervoer in Amsterdam voor de oprichting van de Omnibus Maatschappij, in: *Amstelodamum* 52, 195-202.
12. Van den Hoek Ostende, 1965: 198; Duparc, 1965: 142; *Algemeen Handelsblad* 7 juni 1847.
13. Omnibuskaart, artikel 27.
14. Brouwer, Piet, Gerard van Kesteren & Antia Wiersma (2008) *Berigt aan de heeren reizigers. 400 jaar openbaar vervoer in Nederland* (Den Haag) 105.
15. Van den Hoek Ostende, 1965: 196.
16. Brouwer, Van Kesteren & Wiersma, 2008: 330.
17. *Algemeen Handelsblad* 22 oktober 1839.
18. Veiling Glendining & Co (17 april 1986) *The Swan Collection of Medals of Railways and Tyneside*.
19. Kooij, A.J. (2008) *Catalogus van Nederlandse Betaal- en Reclamepenningen* (Vriezenveen).

Romeinse muntvondst te Dordrecht op éénhoog

De Dordtse editie van het *Algemeen Dagblad* kopte op 1 december jongstleden: 'Archeologen zoeken in Dordrecht naar villa, maar komen terug met puntgave munten van Romeinse keizers'. De Dordtse archeoloog Marc Dorst ging in Dordrecht – op de plek waar een Romeinse villa gestaan moet hebben – drie meter de grond in om met Romeinse munten boven te komen. Maar het kan ook gemakkelijker en omgekeerd. In een huis in de Dordtse binnenstad. Ook daar werd eerder dat jaar een muntschat ontdekt maar dan op éénhoog, zonder schop en zo voor het grijpen.

Franciscus de Bekker en zijn muntkastje

Hiervoor moeten we eerst terug in de geschiedenis, naar de numismaat Franciscus de Bekker ('s-Hertogenbosch 1865-Vught 1953). De Bekker genoot als numismaat regionale bekendheid. Menig vinder van Romeinse munten uit het Dommel- of Dieze-bekken in die tijd kwam voor advies bij hem terecht. De Bekker had als zevenjarige van diens vader, eveneens verzamelaar, ter motivatie een handgemaakt muntkastje gekregen. Dat heeft kennelijk gewerkt, want niet alleen heeft hij dat zijn lange leven lang gekoesterd, maar hij maakte zich ook verdienstelijk als onderwijzer en later als gemeentearchivaris door zijn numismatische kennis en de promotie van de numismatiek. Veel krantenartikelen getuigen hiervan. Ook het Provinciaal Genootschap van 's-Hertogenbosch en het Museum Jan Cunen in Oss profiteerden van zijn kennis en inzet bij het catalogiseren van hun collecties. De Bekkers collectie en het muntkastje bleven na zijn dood lang bij de erven, tot het in het voorjaar van 2017 bij De Nederlandsche Muntenveiling (NMV) onder de hamer kwam.

Vondstomstandigheden en muntschat

De koper van kavel 306, het muntkastje, liet het kastje afhalen en opslaan bij een expeditiebedrijf. Met Pasen 2020 was het zover en kon het kastje naar de plaats van bestemming; een werkkamer op éénhoog in Dordrecht. Het eerste werk was

Het muntkastje van
De Bekker (foto: NMV)

het schoonmaken van de buiten- en binnenkant. De talloze laatjes werden eruit gehaald, te beginnen met de bovenste. Al gauw glinsterde iets achter de ladegeleiders en – op de bodem afgedaald – lag het, ik wil niet zeggen bezaaid met munten, maar het waren er best veel. Om precies te zijn 37, als ik de nu nog steeds ingeklemde exemplaren niet meetel. Die laatste laat de koper zitten voor het nageslacht, vreedzaam achter de geleiders geklemd, zodat voorlopig kastje noch munten beschadigd raken.

De koper had geen idee wat voor munten het precies waren maar de herkomst was wel duidelijke.

lijk: de met acribie en grote zorg beheerde collectie van wijlen Franciscus de Bekker. En dat duidde op een edele provenance, want – en ik citeer de veilingcatalogus – ‘De Bekker verstond de kunst zijn verzameling zo volledig mogelijk te maken’. Een geraadpleegde expert omschreef de muntschat als volgt:

Thracië
Apollonia Pontika, circa 400 v. Chr., zilver,
15 diobolen, gemiddeld gewicht 1,25 gram.
Voorzijde: bekranst frontaal hoofd van Apollo
(de stad had een belangrijke tempel aan Apollo
gewijd).
Keerzijde: anker tussen kreeft (rechts) en A van
Apollonia Pontika (links).

Thracië
Mesembria, circa 420-320 v. Chr., zilver,
11 diobolen, gemiddeld gewicht 1,15 gram.
Voorzijde: Korintische helm frontaal.
Keerzijde: META in wiel met vier spaken.

Thracië
Istros, circa 430-280 v. Chr., zilver, 3 drachmen,
gemiddeld gewicht 4,5 gram en 7 diobolen,
gemiddeld gewicht 1,45 gram.

Voorzijde: twee frontale mannelijke gezichten
waarvan de rechter op z'n kop.
Keerzijde: ISTPIH, adelaar op dolfijn, verschillende
monogrammen.

Romeinse Republiek
Denarius, zilver. Marcus Junius Brutus (54 v. Chr.)
Voorzijde: hoofd van Libertas naar rechts,
LIBERTAS aan de linker kant.
Keerzijde: De consul Lucius Junius Brutus naar
links lopend tussen twee lictoren en voorafge-
gaan door een accensus, BRVTVS in afsnede.

De Romeinse denarius is extra interessant, want
als de munt ook in Thracië gevonden zou zijn, zou
het een voorbeeld geweest kunnen zijn voor
de munten die de Thracische vorst Koson (42-
29 v. Chr.) heeft laten slaan (bijna altijd in goud).

Wat nu?

Afgezien van de enkele munt die voor de
komende eeuwigheid beklemd mag blijven zitten
op éénhoog achter, zoekt de muntschat nu een
tehuis, maar wel graag in diaspora. Een aantal
munten is links en rechts al weggegeven aan
liefhebbers maar Franciscus de Bekker, die zo
kwistig met zijn kennis omsprong voor de jeugd,
zal het zeker prettig hebben gevonden als ver-
schillende jonge numismaten een stukje uit zijn
collectie zouden bezitten. Daarom een oproep
aan alle zevenjarige numismaten in de dop en
geboren in 2014: de eerste vijf die een email naar
de redactie (redactie@debeeldenaar.nl) of gilde-
penning@hotmail.com sturen onder de code
'obool' met vermelding van geboortedatum
krijgen een exemplaar toegestuurd. Dus groot-
ouders onder de lezers: u hebt vast wel een
kleinkind uit 2014. Meld die aan.

Met dank aan Pjotr Israëls voor de omschrijvingen
en René Dresken (NMV) voor het catalogusuitreksel
en de voorgeschiedenis.

‘Vroege’ penningen van de Numismatische Kring Amsterdam

De Numismatische Kring Amsterdam is in 1947 opgericht met als motto ‘geld maakt niet gelukkig, munten wel’. In 2020 is in het september/oktober nummer van *De Beeldenaar* aandacht besteed aan de penningen die de kring in 2015 en 2019 heeft laten slaan in de Munt van het Numismatische Geselschap Zschopau.¹ Hierbij werd opgemerkt dat de voorzijde van die penningen een kopie is van de voorzijde van eerder uitgegeven, door de Koninklijke Begeer vervaardigde, presentiepenningen voor de 100ste, 250ste en 300ste bijeenkomst. Ook voor de achterzijde van de presentiepenning voor de 600ste bijeenkomst in 2019 is een directe aansluiting bij deze penningen gezocht.

De bronzen penningen voor de 100ste, 250ste en 300ste bijeenkomst wegen 10 gram en hebben een doorsnede van 28 millimeter. Voor de 250ste bijeenkomst zijn tevens enkele zilveren exemplaren geslagen, met een gewicht van 11,7 gram. Daarnaast moeten er bronzen en zilveren penningen met een blanco achterkant geslagen zijn, zoals blijkt uit het stuk met de daarop gegraveerde tekst ‘C.C.J. JANSEN 26.2.1964’. Helaas ontbreken verdere gegevens over genoemde persoon en de reden voor het aanbrengen van de inscriptie.

Als iemand hierover aanvullende gegevens heeft, of over eventuele andere gegraveerde exemplaren, dan zal de kring die informatie op prijs stellen.

Onbekende maker, *Penning met blanco keerzijde, op naam van C.C.J. Jansen*. 1964, brons, 28 mm (particuliere collectie)

Onbekende maker, *De penningen voor de 100ste, 250ste, 300ste en 600ste bijeenkomst*. 1958, 1975, 1982 en 2019, brons, zilver, brons en tin, 28 mm (particuliere collectie).

Johannes Sloos, *Honderdjarig bestaan van de firma Schulman*. 1980, brons, 49,5 mm (particuliere collectie)

Kavel 2260 van Schulmans aprilveiling in 2000 bevatte volgens de omschrijving onder andere een zilveren exemplaar over de 100ste bijeenkomst, van 28 millimeter en op naam van A.J. Bemolt van Lochum Slaterus.²

Ter ere van de 400ste bijeenkomst is geen penning uitgegeven maar een boek van 76 bladzijden met de zakelijke titel: *Numismatische Kring Amsterdam: 400ste kringbijeenkomst, 17 oktober 1994*. De eerste 100 exemplaren zijn genummerd.

Jacques Schulman

In 1980 is aan de firma Schulman ter ere van het 100-jarig bestaan een bronzen penning aangeboden. De doorsnede is 49,5 mm. De bronzen uitvoering weegt 69,3 gram. Jacques Schulman was een van de initiatiefnemers tot de oprichting van de kring Amsterdam; de bijeenkomsten vonden lange tijd plaats in zijn kantoor op de Herengracht. De penning is een ontwerp van Johannes Petrus Maria Sloos, toenmalig restaurateur bij het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden. Zijn initialen JS staan onder de kin van Jacques Schulman. Of de overeenkomst in initialen een rol heeft gespeeld bij de keuze van de medailleur is onbekend. Voor zover valt na te gaan zijn bij Begeer 150 bronzen en enkele zilveren exemplaren geslagen.

Gerd Melzer & Ralf Exner (voorzijde), Horst Strauch (keerzijde), *Hybride bezoekerspenning Numismatische Kring Amsterdam / Numismatische Gesellschaft Zschopau*. Zonder jaar (circa 2015), tin, 28 mm (particuliere collectie)

Waar de door Begeer vervaardigde stempels van de 'vroege' penningen gebleven zijn, is onduidelijk. Het nieuw vervaardigde kringstempel bevindt zich onder de hoede van Peter Hammer bij het Numismatische Gesellschaft Zschopau. Leden van de kring Amsterdam kunnen daar op verzoek eigenhandig een hybride bezoekerspenning slaan met de voorzijden van penningen van de kring en het Numismatische Gesellschaft.

Noten

1. Uitenbroek, Kees (2020) Zeshonderdste bijeenkomst. Presentiepenning van de Numismatische Kring Amsterdam, in: *De Beeldenaar* 44-5, 222-224.
2. Schulman B.V., Laurens (17-19 april 2000) veiling 24, kavel 2260.

Johan Melchior Faddegon (1871-1941)

Een tiental penningen en even zo veel plaquettes: dat lijkt het volledige oeuvre van de médailleur Johan Faddegon. Van de meeste werken was de oplage zeer beperkt, zodat deze bij het grote publiek onbekend zijn gebleven. Er was tot op heden geen overzicht van zijn werk bekend en af en toe wordt nog een nieuwe ontdekking gedaan. Omdat zijn werk meer aandacht verdient, is op internet onlangs een catalogus gepubliceerd, waarmee wordt gepoogd alsnog een volledig overzicht te geven van de kunstwerken van deze veelzijdige persoon.¹ Dit artikel verschijnt ter gelegenheid van Johan Faddegons 150ste geboortjaar en is een verkorte versie van de biografie die eerder op internet werd gepubliceerd.²

Johan Faddegon
(foto: familiearchief)

Horlogemakerszoon

Johan Faddegon werd geboren op 31 oktober 1871 in Amsterdam als oudste zoon van de Amsterdamse horlogemaker Barend Abraham Faddegon en Sophia Elisabeth Laugeman op het adres Vijzelstraat 20. Ofschoon het gezin krap behuist was (zes kinderen en een inwonende tante in een kleine woning boven de zaak), lijkt er veel ruimte voor algemene ontwikkeling te zijn geweest. Ook leerden alle kinderen een instrument bespelen en werd er thuis gemusiceerd. Johans vader liet de jongens in zijn werkplaats het horlogemakersvak leren. Johans broer Bernard, die liever gedichten schreef dan zich met uurwerkmaken te vermoeien, zou later hoogleraar worden in het Sanskriet aan de Universiteit van Amsterdam. Zus Marie specialiseerde zich in het ontwerpen van reformkleding en werd directeur van de in 1909 mede door haar opgerichte Vakschool voor Verbetering van Vrouwen- en Kinderkleding.³

Johan ging na vijf jaar HBS in 1888 naar de Rijksakademie van Beeldende Kunsten aan de Stadhouderskade in Amsterdam. Gedurende zes jaar volgde hij daar klassen in tekenen, boetseren en perspectief onder de professoren Frans Stracké en Ferdinand Leenhoff. De lessen kunstgeschiedenis door professor Jan Six lijkt hij graag te hebben gevolgd. Met hem zou hij in latere jaren

intensief contact blijven houden. De familie Six woonde op de Herengracht, voor de familie Faddegon net om de hoek van de Vijzelstraat. Johans ijver werd steeds als goed tot zeer goed beoordeeld, het oordeel over zijn aanleg varieerde door de jaren heen van vrij goed tot uitmuntend in het laatste jaar. Voor zover bekend heeft hij maar één schilderij gemaakt. Hij was kleurenblind en dat was een grote handicap. Daarom legde hij zich toe op beeldhouwen en speciaal op het maken van penningen. Bij de keuring voor de militie in maart 1891 gaf hij aan vrijgesteld te willen worden wegens lichaamsgebreken. Toch werd hij ingedeeld, eerst in het zevende regiment Infanterie en vervolgens, tot najaar 1892, als korporaal bij het tweede regiment Vesting Artillerie. Ondanks deze verplichtingen slaagde hij in augustus 1891 voor de tekenakte Middelbaar Onderwijs. Ook bleef Johan ingeschreven aan de Rijksakademie.

Johan Faddegon, *vrouw in gewaad*. 200 x 310 mm
(collectie: Rijksakademie)

's Rijks Munt te Utrecht

In juni 1893 wordt Johan aan 's Rijks Munt te Utrecht benoemd als hulpstempelsnijder, in eerste instantie voor een periode van zeven maanden. Het Nationaal Archief is in het bezit van het volledige personeelsdossier, dat grotendeels bestaat uit correspondentie tussen het Muntcollege en de minister van Financiën.⁴ Zo blijkt de minister alleen akkoord te gaan met Johans benoeming als daarnaast het volgen van lessen aan de Rijksakademie mogelijk blijft. Ook wil de minister tegen het eind van de zeven maanden enige 'proeven van het werk' zien en dient hij te worden klaargestoomd voor een studie in het buitenland. Aan het eind van deze periode schrijft het Muntcollege aan de minister: 'Faddegon heeft bij de vervulling van zijn betrekking blijken van talent, ijver en toewijding gegeven, maar nog niet voldoende om hem al naar het buitenland te sturen.' De Minister gaat akkoord met verlenging van de aanstelling tot 1 mei 1894.

In 1894 rondt Johan zijn studie aan de Rijksakademie met gunstig resultaat af. Van de werkstukken die hij daar maakte zijn een paar tekeningen bewaard gebleven in de Collectie-Six in Amsterdam. Eén ervan stelt een reconstructie voor van de middengroep van de oostelijke gevel van het Parthenon. Deze tekening wordt door professor Six gebruikt bij diens presentatie voor het Duitse Archeologisch Instituut. Bij 's Rijks Munt voltooit Johan in hetzelfde jaar zijn muntproef; een enkelzijdige penningplaat over zijn collega en leermeester Johan Menger. De minister ontvangt, conform diens eerdere verzoek, een

Anthony Grolman, *Rijksmunt aan de Neude in Utrecht*. 1895, waterverf en potlood op papier, 200 x 140 mm (collectie: Het Utrechts Archief, inv. 39468)

Johan Faddegon, *Johan Philip Matthias Menger*. 1894, brons, 55 mm (collectie: Nationale Numismatische Collectie (NNC), inv. HNM-11556)

aantal kunstvoorwerpen die Johan in de afgelopen periode maakte. Het Muntcollege meldt de minister: 'Zeer ingenomen met aanleg en voordeelingen. Is rijp voor een hoognodige opleiding in het buitenland.' Hierover wordt contact opgenomen met Paulin Tasset, medailleur in Parijs. Deze stelt als voorwaarde, dat Johan in Parijs ook een cursus gaat volgen aan de École des Beaux Arts, bij de beeldhouwer Gabriel Jules Thomas.

Studie in Parijs

Per Koninklijk Besluit van 7 september 1894 wordt Johan met studieverlof naar Parijs gezonden. Hij dient zich te vervoegen bij de Nederlandse gezant, Alphonse de Stuers. Het Muntcollege rapporteert: 'Van de Heer Ridder de Stuers, Harer Majesteits Gezant te Parijs, ontvingen wij de meest bevredigende berichten omtrent den Heer Faddegon. Hij had ook op den Heer de Stuers [...] een zeer goeden indruk gemaakt en was niet alleen overdag werkzaam op de École des Beaux-Arts en bij den Heer Tasset, maar oefende zich ook nog s'avonds op eene particuliere teekenschool'. De rapportage aan de minister van een jaar later klinkt echter wat minder enthousiast. Hoewel hij zich 'met ijver en toewijding op zijn vak heeft toegelegd', heeft het college nog maar een deel van zijn werken ontvangen. Zijn leermeesters achten tenminste één jaar verlenging van zijn lessen nodig. Pas daarna kan beslist worden, of hij 'aan de gekoesterde verwachtingen ten volle zal beantwoord hebben'. De minister gaat akkoord, maar wil binnen een half jaar, dus uiterlijk mei 1896, weer bericht ontvangen. Resultaten blijven echter uit, getuige een citaat uit een brief van het Muntcollege: 'Wij zijn in het bezit gekomen van den door U aan ons toegezonden stempel met de beeltenis van Madame Fabre. [...] zouden wij het zeer betreuren, indien wij slechts deze proeve van

Johan Faddegon,
Alida de Bouter.
1896, zilver,
80 x 60 mm
(collectie:
Teylers Museum,
inv. TMNK 16190)

Op 3 maart 1899 ontvangt Johan een briefje van het Muntcollege met de mededeling, dat de minister de functie van tijdelijk hulpstempelsnijder heeft opgeheven en op 28 maart wordt hem meegedeeld, dat hij eervol ontslag krijgt per 1 juli. Twee weken later dient Johan een verzoek in om hem tot de ingang van het ontslag verlof te verlenen, daar hij vóór 1 mei zijn woning moet verlaten en zich in Parijs wil vestigen. Dit verlof wordt hem verleend, mede omdat – aldus het Muntcollege – ‘wij voor de Munt niet veel meer van hem kunnen verwachten’. Op 26 april verhuist Johan weer naar Parijs; de snelheid waarmee dit alles zich voltrekt, zou kunnen betekenen dat een en ander reeds langer was voorzien.

Mogelijk lag hier een conflict aan ten grondslag. Volgens een familie-anekdote zou Johan bij 's Rijks Munt de opdracht hebben gekregen om een beeltenis te ontwerpen voor een nieuwe gulden naar een portret van de koningin. Hij wilde deze opdracht alleen accepteren als Wilhelmina zelf voor hem wilde poseren. Daar dit niet toegestaan werd, zou hij het opzettelijk verkeerd hebben gedaan en om die reden zijn ontslagen. Of dit verhaal waar is, is onbekend, maar er moest in die tijd inderdaad een nieuwe serie munten komen met de beeltenis van de koningin en daarover is het nodige te doen geweest.⁸ Pier Pander tekende voor het ontwerp. Van Wilhelmina is bekend dat zij niet vaak bereid was om te poseren. Welke rol Johan hierin heeft gehad, is onbekend. Er zou sprake zijn geweest van een conflict met een van zijn meerderen, zo valt af te leiden uit enkele opmerkingen in brieven aan professor Jan Six, een paar jaar later. In het najaar van 1899 zou het Muntcollege een vacature voor een tweede stempelsnijder uitschrijven. Deze functie zou worden opgevuld door de eerdergenoemde Wienecke.⁹

Johan Faddegon, *Taalfonds voor de Zuid-Afrikaanse Republiek*. 1898, verzilverd brons, 60 mm (collectie: Amsterdam Museum, inv. PB 539)

Johan Faddegon, *Ontwerp inhuldigingspenning Wilhelmina*. 1898, 75 mm (foto's uit: Stephanik 1899)⁶

uit latere jaren worden ze lovend besproken. Voor details, ook van alle werken die hierna de revue passeren, wordt verwezen naar de eerdergenoemde website. In 1898 werkt Johan ook aan een penning ter gelegenheid van de inhuldiging van Koningin Wilhelmina. Hiervan is alleen eenonsoen bekend; waarschijnlijk is de penning zelf nooit uitgevoerd, want het ging om een door de stad Amsterdam uitgeschreven prijsvraag die door Faddegons collega Johannes Wienecke werd gewonnen.⁷

Montrouge

Johan en Jeanne vestigen zich in Montrouge, een voorstad aan de zuidkant van Parijs. Johan houdt de band met Nederland wel aan; nog in september is werk van hem te zien in het Stedelijk Museum, op de *Tentoonstelling van Kunstwerken van Levende Meesters* te Amsterdam, evenals een jaar later op een tentoonstelling van het Koninklijk Kabinet voor Munten, Penningen en Gesneden Stenen. In 1901 wordt hij, op voordracht van de

penningkundigen Zwierzina en Stephanik, benoemd tot buitenlands lid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. En begin 1902 krijgt hij van de Nederlands-Belgische Vereeniging van de Vrienden der Medaille als Kunstwerk de opdracht om een gedenkpenning te maken over de driehonderdjarige vestiging van het Nederlands gezag in Indië. Professor Jan Six (1857-1926) is voorzitter van deze vereniging en is contactpersoon voor de realisatie van de Indië-penning. Ze voeren uitgebreid schriftelijk overleg, over de keuze van de fabrikant, het formaat, de op de penning te realiseren composities, de teksten en het lettertype. Johan zou dit zelf zijn mooiste werk hebben gevonden. Wellicht heeft hij er ook een statement mee willen maken: Op de voorzijde staat de Nederlands leeuw met zijn voorpoten op een brok van een tempel, waarin het geknechte volk van Indië zou zijn afgebeeld.

De Collectie-Six te Amsterdam is in het bezit van een pakket brieven die Johan aan hem schreef.¹⁰ Daaruit blijkt, dat Six gedurende een tiental jaren een belangrijke opdrachtgever, raadgever en bemiddelaar is geweest voor Johan als penningkunstenaar. In het jaar 1902 werkt Johan aan een groot aantal penningen en penningportretten. In opdracht van Jan Six maakt hij een portret van diens dochtertje Catharina Isabella ter gelegenheid van diens 12,5 jarig huwelijksfeest. Het Amsterdams patriciaat is Johan blijkbaar niet onbekend, want ook voor de familie Labouchere maakt hij een portret. Ook het afbeelden van de koningin blijkt hem nog steeds te boeien. Een penningportret van koningin Wilhelmina, voorzien van een Maleis omschrift, wordt via de zaak van zijn broers in de Vijzelstraat te Amsterdam verkocht voor 20 gulden per stuk. Deze enkelzijdige penning wordt in 1903, samen met het portret van Catharina Isabella, in het Stedelijk Museum geëxposeerd op de *Tentoonstelling van Levende Meesters* te Amsterdam. Het Nieuws van de Dag maakt in juni 1902 enthousiast melding van landgenoten, die op de Salon de Societé Nationale des Beaux Arts in Parijs exposeren. Van Johan Faddegon is er een kader met vijf goed uitgevoerde portretten, waaronder die van Koningin Wilhelmina en van de heeren Revillont, Ruijsch van Dugteren, Lagasse en Oudemans. Van de afbeelding van de genoemde heer Revillont is

Jan Veth, *Jan Six*. 1902, olieverf op doek, (privécollectie; Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, nummer 51684)

helaas nog geen spoor teruggevonden. Louis Lagasse was een Frans jurist en politicus. Johan begint kennelijk ook in Frankrijk een markt te vinden voor zijn portretten. Uit de correspondentie met professor Six blijkt dat hij zelfs aangeboden werk moest afslaan uit tijdgebrek.

In hetzelfde jaar maakt hij voor de Friesche Maatschappij voor Landbouw en Veeteelt een serie prijspenningen. In een brief aan Six vraagt hij of deze 'een exemplaar van de variëteit van graan, die in Friesland gekweekt wordt, machtig kan

Johan Faddegon, *Catharina Isabella Six*. 1902, brons, 145 x 117 mm (collectie: NNC, inv. PE-13802)

Johan Faddegon, *Mevrouw Labouchere en haar dochters*. Z.j. (1906), brons, 142 x 188 mm (collectie: NNC, inv. PE-13817)

worden, daar die kwekfels zeer uiteenlopen en ik hier zeker niets geschikts zou vinden'. Zelf heeft hij waarschijnlijk wel een geschikte afbeelding van een koe, maar anders vindt hij 'misschien in de buurt nog wel ergens koeien op stal'. Van het meisje, dat op de penning de koe een krans omlegt, is de oorspronkelijke tekening aanwezig in de Collectie-Six. Ook vraagt hij Six om advies

Johan Faddegon, *Koningin Wilhelmina*. 1902, zilver, 70 mm (collectie: NNC, inv. PE-12668)

over de schrijfwijze van Arabische namen op astrolabia. Johan is begonnen deze te bestuderen, met als doel een bespreking te maken voor het *Tijdschrift voor Horlogemakers*. In 1903 zijn zijn broers Gerard Herman en Henri Christiaan begonnen met de uitgifte van dit tweewekelijks periodiek. Hoofdzakelijk werd dit het werk van Henri, met het doel zijn studie over de raderingrijping gepubliceerd te krijgen. Ook Johan verleent vanuit Parijs zijn medewerking met diverse studies. De belangrijkste hiervan is de studie over het Planetarium van Oronce Fine in de Bibliothèque Sainte Geneviève te Parijs. Deze studie is later eveneens in een Frans horlogemakerstijdschrift verschenen. Ook de tekeningen

Johan Faddegon, *300 jaar Nederlands gezag in Indië*. 1902, brons, 65 mm (particuliere collectie)

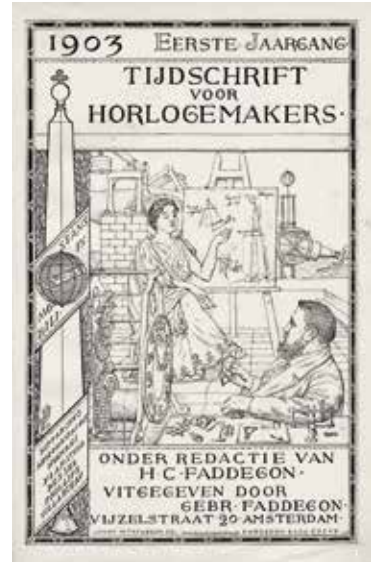
Johan Faddegon, *Nationale Landbouwtentoonstelling*, 1902, zilver, 62 mm (collectie: NNC, inv. PE-12686)

zijn van de hand van Johan. En voor het *Tijdschrift voor Horlogemakers*, dat twee jaargangen zou verschijnen, tekent hij een fraaie omslag.

In 1904 exposeert Johan wederom op de beroemde Salon Société Nationale des Beaux-Arts, met een kader van vijf portretten. Van de meeste daarvan is tot op heden helaas geen spoor meer gevonden. Daarnaast is hij met wat juwelierswerk bezig. Waarschijnlijk is dit maar bescheiden van omvang: er zijn alleen vermeldingen gevonden van een suikertang en een heft van een vrouwbeen. Veel plezier beleeft hij er kennelijk ook niet aan: 'Ik werk nu aan een sieraad voor een dame die elk ogenblik wat anders wil. Dat geeft ook financiële problemen'. De directeur van het Parijse Musée du Luxembourg, dat ook werk van Johan exposeert, geeft hem de raad, zich vooral te richten op het maken en exposeren van unieke portretten, iets waar hij veel zin in heeft. Van de (tot dusver nog niet geidentificeerde) Philippe Louis Von Hemert maakt hij een portret in galvanoplastiek: zijn jongste zus Sophie Faddegon wordt door hem vastgelegd terwijl zij de cello bespeelt en van zijn broer Henri Christiaan

Johan Faddegon, *Philippe Louis van Hemert*, 1904, brons, 165 x 230 mm (foto: www.locatiauctions.com, raadpleging 20 januari 2014)

Johan Faddegon, *Titelpagina van het Tijdschrift voor Horlogemakers*, 1903 (collectie auteur)

Faddegon vervaardigt hij een fraaie afbeelding op een enkelzijdige penningplaat.

In 1905 publiceert Johan een artikel over schelpmunten, *Notice sur les Cauris*, in het *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde*.¹¹ Daaruit blijkt ook, dat hij zich inmiddels niet alleen verder heeft verdiept in antieke geschiedenis, maar ook oud schrift bestudeert. Hij volgt cursussen aan de

Johan Faddegon, *Sophie Faddegon*, Circa 1905, brons, 250 x 220 mm (particuliere collectie)

Johan Faddegon, *Henri Christiaan Faddegon*. Circa 1905, brons, 150 mm (particuliere collectie)

École du Louvre in oud Egyptisch schrift en aan de École Pratique des Hautes Études in Arabische taal en religie.

Rembrandt-penning

In februari 1905 jaar krijgt Johan de opdracht om een penning te ontwerpen ter gelegenheid van de 300ste geboortedag van Rembrandt. Hoewel hij schrijft daar zo snel mogelijk mee te willen beginnen, stuurt hij pas eind van het jaar de eerste afgietsels naar professor Six. Hij is 'zes weken ziek geweest, is uiterst vermoeid en kan nimmer 's middags eten'. En er is nog druk door andere werkzaamheden. Hij heeft bovendien een aanbod geaccepteerd van de Union Centrale des Arts Décoratifs om voor hen een inventaris van de bibliotheek te maken. Dat blijkt heel veel werk en het moet voor het eind van het jaar klaar zijn. Maar, zo schrijft hij, 'ik hoop mij vanaf januari volledig op de penning te richten'. Er volgt druk

Johan Faddegon, *300ste geboortedag Rembrandt*. 1906, brons, 60 mm (collectie auteur)

overleg over wie uiteindelijk de penning zal fabriceren. De firma Gerritsen uit Zeist profileert zich door bij haar aanbod te vermelden dat zij vindt, dat een dergelijke grote order aan een Nederlands bedrijf moet worden gegeven. Johan heeft enkele bezwaren over de samenwerking met Gerritsen, maar schrijft ook nog eens over zijn verhouding tot de Munt en de daar werkzame personen, waar hij liever niet mee wil samenwerken, hoewel ze daar inmiddels een goede verkleinmachine hebben. Daarbij vermeldt Johan overigens uitdrukkelijk, dat zijn relatie met Johannes Wienecke, de opvolger van Menger, uitstekend is. Dit kan ook worden afgeleid uit het gegeven dat zich in de nalatenschap van Wienecke twee unieke werken van Johan bevinden, die hij waarschijnlijk aan hem cadeau heeft gedaan.¹² Uiteindelijk krijgt Gerritsen de opdracht, zij het dat Johan voor een aantal werkzaamheden tevens een beroep doet op Christofle in Parijs. Voor het retoucheerwerk komt hij een paar keer extra naar Nederland. In juli 1906 is de *Rembrandt-penning* gereed; *Het Vaderland* wijdt er een lovende bespreking aan. De zilveren exemplaren zijn uitsluitend voor de leden van het Rembrandt-comité, de bronzen en de loden exemplaren komen in een grote oplage als stroopenningen beschikbaar. Tevens wordt de afbeelding op de voorzijde gebruikt voor een klein formaat penning, uitgevoerd als hanger. Het zal Johans bekendste en meest verspreide penning worden.

Genaturaliseerd tot Fransman

Op 18 augustus 1906 wordt Johan genaturaliseerd tot Fransman. Daardoor moest hij wel in het Franse leger. Op 1 oktober 1907 wordt hij reserve-soldaat tweede klas in het 102de Régiment Infanterie, maar hij wordt niet opgeroepen tot actieve dienst omdat hij de leeftijd van 27 jaar reeds heeft bereikt.

Via Jan Six neemt de heer P.L. Tak contact met hem op. Tak is lid van een commissie die een huldeblijk wil brengen aan professor Pikelharing, bij diens afscheid als hoogleraar aan de Technische Hogeschool te Delft. Johan ontwerpt vervolgens een tweezijdige penning, met op de keerzijde een fraai uitzicht op de stad Delft. Een exemplaar van de penning zal in een marmeren plaat worden gevat, die in de leeskamer van de professoren wordt geplaatst. In een uitgebreid

Johan Faddegon, *Professor Pekelharing*. 1907, brons, 60 mm (collectie auteur)

Johan Faddegon, *Le Jeune Soldat, Pour la Patrie, Pour la République*. 1910, brons, 55 mm (collectie auteur)

dankwoord van Pekelharing, dat in mei 1908 in *De Ingenieur* verschijnt, kijkt deze met genoegen terug op zijn ontmoetingen met Johan: ik 'verklaarde [...] me vereerd en bereid te zijn, met een beeldend artiest samenkomsten te houden. Spoedig begon de reeks van ontmoetingen met onzen gewezen, thans te Parijs gevestigden landgenoot, den heer J.M. Faddegon. Van oordeel dat ik beter deed onder het "zitten" niet te lezen, opende de artiest een gesprek, dat wij na den arbeid plachten voort te zetten. Aan dit herhaaldelijk samenzijn heb ik aangename herinneringen bewaard. Want de heer Faddegon bleek zich te kenmerken door een zeldzame verscheidenheid van de objecten zijner studie, waarover hij me placht te onderhouden'.¹³

In deze periode is Johan behalve beeldhouwer en medailleur (hij maakt een buste van Berthoud, een Zwitserse horlogemaker) nu ook bezig met het op orde brengen van diverse catalogi en dictionaries voor de Bibliothèque des Arts Décoratifs. Daarnaast is hij lid geworden van de Société

Astronomique de France. Van een schoonzus maakt hij in 1909 een bronzen portret en als zijn jongste zus Sophie in de zomer van dat jaar overlijdt, tekent hij haar op het sterfbed. Drie jaar later overlijdt zijn vader. Ook hij wordt op zijn sterfbed getekend. Als nagedachtenis aan zijn ouders ontwerpt Johan een penningplaquette met hun beider portretten.

De meest productieve jaren van Johan als médailleur lijken hiermee vrijwel voorbij. Zijn laatst bekende penning, ter ere van de jonge soldaat: *Pour la Patrie, Pour la République* lijkt een voorbereiding op een nieuwe fase in zijn leven. Begin 1911 wordt Johan benoemd tot tolk bij de Geografische Dienst van het leger en vervolgens ook tot directeur van de Topografische Opleiding. Op 2 augustus 1914 wordt het Franse leger gemoobiliseerd. Johan doet dienst als tolk officier derde klasse van de negende cavaleriedivisie in de oorlog tegen Duitsland. In 1915 komt Johan bij een legeronderdeel dat zich bezighoudt met zeer nauwkeurige topografische kaarten, waarop legeronderdelen, bevoorrading en berekening aan het geschut worden ingepland. Johan verzorgt een vertaling van Duitse logboeken: *Carnets de route allemands traduits*. Of Johan betrokken is geweest bij directe krijgshandelingen is niet bekend. Hij was kennelijk wel in de gelegenheid om archeologische ontdekkingen te doen: het blad *l'Anthropologie* uit begin 1917 meldt, dat kapitein Damas en tolk Faddegon een tot dusver onbekende dolmen hebben ontdekt in de buurt van Oulchy-le-Château in Noord-Frankrijk.

In 1918 wordt Johan als tolk ter beschikking gesteld aan de Generale Staf van het Franse detachement van Palestina-Syrië en tot maart 1919 doet hij dienst in de oorlog tegen Turkije. De gebeurtenissen in Beiroet zouden grote indruk op Johan maken. Enkele jaren later schrijft hij in een

Johan Faddegon, *Portret van de ouders van Johan Faddegon*. 1912, brons, 123 x 152 mm (collectie auteur)

Vereenigde Fotobureaux N.V., *Sloop van de huizen in de Vijzelstraat*. Circa 1917 (foto: Stadsarchief Amsterdam, nummer OSIM00002005968)

brief, waarin hij zijn oude leermeester professor Six feliciteert met diens 25-jarig hoogleraarschap, dat de aanblik van de gesloopte huizen aan de kop van de Vijzelstraat beelden bij hem oproepen van de verwoestingen die hij in de oorlog in Syrië heeft gezien. Ook het huis van de familie Six is – tot Johans verdriet – gesloopt. Johan haalt ook vele herinneringen op die hij aan de lessen van professor Six heeft. Uit zijn ontboezemingen blijkt, dat zijn leertijd bij de Munt en in Parijs hem zwaar is gevallen: 'Maar in Parijs hebben Uw lessen mij het meest ontbroken – want bij die toen in Holland opgehemelde mensen heb ik niet veel te leren gevonden...'. Na terugkomst uit Syrië vindt Johan het bericht van het overlijden van zijn al enige tijd zieke zus Marie. Voor het graf in Nunspeet, waar ook hun jongste zus Sophie en hun vader begraven zijn, maakt Johan een plaquette.

Bourg-la-Reine

Johan heeft inmiddels zijn werk aan de Union Centrale des Arts Décoratifs in het Palais du Louvre te Parijs weer hervat. Net voor de mobili-

satie was hij daar benoemd als bibliothecaris. Hij blijft daarnaast ook actief voor de Geografische Dienst van het leger. In Nederland verschijnt werk van Johan op een tweetal tentoonstellingen van de Vereniging Sint Lucas in het Stedelijk Museum: voorjaar 1921 met het portret van zijn ouders, en najaar 1921 een *Portret van den Kapitein François Damas*. Van dit laatste werk ontbreekt helaas elk spoor. De naam kapitein Damas zagen we echter al eerder: dat was de collega met wie Johan tijdens zijn diensttijd in Noord-Frankrijk archeologie bedreef. Waarschijnlijk heeft Johan hierna niet meer aan exposities deelgenomen. Behalve enkele tekeningen in een omvangrijk boekwerk over het vissen op forel: *La Truite* en een paar tekeningen voor de directe familie zijn er ook geen latere werken meer van hem aangetroffen. Johan komt ook minder vaak dan voorheen naar Nederland. Door zijn vaste betrekking als bibliothecaris en zijn verplichtingen voor het Franse leger heeft hij daartoe minder de gelegenheid. En hij maakt, voor zover bekend, geen nieuwe penningen meer. De meeste contacten had hij daarvoor destijds in Nederland. Zijn belangrijkste protégé, Jan Six, is overleden, evenals zijn ouders; de zaak in de Vijzelstraat is er niet meer en zijn broers hebben hun eigen besognes en gezinnen.

Begin jaren '20 hebben Jeanne en Johan een stukje grond gekocht in Bourg-la-Reine, net ten zuiden van Parijs. Hierop wordt door hen zelf een huis gebouwd naar geheel eigen ontwerp. Zowel binnen als buiten wordt het huis versierd met fraai smeedwerk. Arabische spreuken sieren de gevel, de deur en de wanden. Op de buitentrapp plaatst Johan een deel van een vers uit de Koran dat op trappen betrekking heeft. Het schrift dat Johan

Het Huis in Bourg-la-Reine. 1920 (foto: auteur)

Spreuk op de bordestrap. 1990 (foto: auteur)

gebruikte blijkt het Koefisch te zijn. Helaas is het nog niet gelukt dit te ontcijferen. Het laatst aange troffen werk van Johan is de plaquette die het graf van zijn schoonmoeder Adèle siert. Jeannes moeder heeft gedurende 35 jaar bij hen in huis gewoond. Adèle overlijdt in 1932 en wordt begraven in Nozay, een klein dorpje ten zuiden van Parijs. Op de plaquette plaatst Johan, naast de overledene op haar sterfbed, een klein portret van haar in 1896 overleden man, Olivier Souëtre.

Publicaties en lezingen

Johan heeft inmiddels op vele wetenschappelijke terreinen een goede naam opgebouwd: zijn inbreng lijkt ook vaak praktische toepassing te vinden. Hij treedt geregeld als spreker op tijdens de bijeenkomsten van de Société Asiatique, waar hij sinds 1921 actief lid van is. Ook publiceert hij in het *Journal Asiatique*. De onderwerpen hebben betrekking op tijdmeetkunde en astronomie, maar ook de Koran en moderne kosmografie,

Johan Faddegon, Grafplaquette van Adèle Souëtre. 1932, brons (foto: auteur)

Arabische en Griekse cijfers en de uitspraak van het Egyptisch passeren de revue. Vanaf 1925 werkt hij aan een Frans-Arabische dictionnaire. Ook correspondeert hij met de Turkse ambassade over het nieuwe Turkse alfabet, is hij korte tijd voorzitter van de Radios de la Seine en werkt hij aan de nauwkeurigheid van de Franse artillerie. Voor het Nederlandse horlogemakerstijdschrift *Christiaan Huygens* schrijft hij in 1936 een beschouwing: *Tijdmeetkundige bespiegelingen gedurende den loop van een menschengeslacht*. Vanuit wiskundig en sterrenkundig perspectief beschrijft hij hierin de (on)nauwkeurigheid van uurwerken.

Johan wordt tevens aan het Conservatoire National des Arts et Métiers te Parijs benoemd tot technisch adviseur bij de Sectie Astronomie, speciaal voor de restauraties van oosterse astrolabia. Daarbij verleent hij medewerking aan de opzet van een catalogus van dit museum en schrijft hij artikelen over de voorwerpen die hij onderhanden krijgt. Voor zijn werk ontvangt Johan een groot aantal onderscheidingen en eremedailles; voor zijn verdiensten in het leger wordt hij benoemd tot Chevalier de la Legion d'Honneur en krijgt hij het Croix de Guerre 1914-1918. Over zijn oudoom Pieter Faddegon schrijft hij een biografie. Deze had in 1848 als eerste gepubliceerd over plannen voor de drooglegging van de Zuiderzee. Ook beschrijft hij hoe Pieter rond het midden van de negentiende eeuw probeerde een door hem uitgevonden wateropvoerwerktuig de Waterbraker aan de man te krijgen en welke tegenslagen hij daarbij onder vond.¹⁴

Rond 1938 komt ook zijn belangrijkste werk gereed: een *proefschrift over het Astrolabium en de Arabische astronomie*.¹⁵ Het manuscript is klaar, maar het drukken ervan zal, door de vele Arabische teksten, vrij kostbaar worden. Uiteindelijk wordt Johan met een fonds van het Ministerie van Onderwijs in de gelegenheid gesteld het werk te laten drukken. Bij een drukproef van de inhoudsopgave is het echter gebleven. Op 12 december 1940 wordt Johan's ochtends, op weg naar de bakker, het slachtoffer van een aanrijding op Avenue de Bourg la Reine. In het ziekenhuis wordt hij behandeld aan gezichtsverwondingen. Röntgenfoto's worden niet gemaakt en na twee weken wordt hij uit het ziekenhuis

ontslagen. Pas veel later blijkt, dat hij gebroken ribben en een beschadigde long heeft. Maar zijn toestand is dan echter al zo ver achteruitgegaan, dat hij op 18 april 1941 komt te overlijden. Johan wordt begraven in het familiegraf in Nozay.

De nalatenschap

Uit Johans levensloop blijkt in ieder geval zijn veelzijdigheid en zijn bijzondere carrière. Hij was nog lang niet klaar: zijn proefschrift was nog niet gepubliceerd, andere publicaties waren nog in bewerking en hij werkte nog aan een Arabisch-Frans woordenboek. Uit de brieven die hij (als dertiger) aan professor Six stuurde, komt een vasthoudend en tikje eigengereid persoon naar voren, die in ieder geval aan zijn eigen werk hoge eisen stelde. De precisie van de horlogemaker, die hij ook in zijn vak als medailleur nodig had, zal hij ook hebben ingezet bij het gedetailleerd doorwerken en opstellen van catalogi in zijn periode als bibliothecaris.

Pas vele jaren later, nadat ook Jeanne was overleden, werd het huis in Bourg-la-Reine weer door familie uit Nederland bezocht. Veel bezittingen van Johan en Jeanne lagen nog op zolder. Delen daarvan, zoals de eerdergenoemde manuscripten, zijn door de toenmalige bewoners aan de familie meegegeven. De rest, waaronder de verzameling gipsmodellen van zijn werken, waarvoor hij een speciaal kastje bezat om ze in op te bergen, is helaas verdwenen. Werken van Johan worden af en toe op internetveilingen aangetroffen. Er is zodoende een groeiend aantal van zijn creaties in de familie-collectie verenigd, maar deze is nog verre van compleet. Een aantal musea in Nederland en Frankrijk heeft werken van Johan in bezit. In Teylers Museum in Haarlem worden twee van zijn werken permanent tentoongesteld. Soms wordt een van zijn werken in een thematentoonstelling opgenomen. Zo was in 1992 de Wilhelmina-penning uit 1902 te zien in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden bij *100 jaar Nederlandse Penningkunst* en kreeg zijn Indië-penning begin 2019 een plaats

in de penningvitrine in Teylers onder de titel: *Elegantie en experiment. Vernieuwingen in de penningkunst in het begin van de 20ste eeuw*. Van Johans *Rembrandt-penning* verscheen in 2006, ter gelegenheid van diens 400ste geboortjaar, een heruitgave en in 2008 verzorgde de Koninklijke Nederlandse Munt als onderdeel van de penningserie 'Uit de kluisen van 's Rijks Munt' alsnog de uitgifte van de *Inhuldigingspenning* uit 1898, met op de voorzijde merkwaardigerwijze een portret door Han Baars.

Noten

1. <https://catalogus.faddegon.family/> (raadpleging 31 mei 2021).
2. <https://faddegon.family/biografieen/johan-melchior-faddegon/> (raadpleging 31 mei 2021).
3. Kloek, Els (red.) (2018) Maria Alida Faddegon, kledingontwerpster, in: *1001 Vrouwen in de 20ste eeuw* (Nijmegen) 336-337.
4. Nationaal Archief, Dossier J.M. Faddegon, Rijksmunt archiefnummer 2.08.94, inventarisnummer 896.
5. <https://travail-de-memoire.pagesperso-orange.fr/Travaux-eleves.htm> (raadpleging 31 mei 2021).
6. Stephanik, Joh.W. & W.K.F. Zwierzina (1899) *Beschrijving van de gedenk-, strooi-, prijs- en draagpenningen, gedenken- en penningplaten, draagteekens, enz., vervaardigd naar aanleiding van de inhuldiging van H.M. Wilhelmina, koningin der Nederlanden* (Amsterdam).
7. Lijke, Peter van der (2017) Een beeld uit brieven, in: Pelsdonk, Marie-Astrid (red.) *Johannes Cornelis Wienecke 1872-1945. Medailleur en stempelsnijder* (Herent) 105-266, speciaal 120.
8. Jacobi, Hans & Bert van Beek (1988) *Geld van het Koninkrijk* (Amsterdam) 65-80.
9. Adam, Susan (2017) Wieneckes leven en werk. Biografie, in: Pelsdonk, Marie-Astrid (red.) *Johannes Cornelis Wienecke 1872-1945. Medailleur en stempelsnijder* (Herent) 15-68, specifiek 23.
10. Collectie Six Amsterdam, Brieven van J.M. Faddegon aan prof. dr. jhr. J. Six, inventarisnummer 51091-000.
11. Faddegon, J.M. (1906) Notice sur les Cauris, in: *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 13, 45-63.
12. Correspondentie met Peter van der Lijke, kleinzoon van Wienecke, 2005.
13. Pekelharing, B.H. (1908) Een dankbetuiging, in: *De Ingenieur* 23-19, 351-354.
14. Familiearchief Faddegon, manuscript: Faddegon, J.M. (1938), *Het leven van Pieter Faddegon, horlogemaker en uitvinder (1807-1889)*; Faddegon, Jelle (2019) De waterbraker van Pieter Faddegon. Een bijzonder wateropvoerwerktuig, in: *Molinologie* 52, 13-38.
15. Familiearchief Faddegon, manuscript: Faddegon, J.M. (1938): *Thèse au sujet de l'Astrolabe et de l'Astronomie Arabe*.

Toky Bautz – boekrecensie

In een tijd van 'creëer je eigen fotoboek' en *printing on demand*, mag het geen verrassing zijn dat uitgaves over kunstenaars in eigen beheer worden uitgegeven. Zo ook met het boek over de medailleur en beeldhouwer Toky Bautz-Rutte (1936). De auteur van het boek – Louis Bautz – gebruikte de website albelli.nl en heeft in het boek een duidelijke focus gelegd op haar werk. De publicatie duikt direct de diepte in, met een uitgebreid overzicht van de beelden die ze sinds 1957 heeft gemaakt. Het fotowerk is prachtig. Vrijwel ieder object is van meerdere zijden gefotografeerd. Wel valt direct op dat de beschrijvingen beperkt blijven tot een titel; verdere informatie, zoals afmetingen van de werken en de huidige verblijfplaats wanneer iets in de openbare ruimte staat, ontbreken. Helemaal achterin het boek wordt nog wel een korte toelichting gegeven wie de afgebeelde personen zijn.

Zoals in zo veel publicaties het geval is, worden de penningen na het grotere beeldhouwwerk opgenomen. Aan het penningwerk van Toky Bautz is echter uitgebreid aandacht besteed. De penningen beslaan 22 pagina's en zij worden in veel detail beschreven, toegelicht en stuk voor stuk afgebeeld. Er is daarbij onderscheid gemaakt tussen portretpenningen en penningen met een academische context (die vaak ook weer een portret bevatten). Vervolgens wordt op twee pagina's toegelicht hoe Toky Bautz haar penningen modelleert. De stappen worden beschreven tot het moment dat het gipsmodel klaar is voor de bronggieter. Na deze toelichting volgt de herpublicatie van een drietal eerder verschenen artikelen, die een kijkje geven in haar leven. Allereerst wordt de lezer even teruggevoerd naar de studietijd van Toky Bautz, met een kort artikel over Lenie Verbrugge-Jagerman (1931-2017), die lange tijd model is geweest bij diverse kunstenaarsopleidingen. Vervolgens komen de pennin-

gen wederom ruim aan bod, met twee artikelen door Arnold Nieuwendam. De eerste verscheen in 2012 in *The Medal* (jaargang 61, pp. 38-47). Dit uitgebreide Engelstalige artikel over het leven en werk van Toky Bautz is geënt op het tweede, kortere, artikel dat Nieuwendam in 2004 in de *Muntkoerier* (jaargang 33-5, pp. 106-113) schreef. Het boek wordt afgesloten met door Toos Neger en August Boucher gemaakte bronzen hoofden van Toky Bautz en de eerder aangehaalde korte toelichting op haar beelden.

Het boek omvat het mooie oeuvre van een interessante vrouw, vanaf haar eerste werkstukken in 1957 tot aan de publicatiedatum van het boek, in mei 2018. Het is een must voor geïnteresseerden in penningkunst.

Bautz, Louis (2018) *Beelden en penningen Toky Bautz* (zonder plaats). De publicatie omvat 120 pagina's en is als gratis pdf-bestand op te vragen bij de kunstenaar, via tokybautz@gmail.com.

Numismatisch Speurwerk 66

Tot nu toe zijn er geen oplossingen wat betreft Numismatisch Speurwerk 65 binnengekomen. En dat was ook wel een beetje te verwachten. Gegraveerde penningen dienen goeddeels een lokale gebeurtenis. Toch blijft zo'n stukje metaal van bijna 170 jaar oud intrigeren; ik laat hem nog even een jaartje op mijn bureau bivakkeren.

Nieuwe vragen

Een messing penning van 45 mm ter herinnering aan dichter Herman Gorter (Wormerveer, 26 november 1864 – Sint-Joost-ten-Node, 15 september 1927). Niet zo bekend als Joost van den Vondel, maar wie de uitdrukking 'Een Nieuwe Lente, Een Nieuw Geluid' gebruikt, citeert deze geëngageerde dichter. De signatuur van de medailleur op zijn linkerschouder is moeilijk te ontcijferen: F. Orius?

De volgende penning blijkt in feite geen vragen op te leveren. We zien een stevig, hoekig, mannenhoofd naar links met bril. Het hoofd is vrijwel vlakvullend en eist daarmee alle aandacht op. De medailleur is Leendert Bolle (Rotterdam, 11 april 1879 -Rheden, 13 december 1942). Het jaartal onder de letters LB is 1930. *So far, so good*. Dan wat technische details. Een éézijdige penning (de keerzijde toont incuus de voorzijde, een zogenoemde bracteaat) van verzilverd brons en

Leendert Bolle, *Portret van ? 1930*, verzilverd brons, 88,8 mm.

een diameter van 88,8 mm. En nu de vraag: wie wordt hier afgebeeld? Is het een zelfportret op 51-jarige leeftijd? Een tweede exemplaar is beschreven en afgebeeld op de website van het NEPK: www.nepk.nl/nl/collectie/?id=2079

Herman Gorter

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Herman Gerritsen en Karel de Geus.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Inschrijfpenning 2021

De Inschrijfpenning *De Ander* van Michiel Deylius, zie het artikel in het vorige nummer van dit blad, is te bestellen via de website www.peningkunst.nl. De penning kost voor leden € 290 en voor niet-leden € 450 (inclusief verzendkosten). De bestelling is definitief na overboeking van het bedrag op banknummer NL65 INGB 0000 0968 20 (BIC INGBNL2A) ten name van Vereniging voor Penningkunst, onder vermelding van 'Penning De Ander' en uw e-mailadres, het teken @ zonodig vervangen door AND; vergeet niet ook adres en woonplaats te vermelden op de overboeking. U ontvangt een bevestiging van uw inschrijving. De bestelde penningen ontvangt u in het najaar.

Opdracht-begeleider

Het VPK-bestuur zoekt een VPK-lid dat als bestuurslid de taak op zich wil nemen kunstenaars te begeleiden die in opdracht van de VPK een penning ontwerpen en (laten) produceren. Bestuursvergaderingen gaan voornamelijk via zoom en de taak zal beperkt blijven tot deze begeleidende functie. Voor meer informatie en een idee over hoeveel tijd het kost kunt u contact opnemen met de huidige kunstenaar-bestuursleden Loes Schellekens en Da van Daalen via davdweb@xs4all.nl.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Website

Bezoek regelmatig de website www.koninklijkgenootschap.nl. Hier wordt door ons bestuurslid en webmaster Bas van Vugt met regelmaat nieuwe informatie op geplaatst en er zijn ook opnamen te zien van voorgaande digitale activiteiten. Mocht u nog geen inloggegevens voor het ledengedeelte hebben, dan kunt u contact opnemen met Bas van Vugt: assessor@koninklijkgenootschap.nl.

Online lezingen 2021

In principe zullen online lezingen worden gehouden op 21 augustus 2021 en 11 december. Wij zoeken nog sprekers. Heeft u interesse een van de lezingen in het najaar in te vullen met een numismatisch onderwerp? Neemt u dan contact op met de secretaris: info@koninklijkgenootschap.nl.

Najaarsbijeenkomst 2021

Deze vindt plaats op 25 september in Roermond.

Verzoek om email adres door te geven

Van vele leden is bij de secretaris van het genootschap alleen een adres beschikbaar. Als u de uitnodigingen voor de halfjaarlijkse bijeenkomsten alleen per post ontvangt, maar tevens over een email adres beschikt, verzoeken wij u dit email adres door te geven aan de secretaris: info@koninklijkgenootschap.nl.

Contributie

Als u de contributie voor 2021 nog niet voldaan heeft verzoeken wij u om deze over te maken naar de rekening van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde: NL63 INGB 0000 0311 87. De contributie is € 55 voor leden woonachtig in Nederland, € 60 voor leden in Europa en € 65 voor leden buiten Europa. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is in het lopende jaar (2021) 30 jaar of jonger.

Vierjaarlijkse Prijs

Het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek heeft de vierjaarlijkse prijsvraag uitgeschreven. Gevraagd wordt een wetenschappelijke, oorspronkelijke en onuitgegeven verhandeling over een numismatisch of zegelkundig onderwerp. De verhandeling moet tenminste 75 getikte bladzijden tellen, met 33 regels van 60 karakters per bladzijde. Inzenders dienen op 1 november 2021, de uiterste ontvangstdatum, maximaal 35 jaar oud te zijn. De prijs bedraagt € 2.000 en wordt uitgekeerd in maart 2022. Gedetailleerde informatie over de eisen en het verzendadres op www.numisbel.be/reglementgb.htm.

BEELDEN AAN ZEE

Het museum toont exposities over het werk van Paul Grégoire en van Jet Schepp. De tentoonstelling van Jet Schepp heeft als titel *De penning als speelruimte. Sculpturaal werk van Jet Schepp* en laat zowel haar penningen als kleine sculptuur zien. Ook wordt haar verband met Paul Grégoire in de begeleidende tekst extra geaccentueerd.

Tot 4 oktober, museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1 Scheveningen. Actuele coronamaatregelen en openingstijden: www.beeldenaanzee.nl.

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

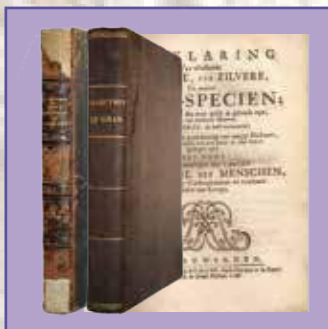
Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen
onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder -
numismatisch expert -
beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en
numismatische boeken.

Yvette Buijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282–28
1030 Bruxelles

☎ +33 659 604 736

✉ coinadvisor@yahoo.co.uk

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo

24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)
☎ +41 223 109 197

✉ palombo.geneve@gmail.com

Comptoir Marseillais de Bourse

22 la Canebière
13001 Marseille (France)
☎ +33 491 549 394

✉ palombo@wanadoo.fr

Change et Numismatique Toulonnais

28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)
☎ +33 494 935 136

✉ comptoirdechange@wanadoo.fr

Veilinghuis

De Ruiter

Uw collectie uitbreiden of verkopen?

**Dat doet u bij
Veilinghuis De Ruiter.**

Gratis en vrijblijvende
taxatie!

> Kopen?

Meerdere keren per jaar veilen we mooie collecties, van betaalbare munten tot zeldzame topstukken.

> Verkopen?

Dankzij ons internationale koperspubliek realiseert u hoge opbrengsten. Voor collecties of items vanaf € 3.000 rekenen we géén veilingkosten.

Kijk voor meer info op onze website:
www.veilinghuisderuiter.nl

Volg ons: facebook.com/veilinghuisderuiter
instagram.com/veilinghuisderuiter

Échte munten koopt u bij de leden van de

Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Bezoek ook onze website

www.nvmh.nl

De NMVH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaar op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NVMH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NMVH-lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, kopieën en niet-officiële naslagen, tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.
- Een NMVH-lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen, waarvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of hoort te twijfelen.
- Een NMVH-lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NMVH-lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- Een NMVH-lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.

JONGELING NUMISMATICS & ANCIENT ART

Vergulde, bronzen rechthoekige plaquette met Maria Magdalena, laat 16e eeuw
72 x 103 mm | 140.99 g | Prachtig

Taxaties | Bemiddeling | In- en verkoop

Ook bieden wij de mogelijkheid om uw munten en penningen te verkopen
via ons uitgebreide netwerk

Jongeling Numismatics & Ancient Art
H. Jongeling, MA
Gecertificeerd Register Taxateur
Lid Federatie TMV

WWW.COINSANDART.NL

info@coinsandart.com
+31 (0)30 303 95 89
KvK 72055219
BTW nr. NL858966712B01

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is het adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale receptis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

De Beeldenaar

45

september | oktober 2021 | nr 5

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

SINDS 1980

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
info@kareldegeus.nl

www.kareldegeus.nl

VEILING 52

wordt gehouden op 1 en 2 november 2021

MOGEN WIJ OOK UW MUNTEN TOEVOEGEN AAN AL DIT MOOIS?

**NOG NOOIT IETS GEKOCHT OP EEN VEILING?
VEEL TEVREDEN KOPERS GINGEN U VOOR...!**

**NOG NOOIT IETS VERKOCHT OP EEN VEILING?
VEEL TEVREDEN INZENDERS GINGEN U VOOR...!**

Wilt u uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aanbieden, dit kan voor veiling 53 vanaf heden. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en fotografie.

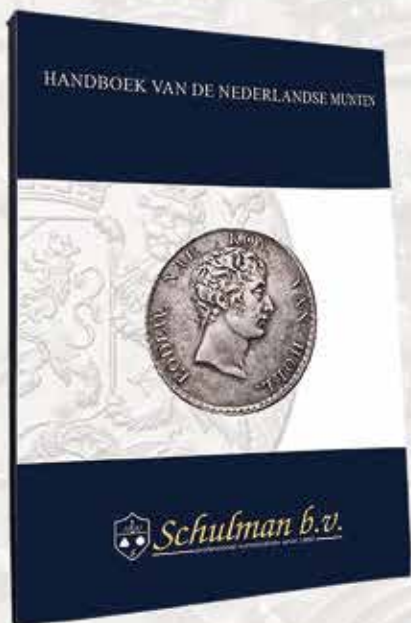

Schulman b.v.

professional numismatists since 1880

HANDBOEK VAN DE NEDERLANDSE MUNTEN

Met gepaste trots presenteren wij u de geactualiseerde en verbeterde versie van het 'Handboek van de Nederlandse Munten' door Jacques Schulman.

Hardcover: € 39,95

Softcover: € 29,95

- De meest uitgebreide catalogus over Nederlandse munten geslagen tussen 1795 en 2001
- Samengesteld aan de hand van ons uitgebreide archief bijgehouden sinds 1880
- Volledig in kleur gedrukt met afbeeldingen in hoge kwaliteit
- Nieuwe varianten & proefontwerpen
- Afslagen in andere metalen, zoals goud, zilver & brons
- Inclusief afslagen met gepolijste stempels
- Geactualiseerde Schulman-nummering
- Koninkrijksmunten van Juliana & Beatrix
- Correcte marktwaardes gebaseerd op veilingopbrengsten
- Waardeaanduidingen volgens internationale graderingsinstituten, zoals MS64 & AU58

BESTEL VIA WWW.SCHULMAN.NL

www.schulman.nl of download onze app in uw appstore

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - e-mail: auction@schulman.nl

De Beeldenaar

45

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

STICHTING DE BEELDENAAR

p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De heer J.W. Kamps, Griffstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.peningkunst.nl

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl
Hoofdredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Toon Opdam,
Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

ABONNEMENTEN

Jaarabonnements: Nederland: € 30; Europa: € 43;
buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

- 228 De laatste eeuw van onze muntslag**
> Jan Pelsdonk
- 229 Muntslag te Kamerijk (Cambrai) voor Karel V?**
> Hendrik van Caelenberghe
- 232 De zomer in museum Beelden aan Zee**
> Jadwiga Pol-Tyszkiewicz
- 235 Sol op Constantijns munten: religie of politiek?**
> Antony Kropff
- 239 Nogmaals Corona als inspiratiebron**
> Jim van der Meer Mohr
- 241 Wat doet geld met de mens?**
> Lei Lennaerts
- 243 Geer Steyn en zijn *Morandi-penning***
> Jim van der Meer Mohr
- 247 Een penning over het overlijden van Emma in 1934**
> Hans Rueb
- 253 Verrassende eigentijdse kunstpenningen**
> Tom Senders
- 258 Duit West-Friesland 1751; een onooglijke aanvulling**
> Jan Pelsdonk
- 259 'Wat blijft komt nooit terug'**
> Marianne Eekhout & Chris Teulings
- 261 Een bijzondere rekenpenning**
> Freek Groenendijk
- 265 De eerste eeuw van Groningens muntslag**
> Jan van der Wis
- 281 Joseph de Bruyn, de laatste graveur van het Brussels Munthof**
> Jan Pelsdonk
- 282 Numismatisch Speurwerk 67**
> Johan Mevius
- 283 Nieuws**

De laatste eeuw van onze muntslag

In deze aflevering van *De Beeldenaar* onder andere een wat langer artikel waarin de eerste eeuw van de muntslag van Groningen voor het voetlicht wordt gebracht. De zelfstandige muntslag van de stad Groningen is al lang ter ziele. Hoewel in Nederland nog steeds munten worden geslagen en de muntslag in Europa zo'n 27 eeuwen omvat, nadert ook in breder verband het einde van de productie van het alledaagse geld met rasse schreden. Vóór de invoering van de euro als betaalmiddel zijn in enkele jaren grote hoeveelheden muntgeld geslagen om de toenmalige circulatiemunten te vervangen. In de jaren direct na de invoering van de euro, toen ook buitenlandse munten in Nederland begonnen te circuleren, daalde de productie van nieuw geld. Ware het niet voor de volledigheid van muntsetjes dan zouden diverse muntsoorten in sommige jaren niet eens worden geslagen. De oorzaak ligt niet zozeer bij een overvloed aan buitenlandse euromunten in Nederland, maar

bij een sterke afname van het gebruik van muntgeld door consumenten. De coronacrisis versterkt dit effect, dat gepaard gaat met een explosieve groei van bestellingen via het internet. Het trieste gevolg is zichtbaar op mijn bureau: een lege portemonnee die stof ligt te vergaren en een chronisch tekort aan kleingeld voor het zakgeld van onze dochter. Terugkijkend zijn de ontwikkelingen heel snel gegaan en de lijn doortrekkend naar de toekomst zijn we duidelijk in de laatste eeuw van het muntgeld beland. De digitale techniek neemt de betalingen over.

Het verzamelen en onderzoeken van munten en penningen gaat gelukkig onverdroten voort, zoals blijkt uit recente veilingopbrengsten en uit deze extra dikke aflevering waarin – naast diverse penningen over de coronacrisis en enige munten die de gevolgen van deze pandemie blijvend aan de rand tonen – zoals altijd een grote variëteit aan artikelen.

ADVERTENTIE

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door **Schulman BV**.

Provincie Zeeland, kwart dukaat 1776. MS63 NGC.

Muntslag te Kamerijk (Cambrai) voor Karel V?

Zoals de titel van dit artikel aangeeft is er geen muntslag bekend voor Karel V (1506-1555) te Kamerijk. Deze stad en bijhorende regio bevond zich op de grens tussen het Roomse Rijk en Frankrijk en had een neutraliteitsstatuut (dit laatste was op dat moment nogal fragiel).¹ Met de hier beschreven recente vondst komt er een interessante aanvulling op onze numismatische kennis.

Beschrijving

De munt, een dubbele mijt (korte) met gekroonde K, lijkt op de eerste indruk te zijn gesnoeid of geslagen op een te klein muntplaatje zodat de omschriften bijna niet leesbaar zijn. Voor de keerzijde is mogelijk een versleten stempel gebruikt waardoor het muntteken in het hart van het kruis niet zichtbaar is. Voor Antwerpen is dit een leeuw, voor Vlaanderen een leeuw of een liele en voor Namen een vuurijzer.

De voorzijde van deze munt, die werd aangekocht op de EGMP veiling 2018 (kavel 114), toont een gekroonde K en als omschrift: ... CAM(E)RA ... Het omschrift zou voluit CAMERACENS of CAMERACENSIS kunnen zijn. De keerzijde toont een gevoet kruis met het muntteken onherkenbaar in het hart van het kruis, omschrift: muntteken onherkenbaar (DA M(I) VIRTUT(E) CO x HOS TV(OS)). Het muntstuk vertoont de kenmerken van lokale muntslag die we onder andere kennen voor Franche-Comté-Dôle terwijl de keerzijde refereert aan het type dubbele mijt dat in 1535

Kaart met situering van Kamerijk (bron: www.histoforum.net).²

Kamerijk, *dubbele mijt (korte)*. 1543-1555, biljoen, 16 mm, 0,89 gram (particuliere collectie).

Franche-Comté-Dôle, *niquet* (voorzijde). 1550-1557, biljoen, 16,6 mm, 0,66 gram (particuliere collectie). De munt toont een gekroonde K en als omschrift: C ° V ° R ° IMP ° C ° BVRG (Karel V, Rooms keizer, graaf van Bourgondië).

werd vervangen door een nieuw type met hoger Zilvergehalte. Dit laatste type werd vanaf 1543 door de koperen korte vervangen.

Duiding

Omdat een deel van het leesbare omschrift van de voorzijde, CAM(E)RA, mogelijk verwijst naar Kamerijk is het nuttig om de geschiedkundige en numismatische elementen met betrekking tot deze stad even te bekijken. Nadat de zetel van de bisschop van Atrecht naar Kamerijk werd verplaatst, werd deze stad tegen het einde van de zesde eeuw een religieus centrum. Het bisdom werd bestuurd door graaf-bisschoppen. In de tiende eeuw werd Kamerijk opgenomen in het Heilig Roomse Rijk. Gedurende de vijftiende eeuw viel de stad onder de Bourgondische invloedssfeer.³ In de zestiende eeuw betwistten Frans I en Karel V dit grensgebied, gelegen aan de bovenloop van de Schelde. Ondanks het neutraliteitsbeleid werd de stad in 1543 bezet door de Habsburgse keizer en laat hij er een citadel bouwen op kosten van de inwoners.⁴

Ten tijde van de Merovingers en Karolingers bestond er reeds muntslag te Kamerijk. Vanaf het midden van de dertiende eeuw tot het einde van de zestiende eeuw (met een onderbreking tijdens het bestuur van de bisschoppen van het huis De Croÿ) werd het muntrecht uitgeoefend door de prelaten (graafbisschoppen) die de stad bestuurden. Zoals hiervoor reeds aangehaald was er volgens de numismatische naslagwerken geen muntslag vanaf 1502 tot 1556 tijdens het bestuur van Jacques de Croÿ (69ste bisschop, 1502-1516), Willem de Croÿ (70ste bisschop, 1516-1519) en Robert de Croÿ (71ste bisschop, 1519-1556).⁵ Van deze eerste bisschop is een strooipenning met

het jaartal 1510 bekend over het verkrijgen van de adellijke titel van hertog in dat jaar (afbeelding hiervan zie Robert, pagina 149).⁶ De dubbele mijt met de gekroonde K, waarvan de hier besproken munt de keerzijde toont, behoort tot de tweede emissie.⁷ Deze is beschreven in de ordonnantie van 20 februari 1521. Daarin werd gestreefd om de kleine pasmunten te uniformeren. De munt had een gehalte aan zilver van 2,4% en werd vanaf 1522 geslagen te Brugge (1522-1535), Antwerpen (1524-1528) en Namen (1527-1528).⁸ Op al deze munten zijn op de voorzijde het muntteken en de titels van de vorst aangebracht: KAROLVS D G ROM IMP HISP al dan niet in korte versie. De keerzijdes vermelden de lijfspreuk van Karel V: DA MICHI VIRTUTEM CONTRA HOSTES TUOS (geef mij de kracht tegen uw vijanden).⁹ Omstreeks 1543 wordt op de kleine denominaties, in het bijzonder bij sommige lokale emissies zoals te Roermond en Franche-Comté-Dôle, verwezen naar het gewest of de stad, zoals bij de besproken munt op de voorzijde het geval is.¹⁰

Conclusie

Het is bekend dat dergelijke dubbele mijten op grote schaal werden vervalst en geïmiteerd. Ook komen foutieve omschriften voor. Als deze elementen buiten beschouwing worden gelaten dan is de hier besproken dubbele mijt mogelijk een hybride munt waarbij voor de keerzijde een versleten stempel van de tweede emissie werd gebruikt en voor de voorzijde een stempel zoals die bekend is van sommige lokale emissies. Het is mogelijk dat er voor Karel V een lokale muntslag is geweest. Uit historische bronnen weten we dat de troepen van de Roomse keizer de stad hebben bezet in 1543 en dat er een citadel werd gebouwd. Op dat moment was er sedert meer dan veertig jaar geen muntslag meer van het kapittel, zodat er waarschijnlijk behoefte was aan pasmunt, wat deze stelling versterkt. De munt is te dateren in de periode 1543-1555. Ik vermoed dat het een korte muntslag is geweest. Door het ontbreken van archiefmateriaal uit de hier besproken periode, dat werd vernietigd tijdens de Eerste Wereldoorlog, blijft een aantal vragen onbeantwoord en is de hypothese enkel gebaseerd op dit unieke exemplaar.¹¹

Namen, dubbele mijt. 1527-1528, biljoen, 18 mm, 0,81 gram (particuliere collectie). Met duidelijk het muntteken (vuurijzer) in het hart van het kruis op de keerzijde.

Noten

1. Potter, D. (1993) *War and Government in the French Provinces – Picardy 1470-1560* (Cambridge).
2. www.historforum.net/ontstaan/k7.htm, raadpleging 10 maart 2021.
3. Debois, J.M. Het bisdom Kamerijk, op: www.jemade.be/teksten/Tekst40.3.pdf, raadpleging 10 maart 2021.
4. Trenard, Louis (ed) (1982) *Histoire de Cambrai* (Lille) 106-107.
5. Robert, C. (1861) *Numismatique de Cambrai* (Parijs); Lucas, P. (1982) *Atlas des monnaies de Cambrai*, (Walincourt); De Mey, J. (1987) *Les monnaies du Cambrésis* (Brussel); Boudeau, E. (2002) *Catalogue général illustré de monnaies provinciales*, in: *Comptoir Général Financier*.
6. Robert, 1861: 149.
7. Nieuwenhof, W. van den (2005) Een onbeschreven dubbele milt van Karel V, in: *Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde*, 195-199.
8. Vanhoudt, H. (2015) *De munten van de Bourgondische, Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden en van de Franse en Hollandse periode (1434-1830)* (Herent) 135.
9. Ingen, G.J. van & F.Th. Peters (2011) *Latijnse spreuken en omschriften op Nederlandse munten en penningen* (Linschoten).
10. Vanhoudt, 2015: 169-171.
11. Bericht van Mikael Bougenieres, archivaris van de Archives municipales de Cambrai, 12 november 2019.

Rietdijk
A° 1919

Halfjaarlijkse munt- en penning- & papiergeldveilingen in juni en december.

+31(0)70-3647831
info@rietdijkveilingen.nl
Noordeinde 41
2514 GC 's-Gravenhage
www.rietdijkveilingen.nl

Rietdijk live

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V. De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | T +31 (0)73 - 6 31 28 31 | E info@venrooybv.nl | I www.venrooybv.nl

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

De zomer in museum Beelden aan Zee

Werk van Paul Grégoire en Jet Schepp

Museum Beelden aan Zee (BaZ) in Den Haag presenteert deze zomer twee interessante exposities waarbij relatief veel aandacht aan de sculpturale penning wordt gegeven. De overzichtstentoonstelling van het werk van Paul Grégoire getiteld *Paul Grégoire. Beeldhouwer van de Arabesk* richt zich vooral op de vrijstaande sculptuur en daarnaast ook op het penningoeuvre van deze kunstenaar. Het is een uitgebreide keuze uit meer dan honderd penningen die Grégoire tijdens zijn productieve leven gemaakt heeft. De penningen, chronologisch gerangschikt en gemaakt in diverse materialen, zijn in drie groepen verdeeld: vroege penningen, penningen in opdracht en vrije penningen. Tussen de penningen in zijn kleine plasticen te zien die met penningen een eenheid vormen qua vorm en materiaal. Zo wordt de samenhang van penning en autonome sculptuur extra benadrukt. Bij de tentoonstelling wordt een hand-out gepresenteerd waarin basisgegevens over ieder kunstwerk te vinden zijn.

Vitrine met werk door Jet Schepp, 2021 (foto: Arnold Nieuwendam)

Parallel aan deze tentoonstelling is een beknopt overzicht van het werk van Jet Schepp in de Quistvitrine te bewonderen. De expositie met de titel *De penning als speelruimte. Sculpturaal werk van Jet Schepp* toont een aantal penningen en kleine plasticen – soms ontwerpen voor

Jet Schepp, *Kwartet*. 1968, 60 mm (collectie kunstenaar, foto's: Arnold Nieuwendam)

Jet Schepp, *Josquin des Prez*. 1972, 45 mm (collectie kunstenaar, foto's: Arnold Nieuwendam)

standbeelden – in diverse materialen. De begeleidende tekst bij de vitrine verklaart ook de rode draad tussen Jet Schepp en Paul Grégoire. Hieronder volgt een andere, meer uitgebreide versie van deze tekst, alsook een eigen bijdrage van Jet Schepp, geschreven naar aanleiding van deze expositie.

Gedeeld plezier

Opgeleid als beeldhouwer op de Rijksakademie in Amsterdam in de jaren 1964-1969 door Piet Esser en Paul Grégoire, had Jet Schepp (1940) al tijdens haar opleiding belangstelling voor het maken van penningen. Deze vermaarde docenten wakkerden die interesse aan, zoals zij ook deden bij de vele andere leerlingen uit de zogenaamde School van Esser. Daarmee gaven zij de Nederlandse penningkunst in de jaren vijftig van de twintigste eeuw een nieuwe artistieke impuls. Met het winnen van de gouden medaille van Prix de Rome sloot Jet Schepp in 1969 haar opleiding succesvol af. De academie gaf haar een solide basis om een eigen visie te ontwikkelen.

Voor haar is kunst een vertaling van de werkelijkheid. Daarom kiest zij zowel bij haar driedimensionale werk als bij de vlakke penningen voor een natuurgetrouwe weergave van de menselijke figuur. Haar werk valt op door het doordachte concept, het verhalende karakter daarvan en de speelsheid van de compositie. 'Spelen met ideeetjes' – dat is wat Jet Schepp graag doet op het begrensde oppervlak van een penning. Dat plezier deelde zij met Grégoire, met wie zij in 1979 trouwde en die het maken van penningen 'een serieus spel' noemde.

De eerste geboetseerde penningen maakte Jet Schepp tijdens haar studie. Deze hadden muziek als thema. Opgegroeid in een gezin waar veel werd gemusiceerd, had zij orkest- en ensemble-ervaring voordat zij op de academie kwam. De penning *Kwartet* (1968) is gewijd aan het muziekgroepje dat zij moest verlaten, toen zij naar Amsterdam vertrok. Later kon zij als celliste deelnemen aan de muziekclub van Paul Grégoire die gepassioneerd viool speelde. Het observeren van de beroepsmusici vindt Jet Schepp na al die jaren nog steeds boeiend. Vooral de eenheid die zij bereiken, solo met hun instrument of samen met anderen. De keerzijde van de penning *Josquin des Prez* (1970) vat in een sterke sculpturale beeldtaal deze eenheid samen.

Jet Schepp, *Nederlands Genootschap van Vertalers*. 1978, 70 mm (collectie kunstenaar, foto: Arnold Nieuwendam)

In eigen woorden

Zelf karakteriseert Jet Schepp haar toewijding aan de penning, haar studie en de docenten op de Rijksakademie als volgt: 'Het maken van een penning is voor mij de meest speelse kant van het beeldhouwen. Een wereld in het klein, een beeldende puzzel met meerdere oplossingen en wat een plezier als je denkt de juiste gevonden te hebben...

Als kind hield ik er van kleine dingetjes in elkaar te prutsen. Dat, eenmaal aangeland op de beeldhouwafdeling van de Rijksakademie, de penning mij aansprak was dan ook niet verwonderlijk. Er hingen klassieke voorbeelden in de gang waarvan gipsgieter Kuck elk jaar rond Sinterklaas replica's maakte die hij vol trots presenteerde. Je mocht er dan één kiezen.

Vakklassdocent en meesterpenningmaker Piet Esser had altijd wel een eigen creatie op zak. Zijn enthousiasme bracht hij vooral over tijdens de buitenstudie op Ameland. Overdag stonden we met een boetseerbok in de wei en priegelden

Detail van de vitrine met werk door Jet Schepp, 2021
foto: Arnold Nieuwendam)

's avonds aan een penning. Esser portretteerde in zo'n week stilletjes een leerling. Hij liet er nooit iets van zien.

De andere penningexpert Paul Grégoire kwam aan dat onderdeel niet toe binnen zijn lessen in de toen nog eenjarige propedeuse. Pas veel later, in de tijd dat wij ons leven deelden en hij zich nog maar een enkele keer met mijn werk bemoeide, suggereerde hij bij de penning voor het Nederlands Genootschap van Vertalers waaraan ik bezig was, het figuurtje aan de taalbron om te keren in negatief. Het grappige van een inwaartse vorm, zoals Hans de Koning die in zijn penningbeschrijvingen noemt, is dat als je er langer naar kijkt hol plotseling in bol lijkt te veranderen. De vertaling compleet.

Ooit zag ik Paul een penning maken in die specifieke techniek. De VPK bestond vijftig jaar, het moest een klein zilveren exemplaar voor alle leden worden. Het paardenkoetsje met daarin een jubilerende penning was gauw genoeg op een gipsplaatje getekend, uitgediept en haarscherp verschenen op het erin platgedrukte bolletje klei. Maar daarna... de weg naar een puntgaaf ijzersterk model voor de bronggieter. Het meeste werk. Wat een vak hebben wij toch!

Beide tentoonstellingen zijn tot en met 3 oktober 2021 te zien.

Jet Schepp, Venus. 2017, gietwas, 90 mm hoog (collectie kunstenaar, foto: Arnold Nieuwendam)

Sol op Constantijns munten: religie of politiek?

Aan het eind van de vorige eeuw werd in Nijmegen een munt van Constantijn de Grote (ofwel Constantinus I) gevonden met de zonnegod Sol op de keerzijde. De munt werd in 317 n.Chr. in Trier geslagen. In ons land zijn in de loop van de tijd vele tientallen exemplaren van dit type munt gevonden: de NUMIS database van de Nationale Numismatische Collectie vermeldt 79 exemplaren.

Munten zijn in de eerste plaats betaalmiddel. Daarnaast werden munten in de Romeinse tijd gebruikt als propagandamiddel: de keizerlijke ideologie, deugden en prestaties werden op de keerzijden van de munten verkondigd. Munticonografie vormde een belangrijk onderdeel van het *public-image* programma van een keizer. Ook werd op de keerzijden vaak de beschermgod van de keizer afgebeeld. Deze godheid diende als machtslegitimatie. Vanaf het jaar 310 liet Constantijn grote aantallen munten slaan met Sol op de keerzijde. Maar waarom bleef Constantijn in de jaren na zijn bekering tot het christelijke geloof in 312 nog steeds munten slaan met een Sol-keerzijde?

Sol en de betwiste macht

De keizer was afkomstig uit Naissus in Moesia Superior (het huidige Niš in Servië) en kreeg een militaire opleiding. In dit gebied waren soldaten doorgaans aanhangers van Sol en ook Constantijn was aanvankelijk zeer waarschijnlijk een volgeling van deze god. Constantijns keuze voor Sol had niet alleen een religieuze, maar vooral een politieke achtergrond. Na de dood van keizer Gallienus in 268 brak een chaotische periode aan. Het Romeinse rijk werd geteisterd door opstanden, machtsgrepen en vijandelijke invallen. Keizers kwamen niet langer aan de macht door benoeming of erfopvolging, maar vanaf dat moment werden legercommandanten door hun

Romeinse rijk, Constantijn, Londen, *nummus*. 316-317, brons, 19 mm (collectie en foto's: Victor Clark) RIC-7, 92

soldaten tot keizer uitgeroepen: het tijdperk van elkaar snel afwisselende 'soldatenkeizers' brak aan. Aan deze periode maakte keizer Diocletianus in 293 een einde door de tetrarchische bestuursvorm in te stellen waarbij twee augusti, ieder samen met een ondergeschikte caesar de macht uitoefenden.

Augustus Diocletianus en zijn caesar Galerius resideerden in het oosten van het rijk en kozen Jupiter als beschermgod, augustus Maximianus en zijn caesar Constantius (de vader van Constantijn) namen het westelijk deel van het rijk voor hun rekening onder bescherming van Hercules. Door deze machtsdeling (in feite ging het om een machtsvermenigvuldiging) kon sneller en effectiever worden gereageerd op invasies en opstanden en daarnaast werden usurpatoren ontmoedigd. Het tetrarchische bestuursstelsel zorgde verder voor een ordelijke opvolging en troonswisseling: de caesar volgde automatisch 'zijn' augustus op. Toen Diocletianus en Maximianus in 305 vrijwillig afstand deden van de macht, werd Constantius augustus in het westen en in het oostelijk rijkdeel kreeg Galerius die titel. Als nieuwe caesares werden Severus (westen) en Maximinus (oosten) aangesteld.

Toen Constantius na een korte regeerperiode in 306 in Eboracum (York) overleed, was zijn zoon Constantijn daarbij aanwezig. Constantijn werd door de Britse legioenen tot augustus uitgeroepen; een positie waarop niet hij, maar caesar

Severus recht had. In feite was Constantijn op dat moment een usurpator. Om een burgeroorlog te voorkomen zag senior augustus Galerius geen andere oplossing dan Constantijn als caesar onder augustus Severus te accepteren. Constantijn bleef echter de titel augustus voeren en een lange periode (306-324) van conflicten en burgeroorlogen brak aan. Constantijns macht werd niet alleen door de zittende tetrarchen betwist, maar ook door Maxentius die in Rome rebelleerde. Maxentius nodigde zijn vader, de in 305 afgetreden Maximianus uit om diens oude positie van augustus weer in te nemen, wat deze deed. Constantijn maakte in 310 een einde aan de usurpatie van Maximianus en versloeg Maxentius in 312 tijdens de slag bij de Milvische Brug. De enige overgebleven tegenstrever was uiteindelijk Licinius, die het oosten van het rijk beheerste en door Constantijn afhankelijk van de omstandigheden nu eens als medeheerser werd aanvaard, dan weer als tegenstander werd bevochten. In 324 beëindigde Constantijn een tweede burgeroorlog door Licinius te verslaan, waarna hij als alleenheerser het rijk verenigde en pacificeerde.

Het was Constantijn in 310 – na de nederlaag en dood van Maximianus, die zijn schoonvader en daarnaast de voormalige meerdere van zijn vader Constantius was geweest – wel duidelijk dat de tetrarchie niet langer kon dienen als bron en

legitimatie van zijn macht. Constantijn stelde zich niet langer onder de bescherming van de binnen de tetrarchie gebruikelijke goden Jupiter en Hercules maar koos in 310 voor Sol als beschermgod terwijl Licinius op zijn munten vasthield aan de traditionele Jupiter-keerzijden. Persoonlijke religieuze overtuiging zal daarbij voor Constantijn in 310 waarschijnlijk nog een rol hebben gespeeld, maar ook politieke motieven. Door te kiezen voor Sol, een god met een duidelijke militaire connotatie (*Sol Invictus*) en veel aanhangers in legerkringen en door deze keuze op zijn munten kenbaar te maken, hoopte Constantijn een machtslegitimatie te vinden om de loyaliteit van het leger zeker te stellen en afstand te nemen van de tetrarchie.

Het belang van een beschermgod bij de machtslegitimatie van een Romeins keizer mag niet worden onderschat. Aurelianus (270-275) was door zijn elitetroepen tot keizer uitgeroepen. Toen deze keizer wat later werd geconfronteerd met de eisen van een groep muitende soldaten, antwoordde hij – in strijd met de werkelijkheid – dat hij zijn macht had ontvangen van de op zijn munten afgebeelde Sol, niet van soldaten en dat de duur van zijn regering niet door het leger zou worden bepaald maar door deze godheid. Deze machtslegitimatie maakte indruk op de soldaten, die daarop inbonden.¹

Kaart van de muntplaatsen aan het einde van de regering van Constantijn (afbeelding: © Victor Failmezger)

muntplaats	begin Sol-emissies in:	onder controle Licinius tot:	einde Sol-emissies in:	
			goud	brons
Londinum	310	-	-	318
Lugdunum	310	-	-	316
Augusta Treverorum	310	-	-	318
Arelate	313	-	317	318
Roma	312	-	-	318
Ostia	312	-	313	-
Ticinum	312	-	320	318
Aquileia	312	-	320	317
Siscia	317	316	317	317
Sirmium	320	316	323	-
Serdica	313	316	314	-
Thessalonica	317	316	317	-
Heracleia	-	321	-	-
Constantinopolis	-	-	-	-
Nicomedia	312	321	-	312
Cyzicus	-	324	-	-
Antiochia	324	324	325	-
Alexandria	-	324	-	-

Tabel 1: Munten met Sol-keerzijden voor Constantijn. Het streepje bij een muntplaats geeft aan dat deze niet onder controle van Licinius stond, het streepje bij goud en brons dat deze munten niet in de bewuste muntplaats zijn geslagen.

Sol op Constantijns munten

De munten die voor Constantijn zijn geslagen, tonen het belang van Sol voor de keizer. Ik heb de rol die Sol speelde op Constantijns munten in kaart gebracht aan de hand van de delen 6 en 7 van de reeks *Roman Imperial Coinage* (RIC).² De goden van het traditionele Romeinse pantheon verdwenen van de keerzijden en de alleenheerschappij van Sol begon. In de westelijke muntplaatsen Londinum (Londen), Augusta Treverorum (Trier) en Lugdunum (Lyon) werden voor Constantijn munten met Sol-keerzijden geslagen vanaf 310. In Ticinum (Pavia), Aquileia, Roma en Ostia ging de productie in 312 van start, nadat Constantijn Maxentius (die deze muntplaatsen beheerste) had verslagen.

De muntplaatsen in het oosten werden aanvankelijk door Licinius beheerst en kwamen stapsgewijs onder controle van Constantijn, naarmate deze zijn invloed naar het oosten wist uit te breiden. De tabel brengt dat opschuiven in beeld. Dit had tot gevolg dat de productie van Sol-munten in die oostelijke muntplaatsen pas laat, of helemaal niet meer ter hand werd geno-

men. Er zijn uitzonderingen. Constantijn en Licinius hadden elkaar een decennium lang beurtelings als medeheerser geaccepteerd dan wel bestreden. In die periode had Licinius in twee muntplaatsen in zijn machtsgebied – Serdica (Sofia) en Nicomedia (Izmit) – op beperkte schaal Sol-munten op naam van Constantijn laten slaan zoals in de tabel te zien is.

Na 315 werd de productie van Sol-munten flink opgevoerd. Nooit eerder was de muntproductie zo sterk op één godheid gericht als in 316/317. Zilveren Sol munten werden door Constantijn niet geslagen, bronzen munten gewijd

Romeinse rijk, Constantijn, Ticinum, *multipla*. 315 v.Chr., zilver, 25 mm (foto's: NumisBids) RIC-7,36

aan Sol werden in westelijke- en sommige centrale muntplaatsen geslagen. De productie stopte abrupt in 318 in samenhang met een munthervorming in dat jaar.³ De gouden Sol munten – voornamelijk geproduceerd in de centrale muntplaatsen en in Antiochia (Antiochië) – werden langer geslagen, zoals in de tabel te zien is. De late productie in Antiochia, dat pas in 324 in Constantijns handen viel, was waarschijnlijk bedoeld als demonstratie van zijn macht in het oosten, waar Antiochia de productiefste munt was.

Het verloop van de productie van Sol munten laat zien dat Sol inderdaad als machtslegitimatie werd gebruikt. De munten werden geslagen vanaf het moment dat Constantijn zijn macht niet langer aan de tetrarchie kon ontleen tot kort na de definitieve nederlaag van Licinius. Het einde van de productie had niets te maken met Constantijns christelijke geloof zoals wel is gesuggereerd.⁴ Constantijn was nu onbetwist alleenheerser. Hij hoefde zich niet langer op een beschermgod te beroepen. De voostelling van Sol werd niet vervangen door christelijke iconografie, al bestaat er een zeer klein aantal munten met een klein chi-rho teken (☩). Het monogram (dat uit de eerste twee letters van de Griekse naam Christos bestaat) zit 'verstopt' in het kleine embleem op de kam van Constantijns helm.

Het christendom kende in deze tijd nog geen autonome iconografie en artistieke traditie en zo deze al zou hebben bestaan dan zou gebruik ervan geen zin hebben op het moment dat zo'n 70-80% van de bevolking het oude geloof aanhing.⁵ Toen er geen Sol-munten meer werden geslagen, werden er verder religieus neutrale keerzijden gebruikt. Afgebeeld werden personificaties als Victoria, Virtus, Securitas, Providentia en Salus en munten die het twintigjarig regeringsjubileum van Constantijn aankondigden.

Conclusie

Constantijn had een voorkeur voor het christendom en bevorderde en ondersteunde de geloofsgemeenschap. Zeer waarschijnlijk bekeerde hij zich al tot het christendom vóór zijn doop op het sterfbed. Het christendom kon echter geen rol spelen in Constantijns public-image programma, omdat christelijke iconografie nog niet was uitgekristalliseerd en omdat het rijk een overwegend niet-christelijke bevolking had.

Hoofd van Constantijn de Grote, Palazzo dei Conservatori, Rome (foto: © Jean-Pol Grandmont)

Vanaf 310, toen het Constantijn duidelijk werd dat regeren binnen het tetrarchische systeem niet meer mogelijk en zelfs niet langer nastrevenswaardig was, beriep Constantijn zich op zijn munten op zijn beschermgod Sol als machtslegitimatie en zette zich daarmee af tegen de traditionele tetrarchische beschermgoden Jupiter en Hercules. Sol werd ook ver na de bekering van Constantijn tot het christendom op de muntzijden afgebeeld. Sol verdween pas in 325 definitief van de munten, niet om religieuze redenen maar omdat Constantijn, nadat hij Licinius in 324 had verslagen, als alleenheerser geen externe goddelijke legitimatie meer nodig had.

Noten

1. Berrens, S. (2004) *Sonnenkult und Kaisertum von den Severn bis zu Constantin I. (193-337 n. Chr.)* (Stuttgart) 97-98.
2. RIC-6 = Sutherland, C.H.V. & R.A.G. Carson (red.) (1967) *The Roman Imperial Coinage Vol. VI, From Diocletian's reform (A.D. 294) to the death of Maximinus (A.D. 313)* (Londen); RIC-7 = Sutherland, C.H.V. & R.A.G. Carson (red.) (1966) *The Roman Imperial Coinage Vol. VII, Constantine and Licinius A.D. 313-337* (Londen).
3. Wienand, J. (2011) Ein Abschied in Gold. Konstantin und Sol invictus, in: K. Ehling & G. Weber (red.) *Konstantin de Grosse, Zwischen Sol und Christus* (Mainz) 53-66, specifiek 54-57.
4. Ibidem, 59-61.
5. Jensen, M.J. (2017) Aniconism in the first centuries of Christianity, In: *Religion* 47-3, 408-424.

Nogmaals Corona als inspiratiebron

Penningen van Theo van de Vathorst en Jan Paul Kruimel

Dat het virus ons al lange tijd bezig houdt – of beter gezegd plaagt – behoeft geen nader betoog. Wanneer ik dit schrijf, in juli 2021, heeft de regering de teugels weer iets laten vieren, maar tegelijkertijd zien wij dat de besmettingen weer oplopen. Vrijheid blijheid, 'dansen met Janssen', lijkt ondanks de steeds hogere vaccinatiegraad toch nog niet zo'n verstandig adagium. Ook mogen de mondkapjes bijna overal weer af; 'gelukkig' zeggen velen.

Ook Theo van de Vathorst had daar kennelijk genoeg van, toen hij het mondkapje onderwerp maakte van zijn *Nieuwjaarspenning 2021*. Op deze penning vormen voor- en keerzijde letterlijk één geheel. Het hoofd dat op de voorzijde boven

is te zien heeft zijn lichaam op de keerzijde, waardoor een dynamisch geheel is ontstaan. Terwijl het mannetje op de voorzijde (Theo?) ons aankijkt doet hij zijn mondkapje af en laat het vallen in een bak. Ook de kijkende figuren op de keerzijde hebben de mondkapjes al afgedaan. Aan de rand staat 2021, waarbij de 1 de 0 vervangt. Met humor geeft de maker aan dat hij klaar is met het virus en met de mondkapjes en met hem de twee medestanders. Deze geestige, fraaie bronzen penning is gegoten bij bronsgieterij Stijlaart in Tiel en heeft een diameter van 60 mm.

Jan Paul Kruimel heeft wederom een penning over het virus gemaakt. Al eerder heb ik enkele corona-penningen van hem beschreven.¹ Nu

Theo van de Vathorst, *Nieuwjaarspenning*. 2021, brons, gegoten, 60 mm (foto's: kunstenaar)

Jan Paul Kruimel, *Vaccination*. 2021, kunstporselein, 70 mm (foto's: kunstenaar)

heeft Kruimel een penning uitgegeven waar de vaccinatie centraal staat. Op de voorzijde laat hij een zichtbaar verheugd figuur zien, die juist de injectienaald ziet naderen en de keerzijde toont covid-19 in stukken. Op de voorzijde staat een kritische noot: COULDN'T YOU HAVE DONE THIS A YEAR AGO? De keerzijde is gedateerd 2021 en is bovenaan gesigineerd met een K. Deze penning

behoeft geen nader betoog en spreekt voor zich. De penning is vervaardigd in kunstporselein en heeft een diameter van 70 mm.

Noot

Meer Mohr, Jim van der (2021) Nieuwe penningen uit deze coronatijd, in: *De Beeldenaar* 45-2, 71-72.

FIDEM

MEDALS

online wereldcongres
& tentoonstelling in Tokio, Japan
1 - 4 december 2021

International Art Medal Federation
www.fidem-medals.org

Wat doet geld met de mens?

Een maatschappijkritisch kunstproject

Het opzettelijk stuk maken van geld laat vrijwel niemand koud en veel mensen denken dat het strafbaar is. Toch is dat exact wat beeldend kunstenaar en goudsmid Kevin Timmerman (1988) voor zijn kunstproject *Wat doet geld met de mens* doet. Dat resulteerde onlangs in een tentoonstelling die in de Grote Kerk van 's-Hertogenbosch plaatsvond.

Puzzelstukjes

Na te zijn opgeleid als meubelmaker en -restaurator, goud- en zilversmid, doorliep Kevin vanaf 2014 de Kunstacademie in 's-Hertogenbosch. Hij bleef in die stad, heeft daar inmiddels een eigen atelier en werkt parttime voor een goudsmeedbedrijf. Kevin is al heel lang gefascineerd door geld, maar niet op de voor de hand liggende manier. Hij probeert zijn ecologische voetafdruk zo gering mogelijk te houden en maalt juist niet om rijkdom. Geld kan ten goede en ten kwade worden aangewend maar Kevin ziet vooral de minder fraaie kanten, namelijk de armoede die het veroorzaakt bij de een, de machtshonger en hebzucht bij de ander. Echter zonder te verzanden in doemdenken want Kevin is van nature optimistisch. Eigenlijk zou geld geen rol moeten spelen en ironisch genoeg is het in zijn meest tastbare vorm inderdaad aan een aftocht bezig. Al jaren verzamelt Kevin, naar eigen zeggen, 'waardeloze' muntjes uit het buitenland. Voor de muntverzamelaar zijn ze niet bijzonder interessant want veel muntjes halen de kwalificatie 'zeer fraai' niet eens en zijn bovendien in hoge oplages in omloop gebracht. Toch zijn die munten volgens hem het bewonderen beslist wel waard. Hij verzamelt ze wegens de uitstraling en het verhaal dat ze vertellen. Het prikkelt Kevins artistieke fantasie. Het herontdekken, het recyclen, het ontdoen van de oorspronkelijke waarde en er nieuwe waarde aan toe te voegen, dat is waar het om gaat.

Als beeldend kunstenaar maakt Kevin collages en die kunstvorm past hij ook toe op zijn muntjes. Bovendien heeft hij als goudsmid de juiste bagage om door middel van zagen en vijlen de munten af te breken en haarfijn op elkaar aan te laten sluiten. Hij laat de delen los en zet ze als puzzelstukjes tegen elkaar. Hij is zich ervan bewust dat zijn ingreep de munt letterlijk en figuurlijk waardeloos maakt, maar tegelijkertijd verheft hij het ex-muntje tot kunst. De onderwerpen zijn vaak grappig, maar ook maatschappijkritisch en soms confronterend. Hij beschouwt het als een verzetsdaad, een beetje naar analogie van de bekende 'Wilhelmina in Londen'-munten. De ideeën borrelen vaak toevallig in zijn brein op zodra Kevin op rommelmarkten in potjes met oude munten grabbelt. Het spelenderwijs ontdekken, daar geniet hij van. Hij kijkt vaak naar de achtergrond van de landen die de munten vertegenwoordigen en dat bepaalt dan de aard van het kunstwerk.

Kritisch

Dat dit confronterend kan zijn bewijst het werk *Hanging People* (2021). Hiervoor gebruikte Kevin een 20 rial munt uit Jemen, een land waar al jaren heel veel ellende is. Er zijn verschillende oorlogen gaande, er is hongersnood en ziekte. De drakenbloedboom, afgebeeld op de munt en de trots van het land, wordt steeds meer bedreigd door houtkap en klimaatverandering. Maar de burgers

Kevin Timmerman,
Darwinism. 2021
(foto: Maan Limburg)

Kevin Timmerman,
Hanging People. 2020
(foto: Maan Limburg)

Kevin Timmerman,
Monarchy. 2021
(foto: Maan Limburg)

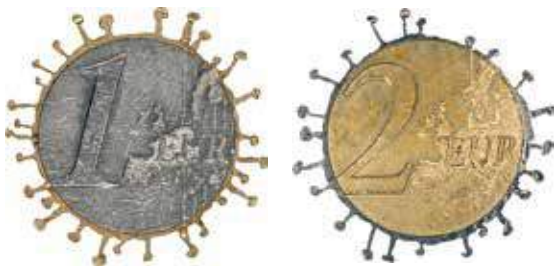

Kevin Timmerman,
The Beast. 2020
(foto: Maan Limburg)

zijn het meest slachtoffer van al die verschrikkingen en dat beeldt Kevin op niet mis te verstane wijze uit.

Van een andere orde is het werk *Kiss* (2019), een collage van twee munten uit Hongarije en Polen. Twee Europese landen die ooit vooruitstrevend waren met de homorechten, maar steeds vaker negatief in het nieuws zijn vanwege schendingen van diezelfde rechten. Het roept ook herinneringen op aan de 'broederkus' van Brezjnev en Honecker, een iconische schildering die de resten van de Berlijnse Muur siert. En zo zijn er soortgelijke onderwerpen die Kevin in zijn scheppingen heeft verwerkt. Kevin denkt al weer na over een volgende serie bijzondere munten en er ligt mogelijk een nieuwe tentoonstelling in het verschiet.

Meer over Kevin: www.kevintimmerman.nl.

Kevin Timmerman, *Corona*. 2020 (foto's: Maan Limburg),
1 en 2 euro.

Impressie van de tentoonstelling in de Grote Kerk
van 's-Hertogenbosch (foto's: auteur)

Geer Steyn en zijn Morandi-penning

Een bezoek aan de atelierwoning van Geer Steyn (1945) is als het betreden van historische grond en wel letterlijk. Geer woont aan de Zomerdijkstraat in Amsterdam, in één van de atelierwoningen die daar in de jaren 1932-34 zijn gerealiseerd door de architecten Piet Zanstra, Jan Giesen en Karel Sijmons. Tal van bekende kunstenaars hebben in dit complex gewoond, waaronder Gerrit van der Veen, Charlotte van Pallandt en Jan Wolkers. Geer Steyn woont in een voor beeldhouwers bestemde woning op de begane grond met een deur aan de atelierzijde om brokken steen naar binnen te brengen en de beelden eruit te transporteren. De eerste bewoner van zijn huis was de bekende beeldhouwer Han Wezelaar. Voor Steyn woonde zijn leermeester Piet Esser in deze atelierwoning.

Geer Steyn heeft mij in april zeer gastvrij ontvangen en een rondleiding gegeven door zijn atelier met als hoogtepunt het bewonderen van de penningen, die hij door de jaren heen heeft gemaakt. Van al zijn penningen heeft hij één of meerdere exemplaren bewaard en in laatjes opgeborgen, want Geer is een geordend mens. Over het oeuvre van Geer Steyn is veel geschreven, ook in *De Beeldenaar*, hij is immers één van de *éminences grises* van de beeldhouw- en penningkunst. Vijf jaar geleden verscheen bij Waanders Uitgevers een prachtige monografie over hem, waarin tevens een catalogus van zijn volledige werk is opgenomen.¹ Voor de inleiding van deze monografie tekende Jan Teeuwisse. Hij omschreef de penningen als 'de kamermuziek binnen zijn [Steyn's, JMM] oeuvre'; ik had het ook geschreven kunnen hebben. In 2007 is van mijn hand een artikel verschenen over tekenkunst met als titel *Tekeningen zijn als kamermuziek*, waarbij ik de oud-directeur van het Mauritshuis wijlen Hans Hoetink aanhaalde, van wie deze karakteristieke uitspraak is.² Al bladerend door het overzicht van de penningen zie je goed hoe zijn stijl zich

Geer Steyn en zijn Morandi-penningen (foto auteur)

heeft ontwikkeld en ook hoe het gebruik van het materiaal varieert. Al lange tijd maakt Steyn zijn penningen soms alleen in terracotta en sinds het begin van deze eeuw is de vorm vaak vierkant. Zelf zei hij erover in een WhatsApp bericht naar mij: 'Die eeuwige plakjes en het ziet er altijd anders uit'.

Reeks

Directe aanleiding voor mijn bezoek aan Geer Steyn was zijn nieuwe serie penningen over Morandi in de reeks *Mensen die de twintigste eeuw gezicht hebben gegeven*. De eerste van wat later een reeks is geworden, was de in 1976 gemaakte penning voor de Vereniging voor Penningkunst (VPK) over Bertolt Brecht.³ Toen de VPK aan Steyn had gevraagd of hij een penning wilde maken had hij de vrije hand gekregen voor

Geer Steyn, *Bertolt Brecht*. 1976, terracotta, 62 mm (foto's: kunstenaar)

het ontwerp dat hij mocht koppelen aan zijn voorliefde voor literatuur. 'Als rechtgeaarde representant van de zestiger jaren koos ik voor Brecht', schreef Steyn mij in een e-mail. Het zou een hele reeks worden waarin tal van belangrijke persoonlijkheden zijn gaan figureren, van musici als Mahler en Schönberg tot wetenschappers als Einstein en kunstenaars als Picasso. Hoewel de keuze voor wie in penning is uitgebeeld altijd een strikt persoonlijke is geweest, zijn het wel allemaal mensen die in de twintigste eeuw internationaal hebben meegeteld. Zo zijn er bijvoorbeeld geen Nederlandse schrijvers in beeld gebracht. De meest actuele in deze serie zijn twee penningen over Amy Winehouse uit 2017.⁴ De 2017 gedateerde versie verwijst naar haar anorexia ziekte terwijl zij op de keerzijde uit volle borst staat te zingen. De andere toont haar portret vol en plastisch. De keerzijde toont een navel op een platte buik.

Alle penningen die Steyn heeft gemaakt hebben een heel herkenbare *touch* en zijn

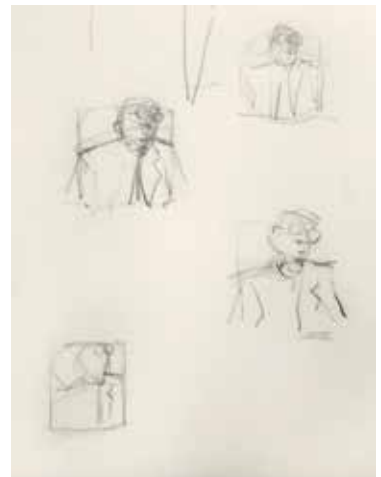
geboetseerd. Steyn zegt in zijn monografie zelf over zijn manier van werken bij het maken van penningen: 'Mijn penningen zijn direct geboetseerd vanuit de hand en de sculpturale waarde laat zich dichtbij maar ook op afstand goed beoordelen.'⁵ Soms laat Steyn zijn penning vergezellen door een bijhorend doosje, zoals hij dat met de penning over Freud heeft gedaan, die hij in 1993 voor deze serie heeft gemaakt. Voordat Steyn tot een definitief ontwerp komt, maakt hij tal van schetsen. Zo was dat ook bij de dit jaar verschenen penning over Morandi. Het zijn schetsen van het portret, dat uiteindelijk op de voorzijde is te zien en van het stilleven dat de keerzijde vult.

Giorgio Morandi, *Natura Morte*. 1964, olieverf op doek, 25,5 x 30,5 cm (particuliere collectie, afbeelding uit Pasquali e.a.).⁶

Geer Steyn, *Schetsen voor de Morandi-penning* (foto's: kunstenaar)

Implosieve kracht

De kunstenaar Giorgio Morandi (1890-1964) is bekend geworden om zijn intieme, verstilde stillelevens, waarop in enkele pastelachtige grondtonen één of meerdere vazen en of flessen te zien zijn. Zijn werken zijn tegenwoordig zeer gezocht en brengen op veilingen hoge bedragen op. Waarom ziet Steyn Morandi, na Picasso, als exponent van de twintigste eeuw? Hij antwoordde mij als volgt op deze vraag: 'De "Guernica", in 1937 door Picasso gemaakt, is een explosief werk op het juiste moment, op de juiste plek. Als een bliksem. Het werk van Morandi is de tegenpool hiervan: het laat een implosieve kracht zien, naar binnen gekeerd, van eenzelfde artistiek niveau als de Guernica. De absolute zoektocht naar vrijheid binnen de benauwenis van die potjes. Bijna zonder verf, dun geschilderd. Er komt geen licht binnen. Je wordt naar binnengezogen, terwijl niets spectaculair is. Wat er tussen die potjes ontstaat met al zijn trillingen is het niemandsland dat door Morandi wordt aangeraakt en zichtbaar gemaakt. In de herfst van mijn werk sta ik meer open voor de fijnzinnigheid en gesublimeerde gruwel van Morandi.'⁷

Het resultaat is een aantal mooie tactiele penningen, waarbij de beeltenis van Morandi de voorzijde siert en een door Steyn zelf bedacht stilleven uit 1964 op de keerzijde is te zien. Steyn koos er dus voor geen bestaand werk van Morandi

Geer Steyn, diverse Morandi-penningen. 2021, terracotta, 75 x 75 mm (foto's kunstenaar)

te kiezen, maar er zelf een te tekenen. Hij schreef mij erover in een e-mail: 'Wel heb ik mij goed gerealiseerd wat zijn kwaliteit is. Die verfrommelde potjes, waarbij het gaat om de eenheid van al die potjes te samen. Het grensgebied tussen collectiviteit en individualiteit.'⁸ De terracotta penning meet 75 x 75 mm.

Het bezoek aan Geer Steyn gaf ook een verrassing. Hij toonde mij een *Hollands zelfportret*, nadat ik hem had gevraagd of hij zichzelf ook had verbeeld. En ja, een wederom mooie penning met zijn gestileerde beeltenis op de voorzijde en op de

Geer Steyn, Morandi-penning. 2021, terracotta, 75 x 75 mm (foto's kunstenaar)

Geer Steyn, *Variaties van de Morandi-penning*. 2021, terracotta, circa 35 mm en circa 75 x 75 mm (foto's kunstenaar)

Geer Steyn, *Hollands zelfportret*. 2014, terracotta, 65 x 66 mm (foto's: kunstenaar)

keerzijde een rotsstructuur met een vliegende vleermuis en zijn naam GEER STEYN.⁹ De penning staat ook in de monografie. Wat een man, die zoveel heeft betekend voor de penningkunst, ook als docent aan de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag. Heel bijzonder om bij hem te gast te zijn geweest.

Noten

1. Sizoo, Hans, Geer Steyn, Jan Teeuwisse e.a. (2016) *Geer Steyn Beelden – Penningen* (Zwolle).
2. Meer Mohr, Jim van der (2007) Tekeningen zijn als kamermuziek, in: *Origine* 4, 70-76.
3. Sizoo e.a., 2016: 152 (noot), nummer P18.
4. Pelsdonk, Jan (2019), Nederlandse penningen in Ottawa (slot), in: *De Beeldenaar* 43-3, 137-140, afbeeldingen 22 en 23.
5. Sizoo e.a., 2016: 23 (noot 1).
6. N.N. (1990) *Giorgio Morandi 1890-1990 Mostra del Centenario* (Milaan) afbeelding 17.
7. E-mail Steyn aan Van der Meer Mohr, d.d. 11 april 2021.
8. E-mail Steyn aan Van der Meer Mohr, d.d. 28 mei 2021.
9. Sizoo e.a., 2016: 172 (noot 1), nummer P123.

Een penning over het overlijden van Emma in 1934

Of de penning die er niet gekomen is

Gra Rueb (1885-1972) was een Nederlandse beeldhouwer en medailleur. In de monografie over haar, in 1946 door Cornelis Veth geschreven, staat dat er werk van haar met als onderwerp H.M. de Koningin Moeder bij 's Rijks Munt Utrecht moet zijn.¹ Het gaat om werk onder het kopje 'penningen en plaquettes'. Navraag bij het toenmalige Geld- en Bankmuseum (GBM) Utrecht, die toen drie grote numismatische collecties onder zijn beheer had waaronder die van 's Rijks Munt (het Nederlands Muntmuseum) leverde in 2006 niets op. Tante (Gra Rueb is mijn verwegtante) heeft de lijst met uitgevoerde werken in het boekje van Veth zelf opgesteld. Soms komt zij daarin wat verstrooid over, omdat zaken er wat slordig in vermeld staan, maar dat neemt niet weg dat er wel iets moet zijn (geweest) wat over Emma gaat. Dit artikel gaat over de zoektocht naar de penning of de plaquette van Emma.

Zoektocht

Uitgangspunt is dus de vermelding dat er iets bij 's Rijks Munt moet zijn en daar begint al direct de verwarring als de zoektocht in 2006 start. 's Rijks Munt bestond toen nog wel maar heette vanaf 1994 de Koninklijke Nederlandse Munt (KNM) en de collectie van de Munt was in 2004 opgegaan in de collectie van het GBM. Het numismatische deel van de collectie ging vervolgens in 2013 naar De Nederlandse Bank en is daar nu in beheer als de Nationale Numismatische Collectie (NNC). In het Museum was niets bekend over werk van tante betreffende Emma uit 1934. Het komt vaker voor dat werk niet op de plek is waar het hoort te zijn en daar heb ik mee leren leven. Gelukkig was er voldoende ander werk van haar wel aanwezig wat de domper snel deed vergeten.

Keerzijde van de Emma-penning uit 1928
(particuliere collectie)

Keerzijde van de Muntpost-penning uit 2007
(particuliere collectie)

Er was bijvoorbeeld een penning die tante gemaakt heeft voor het huwelijk tussen prinses Juliana en prins Bernhard in 1937. Zoekend naar achtergrondinformatie daarover op het internet, kwam ik in contact met Muntpost, die de penning in een groter formaat dan het origineel, in 2006 nog een keer had uitgegeven. In 2007 gevolgd door weer een andere penning van tante. Uit de correspondentie met Muntpost: 'De Koninklijke Nederlandse Munt heeft ons het originele gips-

model, dat zich in hun archief bevindt, uitgeleend. Met behulp van dit modelé hebben wij een nieuwe stempel gemaakt. De invulling van de keerzijde was wel een probleem, natuurlijk. Daar is Gra Rueb nooit aan toegekomen, doordat 's Rijks Munt de opdracht annuleerde (de muntmeester kreeg uiteindelijk geen toestemming van het Ministerie van Financiën). Ongetwijfeld zal ze wel schetsen of op z'n minst ideeën gehad moeten hebben. We hebben uiteindelijk de keerzijde van haar Emma-penning uit 1928 gebruikt en hiervan de tekst aangepast.² De rondtekst is nu een verklaring geworden van de weergegeven symboliek, terwijl het lettertype is gewijzigd om beter bij de voorzijde te passen.'

De penning is door Muntpost in verguld brons uitgegeven met een diameter van 38,6 mm. Er zijn geen merktekens van het munthuis of de muntmeester opgenomen en waarschijnlijk is de penning daarom niet in Utrecht geslagen. Omdat Muntpost zijn penningen ook liet staan bij de Brusselse Munt, is dat mogelijk ook hier het geval geweest. Het archief van dat bedrijf is overgedragen aan de KNM en daar ligt echter niets over de penning. Omdat 1934 op de voorzijde staat vermeld zal de penning van Munthuis de penning zijn die ik zoek, nou ja ik zoek eigenlijk het originele model van 's Rijks Munt en niet de afgeleide van de KNM, want het origineel hoorde toen niet meer in de collectie van de KNM te zijn. Een verbazing rijker maar een verwarring minder. Nu is ook de reden van het maken van het werk bekend plus dat mijn zoekopdracht een gipsmodel is geworden: het overlijden van Emma (Adelaide Emma Wilhelmina Therèse zu Waldeck und Pyrmont (Arolsen, 1858 - Den Haag, 1934)).

Twee ontwerpen

In het Nationaal Archief is een map met 'Stukken betreffende de niet doorgegangene productie van een herdenkingspenning voor Koningin-Moeder Emma 1934-1935' met correspondentie over een mogelijk ontwerp voor de penning.³ In de geschiedenis van de archiefvormer staat een opmerking die van wezenlijk belang is: 'Het oppergezag over 's Rijks Munt berustte bij de minister van Financiën. De Munt was hiërarchisch ondergeschikt: de Minister kon algemene en concrete aanwijzingen geven. Dat de Munt een zelfstandige administratie kende, betekende nog

niet dat zij zelf een beleid kon en mocht voeren.' Maar dat komt later wel terug. Het archief is in 2018 door het Ministerie van Financiën overgebracht naar het Nationaal Archief krachtens artikel 12 van de Archiefwet 1995. En dat is tevens de verklaring waarom het niet bij de KNM lag. Eens was het wel onderdeel van het archief van 's Rijks Munt, want in 1990 schreef Marja Georgiades er al over.⁴ Daar staat dan de heel korte samenvatting van wat nu gaat komen.

Het verhaal van de penning van tante begint natuurlijk bij het overlijden van Emma op 20 maart 1934. De muntmeester van 's Rijks Munt, Willem van Heteren, vraagt op 22 maart aan het Ministerie van Financiën permissie om een 'herinneringsmedaille' te maken. Hij vindt dat opportuun gezien de grote genegenheid die Emma onder de bevolking heeft. 'Uit de allerwege blijkende uitingen van sympathie en medeleven in den rouw, die door het overlijden van H.M. de Koningin-Moeder het gehele land heeft getroffen, blijkt overduidelijk welk een voorname plaats de Doorluchtige Vrouwe in het hart van het gansche volk heeft ingenomen.' Een en ander heeft wel haast, omdat ook anderen zo'n penning willen uitgegeven. Hij hoopt dan ook op een spoedige beslissing. Als maker van de penning heeft hij tante op het oog, omdat 'die reeds vroeger een geslaagde penning van de Koningin-Moeder heeft gemodelleerd'. Dat is de penning uit 1928/9 naar aanleiding van het 50-jarig staatsburgerschap van Emma.⁵

Op 23 maart stuurt tante aan Van Heteren twee ontwerpen (die helaas niet bewaard zijn gebleven). Zij heeft van de hoffotograaf, Franz Ziegler, twee nieuwe foto's ontvangen ('die niet in de handel zijn'). Er moet nog wel iets in van een gekroonde zandloper, maar tante is nog niet helemaal tevreden, omdat ze niet weet hoe zo'n zandloper er precies uitziet. Maar er komt een oud exemplaar aan, zodat dit probleem opgelost kan worden. Ook komt er een overleg met een 'letterkundige' en ligt er een advies van dominee Nicolas Japikse, directeur van het Koninklijk Huisarchief, over een religieuze tekst 'die de Koningin Moeder zelf heeft ontvangen'. Daarnaast is er ook al contact met Van Kerkwijk, directeur van het Koninklijk Penningkabinet. Als Van Heteren akkoord gaat, wil tante graag de ontwerpen snel terug, want ze heeft er zelf geen kopieën van. Dit vindt allemaal op 1 dag na het overlijden plaats.

Op 26 maart komt het verzoek van Van Heteren of 'de diameter van het model desnoods op 35 à 36 cm. gebracht kan worden'. Op 5 april stuurt tante een gipsmodel van de keerzijde met een diameter van 20 cm op. En een model in gips voor de te snijden letters. De voorzijde is bijna klaar en ze hoopt deze 'midden volgende week zelf te komen brengen!' Tante is blij dat het model op 35 cm gebracht mag worden 'gezien de modelage van het portret'.

Afwijzing

In een brief van 9 april schrijft de minister van Financiën aan Van Heteren 'dat de Ministerraad geen termen heeft kunnen vinden tot uitgifte van een herinnerings-medaille.' Er is dus een negatieve beslissing door de minister genomen. Op 9 april schrijft Van Heteren dat 'het wel zeer moeilijk is thans eene plaquette in den handel te brengen, hetgeen feitelijk zou geschieden wanneer ik tracht deze aan verschillende scholen te verkopen. Het komt me voor dat dan het besluit van den Ministerraad met voeten getreden wordt.' En dat hij de zaak nog een keer op het Departement gaat bespreken.

Op 14 april schrijft tante, dat zij nadenkt over een andere vorm van uitvoering van de plaquette omdat zij nu toch klaar is en deze volgens haar mening goed geworden is. Om bijvoorbeeld er een plaquette van 35 x 40 cm (of geheel rond) van te maken en deze 'op verschillende scholen in ons land te verkopen'. Of aan 'uw nieuwe burgemeester, G. ter Pelkewijk voor plaatsing in zijn nieuwe Raadskamer' (wanneer niet te duur, maar dat laatste lijkt doorgehaald). Haar laatste hoop, de Vereniging voor Penningkunst, is in rook opgegaan. Op 17 april schrijft Van Heteren 'Na gehouden overleg met het Departement van Financiën is het mij gebleken dat het wenschenlijk is, nu de zaken eenmaal zoo geloopt zijn, verder in geen enkel opzicht meer moeite te doen nog Uw werk, hetzij als plaquette of hoe ook in den handel te brengen of geplaatst te krijgen'. Over de afwikkeling van het project schrijft hij: 'Er rest dus nog een modus te vinden de zo aangenaam begonnen relatie te vereffenen. Hiertoe staan m.i. 2 wegen open. U behoudt Uw ontwerp en tracht zelve hiermee nog iets te bereiken, of ik ontvang Uw ontwerp voor zoo ver dit gereed is, geef dit in de Munt een of andere eereplaats, teneinde steeds

voor ogen te houden een uitspraak van den Ministerraad niet altijd overeenkomstig wensch en verwachting uitvalt en geef u een honorarium, dat ik meen naar billijkheid op f 350,- te kunnen vaststellen'. Blijkbaar kiest tante voor de laatste optie. Op 22 mei komt de kist met de bescheiden op 's Rijks Munt aan. Daar zal het gipsmodel van de beeldenaar in zitten. Van de keerzijde is waarschijnlijk geen model, gezien de problemen die nog niet zijn opgelost voordat het doek gaat vallen.

Op 18 februari 1935 vraagt de Rekenkamer zich af of 'de thans gedane uitgaaf van f 350,- gebracht mag worden ten laste van de exploitatie van het Muntbedrijf'. En op 7 maart is er dan een verantwoording van de gang van zaken aan de thesaurier-generaal van het Departement van Financiën. Omstandig wordt uitgelegd dat tante te goeder trouw heeft gehandeld en dat zij niet de dupe mag worden van het iets te voortvarend optreden van de muntmeester in deze zaak. En daarmee gaat de dossiermap dicht.

Kanttekeningen

Er zijn bij deze reconstructie nog kanttekeningen te maken. Van Heteren wil terecht haast maken met de penning. Tegelijkertijd is namelijk bij Koninklijke Begeer te Voorschoten een penning in de maak, waarbij krachten van verschillende penningmakers worden gebundeld. Het ontwerp is van Marinus Kutterink en het wordt gemodelleerd door Martinus Fleur. Dat zal de keerzijde betreffen want de voorzijde heeft het monogram van Jacob van Goor.⁶ Verder zijn ook door Johannes Wienecke plaquettes gemaakt bij 's Rijks Munt en heeft hij een penning laten slaan bij Begeer

Jacob van Goor en Martinus Fleur, naar ontwerp van Marinus Kutterink, *Overlijden van Emma*. 1934, brons, 50 mm (collectie: Nederlands Economisch Penningkabinet, inv. NEPK 1572) combi-penning Begeer 747

Johannes Wienecke, *Overlijden van Emma*. 1934 (particuliere collectie) Wienecke 357

Utrecht.⁷ Daarnaast komen er niet gesigeneerde penningen in omloop, waarbij het nikkelen penninkje (27,5 mm) een bijgewerkte versie is van het hangertje (28 mm). Bij het bijwerken is de 3 echter in een 5 veranderd waardoor Emma pas in 1954 lijkt te overlijden. En er zijn er meer uitgegeven, bijvoorbeeld door J. Marcus Amsterdam. Haast is niet echt geboden omdat ook rond de geboortedag van Emma in augustus nog steeds belangstelling zal bestaan om een penning van haar te hebben. Een gedeelte van de opbrengst werd in sommige gevallen afgedragen aan het

Koningin Emmafonds.⁸ Naast penningen worden ook tegels en wandborden over Nederland heen gestrooid. Er bestaat een behoefte aan herdenkingsmateriaal. Interessant is daarom de vraag waarom het Ministerie van Financiën het verzoek om een 'herinnerings-medaille' te slaan heeft afgewezen. Het is niet de eerste keer en zal ook niet de laatste keer zijn dat het Ministerie de gevoelens die bij hun onderdanen leven, verkeerd inschat.

De tweede kanttekening: in de brief van 17 april staat dat Van Heteren van plan is om 'in geen enkel opzicht meer moeite te doen nog Uw werk, hetzij als plaquette of hoe ook in den handel te brengen of geplaatst te krijgen'. Dat de KNM het model aan Muntpost uitleent met als doel van de beeldenaar een penning te doen uitgeven, is in strijd met die intentie. Afgezien daarvan is het vreemd dat Muntpost een penning mag uitgeven zonder toestemming van de belanghebbende(n). Er is geen formele opdracht door 's Rijks Munt aan tante verstrekt en tante was niet in dienst van 's Rijks Munt en dus liggen de auteursrechten bij tante en haar erfgenamen en niet bij 's Rijks Munt laat staan bij Muntpost.

De derde kanttekening: Van Heteren heeft het model misschien 'een of andere eereplaats' in de Munt gegeven maar hij is later toch aan het oog onttrokken, een gipsen model is erg kwetsbaar en bevattelijk voor stof en vuil. En tot slot een fantasie, doorbordurend op de suggestie van tante dat de plaquette misschien iets is voor 'uw nieuwe burgemeester, G. ter Pelkwijk voor plaatsing in zijn nieuwe Raadskamer'. Stel nu eens dat er inderdaad een bronzen afgietsel is gemaakt voor

Anoniem, *Overlijden van Emma; twee kleine penninkjes met details*. 1934 (particuliere collectie)

Ter Pelkwijk en stel nu eens dat deze in zijn raads-kamer heeft gehangen en stel nu eens dat Ter Pelkwijk deze meeneemt als hij met pensioen gaat (zoals toen het gebruik was) en stel nu eens dat zijn erfgenamen op het ding zijn uitgekeken en willen verkopen en stel nu eens dat de plaquette dan ergens op een veiling terecht is gekomen. En laat dat laatste nu het geval zijn geweest. Want ergens in 1998/99 koopt Henk Plenter, medeoprichter van Museums Vledder, zo'n plaquette op een veiling. Hij schenkt het aan de gemeente Assen als deze bereid is om er een monumentje van te maken. De plaquette wordt op een Drentse zwerfkei geplakt en is daarmee het kleinste monumentje voor Koningin Emma. De kijker moet ervoor door de knieën om het goed te kunnen zien.

Restauratie

Al met al is het een verhaal waar tante zich in haar graf wel even voor zal oprichten want het mislukte project is toch goed afgelopen. 'Haar Emma' heeft een goede bestemming gekregen. Tante is een fan van Emma. Het begin van het verhaal is er en het 'eind goed al goed' ook, maar het toch tamelijk belangrijke middenstuk ontbreekt. Het archief van de gemeente Utrecht heeft helaas haar mogelijke geheimen van het middenstuk nog niet prijsgegeven. Bovendien zal tante nog even worden opgeschrikt want in 2009 wordt bij werkzaamheden rond de Emmastraat in Assen

Plaquette in opstelling

het monument omgetrokken en zwaar beschadigd. 'Er ontbreekt een stuk oor van koningin Emma en er zit onder meer een flinke kras op haar wang', schrijft Ronn Boef in het Dagblad van het Noorden.⁹ Het oor en de wang zijn inmiddels gerepareerd en de plaquette is weer keurig gepatineerd maar toont nog wel een craquelé streep van oog naar oor. Gelukkig staat het anno 2020 weer fier overeind op een grasveldje, wel nog steeds op hondenpoothoogte wat een flink risico met zich meebrengt. Maar de gemeente zoekt een bedrijf dat een beschermlaag kan aanbrengen en het alg op de steen kan verwijderen. Het

Emma na de beschadiging en na de restauratie (foto's Ronn Boef)

Plaquette met het portret van Emma (collectie Paleis Het Loo, Apeldoorn, inv. A3687)

monumentje staat bij 'Beeldende Kunst in Assen' geregistreerd onder nummer KNW 1290.

Tot slot een andere kant van tante waar ik niet omheen kan. Voordat het gipsmodel naar 's Rijks Munt wordt opgestuurd, maakt tante er, voor eigen gebruik, toch nog een gipsafgietsel van. Of het opgestuurde model het origineel is, staat nergens vermeld. Wel dat haar exemplaar door de erfgenamen in 1973 aan het Oranje-Nassau Museum (tegenwoordig de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau) wordt geschonken, vanuit waar het later in bruikleen wordt overgedragen aan de Staat der Nederlanden en is ondergebracht in Paleis Het Loo Nationaal Museum in Apeldoorn. Het heeft nu inventarisnummer A3687. In het jaarboek over 1973 staat: 'Dit is het proef-afgietsel voor de bronzen plaquette die zich in het stadhuis, Javastraat Den Haag bevindt'. Nu slaat de verwarring weer toe. Het werk in het stadhuis van Den Haag is namelijk een plaquette uit 1928 waarvan de beeldenaar de voorzijde is van de penning waarvan de keerzijde gebruikt is door Muntpost voor de penning uit 2007.¹⁰ De

familie is blijkbaar altijd al verstrooid geweest en dat verbaast me nu niet meer.

Nog even terug naar de NNC. Een medewerker e-mailde mij in 2020: 'Het gips hoort tot de collectie van NNC. Het staat geregistreerd onder nummer HNM-71355 en is door KNM overgedragen aan de collectie. Het is niet mogelijk fysiek te controleren of het gips aanwezig is. De medewerkers zijn tijdelijk, met de kerncollectie, verhuisd naar Haarlem. Maar hier zijn de gipsen niet opgeslagen'.¹¹

Het werk waarnaar ik op zoek ben ligt dus op het moment weer buiten mijn bereik. Ik weet nu wel wat ik kan verwachten als het model het daglicht weer mag zien. Daarmee blijft nog één vraag onbeantwoord: van welk model is de bronzen plaquette gegoten, van die van 's Rijks Munt of van die van tante. Gezien de fijnere detaillering van het brons ten opzichte van het gips (dat van tante is geweest) denk ik dat het niet tante is geweest die een afgietsel heeft laten maken. Haar contact met Van Heteren heeft er blijkbaar niet onder geleden, want in 1942 zou tante een plaquette van hem maken.¹²

Noten

1. Veth, Cornelis de (1946) *De Beeldhouweres Gra Rueb* ('s-Gravenhage).
2. Rueb, Hans (2019) Emma, 50 jaar Haags ingezetene, in: *De Beeldenaar* 43-1, 25-32.
3. Nationaal Archief 2.08.95, Inventaris van het archief van de Rijksmunt, (1909) 1910-1994, inventarisnummer 2009.
4. Georgiades, Marja A.A. (1990) 100 jaar vorstinnen op penningen, in: *100 jaar vorstinnen op munten en penningen* (Utrecht).
5. Rueb, 2019: 25-32.
6. Zwierzina, W.K.F. (1935) *Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1880-1935. Deel III: N.V. Ateliers voor Edelsmeedkunst en penningkunst voorheen 'Koninklijke Begeer' 1925-1935* ('s-Gravenhage).
7. Pelsdonk, Marie-Astrid (red) (2017) *Johannes Cornelis Wieneke 1872-1945, medailleur en stempelsnijder* (Herent) nummers 356-358.
8. *Utrechtsch Nieuwsblad*, 7 augustus 1934.
9. *Dagblad van het Noorden*, 24 juni 2009.
10. Rueb, 2019: 25-32.
11. N.N. (2021) Verhuizing van de Nationale Numismatische Collectie naar Haarlem, in: *De Beeldenaar* 45-1, 58.
12. Boegheim, L.M.J. (2002) Valse zinken oorlogsmunten in Nederland. De geschiedenis van de pasmunt in en na de Tweede Wereldoorlog, in: *De Beeldenaar* 26-5/6, 290-298, specifiek 290.

Verrassende eigentijdse kunstpenningen

Recent deden zich meerdere aanleidingen voor om aandacht te besteden aan de eigentijdse kunstpenningen van Harry Aerssens. In de eerste plaats de oproep van hoofdredacteur Jan Pelsdonk om in het algemeen meer aandacht te besteden aan deze categorie penningen en daarover te schrijven en een telefoontje van beeldhouwer Niko de Wit, voormalig bestuurslid van de Vereniging voor Penningkunst (VPK), met een tip om kennis te maken met het werk van Aerssens. Tenslotte verrasten de getoonde penningen mij tijdens een afspraak met de kunstenaar en het productieproces boeide mij in het bijzonder. Het lijkt zeker interessant om dit te delen.

Nieuwe weg

Harry Aerssens (Tilburg, 1949) is een veelzijdig kunstenaar. Zijn liefde voor kunst is ontstaan en ontwikkeld door studies aan verschillende academies (Kunst-, en Bouwkunst) tot aan de Technische Universiteit Eindhoven. Naast opleidingen tot beeldhouwer en graficus, waarbij hij vaak ook als docent hield, heeft hij jaren gewerkt als architect en bouwkundige. Zijn liefde voor de kunstpenningen heeft hij sinds 2014 ontwikkeld in het atelier van Niko de Wit waar hij Niko bijstond en nog steeds helpt bij het maken van mallen en gietsels, naast het ciseleren, patineren en het verder afwerken van diens beeldend werk. Pas sinds 2019 is Aerssens zelf penningen gaan ontwerpen en realiseren.

Vele wegen werden bewandeld. Vaak werd eerst uitgebreid een ontwerp getekend, stapels, in vele varianten, zoekend, twijfelend en uiteindelijk exact uitgewerkt door zijn perfectionistische instelling. Ook werden lino'sneden gemaakt aan de hand van overgebrachte tekeningen. Zowel figuratieve voorstellingen als abstract werk ontstond en hij maakte ook sprekende portretten in reliëf. Na een periode met werken in (dunne laagjes) karton is hij overgestapt – hoe perfect kan daarmee worden gewerkt – op kunststof. Eerst in laagjes op elkaar en later koos hij ervoor om de met maatvoering getekende voorstelling uit te werken in Autocad. De voorstelling wordt dan computermatig in vorm en diepte gefreesd uit de

Zelfportret. 2020, porseleingips, 74 mm

kunststofplaatjes waarbij interessante op- en inliggende structuren en letters kunnen worden gemaakt met frappante verschillen tussen grafische - en meer plastische beeltenissen. Aerssens ontwikkelde ook een eigen lettertype dat hij in zijn penningen toegepast heeft. Met de hand geboetseerde penningen in relatief zacht materiaal zoals klei of plasticine zijn alom bekend evenals de in het laatste decennium ontwikkelde volledig computermatig ontworpen en geproduceerde penningen, tot printen in 3D aan toe. De methode van Aerssens is wat mij betreft een nieuwe weg naar bijzondere eigentijdse kunstpenningen.

Interesses

De mallen maakt Aerssens van rubber zodat de vaak rechte opstandreliëfs goed lossend blijven. Bij penningen die gemaakt worden in porseleingips worden de voor- en keerzijde apart gegoten

De Stijl. 2021, porseleingips, 80 x 80 mm

en daarna ruggelings gelijmd, waarna de zijkant wordt afgewerkt. Bij uitvoeringen in brons worden de penningen met een tweezijdige rubber mal, omsloten door een gipsen kap, via een compleet model in was in één keer gegoten. Soms maakt hij gebruik van de vacuüm gietmethode. Het afwerken en patineren doet hij, bijna vanzelfsprekend, zelf.

De onderwerpen die Aerssens kiest voor zijn penningen komen voort uit zijn interesses: de maatschappij, geschiedenis in de breedste zin

Rembrandt 1669-2019. 2019-2020, porseleingips, 85 mm

Rembrandt 1669-2019. 2019-2020, brons, 140 mm

van het woord, oorlogsfilms en uiteraard de architectuur met in het bijzonder een voorliefde voor *De Stijl*.

Penning *De Stijl* is een ode aan Theo van Doesburg, de oprichter van deze architectuurstijl die wordt gekenmerkt door rechte lijnen en geometrische tijdloze vormen. Van Doesburg maakte gebruik van de primaire kleuren en ook van de non-kleuren, zwart, wit en grijs. Eerdere verder uitgewerkte studies met teksten zijn teruggebracht tot de gewenste enkelvoudigheid waarbij zelfs de subtiele lijntjes via de zijkanten doorlopen in het spiegelbeeld van de keerzijde.

Methodiek

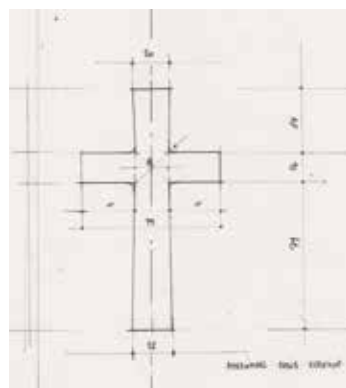
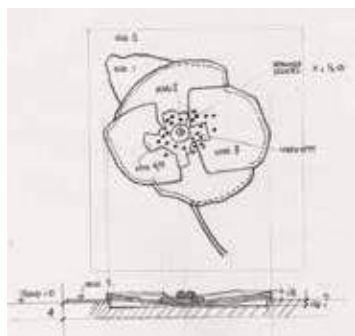
Een fraai en illustratief voorbeeld van zijn werkmethode geeft een vergelijking van twee penningen met dezelfde titel: *Rembrandt 1669-2019*, beide met als beeltenis Rembrandts 'Het Joodse bruidje' op de voorzijde. Bij de eerste penning, uitgevoerd in porseleingips van 85 mm diameter, zijn grote vlakken rondom maar ook binnen de contouren van de beeltenis weg gefreesd en er ontstaat een grafisch lijnenspel dat past bij de omvang en het gekozen materiaal. Bij de tweede penning, die uitgevoerd is in brons, is een andere manier van weghalen van de kunststof toegepast.

Het basisvlak rond de beeltenis is met 140 mm beduidend groter dan het exemplaar in porseleingips en is het diepst gefreesd, terwijl binnen de beeltenis verschillende niveaus daarop zijn 'uitgespaard' waardoor een meer compacte plastische vorm ontstaat. Ook in dit geval, het best

World War I. 2020, porseleingips, 85 mm

Drie basistekeningen voor World War I: klaproos, tekening keerzijde en kruis

passend bij de grotere omvang en het gekozen materiaal. De keerzijden zijn qua compositie verschillend maar de essentie en de tekst zijn gelijk. De middelste letter 'R' is vergroot uit grafische overwegingen en verder zijn de jaartallen 1669 en 2019 verspringend opgenomen, waarmee wordt aangeduid dat in 2019 werd herdacht dat Rembrandt 350 jaar daarvoor is overleden. De letters van de naam zijn opwaarts uitgevoerd en de jaartallen inwaarts. De vlakverdeling over de keerzijde bij de kleinste penning is bij de bronzen penning hetzelfde uitgevoerd, alleen nu op een verkleind rond vlak, verhoogd op het basisvlak.

De werkmethode van Aerssens brengt met zich mee dat de aangebrachte hoogteverschillen steeds haaks op het vlak erboven of daaronder staan wat bij met de hand geboetseerde of zelfs computermatig ontworpen penningen vaak niet het geval is, of in ieder geval niet noodzakelijk is.

Dat de werkwijze van Aerssens niet alleen penningen oplevert met een sterk orthogonaal karakter, toont de penning *World War I*. Na het frezen van de hoofdvorm heeft Aerssens het flinterdunne bovenste kunststofplaatje van de bloemblaadjes op een uitsnijding van de onderlaag geplaatst en ingedrukt. Op deze manier heeft hij de blaadjes van de klaproos, het bekende symbool van de Eerste Wereldoorlog, een meer organische vorm gegeven. Naar mijn mening gebruikt hij een bijzonder interessante eigen werkmethode die leidt tot fraaie eigentijdse kunstpenningen. Harry Aerssens maakte er tot nu toe ruim tien in twee jaar.

Alle in dit artikel opgenomen penningen zijn van de hand van Harry Aerssens evenals de foto's die hij ervan maakte. Het freeswerk werd uitgevoerd door 'By Joost' in Heeswijk-Dinther. Nadere informatie: h.aerssens@online.nl.

VEILING 52

ER VALT VEEL TE KIEZEN.....!

Zoals: bij welke Veilinghouder is mijn zorgvuldig opgebouwde collectie, nu of te zijner tijd, bij verkoop in goede handen? U kunt vaak maar één keer een juiste keuze maken! Met ruim 40 jaar ervaring in de Numismatische wereld kunnen wij wellicht ook voor u de juiste keuze zijn!

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
info@kareldegeus.nl

www.kareldegeus.nl

wordt gehouden op
1 en 2 november 2021

Indien uw keuze in de richting gaat van Karel de Geus Muntveilingen BV schroom dan niet, om eerst eens geheel kosteloos en vrijblijvend, met ons in gesprek te gaan. De inbrengers van de hier bovenstaande afbeeldingen, hebben inmiddels vol overtuiging en weloverwogen, hun keuze gemaakt!

Karel de Geus

Duit West-Friesland 1751; een onooglijke aanvulling

In 2000 werd in Nedersaksen – op een akker op de Hohem Berg tussen Gessel en Ristedt, circa 15 km ten zuiden van Bremen – de hier afgebeelde munt gevonden.¹ Deze bevindt zich tegenwoordig in het Landesmuseum in Hannover.² Het is een door corrosie aangetaste duit van West-Friesland en op het eerste gezicht weinig aandacht waard. Nadere bestudering leert echter dat het jaartal 1751 niet wordt vermeld in de handboeken door Purmer en Van der Wiel en door Van der Wis en Passon.³ Besier meldt in deze periode alleen de productie van duiten voor de Verenigde Oostindische Compagnie.⁴ Ook bij Pannekeet en Scheffers ontbreekt dit jaar en het werk van de laatste auteur lezend lijkt het er sterk op dat er in 1751 eigenlijk helemaal geen duiten hadden mogen worden geslagen.⁵ Het komt echter wel vaker voor dat er munten worden gevonden die niet in de literatuur zijn beschreven. De munt is ongetwijfeld echt en toont boven het woord 'WEST' nog vaag het muntmeesterteken 'haan' van muntmeester Theunis Kist (1704-1781, muntmeester 1741-1761). Volgens afspraak rouleerde het West-Friese munthuis om de zoveel

jaar tussen de steden Enkhuizen, Hoorn en Medemblik. In het jaar 1751 vond een wisseling plaats van Medemblik naar Hoorn. Het is niet bekend in welke van deze twee plaatsen de munt is geslagen. Gezien de zeldzaamheid zal de oplage in ieder geval niet groot zijn geweest.

Met dank aan Sebastian Steinbach, conservator van het Muntkabinet van het Landesmuseum Hannover.

Noten

1. Brest, K. (2001) Neuzeit, in: Jutta Möller (uitg.), *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte 6, Fundchronik Niedersachsens 2000* (Stuttgart) 301-302.
2. Webdatabase KENOM (www.kenom.de).
3. Wis, J.C. van der & T. Passon (2009) *Catalogus van de Nederlandse Munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)* (Apeldoorn); Purmer, D. & H.J. van der Wiel (1996) *Handboek van het Nederlands kopergeld (van) 1523 (tot) 1797* (Vriezenveen).
4. Besier, L.W.A. (1890) *De muntmeesters en hun muntslag 1574-1813* (Utrecht).
5. Pannekeet, C.G.J. (2007) *Catalogus Westfriese munten* (Slootdorp) 396, type WES 132; Scheffers, Albert A.J. (2013) *Om de kwaliteit van het geld. Het toezicht op de muntproductie in de Republiek en de voorziening van kleingeld in Holland en West-Friesland in de achttiende eeuw 1* (Dordrecht) 267-272.

‘Wat blijft komt nooit terug’

Elke Dordtenaar kent deze eenvoudige regel met zijn diepzinnige logica van wijlen hun stadsdichter Jan Eijkelboom. Het staat op de kaderand bij het Drierivierenpunt in Dordrecht. Wat blijft komt nooit terug geldt ook voor drie typen Dordtse gildepenningen. In de loop der tijd zijn de penningen gebleven, maar de kennis over hun gebruik en functie laat nu te wensen over. Het was in vroeger tijden zo gewoon dat de informatie nauwelijks is vastgelegd en nadien is vervlogen. Daar komt nu en in de aanstaande afleveringen van *De Beeldenaar* verandering in. Het eerste deel gaat over de penning van het Spoey- of sledenaarsgilde van Gerrit van Oosterweik uit 1728. Per onderwerp en aflevering krikken wij de spanning iets op.

Spuikom

Tot de bekendste of meest typerende gildepenningen van Dordrecht behoren de fruitenierspenningen. Dit waren geen presentiepenningen van het fruiteniersgilde; ze hadden verschillende functies, voor diverse organisaties in de stad. Er zaten stadbeambtenpenningen tussen van bijvoorbeeld knol- en ajuinmeters, spijsmeesters of armenverzorgers, propagandapenningen (zowel anti- als pro-gilde) en permissiepenningen (voor het venten of vrij markten).¹

Een soortgelijk type penning is die van het Dordtse Spoey- of sledenaarsgilde. Van dit type waren tot nu toe drie exemplaren bekend. Twee exemplaren bevinden zich in de Nationale

Numismatische Collectie en één in de collectie van Huis Van Gijn. In 2019 wist een numismaat uit Winsum (Groningen) een in de literatuur onbekend exemplaar te verwerven. Na overleg met een van de auteurs bleek al spoedig dat dit zeldzame exemplaar een museale bestemming verdiende. De penningen onderscheiden zich door een stempeling van een knol- of bolgewas in combinatie met het woord *Dort*. Een andere, onze interpretatie van het gestempelde icoontje, is dat men hier het spuien van de havens tracht weer te geven. In dat geval is de bolle vorm een verwijzing naar de spuikom. Verder hebben de penningen gemeen dat er een naam en een jaartal op voorkomen.²

Dordrecht, Spoey- of sledenaarsgilde, *gildepenning* op naam van Gerrit van Oosterweik. 1728, gegraveerd, messing, 54 mm, 28,85 gram (collectie Huis Van Gijn, schenking 2020). Wittop Koning 5,1; Teulings Dor05,01004

De typerende stempeling in Dordtse Spoey- of sledenaarspenningen. Een spuikom?

Gerrit van Oosterweik (1728)

Traditioneel schrijven numismaten de penning toe aan het Spoey- of sledenaarsgilde, maar daar was tot nog toe geen enkel bewijs voor (of tegen). Wat was dit voor gilde? Spoeyen slaat op spuien en sledenaar natuurlijk op het openbaar vervoer uit die tijd, de exploitant van een door een paard getrokken houten slede die hoofdzakelijk diende voor het transport van goederen over de Dordtse kasseien. In dit gilde was een mengelmoes aan beroepen verenigd. Volgens Lips in zijn *Wandelingen door Oud-Dordrecht* telde men naast de sledenaars ook de lijndraaiers, molenaars, spuilieden, garenblekers, bezemmakers en zeemtuowers onder de leden.³

De penning zelf lijkt een legitimatiepenning van stadswege voor het uitoefenen van een controlefunctie of stedelijk ambt. Dat het in het bijzonder als spoeyenaars of sledenaars van stadswege aangestelde beampten betrof, kon tot nu toe niet aangetoond worden, omdat de personen in kwestie geen sporen op dit gebied hebben nagelaten in het archief. Dat is het geval bij de penningen van respectievelijk Jan Wanda 1742, Yacop van Ry 1784 en Cornelis Sluymers 1789.

De nieuwe penning is extra bijzonder, omdat van Gerrit van Oosterweik wel degelijk bekend is dat hij een sledenaar was.⁴ In 1719 liet Van Oosterweik vermoedelijk zijn eerste slede maken. Daarvoor ging hij een schuld aan bij stadstimmerman Jacobus Casperse Lokemeijer van 200 gulden. Bijna veertig jaar later, in 1757, verkocht Van Oosterweiks weduwe Teuntje Hansse de vrijdom van haar 'sleenaarswagen, en paart' voor 600 gulden aan Arnoldus van Outhesden. Iets eerder, na Van Oosterweiks overlijden, kreeg een zekere Joost Kimijser diens sledenaarsplaats toegewezen. Gerrit van Oosterweik moet een bekende man zijn geweest binnen het gilde, want de familienaam komt vaker voor. Een zekere Cornelis van Oosterwijk was bijvoorbeeld jarenlang deken van dit gilde.

De nieuwe penning laat de naam Gerrit van Oosterweik herleven in Dordrecht. Bovendien helpt deze sledenaarspenning ons verder in het onderzoek naar gildepenningen. De kennis die in de zeventiende- en achttiende eeuw zo gewoon was, keert daarmee weer een beetje terug.

J. Hoolaart, *De Catharijna Poort te Dordrecht*. 1774, tekening in kleur, 110 x 180 mm (collectie: Regionaal Archief Dordrecht, inv. 551_30062). Een sledenaar vervoert vaten tussen twee belangrijke havens van Dordrecht, links nog net zichtbaar het Sint Maartensgat en rechts niet zichtbaar de Nieuwe Haven. Op de achtergrond, gezien door de Catrijnepoort, de Oude Maas en zicht op Zwijndrecht. Op de voorgrond rechts een lading molenstenen.

De kade bij het Driervierenpunt in Dordrecht met op de kaderand de tekst 'Wat blijft komt nooit terug'.

Noten

1. Teulings, C. (2019) *Gildepenningen: hun rol binnen de ambachtsgilden van de Noordelijke Nederlanden* (Woudrichem) 255.
2. Teulings, Chris, Cees Esseboom & Chris de Bruyn (2011) *Op de penning... Dordtse gildepenningen uit de periode 1603 - 1803* (Dordrecht) 63-65.
3. Lips, C.J.P. (1974) *Wandelingen door Oud-Dordrecht* (Zaltbommel).
4. Regionaal Archief Dordrecht (RAD), Stadsfuncties 1676-1809: commissies/aanstellingen/admissies officien/ambtenaren folio 031 d.d. 15 juli 1757; RAD Transportakten/Hypotheekakten Huizen toegang 9, inv. 1648 (1718-1719) folio 88Vs d.d. 24 januari 1719; toegang 9, inv. 1756 (1754-1767) folio 075 d.d. 6 oktober 1757Vs; toegang 9, inv. 1757 (1768-1778) folio 126 d.d. 3 november 1774.

Een bijzondere rekenpenning

Begin dit jaar vond een detector-amateur een tot dan onbekend koperen rekenpenninkje. De vindplaats was een niet meer bestaande verbindingsweg bij Etten-Leur, sinds mensengeugenis in gebruik als tuinbouwgrond. Het gaat hier naar alle waarschijnlijkheid om een per abuis verloren rekenpenninkje dat niet direct aan Etten-Leur te koppelen is. Het zou zomaar kunnen dat een turfstecker (in vroeger tijden was Etten-Leur turfleverancier voor onder andere Antwerpen) op de weg naar zijn werk zijn snotlap uit zijn zak haalt en per ongeluk zijn als talisman gekoesterde 'leeuwenkop' heeft verloren. Ook zou het kunnen zijn dat de rekenpenning tussen afval zat, dat op enig moment in de tijd is gebruikt om de grond te bemesten.

Beschrijving

Via de groep Metaaldetectie Vlaanderen werd mijn hulp ingeroepen bij de determinatie die met behulp van Claude Roelandt en Hendrik de Backer en aanvullend onderzoek tot onderstaand resultaat leidde. Op de voorzijde is (op het eerste gezicht) een hoofd afgebeeld met haren rondom; op de keerzijde een gebloemd kruis.

Omschrift voorzijde: *** DIE † WEL † DOET † DIE † SAL † WEL † HEBBEN.**

Omschrift keerzijde: **SIT NOMEN DOMINI BENEDICTUM** (De naam van de Heer is gezegend. Amen).

De diameter is circa 23 mm, het gewicht circa 1 gram. De voorzijde vertoont grote overeenkomst met een Antwerpse rekenpenning die in circa 1479 te dateren is en zich in de Nationale Numismatische Collectie (NNC) bevindt. Het lijkt er sterk op dat voor de kop de zelfde stempel maar dan zonder de cartouche van tien bogen is gebruikt. Ik kom daar straks op terug. Dat kan een verklaring zijn voor de kleinere diameter in vergelijking met het Antwerpse exemplaar, dat een gebruikelijke maat voor rekenpenningen heeft. Deze Antwerpse rekenpenning is beschreven door Van der Chijs.¹ Aan het slot van zijn beschrijving van de munten van Karel de Stoute verwijst hij naar twee 'munterslegpenningen' met het kasteel van Antwerpen en als omschrift: **IEGHT O LA MO D BRAT A ANVERS** (rekenpenning

De recent gevonden rekenpenning

Antwerpen, rekenpenning van de Munt van Brabant. Circa 1479, koper, circa 27 mm (NNC, inv. RP-00170)

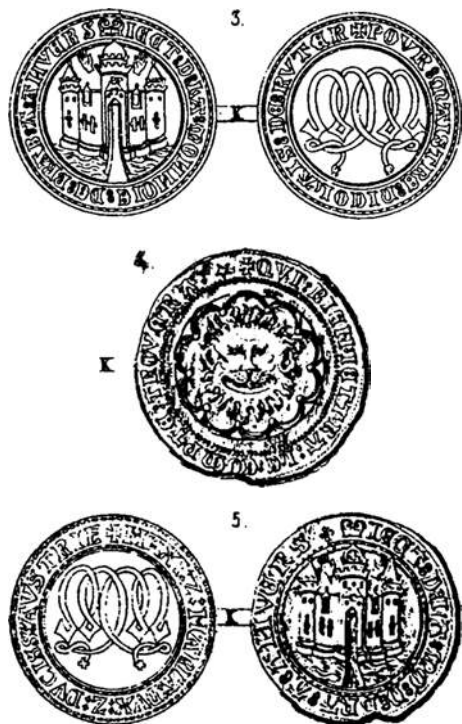
van de munt van Brabant in Antwerpen). Hij noemt deze rekenpenning ook bij de beschrijving van de munten van Maria van Bourgondië: 'een leeuwenkop in een compartiment van 10 bogen' met als omschrift **QVI BIEN IENTRA LE COMPTE PROVERA** (vrij vertaald: wie zijn rekenpenningen goed legt, zal een juiste berekening vinden). De bijbehorende tekening van de leeuwenkop op plaat 35.4 is gemaakt naar 'een oorspronkelijk exemplaar, voorhanden in de verzameling van den Heer Kapitein Callenfels te

Delft' aldus Van der Chijs. De andere rekenpenningen (links en rechts) tonen twee ineengestrengelde letters **Ω**, die duiden op Maria van Bourgondië en haar man Maximiliaan van Oostenrijk. Zij zijn in 1477 getrouwd. Een duidelijke afbeelding is te vinden in een particuliere catalogus van de verzameling van Philippe De Potter uit het Belgische Gent, die op 20-22 november 1876 geveild werd.²

Het omschrift op de in Etten-Leur gevonden rekenpenning is opvallend: **DIE WEL DOET DIE STAL WEL HEBBEN**. Nederlandstalige spreuken zijn schaars op Zuid-Nederlandse rekenpenningen voor 1500. Eén van de oudste, op een Brabantse rekenpenning voor Philips de Stoute uit de periode 1384-1389, luidt: **BEKENNT LEGGHET VERSTEMELICK** (reken en leg gevuldig).³ Voorts twee bij Dugniolle: nummer 148 (circa 1462) **VAN DEN BESTEN REET – DOET GOED EN LOETEN AVAN** en nummer 243 (circa 1476) **HALT MIES IN ALLEN DINGE**.⁴ Daarna pas in 1488 op de eerste 'Venusrekenpenningen': Justitia is geslagen dood Veritas leit in grote nood – Fallacia is geboren Fides heeft de strijd verloren (Dugniolle 333, 335, 338-340).⁵ Dugniolle vermeldt bij nummer 495 een rekenpenning uit 1492 van Mechelen met een vergelijkbaar omschrift: **DIE WEL LEIT STAL WEL VINDET No 1292** (collectie NNC, RP-00316).

Leeuw?

Is het afgebeelde hoofd in werkelijkheid een leeuwenkop? Er zijn uit deze periode meer rekenpenningen bekend met de afbeelding van een leeuw maar dan het volledige dier.⁶ De meest voor de hand liggende verklaring is dat het de leeuw uit het wapen van Brabant (of Vlaanderen) is. Maar geldt dat ook voor deze kop of zijn er andere (betere) opties? Ik vond een afbeelding van een Engelse rekenpenning met een enigszins vergelijkbare leeuwenkop.⁷ Opvallend is dat dit een 'echte' leeuwenkop is qua vorm en uiterlijk. Ook vond ik een vergelijkbaar menselijk 'radiated head' op een andere Engelse rekenpenning die eveneens gedateerd kan worden tussen 1320 en 1340.⁸ Deze beeldenaar is geen leeuw maar kan geduid worden als een grafische zon. De Etten-Leurse rekenpenning vertoont hiermee overeenkomsten: een rond hoofd met oren, ogen, neus en

De Antwerpse rekenpenningen in Van der Chijs (plaat 35.3-5)

mond. Na nadere bestudering en uitvergroting van de afbeeldingen is de conclusie gerechtvaardigd dat het inderdaad om de zelfde stempel gaat als de Antwerpse rekenpenning met een bijna menselijk uiterlijk: met name de neus, ogen en oren, maar ook de ronde vorm lijken niet erg op een leeuwenkop.

Als het geen leeuw is, wat is het dan? Een heraldische zon zoals op de Engelse rekenpenning? Maar dat is in de tweede helft van de vijftiende eeuw een hoogst ongebruikelijke beeldenaar, zeker als het gaat om Nederlandse

Tekening van een Antwerpse rekenpenning van de Munt van Brabant uit de verzameling van Philippe De Potter (particuliere collectie)

Engelse rekenpenningen met een leeuwenkop 21 mm (links) en met een hoofd met stralen, 20 mm, 1,73 gram (rechts). Circa 1320-1340, koper, (particuliere collecties)

Rekenpenning met versierd kruis en M in het hart. Links: Dugniolle 293 (NNC, inv. RP-00178), rechts Dugniolle 497 (particuliere collectie)

Uitvergroting van de twee leeuwenkoppen: links het exemplaar uit de NNC, rechts het vondstexemplaar

rekenpenningen. Een barbaars mensenhoofd? Maar hoe zou dat dan geduid moeten worden op een in de Antwerpse munt gemaakte rekenpenning? Vooral nog houd ik het daarom toch op een leeuwenkop.

De keerzijde nader beschouwd

Ook de keerzijde van de bij Etten-Leur gevonden rekenpenning met het gebloemde kruis is bijzonder. Er zijn nauwelijks Zuid-Nederlandse rekenpenningen te vinden met een dergelijk kruis. Het vertoont gelijkenis met munten uit die tijd. De dubbele stuivers beschrijft Van der Chijs als: 'een aan de uiteinden als met rondombogene bladeren zeer versierd kruis; aan de samenkomst dier

bladeren vier bollen, aan iedere punt des kruises vier bollen, aan iedere punt des kruises één' met als omschrift SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM AM.⁹ En: 'een in pijnappels eindigend, gebloemd kruis, zoo versierd, dat een niet-muntkundige het moeilijk als kruis zoude herkennen. In het hart een Brabantse leeuw' met hetzelfde omschrift. Opvallend is dat het omschrift op de 'Etten-Leurse' rekenpenning vrijwel gelijklopend is.

Ik vond uit deze periode naast het Mechelse stuk uit 1492 slechts één andere rekenpenning met een vrijwel identiek kruis. In het hart van het kruis hier een Ω . Dugniolle plaatst deze rekenpenning in 1480.¹⁰ Voor zover ik kan nagaan is dit stempel nadien nog één keer vaker gebruikt: Dugniolle dateert dat tweede stuk in 1492.¹¹ Opge-merkt wordt dat de dateringen van jetons zonder jaartal in Dugniolle aannames zijn en dus hooguit een (groeve) indicatie geven. Op het 'Etten-Leurse' exemplaar lijkt in het hart van het kruis een ster te staan. Mogelijk is ook hier sprake van het overnemen van een stempel zonder cartouche, zoals eerder bij de voorzijde is getoond. In dat geval gaat het om een 'mule': twee stempels die oorspronkelijk voor een andere rekenpenning zijn gebruikt en tezamen voor- en keerzijde van een nieuwe rekenpenning vormen.

Contemporaine dubbele stuiver (links, uit Van der Chijs) en Mechelse rekenpenning uit 1492 (rechts, NNC, inv. RP-00316)

Tenslotte

De Antwerpse leeuwenkop is ook beschreven in Van Orden die hem dateert in 1479.¹² In het werk van Dugniolle komt hij niet voor. Wel is daarin de keerzijde van het door Van der Chijs getoonde exemplaar met het Antwerpse kasteel opgenomen, dat hij in 1478 dateert.¹³ De datering van de Etten-Leurse bodenvondst in of omstreeks 1479 lijkt mij daarom aannemelijk. Het is niet de eerste

Neurenberg, rekenpenning van Hans Krauwinkel. Circa 1586-1635, messing, 27 mm (particuliere collectie)

keer dat deze akker een rekenpenning prijsgaf, getuige deze laatste afbeelding in dit artikel. Het is een Neurenbergse rekenpenning van Hans Krauwinkel (circa 1586-1635). Van deze rekenpenning zijn veel (vondst-)exemplaren bekend: ze werden in massaproductie gemaakt en over een groot deel van West-Europa verspreid.¹⁴ De voorzijde toont een koggeschip en heeft als omschrift SCHIF PFENING NVREMBERG. De keerzijde toont vier lelies in een dubbele ruit en het omschrift HANS KRAUWINCKEL GOTES. De diameter is 27 mm.

Ook van de in Etten-Leur gevonden rekenpenning moet een veelvoud aan exemplaren gemaakt zijn. Of is het een in een muntatelier door een leerling gemaakte proeve van bekwaamheid? In elk geval lijkt dit 'leeuwenhoofd' een tot dusver uniek exemplaar, dat na zo'n 540 jaar weer opgepiept is.

Met dank aan Claude Roelandt, Hendrik de Backer en Philip Mernick.

Noten

1. Chijs, P.O. van der, (1851) *De munten der voormalige hertogdommen Brabant en Limburg van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem) 172 (Karel de Stoute) en 177-178 (Maria van Bourgondië), plaat 35.4.
2. Anoniem (1876) *Catalogue de la collection de monnaies et médailles formant le cabinet de feu M. de Potter le Reverand* (Gent) nummer 1410 (-34 jetons).
3. Dijk van Matenesse, P.J. van (1885), *Quelques jetons curieux ou inédits*, in: *Revue Belge de Numismatique* 41 (Schiedam) 168, 298-299, plaat 173 en 34.3.
4. Dugniolle, J.P. (1876) *Le jeton historique des dix-sept provinces des Pays-Bas, Deel 1, 1300-1515* (Brussel).
5. Groenendijk, F.A.J. (2015) *Venus op rekenpenningen, de naakte waarheid* (Hoom) nummers 1, 2 en 9.
6. Dugniolle, 1876: nummers 201 (1473), 217 en 219 (1475), 240 (1476), 264 (1478).
7. www.mernick.org.uk/englishjettons/series4f/09.htm (raadpleging 22 juni 2021); Labrot, Jacques (1989) *Une histoire économique et populaire du moyen âge. Les jetons et le méreaux* (Parijs) 144; Berry, George (1974) *Medieval English Jetons* (Londen) 35, plaat 4.
8. <http://mernick.org.uk/englishjettons/series4f/04.htm> (raadpleging 22 juni 2021).
9. Van der Chijs, 1851: 158 en plaat 173.
10. Dugniolle, 1876: nummer 293.
11. Dugniolle, 1876: nummer 497.
12. Van Orden, G. (1825) *Handleiding voor verzamelaars van Nederlandsche historiepennningen* (Zaandam) 27 nummer 41.
13. Dugniolle, 1876: 272.
14. Stalzer, F. (1989) *Rechenpfennige Band 1: Nürnberg. Signierte und zuweisbare Gepräge. 1. Lieferung. Die Familien Schultes, Koch und Krauwinkel* (München) 213.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt € 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be

www.egmp-vzw.be

De eerste eeuw van Groningens muntslag

Nog altijd bestaan er onduidelijkheden omtrent het begin van Groningens muntslag en over datering, denominaties en namen van munten uit de eerste eeuw van die muntslag. Aan de hand van historische gegevens, monetaire en economische ontwikkelingen en de zeggingskracht van beeldenaars van teruggevonden munten is in dit artikel getracht een deel van die onduidelijkheden weg te nemen.

Onduidelijkheid omtrent het begin

Omtrent het begin van de muntslag door Groningen heerst nog altijd veel onduidelijkheid. Hendrik Enno van Gelder (1916-1998), oud-directeur van het voormalige Koninklijk Penningkabinet en buitengewoon hoogleraar numismatiek en geldgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden, schreef in 1957 in zijn publicatie over de muntvondst Winschoten 1955 dat de Groningse muntslag circa 1370 zou zijn begonnen.¹ In *De Nederlandse munten* uit 1965 gebruikte hij dezelfde datering en dat werd in alle latere drukken tot en met 2002, zoals zo vaak bij herdrukken, niet gewijzigd.² In 1974 schreef hij in *Klein geld grof geld* dat 'de oudste Groningse munten naar alle waarschijnlijkheid tussen 1360 en 1370 in omloop zijn gebracht' terwijl in het chronologische overzicht als begin van de muntslag 'ca. 1360' staat vermeld.³ Waarom de mogelijke begindatum van Groningens muntslag ten opzichte van eerdere publicaties met tien jaar werd vervroegd, is helaas niet nader toegelicht. In zijn publicatie over de laatmiddeleeuwse muntslag in Groningen uit 1982 is te lezen: 'Er zijn Tourse groten die wel in het tweede kwart van de veertiende eeuw moeten worden gedateerd.'⁴ Jammer genoeg gaf Van Gelder ook deze keer geen uitleg waarom dat dan wel zou moeten. Het steeds vroeger dateren van het begin van de muntslag in Groningen is opvallend en zal het gevolg zijn geweest van voortschrijdend inzicht. Maar wat was de aanleiding daartoe? Een prangende vraag die menigeen

heeft beziggehouden en nog bezighoudt en die een antwoord verlangt.

Puister, die in 1986 in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* een catalogus van Groningse stedelijke munten publiceerde, zag zich met de bestaande gegevens voor een moeilijke keuze geplaatst. Waarschijnlijk zal hij de publicaties door Van Gelder wel hebben gekend en het heeft er alle schijn van dat hij de bestaande gegevens middeelde, een voor de hand liggende oplossing. Hij liet de Groningse muntslag circa 1350/1360 beginnen, ofwel in het eerste decennium van het derde kwart van de veertiende eeuw.⁵ Ook hij beargumenteerde dat niet. Door ongedateerde munten zowel in het eerste hoofdstuk 'Het eerste bedrijf 1350-1425' als in het tweede hoofdstuk over 'De muntrijke vijftiende eeuw 1425-1506' te plaatsen, werden diverse stukken uit hun historische emissieverband getrokken. Daarmee werd een onoplosbaar probleem geschapen om ongedateerde Groningse munten op een overzichtelijke wijze te ordenen en van een geloofwaardige aanmaakperiode te voorzien. Ook hield Puister in enkele gevallen geen rekening met de politieke aspiraties van Groningen om zich omstreeks 1430 als rijkstad op te werpen en met de kroning in 1433 van koning Sigismund tot keizer van het Roomse Rijk (Rooms-Duits koning 1410-1437, keizer 1433-1437). Beide gebeurtenissen zouden verstrekende gevolgen hebben voor de beeldenaars van Groningse munten die daardoor mogelijkheden voor een nauwkeuriger datering bieden.

De verschillende door Van Gelder en Puister genoemde dateringen alsmede Puisters ordening maken het moeilijk het begin van Groningens muntslag vast te stellen en het verdere verloop daarvan te volgen.

Een andere systematiek

De door Puister gevolgde systematiek maakt het bepaald niet eenvoudig een goed inzicht te krijgen in de onderlinge samenhang van ongedateerd geld uit de eerste eeuw van Groningens muntslag. Zo deelde hij de Groningse munten chronologisch in aan de hand van denominatie, muntmetaal of -type en spelling van de plaatsnaam. In de spelling van de plaatsnaam blijkt echter, zoals bij het eerste type tourse groot is te zien, geheel geen regelmaat te zitten. Zowel de schrijfwijzen van de plaatsnaam als van afkortingen daarvan verschillen op munten van dezelfde denominatie en uit dezelfde emissieperiode dikwijls van elkaar. De spelling was afhankelijk van hoe de stempelsnijders met de beschikbare ruimte en de daarin te snijden plaatsnaamafkorting omgingen. De spelling van de plaatsnaam is alleen al daarom geen betrouwbare leidraad voor datering. Het catalogiseren naar denominatie, muntmetaal of munttype heeft als nadeel dat munten uit hun historische emissieverband worden getrokken, waardoor hun onderlinge samenhang uit het zicht kan geraken. Het op een dergelijke wijze catalogiseren was in Puisters tijd een internationale trend met uitgaven zoals *Gold coins of the world*, *De Gouden* en de *Zilveren Benelux*, *Katalog der Kupfermünzen des Römisch-Deutschen Reiches*, enzovoort.⁶

Een andere manier om de Groningse munten chronologisch te ordenen is door ze, tegen de achtergrond van historische en monetair-economische gegevens, naar hun beeldenaars te rangschikken. Afbeeldingen en spreuken of gebeden blijken trend- of traditiegevoelig te zijn en bieden daardoor mogelijkheden voor een nauwkeuriger datering. Veranderingen in beeldenaars zijn dikwijls het gevolg van gewijzigde politieke situaties of munthervormingen die beide doorgaans gepaard gaan met de uitgifte van nieuwe typen circulatiemunten. Daarom is in dit artikel een systematiek gevolgd, waarbij veranderingen in beeldenaars als een rode draad door het verhaal lopen.

Het begin van Groningens muntslag

De geschetste onduidelijkheden maken, dat steeds weer de vraag opkomt wanneer Groningen met de muntslag is begonnen. Oud-stadshistoricus Jan van den Broek verhaalt, hoe in het begin van de veertiende eeuw binnen Groningen hevige onlusten waren uitgebroken tussen 'die van de Herestraat' – de aanhangers van prefect Ludolf van Gronebeke, heer van Selwerd (circa 1300-circa 1327), ofwel de Utrechtse partij – en hun tegenstanders van de 'Westerpartie' die aan de kant stonden van de raad, de lokale bestuurselite. De landsheer Gwijde van Avesnes (bisschop van Utrecht 1301-1317) schijnt toen te zijn opgetreden als onpartijdig scheidsrechter. Op 3 februari 1310 gebood hij de Groningers om hun bestaande rechten met enkele bepalingen aan te vullen, waarmee voorkomen moest worden dat soortgelijke onlusten zich opnieuw zouden voordoen. Kern daarin vormde de bepaling 'Wat de meerderheid van de raad overeenkomt, geldt als besluit en blijft van kracht. De minderheid moet zich daarbij aansluiten, wanneer de raad gekozen is en de eed heeft afgelegd'. De bedoeling van de bisschop zal vermoedelijk zijn geweest om de bestaande conflicten, die het functioneren van de bewonersgemeenschap en de Groninger markt in gevaar hadden gebracht, te beëindigen en om de raad de rol van rechtbank te laten spelen. Op 7 november 1310 preciseerde de bisschop zijn uitspraak. Indien de meerderheid van de raad zou vaststellen, dat enkele leden van Ludolfs partij schade aan de Westerpartie hadden toegebracht, zou Ludolf die vóór 6 december 1310 moeten vergoeden. Deze gebeurtenissen leidden tot een nieuwe situatie, waarbij paal en perk werd gesteld aan de invloed van de prefect op Groningens burgerij en haar bestuur en betekende in feite een erkenning van de lokale autonomie.

In de daaropvolgende jaren zou de autonomie verder worden uitgebreid en verondersteld wordt, dat de raad als zelfstandig en overkoepelend orgaan tegen het einde van het tweede decennium van de veertiende eeuw zelfstandig optrad.⁷ Groningen was daarmee als het ware een autonome bewonersgemeenschap binnen de Utrechtse landsheerlijkheid geworden. Geleidelijk verstevigde de raad zowel zijn economische zelfstandigheid als zijn politieke invloed over Groningen en de omgeving. In dit licht bezien is

het aannemelijk dat Groningen zich, al of niet met bisschoppelijk gedogen, vrij snel het autonome recht van muntslag heeft aangemeten en is gaan uitoefenen. Tegen deze historische achtergrond kan de jongste visie door Van Gelder, namelijk dat de Groningse muntslag in het tweede kwart van de veertiende eeuw aanving, als de meest aannemelijke worden beschouwd. In het verdere verloop van dit artikel volgt nóg een aanwijzing daarvoor. De eerdere door Van Gelder genoemde en door anderen nagevolgde jongere dateringen kunnen daarmee gevoeglijk komen te vervallen. De uitoefening van het muntrecht zal zijn gebruikt om de eigen monetaire situatie onafhankelijk van anderen te maken – met name van lokale prefecten en hoofdelingen in de Friese Ommelanden – en de invloed van hen in de regio te beperken dan wel over te nemen. Tegelijkertijd kon Groningen haar eigen economische en daarmee ook politieke invloed naar omliggende gebieden verder ontwikkelen en uitbreiden.

Tourse groten en Vlaamse plakken

Toen Groningen met de muntslag begon was in West-Europa de zilveren penning nog altijd de basismunt van het geldstelsel. Van daaruit had zich een muntenreeks met hogere denominaties ontwikkeld die bestond uit veelvouden van de penning: drie penning of sterling, zes penning of dubbele sterling en twaalf penning of groot. Door de Franse koning Lodewijk IX werd in 1266 een groot ingevoerd met daarop de stadspoort van Tours en het opschrift TVRONVS CIVIS. Dit munttype (*gros tournois* of groot tournois c.q. tourse groot) is door Lodewijks opvolgers tot 1337 geslagen en werd, vooral na de grote aanmuntingen sinds 1285, weldra een populaire munt in het West-Europese betalingsverkeer die in de Nederlanden en West-Duitsland op ruime schaal werd geïmiteerd. Het is daarom niet verwonderlijk dat ook het autonoom geworden Groningen zich aansloot in de rij van Nederlandse navolgers van de Tourse enkele en halve groot. Onder hen bevonden zich, naast de heren van Kuinre en Koevorden, ook prefecten en hoofdelingen in de tegenwoordige provincie Groningen, wier munten verwijzen naar Dorkwerd (✠MONETA DIRCW'), Wold en Go (Gorecht, ✠MONETA WOVL'SV) en Fivelingo (✠MONETA FIVLGOI' of FIVLGOIE.).⁸ Volgens Grolle begonnen de heren

van Kuinre en Koevorden met de productie van tourse groten vanaf omstreeks 1337, dus in het tweede kwart van de veertiende eeuw.⁹ Evenals prefecten en hoofdelingen heeft Groningen zich, naar het zich laat aanzien, daarbij aanstonds aangesloten. En ook dat komt overeen met de jongste visie van Van Gelder. De teruggevonden tourse groten laten zien, dat Groningen zich in eerste instantie op de productie daarvan schijnt te hebben gericht. Schijnt, omdat er uit deze periode nog geen andere denominaties zijn teruggevonden of als Gronings zijn herkend. Schijn kan echter bedriegelijk zijn omdat voor het lokale geldverkeer wel kleinere denominaties nodig zijn geweest. Of Groningen zorgde daar zelf voor of ze werden van elders geïmporteerd. Waarschijnlijk is het laatste nog het geval geweest. Hoe het ook zij, van Groningen zijn uit haar eerste muntperiode tot dusverre twee typen tourse groten bekend.

Op het eerste en waarschijnlijk oudste type groot is te zien, dat het opschrift aansluit bij wat in omliggende muntplaatsen gebruikelijk was en dat begint met MONETA, gevolgd door de plaats- of gebiedsnaam. De productie van dit type is, getuige het aantal teruggevonden stukken en de vele varianten in de plaatsnaamaanduiding, overvloediger geweest dan van het tweede type. Naast GRONIG: en GRONEN komen ook GRONIN' en GRONIE' voor (nummers 1a-d). In het laatste geval is het voorafgaande MONETA afgekort tot MONET' (nummer 1d). Dit stuk is, tezamen met een groot van Fivelingo, in 2017 met een detector opgespoord op een locatie tussen Leens en Ulrum in de gemeente Het Hogeland.

1a. Groningen, tourse groot z.j. (tweede kwart 14de eeuw-?), zilver, 25,95 mm, 3,585 gram (collectie NNC, inv. NM- 08187).

Voorzijde: kort breedarmig kruis.

Binnenrand: ✠MONETA GRONIG :

Buitenrand: ✠BNDICTV : SIT : NOME : DNI : NRI : DEI : IHV XPI

Keerzijde: binnen een rand van 12 lelies een gestileerde tempel, omgeven door de tekst ✠TVRONVS CIVIS

1b. Groningen, tourse groot z.j. (tweede kwart 14de eeuw-?), zilver, 24,36 mm, 3,169 gram (collectie NNC, inv. DNB-09342).

Voorzijde: kort breedarmig kruis.

Binnenrand: ✠ MONETA GRONON

Buitenrand: ✠ BNDICTV : SIT : NOME : DNI : NRI : DEI : IHV XPI

Keerzijde: binnen een rand van 12 lelies een gestileerde tempel, omgeven door de tekst ✠ TVRONVS CIVIS

Over de onderste lelie is een zesstralige ster gesneden, waarschijnlijk een meester- of emissieteken.

1c. Groningen, tourse groot z.j. (tweede kwart 14de eeuw-?), zilver, 24-25 mm, 3 gram (foto Schulman b.v.).¹⁰

Voorzijde: kort breedarmig kruis.

Binnenrand: ✠ MONETA GRONON

Buitenrand: ✠ BNDICTV : SIT : NOME : DNI : NRI : DEI : IHV XPI

Keerzijde: binnen een rand van 12 lelies een gestileerde tempel, omgeven door de tekst ✠ TVRONVS CIVIS

1d. Groningen, tourse groot z.j. (tweede kwart 14de eeuw-?), zilver, 23,7 mm, 3 gram (foto Dick Lalkens, particuliere collectie).

Voorzijde: kort breedarmig kruis

Binnenrand: ✠ MONETA GRONON

Buitenrand: ✠ BNDICTV : SIT : NOME : DNI : NRI : DEI : IHV XPI

Keerzijde: binnen een rand van 12 lelies een gestileerde tempel, omgeven door de tekst ✠ TVRONVS CIVIS

Over de onderste lelie is een zesstralige ster gesneden, waarschijnlijk een meester- of emissieteken.

Het tweede en veel zeldzamere type draagt het opschrift GRONIENS CIVIS, een duidelijke verwijzing naar de nieuwverworven autonome status van Groningen dat in 1361 het gehate kasteel Selwerd van de prefectenfamilie had gekocht, tot de grond aan toe had gesloopt en met de stenen de verdedingsmuur rond haar woongebied had versterkt. Zowel het verkorte *civitatis* (van de gemeenschap van verenigde burgers, van de burgerij) als de devote spreuk sluiten aan bij de opschriften van de plak die omstreeks 1370 door Groningen, dat toen nog geen stadsrechten bezat, zal worden geslagen (zie verderop in dit artikel) en maken dat dit type groot in het derde kwart van de veertiende eeuw moet zijn uitgegeven.

2. Groningen, tourse groot z.j. (derde kwart 14de eeuw), zilver, 25,12 mm, 3,377 gram (collectie NNC, inv. NM-08188).

Voorzijde: kort breedarmig kruis.

Binnenrand: ✠ GRONIENS CIVIS

Buitenrand: ✠ BNDICTV : SIT : NOME : DNI : NRI : DEI : IHV XPI

Keerzijde: binnen een rand van 12 lelies een gestileerde tempel, omgeven door de tekst ✠ TVRONVS CIVIS

Hoe lang Groningen is doorgedaan met het slaan van tourse groten is onbekend, maar lang zal dat niet zijn geweest. Met de invoering in 1337 van de iets minder zilver bevattende Vlaamse leeuwen-groot door Lodewijk van Crecy van Vlaanderen (1322-1346) werd de tourse groot geleidelijk uit de circulatie verdrongen. Vooral onder Lodewijk van Male (1346-1384) zijn in Brugge en Gent tot 1365 grote hoeveelheden leeuwen-groten geslagen. Ook deze muntsoort werd in de Nederlanden veelvuldig geïmiteerd, onder meer door Ida van Selwerd onder voogdij van Reinoud III van Koevorden (circa 1356-1360).¹¹ Van Groningen is deze muntsoort (nog) niet bekend.

Naast de grote hoeveelheden leeuwengroten die Lodewijk van Male liet slaan, voerde deze graaf in 1365 een dubbele groot of plak van 24 penning Vlaams in, die eveneens in de Noordelijke Nederlanden werd nagevolgd en die omstreeks 1370 ook door Groningen blijkt te zijn geslagen. De Groningse plak kwam in 1946 in Arnhem tevoorschijn bij een grote muntvondst waarvan aanvankelijk werd verondersteld dat die te Roermond was gedaan. De vondst werd door Van Gelder in gedeelten in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* beschreven; de plak vinden we ook bij Puister terug.¹² Het is het enige tot nu toe geregistreerde exemplaar.

3. Groningen, plak z.j. (circa 1370), zilver, 31 mm (JMP 40-II (1953) plaat 8.7, vondst Arnhem 1946). Voorzijde: binnen een veelpas een zittende leeuw met helm met helmteken adelaar.

CIVITAS : DEI : GRACIA : IN : GRONIENSIS *
Keerzijde: kort kruis, de uiteinden der armen versierd.

Binnen: ✠ MONETA (drieblad) GRONIENSIS
Buiten: ✠ BENEDICTVS : QVI : VENIT : IN :
NOMINE : DOMINI

SIGNVM CRVCIS

Afgaande op overgeleverd materiaal kan worden opgemaakt, dat enkele decennia later de muntenreeks gedifferentieerder is geworden met meer aandacht voor de kleinere denominaties. Daarmee werd niet alleen het lokale geldverkeer tussen neringdoenden en consumenten beter gefaciliteerd, maar konden ook gemakkelijker dienstverleningen worden betaald en opgelegde heffingen en belastingen worden geïnd. Dat laatste gaf het Groningse bestuur weer meer financiële armsglag om het ambtelijke apparaat verder te ontwikkelen en uit te breiden en daarmee de bestuurskracht te vergroten. Het uiterlijk van die reeks kreeg een geheel eigen karakter dat verschilde van de munten van de belangrijkste munthuizen in de noordelijke regio, zoals die van Kuinre, Coevorden en Selwerd, die tot dan toe het circulatiebeeld in Friesland, Groningen en Drenthe in ruime mate

bepaalden. Op de voorzijde van Groningse munten kwam de plaatsnaam te staan rond het oude prefectenwapen als verwijzing naar het Utrechtse landsheerlijke gezag. Het prefectenwapen in vroeg-Gotische stijl werd op haar munten in een zespas geplaatst. Op de keerzijde verscheen een kruis met het opschrift SIGNVM CRVCIS (= het teken van het kruis, kruisteken), zoals we dat ook aantreffen op zogeheten korte ruitergroten of dubbele sterlingen van Jan I van Kuinre (1317-1336), Reinoud II van Coevorden (1315-1336) en van Ludolf I van Gronebeke, heer van Selwerd (circa 1300-circa 1327) uit diens eerste emissieperiode (circa 1322-1323).¹³ Die denominaties circuleren dan nog in ruime mate naast de oudere voorbeelden van de Henegouwse en Vlaamse graven. Opvallend is, dat de naam van het gebed *Signum crucis (In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti. Amen = in naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. Amen)* alleen op genoemde korte ruitergroten is aangetroffen, terwijl dat munttype van Groningen (nog) niet bekend is. Opvallend is ook, dat Groningen in het laatste kwart van de veertiende- en begin vijftiende eeuw op vrijwel alle denominaties de gebedsnaam liet plaatsen voorzover het formaat van de munt dat toeliet, een enkele keer met de toevoeging van het begin van het gebed IN of I. N (*In Nomine*). Vermoedelijk is het opschrift van vorengenoemde heren afgekeken en overgenomen. Vertrouwde elementen in beeldenaars waren belangrijk voor de acceptatie van munten in het betalingsverkeer. Het gebruik van de naam van het gebed zal in de toenmalige geloofscultuur zowel bij gebruikers als bij muntautoriteiten en munters een trend zijn geweest.

De korte grote

De oudst bekende Groningse munt met SIGNVM CRVCIS is een zilverstuk met het dwarsbalkschild in een zespas op de voorzijde, die Puister op grond van sterke overeenkomsten met de groten van Willem V en Albrecht van Holland en met een groot van de Utrechtse bisschop Floris van Wevelinkhoven (1379-1393) dateerde op circa 1390.¹⁴ De vraag is daarbij welke speelruimte aan 'circa' moet worden toebedacht. Schuitema Meijer en Van der Veen brengen de munt in verband met de verpachting in 1392 door het Utrechtse domkapittel van de heerlijke rechten, waaronder het

muntrecht, aan Groningen en dateren op grond daarvan de groot in of kort na 1392.¹⁵ Vermelde suggesties voor de datering blijken nog wat gepreciseerd te kunnen worden, aangezien de groot hoogstwaarschijnlijk is geslagen als uitvloeisel van de muntordonnantie van midwinter 1394 waarin werd bepaald, dat een *olt vleemsche grote* – ‘olt’ in de betekenis van uit productie – die een *korte grote* wordt genoemd, één schelling (van 12 penningen Vlaams) waard zal zijn. Volgens deze ordonnantie waren tien van deze korte groten equivalent aan een Gronings *schilt*, dan wel aan één lood zilver. Voorts bepaalde de ordonnantie, dat al het andere geld, zowel van goud als van zilver, aan de hand van het bepaalde ge(her)waardeerd zal worden. Het was een poging van de raad de voortdurende geldverslechtering een halt toe te roepen ‘dattet niet quader en werde’.¹⁶ De toevoeging ‘korte’ geeft aan, dat de nieuwe standaardmunt een geringere waarde had dan de tot dan toe in gebruik zijnde rekgroot. Uit latere (re)valuaties mag opgemaakt worden, dat de pogingen van Groningen haar standaardmunten te stabiliseren of zelfs op te waarden tevergeefs zijn gebleken. Geldverslechtering is een niet te stoppen proces gebleken. Met NOVA wordt aangegeven dat het hier een nieuwe munt betreft en dat was hij inderdaad, een nieuwe standaardmunt ter vervanging van de tourse groot die tevens de overgang van de (reken)penning *tournoois* naar de (reken)penning Vlaams inluiddde. De devote spreuk in de buitenrand op de keerzijde sluit aan op die van de oude tourse groten. *Signum crucis* is daaraan toegevoegd.

4. Groningen, korte grote z.j. (1394-circa 1420), zilver, 24,77 mm, 2,088 gram (collectie *NVC*, inv. DNB-09343).

Voorzijde: dwarsbalkschild in een zespas.

✠ MONETA ☉ NOVA ☉ DE ☉ GRONIENSIS

Keerzijde: lang breedarmig kruis.

Binnenrand: SIG - NVM - CRV - CIS.

Buitenrand: BNDICTV - SIT ☉ NOM - E ☉ DNI ☉ N - RI ☉ IHV ☉ XP

De korte grote was slechts een onderdeel van een grotere reeks, waarvan in elk geval ook de penning deel uitmaakte. De penning is de basismunt van de nieuwe reeks waarin alle hogere denominaties veelvoudend zijn. De enkelzijdig geslagen zilveren penning werd in 2017 met een metaaldetector in de stort uit de in restauratie zijnde dertiende-eeuwse Catharinakerk te Roden gevonden. De penning laat zien dat de ontwikkelingen in het geldwezen in Groningen aansloten op die in Friesland waar al sinds het derde kwart van de dertiende eeuw enkelzijdige zilveren penningen werden geslagen.¹⁷ Het is niet uitgesloten, dat ook de penning is geslagen als uitvloeisel van de ordonnantie van midwinter 1394. Het zilvergehalte zal in de volgende decennia dramatisch afnemen waardoor de penning een koperachtig aanzien zal krijgen, zoals te zien is aan het tweede type penning (nummer 6). Deze blijkt in 1995 door het Groninger Museum (GM) te zijn verworven en kon bij het onderzoek voor de publicatie ‘Van tweezijdig naar enkelzijdig’ aan de aandacht ontsnappen doordat hij na een tentoonstelling per abuis in een andere lade was terechtgekomen dan waar hij hoorde. Door het terugvinden konden diameter en massa alsnog worden vastgesteld.

5. Groningen, penning z.j. (1394?-circa 1420), 12 mm, 0,09 gram (foto Jaap Buist, collectie GM, inv. GM 2017-0094, vondst Roden 2017).¹⁸

Voorzijde: dwarsbalkschild in een zespas.

Keerzijde: incusum.

6. Groningen, penning z.j. (circa 1420-circa 1425), biljoen, 11,5 mm, 0,09 gram (foto Laurens Schuilman, collectie GM, inv. GM 1995.0001).¹⁹

Voorzijde: dwarsbalkschild in een zespas, omgeven door een opgewerkte streepjesrand.

Keerzijde: incusum.

Een nieuwe standaard

Uit het *Stadboek* van 1425, dat in 1466 was gereedgekomen, blijkt dat Groningen dan inmiddels is afgestapt van het systeem van de *olde vleemse of korte grote* en is overgegaan op de nieuwe standaard van de *butdrager*, een schelling van 12 penningen Groninger payment, waarin het butken de waarde van een halve schelling heeft: 'Nota dat is to weten dat een grote is vier penninghe ende drie grote of twalef penninghe sullen wesen een flaemsche placke of een olt butdrager of een Jangheler als voerscreuen'.²⁰

De penning als basis(reken)munt in de nieuwe standaard is opgewaardeerd terwijl het zilveragehalte ten opzichte van 1394 is verhoogd van circa 0,11 gram naar circa 0,16 gram.²¹ Om te laten zien dat er een opwaardering heeft plaatsgevonden, is de penning weer zilverkleurig. Gehalteonderzoek zou kunnen aantonen of het zilveragehalte van de penning inderdaad is verhoogd of dat gekozen is voor een snellere productie door middel van platering of blancheren. De revaluatie was wederom een poging van Groningens bestuur om de geldverslechtering een halt toe te roepen en de greep op het lokale geldstelsel in Groningen en de Friese Ommelanden te behouden dan wel te verstevigen. Er zijn nog geen aanwijzingen dat butdragers zijn geslagen, maar wel halve butdragers of butkens en lagere denominaties. Van de reeks zijn dus nog niet alle onderdelen teruggevonden. Deze kan er als volgt hebben uitgezien:

muntnaam	waarde in Groninger payment
butdrager	12 penning
halve butdrager of butken	6 penning
grote	4 penning
half butken	3 penning
halve grote	2 penning
kwart butken	1½ penning
penning	1 penning

De halve butkens hebben nog het uiterlijk van de oude sterlingen van drie penning. Het dwarsbalkschild siert nog steeds de voorzijden der munten. Uit het begin van het tweede kwart van de vijftiende eeuw zijn de volgende munten teruggevonden:

7. Groningen, penning z.j. (circa 1425-circa 1427), zilver/geplateerd koper?, 12 mm, 0,10 gram (foto Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 2002-0007). Voorzijde: dwarsbalkschild omgeven door een opgewerkte rand. Keerzijde: incusum.

8. Groningen, kwart butken of 1½ penning z.j. (circa 1425-circa 1427), 14,9 mm, 0,45 gram (foto Schulman b.v.).²² Voorzijde: dwarsbalkschild in een geparelde cirkel. ✠ MONETA . DE . GRON' Keerzijde: lang breedarmig kruis, geplaatst op een geparelde cirkel. SIG - NVM - CRV - CIS

9. Groningen, kwart butken of 1½ penning z.j. (circa 1425-circa 1427), 14 mm, 0,406 gram (collectie GM, inv. GM 0000.2879). Voorzijde: dwarsbalkschild in een geparelde cirkel. ✠ MONETA . DE . GRON' Keerzijde: lang breedarmig kruis, geplaatst op een geparelde cirkel. SIG - NVM - CR - VIS :

10. Groningen, halve grote (grootken) of dubbele penning z.j. (circa 1425-circa 1427), 14 mm, 0,65 gram (Van der Chijs 1855, plaat 18.1).

Voorzijde: dwarsbalkschild in een geparelde cirkel.

✠ MONETA + GRONING

Keerzijde: kort breedarmig kruis, geplaatst in een geparelde cirkel.

✠ SIGNVM + CRVCIS

11. Groningen, half butken of driepening z.j. (circa 1425-circa 1427), 16,5 mm, 0,88 gram (particuliere collectie).

Voorzijde: dwarsbalkschild.

✠ MONETA : GRONIEN

Keerzijde: lang breedarmig kruis, in elk der kwadranten drie bollen.

SIG - NVM - CRV - CIS

De overgang naar een rijksstad

In de periode tussen december 1427 en 28 augustus 1434 vinden er een aantal veranderingen plaats die voor het uiterlijk en de waarde van de Groningse munten grote gevolgen zullen hebben. Zo gaat Groningen pretenderen een rijksstad te zijn en neemt zij de koninklijke rijksadelaar – heraldisch rechts gewend, visueel naar links kijkend – in haar wapen op en laat die ook op haar munten plaatsen.²³ Na zorgvuldige bestudering van de adelaars blijkt, dat Groningen veel meer en langer munten met een koninklijke adelaar heeft uitgegeven dan tot nu toe is gedacht. Probleem bij het herkennen van munten met een eenkoppige adelaar is de aanwezigheid van een kuif achterop de kop van de adelaar die op munten soms zo buitenproportioneel groot is weergegeven, dat hij vaak voor een tweede kop wordt aangezien.²⁴ Stempelsnijders waren blijkbaar geen grote vogelkenners. De kuif is anders van

Details uit twee kwadranten van de keerzijde van de grote z.j. (circa 1427-1434); visueel links de kop en rechts de kuif (zie nummer 20, foto NNC, inv. DNB-09344).

vorm dan de kop en vaak lager in de nek ingeplant zoals op sommige munten duidelijk is te zien. Die kuif heeft bij enigszins gesleten of gecorrodeerde munten tot veel misverstanden geleid, niet alleen bij het beschrijven van Groningse munten, maar ook bij Deventer munten waar in muntbeschrijvingen kuif en kop nogal eens zijn verwisseld.

Er zijn diverse emissies die aan eerdergenoemde periode zijn toe te schrijven. Opvallend is, dat aanvankelijk alleen de koninklijke rijksadelaar de voorzijde siert en het dwarsbalkschild op de munten niet meer voorkomt. Maar al gauw keert het dwarsbalkschild, dat zo kenmerkend is voor de identiteit van Groningen, terug op de voorzijde. Op de penning delen adelaar en schild de ruimte. Op andere denominaties is de koninklijke adelaar naar de keerzijde verwezen. Het is duidelijk, dat Groningen nog zoekende is naar een manier om zowel de eigen identiteit alsook de status van rijksstad op de munten in één wapenbeeld samen te brengen. De typewisselingen zullen exponenten zijn van de ontwikkelingen in de politieke verhoudingen van de stad tot het Roomse Rijk.

12. Groningen, penning z.j. (circa 1427-1434), koper, 12,5 mm, 0,12 gram (foto Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000.3141).

Voorzijde: gedeeld wapen, I rechtsgewende eenkoppige adelaar, II dwarsbalkschild.

Keerzijde: incusum.

13. Groningen, halve grote z.j. (circa 1427-1434), zilver, 18 mm, 0,75 gram (collectie Stichting Monument & Materiaal), foto Jaap Buist, vondst Groningen 1992, Pelsterstraat, vondstnummer 141).

Voorzijde: gotisch wapenschild met rechtsgewende eenkoppige adelaar.

✠ MONETA : GRONIGENSI'

Keerzijde: lang gevoet kruis met in elk kwadrant een driepas waarin een bol.

SIGN - VM ⚔ C - RVCI - S ⚔ IN ⚔

Gebroken geweest en door de restaurateur van de Stichting Monument & Materiaal gelijmd.

14. Groningen, halve grote z.j. (circa 1427-1434), zilver, 16 mm (afbeelding JMP 73-1986, 21 nummer 1.224).

Voorzijde: rechtsgewende eenkoppige adelaar.

⚔ MONETA ⚔ GRONING

Keerzijde: kort breedarmig kruis.

⚔ SIGNVM ⚔ CRVCIS ⚔ I ⚔ N

15. Groningen, halve grote z.j. (circa 1427-1434), zilver, 18,42 mm, 1,2 gram (foto NNC, inv. HNM-04804).

Voorzijde: gotisch wapenschild met rechtsgewende eenkoppige adelaar.

⚔ MONETA : GRONINGE'

Keerzijde: kort breedarmig kruis.

⚔ SIGNVM . CRVCIS

Interpunctie: drieblad.

Het lijkt erop dat Groningen op de munttypen met het dwarsbalkschild in een vierpas op de voorzijde, door middel van twee eenkoppige adelaars op de keerzijde niet alleen heeft willen laten zien dat ze zich als rijksstad wilde profileren, maar tevens heeft willen aangeven dat deze munten in het nieuwe stelsel twee penningen Groninger payment waard waren. Daartoe zouden ook de beide bollen hebben kunnen dienen. Als dat laatste het geval is, is met de waarde aanduiding door middel van bollen teruggegrepen op de traditie uit het begin van de vijftiende-eeuwse Groningse munten. Ook op halve butkens van drie penning is die traditie terug te vinden. Het is echter niet uitgesloten,

dat de bollen op de grootkens vakvullingen zijn zonder enige betekenis. Er bestaan namelijk ook grootkens zonder bollen (nummer 17). Het lijkt daarom aannemelijker dat met de beide adelaars de waarde is aangegeven, omdat op latere dubbele grootkens of groten (nummer 20) vier adelaars staan. Overeenkomsten in zilverinhoud en beelden met de Oost-Friese munten laten zien dat de stad een verbinding wilde te leggen met het geld dat ten oosten van de Eems circuleerde.²⁵

16. Groningen, halve grote z.j. (circa 1427-1434), 16 mm, 0,42 gram (foto Harm Homan, collectie GM, inv. GM 2019.0064 vondst Rottum (gemeente Het Hogeland) 2019).

Voorzijde: dwarsbalkschild in een vierpas.

⚔ MONETA DE GRONIEN

Keerzijde: lang breedarmig kruis, in de kwadranten afwisselend een bol en een eenkoppige adelaar.

SIG - NVM - CRV - CIS

17. Groningen, halve grote z.j. (circa 1427-1434), zilver, 17,03 mm, 0,67 gram (collectie NNC, inv. NM-08199).

Voorzijde: dwarsbalkschild in een vierpas.

⚔ MONETA ⚔ DE ⚔ GRONENS

Keerzijde: lang kruis, in het eerste en derde kwadrant een eenkoppige adelaar.

SIGN - VM - CRV - CIS ⚔

18. Groningen, halve grote z.j., (circa 1427-1434), zilver, 17,95 mm, 0,709 gram (collectie NNC, inv. NM-08198).

Voorzijde: dwarsbalkschild in een vierpas.

⚔ MONETA . DE . GRONENS

Keerzijde: lang kruis, in het tweede en vierde kwadrant een eenkoppige adelaar.
 2IG - NVM - CRV - CIS

Het afscheid van *signum crucis*

Vrij plotseling blijkt op Groningse munten *signum crucis* te zijn vervangen door *crux Domini Dei nostri* (het kruis van de Heer, onze God). Behoudens de omschriften is er aan het halve butken niets gewijzigd. Opvallend daarin is wel het CIVITAS dat aan de stadsnaam voorafgaat. *Civitas* heeft nu een geheel andere betekenis gekregen dan op de tourse groot uit het verleden. Het is nu duidelijk een verwijzing naar de status van rijksstad waarmee het stadsbestuur in een politiek roerige tijd aangaf in feite geen andere macht te erkennen dan die van de Roomse keizer. De groten van deze nieuwe emissie dragen op de keerzijde nog altijd eenkoppige adelaars met kuif achterop de kop. Met de vier koninklijke adelaars heeft de stad waarschijnlijk aangegeven, dat de grote een munt van vier penning is.

19. Groningen, half butken of driepening z.j. (1427-1434), 13 mm, 0,39 gram (foto: Schulman b.v.).²⁶

Voorzijde: dwarsbalkschild.

✠ CIVITAS : GRONIGE

Keerzijde: lang breedarmig kruis, in elk der kwadranten drie bollen.

CRX - DNI - DEI - NRI

20. Groningen, grote z.j. (1427-1434), zilver, 22,37 mm, 1,384 gram (collectie NNC, inv. DNB-09344).

Voorzijde: dwarsbalkschild in een vierpas.

✠ MONETA : NOVA : DE : GRONIGEN

Keerzijde: lang kruis, in elk kwadrant een eenkoppige adelaar.

CRVX - DOMI - N : DE - I : NRI

Van koninklijke naar keizerlijke adelaar

Na de kroning van koning Sigismund in 1433 tot keizer, verandert het muntbeeld wederom. Op de voorzijde komt nu de keizerlijke dubbelkoppige adelaar te staan. De emissie sluit qua uiterlijk aan op de vorige met de afgekorte spreuk *crux Domini Dei nostri*. De aanmaak ervan is vermoedelijk eerst in het najaar van 1434 gestart. De reeks blijkt uitgebreid te zijn met kromstaarten waarvan de keerzijden veel gelijkenis vertonen met de kromstaarten die in Emden zijn geslagen nadat deze muntplaats in 1433 tijdelijk in het bezit van Hamburg was gekomen.²⁷ De voorzijden vertonen veel gelijkenis met de contemporaine kromstaarten van het Oostfriese hoofdelingengeslacht Cirksena uit de muntplaats Norden met daarop het sinds 1433 door de familie ingevoerde wapen met de harpij, de adelaar met het gekroonde vrouwenhoofd.²⁸

21. Groningen, penning z.j. (1434-1435), koper, 15 mm, 0,26 gram (foto Arjan Verschoor, collectie GM, inv. GM 0000.3610)

Voorzijde: tweekoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst.

Keerzijde: incusum.

22. Groningen, kromstaart z.j., zilver (1434-1435), 25 mm, 1,262 gram (collectie GM, inv. GM 0000.4008).

Voorzijde: tweekoppige adelaar.

✠ MONETA : NOVA : DE : GRONIGEN

Keerzijde: dwarsbalkschild, geplaatst op een lang kruis.

CRVX : - DOMI - I : DEI : - NOSTRI

23a. Groningen, kromstaart z.j. (1434-1435), zilver, 25,15 mm, 1,921 gram (collectie NNC, inv. 1970-0272).

Voorzijde: tweekoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst.

✠ MONETA Ꝁ NOVA Ꝁ GRONIGENCIS

Keerzijde: dwarsbalkschild, geplaatst op een lang kruis.

Ꝁ CRVX - DOMIN - I Ꝁ DEI Ꝁ N - OSTRI

23b. Groningen, kromstaart z.j. (1434-1435), zilver, 26,16 mm, 2,121 gram (collectie NNC, inv. NM-08249).

Voorzijde: tweekoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst.

✠ MONETA Ꝁ NOVA Ꝁ DE Ꝁ GRONIGEN

Keerzijde: dwarsbalkschild, geplaatst op een lang kruis.

Ꝁ CRVX - DOMIN - I Ꝁ DEI Ꝁ N - OSTRI

Een vreemde eend in de bijt is een kromstaart waarop achter de plaatsnaam de letters CI van *civitatis* (= van de stad) zijn toegevoegd (nummer 24). Wederom is het een verwijzing naar de status van rijksstad die het stadsbestuur zo ambieerde. Op de keerzijde blijkt te zijn teruggegrepen op de spreuk *benedictus qui venit in nomen Domini* (gezegend hij die komt in de naam van de Heer) zoals die op de plak uit omstreeks 1370 stond. Wat de reden is van deze plotselinge overgang naar een andere spreuk, blijft onduidelijk. Het munttype mag als een overgang naar de latere munten met de spreuk *Sit nomen Domini benedictum* worden beschouwd.

24. Groningen, kromstaart z.j. (1434-1435), zilver, circa 25 mm (JMP73 (1986), 17 nummer 1.207).

Voorzijde: tweekoppige adelaar.

✠ MONETA Ꝁ NOVA Ꝁ GRONIGENSIS Ꝁ CI Ꝁ

Keerzijde: dwarsbalkschild, geplaatst op een lang kruis.

BENEDI - CTV Ꝁ QV - I Ꝁ VENIT - I Ꝁ NO Ꝁ DNI

De herwaardering van 1435 en weer een nieuwe spreuk

Op donderdagavond 13 oktober 1435, voorafgaande aan de heiligendag van Sint Calixtus (14 oktober), herwaardeert de raad de waarde van twaalf *olde vleemsche grote* op een lood *fijn gebrant sulvers* wat volgens Henstra zou neerkomen op 1,14 gram zuiver zilver per *vleemsche*.²⁹

Op de voorzijde van de nieuwe *olde vleemsche grote* staat nu de afgekorte spreuk *sit nomen Domini benedictum* (gezegend zij de naam des Heren), een spreuk die op latere munten vervolgens naar de keerzijde zal worden verplaatst. Op de voorzijde zijn wederom wapen en stadsnaam met elkaar verenigd. In nog geen tien jaar tijd heeft de stad haar muntbeeld een eigen aanzien gegeven met de keizerlijke rijksadelaar met het dwarsbalkschild op de staart tussen de klauwen of op de borst en met een spreuk die tot aan de tijdelijke sluiting van de stadsmunt in 1649 de stad-Groningse munten zal blijven sieren. Op de laagste denominaties van het kleingeld wil de spreuk vanwege ruimtegebrek nog weleens worden weggelaten. Met het dwarsbalkschild zal geschoven blijven worden van de staart, waar het nu eens recht en dan weer schuin staat, naar de borst en omgekeerd. De ene keer worden daarmee de veranderingen in het stadszegel gevolgd, de andere keer wordt de stand van het schild gebruikt om verschillende denominaties van elkaar te kunnen onderscheiden.³⁰

25. Groningen, olde vleemsche grote z.j. (1435-1454), zilver, 24,37 mm, 1,745 gram (collectie NNC, inv. NM-08201).

Voorzijde: tweekoppige adelaar met dwarsbalk-schild op de staart.

✠SIT + NOMEN : D - OMIN : BENEDICT

Keerzijde: kort breedarmig kruis.

✠MONETA + NOVA + GRONIENSIS

26a. Groningen, dubbele olde vleemsche grote z.j. (1435-1454), zilver, 30 mm, 2,465 gram (collectie GM, inv. GM 0000-3533).

Voorzijde: tweekoppige adelaar met dwarsbalk-schild op de staart.

✠SIT + NOMEN + D - NI + BENEDICT

Keerzijde: kort breedarmig kruis.

✠MONETA + NOVA + GRONIENSIS

26b. Groningen, dubbele olde vleemsche grote z.j. (1435-54), zilver, 30 mm, 2,45 gram (collectie GM, inv. GM 0000-ZN16).

Voorzijde: tweekoppige adelaar met dwarsbalk-schild op de staart.

✠SIT + NOMEN + D - NI + BENEDICT

Keerzijde: kort breedarmig kruis.

✠MONETA + NOVA + GRONEENSIS

27. Groningen, dubbele olde vleemsche grote z.j. (1435-1454), zilver, 30 mm, 2,417 gram (collectie GM, inv. GM 0000-3532).

Voorzijde: tweekoppige adelaar met dwarsbalk-schild op de staart.

✠MONETA + NOVA + GRONENSIS

Keerzijde: kort breedarmig kruis.

✠SIT + NOMEN + DOMIN + BENEDICT

De monetaire ingreep van 1437

In 1437 grijpt de stedelijke overheid wederom in het geldsysteem in. Er worden braspenningen geïntroduceerd. Om administratieve redenen laat de stad de enkele en halve braspenningen van een jaartal voorzien, waarmee Groningen de eerste muntautoriteit in de Nederlanden is die haar munten laat dateren. Verder worden er opnieuw kromstaarten geslagen waarvan er vier op een braspenning gaan. Het oude butken is dan al uit productie. Dit ingrijpen maakt dat de *stadkromstert* equivalent wordt aan een halve gerevalueerde Groninger schelling van 6 penningen. Al spoedig gaan het rekenbutken van 6 gerevalueerde penningen en de *stadkromstert* als circulatiemunt in waarde uiteenlopen, waarbij de laatste gerekend blijft worden voor 8 penningen Groninger payment van vóór de revaluatie.³¹

Merkwaardig genoeg worden enkele en halve kromstaarten nog niet gedateerd, waardoor voor de datering op bepaalde kenmerken in de beelden naars moet worden afgaan. De adelaars dragen

braspenning	=	4 kromstert	=	24 gerevalueerde penning
½ braspenning	=	2 kromstert	=	12 gerevalueerde penning
1 kromstert	=	1 gerevalueerd butken	=	6 gerevalueerde penning = 8 penning Groninger payment
½ kromstert	=	½ gerevalueerd butken	=	3 gerevalueerde penning = 4 penning Groninger payment

het dwarsbalkschild nog op de borst. Ook nu vertonen de kromstaarten van de Oost-Friese graaf Ulrich I Cirksena († 1466) grote gelijkenis met de Groningse. Op de Oost-Friese stukken is de keizerlijke adelaar op de voorzijde vervangen door de harpij, terwijl op de keerzijde omgewende koninklijke adelaars staan.³²

28. Groningen, halve kromstaart z.j. (1437-1454), zilver, 12 mm, 1,17 gram (collectie GM, inv. GM 0000.ZN15).

Voorzijde: binnen een twaalfpas een dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst.

✠SIT : NOMEN : DOMINI : BENEDICTV

Keerzijde: kort breedarmig kruis, in elk der kwadranten een dubbelkoppige adelaar.

✠MONETA : NOVA : DE : GRONIENSIS

29. Groningen, kromstaart z.j. (1437-1454), zilver, 27,76 mm, 3,371 gram (collectie NNC, inv. NM-08247).

Voorzijde: binnen een twaalfpas een dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de borst.

✠SIT : NOMEN : DOMINI : BENEDICTVM

Keerzijde: kort breedarmig kruis, in elk der kwadranten een dubbelkoppige adelaar.

✠MONETA : NOVA : GRONIENSIS

30. Groningen, halve braspennning 1437, zilver, 18,78 mm, 1,056 gram (collectie NNC, inv. NM-08210).

Voorzijde: binnen een vierpas een dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart tussen de klauwen.

✠MONETA ✠NOVA ✠GRONIGENSIS ✠

Keerzijde: kort breedarmig kruis, in elk kwadrant een zesstralige ster.

✠SIT ✠NOMEN ✠DOMINI ✠BENEDICTV' x

✠ANO ✠DNI ✠M ✠CCCC ✠XXXVII ✠

31. Groningen, braspennning 1437, zilver, 24 mm, 2,162 gram (collectie GM, inv. GM 1941-0157).

Voorzijde: binnen een vierpas een dubbelkoppige adelaar met dwarsbalkschild op de staart tussen de klauwen.

✠MONETA ✠NOVA ✠GRONIGENSIS ✠

Keerzijde: Kort breedarmig kruis, in elk kwadrant een zesstralige ster.

✠SIT ✠NOMEN ✠DOMINI ✠BENEDICTVM ✠

✠ANO ✠DNI ✠M ✠CCCC ✠XXXVII ✠

Braspenningen en halven zijn slechts in de periode 1437-1440 gemunt, wat tekenend is voor de geringe behoefte aan deze muntsoort in het lokale geldverkeer. Er zijn ook nog geen aanwijzingen dat deze muntsoort door het stadsbestuur ooit als nieuwe standaard(reken)munt is gelegaliseerd.³³

De munthervorming van 1454

Een nieuwe munthervorming in 1454 betekende het einde van braspennning en *olde vleemsche grote* als circulatiemunt, omdat beide niet goed meer pasten in het stedelijke monetaire rekenstelsel zoals zich dat had ontwikkeld.³⁴ Ter vervanging wordt de stadvlieger (stuiver, vleemse), naast de kromstaart, als standaardmunt geïntroduceerd.³⁵ Van Gelder attendeerde op het gebruik van 'vleemse' als benaming voor de Groningse stadvlieger of stuiver van vóór de munthervorming van Pinkstermaandag (24 mei) 1507.³⁶ De bij die gelegenheid op 5 plak afgezette stadvliegers werden in Groningen in de volksmond *vleemske* (letterlijk: kleine, ofwel afgewaardeerde vleemse) genoemd.³⁷ In pacht- en huurovereenkomsten zal *vleemsche* als gefossiliseerde (reken)munt nog lang worden gebruikt en equivalent zijn aan 5/6 stuiver Gronings ofwel 5 plak.³⁸ Zo wordt bijvoor-

stadvlieger (stuiwer)		= 6 plak	= 12 grootken	= 48 penning
2/3 stadvlieger	= 1 kromstaart	= 4 plak	= 8 grootken	= 32 penning
1/2 stadvlieger of butken		= 3 plak	= 6 grootken	= 24 penning
1/3 stadvlieger	= ½ kromstaart	= 2 plak	= 4 grootken	= 16 penning
1/4 stadvlieger	= magerman	= 1½ plak	= 3 grootken	= 12 penning
1/6 stadvlieger	= ¼ kromstaart	= 1 plak	= 2 grootken	= 8 penning
1/12 stadvlieger	= 1/8 kromstaart	= ½ plak	= 1 grootken	= 4 penning
1/24 stadvlieger	= 1/16 kromstaart	= ¼ plak	= ½ grootken	= 2 penning
1/48 stadvlieger	= 1/32 kromstaart	= 1/8 plak	= ¼ grootken	= 1 penning

beeld in de stadrekening van 1540/1541 nog een huur van 15 vleemschen betaald met 12½ stuiwer.³⁹

In de stadsrekening van 1549 worden benamingen als *dubbele flemsche mit dat verkeerde schilt*, *flemsche mit dat cleijene schilt* en *dubbele flemsche mit dat rechte schilt* gebruikt voor de 1499 gedateerde jager, vlieger en dubbele kromstaart van muntmeester Cornelis van Leiden.⁴⁰ *Flemsche* wordt dan gebruikt als algemene benaming voor een zilveren munt van stuiwer-grootte. In de nieuwe circulatiereeks is *butken* de benaming voor een halve, *magerman* voor een kwart en *plak* voor het zesde deel van de stadvlieger.⁴¹ De volksbenaming *magerman* voor een munt van 1½ plak komt al voor in de stadsrekening van 1535/36. Grootken is de benaming voor een halve plak van vier penning. De circulatiereeks ziet er dan uit als de bovenstaande tabel.

Dit circulatiesysteem, waaraan vanaf 1455 ook de dubbele stadvlieger of jager is toegevoegd, zal met een geleidelijke afname aan zilverinhoud tot aan de grote munthervorming van 1506 gehandhaafd blijven. Vanaf circa 1464 zal de reeks ook met enkele, halve en kwart gouden guldens worden uitgebreid.⁴² De inmiddels geheel kopenpenning verdween in 1499 uit de reeks stedelijk geld door overdracht aan de Sint Maartenskerk voor kerkelijk gebruik, maar bleef in de praktijk wel tussen het stedelijke geld circuleren.⁴³

Conclusie

Hoewel het niet mogelijk is het begin van Groningens muntslag tot op een jaar nauwkeurig te bepalen, is Van Gelders voortschrijdend inzicht wel verklaard. Ongedateerde munttypen kunnen slechts in één jaar of gedurende een langere periode zijn geslagen. Het gaf lang veel problemen om te kunnen vaststellen tot welke emissieperioden Groningens ongedateerde munten behoren. Door ze vanaf het prille begin van Groningens muntslag tot aan de munthervorming van 1454 binnen hun historische en monetair-economische context te volgen en daarbij tegelijkertijd de beeldenaars te laten spreken, is het mogelijk gebleken ze in hun emissieverbanden te plaatsen en hun emissieperioden nauwkeuriger te bepalen. Daardoor kunnen eventuele nieuwe vondsten nu ook gemakkelijker in de Groningse reeksen worden ondergebracht. Vanwege het zo eigen karakter van Groningens muntslag zijn de muntbenamingen, zoals ze in archivalia zijn aangetroffen, in een aantal gevallen gehandhaafd.

Met dank aan de conservatoren van het Groninger Museum, de Nationale Numismatische Collectie (NNC) bij De Nederlandsche Bank en de in dit artikel genoemde personen en instellingen voor hun bereidwillige medewerking bij het verstrekken van collectiegegevens en fotomateriaal.

Van der Wis	denominatie	datering	bijzonderheden	Puister	denominatie	datering
1a	tourse groot	tweede kwart veertiende eeuw	MONETA GRONIG:	P 1.101	tourse groot	circa 1350/1360
1b	tourse groot	tweede kwart veertiende eeuw	MONETA GRONEN	-	-	-
1c	tourse groot	tweede kwart veertiende eeuw	MONETA GRONIN'	-	-	-
1d	tourse groot	tweede kwart veertiende eeuw	MONET' GRONIE'	-	-	-
2	tourse groot	derde kwart veertiende eeuw	GRONIENS' CIVIS'	P 1.102	tourse groot	circa 1360/1370
3	plak	circa 1370		P 1.103	plak	circa 1375
4	korte grote = 12 d. Vlaams	1394-circa 1420		P 1.104	groot	circa 1390
5	penning	1394?-circa 1420		-	-	-
6	penning	circa 1420-circa 1425		P 1.506	penning = 1/8 plak	circa 1490
7	penning	circa 1425-circa 1427		P 1.507	penning	circa 1500
8	kwart butken	circa 1425-circa 1427	CRV - CIS	-	-	-
9	kwart butken	circa 1425-circa 1427	CR - VIS	P 1.106	achtste groot?	circa 1380/90
10	halve grote	circa 1425-circa 1427		P 1.107	kwart groot?	circa 1400/10
11	half butken	circa 1425-circa 1427		P 1.105	kwart groot?	circa 1380/90
12	penning	circa 1427-1434		-	-	-
13	halve grote	circa 1427-1434		-	-	-
14	halve grote	circa 1427-1434		P 1.224	grootken	circa 1425/30
15	halve grote	circa 1427-1434		P 1.108	halve groot?	circa 1410/25
16	halve grote	circa 1427-1434		-	-	-
17	halve grote	circa 1427-1434	SIGN - VM	-	-	-
18	halve grote	circa 1427-1434	2IG - NVM	P 1.111	kwart groot?	circa 1420/30
19	half butken	circa 1427-1434		P 1.109	achtste groot?	circa 1420/25
20	grote	circa 1427-1434		P 1.110	halve groot?	circa 1420/30
21	penning	1434-1435		-	-	-
22	kromstaart	1434-1435		P 1.208	kromstaart	-
23a	kromstaart	1434-1435		P 1.210	kromstaart	-
23b	kromstaart	1434-1435		P 1.209	kromstaart	-
24	kromstaart	1434-1435		P 1.207	kromstaart	-
25	olde vleemsche grote	1435-1454		P 1.206	halve kromstaart	circa 1430/40
26a	dubbele olde vleemsche grote	1435-1454	GRONIENSIS	P 1.203	kromstaart	circa 1430/40
26b	dubbele olde vleemsche grote	1435-1454	GRONEENSIS	P 1.203	kromstaart	circa 1430/40
27	dubbele olde vleemsche grote	1435-1454	GRONENSIS	P 1.204	kromstaart	circa 1430/40
28	halve kromstaart	1437-1504		P 1.202	halve kromstaart	circa 1425/30
29	kromstaart	1437-1492		P 1.201	kromstaart	circa 1425/30
30	halve braspenning	1437-1439 ⁴⁴		P 1.252	halve braspenning	1437, 1439
31	braspenning	1437-1440		P 1.251	braspenning	1437-1440

Concordantie met Puister

Noten

1. Gelder, H. Enno van (1957) Muntvondsten - Winschoten 1955, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde (JMP)* 44, 66-70, specifiek 68.
2. Gelder, H. Enno van (1965-1980) *De Nederlandse munten* (Utrecht/Antwerpen), 182; Idem, (2002), 207.
3. Gelder, H. Enno van (1974) *Klein geld grof geld, munten van de Nederlandse steden* ('s-Gravenhage), 16 en 40.
4. Gelder, H. Enno van (1982) Laat-middeleeuwse munten van Groningen, in: *JMP* 69, 21-46; specifiek 21.
5. Puister, A.T. (1986) Groningse stedelijke munten, in: *JMP* 73, 5-72, specifiek 8.
6. Friedberg, Robert (1958) *Gold coins of the world* (New York); Delmonte, A. (1964) *De gouden Benelux* (Amsterdam); Delmonte, A. (1967) *De zilveren Benelux* (Amsterdam); Schön, Günther (1978) *Katalog der Kupfermünzen des Römisch-Deutschen Reiches* (Graz).
7. Broek, Jan van den (2007) *Groningen, een stad apart* (Groningen) 22-24.
8. Van Gelder, 1980: 183; Grolle (2002) *Muntende ministerialen in Over-Sticht en Holland gedurende de 13e en 14e eeuw* (Amsterdam) 195; Puister, 1986: 8 nummer 0.001.
9. Grolle, 2002: 145.
10. Schulman b.v. (juni 2017) veiling 353 (Amsterdam) nummer 280.
11. Grolle, 2002: 200, nummer 6.1a.
12. Gelder, H. Enno van (1947) Muntvondst te Roermond, in: *JMP* 33/34-I, 71-72; Gelder, H. Enno van (1948) Muntvondst van Roermond, in: *JMP* 35-I, 57-63; Gelder, H. Enno van (1953) Nogmaals de zg. vondst van Roermond, in: *JMP* 40-II, 140-141; Puister, 1986: 12, nummer 1.103, abusievelijk met CIVITATIS in plaats van CIVITAS.
13. Grolle, 2002: 129 en verder.
14. Puister, 1986: 12 nummer 1.104, abusievelijk: dwarsbalkschild in vierpas.
15. Schuitema Meijer A.T. & W.K. van der Veen (1965) *Zegel, wapen en vlag van de stad Groningen* (Groningen) 39.
16. Telting, A. (1886) *Stadboek van Groningen* ('s-Gravenhage) 81.
17. Jacobi, H. (1984) Twee muntvondsten uit de 13^e eeuw: Leeuwarden 1983, in: *JMP* 71, 133-144, specifiek 142-143; Wis, J.C. van der (2020) Van tweezijdig naar enkelzijdig. De ontwikkeling van de penning in Noord-Nederland en een analyse van misverstanden rond naamgeving, ouderdom en beschrijvingen, in: *De Beeldenaar (DB)* 44-2, 120-126; Idem (deel 2) 44-3, 183-194; Idem (deel 3) 44-4, 256-263.
18. NUMIS 1139785; PAN-00024584; Van der Wis, 2020-2: 184 nummer Gr 1.1.
19. L. Schulman (1995) veiling 14 (Bussum) kavel 1154; Van der Wis, 2020-2: 183-194, specifiek 184, nummer Gr 2.1.
20. Schierbeek, R.J. (uitg) (1828) Het Stadboek van Groningen van het jaar 1425, in: *Verhandelingen Pro Excolendo Jure Patrio* deel 5 (Groningen) 107.
21. Henstra, D.J. (1999) *The Evolution of the money standard in medieval Frisia. A treatise on the history of money account in the former Frisia (c. 600-c. 1500)* (Hilversum) specifiek 228-229.
22. Schulman b.v. (maart 2020) veiling 362 (Amsterdam) kavel 1892.
23. Henstra, Dirk Jan & Jan C. van der Wis (2004) De koninklijke adelaar op Groninger stedelijke munten, in: *DB* 28-2, 63-72.
24. Puister, 1986: 13-14, nummers 1.110, 1.111 en 1.224.
25. Henstra & Van der Wis (2004), 70.
26. Schulman b.v. (maart 2020) veiling 362 (Amsterdam) kavel 1893.
27. Kappelhoff, Anton (1982) *Die Münzen Ostfrieslands* (Aurich) 67, plaat 57.
28. Kappelhoff, 1982: plaat 58.
29. Chijs, P.O. van der (1855) *De munten van Friesland Groningen en Drenthe van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem) 457; Henstra, 1999: 364.
30. Wis, Jan C. van der (2021) Weer eentje... Gronings kleingeld in de tweede helft vijftiende eeuw, in: *DB* 45-3, 133-140.
31. Henstra, 1999: 231.
32. Kappelhoff, 1982: 68, plaat 61.
33. Henstra, 1999: 232.
34. Henstra, 1999: 232-233.
35. Henstra, 1999: 234, 236.
36. Van Gelder, 1982: 28.
37. Wis, Jan C. van der (2012) De muntschat van het Boterdiep, een weerspiegeling van de Groninger samenleving, in: *Hervonden Stad* 17, 109-132, specifiek 116.
38. Henstra, 1999: 417-421.
39. Kuiken, D.F., W.G. Doombos & H.J. Hartog (2008) *Stadsrekening Groningen 1540/1541* (Groningen) 13.
40. Groninger Archieven, T2100-7.08, jaarrekening 1549, 302, 303, 306.
41. Blok, P.J. (1896) *Rekeningen der stad Groningen uit de 16de eeuw* ('s-Gravenhage) 264; Van der Wis, 2012: 121.
42. Henstra, Dirk Jan & Jan C. van der Wis (2006-2007) Het goudgeld van Groningen nader bekeken, in: *JMP* 93-94, 203-254.
43. Van der Wis, 2020-2: *DB* 44-3, 183-194, specifiek 184.
44. Van der Wis, 2020-3: *DB* 44-4, 256-263, specifiek 257.

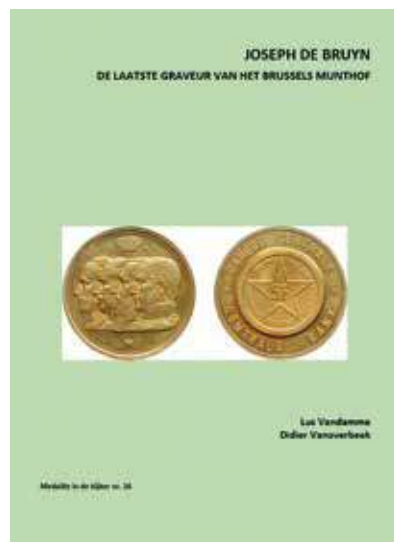
Joseph de Bruyn, de laatste graveur van het Brussels Munthof

Boekbespreking

Dat onze Zuiderburen trots zijn op hun rijke historie blijkt duidelijk uit de niet-aflatende stroom aan publicaties over numismatische onderwerpen. Recent werd in de serie *Medaille in de kijker* nummer 16, een onderzoek over de Brusselse graveur Joseph de Bruyn (1913-1957) gepubliceerd. Tijdens zijn korte leven was De Bruyn vanaf 1936 actief bij de Munt te Brussel.

De auteurs hebben gepoogd om De Bruyns werk te catalogiseren. Over het leven van deze kunstenaar blijkt helaas weinig bekend te zijn, wat tot gevolg heeft dat daar slechts anderhalve pagina aan kon worden gewijd. Die beschrijving had vermoedelijk wel iets uitgebreid kunnen worden, zeker omdat de ondertitel van het werk doet vermoeden dat er een verhaal in zit. De vraag wat er bij de Munt gebeurde waardoor hij de laatste graveur was, blijft echter onbeantwoord.

Daar staat tegenover dat het de auteurs is gelukt om De Bruyns numismatische erfenis zo compleet mogelijk bijeen te brengen en voor het nageslacht vast te leggen. Het grootste deel van de 50 pagina's tellende publicatie gaat over De Bruyns graveerwerk. De penningen en munten zijn uitvoerig beschreven en in veel gevallen (in zwart-wit) afgebeeld. Naast een toelichting over het onderwerp komen opdrachtgevers, technische gegevens, productieomvang en literatuurverwijzingen aan bod. Door De Bruyns voortijdig overlijden is zijn oeuvre beperkt

gebleven tot ongeveer 50 munten en penningen. Het is de verdienste van Vandamme en Vanoverbeek dat deze nu in ieder geval overzichtelijk zijn vastgelegd.

Vandamme, Luc & Didier Vanoverbeek. Joseph de Bruyn. De laatste graveur van het Brussels Munthof. *Medaille in de kijker* 16. Uitgave van de Limburgse Commissie voor de Numismatiek. A4, 50 pagina's, oplage 100 stuks. Prijs inclusief verzendkosten 19 € voor de leden van de vereniging Promotie van de Medaille. Niet-leden betalen 29 € + verzendkosten. Te storten op bankrekening BE48 0689 3254 8327 (GKBABEBB) met vermelding van naam, adres, telefoonnummer en emailadres.

Numismatisch Speurwerk 67

Oplossingen

Ondanks twee 'bekende' Nederlanders tot nu toe geen reactie(s) op Numismatisch Speurwerk 66. We blijven hopen.

Nieuwe vragen

De eerste penning neemt de lezer 40 jaar mee terug in de tijd, naar 3 tot en met 6 september 1981, toen in Maastricht het WK judo werd gehouden. Daar is blijkbaar een gietpenning voor vervaardigd. En geen kleintje ook. Met een diameter van 135 mm en ruim een kilogram aan gewicht vult hij de penningkast aanzienlijk. Op de voorzijde zijn judoka's aan het strijden; de keerzijde toont een verdiepte decentrale cirkel met twee

ongelijke langwerpige uitsteeksels. Daaromheen 70 sterren. Een signatuur of iets dergelijks ontbreekt. Heeft iemand enig idee wie de medailleur zou kunnen zijn?

Het universele thema *Amor omnia vincit* (liefde overwint alles) staat afgebeeld op de volgende gietpenning van 'slechts' 75 mm. Een persoon (m/v) balanceert op een niet al te stevige stoel en hangt uit het raam, met een arm tegen de muur om niet door de opening te vallen. Aan de andere kant zien we de reden waarom deze persoon uit het raam hangt. Het geheel doet wat zuid-Europees aan. Komt iemand deze penning bekend voor?

Wereldkampioenschap judo. 1981, brons, 135 mm

Amor omnia vincit. Z.j., brons, 75 mm

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan Klaas Veenstra.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Algemene ledenvergadering

Op zaterdag 9 oktober houdt de VPK een ledenvergadering, onder de dan geldende coronavoorswaarden, waarschijnlijk in het Stedelijk Museum Zutphen. De leden ontvangen de stukken van tevoren. Er komt zoals altijd een penningmarkt, naast presentaties door kunstenaars van nieuwe penningen. Tevens zorgen we voor vitrines die gevuld worden met mooie penningen van onze eigen leden; dat wordt altijd gewaardeerd. We hopen dat we de komende jaren meerdere plannen daadwerkelijk uit kunnen voeren. Aanmelden – graag voor 15 september – via info@penningkunst.nl of door twintig euro p.p. over te maken als u aan de lunch deelneemt, graag onder vermelding van 'alv 2021'.

Inschrijfpenny 2021

De Inschrijfpenny *De Ander* van Michiel Deylius is te bestellen via de website: www.pennykunst.nl. De penny kost voor leden € 290 en voor niet-leden € 450 (incl. verzendkosten). De bestelling is definitief na overboeking van het bedrag op banknummer NL65 INGB 0000 0968 20 (BIC INGBNL2A) ten name van Vereniging voor Penningkunst, onder vermelding van 'Penny De Ander' en uw e-mailadres, het teken @ zonodig vervangen door AND; vergeet niet ook adres en woonplaats te vermelden op de overboeking. U ontvangt een bevestiging van uw inschrijving. De bestelde penningen ontvangt u in het najaar.

E-mail adres

Met oog op kostenbesparing vragen wij leden van wie het e-mailadres gewijzigd of bij ons niet bekend is deze via info@penningkunst.nl door te geven.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Muntmanifestatie

Wij verwachten op 18 september 2021 met een stand aanwezig te zijn op de Muntmanifestatie in Houten. Mocht u de beurs bezoeken, komt u dan zeker even langs bij de stand van het genootschap.

Najaarsbijeenkomst 2021

De najaarsbijeenkomst vindt plaats op 25 september in Roermond. Op deze bijeenkomst zal het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 2021 aan de aanwezige leden worden uitgereikt.

College Coins and History

Onlangs is het college *Coins and History* dat ons lid prof. dr. P.P. Iossif aan de Radboud Universiteit heeft gegeven door zijn studenten met een indrukwekkende 9,4 beoordeeld. Hij heeft verleden jaar tevens twee geslaagde online colleges gegeven voor het genootschap.

Website

Bezoek regelmatig de website www.koninklijkgenootschap.nl. Hier wordt door ons bestuurslid en webmaster Bas van Vugt met regelmaat nieuwe informatie op geplaatst en er zijn ook opnamen te zien van voorgaande digitale activiteiten. Mocht u nog geen inloggegevens voor het ledengedeelte hebben, dan kunt u contact opnemen met Bas van Vugt: assessor@koninklijkgenootschap.nl.

Verzoek om e-mail adres door te geven

Van sommige leden is bij de secretaris geen e-mailadres beschikbaar waardoor zij zijn verstoken van onze digitale communicatie. Als u de uitnodigingen voor de halfjaarlijkse bijeenkomsten alleen per post ontvangt en tevens over een e-mail adres beschikt, verzoeken wij u dit e-mail adres door te geven aan de secretaris: info@koninklijkgenootschap.nl.

Contributie

Als u de contributie voor 2021 nog niet voldaan heeft verzoeken wij u om deze over te maken naar de rekening van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde: NL63 INGB 0000 0311 87. De contributie is € 55 voor leden woonachtig in Nederland, € 60 voor leden in Europa en € 65 voor leden buiten Europa. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is in het lopende jaar (2021) 30 jaar of jonger.

ATELIERBEZOEKEN

De Atelierbezoeken gaan weer van start. Op zaterdag 28 augustus van 13.00 - 15.00 uur wordt Museum Beelden aan Zee, bezocht (onder voorbehoud in verband met de Covid-19 pandemie). Er is werk te zien van Jet Schepp (zie pagina's 232-234) en Paul Grégoire. Over de laatste is eerder dit jaar in *De Beeldenaar* 45-3 op pagina 153-155 een artikel verschenen. Ook wordt indien mogelijk het depot bezocht. Museum Beelden

aan Zee verzamelt naast beelden ook sculpturale penningen van beeldhouwers. Die relatie met de beeldhouwkunst maakt de collectie van het museum uniek. Zie: www.beeldenaanzee.nl/nl/tentoonstellingen.

Aanmelden kan via penningkunst@xs4all.nl. Deelnemers (in volgorde van opgave) zullen tijdig per e-mail worden ingelicht over het adres en tijdstip. Bel voor informatie over de atelierbezoeken of voor geïnteresseerde penningkunstenars Jan Paul Kruimel, tel. 071-5652463 of Carina Greven, tel. 0613127544.

XVI INTERNATIONAL NUMISMATIC CONGRESS

Het aanstaande congres wordt van 11-16 september 2022 in Warschau gehouden. De deadline voor het aanmelden van lezingen is 20 december 2021. Meer informatie en aanmelden via <https://inc2022.pl/>.

MUNTMANIFESTATIE 18 SEPTEMBER 2021

We tellen af naar een "normale" editie. Want wat hebben we die gemist !

Info over de start van de online kaartverkoop en nog veel meer op

WWW.WBEVENEMENTEN.EU

LAURENS SCHULMAN B.V.

Postbus 130 • 3840 AC Harderwijk • tel: 06 29 112 447

Munten

Papiergeld

Penningen

Varia

Boeken

Cadeaubonnen

Verzamelen is een heerlijke hobby!

Wij weten dat als geen ander.
Al 5 generaties lang is dit binnen
onze familie overgedragen.

En wij delen dat graag met u!

- In- en verkoop
- Taxatie
- Bemiddeling en advisering

Neem contact met ons op

Laurens Schulman
Gediplomeerd veilinghouder -
numismatisch expert -
beëdigd taxateur.

Carla Schulman-Ruhé
Specialisatie penningen en
numismatische boeken.

Yvette Buijnes-Schulman
Numismaat - Customer Service.

+31 (0)6 29 112 447 | info@laurensschulman.nl

Bezoek onze webshop: www.laurensschulman.nl

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282-28
1030 Bruxelles

☎ +33 659 604 736

✉ coinadvisor@yahoo.co.uk

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo

24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)
☎ +41 223 109 197

✉ palombo.geneve@gmail.com

Comptoir Marseillais de Bourse

22 la Canebière
13001 Marseille (France)
☎ +33 491 549 394

✉ palombo@wanadoo.fr

Change et Numismatique Toulonnais

28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)
☎ +33 494 935 136

✉ comptoirdechange@wanadoo.fr

11 & 12 oktober 2021

Veilinghuis

De Ruiter

Dé veiling voor verzamelaars

< Italy. N.D. (Around 1550).
One sided medal of Charles V.
By Leon Leoni. With little
hole. Pb. 75 mm. 39.5 g. XF.

200,-

< Gouden dukaat 'Vliegent
Hart'. Utrecht. 1729.
Prachtig. R1. Inclusief
originele doos en document,
met een krantenknipsel. CNM
2.43.45. Delm. 965.

400,-

< 1 Gulden Willem I 1818 U.
Zeer fraai. Sch. 258.

1.800,-

**We hebben weer een bijzondere
collectie bankbiljetten** ▾

< Great Britain. Edward IV.
AV Ryal or Rose-Noble. N.D.
(1464 - 1470 AD).
S. 1950. XF.

1.000,-

< Nederland. 10 gulden.
Muntbiljet. Type 1894.

Zeer Fraai. (Alm. 34-3). Serie-
nummer EW06588. PMG-30.

1.500,-

< German states. Lübeck.
10 Mark. 1901 A.

NGC graded: 5780966-002.
AKS 1, J. 227. 39 g. MS 61.

750,-

< Nederland. 25 gulden. Bank-
biljet. Type 1914.

Zeer Fraai +. (Alm. 72-1).
Serienummer 01805.

29.000,-

< 2½ Gulden. Wilhelmina.
1898.

UNC. Sch. 782.

550,-

< Halve filipsdaalder. Vlaan-
deren. Brugge. Filips II. 1590.
Zeer Fraai / Prachtig. R3. Van-
houdt 364 BG. Delm. 66.

500,-

< Nederlands Indies. 100
gulden. Type 1864.

Extremely fine. (Pick 49 / PL
NI 17.5). Proofprint, with original
watermark, very rare RRRRR,
Small fold on the bottom of
the note

19.000,-

> Kijkdagen

Het bekijken van veilingobjecten kan uitsluitend op afspraak. Neem voor het maken van een afspraak contact op via info@veilinghuisderuiter.nl of bel ons via +31 (0) 186 - 746 746.

> Veilingdagen

Bankbiljetten
Munten & penningen

Maandag 11 oktober 2021
Dinsdag 12 oktober 2021

Kijk op onze website voor de exacte tijden. Kom naar de veilingzaal of bied online mee op veilinghuisderuiter.nl. Op 11 t/m 15 oktober veilen wij o.a. zilver, goud, juwelen, horloges, kunst en antiek.

Vraag de veilingcatalogus aan via info@veilinghuisderuiter.nl

Industrieweg 24 • 3286 BW Klaaswaal

+31 (0) 186 - 746 746 • info@veilinghuisderuiter.nl • www.veilinghuisderuiter.nl

HCF 2021

HOLLAND COIN FAIR

Vrijdag 1 en zaterdag 2 oktober 2021

Georganiseerd door de Stichting Bevordering Numismatiek
namens de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Vrijdag	1 oktober	16.00 – 21.00 uur
Zaterdag	2 oktober	10.00 – 16.00 uur

**Deelnemers: Alle belangrijke Nederlandse Munthandelaren
Buitenlandse handelaren**

Exclusief verkrijgbaar op de Holland Coin Fair 2021: Speciale Holland Coin Card
"Beroemde Nederlandse Schilders" geproduceerd door de Koninklijke Nederlandse Munt

Volop parkeergelegenheid en
goed bereikbaar met de auto

Van der Valk Hotel Den Haag – Nootdorp
Gildeweg 1, 2632BD Nootdorp

www.hollandcoinfair.nl

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

JONGELING NUMISMATICS & ANCIENT ART

Gouden rijder West-Friesland 1761

9.92 g | 27.6 mm | Prachtig | ZEER ZELDZAAM JAARTAL

Taxaties | Bemiddeling | In- en verkoop

Ook bieden wij de mogelijkheid om uw munten en penningen te verkopen
via ons uitgebreide netwerk

Jongeling Numismatics & Ancient Art
H. Jongeling, MA
Gecertificeerd Register Taxateur
Lid Federatie TMV

WWW.COINSANDART.NL

info@coinsandart.com
+31 (0)30 303 95 89
KvK 72055219
BTW nr. NL858966712B01

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

MPO / Heritage Auctions Europe
Energieweg 7
3401 MD IJsselstein
030-6063944
info@mpo.nl
www.mpo.nl

Dallas | New York | Beverly Hills | San Francisco | Chicago | Paris | Geneva | IJsselstein | Hong Kong

Dubbele Gouden Dukaat 1868 kabelrand met gepolijste stempels geslagen / RRRR, vermoedelijk uniek. Verkocht voor € 31.980

Geheel gegraveerde Friese Pand- of Verlovingspenning, (Tijdschrift voor Algemeene Munt- en Penningkunde I blz. 521 e.v. met afbeelding), ca. 1650, zeldzaam Verkocht voor € 5.658

Grote zilveren huwelijkspenning, Vijfentwintigjarig Huwelijk van Willem van Citters, (Bemolt920, KPK 2576, DPR632), 1738, zeldzaam. Verkocht voor € 3.936

Uw collectie laten taxeren?

MPO / Heritage Auctions Europe is het adres voor betrouwbare en realistische taxaties. Onze specialisten behoren tot de top in hun vakgebied en door jarenlange ervaring kunnen zij als geen ander de waarde van uw collectie bepalen.

Iedere **woensdag** taxeren wij gratis uw munten, bankbiljetten, penningen, onderscheidingen, postzegels en oude ansichtkaarten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Iedere **donderdag** taxeren wij gratis uw overige waardevolle objecten. U bent zonder afspraak welkom van 10.00 tot 16.00. Op overige werkdagen taxeren wij gratis op afspraak. Bel 030-6063944.

Bieden op een veiling?

Een overzicht van de veilingen in IJsselstein vindt u op www.mpoauctions.com. Na registratie kunt u online vooraf bieden en deelnemen aan de live-veilingen. De kavels staan ongeveer drie weken voorafgaand aan de veiling online. De week voor de veiling kunt u gebruik maken van onze kijkdagen in IJsselstein. Kijk op www.ha.com voor veilingen in de Verenigde Staten en Hongkong.

Uw collectie laten veilen?

Als 's werelds grootste veilinghuis op het gebied van numismatiek en andere verzamelobjecten zijn wij doorlopend op zoek naar inzendingen voor onze veilingen in Nederland, de Verenigde Staten en Hongkong. Onze bieders/leden (ruim 940.000!) zorgen gegarandeerd en aantoonbaar voor de hoogste opbrengst. Voor meer informatie of een afspraak voor een vrijblijvende taxatie kunt u contact met ons opnemen per telefoon of email (030-6063944, info@mpo.nl).

Provinciale receptis van 5 guldens – gedrukt in zwart met sierrand en leus, datum 3 Sept 1795, met handtekeningen P. van Calcar, C. Moulin en G.A. Maaldrink, verkocht voor € 8.610

De Beeldenaar

45

november | december 2021 | nr 6

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

VEILING 52

wordt gehouden op 1 en 2 november 2021

MOGEN WIJ OOK UW MUNTEN TOEVOEGEN AAN AL DIT MOOIS?

**NOG NOOIT IETS GEKOCHT OP EEN VEILING?
VEEL TEVREDEN KOPERS GINGEN U VOOR...!**

**NOG NOOIT IETS VERKOCHT OP EEN VEILING?
VEEL TEVREDEN INZENDERS GINGEN U VOOR...!**

Wilt u uw collectie of een gedeelte hiervan, via ons ter veiling aanbieden, dit kan voor veiling 53 vanaf heden. Hoe eerder wij uw mooie materiaal in huis hebben, hoe meer aandacht wij eraan kunnen geven in o.a. de beschrijving en fotografie.

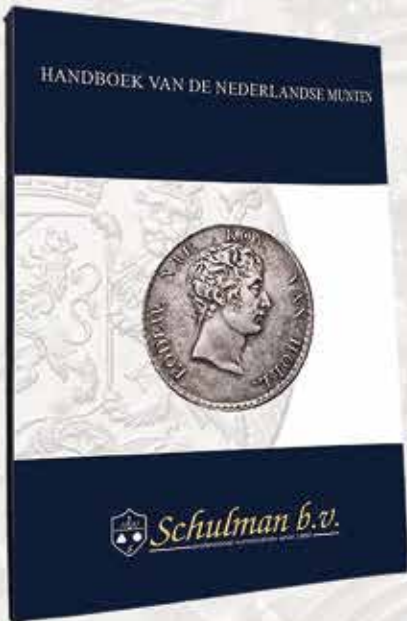

Schulman b.v.

professional numismatists since 1880

HANDBOEK VAN DE NEDERLANDSE MUNTEN

Met gepaste trots presenteren wij u de geactualiseerde en verbeterde versie van het 'Handboek van de Nederlandse Munten' door Jacques Schulman.

Hardcover: € 39,95
Softcover: € 29,95

- De meest uitgebreide catalogus over Nederlandse munten geslagen tussen 1795 en 2001
- Samengesteld aan de hand van ons uitgebreide archief bijgehouden sinds 1880
- Volledig in kleur gedrukt met afbeeldingen in hoge kwaliteit
- Nieuwe varianten & proefontwerpen
- Afslagen in andere metalen, zoals goud, zilver & brons
- Inclusief afslagen met gepolijste stempels
- Geactualiseerde Schulman-nummering
- Koninkrijksmunten van Juliana & Beatrix
- Correcte marktwaardes gebaseerd op veilingopbrengsten
- Waardeaanduidingen volgens internationale graderingsinstituten, zoals MS64 & AU58

BESTEL VIA WWW.SCHULMAN.NL

www.schulman.nl of download onze app in uw appstore

Jan Luijkenstraat 94 - 1071 CV - Amsterdam - The Netherlands
Tel. 020 320 9101 - Fax 020 620 8040 - e-mail: auction@schulman.nl

De Beeldenaar

45

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. www.debeeldenaar.nl.

STICHTING DE BEELDENAAR

p/a Uilenkamp 18, 3972 XR Driebergen
info@debeeldenaar.nl
BIC: INGBNL2A, IBAN: NL10 INGB 0005761252

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De heer E. Wilschut, Paul Gabriëlstraat 109,
2596 VC 's-Gravenhage. info@koninklijkgenootschap.nl
www.koninklijkgenootschap.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

De heer J.W. Kamps, Griftstraat 9, 3572 GM Utrecht,
secretaris@penningkunst.nl
www.peningkunst.nl

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl
Hoofredacteur: Jan Pelsdonk, Redactie: Paul Beliën,
Jim van der Meer Mohr, Johan Mevius, Toon Opdam,
Tom Senders, Fran Stroobants en Ans ter Woerds.

ABONNEMENTEN

Jaarabonnementen: Nederland: € 30; Europa: € 43;
buiten Europa: € 50.
Losse nummers: € 7 exclusief verzendkosten.
Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en
stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór
15 november schriftelijk is opgezegd. Voor leden van beide
verenigingen is het abonnement bij het lidmaatschap
inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte
welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij
de redactie en beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen
buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen
toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Inhoudsopgave

- 292** Ziende blind (duit 1751)
> Jan Pelsdonk
- 293** Penning van de American Petroleum
Company met het gebouw Petrolea
in Den Haag uit 1928
> Theo Kralt
- 297** Een nieuwe munt van graaf Dirk VI
van Holland (1121-1157)
> Anton Cruysheer
- 299** Kopieën zijn van alle tijden
> Jan Blok & Jan Pelsdonk
- 307** (Plaquette)penning van Jacob Mossel
uit 1754
> Paul Oostervink
- 313** Een hybride penning door Elly Baltus
> Karel Soudijn
- 315** ...en het verlenen van hulp aan hen die deze
behoeven
> Andries van der Graaf
- 317** 'Wat blijft komt nooit terug' (2)
> Marianne Eekhout & Chris Teulings
- 322** Gezicht van Nijmegen
> Jan Pelsdonk
- 323** Wil de échte Piet van Dijk opstaan?
> Johan Mevius
- 325** De Nationale Numismatische Collectie
haarscherp in beeld
> Pim Möhring
- 329** De keuzes van een verzamelaar
> Jim van der Meer Mohr
- 333** Toky Bautz, 60 jaar 'penningen'
> Toky Bautz
- 337** Doorgelichte numismatiek (4), 1575-1576:
een periode van tin
> Jan Pelsdonk
- 347** Numismatisch Speurwerk 68
> Johan Mevius
- 348** Nieuws

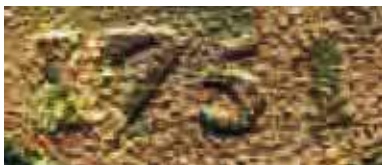
Ziende blind (duit 1751)

Voor u ligt alweer het laatste nummer van *De Beeldenaar* van 2021. Ook in dit tweede door corona getekende jaar hebben veel geïnteresseerden in de numismatiek hun vergaarde kennis omgezet in een artikel.

Dat het dit tijdschrift voor de wind gaat moge blijken uit het vierde dikke nummer dat dit jaar van de persen rolt. Ruim 350 pagina's in één jaargang is

voor *De Beeldenaar* een ongekende luxe en dit zou uiteraard niet mogelijk zijn zonder medewerking van onze trouwe adverteerders. De verhouding tussen advertenties en artikelen wordt daarbij uiteraard in de gaten gehouden; het advertentievolume mag alleen boven de vastgestelde grens uitkomen als die advertenties de extra kosten voor een dik nummer compenseren.

De diversiteit aan onderwerpen geeft *De Beeldenaar* charme. Wat dat betreft ben ik altijd nieuwsgierig naar wat de lezer bezig houdt. Deze vraag heeft in dit nummer geleid tot het artikel 'De keuze van een verzamelaar'. Ik ben benieuwd

of er meer volgen. Veel lezers hebben in de loop van de jaren gedegen specifieke numismatische kennis opgebouwd. Sommigen lopen met het plan rond om er ooit eens iets over op papier te

zetten. Een diversiteit aan redenen – de hang naar volledigheid is misschien wel de belangrijkste – zorgt er vervolgens voor dat er van die plannen nooit iets terecht

komt. Dat is zonde, want op termijn zal die kennis verloren gaan.

Dat het publiceren soms een tik op de vingers oplevert blijkt uit de in de voorgaande aflevering op pagina 258 beschreven West-Friese duit uit 1751. Onlangs gooide Kees Pannekeet de glazen van mijn roze bril in. Terecht meldt hij dat de '1' een door corrosie aangetaste '4' is. 1754 dus. En dat snijdt hout, want waarom zou de stempeelsnijder zowel een Romeinse I als een Arabische 1 hebben toegepast? Jammer voor mij, wel weer een leermoment om altijd scherp te blijven. Als verzachtende omstandigheid denk ik dan maar dat hij de enige was die het zag.

ADVERTENTIE

De afbeelding op de voorplaat wordt u aangeboden door **Heritage Auctions Europe**

Inhuldiging Wilhelmina in Amsterdam (1898)

Wordt geveild tijdens de Coins, Medals and Currency veiling van 16 tot 20 november 2021

Deze bijzondere penning is uitgegeven naar aanleiding van de inhuldiging van Wilhelmina in Amsterdam, 1898. De penning is ontworpen door Bart van Hove en Wien Achtenhagen en vervaardigd door Paulin Tasset in Parijs.

Op de voorzijde ziet u het borstbeeld van Hare Majesteit de Koningin. Op de keerzijde staat de Nederlandse Maagd (vergezeld door de Nederlandse leeuw) afgebeeld. Zij drukt de hand van Koningin Wilhelmina in kroningsornaat. De handdruk staat symbool voor het verbond dat op de inhuldigingsdag is gesloten tussen de koningin en het volk.

Het is een uiterst zeldzame penning. In goud zijn 25 stuks geslagen, door Wilhelmina onder andere uitgereikt aan familieleden, Indische vorsten, ministers en hoofden van departementen. Dit topstuk wordt geveild tijdens de halfjaarlijkse Coins, Medals and Currency veiling van Heritage Auctions Europe (16-20 november, 2021).

Heritage Auctions Europe, 030-6063944, info@ha-europe.com.

Penning van de American Petroleum Company met het gebouw Petrolea in Den Haag uit 1928

In dit artikel wordt een penning beschreven, 'den leden van de Vereniging voor Penningkunst aangeboden door den heer B. Klaare, Directeur der American Petroleum Company'. Deze tekst zette mij aanvankelijk op het verkeerde been, want de penning is niet opgenomen in het overzicht van de penningen van de Vereniging voor Penningkunst (VPK).¹

Rode Olifant

Wie Den Haag vanaf de Utrechtsebaan binnenkomt ziet aan de overzijde het in rode baksteen opgetrokken gebouw de Rode Olifant liggen. Het voormalige hoofdkantoor van Esso dankt zijn bijnaam de Rode Olifant aan een sculptuur van een olifantenkop in de toren en aan de warme roodbruine kleur van de 3,5 miljoen gebruikte bakstenen. De zandstenen beelden op de gevel en de toren zijn gemaakt door de Haagse beeld-

Kantoorgebouw Spaces (De Rode Olifant) in 2021: de voorgevel, de wandschildering met Petrolea en het atrium met gebogen glas-in-lood (foto's: auteur)

houwer Joop van Lunteren (1882-1958). Het gebouw is nu in gebruik als multifunctioneel kantoorgebouw Spaces. Tot 1987 was het bij Esso Nederland in gebruik. In 1921 werd dit gebouw ontworpen in opdracht van de American Petroleum Company (APC). Deze oliemaatschappij kwam voort uit de opbreking in 1911 van de in 1882 door John Rockefeller (1839-1937) opgerichte Standard Oil Company, nu Exxon Mobil. Vanaf 1938 werd in Nederland de merknaam Esso gevoerd. Jacob de Roos (1875-1942) en Willem Overijnder (1875-1941) werden als architect aangetrokken. Enkele jaren voor de Eerste Wereldoorlog maakten zij in 1912 een ontwerp voor het Rotterdamse Stadhuis dat niet werd uitgevoerd. Nadat de keuze voor het ontwerpen van het Rotterdamse stadhuis op hun leermeester Prof. Henri Evers (1855-1929) was gevallen, haalden De Roos en Overijnder dit ontwerp uit de kast om het te benutten en aan te passen voor het gebouw Petrolea.² Zij kregen een ruim budget voor de bouw mee. Het gebouw Petrolea kwam tot stand tussen 1921 en 1924. Naast het oogmerk van een fraai, doelmatig en groot kantoorgebouw speelden hierbij ook andere factoren een rol. Het gebouw zou hoger moeten worden dan het op niet zo verre afstand gelegen gebouw van de grote concurrent, de Bataafsche Petroleum Maatschappij/Koninklijke Nederlandse Petroleum Maatschappij (Shell) aan de Van Bylandtlaan. Dit laatste gebouw werd in 1915-1917 in neorenaissance stijl door de architecten-broers Marie (1879-1963) en Johan (1885-1962) van Nieuwerkeren gebouwd en in 1928-1930 uitgebreid. De American Petroleum Company wilde een moderner gebouw dat ook een goede representatieve entree kon bieden voor de belangenbehartiging van haar oliebelangen bij de regering in Den Haag, Nederlands-Indië en Aruba. Het in februari 1924 geopende gebouw werd gebouwd in de stijl van de Amsterdamse school en werd in rode baksteen uitgevoerd. Het forse kantoorpand staat op een granieten sokkel. Aan de Essenlaan in Rotterdam Kralingen staat nog een herenhuis uit 1913 waarin baksteen dominant is met zandstenen banden met een enigszins vergelijkbare uitstraling.³ Het interieur in Art Deco-stijl wordt gekenmerkt door een monumentaal trappenhuis met glas-in-lood ramen, veel natuursteen, kerenhouten lambrisering, parketvloeren en een

imponerende hoge en fraaie ontvangsthuis met een atrium van gebogen glas-in-lood van de Haarlemse glazenier Willem Bogtman (1882-1955) waarin een 50 meter lange wandschildering door Chris N.E. de Moor (1899-1981). De schildering toont taferelen van stoere arbeiders aan het werk op een raffinaderij die hier herinneren aan een rijk olie-verleden, met op een centrale plaats in gouden letters de tekst 'PETROLEA' en erboven een geplaatste klok.

Penning

Enkele jaren geleden kreeg ik een doosje met het opschrift PK in mijn bezit, met daarin een penning over de APC met het gebouw op de voorzijde en de vijf sterren van de APC op de keerzijde. In het doosje was een gedrukte beschrijving ingesloten met de tekst: 'Penning van de American Petroleum Company, diameter 60 mm. Voorzijde: Ontwerp van Jacob Jan van Goor (1874-1956). Het gebouw Petrolea te 's-Gravenhage, waaromheen het randschrift: „American Petroleum Company” en op de afsnede vijf sterren, het handelsmerk van de maatschappij. Keerzijde: glad, met randschrift bestaande uit het viermaal herhaalde motief der letters A.P.C. met vijf sterren. Uit het jaar 1928. Den leden van de Vereniging voor Penningkunst aangeboden door den heer B. Klaare, Directeur der American Petroleum Company'. Breunis Klaare (Rotterdam, 9 maart 1892 – Wassenaar, 2 november 1954) was na zijn opleiding werkzaam als volontair bij een bankiers- en effectenfirma in Londen.⁴ In 1912 trad hij in dienst van de APC waar hij leidinggevende functies bekleedde en in 1920 werd hij mededirecteur. Op 1 januari 1928 werd hij benoemd tot directeur van de Nederlandse onderneming waarvan de naam later gewijzigd werd in Standard Amerikaanse Petroleum Compagnie (SAPC) en na de Tweede Wereldoorlog in Esso Nederland. Hij diende de maatschappij tot zijn plotselinge overlijden in 1954. In zijn werkzame leven vervulde hij commissariaten in talrijke vooraanstaande Nederlandse ondernemingen. Klaare was een man die een grote sympathie voor de muziek aan de dag legde. Ook penningen waarvan hij een belangrijke verzameling had aangelegd, hadden zijn voorliefde. Waarschijnlijk zijn de eerste afslagen van de hier beschreven penning door hem aangeboden aan de leden van de VPK.

Jacob van Goor, *American Petroleum Company*. 1928, brons, 60 mm (foto's: auteur) met toelichting

De hierboven genoemde gedrukte tekst was niet bekend bij de VPK. Ook in de geschiedenis en het overzicht van de door de VPK uitgegeven penningen bleken deze tekst en de penning niet te zijn opgenomen. De vraag waarom de penning in het jaar 1928 aangeboden werd is niet eenvoudig te beantwoorden. Mogelijk heeft het te maken gehad met het vijfjarig bestaan van het gebouw Petrolea in 1928. Een andere reden kan zijn dat het bedrijf vanaf 1928 na een langdurige lobby mocht opereren in Nederlands-Indië. Dichter bij huis kan het maken van een goede indruk bij de verzamelaars van penningen een reden zijn geweest.⁵ Bij navraag bij de VPK bleken de voorzitter en degene die het archief beheert niets hierover in de notulen van de vergaderingen te kunnen terugvinden.⁶ Het blijft gissen naar het verband tussen de penning en de VPK. Een mogelijkheid is dat Klaare contact heeft gehad met Arnold von Weiler (1887-1969), directeur van de firma Begeer (waar de penning is gemaakt), die jarenlang VPK-bestuurslid was. De penning zou goed door Klaare tijdens een jaarvergadering

kunnen zijn uitgereikt aan de VPK-leden, zoals ook de bijsluiters vermeldt. Vandaar dat de VPK er niets over in de archieven vindt. De eigen opdrachten zijn goed bekend en beschreven. De APC heeft de penning van het gebouw jarenlang uitgereikt aan medewerkers die een jubileum bij

Lepeltje met gebouw Petrolea, Esso 1949 (foto's: auteur)

Dirk Bus, *ESSO Nederland N.V.* 1958, brons, 86 mm (foto's: auteur)

de maatschappij mochten vieren. Daarbij werd op de keerzijde een inscriptie aangebracht met de naam van de employé en de datum. In 1949 werd bij Begeer ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum een lepeltje met de afbeelding van gebouw Petrolea uitgebracht en in 1958 ontwierp de beeldhouwer Dirk Bus (1907-1978) een door Koninklijke Begeer gegoten penning, diameter 86 mm, met op de keerzijde twee palmtakken waarbinnen de initialen DB met 12 sterren en op de voorzijde één ster met de letters 'ESSO'. NEDERLAND. N. V.' en het gebouw Petrolea.

Noten

1. Tilanus, Louk (2000) *Handzame sculptuur, De geschiedenis van de Vereniging voor Penningkunst* (Amsterdam).
2. Dorman, Ewout, Michelle Provoost & Sophie van Ginneken (2013) *Maaskade 113-115 Rotterdam, Cultuurhistorische Verkenning* (Rotterdam) 36-39; Rooy, Max van (10 augustus 1990) De grote schoonmaak, in: *NRC-Handelsblad*. In dit artikel is ten onrechte het stadhuis van Hilversum gememoreerd.
3. Tolboom, Hendrik-Jan (red.) (2012) *Onvermoede weelde. Natuursteengebruik in Rotterdam 1850-1965* (Utrecht) 23.
4. N.N. (1958) B. Klaare, in: *Economisch-Historisch Jaarboek 27* (1958) 188.
5. Setiawan, Agus (2014) *The political and Economic Relationship of American-Dutch Colonial Administration in South East Asia. A Case Study of the Rivalry between Royal Dutch Shell and Standard Oil in the Netherlands Indies (1907-1928)* (Bremen, doctoraalstudie Jacobs Universiteit).
6. E-mailwisseling tussen het VPK-bestuur en de auteur, 18 november 2019.

VENROOY
Goud- en Zilverindustrie B.V.

Uw betrouwbare partner voor ontwerp en volledige productie van slagpenningen in brons, verzilverd, verguld, zilver en goud

erepenningen | herdenkingspenningen | gemeentepenningen | familiepenningen

Venrooy Goud- en Zilverindustrie B.V. De Meerheuvel 13, 5221 EA 's-Hertogenbosch, Nederland | T +31 (0)73 - 6 31 28 31 | E info@venrooybv.nl | I www.venrooybv.nl

Een nieuwe munt van graaf Dirk VI van Holland (1121-1157)

Met enige regelmaat duiken in Nederland nieuwe muntvarianten op uit de middeleeuwen. Het gaat dan bijvoorbeeld om een nieuw jaartal, een afwijkend omschrift of een andere kleine variant van munttypen die al wel bekend zijn. Zeldzamer zijn geheel nieuwe typen of een geheel nieuwe voor- of keerzijde. In dit artikel beschrijf ik zo'n munt, die afgelopen jaar werd gevonden en die kan worden toegeschreven aan graaf Dirk VI van Holland (1121-1157).

De vondst

In september 2020 ontving ik een e-mail van detectorzoeker Wil Kuijpers met de vraag of ik dit penninkje herkende. Hij had de penning de dag ervoor gevonden in de grond langs de Rijn bij Maurik (Gelderland). De munt weegt 0,42 gram en heeft een doorsnede van 12 mm. Vanwege mijn inventarisatie van munten van graaf Dirk VI van Holland ten behoeve van een toekomstige publicatie, herkende ik de keerzijde van de munt direct, maar de voorzijde was voor mij geheel nieuw. De zilveren munt is door de vinder vervolgens netjes gemeld bij PAN/NUMIS.

Toeschrijving

Hoewel de vindplaats anders doet vermoeden, zijn er drie aanwijzingen waarom de penning toch aan het graafschap Holland kan worden toegeschreven. De eerste is de identieke keerzijde, die bekend is van een penning die eerder door Van Hengel werd toegeschreven aan Floris III van Holland (1157-1190) en door Grolle aan Willem I van Holland (1203/1208-1222). Die munt is afgebeeld in dit artikel (NUMIS 1002354).¹ Van dit type zijn mij tien exemplaren bekend, waarvan 1 met onbekende vindplaats, 1 uit Alphen aan den Rijn (Zuid-Holland) en 8 uit het gebied rond Egmond (Noord-Holland). De Hollandse herkomst is hiermee overtuigend.

Holland, graaf Dirk VI, penning. 1121-1157, 12 mm, 0,42 gram (PAN-00078644, NUMIS 1154634)

De toeschrijving van Grolle aan Willem I van Holland kan niet kloppen omdat dit type anonieme penningen onder meer voorkomt in de schatvondst Arnhem, die tegen 1190 is verborgen. Kenmerkend voor deze munt is de palmtak voor het gezicht van de graaf. De palmtak staat symbool voor een bedevaartstocht naar Jeruzalem. Bij de intocht van Jezus in Jeruzalem werden palmtakken gebruikt om hem toe te wuiven.² Voor het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 2021* heb ik een artikel geschreven over de munten van Floris III van Holland. Voor Floris III zou dit symbool kunnen opgaan, omdat hij in 1184 deze tocht heeft ondernomen. Ditzelfde geldt voor Willem I; hij was deelnemer aan zowel de derde kruistocht (in 1189-1190 samen met zijn vader) als de vijfde kruistocht (in 1217-1218). Het kruis op de gevonden munt is echter iets smaller dan op de munten

Holland, graaf Dirk VI, penning. 1121-1157, 16 mm, 0,640 gram (NUMIS 1002354)

Holland, graaf Floris III, penning. 1157-1190, 10 mm, 0,25 gram (NNC, inv. DNB-00933)

van Floris III en het pseudo omschrift is aanmerkelijk anders, namelijk twee bij elkaar staande driehoekjes met de punten opzij op de voorzijde en bollen (zonder de voor de munten van Floris III kenmerkende driehoekjes) op de keerzijde. Deze tekens op de voor- en keerzijde zijn slecht zichtbaar op de afbeeldingen. Deze munt past daarom beter bij de vader van Floris III, Dirk VI van Holland (1121-1157), waarbij de palmtak waarschijnlijk verwijst naar diens bedevaart in 1138.³

Een tweede aanwijzing betreft het symbool voor het gezicht van de graaf. De gepunte ring komt zowel op de munten van Dirk VI als zijn zoon Floris III voor en zijn een aanwijzing voor de Hollandse oorsprong. Drie van deze symbolen aan elkaar zijn niet eerder aangetroffen. De

gepunte ringen zijn mogelijk een christelijk symbool, waarbij het aantal van drie zou kunnen verwijzen naar de heilige drie-eenheid. Een derde aanwijzing tot slot is het pseudo-omschrift op de voorzijde, onder andere bestaande uit liggende streepjes. Die streepjes zijn ook op andere munten van Dirk VI aangetroffen.⁴

Tenslotte

Hoewel ik vrijwel overtuigd ben dat de nieuw gevonden munt kan worden toegeschreven aan Dirk VI van Holland, valt 100% zekerheid niet te geven, mede door het ontbreken van historische bronnen. Daarnaast lijkt ook een broer van Dirk VI twee jaar te hebben geregeerd, namelijk Floris de Zwarte (1129-1131). Eventueel kan ook hij de muntheer zijn, hoewel aan hem tot nu toe nog geen munten zijn toegeschreven en hij misschien meer als tijdelijke hulp- of medegraaf kan worden beschouwd.⁵ Meer meldingen van deze zeldzame vondsten zijn zeer welkom, langzaam maar zeker wordt er daardoor steeds meer duidelijk.

Met dank aan Wil Kuijpers.

Noten

1. Hengel, C. van (1998) *'Penningen Hollants'* (Amsterdam) 20, type C.1.1; Grolle, J.J. (2000) *De Muntslag van de Graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434* (Amsterdam) 48, type 8.1.1.E.
2. Cruysheer, A. (2014) Een nieuwe halve penning van bisschop Boudewijn II, in: *De Beeldenaar* 38-6, 255-256.
3. Boer, D.E.H. de & E.H.P. Cordfunke (2010) *Graven van Holland. Middeleeuwse vorsten in woord en beeld (880-1580)* (Zutphen), 54-55.
4. Cruysheer, A. (2021) Zonsverduisteringen op middeleeuwse munten, in: *De Beeldenaar* 45-2, 79.
5. Jong, H. 't (2018) *De dageraad van Holland. De geschiedenis van het graafschap 1100-1300* (Utrecht) 76-84.

IBNS Nederland

Nederlandse Vereniging
van Papiergeldverzamelaars

www.ibns.nl

info.ibns@gmail.com

Entingestraat 2, 7841 AW SLEEN

Kopieën zijn van alle tijden

Een bespiegeling over rekenpenningen aan de hand van Teylers collectie

Kort vóór de coronacrisis begon, heeft de eerste auteur de verzameling rekenpenningen in Teylers Museum bestudeerd. Zijn enthousiasme – in combinatie met een recent verschenen herdrukte publicatie – heeft ervoor gezorgd dat ook de tweede auteur de rekenpenningen nader onder de loep heeft genomen. In dit gezamenlijke artikel wordt nader ingegaan op veelvuldig eigentijds of later kopieerwerk, dat in veel grote publieke verzamelingen en in privécollecties te vinden is. Bij het zoeken naar vergelijkingsmateriaal zijn ook de Nationale Numismatische Collectie (NNC) en privécollecties geraadpleegd.

Kanttekeningen

Over rekenpenningen is in de voorbije eeuwen het nodige gepubliceerd. Zij zijn deels opgetekend door Bizot, Van Mieris en Van Loon en het werk van Dugniolle wordt nog steeds veel geciteerd.¹

In een reeks artikelen schreef Bert van Beek over de algemene geschiedenis en het gebruik en recent verscheen er een herdruk van het boek over rekenpenningen door Margreet Tas, waarbij Van Beek een van de medeauteurs was.² Het is daarbij al langer bekend dat er kopieën van rekenpenningen bestaan. Latere productie en imitaties in Parijs, Doornik, Neurenberg en de Republiek worden door Van Beek en Van Kerkwijk terloops gemeld.³ Het blijkt, dat sommige rekenpenningen jonger zijn dan hun jaartal aangeeft, omdat bestaande stukken zijn gekopieerd of omdat er nieuwe zijn ontworpen. Die latere productie kan niet zonder meer als 'vals' (met de bedoeling om iemand op te lichten) worden bestempeld, omdat het vaak kopieën betreft die in opdracht van gerenommeerde verzamelaars zijn gemaakt ten behoeve van hun eigen collecties.⁴ Een jaartal op een rekenpenning is dus niet altijd zaligmakend.⁵

In de numismatische collectie van Teylers Museum bevinden zich ruim 1300 rekenpenningen. Een aanzienlijk deel daarvan – meer dan 500 stuks – is nog afkomstig uit de collectie van Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778). De rest is in de eeuwen na zijn dood als aanvulling op die verzameling verworven. Het verzamelen ging door tot

in 1917, het jaar waarin het museum hard werd getroffen door de gevolgen van de Russische Revolutie.⁶ Eerder in dat jaar werden tijdens een veiling bij Muller te Amsterdam nog tientallen rekenpenningen verworven uit de belangrijke collectie van Pieter Jacob van Dijk van Matenesse (1825-1905).⁷ Ondanks klinkende namen waar het de herkomst betreft, zijn er toch wat kanttekeningen te maken bij de originaliteit van enkele stukken.

Naast de – standaard – geslagen koperen exemplaren bestaan er zeldzamere zilveren afslagen, gemaakt voor bijvoorbeeld hoogwaardigheidsbekleders en verzamelaars. Aan afwijkingen wordt doorgaans erg weinig aandacht besteed. Zo zijn er rekenpenningen die op een later moment zijn bijgewerkt. Gesleten, zeldzame exemplaren werden met een burijn of graveerstift bewerkt om teksten en afbeeldingen duidelijker naar voren te krijgen. Dit werd gedaan om het stuk weer verzamelwaardig te maken, al valt aan de kwaliteit van het resultaat doorgaans nog wel wat af te dingen want dit ging duidelijk ten koste van de detaillering. Opvallend genoeg zijn alle 20 zilveren opgewerkte rekenpenningen in Teylers Museum afkomstig uit de collectie van Pieter Teyler van der Hulst. Van hem is bekend dat hij in het midden van de achttiende eeuw actief verzamelde, waaruit volgt dat deze penningen waarschijnlijk uiterlijk in de eerste helft van die eeuw zijn bewerkt, mogelijk zelfs in opdracht van Pieter Teyler van der Hulst zelf.

Memmies

Met het verschijnen van de catalogi over Nederlandse penningkunde door Van Loon, nam het verzamelen van penningen – waaronder rekenpenningen – toe.⁸ De oplage van het werk bedroeg maar liefst meer dan 1000 exemplaren van de Nederlandse versie.⁹ Ook verzorgde hij een vertaling in het Frans. De groeiende interesse bij verzamelaars is te zien in het aantal penningen over historische onderwerpen dat in de loop van de achttiende eeuw is verschenen. Daarbij werden sommige belangrijke gebeurtenissen waarvan eerder geen penning was verschenen, alsnog in edelmetaal gevat.

Van Loon plaatste de door hem beschreven penningen in een historische volgorde, waarbij hij het onderwerp van een penning belangrijker vond dan het moment waarop de penning werd vervaardigd. Het is niet altijd eenvoudig om het productiemoment te achterhalen en dat geldt duidelijk ook voor rekenpenningen. De stempels van rekenpenningen bleven geregeld langere tijd bewaard. Zij konden worden gebruikt om later een nieuwe serie bij te produceren. Zo is recent een

Utrecht, *Voorbereidingen voor de oorlog tegen Spanje*. 1582, koper, 31 mm (inv. TMNK 04395) Dugniolle 2888

Utrecht, *Voorbereidingen voor de oorlog tegen Spanje*. 1582, zilver, 32 mm, met bijgewerkte teksten en afbeeldingen (inv. TMNK 04394) Dugniolle 2887

Utrecht, *Oproep tot waakzaamheid na de moord op Willem van Oranje*. 1584, koper, 31 mm (inv. TMNK 04434) Dugniolle 3004

Utrecht, *Oproep tot waakzaamheid na de moord op Willem van Oranje*. 1584, zilver, 32 mm, met bijgewerkte teksten en afbeeldingen (inv. TMNK 04433) Dugniolle 3003

rekenpenning beschreven uit 1587, die zes jaar later moet zijn geproduceerd.¹⁰ Bovendien werden bij zo'n latere productie soms verschillende voor- en keerzijdes gecombineerd. Zouden er door de toenemende verzamelinteresse ook eerder niet bestaande rekenpenningen zijn bedacht of zouden zeldzame exemplaren zijn gekopieerd? Verondersteld zou kunnen worden dat juist de stukken die in Van Loon zijn afgebeeld werden nagemaakt omdat de vraag daarnaar steeg na de verschijning van de overzichtspublicatie.

Er bestaan imitaties in lood-tin van rekenpenningen naar koperen exemplaren geslagen rond 1520-1530, zoals de afgebeelde rekenpenning van het bureau van Ferdinand van Oostenrijk. Kleine verschillen tonen aan dat ze in veel gevallen zijn gekopieerd en niet met de originele stempels zijn gemaakt. Ze lijken op het eerste gezicht eigentijds te zijn, maar het is waarschijnlijker dat ze in later eeuwen zijn geslagen voor verzamelaars. Uit de late middeleeuwen zijn ook originele loden rekenpenningen bekend. Van dit soort penningen zijn er slechts weinig bewaard gebleven want tijdens het gebruik beschadigden en sletten ze snel. Bovendien zijn ze gevoelig voor verval (tinpest).

Vanaf het begin van de zeventiende eeuw verschuift de functie van de rekenpenning van

gebruikspenning naar verzamelobject.¹¹ In Teylers collectie liggen een originele koperen en zilveren rekenpenning van de stad Gorinchem uit 1588. Een derde, zilveren, exemplaar is afwijkend van uitvoering. Deze is duidelijk met een schroefpers vervaardigd. De rand is keurig rond en glad afgewerkt, het stuk is dik, met 10,711 gram opvallend zwaar en de afbeelding en belettering passen niet bij een productie in de zestiende eeuw. Deze afwijkende rekenpenning is in 1924 samen met een serie andere rekenpenningen door Van Kerkwijk beschreven; een artikel dat in 1999 is aangevuld door Kunzel.¹² Het blijkt dat er op een zeker moment in Duitsland een serie van 46 kopieën van rekenpenningen is vervaardigd. Van Kerkwijk beschrijft ze en beeldt veertien exemplaren af. De 'rekenpenning' uit Gorcum wordt onder nummer 24 beschreven. Van Kerkwijk dateert de kopieën in de periode 1610-1648, maar gezien de productiewijze (schroefpers) en verzamelwoede in de achttiende eeuw, lijkt een vervaardiging rond 1700 beter houdbaar. Dat blijkt duidelijk uit het artikel van Kunzel, die de serie kopieën met zekerheid op 1701 dateert. Hij beeldt ze alle 46 af. Ondanks dit laatste artikel worden ze nog steeds zo nu en dan als echte rekenpenningen aan verzamelaars aangeboden. De producent van die stukken is Johan Memmies (Johann Memmius) (?-1719). Hij was goudsmid, medailleur en tevens muntmeester in Güstrow (1673-1678), Rostock (1679-1710), Stade (1696) en Stettin (1705-1710). Hij had de kopieën gemaakt in een periode dat er weinig muntproductie was. Hij hoopte hiermee wat extra inkomsten te genereren. Aan het einde van dit artikel is een tabel opgenomen met de corresponderende nummers in Van Loon en Dugniolle van de Memmies-stukken, zodat verzamelaars sneller kunnen controleren of hun exemplaar origineel is.

Meer kopieerwerk

De serie van 46 penningen door Memmies toont niet alle kopieën van rekenpenningen die er rond 1700 vervaardigd zijn. Mogelijk heeft Memmies ook nog andere penningen geproduceerd of zijn er in diezelfde tijd meerdere stempelsnijders actief geweest met het maken van kopieën.

In de periode 1586-1588 werden er enige rekenpenningen gemaakt die refereren aan het wantrouwen dat er heerste tegen de Engelse

Brugge, rekenpenning van het bureau van aartshertog Ferdinand van Oostenrijk. 1521, geslagen, koper (NNC, inv. RP-00790) Dugniolle 1122

Brugge, rekenpenning van het bureau van aartshertog Ferdinand van Oostenrijk. Zonder jaar (1521), tin/lood, geslagen, imitatie (particuliere collectie) Dugniolle 1122 variant

hulptroepen van Leicester.¹³ De penningen tonen in het omschrift een klimmende leeuw – het muntteken van emittent Gent – en een op een kruis lijkende lelie. Hier doemt gelijk al weer een vraag op, want het munthuis te Gent werd in 1584 gesloten. Zouden de stempels vervolgens naar Brugge of Antwerpen zijn overgebracht of ging de rekenpenning-productie in Gent langer door? In ieder geval toont een soortgelijke – maar duidelijk later vervaardigde – kopie uit de collectie van Teylers Museum het jaartal 1587. Volgens het collectiebestand gaat deze penning over de overgave van Deventer aan de Spanjaarden; een onderwerp dat in het verlengde ligt van het wantrouwen van de troepen van Leicester. Dit stuk komt niet voor in de serie van 46 Memmies-kopieën, maar toont wel verwantschap en zal ook rond 1700 in Duitsland zijn vervaardigd. Het bewuste exemplaar komt uit de collectie van Pieter Teyler van der Hulst. Dit stuk – van het type Dugniolle 3140 – toont schijnbare rozetten als initiaaltekens. Het origineel zou daarom goed in Dordrecht vervaardigd kunnen zijn. Mits Dugniolle uiteraard niet dezelfde kopie beschrijft, want het origineel is ons onbekend.

Gorinchem, Rekenpenning van Gorinchem met een oproep tot waakzaamheid. 1588, geslagen, koper, 31 mm (inv. TMNK 16360) Dugniolle 3181

Gorinchem, Rekenpenning van Gorinchem over vrede door vrijheid van godsdienst en handel. 1588, geslagen, zilver, 30 mm (inv. TMNK 16359) Dugniolle 3180

Johan Memmies, Rekenpenning van Gorinchem met een oproep tot waakzaamheid. 1588 (circa 1700), geschroefd, zilver, 30 mm (inv. TMNK 04472) Dugniolle 3181 variant

Twee andere kopieën – van het type Dugniolle 2564 – zijn op het formaat na niet als rekenpenning herkenbaar. Het gaat om twee penningen over Willem van Oranje en het afschaffen van de tiende penning in 1572. Zij zijn van een andere hand dan die van Memmies en zullen zijn gekopieerd van een origineel. Of van een exemplaar van Memmies, want deze penning komt ook voor als

kopie door Memmies.¹⁴ Opvallend genoeg sluipt er in het kopieerwerk een schrijffout. Bij het oorspronkelijke jaartal 1572 is de 2 als Z geschreven waarbij de onderste poot tegen de helm van Willem van Oranje stuit. Waarschijnlijk is die poot vervolgens als onderdeel van de helm gezien, waardoor het jaartal op de kopie per abuis werd gewijzigd in 1577. Dit tweede stuk is kleiner dan het door Van Loon afgebeelde exemplaar (31 in plaats van 38 mm).¹⁵ De originele zestien-eeuwse penning of rekenpenning is ons niet bekend.¹⁶ Mogelijk hebben Dugniolle en Van Loon een later vervaardigd exemplaar beschreven. Ook de rol van Memmies blijft vaag. Heeft hij deze historische gebeurtenis van een penning gekopieerd en als rekenpenning gepresenteerd? Grapperhaus beschrijft in dit verband iets heel interessants over de gebeurtenissen in 1572: 'Op allerlei in onze ogen vaak kinderlijke wijzen sloegen de geuzen winst uit de tiende penning ten behoeve van hun zaak. Op de scheepsvlaggen, tot zelfs op hun kleding werd de tiende penning bespot. Een Haarlemse dagboekschrijver, Willem Janszoon Verwer beschrijft dat aldus: "1572 hebben die Geuzen (in deze landen ende in brabant etc.) gedraghen een brille aen die rechterarm, aen die hoet negen penningen, die thiende op het punct van haer rapier tot spijte van duc Dalba met zijne consorten".¹⁷ De bril slaat op Den Briel en de negen penningen in het schild op de tiende penning. Mogelijk is deze penning meegelif met de emissies van geuzenpenningen. Het traceren van kopieën blijft een boeiende aangelegenheid.

Gietwerk

Een aparte groep rekenpenningen blijkt te zijn gegoten. De penningen zijn herkenbaar aan de vele putjes op het oppervlak, vaak deels weggevoerd waardoor een groot aantal evenwijdige krasen in het veld is ontstaan. Bij vroege penningen, tot het midden van de zestiende eeuw, kan gieten een normale productiewijze zijn geweest. Met name bij exemplaren uit de Tachtigjarige Oorlog en later, mogen eerder geslagen penningen worden verwacht. Waarschijnlijk zijn sommige bewaard gebleven geslagen penningen, ten behoeve van verzamelaars nagegoten. Hier was een markt voor, zoals ook een brief van Andries Schoemaker aan zijn zoon aantoonde.¹⁹ Hij schreef dat hij had berekend 'hoe groot een somme gelts

Brugge of Antwerpen?, *wantrouwen tegen de Engelse hulptroepen van Leicester*. 1586, geslagen, zilver (foto's: NNC, inv. RP-03028) Dugniolle 3121

Anoniem, *Prins Willem van Oranje en het afschaffen van de tiende penning*. 1572, zilver, gegoten, 31 mm (inv. TMNK 00215) Dugniolle 2564 variant

Anoniem, *Overgave van Deventer aan de Spanjaarden*. 1587, geschroefd, zilver, 30 mm (inv. TMNK 04461). Dugniolle 3140 variant

Anoniem, *Prins Willem van Oranje en het afschaffen van de tiende penning in 1572. '1577'*, circa 1700, geschroefd, zilver, 28 mm (inv. TMNK 00233) Dugniolle 2564 variant

dat daar door bij mij ledig lagh' en dat hij alles in 1720 had verkocht. Wel liet hij eerst koperen of bronzen afgietsels van de zilveren penningen maken. De originaliteit van een stuk was blijkbaar van minder groot belang. Nadere bestudering van de exemplaren in Teylers collectie leert, dat gegoten exemplaren vaak herkenbaar zijn aan ////-vormige vijlsporen in de rand (bijvoorbeeld bij de exemplaren TMNK 04385 en TMNK 04765). Gegoten rekenpenningen komen met name voor van de zeldzame exemplaren. Deze zullen gediend hebben om gaten te vullen in de penningcollecties; zo konden de anders niet verkrijgbare stukken vermeld in de penningboeken, toch worden toegevoegd.

Deze gegoten rekenpenningen zijn dus te bestempelen als kopieën, die waarschijnlijk rond 1725-1775 zijn vervaardigd om te voorzien in de behoeften van de verzamelaarsmarkt. Ook Pieter Teyler van der Hulst zelf had er diverse van in zijn verzameling. Exacte dateringen van de kopieën zijn lastig te geven, maar er zijn wel aanwijzingen te vinden. Van de vertind koperen Antwerpse rekenpenning uit 1582 over de inhuldiging van de graaf van Anjou (TMNK 04385) wordt de voorzijde bijvoorbeeld al vermeld door Van Loon in 1732.

Johan Memmies, *Prins Willem van Oranje en het afschaffen van de tiende penning*. 1572 (circa 1700), geschroefd, zilver (foto: website www.dugniolle.com) Dugniolle 2564 variant¹⁸

Door veel penningen te zien wordt het eenvoudiger om afwijkingen te herkennen. Ook een afwijkend formaat en gewicht zijn aanwijzingen. Gegoten penningen hebben een minder scherp profiel en tonen vaak kleine putjes aan de oppervlakte, ontstaan door luchtbelletjes bij het gietproces. Een bijgewerkte rand – zoals bij de Memmies-serie – toont doorgaans kleine vijlsporen. Ook de kleur en patina wijken soms af, waarbij de rand soms een messingachtige kleur heeft gekregen. Bij een rekenpenning van de Antwerpse burgemeester Johannes van Straelen uit 1579 (Dugniolle 2789), is bij toeval het exemplaar gevonden dat model stond voor de nagieting. Naast de diepe kras over het wapenschild zijn ook

Brugge, Aankomst van de graaf van Anjou in Vlissingen. 1582, nagieting, zilver, 28 mm (inv. TMNK 04381) Dugniolle 2860 variant

Brussel, rekenpenning van thesaurier André de Wesembeke uit Brussel. 1621, geslagen, koper, 29 mm (NNC, inv. RP-04130) Dugniolle 3780

Antwerpen, Inhuldiging van de graaf van Anjou als hertog van Brabant. 1582, nagieting, vertind koper, 32 mm (inv. TMNK 04385), zonder muntteken 'hand' en met afwijkend borstbeeld, niet in Dugniolle.

Brussel, rekenpenning van thesaurier André de Wesembeke uit Brussel. 1621 (circa 1700-1750), nagieting, koper, 27 mm (inv. TMNK 04743) uit de collectie van Pieter Teyler van der Hulst, Dugniolle 3780 variant

Anoniem, Rekenpenning van Henegouwen over het vernieuwen van de rechten van de katholieken. 1582 geslagen, koper, 30 mm (NNC, inv. RP-02672) Dugniolle 2854

Brussel, rekenpenning van thesaurier Louis van den Winckele uit Brussel. 1627, geslagen, koper, 29 mm (NNC, inv. RP-04200) Dugniolle 3838

Anoniem, Rekenpenning van Henegouwen over het vernieuwen van de rechten van de katholieken. 1582 (circa 1700), gegoten, zilver, 31 mm (inv. TMNK 04380) Dugniolle 2854 variant

Brussel, rekenpenning van thesaurier Louis van den Winckele uit Brussel. 1627 (circa 1700-1750), nagieting, koper, 28 mm (inv. TMNK 04763) uit de collectie van Pieter Teyler van der Hulst, Dugniolle 3838 variant

Maastricht, rekenpenning voor de rekenkamer, met de wapenschilden van koning Philips IV en prins-bisschop Ferdinand van Beieren. 1628, geslagen, koper, 28 mm (NNC, inv. RP-04206) Dugniolle 3844

Antwerpen?, rekenpenning van de Antwerpse burgemeester Johannes van Straelen. 1579, geslagen, koper, 29 mm (NNC, inv. RP-02559) Dugniolle 2789

Maastricht, rekenpenning voor de rekenkamer, met de wapenschilden van koning Philips IV en prins-bisschop Ferdinand van Beieren. 1628 (circa 1700-1750), nagieting, koper, 28 mm (inv. TMNK 04765) Dugniolle 3844 variant

Antwerpen?, rekenpenning van de Antwerpse burgemeester Johannes van Straelen. 1579, gegoten, koper, 29 mm (particuliere collectie) Dugniolle 2789 variant

de putjes in de rand op de voor- en keerzijde op de kopie terecht gekomen.

Conclusie

Het is vrijwel ondoenlijk om op basis van de gebruikte stempels de ouderdom van een penning te bepalen. Dankzij de dateerbare stukken in de collectie van Teylers Museum konden diverse naslagen beter in de tijd worden geplaatst. Als bijvangst is er een kopie gevonden die is te herleiden naar een origineel exemplaar in de Nationale Numismatische Collectie. Anders dan bij het namaken van munten was het namaken van penningen niet strikt verboden. Stempels konden langer in gebruik blijven en zelfs aan derden worden verkocht. Daarmee kon indertijd bijvoorbeeld worden ingespeeld op de toenemende vraag van verzamelaars, mede door het verschijnen van de boeken door Bizot, Van Mieris en Van Loon. Het is logisch dat het daarbij met name om de zeldzamere exemplaren ging. Bij latere generaties verzamelaars of hun erfgenamen vertroebelde het onderscheid tussen origineel en kopie. Voor de huidige verzamelaars van zeldzame rekenpenningen is dus alertheid geboden. Het is raadzaam om naast het oppervlak de rand te bestuderen. Ook exemplaren die duidelijk zwaarder zijn dan 3 gram kunnen later zijn gemaakt.

Brussel, rekenpenning van thesaurier Jacques van der Noot. 1627, geslagen, koper, 29 mm (NNC, inv. RP-04202) Dugniolle 3840

Brussel, rekenpenning van thesaurier Jacques van der Noot. 1627, gegoten, koper, 29 mm (particuliere collectie) Dugniolle 3840 variant

Van Loon-1	Dugniolle
(niet)	2580
99.5	2461
141.2	2537
121.2	2480
127	2492
135	2518
142.3	2538
157.1	2564
174	2591
203.1	2630
204	2647
224	2676
243.1	2726
249.1	2743
377.1	3141
279	2798
304	2839-2840
315	2890
336.3	2949
344	2995
360.1	3042
363.2	3095
377.1	3141
387	3181

Van Loon-1	Dugniolle
394.2	3230
412	3256
418.2	3276
431.1	3304
441	3328
446	3337
462	3367
481.3	3400
496.3	3416
521	3445
524.7	3466
546v/ 548.5k	3504v/ 3508k
559	3518
567.3v/ 567.4k	3535a/ 3537

Van Loon-2	Dugniolle
9	3558
14	3582
22	3599
24.1	3611
34	3624
36.2	3628
50.2	3648
56	3651

Concordans tussen Dugniolle en Van Loon van de 46 Memmies-penningen uit 1701 (v = voorzijde, k = keerzijde). De Memmies-penningen zijn uiteraard kopieën en wijken daardoor soms in detail af van de door Van Loon en Dugniolle vermelde exemplaren. Opvallend is wel dat Kunzel soms foute literatuurverwijzingen geeft.

Omdat schriftelijke documentatie of verantwoording ontbreekt blijft veel onduidelijk rond de kopieën van rekenpenningen. Het aantal nagietingen van ieder type penning is onbekend. Dit zou alleen nog enigszins kunnen worden bepaald indien de afzonderlijke collecties van verzamelaars voldoende zijn ontsloten – bijvoorbeeld met foto's – en ze onderling worden vergeleken; een monnikenwerk.

Met dank aan Claude Roelandt voor zijn inbreng.

Noten

1. Bizot, Pierre (1690) *Medalische historie der republyk van Holland* (Amsterdam); Mieris, Frans van (1732-1735) *Histori der Nederlandsche vorsten uit de huizen van Beyere, Bourgonje en Oostenrijk met meer dan duizend*

- historipenningen ('s-Gravenhage); Loon, Gerard van (1723-1731) *Beschrijving der Nederlandsche Historipenningen 1-4* ('s-Gravenhage); Dugniolle, J.F. (1876-1877) *Le jeton historique des Dix-sept Provinces des Pays-Bas 1-4* (Brussel).
2. Tas, Margreet, mmv. Herman Gerritsen & Bert van Beek (2020) *Rekenpenningen. 540 rekenpenningen van de zestiende en eerste helft van de zeventiende eeuw* (Rotterdam); Beek, Bert van (1981-1) *Rekenpenningen*. Van Rekeninstrument tot historipenning en speelpenning, in: *De Beeldenaar* 5-1, 9-16; Beek, Bert van (1981-2) *Rekenpenningen II*. De eerste rekenpenningen, in: *De Beeldenaar* 5-2, 43-48; Beek, Bert van (1981-3) *Rekenpenningen III*. Neurenbergse imitaties, in: *De Beeldenaar* 5-3, 83-89; Beek, Bert van (1981-4) *Rekenpenningen IV*. De eerste jetons in de Noordelijke Nederlanden, in: *De Beeldenaar* 5-4, 132-136; Beek, Bert van (1981-5) *Rekenpenningen V*. De jetons van de Utrechtse bisschoppen, in: *De Beeldenaar* 5-5, 187-195; Beek, Bert van (1981-6) *Rekenpenningen VI*. De Tachtigjarige Oorlog, in: *De Beeldenaar* 5-6, 215-224.
 3. Van Beek, 1981-2: 47; Van Beek, 1981-3: 83; Van Beek, 1981-4: 86; Kerkwijk, A.O. van (1920) *De stempelsnijders, werkzaam aan de Munt te Dordrecht van 1576-1806*, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 7, 29-61, specifiek 35-37.
 4. Stroehlin, P.-Ch. (1892) *Refrappes et falsifications*, in: *Revue suisse de numismatique* 2, 363-376, specifiek 366.
 5. Van Beek, 1981-5: 187; Beek, Bert van (2007) *Jetons van de Staten van Brabant van 1581*, in: *De Beeldenaar* 31-3, 131-134.
 6. Pelsdonk, Jan (2014) *Verdamp Vermogen. Heeft Rusland Teylers hoofdingang gefinancierd?*, in: *Teylers Magazijn* 121, 17.
 7. Frederik Muller, veiling 10 oktober 1917, *Médailles Historiques, Monnaies, Monnaies Obsidionales. Collection de feu M. -P.J. van Dijk van Matenesse* (Amsterdam).
 8. Van Loon, 1723-1731.
 9. Meer, G. van der (1994) *Gerard van Loon (1683-1758)*. Theorie en praktijk van de penningkunde, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 81, 63-84, specifiek 63.
 10. Pelsdonk, Jan & Jan Blok (2018) *Een wolf in schaapskleren*. Een Antwerpse vijf stuiver uit 1593 vermoord als Brusselse rekenpenning, in: *De Beeldenaar* 42-2, 79-82.
 11. Van Beek, 1981-6: 223.
 12. Kunzel, Michael (1999) *Ein Schatzkästchen im Kulturhistorischen Museum Rostock. Zum Medaillenschaffen des Rostocker Münzmeisters Johan Memmies an der Wende zum 18. Jahrhundert*, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 86, 91-117; Kerkwijk, A.O. van (1924) *Duitsche nabootsingen van Nederlandsche Legpenningen*, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 11, 1-16 en platen 1-2; N.N. [=Memmies, Johan] (z.d., 1701) *Historisch-Emblematischer Medaillen-kaste worinnen 46. Curieuse Medaillen befindlich...* (z.p., Rostock).
 13. Dugniolle, J.-F. (1877) *Le jeton historique des dix-sept provinces des pays-bas* 3 (Brussel) nummers 3121, 3122, 3139 en 3195.
 14. Kunzel, 1999: 102 nummer 8.
 15. Van Loon-1 157.1-2; Grapperhaus, Ferdinand H.M. (1982) *Alva en de tiende penning* (Zutphen) 247.
 16. Van Kerkwijk, 1924: 6; Tas, Margreet, Herman Gerritsen & Bert van Beek (2020) *Rekenpenningen. 540 rekenpenningen van de zestiende en eerste helft van de zeventiende eeuw* (Rotterdam) 58 nummer H1.
 17. Grapperhaus, 1982: 256.
 18. <http://www.dugniolle.com/dugniolle2501-2600.html> (raadpleging 18 juni 2021) van Paul van der Zee.
 19. Pelsdonk, Jan (2012) *De geschiedenis op orde*. Collectie-neurs, netwerken en verzamelingen in de Gouden Eeuw, in: Pelsdonk, Jan & Michiel Plomp *Hulde! Penningkunst in de Gouden Eeuw* (Zwolle) 51-77, specifiek 55.

(Plaque)penning van Jacob Mossel uit 1754

Het laten slaan en verstrekken van verjaardagspenningen was een daad waartoe hoge bestuurders vanwege hun positie en rang min of meer verplicht waren. Dit gold ook voor Jacob Mossel (1704-1761) die ter gelegenheid van zijn 50ste verjaardag op 28 november 1754 te Batavia een verjaardagspenning liet maken. Met Mossels verjaardagspenning is er nog iets bijzonders aan de hand, dat pas bij zijn tweede penning zal worden rechtgezet.

Inauguratie – 1752

Op 1 november 1750 overlijdt gouverneur-generaal Gustaaf Willem van Imhoff (1705-1750), die in Batavia ook als generaal van de infanterie in dienst van de Republiek der Verenigde Nederlanden is geweest. Jacob Mossel, die op dat moment directeur-generaal is, wordt op 1 november 1750 met unanieme stemmen door de Raad van Indië tot de 29ste (provisieel) gouverneur-generaal van Nederlands-Indië gekozen en tevens werd benoemd tot luitenant-generaal van de infanterie. Een mooier cadeau had hij zich niet kunnen wensen voor zijn 46ste verjaardag op 28 november 1750.

Op 30 juni 1751 geeft erfstadhouder prins Willem IV (1711-1751) in Den Haag zijn goedkeuring aan de benoeming van Jacob Mossel tot gouverneur-generaal. De Heren Zeventien gaan daar op 8 oktober 1751 mee akkoord. Nadat de officiële goedkeuring uit patria begin 1752 in Nederlands-Indië is ontvangen laat de Raad van Indië in mei 1752 een akte van aanstelling opmaken en kiest met algemene stemmen Jacob Mossel tot de nieuwe gouverneur-generaal. Op 24 juli 1752 vindt zijn inauguratie plaats. En op de vroege ochtend van die dag worden de vlaggen op de gebouwen en de VOC-schepen op de rede geheesen. Onder trompetgeschal en paukengeroffel hadden klerken, cavaleristen, grenadiers, burgercompagnieën en inlandse soldaten zich opgesteld langs de route van Mossels landhuis *Weltevreden* gelegen aan de Kali Besar (De Groote Rivier) even

Jacob van der Schley, *Jacob Mossel in 1750*. 1763, ets en gravure op papier, 80 x 137 mm (collectie Rijksmuseum Amsterdam (RMA), inv. RP-P-OB-67354)

Johannes Rach, *Gezicht op het landhuis Weltevreden te Batavia*. Circa 1770, inkttekening op papier, 310 x 492 mm (collectie RMA, inv. NG-400-Y). Op banderol: WELDT VRIED

buiten Batavia, naar het Kasteel van Batavia waar de inauguratie zou plaatsvinden. Na het voorlezen van de Acte van Authorisatie waarmee Mossels benoeming wordt bekrachtigd, en met het voor-

Johannes Rach, *Het Kasteel van Batavia*. Circa 1765 (collectie Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen).¹ Op de banderol staat: *Het Gezigt van Het Caasteel van Batavia met het Gouvernement Kerk en Dragonder wagt van Binnen van het pleyn af te zien*

lezen van het Formulier van de Eedaflegging van het VOC-personeel aan de Staten-Generaal, de erfstadhouder, de Heren Zeventien en de gouverneur-generaal, wordt het officiële programma afgesloten. Na het uitroepen van een luid 'Vivat' kon het feest met een vuurwerk losbarsten.

Mossel had megalomane trekjes. Zo kreeg hij de opdracht van de Heren XVII om de Perzische Golf te verlaten, maar tegen deze opdracht in, liet hij er in 1753 de vestiging 'Mosselstein' bouwen op het barre eilandje Kareek (het huidige Kharg). Het bleek een verliespost maar dat werd wijselijk buiten de boeken voor de Heren XVII gehouden. Bij zijn overlijden in 1761 liet hij een zeer groot vermogen na van 3,2 miljoen gulden; omgerekend zo'n 34,8 miljoen euro. Hoe de pralzieke Mossel heden ten dage herdacht wordt zal mijns inziens niet al te positief zijn ondanks onder andere het op 'eigen kosten' laten vertalen van de bijbel in het maleis.²

Inhuldigingsfeest

Op een onleesbaar gesigneerd olieverfschilderij in de collectie van de stichting Nationaal Museum van Wereldculturen (NMW) is een voorstelling afgebeeld van tijdelijke feestgebouwen en vuurwerk, ter gelegenheid van de officiële inhuldiging van Jacob Mossel als gouverneur-generaal te Batavia op 24 juli 1752. Het feest werd bedacht en uitgevoerd door Johannes Andreas Paravicini (1710-1771), die net als Mossel uit de hogere middenklasse kwam en zijn carrière ook als scheepjongen was begonnen.

De voorstelling van het schilderij is een zeldzame getuigenis van het Nederlandse machtsvertoon en de Nederlandse aanwezigheid in Nederlands-Indië in de achttiende eeuw. Het geeft zo inzicht in de pracht en praal die de Hollanders in die tijd tentoonspreidden en de grote welstand waarin de bovenlaag leefde. Tevens is het een verheerlijking van de Hollandse macht in Nederlands-Indië en geeft zo inzicht in de historische machtsrelaties die aan de negentiende-eeuwse koloniale tijd voorafgingen. De voorstelling ziet er heel Europees uit, niets van de voorstelling lijkt te verwijzen naar het feit dat de gebeurtenis op Java plaatsvond. Dat wordt slechts bevestigd door de teksten op het schilderij. Linksboven staat er: 'EEREN TEMPEL en KONST / VUUR-WERK / gepresenteert ter Occasie / der VOORSTELLING / van SYN HOOGEDELHEID / DEN HOOGEDELEN GROOTAGT- / BAAREN WYDGEBIEDENDEN HEERE / JACOB MOSSSEL / TOT GOUVERNEUR GENERAAL / van NEEDELANDS INDIA / TE BATAVIA MDCCLII d: XXIV. IULY'. En rechtsboven: 'Door / IOH[hannes] ANDR[eas] PARAVICINI / Commissaris van Zee en Com- / mercie Zaaken, item van de / Bank en Bank van Leening / in deese Oost-Indise Hoofd-Stad / geinventeert en geexecuteert / worden.' Hetgeen in hedendaagse taal betekent: Eregebouw en vuurwerk ter gelegenheid van de aanstelling van Jacob Mossel tot gouverneur-generaal van Nederlands-Indië te Batavia op 24 Juli 1752, bedacht en uitgevoerd door Johannes Andreas Paravicini, Commissaris van Zee - en Handelszaken en van de Bank en Bank van Lening te Batavia.

Anoniem, *De officiële inhuldiging van Jacob Mossel op 24 juli 1752*. 1752, olieverf op perkament, 160 x 290 mm (collectie NMW, inv. 7041-1). De afbeelding vertoont grote overeenkomst met het Vuurwerkpaviljoen dat in 1749 in de Haagse Hofvijver was opgericht bij de Vrede van Aken

Op de voorgrond bij de brug zijn twee kleine menselijke figuren geschilderd. Het halvermaan-vormige gebouw en de twee bijgebouwen tonen met allegorische beelden en vaandels versierde gevels. Op twee gevels links en rechts staat de tekst: *Vivat onze Generaal Jacob Mossel*. Op de daken van de gebouwen staan grote vazen met deksels. In de bogen van het middelste gebouw staat de tekst: *VIVATIA GG J. MOSSSEL*. Dit duidt op een enorme verheerlijking van de persoon Jacob Mossel en van het ambt van gouverneur-generaal. Het geeft aan hoe Europees er toen geleefd werd, waaruit kan worden opgemaakt dat Nederlands-Indië vooral een gebied was voor economisch gewin. Mogelijk is het ook een indicatie dat het schilderij is vervaardigd om in Europa te tonen.

Generaal van de infanterie – 1754

Op 25 april 1754 volgt door de Staten-Generaal de benoeming van Jacob Mossel tot generaal van de infanterie in staatsdienst. Jacob Mossel belooft van zijn kant aan de Heren Zeventien de verdere financiële achteruitgang van de compagnie tegen te gaan, of zoals hij het uitdrukte *'het scheepje van de Compagnie vlot te houden'*. De VOC verkeerde op dat moment in zwaar weer door concurrentie van buitenlandse compagnieën en de sluikhandel. Mossel was een actieve bestuurder die de kosten probeerde te beperken en de praalzucht van de hoge heren in Batavia aan banden legde

Jacob Appel, *Jacob Mossel als generaal van de infanterie*. Circa 1754, olieverf op koper, 340 x 265 mm (collectie Geldersch Landschap & Kasteelen, inv. 01480)

(waarbij hij zichzelf voor het gemak niet meeteelde). Een olieverfschildering toont Jacob Mossel met in zijn rechterhand de commandostaf, op de rede van Batavia met achter hem een schip op zee en troepen op het strand. Onderaan staat het wapen van Mossel, met zijn naam en functies. Dit portret is waarschijnlijk een kleine kopie van een groter origineel dat zich eertijds in Batavia bevond.

50ste verjaardag – 1754

Op zijn landhuis Weltevreden even buiten Batavia – in 1751 voor f13.200 gekocht uit de nalatenschap van de vorige gouverneur-generaal en in 1767 verkocht aan Mossels opvolger – viert Mossel op 28 november 1754 zijn 50ste verjaardag. Hij kijkt terug op een bewogen jaar. Na de inauguratie in 1752 tot gouverneur-generaal volgde op 25 april 1754 nog de benoeming tot generaal van de infanterie. Mossel staat dan op het toppunt van zijn macht. Ter gelegenheid van deze verjaardag laat Jacob Mossel, enkel in zijn hoedanigheid van gouverneur-generaal en ter meerdere eigen glorie, door een onbekende goudsmid of graveur in Batavia een verjaardagspenning in goud en zilver maken.³

De verjaardagspenningen bestaan uit één of twee losse plaatjes, die in een rand zijn gezet. Het is niet bekend hoeveel gouden en zilveren exemplaren er van deze verjaardagspenning zijn gemaakt. In 1864 vermoedde Van Coevorden dat er slechts drie exemplaren in zilver bekend waren. Uit mijn onderzoek is gebleken, dat er minimaal vijf exemplaren in zilver en één in goud bestaan, waarvan vier zich in diverse openbare collecties bevinden en de andere twee in particuliere collecties. Geen van de penningen heb ik persoonlijk in de hand gehad. Vijf van de zes exemplaren van deze penning uit 1754 worden beschreven als plaquettepenningen, die uit twee losse plaatjes zijn gemaakt. Eén plaquettepenning (nummer 2) blijkt uit één plaatje te zijn gemaakt.

Het gouden exemplaar (nummer 1) van Mossels verjaardagspenning bevindt zich in Amsterdam in de collectie van het NMW.⁴ In 1950 is deze penning aan het voormalig Tropenmuseum Amsterdam geschonken. De penning bestaat volgens Dirks uit twee losse gedreven plaatjes en is in een zware ringvormige rand gezet.⁵ Het stuk heeft een zeer diep fond en weinig reliëf aldus het NMW. De tekst is niet zeer fraai gekalligrafeerd.

	collectie	(lot)nummer	materiaal	diameter (mm)	gewicht (gram)	randdikte	plaatje
1	NMW	RV-2893-4	goud	46,5	26	4,0 mm	2
2	TMH	TMNK 02031	zilver	47,9	26,097	-	1
3	NNC	PE-05456	zilver	47,0	23,5	-	2
4	WFM	5660	zilver	47,0	24,0	4,0 mm	2
5	part.coll.	1474	zilver	47,0		-	2
6	Ned.koper	5400	zilver	48,0	26,85	-	2

Overzicht van de bekende verjaardagspenningen van Jacob Mossel uit 1754

In zijn artikel verwijst Jim van der Meer Mohr naar een heel bijzonder exemplaar van deze verjaardagspenning (nummer 2) uit 1754, dat zich in de collectie van Teylers Museum, Haarlem (TMH) bevindt.⁶ Nader onderzoek door de conservator heeft aangetoond, dat dit exemplaar uit één dun geslagen plaatje zilver bestaat waar een rand omheen is gesoldeerd. Dat de penning geslagen is blijkt uit nadere bestudering van de keerzijde, waar volgens de conservator onder de tekst een eerdere slag van de voorzijde van de penning zichtbaar is. Delen van helm, dekmantel en wapenschild zijn nog zichtbaar. Bovendien is de oude afbeelding deels dubbel geslagen en beide eerdere slagen zijn excentrisch op het vlak terecht gekomen (het deel met de helm staat te laag en het deel met het wapenschild te hoog). Bovendien is de penning dermate dun, dat het meer voor de hand ligt dat deze uit slechts één plaatje bestaat.

De voorzijde toont het wapenschild van Jacob Mossel met drie mosselen (2-1) gedekt met ridderhelm met helmteken mosselschelp. Onder en om het wapenschild militaria waaronder trommels, vaandels, lansen, kanonnen, kogels en helm, zonder omschrift.

Keerzijde: 11-regelige tekst onder samen gestrikte palm- en olijftak. Opschrift: TR GEDAGTENIS / OP DELT . VERJAARDAG / VAN / DN : HOOGEDN : GROOTACHT : HE / IACOB : MOSSEL / GOVERNOR : GENERAAL / VAN / NEDERLS INDIA / GECELEBT : TE BATAVIA / DEN XXVIII NOV / MDCCLIV.

Op de tekening zijn met zwart de zichtbare lijnen overgenomen en ter vergelijking over de originele penning geplaatst. Ik heb geen van de penningen zelf kunnen bestuderen. Uit de beschrijvingen kan worden opgemaakt dat de andere exemplaren uit twee plaatjes bestaan. Het is mogelijk dat Teylers exemplaar een proefslag was, het resultaat ervan

Anoniem, Vijftigste verjaardag van Jacob Mossel. 1754, zilver, geslagen, 47,9 mm, 26,0974 gram, 967/1000 zilver (collectie TMH, inv. TMNK 02031)

Details van de verjaardagspenning van Jacob Mossel uit 1754.

Sporen van de eerdere slag op de verjaardagspenning van Jacob Mossel (tekening: Jan Pelsdonk)

niet naar tevredenheid was en dat daarom werd besloten om voor de verjaardagspenningen twee plaatjes te gebruiken. Teylers penning is in december 1891 door het museum in de veiling bij Gerardus Theodorus Bom te Amsterdam aangekocht en is afkomstig uit de collectie van de Amhemse opperbouwmeester Lucas Hermanus Ebersson (1822-1889). Hoe Ebersson de penning heeft verworven is vooraansnog onduidelijk.

De zilveren plaquettepenning (nummer 3) werd in 1887 door het Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Steenen (KPK) verworven en ligt tegenwoordig in de Nationale Numismatische Collectie (NNC) te Amsterdam. De penning is volgens de database van de NNC

in twee losse plaatjes geslagen en in een rand gezet. Op de keerzijde zijn de letters hier en daar verschoven door een dubbelslag.

Na het overlijden van Adolf Octave van Kerkwijk (1873-1957) – directeur van het KPK te 's-Gravenhage (1911-1934) en secretaris van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (1911-1941) – wordt zijn verzameling munten en penningen door Jacques Schulman op 4 maart 1958 te Amsterdam geveild.⁷ Onder kavel 1182 wordt een gedreven zilveren verjaardagspenning van Jacob Mossel uit 1754 aangeboden. De penning is getaxeerd op f 150 wordt uiteindelijk verkocht voor f 140 (f 157,50 inclusief bijkomende kosten). De koper is het Westfries Museum te Hoorn (WFM). Volgens collectiebeheerder Henriëtte Tilgenkamp bestaat deze zilveren plaquettepenning (nummer 4) uit twee losse geslagen plaatjes die in een rand zijn gezet.

De plaquettepenning (nummer 5) (47 mm) – eveneens uit de veiling van Jacques Schulman, maar nu van 21-24 februari 1984, kavel 1474 – werd getaxeerd op f 1000 en is uiteindelijk verkocht voor f 1700 exclusief 15,75% opgeld. Net als Carla Schulman-Ruhé heb ik deze penning niet gezien of in de hand gehad. Zij neemt aan dat het een plaquettepenning is, die in twee losse plaatjes is geslagen en in een rand is gezet. De penning is verkocht aan een particuliere verzamelaar en bevindt zich nog steeds in particulier bezit aldus Laurens Schulman B.V.

Het laatste exemplaar (nummer 6) van de zilveren verjaardagspenning (48,0 mm, 26,85 gram) is een plaquettepenning waarbij de twee helften in een rand zijn gevat. De penning wordt in de veiling van Munten- en PostzegelOrganisatie (MPO) op 21 mei 2014 aangeboden met een inzet van € 500.⁸ Uiteindelijk werd de penning voor € 1100 (€ 1355 inclusief commissie en kavelgeld) toegeslagen aan een Nederlandse koper. De kwaliteit van de penning is volgens MPO zeer fraai, gepoetst, doch zeer zeldzaam. De letters op de keerzijde zijn eveneens niet verschoven.

Beschrijving in de veilingcatalogus van Jacques Schulman, 4 maart 1958.

Anoniem, *Vijftigste verjaardag van Jacob Mossel 1754*, zilver, geslagen, 47,0 mm, 24 gram, randdikte 4,0 mm (collectie WFM, inv. 05660, foto's: Dennis Tjak)

Tot slot

In 1754 is Jacob Mossel gouverneur-generaal van de Verenigde Oost-Indische Compagnie én generaal van de infanterie van Nederlands-Indië en daarmee daar bestuurlijk en militair de machtigste man. Maar op zijn eerste penning uit 1754 celebreert hij zogezegd zijn vijftigste verjaardag en memoreert ook gouverneur-generaal van Nederlands-Indië te zijn. Zou ruimtegebrek op de verjaardagspenning de reden zijn geweest of zou het op een lapsus berusten, dat zijn tweede machtsfactor – die van generaal van de infanterie – niet wordt vermeld?

De feitelijke reden van het ontbreken van de vermelding 'generaal van de infanterie' op Mossels verjaardagspenning is gelegen in het feit, dat de resolutie van de Staten-Generaal van 25 april 1754, op 20 mei 1754 werd meegenomen door twee VOC-schepen. Deze schepen, de *Eendracht* en de *Sloten* vertrokken op die dag van de rede van Texel naar Nederlands-Indië. Het eerste schip dat aankwam bracht het nieuws. Pas op 6 december 1754 kwam het VOC-fluitschip de *Sloten* als eerste met het nieuws in Batavia aan. Met zijn tweede penning uit 1760 laat de praalzieke Jacob Mossel dit rechtzetten. Op deze penning ter gelegenheid van zijn tienjarig gouverneurschap laat hij nu op de voorzijde zetten: 'sinds 1 november 1750 gouverneur-generaal en sedert 25 april 1754 generaal van de infanterie'.

Dank aan Carla Schulman-Ruhé, Richard van Alphen, Jan Pelsdonk, Herman Vlogman, Henriëtte Tilgenkamp en Idsard Septer voor hun medewerking.

Detailfoto's van de rand van de plaquettepenning uit de collectie van het WFM.

Noten

1. N.N. (1923) *Oud Batavia. Gedenboek uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen* [...] *Platen Album* (Batavia) 222.
2. Kuipers, Jan J.B. (2016) *De VOC. Een multinational onder zeil, 1602-1799* (Zutphen).
3. N.N. [Dompierre de Chauffepié, H.J. de & A.O. van Kerkwijk (samenst.)] (1906) *Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Steenen. Catalogus der Nederlandsche en op Nederland betrekking hebbende gedenkpenningen 2* ('s-Gravenhage) 135 nummer 2998; Dirks, Jacob (1891) *Penningkundig Repertorium. Mededeelingen en aanvulling van de penninggeschiedenis der Nederlanden 3* (Leeuwarden) nummer 1254; Ebersson, L.H. (1886) *Médailles commémoratives de feu le gouverneur général des Indes Orientales Néerlandaises Jacob Mossel*, in: *Revue Belge de Numismatique* 42, 97-100, plaat 5; Wijnaendts van Resandt, W. (1944) *De Gezaghebbers der Oost-Indische Compagnie op hare buiten-comptoirs in Azië* (Amsterdam) 111.29; Bemolt van Loghum Slaterus A.J. (1981) *Nederlandse Familiepenningen tot 1813* (Zutphen) nummer 1101; Meer Mohr, Jim van der (2021) *Gouverneur-generaals van Nederlands-Indië*, in: *De Beeldenaar* 45-1, 48.
4. Oostervink, Paul (2021) (On)bekende numismatische erfenis van Jacob Mossel (1704-1761), in: *De Beeldenaar* 45-3, 141-146.
5. Dirks, 1891: 238.
6. Van der Meer Mohr, 2021: 39-54.
7. Schulman, Jacques (4 maart 1958) *Veiling* (Amsterdam) kavel 1182.
8. Munten- en PostzegelOrganisatie (21 mei 2014) *Veiling* (IJsselstein) kavel 5400.

Een hybride penning door Elly Baltus

Tijdens een verblijf als *artist in residence* in Cardiff vroeg Elly Baltus via Facebook aan vrienden en kennissen om haar een foto te sturen van een klein voorwerp met een bijzondere betekenis. Inzenders moesten er een korte toelichting bij schrijven: waarom is dit zo belangrijk voor jou? Op haar website publiceerde Baltus de resultaten van haar rondvraag. Inmiddels maakte de kunstenaar van de foto's en Engelstalige toelichtingen een klein boekje op papier. De gedrukte pagina's zijn keurig aan elkaar genaaid. Vervolgens werd het een penning. Hoe? Door de bundel vast te plakken aan twee gepolijste stukken brons, elk 50 x 50 x 3 mm. In het bronzen voorplat graveerde ze in kleine en grote schreefloze letters de titel: 'small objects BIG IMPACT'. De achterkant bleef leeg.

Gefotografeerde objecten mochten niet langer zijn dan tien centimeter. Baltus presenteert de verzameling en de bijbehorende teksten anoniem. Bij één ervan heb ik een vermoeden van de identiteit van de inzender, maar bijna alles leest als een koor van vreemdelingen die vertellen over iets waar ze enorm aan gehecht zijn geraakt. Soms is hechting tijdgebonden. Iemand die

zaadjes plant, is bijvoorbeeld gesteld op een etiket dat je in de aarde kunt steken en waarop een bloemennaam staat vermeld: een geheugensteun die na een paar maanden geen functie meer heeft. Iemand anders stuurde een foto van een strip met anticonceptiepillen: die hadden het mogelijk gemaakt om te experimenteren met sociale relaties. Een klein beertje (Paddington) gaat al dertig jaar mee op reis. Een poppetje van een hond in een mandje houdt de herinnering levend aan een gestorven huisdier. Een takje met wat draden er omheen helpt tegen vliegengast, want dat vertelde een oude man in Mali toen hij het stokje aan Elly's informant gaf. Het boek over kleinigheden met grote betekenis brengt twintig objecten bij elkaar. In één geval staat alleen de herinnering afgedrukt en is de fotopagina leeggelaten: het geliefde object is namelijk reeds op de kleuterschool gestolen.

Het kunstwerk van Elly Baltus is hybride. Door het brons werd het boekje naar verhouding zwaar; door de mogelijkheid om tussen het brons te gaan bladeren, verliest de penning compactheid. Numismaten kunnen een relatie leggen met

Elly Baltus, *small objects BIG IMPACT*. 2021, diverse materialen, 50 x 50 mm (foto's: Ilse Soudijn-Cox)

schroefdaalders (*Schraubtaler*) uit de zeventiende en achttiende eeuw: gesplitste munten of penningen die een doosje vormen waarin plaatjes van papier of mica verborgen liggen. In 2005, bij het aftreden van koningin Beatrix, maakten Willem Vis en Paul Huybrechts nog een bronzen schroefdaalder met zilveren inhoud. Het boekje van Baltus bevat echter geen slot of schroefdraad: het valt gemakkelijk open. De bladeren vormen geen aaneengesloten verhaal. Het gaat hier om losse, persoonlijke emoties waar niemand zich in hoeft te herkennen.

Door de coronacrisis werden de musea in 2020 en 2021 voor langere tijd gesloten. De penning van Elly Baltus wijst ons erop dat belangrijke verzamelingen voor iedereen voor het grijpen liggen: kleine dingen zijn vaak vol van betekenis. Ze verrijken het leven door de herinneringen die ze oproepen.

In het juli/augustusnummer van dit tijdschrift besprak ik een penning van Marit Hartman, 'Het begin van een verzameling'. Hartman gaf met haar kunstwerk aan, dat twee dingen al een verzameling vormen. Baltus verschuift het accent. Niemand hoeft bewust de stap te zetten om een verzameling aan te leggen. Persoonlijke ervaringen hebben er al voor gezorgd dat iedereen over een rijke collectie beschikt.

We moeten er alleen wel oog voor krijgen. De penning van Marit Hartman bevatte een zelfverwijzing. Haar penning leek uit twee delen te bestaan. Dus als twee het begin vormt van een verzameling, dan heeft de eigenaar van die penning er meteen al een. Ook de nieuwe penning van Elly Baltus verwijst naar zichzelf. Hebben kleine objecten grote betekenis? De penning is uitgevoerd als klein object.

Aan het exemplaar dat nu deel uitmaakt van mijn collectie (een verzameling verzamelingen), voegde Baltus nog iets extra's toe. Uit de rug van het boekje loopt een draad. Aan het eind van deze draad is een USB-stick geknoopt. Toen ik die in mijn computer stak, kreeg ik 36 minuten lang de stem te horen van de Engelse schrijver J.B. Priestley (1894-1984). Hij las voor uit zijn in 1949 verschenen bundel met korte beschouwingen, *Delight*. Kleine dingen uit het leven scheppen hem genoeg, bijvoorbeeld: mopperen op zaken die verkeerd gaan (het is zo lekker om te kunnen mopperen), een pijp roken in een warm bad, een lange broek dragen (als kind keek hij hiernaar uit; als volwassene mag hij het elke dag), niets meer hoeven bij het op leeftijd komen, enzovoorts. De genoegens van het leven: gemakkelijk te verzamelen voor iedereen die erop let.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

...en het verlenen van hulp aan hen die deze behoeven

Na een jarenlange voorbereiding kreeg de reorganisatie van de Nederlandse Politie in 1994 zijn beslag. Tot dan waren er twee soorten politie in ons land. Gemeentepolitie en Rijkspolitie. De Gemeentepolitie ressorteerde onder het Ministerie van Binnenlandse Zaken en was werkzaam in gemeenten met meer dan 25.000 inwoners, een paar uitzonderingen daargelaten. Het Korps Rijkspolitie, dat onder het Ministerie van Justitie ressorteerde, deed zijn werkzaamheden in gemeenten met een inwoneraantal daaronder. In beide gevallen was de burgemeester het 'Hoofd van plaatselijke Politie'.

Het was een goed idee dat de commandant van het Rijkspolitiedistrict Dordrecht, Theo Prenen, met het voorstel kwam om alle bij het district werkzame executieve- en burgerambtenaren bij deze belangrijke 'omwenteling' een passende

herinnering mee te geven. Daartoe werd in klein comité vergaderd; een boek, speldje of een tegeltje werden geopperd. Er was ook het voorstel of het niet een goede gedachte was een penning te laten maken en uiteindelijk werd voor dit laatste gekozen. Een deelnemer stelde dit voor en zei te weten dat er binnen ons gebied een bekende beeldhouwer was die daarmee ervaring had en ook de mogelijkheid om het product te leveren. Zo kwam Marcus Ravenswaaij (11 juni 1925 - 19 april 2003) in beeld. Er werd een kleine werkgroep, bestaande uit één man en één vrouw afkomstig uit beide disciplines, aangewezen om met Marcus in contact te treden en de mogelijkheden na te gaan.

Marcus, de helft van het beeldhouwersechtpaar Marcus en Marijke Ravenswaaij, woonachtig in Hoogblokland, ontvingen Janny van Varik en

Marcus Ravenswaaij, *Herinnering aan de opheffing van het Rijkspolitiedistrict Dordrecht*. Brons, 100 mm (particuliere collectie, foto Marijke Ravenswaaij-Deege)

ondergetekende hartelijk en nadat we het atelier en het vele werk hadden gezien werden wij in de gelegenheid gesteld precies te vertellen waar het ons om te doen was. Het lag voor de hand dat tot uitdrukking moest komen waarom de penning zou worden uitgegeven. Daarom waren we het al snel eens over het embleem van het korps, de springende granaat en de tekst Korps Rijkspolitie - District Dordrecht, de keerzijde dus.

Hard en zacht

Het zou een niet al te kleine penning moeten worden, om ruimte te geven voor een afbeelding van hetgeen waar het werkelijk om gaat, zoals bijvoorbeeld; criminaliteit, verkeerscontroles, M.E.-bijstand, rekerchewerk etc., het was een breed onderwerp. Terug naar de bron dus... waarom is er politie? De tekst van het belangrijkste artikel in de Politiewet is: 'De politie heeft tot taak in ondergeschiktheid aan het bevoegd gezag en in overeenstemming met de geldende rechtsregels te zorgen voor de daadwerkelijke handhaving van de rechtsorde en het verlenen van hulp aan hen die deze behoeven'. In feite moest dus een harde én een zachte opdracht tot uitdrukking worden gebracht in de afbeelding op de voorzijde. Daarover pratend kwam er een vraag van Marcus. Hij had met Marijke in de auto langs de rijksweg gereden en gezien dat er een ongeval was geweest. Juist toen zij voorbij reden had hij een politieman met een klein meisje aan de hand zien lopen en nu vroeg hij zich af wat die politieman met dat kind zou zijn gaan doen. We legden hem uit dat het mogelijk was dat de moeder of vader van het kind gewond of erger was geraakt en op dat moment niet voor het kind kon zorgen. De taak van de politieman was nu het meisje in het eigen zorgkader terug te plaatsen, door te

Marcus Ravenswaaij modelleert de Rijkspolitie-penning aan zijn werktafel. (foto: Marijke Ravenswaaij-Deege)

zorgen dat er iemand ter plaatse kwam om het kind op te halen of hij zou zelf het kind ergens brengen, waar voor haar kon worden gezorgd. En zo was de afbeelding voor de voorzijde geboren. En de harde kant dan, was die nu uit het oog verloren? Nee hoor, die vindt de beschouwer in de vorm. De haakse kant van de penning onder is die harde kant. De ronding bovenin de penning is de zachte.

Het idee en de schetsen waren duidelijk. Bij het afscheid van ons geliefde korps kreeg iedere employe werkzaam bij ons district, deze penning in een mooi doosje aangeboden. Dit werd zéér op prijs gesteld. Dit verhaal kreeg nog een klein staartje. Op 20 januari 1993 ontving ook onze toenmalige koningin Beatrix deze penning. Uit een schriftelijke reactie is gebleken dat zij dit zeer op prijs heeft gesteld.

‘Wat blijft komt nooit terug’ (2)

Het eerste deel van een trilogie over Dordtse gildepenningen in het vorige nummer handelde over het Spoey- of sledenaarsgilde. De penning van Gerrit van Oosterweik uit 1728 diende als bewijs voor de toewijzing van penningen aan dit gilde. In dit tweede deel is onderzocht waarvoor de penning uit 1745 van het Koopmans- of Kramersgilde mogelijk is gebruikt. Daar bestond tot nu toe geen afdoende verklaring voor.

Koopmans- of Kramersgilde

Dordrecht kende twee kramersgilden. De Groot Kramers waren de groothandelaren en werkten met maten boven 25 pond. Het Koopmans- of Kramersgilde was voor de detaillisten, met maten onder 25 pond.

Van de redelijk bekende penning van dit laatste gilde zijn er oorspronkelijk misschien wel duizend of meer geweest. Ze bestaan in zilver en in koper. Momenteel kennen we nog dertig zilveren exemplaren, waarvan dertien in musea. Van de koperen penning (we dachten eerst dat deze van brons was, maar een exemplaar in Teylers Museum heeft een gehalte van 99,4% koper) bestaan er nog zestig, waarvan er achttien onderdeel uitmaken van een museale collectie. Ze verschijnen gemiddeld drie keer per jaar op een veiling, maar vaak wordt hetzelfde exemplaar meerdere keren aangeboden.

De penningen missen de voor presentiepenningen kenmerkende individualisering per penning. Wat zijn het dan? Dirks wijst op de meningen van Van der Chijs en Van Orden.¹ Volgens Van der Chijs staat *Coomans Gilde* – zoals het op de penning staat – helemaal niet voor een kramersgilde, maar is het een penning uitgegeven door het Co-mannengilde, vermoedelijk een verbastering van Communegilde. Dit was wel een gilde, maar geen ambachtsgilde. Van der Chijs noemt twee potentiële functies voor de koperen penning: als bewijs van aanwezigheid bij een vergadering, waarmee na afloop wijn of bier verkregen kon worden, of als tegoed voor een tarwe- of Sint-Nicolaasbrood. Sint Nicolaas was de patroon van de kramers. Het staat ook vast dat het gilde hun arme leden loodjes meegaf voor de broodbedeling op Sinterklaasdag.² Van Orden houdt het op een broodpenning (een tegoedbon) voor een

Dordrecht, Gildepenning van het Koopmans of Kramersgilde. 1745, koper, geslagen, 27 mm, 12 gram (particuliere collectie). Wittop Koning 3,1; Teulings Dor03,01xxx. Komt ook in zilver voor (zelfde diameter en 9 gram)

Sint-Nicolaasbrood, maar daar werden doorgaans andere penningen voor gebruikt zoals we zullen zien in deel drie. Dirks meent dat het eenvoudige presentiepenningen voor gildevergaderingen waren. Dirks zit volgens ons dicht bij de oplossing, maar verklaart niet waarom de penningen in zilver en koper bestaan. Bovendien voldoen de penningen (net) niet aan de definitie van een presentiepenning.³

Zilver en koper

De gildepenningen van het Koopmans- of Kramersgilde werden gebruikt als een soort statiegeld. Een nieuwbakken lid van het kramersgilde ontving dan eenmalig een penning. De zilveren exemplaren zouden gebruikt kunnen zijn voor hen die het (klein) kramersgilde als eerste en enige gildelidmaatschap verkregen. De koperen variant kregen de leden die het lidmaatschap (noodgedwongen) als tweede moesten verwerven, omdat ze een ander hoofdberoep hadden met bijbehorende winkelnering. Dat waren in de periode voor 1685 bijvoorbeeld de brouwers, scheepstimmerlieden, zeilmakers, bakkers en grutters.⁴ Dit onderscheid tussen meesters van de eerste (afgelegde) eed en van de tweede eed bestond in ieder geval vanaf 1584. Enkel de leden van de eerste eed mochten stemmen in vergaderingen. Een tweede, minder voor de hand liggende, mogelijkheid voor het bestaan van zilveren en koperen exemplaren is dat een meester allebei de varianten kreeg. De eerste gebruikte hij voor oproepen voor vergaderingen en de andere, koperen, voor begrafenissen. Waarom de zilveren juist voor vergaderingen? Daarop komen we nog terug. Van deze twee verklaringen, de zilveren voor leden van de eerste eed, de koperen voor die van de tweede eed, of twee penningen aan elk lid, één voor vergaderingen en één voor begrafenissen, bevalt ons de eerste het beste, maar we laten beide opties open.

Statiegeld

Hoe werkt een statiegeldsysteem met penningen? Een gildenecht komt de dag vóór de begrafenis ('de opheve') of vergadering (waaronder ook de morgenspraak) bij de betreffende gildeleden aanzeggen en vordert daarbij van hen de penning. (Aanzeggen betekent 'officieel kennisgeven': bij begrafenissen betreft het de naam van de

overledene en de tijd en plaats van de teraardebestelling.) Tijdens de bijeenkomst krijgen de aanwezige gildeleden een soortgelijke penning terug. Aan het begin en het einde van de gildebijeenkomsten werd in Dordrecht gewoonlijk de rol met de namen van de leden opgelezen. Logischerwijs kreeg het gidelid dan bij het afroepen van zijn naam een soortgelijke penning weer terug. Als een lid bij de volgende aanzegging voor een bijeenkomst geen penning in bezit had, dan wist het gilde dat hij de vorige keer had verzuimd en kon een boete worden uitgedeeld. Na betaling van die boete kreeg het lid opnieuw een identieke penning. In dit systeem hoeft een presentiepenning geen unieke kenmerken te hebben om door naam of nummer aan een lid te kunnen koppelen, wat bij de gebruikelijke presentiepenningen van gilden wel het geval was.

De aanwezigheidsplicht bij een begrafenis of morgenspraak blijkt uit de ordonnantie van het gilde van 19 juni 1587 artikel 7 en 8. Een rekwist van het gilde uit 1764 zegt dat het gidelid slechts op de begrafenissen van iemand uit het eigen kwartier diende te verschijnen. Bovendien dienden enkel de leden van de eerste eed de diensten van het gilde, waaronder het gebruik van de doodskleden en het aanzeggen door de gildenecht, te gebruiken. Dat er een belangrijke gildebegraveniscultuur in Dordrecht was blijkt onder andere uit de vele gildegraven in de twee belangrijkste kerken en de nog talrijke begrafenisrealia in Dordtse musea. Het kramersgilde bouwde in de achttiende eeuw nog diverse malen zijn grafkelders in de Grote Kerk uit.⁵

Deze manier van omgang met de gildeleden en de aanwezigheidsplicht past prachtig in het plaatje waarin de steden Gouda en Dordrecht als twee van de weinige in Nederland geen presentiepenningen van ambachtsgilden met individuele kenmerken blijken te hebben gehad. Het laat zien dat er alternatieven voor de bekendere presentiepenningen met naam of nummer waren waarmee het gilde toch controle kon uitoefenen. (Overigens: de bekende Dordtse fruitenierspenningen en dergelijke zijn geen presentiepenningen maar beambte- of legitimatiepenningen.) In sommige steden in de periferie zoals Leiden, Amersfoort en Gorinchem is zelfs van geen enkel gilde een gilde-, laat staan een presentiepenning bekend. Een statiegeldsysteem is er mogelijk massaal toege-

past maar nu bijvoorbeeld met muntstukken in plaats van gilde-eigen penningen. Utrecht heeft weliswaar enige presentiepenningen gekend maar in heel beperkte mate. Wel kent die stad bij diverse gilden – net als bij het Dordtse kramersgilde – gildepenningen zónder individualisering. De penningen van het Eloyengasthuis van Utrecht uit 1670 blijken – in tegenstelling tot de bewering van Wittop Koning – wel degelijk gildepenningen (geen presentiepenningen) te zijn.⁶ Recent, nog lopend, onderzoek toont overduidelijk aan dat deze penningen qua gebruik zeer vergelijkbaar zijn met de Dordtse penning uit 1745. Al deze steden liggen compact bij elkaar in één regio, maar wel in verschillende provincies.

Politieke invloed

Bij deze intelligente statiegeldtoepassing voor aanwezigheidscontrole van gildeleden bij begravenissen en vergaderingen volstaat een gildepennning zonder individualiserende kenmerken. Indien onze verklaring juist is, is het opmerkelijk dat dit precies geschiedt in twee steden – Utrecht en Dordrecht – waar de ambachtsgilden een sterke politieke invloed hebben. Dit blijkt onder andere uit verschillende conflicten tussen de

gilden en de stad over de bestaande privileges. In 1649 gingen de Dordtse gilden zelfs zo ver dat ze de stad dwongen de IJzeren Kast (de kast met privileges) te openen onder hun toezicht. Zes gilden hadden van oudsher de sleutels tot de kast in hun bezit en wilden nu hun rechten publiekelijk controleren.⁸ Dat roept de vraag op: zou er samenhang zijn met een controle op verplichte aanwezigheid bij – en het belang van de uitkomst van – deze vergaderingen voor de invloed van het gilde in de stad? In de vergadering werden bijvoorbeeld politieke besluiten democratisch genomen, waaronder de voordracht of verkiezing van bestuursleden die dan weer in het stadsbestuur terecht konden komen. Door zoveel mogelijk leden te laten deelnemen en te laten stemmen zorgde het gilde ervoor dat de bestuurders van de stad niet om hen heen konden, ook al hadden zij daar soms wel behoefte aan.

Samenvattend: de zilveren en koperen penningen van het Dordtse Koopmans- of Kramersgilde uit 1745 dienden waarschijnlijk als statiegeldpenningen voor bijeenkomsten. De zilveren voor leden van de eerste eed, de koperen voor die van de tweede eed. Binnen de rijkgeschakeerde toepassingen van gildepenningen is een differentiatie in de penning voor leden van de eerste en tweede eed een tot nu toe nagenoeg onbekende toepassing. (Elders is daarbij nog geen gebruik van verschillende penningen ontdekt, hier is ruimte voor verder onderzoek.) De statiegeldpenningen van het Koopmans- of Kramersgilde zijn uiteraard gildepenningen, maar ze kunnen moeilijk presentiepenningen worden genoemd.

Noten

1. Dirks, Jacob (1878) *De Noord-Nederlandsche gildepenningen, wetenschappelijk en historisch beschreven en afgebeeld 1* (Haarlem) 204-205.
2. https://books.google.nl/books/about/Keur_en_ordonnantie_boek_van_het_Comans.html?id=C7VxT660_9cC&redir_esc=y, p. 48-50, geraadpleegd op 18 augustus 2021.
3. Teulings, C. (2019) *Gildepenningen, hun rol binnen de ambachtsgilden van de Noordelijke Nederlanden* (Woudrichem) 186.
4. Frijhoff, Willem, Hubert Nusteling & Marijke Spies (red.) *Geschiedenis van Dordrecht 2: Van 1572 tot 1813* (Hilversum) 207.
5. Frijhoff, 1998: 226 en verder.
6. Dirks, 1878: plaat 101.4; Wittop Koning, D.A. (1978) *De penningen der Noord-Nederlandse ambachtsgilden* (Amsterdam) 123.
7. Teulings, 2019: 40.
8. Schotel, Peter (1998) *Strijd om de Macht*, in: Frijhoff, Willem, Hubert Nusteling & Marijke Spies (red.) *Geschiedenis van Dordrecht 2: Van 1572 tot 1813* (Hilversum) 19-22.

Kaart met steden met presentiepenningen van ambachtsgilden. Opgesplitst naar dominante wijze van individualisering.⁷

Karel de Geus
MUNTVEILINGEN BV

SINDS

1980

VEILING 52

ER VALT VEEL TE KIEZEN.....!

Zoals: bij welke Veilinghouder is mijn zorgvuldig opgebouwde collectie, nu of te zijner tijd, bij verkoop in goede handen? U kunt vaak maar één keer een juiste keuze maken! Met ruim 40 jaar ervaring in de Numismatische wereld kunnen wij wellicht ook voor u de juiste keuze zijn!

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven (NL)

Tel.: 040 - 212 34 55
info@kareldegeus.nl

www.kareldegeus.nl

wordt gehouden op
1 en 2 november 2021

Indien uw keuze in de richting gaat van Karel de Geus Muntveilingen BV schroom dan niet, om eerst eens geheel kosteloos en vrijblijvend, met ons in gesprek te gaan. De inbrengers van de hier bovenstaande afbeeldingen, hebben inmiddels vol overtuiging en weloverwogen, hun keuze gemaakt!

Karel de Geus

Gezicht van Nijmegen

Via de Vereniging voor Penningkunst werd mij recent een penning doorgezonden, gemaakt door kunstenaar Andreas Hetfeld. Hij heeft vorig jaar een grote kopie van het bekende Romeinse ruitmasker – dat in of kort voor 1915 in Nijmegen werd gevonden en zich tegenwoordig in Museum Het Valkhof bevindt – als kunstwerk ontworpen. Het is ontwikkeld in samenwerking met tingietierij De Tinnen Roos in Millingen. Dat beeld, *Het Gezicht Van Nijmegen*, is zo'n 6 meter hoog en staat voorlopig als fotogenieke publiekstrekker op Veur-Lent in de Waal.

Via dezelfde tingietierij waar ook kleinere versies van het masker zijn vervaardigd, van beeldjes op een sokkel tot sleutelhangers, is het

masker nu ook op een penning terecht gekomen. De penning laat niets aan de verbeelding over.

De voorzijde toont het aangezicht van het masker. De keerzijde laat de binnenkant zien, inclusief het trapje zodat de bezoekers van het grote beeld door de ogen kunnen kijken. Op de achtergrond zijn de Waal en enkele kenmerkende gebouwen van Nijmegen en Lent te zien. De tekst op de voor- en keerzijde geeft de titel van het standbeeld, de signatuur van de kunstenaar en de naam van de tingietierij. Over de rand schrijft de kunstenaar in een e-mail: 'De strakke, formele rand plaatst het masker in deze tijd, een combinatie die ik ook in het kunstwerk zelf heb gezocht en gevonden'.

Andreas Hetfeld, *Het Gezicht Van Nijmegen*. 2020, tin, 50 mm (foto's: kunstenaar)

Oriental Numismatic Society

ONS

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent India, China, Japan en Zuidoost Azië

info lidmaatschap lingen@wxs.nl / lidmaatschap €30 per jaar
www.onsnumis.org

Wil de échte Piet van Dijk opstaan?

In 1891 werd burgemeester Pieter van Dijk van Matenesse bij zijn 25-jarig burgemeesterschap van Schiedam geëerd met een penning. Een niet-toevallige geste, aangezien Pieter een fervent numismaat was. Een korte biografie: hij is geboren op 31 mei 1825 te Schiedam als Pieter Jacob van Dijk. Begonnen als boekhandelaar werkt hij zich op als secretaris (1858) en later burgemeester van de gemeente Oud- en Nieuw-Mathenesse. In 1864 plakte Piet 'van Matenesse' achter zijn naam omdat hij daarvan de 'heerlijke rechten' had verkregen. In 1866 lonkte de gemeente Schiedam naar zijn burgemeesterschap en op 1 juni werd hij daar geïnstalleerd. Twee jaar later fuseerde Oud- en Nieuw-Mathenesse met Schiedam.

Pieter van Dijk van Matenesse (in sommige documenten en websites wordt soms 'Van Dijk van Mathenesse' gehanteerd) was één van de oprichters van het (Koninklijk) Nederlands

Van Dijk van Matenesse (collectie Gemeentearchief Schiedam, inv. 11215)

Johan Menger en Willem Schammer, *Van Dijk van Matenesse 25 jaar burgemeester. 1891, brons, 66 mm (TMNK 16177).*

Johan Menger en Willem Schammer, *Van Dijk van Matenesse 25 jaar burgemeester. 1891, brons, 66 mm* (particuliere collectie).

Genootschap voor Munt- en Penningkunde.¹ Hij bezat een aanzienlijke verzameling Nederlandse munten, noodmunten en penningen. Hij overleed op 29 november 1905 te Den Haag.

De penning(en)

Beide penningen tonen het hoofd met baard naar links gewend. Het omschrift is op beide penningen gelijk: P.J. VAN DIJK VAN MATENESSE BURGEMEESTER VAN SCHIEDAM. Hier houdt de gelijkenis subiet op. Het hoofd op de eerst afgebeelde penning is klein en de tip van de nek eindigt ruim boven het omschrift; de tweede penning toont een relatief groot hoofd en de tip van de nek reikt tot in het omschrift. Ook met de naam van de medailleur (Johan Philip Matthias Menger 1845-1912) is iets 'raars' aan de hand. Op de eerste penning staat in de halsafsneede: J.P.M. MENGER, op de tweede: J.P.M.M. De keerzijde is bij beide penningen gelijk, een eenvoudige gestrikte eikenkrans met vijfregelig opschrift, van de hand van Willem Schammer (1849-1893).

Wat nu? Welke penning is de 'echte'? In het boek van Zwierzina staat onder nummer 949 de omschrijving.² Helaas is de penning niet afgebeeld. Zwierzina geeft wél als medailleurnaam J.P.M. Menger. Dan maar een vluchtig empirisch onderzoek onder museale collecties en veiling-

catalogi. Het Nederlands Economisch Penningkabinet, de Nationale Numismatische Collectie, Teylers Museum en het Gemeentearchief van Schiedam geven alle het kleine hoofd weer.³ In veilingcatalogi van de afgelopen 15 jaar kom ik de penning vier keer tegen, waarvan 3 x niet afgebeeld. In de meiveiling 2014 van de Munten- en PostzegelOrganisatie wordt het grote hoofd geveild.⁴ Heel voorzichtig zou gezegd kunnen worden dat het kleine hoofd vaker voorkomt dan het grote en als officiële uitgifte is bedoeld. En dat wordt gestaafd door de mededeling dat Pieter van Dijk zelf de penning in 1893 aan Teylers Museum heeft geschonken in brons en in zilver. Blijft de vraag waar het 'grote hoofd' vandaan komt? Heeft een werknemer bij 's Rijks Munt zitten knoeien? Zijn het profexemplaren? Of wellicht afgekeurde exemplaren?

Noten

1. Meesters, J.H.G. (1992) Het Genootschap vereeuwigd. Notities en noties uit honderd jaar notulen, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 79-2, 195-200.
2. Zwierzina, W.K.F. (1908) *Beschrijving Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen van 1864 tot 31 augustus 1898* (Amsterdam).
3. Inventarisnummers respectievelijk 2429, PE-11967, TMNK 16177 en 38919.
4. Munten- en PostzegelOrganisatie, veiling 42, mei 2014 (IJsselstein) kavel 5483.

De Nationale Numismatische Collectie haarscherp in beeld

In 2016 is De Nederlandsche Bank (DNB) begonnen met het projectmatig digitaliseren van de Nationale Numismatische Collectie (NNC). Dit digitaliseringsproject heeft als primair doel het voor extern onderzoek toegankelijk maken en houden van de gehele collectie. Dit gebeurt door het online raadpleegbaar maken van kwalitatief goede foto's, samen met de basisinformatie van objecten, in de online database. Maar dit is lang niet alles wat het digitaliseringproject doet. Dit artikel presenteert de andere belangrijke voordelen die uit het project vloeien.

Het digitaliseringsproject

Momenteel wordt het hoofdgebouw van DNB aan het Frederiksplein in Amsterdam gerenoveerd. Hierdoor werken de medewerkers van de NNC tijdelijk in een pand dat voorheen gebruikt werd door Joh. Enschedé in Haarlem. Omdat DNB geen publieksruimte heeft, staan het ontsluiten van de NNC en het bevorderen van haar zichtbaarheid voor extern publiek hoog op de agenda van DNB. De renovatie wordt naar verwachting in 2024 afgerond waarna er in de voormalige kluis objecten uit de collectie zullen worden getoond. Om deze wens voor een zichtbare NNC in vervulling te laten gaan is in 2016 een digitaliserings-

project van start gegaan. Hieronder volgt een overzicht van haar werkwijze en de huidige stand van zaken.

Fotografieren

Sinds de start van het project bestaat het projectteam uit vier medewerkers: drie fotografen en een coördinator. Dit team werkt momenteel drie dagen per week aan de digitalisering van de collectie. De werkwijze van het digitaliseringsproces geschiedt als volgt. Vanwege het zogeheten 'vierogen-principe' halen twee NNC medewerkers bij aanvang van de werkdag de te fotograferen lade met numismatische objecten uit het

Een fotograaf van de NNC past de camera aan

Een juiste belichting en scherpstelling van de camera is essentieel voor professionele foto's van hoge kwaliteit

De fotografen kunnen de instellingen van camera en belichting afhankelijk van het type object aanpassen

depot. In het digitaliseringskantoor zijn de omstandigheden geoptimaliseerd om zo goed mogelijke foto's te maken. Dit betekent dat de tl-verlichting is gedimd en elke fotograaf een eigen werkplek heeft met professionele fotografie-opstelling.

Het tempo van fotograferen wordt bepaald door het te fotograferen object. Het fotograferen van de series Nederlandse guldens ging bijvoorbeeld het snelst: de munten zijn immers van dezelfde grootte en vorm, waardoor aanpassen van camera en belichting niet noodzakelijk is. Ook zijn ze doorgaans in tamelijk goede staat waardoor het voor de fotograaf gauw duidelijk is hoe de munt belicht dient te worden. Zo kon elke fotograaf gemakkelijk ruim driehonderd objecten per dag fotograferen. Aan de andere kant van het spectrum zijn bijvoorbeeld lades met antieke bronzen Griekse munten. Deze kunnen qua afmetingen sterk variëren waardoor er veel extra aandacht per munt uitgaat naar de belichting en de camera-instellingen. Daarnaast is het voor de fotografen uitdagend om de munten juist te belichten omdat de beelden vaak niet altijd even duidelijk zijn vanwege erosie of omdat de iconografie of inscriptie lastig te interpreteren is. Hierdoor ligt het tempo veel lager.

Wanneer een fotograaf alle objecten in een lade heeft gefotografeerd begint het tweede gedeelte van het digitaliseringsproces: het gereedmaken van de foto voor (online) gebruik. Met gebruik van het fotobewerkingsprogramma Photoshop wordt de munt op de foto 'losgemaakt' van de achtergrond. Vervolgens wordt de foto numismatisch juist gepositioneerd, voorzien van een witte achtergrond en uitgesneden voor een optimaal resultaat. Hierna wordt de bewerkte foto opgeslagen in twee versies: met een lage- en hoge resolutie. Tot slot controleert de coördinator bij alle bewerkte foto's of de munt numismatisch juist is gepositioneerd en of er nog foutjes in zitten, zoals vervuiling of sporen van het digitale bewerkingsproces. De foto's van de objecten worden nooit om esthetische redenen via Photoshop bewerkt. Het doel is niet om een munt mooier te maken dan die is, het gaat erom dat de foto een zo getrouw en integer mogelijke indruk geeft van de munt zoals die in de collectie ligt opgeslagen.

Bewerken

Wanneer een complete muntlade of collectie is gefotografeerd, bewerkt en gecontroleerd door de coördinator, controleren de collectiebeheerders van de NNC of alle foto's aan de juiste records – de digitale registratie van een object in de database – zijn gekoppeld. Dit is een zeer belangrijke en intensieve stap: ondanks de techniek blijft een gedeelte van het proces mensenwerk en is dus foutgevoelig. Door deze extra controle op onjuistheden en het stroomlijnen van terminologie en taalgebruik kunnen medewerkers fouten zoveel mogelijk voorkomen en inconsequenties verwijderen. Na deze stap koppelen de collectiebeheerders de foto's aan de inventarisnummers in de database: hierna zijn ze gereed om online te

Met Photoshop kunnen fotografen de foto correct uitsnijden en in zowel hoge- als lage resolutie opslaan

plaatsen. De collectieregistratie van de NNC is ook gebaat bij het digitaliseringsproject. Tegelijk met het verwerken van de fotobestanden legt het project ook de zogenoemde standplaatsen (de exacte plek waar een object wordt bewaard) vast van alle gefotografeerde objecten in de collectiedatabase. NNC medewerkers hoeven voortaan objecten bij raadpleging minder snel uit de collectie te halen om te bekijken en dit is een groot voordeel. Door de objecten zo min mogelijk te hanteren blijven ze in betere fysieke staat.

Stand van zaken

Op het moment van schrijven zijn er 130.000 objecten gefotografeerd. Binnen de NNC wordt gewerkt met een prioriteitenlijst voor het digitaliseringsproject. Allereerst is begonnen met de collectie Nederlandse munten, bankbiljetten en penningen. Dit is het gezichtsbepalende deel van de NNC, bestaande uit 80.000 objecten. Niet veel

Het logo van het SNG Netherlands-project

later is begonnen met het fotograferen van 45.500 antieke munten. Dit deelproject is bijna voltooid. Hierna wordt het project Nederlandse penningen afgerond. Met name bij moderne penningen is het van belang secuur onderzoek te doen naar de vervaardiging en juridische achtergrondinformatie van het object: veel penningen zijn immers nog auteursrechtelijk beschermd. Om deze reden kan de NNC niet elke foto zomaar publiceren. Wanneer de collectie Nederlandse penningen ook is afgerond zijn de collecties buitenlandse penningen en buitenlandse munten aan de beurt.

Sylloge Nummorum Graecorum the Netherlands

Een verdienste van het digitaliseringsproject is dat vrijwel de gehele collectie van bijna 20.000 antieke Griekse munten inmiddels is gefotografeerd. Dit heeft er toe geleid dat het Sylloge Nummorum Graecorum (SNG) the Netherlands-project in 2021 van start is gegaan. Het project is een idee van professor Panagiotis Iossif

en geïnitieerd door een commissie van numismaten, voorgezeten door Martin Bloemendal, in nauwe samenwerking met de NNC. De eerste delen zullen naar alle waarschijnlijkheid in 2023 worden gepubliceerd.

Dankzij het digitaliseringsproject zullen kwalitatief zeer hoogstaande foto's de muntbeschrijvingen in de SNG publicaties begeleiden. Een bijkomend voordeel van het project was dat leden van de SNG-werkgroep, ondanks de COVID-19 pandemie en de bijgaande restricties, ook op afstand al veel werk hebben kunnen verzetten. Aan de hand van de (online) basisbeschrijving van de munten én de foto's kon de werkgroep namelijk al beginnen met het inhoudelijke onderzoek naar de collectie antieke Griekse munten.

Online internationale koppeling aan numismatische databases

Het digitaliseringsproject van de NNC bleek ook voor de internationale numismatische gemeenschap, geïnteresseerd in antieke munten, van toegevoegde waarde. Een groot gedeelte van de antieke munten is al gefotografeerd en voorzien van een numismatische basisbeschrijving die inhoudelijk is gecontroleerd door een van de conservatoren. Dit heeft er inmiddels toe geleid dat verschillende antieke deelcollecties van de NNC zijn gekoppeld aan internationale numismatische databases beheerd door de American Numismatic Society (ANS). Momenteel is de NNC-collectie al gekoppeld aan de databases: PELLA (Coinage of the Kings of Macedonia), CRRO (Coinage of the

Contributor	Count	Collection
	10,857	American Numismatic Society
	2,082	Bibliothèque nationale de France
	561	National Numismatic Collection, De Nederlandsche Bank, Amsterdam

Bijdrage van de NNC aan PELLA: Coinage of the Kings of Macedonia

Roman Republic Online) en SCO (Seleucid Coins Online). Hierdoor zijn deze antieken van de NNC raadpleegbaar en vindbaar voor internationale numismaten maar vooral: specifieke typen munten van de NNC zijn gekoppeld aan hetzelfde type van collecties over de gehele wereld. Een prachtige stap voorwaarts voor de wetenschap, maar ook voor de NNC en haar verankering in de gemeenschap van internationale numismatische instituten.

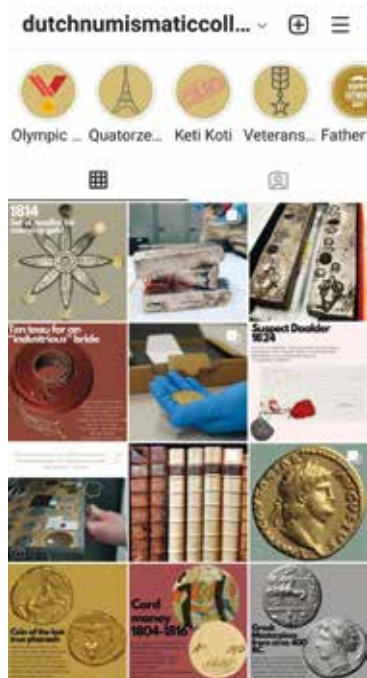
Presenteren van schenkingen en bruiklenen

Het komt geregeld voor dat er een numismatische verzameling wordt geschonken of in bruikleen wordt gegeven aan de NNC. Collecties die in de afgelopen jaren aan de NNC zijn geschonken of in bruikleen zijn gegeven prioriteren we zodat deze zo snel mogelijk online raadpleegbaar zijn. De collecties van Loek Boezelij (2018 geschonken) en een collectie penningen (2019 geschonken) zijn bijvoorbeeld zo snel mogelijk gefotografeerd en nu (deels) online gepubliceerd. Een groot voordeel, aangezien deze collecties doorgaans voormalig privé-eigendom waren en onzichtbaar waren voor extern publiek. Ook in de afgelopen corona-tijd leverde dit veel op: zo stelde het digitaliseringsproject een student-stagiair in staat om – ook zonder fysiek bezoek aan DNB – de omvangrijke verzameling bestaande uit meer dan 1100 Byzantijnse munten uit de collectie van de A.A. Brediusstichting te beschrijven aan de hand van reeds gemaakte foto's.

Aanvragen van wetenschappers en de numismatische achterban

Gemiddeld genomen ontvangt de NNC (in fonnc@dnb.nl) dagelijks minimaal 1 aanvraag voor foto's. Dit kan van de numismatische achterban zijn maar ook van wetenschappelijke onderzoekers, studenten en musea. Het voordeel van het digitaliseringsproject is dat hoe meer er gefotografeerd is, hoe sneller NNC medewerkers op een aanvraag kunnen reageren en hoe beter onderzoekers zelf objecten kunnen vinden. Het is mogelijk foto's van zowel lage als hoge resolutie aan te vragen. Het DNB-beleid met betrekking tot het delen van foto's (van objecten zonder auteursrecht) is ruimhartig en kosteloos. Ook op deze manier probeert de NNC zo veel mogelijk bij te dragen aan de zichtbaarheid van de collectie.

De Instagram-pagina van de NNC

Toekomst en sociale media

Er is in de afgelopen jaren al enorm veel werk verzet maar er zijn nog veel objecten uit deze omvangrijke en unieke numismatische collectie te fotograferen. De NNC is dan ook niet statisch: door aankopen en schenkingen worden nog steeds objecten aan de verzameling toegevoegd. Dit betekent dat fotografie en digitalisering essentieel blijft voor de NNC. Het is belangrijk omdat het de externe zichtbaarheid garandeert en de numismatische collectie toegankelijk en raadpleegbaar maakt en houdt voor een breed publiek.

Een nieuwe ontwikkeling die bijdraagt aan deze externe zichtbaarheid is de aanwezigheid van de NNC op social media. De NNC is sinds kort te volgen op Instagram onder: 'dutchnumismatic-collection'. Op dit account kunt u de ontwikkelingen van de NNC volgen en wordt met haar scherpe foto's van numismatische objecten uit de NNC ingespeeld op historisch-maatschappelijke ontwikkelingen en op de dagelijkse actualiteit. Ook kunt u hierdoor op de hoogte blijven van de werkzaamheden bij de NNC en de toekomstplannen van De Nederlandsche Bank.

De online collectie is te vinden op www.nnc.dnb.nl/dnb-nnc-ontsluiting-frontend/#/collectie/.

De keuzes van een verzamelaar

Juliana en Bernhard in verschillende vormen

Toen ik jaren geleden begon met het verzamelen van penningen dacht ik dat Oranjepeningen wel een aardig verzamelgebied zouden kunnen zijn. Zo begon ik dus met sprokkelen en kocht ik hier en daar penningen met beeltenissen van de Oranjes. Al snel kwam ik erachter dat dit verzamelgebied een *mer à boire* was en ik me moest gaan beperken. Ik heb het roer omgegooid en mij beperkt tot in eerste instantie beeltenissen van de Oranjes sinds 1815 en dan in beginsel niet meer dan een enkel exemplaar per vorst(in). Maar ook werd ik getroffen door enkele meer hedendaagse Oranje-peningen. Zo heb ik inmiddels bijvoorbeeld de serie van Verbon compleet.¹ Maar soms liep de verzameldrift anders. In 2010 kocht ik op een veiling van het Haagse Venduehuis een fraaie portretbuste van prinses Juliana, die in 1935 door Gerrit-Jan van der Veen is gemaakt. In 2015 zag ik bij Mevius Numisbooks vervolgens de fraaie penning die Van der Veen heeft gemaakt over het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard in 1936. Die penning heb ik toen gekocht en staat nu min of meer naast de buste. Het verhaal van deze buste en de daarna gemaakte penning is het vertellen waard.

Van der Veen

In 1935 gaf Nardus Hendrik Wolf (1872-1942), directeur- hoofdredacteur van *De Kunst. Een Algemeen Geïllustreerd en Artistiek Tijdschrift* aan Gerrit-Jan van der Veen (1902-1944) de opdracht om ter gelegenheid van het vijftienvijftig jarig bestaan van zijn tijdschrift een portretbuste van prinses Juliana te maken. Dit beeldje is aan koningin Wilhelmina aangeboden en maakt nog steeds deel uit van de Koninklijke Verzamelingen.² Van deze portretbuste werden later kleinere exemplaren in brons uitgegeven, waarvan er ik er één heb.

Gerrit-Jan van der Veen, *Buste van prinses Juliana*. 1938, brons en hout, 180 mm hoog exclusief voet (collectie auteur)

De buste staat op een houten voet, heeft een hoogte van 18 cm exclusief sokkel en is in 1938 gegoten bij Fetter & Co. Mijn exemplaar staat op naam van G.J. Smit d.d. 19 mei 1938.³ Voordat Gerrit van der Veen door Wolf werd benaderd had hij al eerder een Oranje uitgebeeld en was hij in dit opzicht dus geen onbekende. Na het overlijden van prins Hendrik van Mecklenburg-Schwerin in 1934 heeft Van der Veen in Den Helder het monument gemaakt waarop het fraaie portret van de prins prijkt. Dit monument is op 4 juni 1935 door koningin Wilhelmina onthuld. Later, in 1937 kreeg Van der Veen de opdracht om in Baarn een monument voor de in 1934 overleden koningin-moeder Emma te realiseren.⁴

Gerrit van der Veen werd in Amsterdam geboren als zoon van een slager.⁵ Op school bleek al dat hij goed kon tekenen. Na de driejarige HBS

Gerrit van der Veen, *Huwelijkspenning prinses Juliana en prins Bernhard*. 1937, brons, 106 mm (collectie auteur)

kreeg hij samen met zijn broer in Utrecht een opleiding tot werktuigkundige bij de Nederlandse Spoorwegen. Tijdens zijn opleiding werd hij daar te werk gesteld op de tekenkamer en daar tekende hij niet alleen werktekeningen maar ook vrij werk. Daar 'kan de bezoeker die hem weet te verrassen, zijn [Van der Veen's, JMM] tekenafel volgeknoeid zien met allerlei krabbels, die niets met ingewikkelde machineonderdelen hebben uit te staan'.⁶ Na zijn opleiding bij de Spoorwegen heeft Van der Veen korte tijd op Curaçao gewerkt. Daar heeft hij een klok vervaardigd die is aangeboden door de Curaçao Petroleum Industrie Maatschappij ter gelegenheid van de 300-jarige band met Nederland. Eind 1928 was hij al weer terug in Amsterdam, waar hij dankzij een beurs van de Bataafse Petroleum Maatschappij lessen aan de Rijksakademie kon gaan volgen. Eén van zijn leraren was de vermaarde beeldhouwer prof. Jan Bronner (1881-1972). Na zijn opleiding heeft Van der Veen kort bij een reclamebureau gewerkt en zich vrij snel daarna vrij gevestigd als beeldhouwer. In die beginjaren maakte hij de portretten van de toneelschrijver Herman Heyermans, de actrice Esther de Boer-van Rijk en de acteur Louis de Vries. Het beeld van Esther de Boer-van Rijk staat nog steeds opgesteld in de Amsterdamse Stadschouwburg.⁷ Gaandeweg kreeg Van der Veen dus meer bekendheid en na de eerdergenoemde opdracht voor het monument voor prins Hendrik volgde in 1935 dus de opdracht van Wolf.

Voor deze portretbuste poseerde de prinses op Huis ten Bosch en werkte Van der Veen dus niet, zoals doorgaans het geval was, naar foto's. Over

de poseersessie werd verslag gedaan in het *Amigoe di Curaçao* van 31 oktober 1935.⁸ 'Wilhelmina: U moet mijn dochter niet idealiseren... u moet haar weergeven zoals ze is. Dat de beeldhouwer zich kennelijk in het paleis wel op zijn gemak voelde moge blijken uit de volgende vraag: Och, mevrouw, u heeft hier in huis toch wel een stofzuiger voor die kleirommel?'⁹ Van de Julianabuste verschenen bij Kunsthandel Fetter & Co te Amsterdam diverse kleinere kopieën in zowel brons als wit geglaazuurd aardewerk. In 1938 heeft Gerrit van der Veen nog één keer de Oranjes verbeeld. Nu betrof het de penning die hij heeft ontworpen over het huwelijk van Juliana en Bernhard op 7 januari 1937. De voorzijde toont en profile de beeltenissen van prinses Juliana en prins Bernhard met als omschrift 'JULIANA PRINSES DER NEDERLANDEN - BERNHARD PRINS VAN LIPPE BIESTERFELD 7 JAN. 1937'. De keerzijde toont de twee wapenschilden die worden gedragen door een klimmende leeuw en daarnaast de Oranjeboom. De penning is in 1937 in brons gegoten bij de Koninklijke Begeer en heeft een

Toon Dupuis (1877-1937), *Huwelijkspenning van prinses Juliana en prins Bernhard*. 1937, brons, 65 mm (collectie auteur)

Jacob van Goor (1874-1956), *Huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard*. 1937, brons, plaquette, 225 mm (collectie auteur)

diameter van 106 mm. Gerrit van der Veen heeft behalve als beeldhouwer vooral ook bekendheid gekregen als verzetsheld. Zijn daden in de Tweede Wereldoorlog heeft hij helaas met de dood moeten bekopen; op 10 juni 1944 werd hij in de duinen bij Overveen gefusilleerd.

Aanvulling

In het begin van het verzamelen van Oranjepenningen kocht ik op een veiling van het Haagse Venduehuis der Notarissen een lot. Daar zat van alles in: de koninginnen Emma en Wilhelmina in diverse varianten en ook een mooie penning waarop het dubbelportret staat afgebeeld van prinses Juliana en prins Bernhard. Deze penning is in 1937 door Toon Dupuis ontworpen vanwege

het huwelijk van prinses en prins op 7 januari van dat jaar. De voorzijde toont de echtelieden met als omschrift uitsluitend de namen BERNHARD en JULIANA. De keerzijde toont de grote - of Sint Jacobskerk te Den Haag, waar het huwelijk heeft plaatsgevonden, met erboven een stralende zon en de datum 7 JANUARI 1937. Deze bij Begeer geslagen bronzen penning meet 65 mm en is onder de schouder van Juliana gesigneerd met TOON DUPUIS.¹⁰ De kunstenaar Toon (voluit Antonius Stanislaus Nicolaas Ludovicus) Dupuis (1877-1937) geniet vooral bekendheid als beeldhouwer. Van zijn hand is bijvoorbeeld een mooie buste van Willem Royaards die in de collectie van de Stadsschouwburg Amsterdam is. In de collectie van het Rijksmuseum in Amsterdam bevinden zich onder andere een bronzen buste van de acteur Louis Bouwmeester en een marmeren beeld van oud-directeur jhr. B.W.F. van Riemsdijk. Daarnaast heeft hij ook portretpenningen gemaakt en was hij tevens docent aan de Haagse academie. Dupuis was een zoon van de Vlaamse beeldhouwer en schilder Louis Dupuis van wie hij de beginselen van het vak heeft geleerd. Daarna heeft hij zijn opleiding gehad aan de Antwerpse Tekenenacademie onder Thomas Vincotte. Hij woonde en werkte tot 1989 in Antwerpen en

Jacob van Goor (1874-1956), *Voorzijde van de huwelijkspenning van prinses Juliana en prins Bernhard*. 1937, zilver, 60 mm (collectie Teylers Museum, inv. TMNK 03976)

Jacob van Goor en Toon Dupuis, *Huwelijksmedaille*. 1937, zilver en zijde, diameter medaille 28 mm (particuliere collectie)

daarna afwisselend in Den Haag, Rotterdam, Den Haag, Wassenaar en tenslotte weer in Den Haag.¹¹

Jaren nadat ik deze penning had gekocht zag ik een jaar of drie geleden bij een antiquair in Den Haag, die ermee stopte, een fraaie redelijk grote bronzen plaquette met een dubbelportret van Juliana en Bernhard dat mij wel heel erg deed denken aan de penning van Dupuis. Deze plaquette is onder de schouder van de prinses gesigeneerd Jac. J. van Goor. Jacob Jan van Goor (1874-1956) woonde en werkte in Utrecht als medailleur en heeft tal van portret- en historiepenningen gemaakt, waaronder een aantal met beeltenissen van de Oranjes. Over het huwelijk van Juliana en Bernhard heeft hij voor Begeer twee penningen gemaakt, in zilver en brons, waarbij beide hetzelfde omschrift als de plaquette hebben JULIANA PRINSES DER NEDERLANDEN (bloem) BERNARD PRINS VAN LIPPE-BIESTERFELD (bloem). De zilveren variant toont het bruidspaar in burger, terwijl de andere de prins in het uniform van ritmeester der huzaren afbeeldt. De bronzen plaquette – met de foutieve spelling BERNARD – is een grotere uitvoering van het zilveren exemplaar met de prins in burger en heeft een doorsnede van 225 mm.¹²

Bij het huwelijk werd ook een huwelijksmedaille uitgegeven. De opdracht hiervoor is gegaan naar Toon Dupuis en Jacob van Goor. Dupuis heeft het ontwerp van de voorzijde gemaakt met

het dubbelportret van Juliana en Bernhard, met Juliana met diadeem en een parel als oorbel en Bernhard in het uniform van ritmeester der huzaren, terwijl Van Goor voor de keerzijde de gespiegelde gekroonde monogrammen van Juliana en Bernhard heeft ontworpen. Het uitgeven van herinneringsmedailles bij officiële gebeurtenissen van het Koninklijk Huis gaat terug tot de inhuldiging van koningin Wilhelmina in 1898. Dergelijke medailles worden, zo is te lezen op de website van het Koninklijk Huis, toegekend aan personen die de gebeurtenis van dichtbij hebben meegemaakt of die zich voor de gebeurtenis en het verloop daarvan hebben ingespannen.¹³ De penning en de plaquette in mijn collectie zijn dan ook een mooie aanvulling op elkaar.

Noten

1. Meer Mohr, Jim van der (2015) De Oranjepeningen van Willem Verbon, in: *De Beeldenaar* 39-1, 13-15; Meer Mohr, Jim van der (2019) Verbons penning over prins Friso, in: *De Beeldenaar* 43-6, 260.
2. Collectie Stichting Koninklijke Verzamelingen, objectnummer MU/8111; Meer Mohr, Jim van der (2015) Enkele Oranjes in beeld. Een keuze uit de collectie sculpturen van de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau, in: *Jaarboek Oranje-Nassau. Liber Amicorum Marieke Spliethoff*, 188-192.
3. Venduehuis der Notarissen, Veiling 17 december 2010 (Den Haag) kavel 4024.
4. Heuven-van Nes, E. van, A.M. van Schaik & M.E. Spliethoff (red.) (2004) *Monumenten voor Nassau en Oranje* (Rotterdam) 222-226, met afbeeldingen.
5. Helman, A. (1946) *Een doodgewone held. De levensgeschiedenis van Gerrit-Jan van der Veen (1902-1944)* (Amsterdam); Groeneveld, E.G., lemma Veen, Gerrit Jan van der (1902-1944), in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/veen> (website bezocht 5 september 2021).
6. Helman, 1946: 40, noot 4.
7. Stekelenburg, L. van (1996) Het toont in klein begrip al 'smenschen ydelheid...' in: *De portrettencollectie van de Stadsschouwburg Amsterdam* (Amsterdam) 27, afbeelding op p. 26 rechtsonder.
8. Onze kroonprinses in brons, in: *Amigoe de Curaçao weekblad voor de Curaçaosche eilanden* 52 (31 oktober 1935).
9. Helman, 1946: 95, noot 4.
10. Weiler, A.C. von (1960) *Koninklijke Begeer, ateliers voor edelsmeed- en penningkunst Voorschoten 5. Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1935-1960* (Voorschoten) nummer 1073.
11. Scheen, P.A. (1981) *Lexikon Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1880* (Den Haag) 128-129.
12. Von Weiler, 1960: respectievelijk nummers 1074 (zilver, 60 mm), 1075 (brons, 60 mm) en 1083 (prins in uniform, brons, 50 mm).
13. www.koninklijkhuis.nl/onderwerpen/onderscheidingen/herinneringsmedailles, raadpleging 5 september 2021.

Toky Bautz, 60 jaar ‘penningen’

‘Penningen’ is bij ons thuis in de loop van de tijd ook een werkwoord geworden. ‘Penningen’ is een bezigheid waar ik al sinds 1961 enkele uren per dag mee bezig ben. Toen heeft Piet Esser mij de liefde voor het penningen maken bijgebracht. Esser was in die tijd professor aan de Rijksakademie te Amsterdam, afdeling beeldhouwen. Ik was één van zijn leerlingen. Esser en het penningen maken, in de loop van de tijd is daar menig artikel over geschreven, ook in *De Beeldenaar*. Op de Rijksakademie waren op de muren in de gang afbeeldingen van penningen te zien, als voorbeeld voor de studenten; niet alleen renaissancepenningen, maar ook afgietsels van penningen gemaakt door medeleerlingen. Dat was de eerste kennismaking. Ik had weinig aansporing nodig.

Voor mijn werk als penningmaker en beeldhouwer ben ik altijd dicht bij mijn directe omgeving gebleven, zo ook toen ik vele jaren na mijn studie aan de Rijksakademie aan de Leidse Universiteit wijsbegeerte ging studeren. Een totaal andere en voor mij onbekende wereld. Mijn ‘directe omgeving’ werd uitgebreid met nieuwe kansen. Ik heb in de jaren die ik in de collegebanken doorbracht een aantal professoren op penning geportretteerd. Zo ontstond gaandeweg een serie die ik de ‘academische penningen’ heb genoemd, naar een heel andere academie dan in mijn jeugd.

Leids Academisch Historisch Museum

De eerste vijf beschreven penningen zijn opgenomen in de collectie ‘Professorenportretten’ van het Leids Academisch Historisch Museum, gevestigd in het Academiegebouw aan het Rapenburg, het oudste onderkomen van de universiteit dat voornamelijk geschilderde portretten bevat.

Ik wil hier graag een drietal Leidse professoren en de universitair docent Rob J.A. van Dijk (1932) van de faculteit Wijsbegeerte aan u voorstellen.

De oudste van de vier is professor dr. Gabriël Nuchelmans (1922-1996), hoogleraar van de vakgroep Logica en Methodologie. Hij overleed vrij snel na mijn afstuderen. Verder is er professor dr. Herman Philipse (1951), hoogleraar van de vakgroep Kennisleer en Metafysica. Hij is van Leiden overgestapt naar de Universiteit van Utrecht. Tot slot professor dr. Th.C.W. Oudemans (1951), een volgens sommigen controversiële filosoof die sinds 1984 verbonden is aan de Universiteit Leiden, van 1991 tot 2006 als bijzonder hoogleraar van de vakgroep ESWAC (ethiek, sociale wijsbegeerte, wijsgerige antropologie en cultuurfilosofie). Oudemans is na zijn emeritaat in 2014 naar Noord-oost-Groningen verhuisd en heeft daar een arboretum met vooral treurbomen aangelegd. Daarnaast heeft Oudemans zich op het schrijven van filosofische boeken gericht, zoals onder meer *Echte Filosofie*, *Moeder Natuur* en recent *Europa, Europa*. Ik volg zijn werk tot op de dag van vandaag. De titels van de penningen hebben te maken met het onderwerp van het college dat zij gaven. Op de voorzijde heb ik hun portret afgebeeld, op de keerzijde het naar mijn idee specifieke van hun filosofische inzicht. De teksten bij de afbeeldingen in dit stuk heb ik ontleend aan de bijsluiters die ik schrijf bij iedere penning.

Acribie. Brons, gegoten, 52 mm

Voorzijde: portret van Gabriël Nuchelmans (1922-1996) als hoogleraar van de vakgroep Logica en Methodologie aan de faculteit Wijsbe-

geerte van de Rijksuniversiteit Leiden en de titel van deze penning.

Keerzijde: naam en titels van de geportretteerde uitgevoerd in rondlopende belettering die uitmond in – en begrensd wordt door – de rechte zijden van het oppositievierkant; diagram van logische relaties uit de traditionele logica. Het woord 'acribie' wordt door Van Dale omschreven als 'uiterste nauwgezetheid'. Der Sprach-Brockhaus geeft de omschrijving 'peinlijke Genauigkeit'.

Metafysica. Brons, gegoten, 55 mm

Voorzijde: portret van Herman Philipse (1951) als hoogleraar van de vakgroep Kennisleer en Metafysica aan de faculteit Wijsbegeerte van de Rijksuniversiteit Leiden en zijn naam.

Keerzijde: titel van de penning en de hand van de geportretteerde.

De voor- en keerzijde, hoofd en hand, vormen tezamen de tweedeling 'denken en doen'; het grondbeginsel van de metafysica.

Hermeneia. Brons, gegoten, 61 mm

Voorzijde: portret van Wouter Oudemans (1951) als hoogleraar van de vakgroep ESWAC (ethiek, sociale wijsbegeerte, wijsgerige antropologie en cultuurfilosofie) aan de faculteit Wijsbegeerte van de Rijksuniversiteit Leiden. Oudemans was werkzaam in het vakgebied van de hedendaagse wijsbegeerte, in het bijzonder de wijsgerige hermeneutiek.

Keerzijde: weergave van Oudemans terwijl hij met zijn pink de relevante tekst aanwijst, zijn naam in het omschrift en in een kleinere cirkel het woord $\epsilon\rho\mu\epsilon\nu\epsilon\iota\alpha$ (hermeneia).

Wolters geeft voor het woord 'hermeneia' de omschrijving: interpretatie, uitdrukking, bemiddeling. Degene die de handeling van het bemiddelen verricht is de 'hermeneus', de uitlegger, de tolk. In het woord 'hermeneia' is de naam van de bode der goden, Hermes, nog terug te vinden.

Janus. Brons, gegoten, 50 mm

De tweede penning met Oudemans als geportretteerde is getiteld Janus. Aan dit portret ligt de volgende wens ten grondslag: moge het steeds gegeven zijn, tweespalt op te merken binnen de filosofische woorden, die de denker, als concentratiepunt van wat er gaande is, zijn toegekeerd. Juist wanneer zij zich onttrekken.

Voorzijde: Januskop van Wouter Oudemans met het onderschrift $\epsilon\pi\alpha\iota\omega\nu$ (epaioon), luisterend.

Keerzijde: maalstroom die het woord $\pi\alpha\rho\epsilon\omicron\nu\tau\alpha\sigma$ (pareontas) tevoorschijn brengt en het woord $\alpha\pi\epsilon\iota\nu\alpha\iota$ (apeinai), dat slechts bij strijklicht te lezen is, opsloort. 'Pareontas apeinai' wil zeggen: aanwezig zijnd afwezig zijn. De Griekse tekst is ontleend aan de fragmenten van Heraclitus.

Indertijd sloeg 'pareontas apeinai' op οἱ πολλοί (hoi polloi), de velen, terwijl $\epsilon\pi\alpha\iota\omega\nu$ (epaioon) voorbehouden was aan de filosoof. In onze dagen is er geen uitzondering op 'hoi polloi' meer mogelijk, ook de filosoof valt onder de velen, zelfs als hij voor een ogenblik degene is die luisterend wacht.

Janus was in de oudheid de God van door- gangen en poorten, summier aangegeven op de penningrand, en de God van alle begin, hij kon vooruit- en terugzien. Soms werd zijn dubbelheid gedacht als Zeus en Hera. Voor ons zijn de twee gezichten feitelijk dezelfde. Waar het de hedendaagse filosoof om gaat is de vraag wat er nog tussen die verdubbeling zit. Oudemans' oor wordt

getrokken naar het centrum van de vortex op de keerzijde, de plek waar Heraclitus' zang begint.

Metabolè. Brons, gegoten, 40 x 45 mm

Deze penning is een hommage aan de filosoof en docent Rob van Dijk.

Voorzijde: het hoofd omgewend, terzijde kijkend, is de filosoof gezeten in de schaduw van het gebladerte van een loofboom, dat hem moet beschermen tegen al te grote directheid van het verblindende zonlicht. Deze situering van de gestalte op de voorzijde heeft direct te maken met de keerzijde. Deze gedachte is ontleend aan de dichter en filosoof Friedrich Hölderlin. Zij speelt een cruciale rol in Hölderlins werk en is onder andere expliciet te vinden in het gedicht *Deutscher Gesang*. Zij luidt als volgt: 'dann sitzt im tiefen Schatten, Wenn über dem Haupt die Ulme säuselt, Am kühlhatmenden Bache der deutsche Dichter'. Deze gedachte is eveneens te vinden bij Samuel Beckett in het geschrift *Compagnie*: 'Tu es sur le dos au pied d'un tremble. Dans son ombre tremblante'.

Keerzijde: het woord *μεταβολη* (draai, ommekeer) is een kernwoord in de bekende grotgelijkenis van Plato.

De geketende bewoners van een grot kunnen niets anders horen dan echo's en niets anders zien dan schaduwbeelden die door een kampvuur op de rotswand worden getoverd. Dat houden zij voor de werkelijkheid. Wanneer enkele bewoners worden bevrijd en naar het licht buiten de grot gekeerd, ervaren zij onverhoeds en pijnlijk de aanwezigheid van de zon, die niet alleen verblindt, maar ook het licht geeft waarin de wereld

staat en waarbinnen alles, zichzelf inbegrepen, zichtbaar is. De bewoners moeten weer terug in de grot, maar hun nieuwe inzicht in de werkelijkheid kan niet meer ongedaan gemaakt worden. De woorden van Plato's gelijkenis hebben tot op heden nog niets aan zeggingskracht ingeboet. Zoals de grotbewoners bij hun draai naar het zonlicht, ervaart ook de filosoof een allesbeslissende omslag, wanneer hij, afgewend van de wereld van vanzelsprekende opvattingen om hem heen, inziet waar zijn arbeidsveld werkelijk ligt. Namelijk nadenkend verwijlen bij de betekeniswereld die tussen mensen en de dingen van alledag gelegen is en eromheen: een gebied van filosofische woorden en verhoudingen.

Randschrift: de naam van de geportretteerde Rob van Dijk. 'Rob van Dijk, een getormenteerde en wat nihilistische, maar tegelijk bijzonder gepassioneerde docent, raakte me. Bij hem lasen we korte teksten, heel intensief. Hij raadde mensen aan vooral te stoppen met filosofie, omdat het toch geen enkele zin had.', aldus een van mijn medestudenten.

Samuel Beckett

De gedachte aan een Beckett-penning is ontstaan in de tijd dat ik mijn doctoraalscriptie aan het voorbereiden was (1992). Het onderwerp van die scriptie is: 'L'Innommable'. Het werkstuk betreft de filosofische tendens in een aantal van Becketts teksten, maar onderzoekt vooral het filosofische in de roman *L'Innommable* en in de kritische tekst *Proust*. Op deze manier heb ik Beckett 'leren kennen' (ik heb hem nooit persoonlijk ontmoet). Foto's deden de rest. De zinsnede: 'je débute par l'oreille' op de keerzijde van de penning duidt op een cruciale omslag binnen het hedendaagse denken. Het afgebeelde oor heeft de fysieke kenmerken van Becketts eigen oor.

Je débute par l'oreille. Brons, gegoten, 54-58 mm

Voorzijde: portret van de schrijver en Nobelprijswinnaar Samuel Barclay Beckett.

Keerzijde: oor van Samuel Beckett, zijn naam en een citaat uit de roman *L'Innommable*: 'Je débute par l'oreille'. Ik begin(t) bij het oor, met luisteren en niet in de eerste plaats met zien.

In zijn filosofische implicaties genomen slaat dit gezegde op heel Becketts oeuvre en in het bijzonder op zijn zogenaamd kritische teksten en de wondermooie tekst *Compagnie*.

De meeste penningen heb ik laten gieten bij Binder in Haarlem. Binder gebruikte voor het invormen de weinig gebruikte methode met zand, de zogenaamde Brusselse aarde. Jammer dat zij met het gieten van penningen gestopt zijn. Maar dit terzijde. In mijn werk blijf ik altijd op zoek naar een toegang tot datgene wat een voorstelling of een portret nog meer zegt dan het gesproken en geschreven woord. Zelf blijf ik mij verdiepen in het onnoembare en dat probeer ik te benaderen in was, klei of steen.

EGMP Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde

Als EGMP-lid ontvangt u

- MUNKLAPPER, het driemaandelijks numismatisch tijdschrift
- JAARBOEK met numismatische artikels
- GRATIS toegang tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- KORTING op de toegangsprijs van beurzen en bijzondere evenementen

Het jaarlijks lidmaatschap bedraagt € 14 voor leden in België en € 20 voor buitenlandse leden. Dit kan betaald worden via IBAN: BE48 9795 4273 6627 BIC: ARSPBE22.

Contact: info@egmp-vzw.be

www.egmp-vzw.be

FIDEM

MEDALS

online wereldcongres
& tentoonstelling in Tokio, Japan
1 - 4 december 2021

International Art Medal Federation
www.fidem-medals.org

Doorgelichte numismatiek (4), 1575-1576: een periode van tin

In drie eerdere afleveringen van *De Beeldenaar* zijn de Nederlandse noodmunten uit de periode 1572-1574 uit Teylers Museum aan een nader onderzoek onderworpen. Daarbij is geprobeerd om de echte- en imitatiestukken van elkaar te onderscheiden en zijn ze aan een gehalte-onderzoek onderworpen. In het huidige artikel wordt het onderzoek voortgezet en komen de exemplaren uit 1575 en 1576 aan bod. Ook nu worden de munten weer in een historische context geplaatst.

Minder fel

Door het optreden van de in 1573 vertrokken Don Frederik en Alva, was de strijd in de Nederlanden verhard. Alva was in december 1573 als landvoogd opgevolgd door Luis de Zúñiga y Requesens (1528-1576), die een veel gematigder beleid voerde. De door Alva ingestelde Raad van Beroerten veroordeelde mensen bijvoorbeeld niet langer tot de dood. In 1574 kondigde Requesens een Algemene Vergiffenis af waarbij de opstandige burgers niet vervolgd zouden worden als de steden het Spaanse gezag weer zouden erkennen en het katholieke geloof als staatsgodsdienst zouden handhaven. De leiders van de opstandelingen – zoals Willem van Oranje – waren van deze amnestieregeling uitgezonderd. In 1574-1575 werden in Breda vredesonderhandelingen gevoerd tussen Willem van Oranje en de Span-

jaarden, maar deze liepen op niets uit. Requesens overleed vrij plotseling in maart 1576 en werd in november opgevolgd door Don Juan (1547-1578), een onwettige halfbroer van koning Philips II.

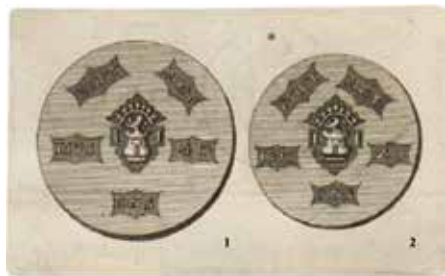
Oudewater

De stad Oudewater was de eerste die het afbreken van de vredesonderhandelingen vertaald zag worden in een belegering. Op 19 juli 1575 werd de stad ingesloten door de troepen van de Spaansgezinde stadhouder Gilles van Berlaymont (circa 1540-1579), heer van Hierges. De stad werd na een kort beleg op 7 augustus 1575 ingenomen en geplunderd. Een groot aantal inwoners werd vermoord en een deel van de stad ging door brand verloren.

In de korte tijd tussen belegering en inname werden in Oudewater loden noodmunten van

Dirck Stoop, *De Oudewaterse Moord*. 1650, olieverf op doek, 460 x 160 cm (collectie: Stadhuis Gemeente Oudewater)

Gravure met de door Van Loon beschreven noodmunten uit Oudewater (pagina 207, met toegevoegde nummers)

40 en 20 stuiver uitgegeven om de huursoldaten te kunnen betalen. De tabel geeft de gewichten, gehaltemetingen en literatuurverwijzingen van de exemplaren in Teylers Museum. De 20 stuiver bestaat uit vrijwel puur lood. De loden stukken van 40 stuiver tonen tin als belangrijkste bijmenging. Wat opvalt is het grote verschil in metaalsamenstelling bij deze twee munten. Het exacte gehalte was duidelijk niet voorgeschreven. Bij nadere beschouwing van de noodmunten in Teylers Museum blijken op beide munten van 40 stuiver de stempels op exact dezelfde posities te zijn aangebracht, net als op een exemplaar in de Nationale Numismatische Collectie. Het is zo goed als uitgesloten dat al die losse instempelingen zijn aangebracht zonder dat ze onderling op verschillende afstanden terecht zouden zijn gekomen. Dat kan een teken zijn dat al deze munten vals zijn, of het productieproces is anders dan gedacht. Zo kunnen de instempelingen in positief aangebracht zijn in een gietmal of kunnen de deelstempels onderling gefixeerd zijn in een groter stempel om ze in één slag te kunnen aanbrengen. Op het moment van dit onderzoek zit Nederland nog midden in de coronaellende. In de toekomst – als reizen weer mogelijk is en collecties weer toegankelijk zijn – zou het goed zijn om eens een groter vergelijkend onderzoek te

houden. Het verschil in gehalte tussen de beide muntsoorten kan een aanduiding zijn dat er valse stukken tussen zitten; het is namelijk mogelijk dat de originele munten van (bijna) puur lood gemaakt zijn. Dan zouden de exemplaren van 40 stuiver als vals zijn te bestempelen, zoals bijvoorbeeld verderop in dit artikel blijkt bij de noodmunten van Zierikzee. Van Gelder meldt bij de Oudewaterse munten van 40 en 20 stuiver buiten valse zilveren exemplaren echter geen valse stukken.¹ Op basis daarvan en de bovenstaande visie op de productiewijze, geef ik deze noodmunten het voordeel van de twijfel en ga ik ervan uit dat ze echt zijn.

Schoonhoven

Na Oudewater trokken de Spaanse troepen naar Schoonhoven, dat vanaf 12 augustus 1575 werd belegerd. Het garnizoen in Schoonhoven (onder bevel van kolonel De la Garde, wiens voornaam onbekend is) was geen partij voor de Spanjaarden. Al op 24 augustus werd de stad ingenomen. Gelukkig ging het er een stuk vreedzamer aan toe dan in Oudewater en het garnizoen mocht de stad verlaten.

Net als in Oudewater zijn in Schoonhoven tin/loden noodmunten vervaardigd om de soldaten te kunnen betalen. Helaas is het onbekend welke denominaties er zijn geslagen: Van Gelder neemt aan dat enkel de zeldzame exemplaren ter waarde van twaalf en zes stuiver echt zijn.³ De exemplaren met een gespiegelde S ziet hij als vervalsing. Ook de vaker in de handel voorkomende kleinere denominaties zijn volgens hem vals, omdat de stijl afwijkt en omdat er minder noodzaak was voor zulke lage waarden. Ik denk dat er meer onderzoek nodig is voordat zo'n harde uitspraak kan worden gedaan. Zo zijn in Woerden juist wél kleinere denominaties gebruikt. Een breder gehalteonderzoek zou in de toekomst meer feiten

inv.	massa (gram)	XRF-gehaltemeting			literatuur		
		lood	tin	overig	Van Gelder	Wis/Passon	Van Loon
veertig stuiver							
TMNK 05154	36,4083	90,31	8,30	1,39	62a	2.37.1	2071
TMNK 11371	36,8735	78,85	19,78	1,37	62a	2.37.1	2071
twintig stuiver							
TMNK 05155	19,7823	98,35	0,69	0,96	63a	2.37.2	2072

Gehaltes van noodmunten uit Oudewater in Teylers Museum²

Oudewater, noodmunt van 40 stuiver. 1575, lood, 42 mm (TMNK 11371)

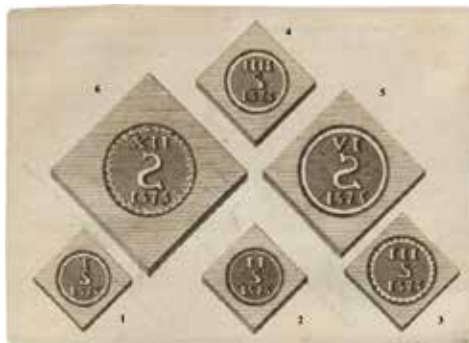

Oudewater, noodmunt van 20 stuiver. 1575, lood, 36 mm (TMNK 05155)

Jacob van Deventer, *Stadsplattegrond van Schoonhoven*. 1558, detail (collectie: Nationaal Archief, toegang 4.DEF, inv. 1.10)

aan het licht kunnen brengen. Vooralnog ben ik Van Gelder gevolgd en heb ik beide munten in Teylers collectie als 'vals' bestempeld. Ook de herkomst ervan sluit een vervalsing niet uit: de zes stuiver is in 1892 gekocht en komt uit de verzameling van de Amsterdamse essayeursfamilie Schöne, de drie stuiver is slechts traceerbaar tot een veiling van Coin Investment in 1994. Wanneer de valse exemplaren zijn geproduceerd is niet bekend. Ze waren in ieder geval al bekend bij Van Loon in 1723. Het ontbreken van een hoog antimoongehalte – zoals in het voorgaande

Gravure met de door Van Loon beschreven noodmunten uit Schoonhoven (pagina 209, met toegevoegde nummers: Van Loon beschrijft deze munten van lage naar hoge waarde)

artikel bij een noodmunt van Alkmaar is aange troffen – toont dat ze waarschijnlijk niet als kopie van kopie in de negentiende eeuw zijn vervaardigd.⁴ Op basis van de gespiegelde 'S' is het exemplaar van zes stuiver mogelijk een contemporaine vervalsing.

Woerden

Na Schoonhoven stuurde Gilles zijn broer Lancelot van Berlaymont (circa 1545-1578) met een leger naar Woerden. Lancelot was vier jaar eerder gehuwd met de Megense gravin Maria van Brimeu (1550-1605), die geen onbekende was in de numismatiek. Zo was ze het afgelopen jaar in *De Beeldenaar* nog 'in het nieuws' met een zeldzame rijksdaalder.⁵ De belegering van Woerden ving aan op 8 september 1575. De stad bleek een minder eenvoudige noot om te kraken dan Oudewater en Schoonhoven: Woerden zou iets langer dan een jaar ingesloten blijven. Het beleg werd op 10 september 1576 opgebroken. De Spaanse troepen moesten naar elders om muitende Spaanse troepen weer in het gareel zien te krijgen. Die muiterij – bekend als de Spaanse Furie en uitmondend in de plundering van Antwerpen – was ontstaan doordat de soldaten lange tijd geen soldij hadden ontvangen.

Zoals in zo veel belegerde steden ontstond er in Woerden een geldtekort. De Staten van Holland – waarmee contact kon worden onderhouden – ondersteunden de belegerde stad, maar voelden er niet veel voor om in de actuele oorlogssituatie munten naar de stad te zenden. Van buitenaf aangevoerde levensmiddelen konden met wissels

inv.	opmerking	massa (gram)	XRF-gehaltemeting			Van Gelder	literatuur	
			lood	tin	overig		Wis/Passon	Van Loon
zes stuiver								
TMNK 05156	vervalsing	9,4664	10,91	85,33	3,76	66b	2.40.4	209.5
drie stuiver								
TMNK 11321	vervalsing	6,3673	6,77	90,63	2,60	68	2.40.6	209.3

Gehaltes van noodmunten uit Schoonhoven in Teylers Museum

Schoonhoven, *noodmunt van zes stuiver*. 1575 (vervalsing), tin/lood, 39 x 37 mm (TMNK 05156)

Schoonhoven, *noodmunt van drie stuiver*. 1575 (vervalsing), tin/lood, 20 x 19 mm (TMNK 11321)

worden betaald, die bij de Staten van Holland werden verzilverd. Zij adviseerden de stad om noodgeld te laten maken, waarbij de Staten zich garant stelden.⁶ Ongetwijfeld werd een deel van het noodgeld gebruikt om er de soldaten op de wallen mee te betalen. De spreiding in denominaties en de lage waardes – tot een kwart stuiver – toont aan dat het geld niet alleen werd gespaard maar ook veelvuldig in het betalingsverkeer zal zijn gebruikt. De Woerdense noodmunten zijn onder te verdelen in twee emissies. De eerste vond plaats tussen 15 september en 19 oktober 1575. Deze bestond uit munten van 40, 20, 10, 5, 1 en ½ stuiver.⁷ Er zou voor zo'n f7000 aan tinnen noodgeld zijn aangemunt.⁸ Polak noemt diverse mensen die betrokken waren bij de productie; drie grote stempels (aangenomen mag worden die voor de munten van 40, 20 en 10 stuiver) zijn gemaakt door goudsmid Jan Willemszoon en de stempels van 5, 1 en ½ stuiver door Pons Adrienszoon.⁹ De laatste hielp ook met het slaan van de

Anoniem, *Het beleg van Woerden*. Circa 1600, olieverf op paneel, 121 x 148 cm (collectie: Stadsmuseum Woerden, inv. 10.0024). Bovenaan in een cartouche is een noodmunt afgebeeld, met de tekst 'Met dit gelt - 't wert verhaelt / Ist krijsvolck - te Woerden betaelt'

Gravure met de door Van Loon beschreven noodmunten uit Woerden (pagina 210, met toegevoegde nummers)

Gravure van een Woerdense noodmunt van 40 stuiver 1575 met graving, uit Van Loon (pagina 218)

munten, samen met de soldaat Jelis. De munten zijn geslagen op muntplaatjes die werden gegoten door tinnegieter Claesz Jacobszoon. Hij maakte voor 296 pond aan muntplaatjes. Stadssecretaris Otto Dirkszoon hield toezicht op de productie en bewaarde de stempels.

In de zomer van 1576 werd er wederom tot aanmunting besloten, ook nu stonden de Staten van Holland borg voor de dekking van het geld, tot een maximum van 600 carolusguldens. Op 13 augustus werd de toestemming tot productie verleend. In diezelfde maand werden de 10 en 5 stuivers door goudsmid Cornelis Heynrickzoon van een instempeling voorzien.¹⁰ Daarvoor werden de stempels gebruikt die een aantal jaar eerder waren gebruikt voor de oorlogsbelasting van 1572-1573. Ook moest hij nieuwe stempels snijden voor de 5, 1, ½ en de ¼ stuiver en hielp hij mee met de productie van de nieuwe munten. De tinnen muntplaatjes werden gegoten door tinnegieter Claes Jacobszoon, die eveneens meehielp bij de productie. Omdat een deel van de stempels uit 1575 ook in 1576 werd gebruikt, is het lastig om beide emissies van elkaar te onderscheiden.¹¹

Op één na alle Woerdense noodmunten in Teylers Museum kunnen als 'vals' worden bestempeld, waaronder maar liefst zes exemplaren uit de privécollectie van Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778).¹² Het enige echte stuk is een kwart stuiver (oord) uit 1576. Bij de noodmunten van 40 stuiver merkt Van Gelder op dat de exemplaren met een verkort jaartal boven het wapenschild waarschijnlijk kort na het beleg als herinnering zijn geslagen, net als de zilveren exemplaren. Van der Wis & Passon zijn Van Gelder gevolgd maar beelden onder nummer 2.471 per abuis zo'n later vervaardigd exemplaar af.¹³ De 40 stuiver in Teylers Museum heeft op de keerzijde een gravering die qua plaatsing van de letters exact overeenkomt met het door Van der Wis & Passon afgebeelde stuk.¹⁴ Deze 'noodmunt' is waarschijnlijk kort na het beleg als herinneringspenning geslagen. Bij TMNK 05158 – de 20 stuiver – kan worden getwijfeld over de echtheid, ik heb echter meer vergelijkingsmateriaal nodig om goed te kunnen beoordelen of de stempel is meegegoten in plaats van ingeslagen. In een exemplaar van de publicatie door Van Gelder in de Nationale Numismatische Collectie, is met de hand bijgeschreven 'c. vals ex. in Teyler'. Net als bij de exem-

plaren van Oudewater zou het goed zijn om Teylers exemplaar eens te vergelijken met andere echte en valse exemplaren. Verder is er iets apart aan de hand met twee kwart stuivers. In Teylers Museum bevindt zich namelijk sinds enkele jaren een vals bronzen exemplaar, dat exact overeenkomt met een lood/tinnen exemplaar uit de collectie van Pieter Teyler van der Hulst. De vervalsingen zijn hoogstwaarschijnlijk dus al vele eeuwen geleden gemaakt. Het anti-moongehalte is bij alle onderzochte munten verwaarloosbaar klein. Alleen TMNK 11319 – een van de dubbele stuivers – bevat 1,61% van dit element, maar deze noodmunt is toch al de vreemdste uit de rij omdat het naast lood en tin, tevens koper, zilver en een fractie goud bevat: blijkbaar is er een poging gedaan om dit stuk te verzilveren.

Zierikzee

Naast de noodmunten uit de hierboven beschreven drie steden, werden er ook exemplaren vervaardigd in Zierikzee. In de periode dat Woerden werd belegerd trok een Spaans leger onder veldheer Cristóbal de Mondragón y Otálora (circa 1504-1596) via Brouwershaven (1 oktober) en Bommenede (30 oktober) naar Zierikzee, dat de bui al had zien hangen en zich op een beleg had voorbereid. De stad werd verdedigd onder leiding van gouverneur Arend van Dorp (circa 1530-1600). In de daaropvolgende maanden lukte het niet om Zierikzee te ontzetten en er ontstond een tekort aan voedsel. Om de uitzichtloze situatie te doorbreken werden onderhandelingen gestart over de overgave. Uiteindelijk opende Zierikzee op 2 juli 1576 de poorten voor de Spanjaarden. In het Spaanse kamp was de situatie ondertussen eveneens niet rooskleurig. Toen zelfs na de inname soldijbetaling uitbleef plunderden de troepen de omgeving en nadat daar niets meer te halen viel trok het muitende leger weg richting Brabant. Uiteindelijk moest Mondragón hierdoor Zierikzee begin november al weer opgeven.

In de stad werden op verschillende momenten tijdens de belegering noodmunten uitgegeven, zoals Van Gelder duidelijk heeft uiteengezet.¹⁶ De eerste emissie dateert van 7 november 1575. Deze bestond uit zilveren vierkante munten van 1, ½ en ¼ daalder – uitgegeven tegen de verhoogde koers van respectievelijk 60, 30 en 15 stuiver – en

inv.	opmerking	massa		XRF-gehaltemeting						literatuur	
		(gram)	lood	tin	koper	goud	zilver	overig	Van Gelder	Wis/ Passon	Van Loon
veertig stuiver											
TMNK 05157	imitatie	25,9908	81,21	17,72				1,07	71c	2.47.8	218.1
twintig stuiver											
TMNK 05158	vervalsing?	20,0962	76,00	22,69				1,31	72a	2.47.2	210.3
tien stuiver											
TMNK 05159	vervalsing	11,0698	83,47	15,57				0,96	73b	2.47.10	210.2 vergelijk
vier stuiver											
TMNK 05160	vervalsing	14,4585	77,97	20,19				1,84	75	2.47.11	210.5
dubbele stuiver											
TMNK 05161	vervalsing	7,0571	78,88	19,97				1,15	76	2.47.12	210.4
TMNK 11319	vervalsing	6,1364	31,02	14,9	33,79	0,05	17,31	2,93	76	2.47.12	210.4
kwart stuiver											
TMNK 11320		3,9802	67,32	31,58				1,10	79a	2.47.7	210.6
TMNK 05162	vervalsing	5,3100	81,71	17,38				0,91	79b	2.47.13	210.6
TMNK 12031	vervalsing	4,7306	0,72	13,24	85,19			0,85	79 vergelijk	2.47.13	210.6

Gehaltes van noodmunten uit Woerden in Teylers Museum

Woerden, noodmunt van veertig stuiver. 1575 (imitatie), lood/tin, 51 x 51 mm (TMNK 05157)

Woerden, noodmunt van twintig stuiver. 1575 (vervalsing?), lood/tin, 29 x 34 mm (TMNK 05158)

Woerden, noodmunt van tien stuiver. 1575 (vervalsing), lood/tin, 25 x 30 mm (TMNK 05159)

Woerden, *noodmunt van vier stuiver*. 1575 (vervalsing), lood/tin, 35 x 36 mm (TMNK 05160)

Woerden, *noodmunt van twee stuiver*. 1575 (vervalsing), lood/tin, 26 x 25 mm (TMNK 05161)

Woerden, *noodmunt van twee stuiver*. 1575 (vervalsing), koper/lood/zilver/tin, 18 x 19 mm (TMNK 11319)

Woerden, *noodmunt van een kwart stuiver*. 1576, lood/tin, 20 x 19 mm (TMNK 11320)

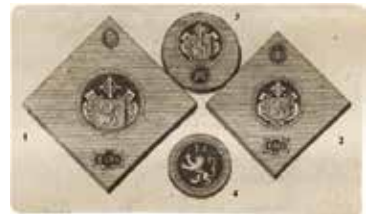

Woerden, *noodmunt van een kwart stuiver*. 1576 (vervalsing), lood/tin, 25 x 25 mm (TMNK 05162)

Petro le Poivre, *Beleging van Zierikzee door de Spanjaarden in 1576*. 1616, pen en penseel op papier, circa 600 x 470 mm (collectie: Koninklijke Bibliotheek van België, inv. Ms. 19.611)15

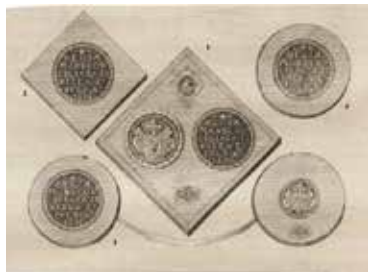
Gravure met de door Van Loon beschreven noodmunten uit Zierikzee (pagina 213, met toegevoegde nummers)

Gravure met de door Van Loon beschreven noodmunten uit Zierikzee (pagina 215, met toegevoegde nummers)

Gravure met de door Van Loon beschreven noodmunten uit Zierikzee (pagina 217, met toegevoegde nummers)

uit tinnen vierkante en ronde munten van 1, 1/2, 1/4, 1/8 en 1/16 daalder. De tinnen exemplaren werden uitgegeven tegen de gangbare koers van 32, 16, 8, 4 en 2 stuiver. De grootste tinnen stukken zagen er mogelijk hetzelfde uit als het noodgeld van 30 en 15 stuiver dat al eerder, op 2 december 1574, door Woerden werd geslagen om bootsvolk mee te betalen.¹⁷ De eerste emissie liep met onveranderd jaartal door tot in mei 1576, waarbij vanaf 23 november 1575 het bovenste merkteken wijzigde van het wapen of de ruit van Zierikzee, naar de oorlogsbelastingklop 'provinciewapen in gepareld ovaal'. De tweede emissie volgde op 28 februari 1576, met zilveren hele, halve en kwart daalders van 48, 24 en 12 stuiver, in maart gevolgd door tinnen pasmuntjes van drie stuiver. Na de belegering zijn vierkante hele en halve daalders geslagen ter betaling van de oorlogsschatting aan Mon-

dragón. Zij zijn geslagen uit het door de burgers ingeleverde zilverwerk. Van Gelder meldt nog dat er mogelijk ook een kwart daalder heeft bestaan, maar deze is nog niet teruggevonden.¹⁸ Een door Van Gelder als *vals* – en door Van der Wis & Passon als *onzeker* – beschreven tinnen schijf van onbekende waarde, zal gezien het materiaal niet als onderdeel van de schatting zijn gebruikt.¹⁹ Of het lokaal kleingeld was, vermelden de bronnen niet.

Bij de eerste emissie is er een onderscheid in de stempels bij de vorm van de staart: met de punt naar buiten (♣, stempel 1 en 2, respectievelijk 18 en 13,5 mm) en met de punt teruggebogen (♣, stempel 3).²⁰ De door Van der Wis & Passon onder 2.50.6 en 2.50.8 afgebeelde munten zijn overigens per abuis verwisseld. De daalder TMNK 11308 is van het derde stempel en draagt de sinds 23 november 1575 toegepaste oorlogsbelastingklop. De kwart daalder TMNK 13928 is van het tweede stempel en toont de stadsruit als klop, maar draagt geen jaartal. Van der Wis en Passon beelden een vergelijkbaar exemplaar af onder de niet-authentieke stukken, maar dan van stempel 3. Vanwege het ontbreken van het jaartal kan worden aangenomen dat het stuk niet authentiek is, de gebruikte stempels lijken origineel. De hele en kwart daalder uit de eerste emissie tonen een vergelijkbaar gehalte van bijna puur lood.

inv.	opmerking	massa (gram)	XRF-gehaltemeting			literatuur					
			lood	tin	koper	goud	zilver	overig	Van Gelder	Wis/Passon	Van Loon
emissie 7 november 1575											
daalder (geslagen vanaf 23 november)											
TMNK 11308		24,0061	98,47	0,88	0,27	0,00	0,00	0,38	84c	2.50.8	213.1
kwart daalder (geslagen tot 23 november 1575)											
TMNK 13928	vervalsing	8,9258	98,21	0,68	0,30	0,00	0,07	0,74	86	2.50.36 variant	213.3
emissie 28 februari 1576											
daalder											
TMNK 05163		28,1390	0,73	0,34	4,77	0,18	93,86	0,12	89a	2.50.15	215.2 variant
TMNK 11307	vervalsing	27,4889	79,33	19,64	0,45	0,00	0,00	0,58	84d	2.50.24	215.2
halve daalder											
TMNK 11309	vervalsing	16,8364	88,00	9,53	0,28	0,00	0,07	2,12	85e variant	2.50.27 variant	215.3
emissie juli 1576 (oorlogsschatting na het beleg)											
daalder											
TMNK 05164		28,8296	0,62	0,00	5,00	0,42	93,35	0,61	93a	2.50.19	217.2
TMNK 11310		29,0339	0,93	0,28	5,34	0,00	92,95	0,50	93a	2.50.19	217.2

Gehaltes van noodmunten uit Zierikzee in Teylers Museum

Zierikzee, noodmunt van een daalder. 1575, lood, 34 x 37 mm (TMNK 11308)

Zierikzee, noodmunt van een kwart daalder. 1575, lood, 26 x 28 mm (TMNK 13928)

Van de twee daalders uit de tweede emissie (28 februari 1576) is er een van zilver en een van lood/tin. Dat laatste stuk (TMNK 11307) heeft Van Gelder als vermoedelijk vals geregistreerd omdat de tweede emissie uit zilveren noodmunten bestond. Van Loon vermeldde in 1723 nog dat deze emissie uit tin bestond, maar dat klopt niet.²¹ Van der Wis & Passon beelden bij 2.50.26 een exemplaar af dat zij – net als Van Gelder – niet nader beschrijven. In plaats van de oorlogsbelastingklop is hier het stadswapen in een gepareld ovaal ingeslagen. Deze is vergelijkbaar met de halve daalder (TMNK 11309) en het door Van Loon afgebeelde exemplaar. Net als bij de tinnen daal-

der kan vanwege het metaal verondersteld worden dat deze munt vals is. De valse munten van het type van de tweede emissie uit Teylers collectie, tonen een beduidend hoger tingehalte dan de echte exemplaren van de eerste emissie.

Na de inname legde Mondragón Zierikzee een schatting op. Het daarbij door de burgers ingeleverde zilverwerk werd in de loop van juli omgesmolten en omgevormd in een nieuwe serie vierkante hele en halve daalders. Twee van die daalders bevinden zich tegenwoordig in Teylers collectie, waarbij de eerste (TMNK 05164) nog uit de privéverzameling van Pieter Teyler van der Hulst afkomstig is. Het tweede stuk is in de 21ste eeuw in het museum terecht gekomen en bevat opvallend genoeg geen goud, terwijl beide munten overduidelijk met dezelfde stempel zijn geslagen. Blijkbaar zijn er in Zierikzee – anders dan in het beleg van Haarlem – ook puur zilveren voorwerpen als grondstof gebruikt.²²

Tot slot

Uit het onderzoek blijkt dat opgepast dient te worden met het maken van verwijzingen naar catalogi. De penningkundige boeken door Van Loon zijn uiteraard al zwaar belegen maar worden toch nog steeds als referentiewerk gebruikt. Met name wordt dan gerefereerd aan de afbeeldingen en wordt voorbijgegaan aan de tekst, wat voor fouten zorgt. Soms beschrijft Van Loon de voorwerpen in een onverwachte volgorde of – zoals bij de noodmunten van Zierikzee – nadrukkelijk in een ander metaal. Ook moderne catalogi slaan de plank soms onbedoeld mis. Een foutieve toeschrijving kan er vervolgens toe leiden dat

Zierikzee, noodmunt van een daalder. 1576, zilver, 49 x 49 mm (TMNK 05163)

Zierikzee, noodmunt van een halve daalder. 1576 (vervalsing), lood/tin, 33 x 33 mm (TMNK11309)

Zierikzee, noodmunt van een daalder. 1576, zilver, 46 x 46 mm (TMNK 05164)

afwijkingen ook in de toekomst minder snel worden opgemerkt.

Veel van de noodmunten uit de periode 1575-1576 zijn van lood/tin gemaakt, waarbij lang niet alle exemplaren in de collectie van Teylers Museum de echtheidstoets kunnen doorstaan. Hopelijk bieden de gedane gehaltemetingen in de toekomst een basis voor meer vergelijkend onderzoek; dat zou zeker de moeite waard zijn. Bij de zilveren exemplaren valt het op dat de laatst beschreven munt, een na het beleg geslagen daalder uit Zierikzee, geen sporen van goud bevat maar wel met de originele stempels is geslagen. Of er in dit geval puur zilveren gebruiksvoorwerpen in de smeltkroes zijn gegaan of dat de noodmunt pas op een later tijdstip met de originele stempels is vervaardigd, verhaalt de geschiedenis niet.

Noten

1. Gelder, H. Enno van (1955) *De Nederlandse noodmunten van de Tachtigjarige Oorlog* ('s-Gravenhage) 25; Wis, Jan C. van der & Tom Passon (2009) *Catalogus van de Nederlandse Munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)* (Apeldoorn) 300.
2. Van Gelder = Van Gelder, 1955; Wis/Passon = Van der Wis & Passon, 2009; Van Loon = Loon, Gerard van (1723)

Beschryving der Nederlandsche historipenningen 1 ('s-Gravenhage).

3. Van Gelder, 1955: 26; Van der Wis & Passon, 2009: 330.
4. Pelsdonk, Jan (2021) *Doorgelichte numismatiek* (3), noodmunten uit Alva's tijd - II, in: *De Beeldenaar* 45-4, 181-188.
5. Tristán Jover, Domitilo (2020) *Tweede bekende rijksdaalder van Maria van Megen*, in: *De Beeldenaar* 44-6, 293-296.
6. Polak, Ernst (1925) *De Woerdensche Noodmunten 1575-1576*, in: *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 12, 1-25, specifiek 5.
7. Van Gelder, 1955: 27; Polak, 1925, 10.
8. Polak, 1925: 3.
9. Ibidem: 9.
10. Ibidem: 14.
11. Van Gelder, 1955: 27.
12. Inventarisnummers TMNK 05157-TMNK 05162.
13. Van der Wis & Passon, 2009: 420.
14. Ibidem: nummer 2.478.
15. Le Poivre, Pierre (z.j., 1616) *Recueil de plans de villes et de châteaux, de fortifications et de batailles, de cartes topographiques et géographiques, se rapportant aux règnes de Charles-Quint, de Philippe II et d'Albert et Isabelle, 1585-1622* (z.p.) 17.
16. Van Gelder, 1955: 29.
17. Van der Wis & Passon, 2009: 456.
18. Van Gelder, 1955: 32.
19. Ibidem: nummer 96; Van der Wis & Passon, 2009: nummer 2.50.21.
20. Van Gelder, 1955: 30; Van der Wis & Passon, 2009: 457.
21. Van Loon, 1723: 215.
22. Pelsdonk, Jan (2020) *Doorgelichte numismatiek* (1), de Haarlemse noodmunten, in: *De Beeldenaar* 44-6, 314-319.

Numismatisch Speurwerk 68

Oplossingen

De penning Amor Omnia Vincit, uit Numismatisch Speurwerk 67, heeft vooralsnog bij niemand een belletje doen rinkelen. Mogelijk in de toekomst... Het exemplaar over het WK Judo 1981 is volgens onbevestigde bron mogelijk door Arthur Spronken gemaakt.

Nieuwe vragen

De eerste vraag gaat over een zilveren penning uit 1997 met vlak vullende belettering op de keerzijde. De voorzijde, met een vijfbladige bloem, is gesig-neerd HvB. Dat staat voor Henk van Bommel. De keerzijde met ARTS & CRAFTS / DEFILE '97 roept wat vragen op. De medailleur is cN en tussen DEFILE en '97 staat het huismerk van Begeer, Zoetermeer. Arts & Crafts is een algemene naam en vinden we voor een kunstbeweging, opleidingen en diverse firma's. De combinatie met 'defilé' of 'defile', daar zit nogal wat verschil tussen, is ietwat ongebruikelijk. De vraag: wat memoreert deze penning met een doorsnede van 50 mm?

Arts & Crafts Defile

De tweede vraag betreft een algemene ere- of prijspenning voor een tentoonstelling in het Brongebouw te Haarlem. Het Brongebouw werd eind negentiende eeuw gebouwd als kuuroord met aangevoerd ijzerhoudend water. In het Frederikspark werd een luxe 'resort' gecreëerd met concertzaal, casino, restaurants, rooksalon en uiteraard staalbaden. Het bleek niet succesvol en de slopershamer sloeg toe in 1932. Een nieuw gebouw kwam ervoor in de plaats; het Sportfondsenbad. Dat heeft het wat langer volgehouden, tot 1993. De afgebeelde penning (zilver, diameter 50 mm) zal zo rond 1900 dateren. De graving is het enige dat houvast biedt: 'Aangeboden d/h Eere Comité'. Wie kan wat meer vertellen over tentoonstellingen in het Brongebouw? Voor de staalbaden zijn kelnerspenningen bekend van 5, 10, 15 en 50 (cent).

Tentoonstelling in het Brongebouw te Haarlem

Haarlem, Brongebouw, kelnerspennning van 50 cent voor het staalbad. Circa 1900, messing, 25,9 mm (particuliere collectie)

Alle mogelijke info, hints en tips zijn uiteraard welkom. Reacties kunt u sturen naar de redactie: redactie@debeeldenaar.nl. Met dank aan: Meindert Kamminga, John Kooij en Mia van der Wilt.

Nieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Penningkunst

Naast de lezingen tijdens de algemene ledenvergadering en de succesvolle atelierbezoeken wil het bestuur graag een eerste aanzet geven voor penningkunst gerelateerde activiteiten zoals lezingen en bezoeken aan verzamelaars voor het uitwisselen van kennis over de penningkunst. Wilt u dergelijke bijeenkomsten organiseren, heeft uzelf een bijzondere verzameling en vindt u het leuk om deze aan anderen te laten zien of wilt u kennis over een specifiek aspect van de penningkunst delen met leden van de VPK en andere geïnteresseerden? Dan kunt u dat melden via info@penningkunst.nl.

Inschrijfpennyng 2021

Diegene die de Inschrijfpennyng De Ander van Michiel Deylius bestelden zullen deze binnenkort ontvangen. Als u deze pennyng besteld en betaald heeft maar begin december nog niet heeft ontvangen, neem dan contact op via info@penningkunst.nl.

Inschrijfpennyng 2022

De pennyng wordt gemaakt door Olivier Julia. Naast grafiek maakt de van oorsprong Franse kunstenaar al enige jaren ruimtelijk werk. De architectonische vormgeving heeft een consequente en poëtische compositie van donker en licht, open en gesloten. De gebruikte materialen zijn meestal hout en plexiglas. De inschrijving is gestart.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Bijeenkomsten 2022

De Voorjaarsbijeenkomst vindt plaats op 23 april 2022 in Woerden. De Najaarsbijeenkomst 2022 zal op 24 september 2022 worden gehouden.

Website

Op de website www.koninklijkgenootschap.nl wordt met regelmaat nieuwe informatie geplaatst. Het ledengedeelte is alleen te bereiken met inloggegevens. Mocht u deze inloggegevens nog niet hebben, dan kunt u contact opnemen met Bas van Vugt: assessor@koninklijkgenootschap.nl.

Verzoek om e-mail adres door te geven

Van sommige leden is bij de secretaris van het genootschap alleen een postadres beschikbaar. Als u de uitnodigingen voor de halfjaarlijkse bijeenkomsten alleen per post ontvangt, maar tevens over een e-mail adres beschikt, verzoeken wij u dit e-mail adres door te geven aan de secretaris: info@koninklijkgenootschap.nl.

Contributie

Als u de contributie voor 2021 nog niet voldaan heeft verzoeken wij u om deze over te maken naar de rekening van het genootschap: NL63 INGB 0000 0311 87. De contributie is € 55 voor leden woonachtig in Nederland, € 60 voor leden in Europa en € 65 voor leden buiten Europa. Jeugdleden betalen de helft. Een jeugdlid is in het lopende jaar (2021) 30 jaar of jonger.

STICHTING NEDERLANDSE PENNINGKABINETTEN

Van Gelderlezing 2021

De Van Gelderlezing vindt plaats op 13 november 2021. Aanvullende informatie vindt u op: www.koninklijkgenootschap.nl/snp.

TWEE TENTOONSTELLINGEN

Vanaf 2 november is er een tentoonstelling over de erepennyngen die sinds het einde van de achttiende eeuw in Teylers Museum worden uitgereikt. Ook de door Joan Holtzhey gemaakte stempels en het proces waarbij deze stempels recent zijn gekopieerd komen aan bod.

Teylers Museum, Spaarne 16 Haarlem. Actuele coronamaatregelen en openingstijden: www.teylersmuseum.nl.

De tentoonstelling *AMICI PER SEMPRE. Pennyngen van John Sillevius in glas en brons* laat vooral portretpennyngen van vrienden en kennissen van de kunstenaar zien, gemaakt in Venetiaans glas. Daarnaast zullen ook enkele exemplaren in brons getoond worden.

Tot en met 16 januari, museum Beelden aan Zee, Harteveltstraat 1, Scheveningen. Actuele coronamaatregelen en openingstijden: www.beeldenaanee.nl.

Echt alles weten over Nederlandse munten?

www.laurensschulman.nl

Een handboek als database met alle tussen 1795 en 2001
geslagen Nederlandse munten is al uniek.

Een voor iedereen VRIJ TOEGANKELIJKE is revolutionair!

De inhoud van dit handboek wordt stapsgewijs in
chronologische volgorde gevuld met duidelijke foto's en
uitgebreide details.

Nu beschikbaar op onze vernieuwde website.

LAURENS
SCHULMAN B.V.

HJR Fine Arts sprl

Hadrien J. Rambach, expert

Rue du Noyer 282-28
1030 Bruxelles

☎ +33 659 604 736

✉ coinadvisor@yahoo.co.uk

Numismatique

Conseil pour l'achat et la vente
de monnaies antiques d'exception

Glyptique

Étude, achat et vente de pierres gravées
antiques, Renaissance et néoclassiques

Hadrien J. Rambach

Représentant pour la Belgique

MAISON PALOMBO GENÈVE

Prise de dépôts pour vente aux enchères

Cabinet Numismatique Maison Palombo

24 rue de la Cité
1204 Genève (Suisse)
☎ +41 223 109 197

✉ palombo.geneve@gmail.com

Comptoir Marseillais de Bourse

22 la Canebière
13001 Marseille (France)
☎ +33 491 549 394

✉ palombo@wanadoo.fr

Change et Numismatique Toulonnais

28 avenue Jean Moulin
83000 Toulon (France)
☎ +33 494 935 136

✉ comptoirdechange@wanadoo.fr

Veilinghuis
De Ruiter

Uw collectie uitbreiden of verkopen?

**Dat doet u bij
Veilinghuis De Ruiter.**

Gratis en vrijblijvende
taxatie!

> Kopen?

Meerdere keren per jaar veilen we mooie collecties, van betaalbare munten tot zeldzame topstukken.

> Verkopen?

Dankzij ons internationale koperspubliek realiseert u hoge opbrengsten. Voor collecties of items vanaf € 3.000 rekenen we géén veilingkosten.

Kijk voor meer info op onze website:
www.veilinghuisderuiter.nl

Volg ons: facebook.com/veilinghuisderuiter
instagram.com/veilinghuisderuiter

auktion 23
30 november 2021

nomos

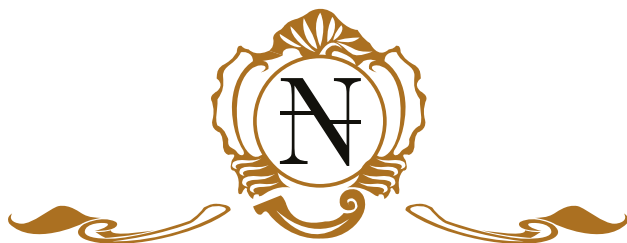
zürich, switzerland

A Private Collection of Dutch 17th Century Engraved Medals

accepting consignments
info@nomosag.com

nomos ag, numismatists
auf der mauer 9, 8001 zurich, switzerland
+41 44 250 51 80, www.nomosag.com

JONGELING NUMISMATICS & ANCIENT ART

Dubbele gouden dukaat Holland 1656

6.91 g | Delm. 772; Fr. 247 | Prachtig | ZEER ZELDZAAM

Taxaties | Bemiddeling | In- en verkoop

Ook bieden wij de mogelijkheid om uw munten en penningen te verkopen
via ons uitgebreide netwerk

Jongeling Numismatics & Ancient Art
H. Jongeling, MA
Gecertificeerd Register Taxateur
Lid Federatie TMV

WWW.COINSANDART.NL

info@coinsandart.com
+31 (0)30 303 95 89
KvK 72055219
BTW nr. NL858966712B01

HERITAGE AUCTIONS EUROPE

Groningen en Ommelanden - Viervoudige Florijn van 28 Stuivers (1962)
Schitterend exemplaar | Geveild voor € 23.374,-

Komt u ook langs bij ons veilinghuis in IJsselstein?

Gratis taxatie van uw collectie

Verkopen aan een internationale klantenkring

Meebieden tijdens de halfjaarlijkse veilingen

Graden en slabben (PMG, NGC, PCGS)